

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA
6. (XLI) LETNIK 1970
DRUGI ZVEZEK

1970

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Izvečke prispevkov v tem Časopisu objavljata Historical Abstracts in America: History
and Life

Abstracts of articles in this journal are included in Historical Abstracts and America:
History and Life

24. 11. 70

Na prednji strani platnice je fotografija reliefne plošče erotov, najdene pri Betnavi
(Stanko Pahič: Maribor v rimski dobi, str. 172)

Naslov uredništva ČZN: Pedagoška akademija Maribor, Mladinska 9

Redakcija tega zvezka je bila končana junija 1970

Za znanstveno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji

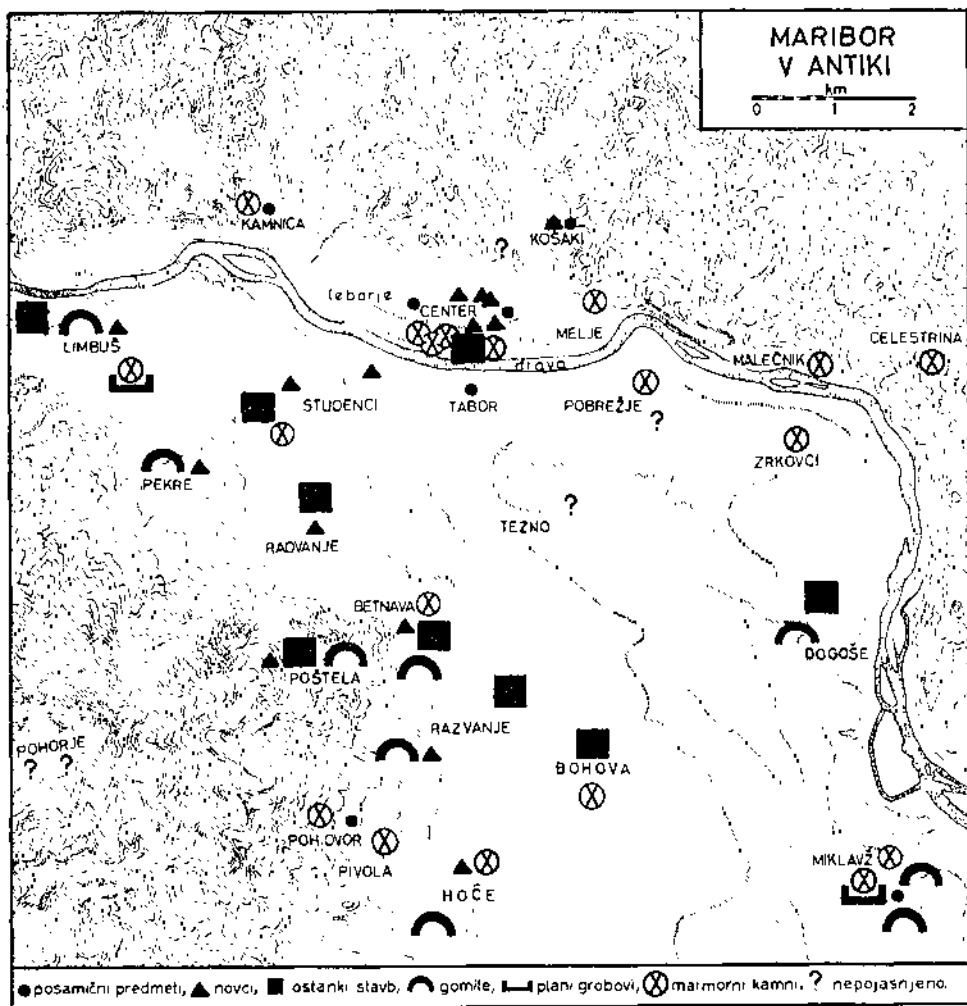
MARIBOR V RIMSKI DOBI

V antični dobi se položaj mariborskega prostora sicer ni bistveno spremenil v tistem smislu, da bi bilo tu nastalo novo enotno naselitveno središče, pač pa v tem, da so nanj pričele delovati popolnoma nove geopolitične silnice, ki so, izrazito usmerjane od zunaj, odločilno vplivale na razvoj njegove poselitve. V vsem prazgodovinskem obdobju je bilo tod najznačilnejše gibanje ljudstev predvsem v vzhodno-zahodni smeri, zagatna lega ob Dravi in pomanjkanje pomembnejših poti v smeri sever—jug, ki bi bile s križiščem mariborskemu kraju tako lego poživile. Vaške naselbine in zaselki prazgodovinskih prebivalcev se tod niso nikjer odločilno osredotočili v obsežnejšo naselitveno skupnost z lastnim kulturnim izžarevanjem, temveč so se nevezano nizali po obrobjih reke. Težišče naselitve je bilo bolj ali manj izrazito prej na južnem kot na severnem bregu Drave, v železni dobi pa je na južni strani v glavnem tudi edino obstajalo. Kar je bilo kulturnih vplivov, prispelih semkaj s priseljenimi ljudstvi ali iz sosednjih središč ter po trgovski poti, so se razpršili v partikularizmu lokalne naselitve, ali pa se nam danes ob dosedanjih najdbah samo tako zdi.¹

Po prihodu Rimljanov je tako postal mariborski prostor prvič izrazito in čvrsto — z upravo, gospodarstvom in kulturo — povezan z južno rimsko civilizacijo, kar je vplivalo tudi na družbeno sestavo njegovih prebivalcev. Rimljani so v svojih širokopoteznih strateških zasnovah tudi to območje pritegnili v svoj načrtno obvladani državni prostor, mu sčasoma poudarili nov prehodni pomen, z rednimi vplivi iz matične dežele pa razbili njegovo lokalno zaprtost.

Iskra takega razvoja se je vžgala že v prvem stoletju pred n. št., ki ni bilo pomembno samo zaradi vprašanja odnosov Keltov do domačega prebivalstva oziroma njihove asimilacije v avtohtonem okolju, temveč tudi zaradi nastajajočih stikov z Rimljani iz Italije. Pobuda zanje je prišla z juga in je spočetka obsegala predvsem trgovsko zamenjavo, o kateri so splošni podatki dovolj znani.² Novejša raziskovanja na Koroškem so pokazala, kakšno vlogo so pri tem igrale velike trgovske družine iz Akvileje ter sploh akvilejski libertini, trgovanje s sužnji pa nam vsaj rahlo odgrinja zaveso nad družbeno ureditvijo jugovzhodnoalpskih plemen v času pred rimsko osvojitvijo teh krajev.³

Takih splošnih ugotovitev žal ne moremo zadovoljivo preverjati po najdbah ob Dravi in Muri in zlasti ne na mariborskem območju. Povezave med izteka-jočim se prazgodovinskim časom in obdobjem rimske civilizacije so tukaj kaj skromne. Sodeč po dosedanjih najdbah, sta bili v 1. stol. pred n. št. še vedno obljudeni zlasti obe gradišči — Poštela in gradišče pri Limbušu, kako jc bilo z morebitnimi keltskimi zaselki ob grobovih (ali grobiščih?) na Pobrežju in pri Bresternici, pa ni znano.⁴ Nezanesljive so tudi posamične najdbe keltskega denarja ob Mariboru, čeprav se zdi, da bi npr. keltski zlatnik s Plačkega vrha lahko že bil predhodnik poznejše trgovske poti med mariborskim krajem in Lipniškim poljem.⁵ Izhodišče za tako domnevanje bi lahko poleg Poštele bila tudi prazgodovinska naselbina na Frauenbergu pri Lipnici, če je v poslednjem pred-rimskem času res imela poudarjen pomen,⁶ zlasti glede na vlogo Keltov in

Sl. 1. Arheološka karta antičnih najdišč

bližnji potek tako imenovane »jantarske poti«. ⁷ Ker pa ta trgovska pot med Italijo in severno Panonijo ni vodila prek Lipniškega polja, temveč vzhodneje od tod prek Ptuja in Radgone proti Donavi pri Karnuntu, je imelo prazgodovinsko prebivalstvo okrog Lipnice in s tem tudi tisto v mariborskem okolju s Rimljani na jugu le bolj lokalne trgovske zveze. Tudi če so bila prazgodovinska naselja ob Solbi res povezana z Italijo po domnevani poti čez Radelj ter prek južne Koroške, se zdi za neposredno predrimsko obdobje, zlasti z ozirom na keltsko poselitev ravnin, usmeritev prek Maribora in Celja verjetnejša. ⁸ Ob tej — za sedaj še nedokazani — domnevi bi se bil torej že v predrimskem času pričel izoblikovati tisti prehodni pomen mariborskega kraja, ki je v novejši dobi tudi pospešil njegov razcvet.

Za sedaj še tod ne poznamo nobenih zanesljivih antičnih najdb iz tega časa. V »nekem kamnolomu pri Radvanju« najden bakren grški novc iz časa 130—80 pred n. št. nima znanih podrobnejših najdiščnih podatkov, zato mu ne moremo pripisovati kakega določnejšega pomena, čeprav utegne biti v zvezi prav tako s Kelti kakor z Rimljani. ⁹ Nekaj v mariborskem muzeju zbranih republikanskih

novcev je tudi brez najdišč in bržkone sploh ne izvira iz tega območja, kar pomeni, da jih ne moremo uporabiti za razlago rimskih trgovskih vezi naših krajev pred zasedbo, podobno pa velja tudi za republikanske novce z Lipniškega polja in verjetno tudi iz Ptuja, saj so bili najdeni večinoma že v ruševinah rimskih stavb iz poznejšega časa.¹⁰

Doslej je le W. Schmid ugotavljal rimski vpliv iz 1. stol. pred n. št. po otipljivejših tvarnih prvinah, ko mu je pripisoval uvedbo lončarskega kolovrata, antično obliko kovačnice pri hiši B in pokrivanje strehe svetišča z rimsko opeko na Pošteli.¹¹ Pri tem je treba takoj pribiti, da so vrteno keramiko na Pošteli verjetno uveljavili že Kelti, ki so medtem že živeli v deželi.¹² Tudi časovna opredelitev Schmidovega svetišča — po naši presoji — še ne velja za tako dokončno, da ne bi bilo mogoče dvomiti o njegovem nastanku v predrimskem času.¹³ Ne glede na to pa je imela Poštela s svojo v rimski čas trajajočo naselitvijo in izpostavljeno lego ob vzhodnem Pohorju prav gotovo največ možnosti, da je prišla v stik z dobrinami rimske civilizacije še pred prihodom rimskih vojsk. Pri tem bi jo bila lahko prekosila le kakšna keltska oziroma latenska naselbina na ravnini, vendar v mariborskem okolišu doslej še nobene ne poznamo. Po tem, kar je znanega s Poštele oziroma iz mariborskega kraja na sploh, pa je videti, da so bili taki predzasedbeni rimski vplivi kaj skromni. Zato smemo sklepati, da je bila trgovska pot ob vzhodnem Pohorju očitno le šibkega pomena, saj ni podatkov, da bi noriški kraji v spodnjem avstrijskem Pomurju bili dajali Rimljanom v izdatnejši meri katere izmed tistih proizvodov, ki jih o trgovanju z Norikom in Panonijo omenjajo antični viri.¹⁴

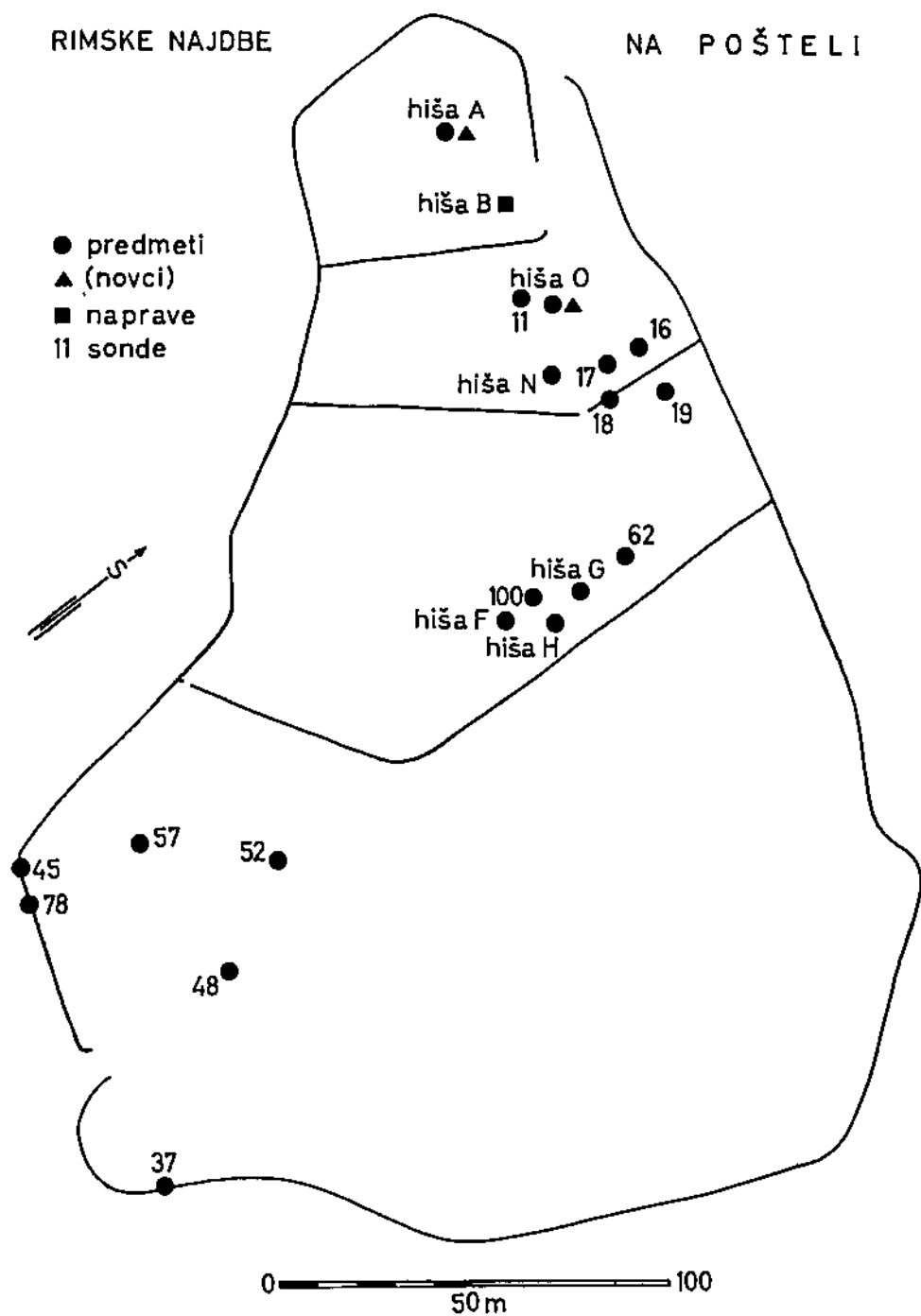
Po mirni priključitvi Norika v letih 16—15 in vojaški osvojitvi Panonije do Donave v letih 12—9 pred n. št. je bilo dotlej v celoti noriško Podravje, pripadajoče prototipu države podobni zvezi plemen z antičnim poimenovanjem »regnum Noricum«, kmalu razdeljeno na dvojce pokrajinskih enot z bistveno različno upravo. Avstrijsko Pomurje je pri tem vsaj do Cmureka v celoti pripadlo Noriku kot samoupravni zavezniški deželi pod rimskim pokroviteljstvom, medtem ko je prišla Panonija pod neposredno vojaško upravo. Čez vzhodno Podravje je bila potegnjena umetna, a najbrž ne prav strogo potekajoča meja, ki je zato v podrobnostih tudi ni mogoče ugotoviti.¹⁵ Pri tej iz vojaških razlogov vplivani razmejitev je Maribor z okolico verjetno ostal v Noriku, prav tako pa tudi pot, ki ga je povezovala s celjsko kotlino, in je bil tako morebiti odtegnjen neposrednemu vplivu Poetovija kot najpomembnejšega pokrajinskega središča v vzhodnem Podravju. Zato je bil najbrž vključen v mestno območje okrog leta 70 po n. št. ustanovljenega municipija Flavia Solva.¹⁶

Kako je tod potekla priključitev k rimski državi in kakšne posledice je v začetku imela, ne vemo. W. Schmid je sicer domneval, da je bila Poštela »leta 16 pr. Kr. od Rimljanov osvojena«, vendar tega očitno ne smemo razumeti v vojaškem smislu. Za tak ukrep bi bil prišel v poštev le oborožen odpor domačinov, o čemer pa v arheoloških ostalinah tega najdišča, ob ugotovljeni mirni priključitvi Norika ter ob znanem taktiziranju Rimljanov v tej deželi tu ni niti zgodovinskih niti zanesljivih arheoloških dokazov.¹⁷ Videti je, da so se Rimljani lahko neovirano uveljavljali v prisvojeni pokrajini, ne da bi bile tod potrebne kakšne vojaške akcije ali celo vojaška posadka.¹⁸ V tem smislu se je tod — podobno kot v drugih predelih Norika z izjemo pomembnejših središč — do klavdijskih upravnih reform okrog leta 45 po n. št. v glavnem nadaljeval še prazgodovinski način življenja, morebiti celo brez Rimljanov. Zato lahko čas med priključitvijo Norika in Klavdijevo vladavino, to je 60-letno dobo okupacije pred pričetkom provincialne uprave, imenujemo tudi prehodno obdobje.¹⁹

Najdbe iz tega zgodnjega časa so izredno redke in nam morebiti z edino izjemo Poštele za sedaj nikjer ne kažejo neposrednih posegov Rimljanov v naselja maloštevilnega domačega prebivalstva. Poleg razmeroma skromnih antičnih najdb na Pošteli nam trenutno le nekaj prvih cesarskih novcev govori o prisotnosti rimskega sveta na mariborskem območju, a še to precej nezanesljivo.²⁰ Tako borne in časovno nenatančno opredeljive najdbe nam seveda ne do-

RIMSKE NAJDBE

NA POŠTELI

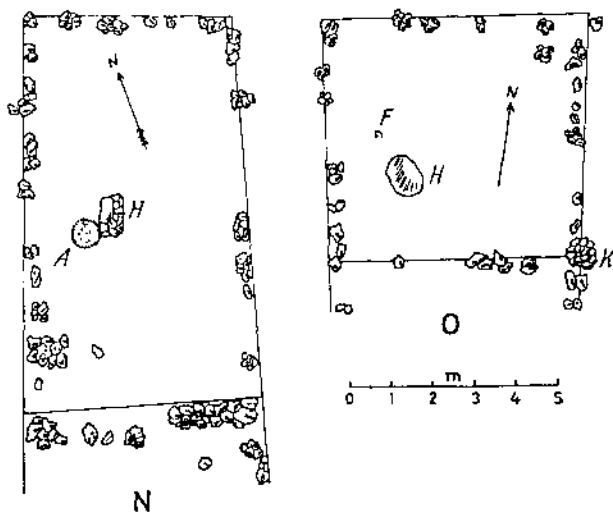

Sl. 2. Topografski pregled antičnih najdb na gradišču Pošteli

voljujejo razčlenjenega prikaza te dobe, zato moramo pri razlagi najdb s Poštele upoštevati celotno 1. stoletje po n. št.

Predvsem je vredno omembe dejstvo, da so antični predmeti na Pošteli v primerjavi s prazgodovinskimi nenavadno maloštevilni, čeprav nekatere najdbe, npr. novci, kažejo, da je bilo gradišče naseljeno še v pozni antiki. Tako tam sploh ni najdb, ki bi dokazovale ustvarjalno prisotnost rimskega človeka npr. v gradbeništvu kot eni izmed najizrazitejših prvin nove rimske civilizacije.²¹ To jasno kaže, da so v rimski dobi ostali na Pošteli le domači prebivalci, a še ti v skromnem številu in ne za dolgo. Očitno Poštela za Rimljane v mariborskem prostoru ni imela nobenega strateškega pomena, ki bi bil dajal vojaške razloge za kakršnokoli naselitev, ob rodovitnem ravninskem svetu pod njo pa je bila tudi brez gospodarskih prednosti, ki bi bile privlačile koloniste. Čeprav ne smemo izključevati drugih možnosti, se trenutno vendarle zdi, da utrjena naselbina nad znožjem Pohorja Rimljanom, ki tod niso imeli vojaških ambicij, tudi ni bila nadležna, da bi se je bili načrtno lotevali s silo. Nasprotno, upad njenega domačega prebivalstva v 1. stoletju — natančneje ga ne moremo opredeliti — je očitno posledica povečanega pomena ravnin v času rimske oblasti. Pri tem moramo seveda dopuščati možnost, da je bilo prebivalstvo Poštele razredčeno neprostoovoljno ob morebitnih akcijah pridobivanja delovne sile (sužnjev?) za gradbena dela v ravnini. Prav tako pa je možno, da so se ljudje pričeli preseljevati na ravninski svet po drugih ekonomsko-druženih zakonitostih novega rimskega sveta, kakršne prav izrazito spoznavamo dandanes. V vsakem primeru tega pojava še ne moremo konkretizirati, ker nam primerjave s podobnimi razmerami v soseščini ne dajejo zadostnih podatkov, a tudi mariborske ravninske antične postojanke sploh še niso raziskane.²²

Po tem, kako so razporejene do sedaj znane antične najdbe po gradišču — na Pošteli je še mnogo neraziskanega prostora! — je videti, da je v antiki ostal naseljen le njegov gornji del, ki je bil že poprej naselitveno jedro (sl. 2). Ta razvrstitev doslej znanih najdb že na prvi pogled izpričuje dokajšen obseg naselbine, ki ga pa redke najdbe omejujejo le na kratko obdobje, z izjemo hiše A v glavnem na 1. stoletje. Nobena izmed stavb, v katerih so našli tudi antične predmete, ne kaže novosti v načinu gradnje.²³ Najdb samih je malo in tudi še niso proučene, da bi nam dajale jasnejšo sliko o novih razmerah v gradišču. Po zapiskih inventarne knjige v Joaneju v Gradcu je videti, da so antični predmeti v mariborskem muzeju nekoliko številnejši.²⁴ Brez poznavanja celotnega gradiva jih zato v tem okviru le na kratko omenjamo, na T. 1 pa predstavljamo v izboru.²⁵

Sl. 3. Florisa poštelških hiš N in O z antičnimi najdbami — po izkopavanjih W. Schmidta leta 1917, doslej neobjavljeno. H = ognjišče, A = jama za pepel, K = prodniki, F = najdba glinaste kozice

Najštevilnejši predmeti iz te skupine so črepinje keramike, ki pa imajo zelo skope najdiščne podatke.²⁶ V glavnem lahko razločujemo med njimi doma izdelano posodje ter od drugod nabavljene rimske izdelke. Domača keramika ima skoraj v celoti zelo luknjičave stene, kar naj bi vsaj v splošnem potrjevalo njen zgodnejši nastanek.²⁷ Tako porozno posodje, ki pa ni vselej nujno tudi starejše, temveč je znano še iz pozne antike in zgodnjega srednjega veka,²⁸ pri nas ni omejeno le na Poštole, temveč je bilo odkrito tudi na številnih drugih najdiščih tako v mestih kot na podeželju.²⁹

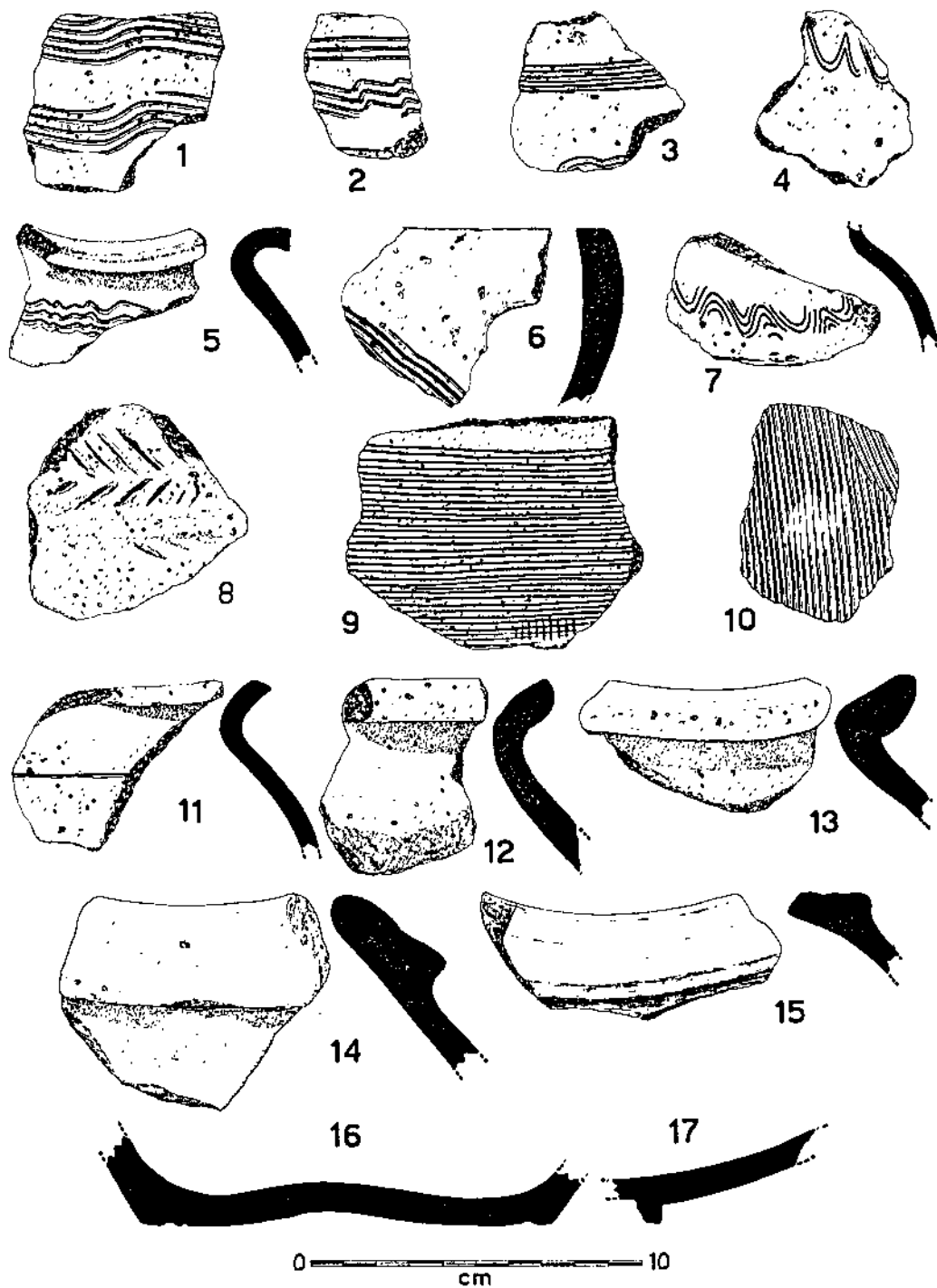
Večinoma pripadajo take pošteltske črepinje splošno razširjenemu tipu antičnih ovalnih loncev, ni pa med njimi fragmentov robov, ki bi se neposredno vezali na poznolatske vzore.³⁰ Med okrasjem prevladujejo pasovi valovnic v različni izvedbi, ki jih je odveč podrobneje razčlenjevati, zato naj omenimo le, da so med njimi primeri, ki bi lahko segali še v latenski čas, nekatere različice pa so morebiti trajale še prek 1. stoletja.³¹ Kot precej izjemen primer med podeželsko keramiko velja črepinja T. 1:8 s tako imenovanim vzorcem jelkove vejice ali srti, značilnim za latensko in antično obdobje.³² Posebna vrsta okrasja je glavničast vzorec, ki sicer izhaja iz latenskih vzorov, a je bil v vseh dobah antike splošno razširjen, zato ga brez zanesljivih najdiščnih podatkov ne moremo natančneje časovno razvrstiti.³³

Čerprav maloštevilne, imajo keramične ostaline s Poštele še dvoje posebnosti. To je dvoje fragmentiranih dnov loncev s plastičnimi znaki iz sond št. 16 in 18, ki jim za sedaj lahko najdemo le redke primerjave.³⁴ Motiv znaka — krog z neopredeljenim vzorcem — je sicer obema posodama skupen, različni pa sta si po glini (ena je izrazito porozna, druga je gladka in bolj pečena) in izdelavi. Še večja redkost je brčkone v glavnem prostoročno izdelana »kadilna skleda«, ki je v vaškem okolju Poštele mogla rabiti le v kulturne namene, po legi med latenskimi najdbami v tako imenovani »jami za odpadke« G 1 pa njena pripadnost antični dobi ni čisto zanesljiva.³⁵

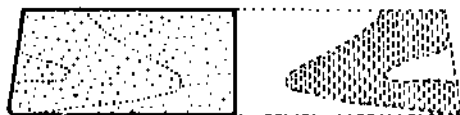
Večina domačega posodja je bila izdelana na lončarskem kolovratu, saj so to tehniko izdelovanja posod prebivalci Poštele poznali že od prej. Kar je med fragmenti ostankov prostoročno izdelanih posod, dokazuje samo, da so se z lončarstvom ukvarjali po potrebi brčkone tudi v posameznih gospodinjstvih.³⁶

Po številu in tipih posod so izredno skromni tudi ostanki uvožene rimske keramike. Večinoma gre za večje posode za shranjevanje hrane, izdelane iz dobro prečiščene gline, kakršnih domačini na Pošteli najbrž niso sami izdelovali. Sem sodita npr. poleg fragmenta amfore (op. 17) kosa robov T. 1:14, 15 ter dno T. 1:16, medtem ko del dna T. 1:17 pripada zelo običajni skodeli. Ker sodijo podobne posode večinoma v 1. in 2. stol. po n. št., nam tu le potrjujejo že znano sliko naselitve Poštele, ne vemo pa, ali so si jih prebivalci Poštele nabavili v najbližjem proizvodnem središču Poetoviju ali od kod drugod.³⁷ Zanimivo je, da med doslej zbranimi najdbami manjka večina sicer zelo razširjenih vrst rimskih lončarskih izdelkov, npr. vrčev, skodel, krožnikov, čaš in drugega manjšega posodja, ki je bilo precej razširjeno po deželi.³⁸ To bi si lahko razlagali s tem, da so dokaj revni in nezahtevni Poštelci od rimskih trgovcev kupovali le najnujnejše in se večinoma zadovoljili z lastnimi izdelki, vendar tega brez prepričljivih preverjanj ne smemo imeti za poslednjo resnico.³⁹ Zdi se, da na Poštole niso prodrle niti antične oljenke, izredno skromne pa so omembe in najdbe sigillatnih posod.⁴⁰

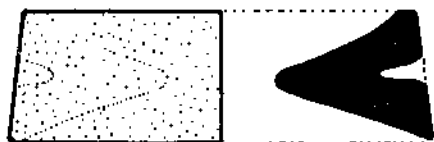
Brez poznavanja celotnega gradiva tu ni mogoče presoditi, v kateri čas sodijo različni pošteltski železni izdelki. Sodeč po nekaj predmetih v mariborskem muzeju je bilo med njimi tudi nekaj antičnih, za kar bi govorila tudi antična kovačnica pri hiši B.⁴¹ Zaradi pomanjkanja železove rude se kovaštvo tu brčkone niti v predrimskem času ni moglo kaj prida razviti in ni zanesljivo, ali je krilo vse, čeprav skromne domače potrebe. Ker ni na razpolago analiz železnih izdelkov iz vseh obdobja naselitve Poštele, tudi ne moremo vedeti, kaj je bilo izdelano doma, kaj pa nabavljeno od drugod. Vsaj za poznolatsko in zgodnjeantično dobo imamo dokaze za domače kovaštvo, ni pa znano, odkod so na

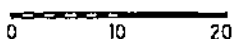
T. 1. Izbor črepinj antičnih posod s Poštele (v mariborskem muzeju)

Poštela?

Betnava

Sl. 4. Žrneljna kamna s Poštele (?) in Iz Betnave (v mariborskem muzeju)

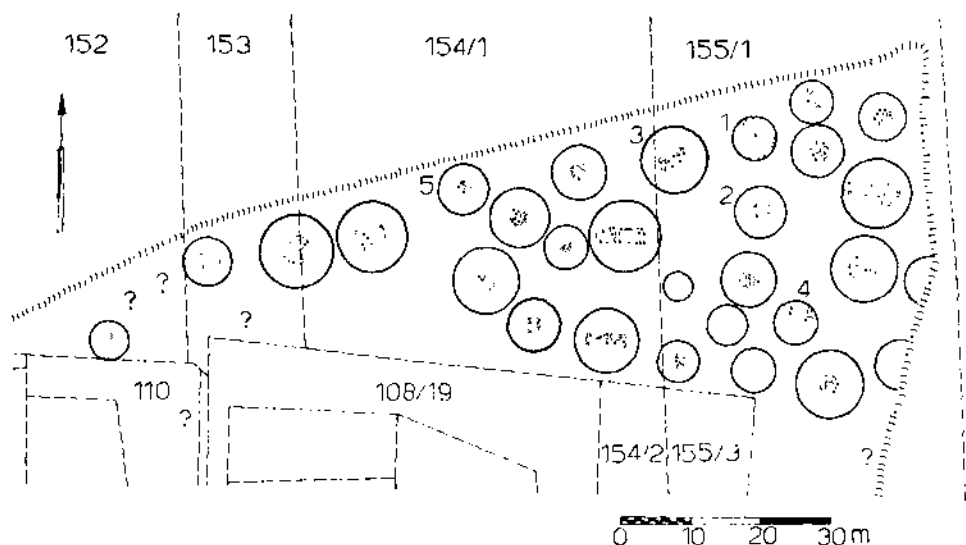
Pošteli dobivali železovo rudo.⁴² Antičnemu času, verjetno celo poznejšemu, pripada železni nož sl. 6/1, najbrž pa ni prazgodovinski niti železni »glavnik za volno«, ki ga je opisal W. Schmid.⁴³

Skromnosti antične keramike ustreza na Pošteli tudi pomanjkanje bronastih izdelkov, saj je bila doslej odkrita le ena, to pa zelo lepa bronasta fibula z dvema vozlova na loku, ki sodi po Garbschevi razčlenitvi na konec 1. ter v pretežni del 2. stoletja.⁴⁴ Zelo nejasno je, ali sodi v antični čas katera izmed priprav za mletje žit, ker fragment žrneljnega kamna sl. 4 nima označenega najdišča.⁴⁵ Ali katera izmed glinastih kozic sodi še v antični čas, doslej ni bilo ugotovljeno.⁴⁶

Med ostanki hiše A so našli tudi enajst novcev, od katerih pripadata dve tretjini drugi polovici 1. stol., ostali pa šele 3. in 4. stoletju.⁴⁷ Te najdbe bi torej najzanesljiveje mogle rabiti za dokaz, da se je vsaj ena družina obdržala na Pošteli vso rimsko dobo. Še verjetneje pa se zdi, da gre pri poznih najdbah za ponovno obljudenost že zapuščenega gradišča, ki bi ga bili v tem primeru do prve polovice 2. stol. zapustili vsi poprejšnji prebivalci. Prek teh domnev za sedaj še ne moremo in zato lahko trenutno ugotovimo predvsem to, da Poštela ob prihodu Rimljanov ni bila nenadoma opuščena, temveč se je vsaj del prebivalcev ohranil tam še vse 1. stoletje. V tem času se je v teh krajih rimska oblast vsestransko učvrstila, mariborski prostor pa so naselili tudi že novi prebivalci. Razvoj nižinskih naselbin v rimskem času je bil gotovo tudi eden izmed vzrokov, da je Poštela izgubila svoj pomen ter tako ne sodi med naselja in postojanke, ki so imele v antični zgodovini Maribora pomembnejšo vlogo.⁴⁸

K antični zgodovini Poštele bi lahko v precejšnji meri prispevale tudi najdbe iz grobov, če bi jih poznali. V poštev pridejo predvsem gomile pod gradiščem, ki sodijo večinoma še v prazgodovinsko obdobje, a niso bile v celoti in s potrebno strokovno temeljitostjo raziskane.⁴⁹ Nekaj znakov govori za to, da so med njimi tudi take z antičnimi grobovi, vendar bi bilo to treba šele preveriti.⁵⁰ Odkritja antičnih grobov v pošteljskih gomilah pa bi morebiti lahko razjasnila ne le zgodovino tega gradišča v rimski dobi, temveč bi prispevala še k reševanju drugih vprašanj.⁵¹

Drugo najdišče, ki nam na mariborskem območju nekoliko ponazarja prehod iz prazgodovine v rimsko dobo, je gradišče pri Limbušu. Tudi tamkajšnje najdbe so zelo skromne, opisi Schmidovih sondiranj pa skopi, zato se nam zgodovina tega utrjenega kraja kaže le v nejasnih obrisih.⁵² Sodeč po maloštevilnih črepinjah znotraj okopov, gradišče ni bilo močno naseljeno in je po obsegu vsaj

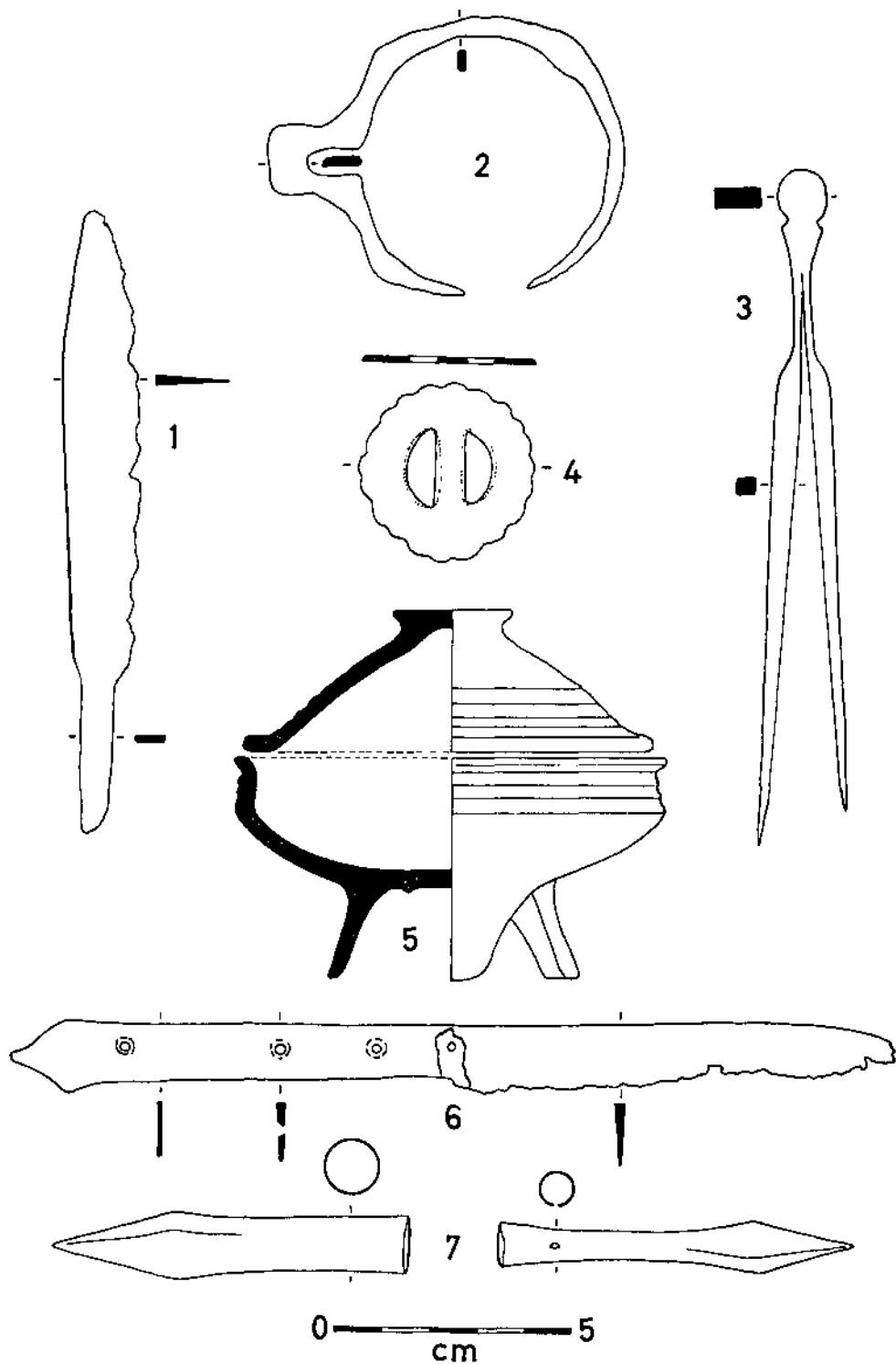

Sl. 5. Tloris gomilnega grobišča v Limbušu. Plikčaste površine pomenijo prekopane dele gomil, znaki za vprašaj pa sedaj že izravnane gomile

trikrat manjše od Poštele.⁵³ Dosedanje datiranje poslednje naselitve te utrdbe bi kazalo nekoliko podaljšati, vendar po znanih najdbah ne prek 1. stoletja. Usoda te naselbine je bila brzkone podobna tisti na Pošteli, čeprav leži v nekoliko odmaknjeni legi na ravnini, nedaleč od poti, po kateri so Rimljani prodirali v ruški prostor.

Le dobrih 500 metrov od gradišča proti vzhodu, na drugi strani potoka Blazovnice leži antično grobišče z gomilami (sl. 5), ki je bilo deloma že preiskano.⁵⁴ Bližina teh dveh najdišč bi govorila za medsebojno zvezo, čemur pa dosedanje skromne najdbe v gradišču na videz oporekajo.⁵⁵ W. Schmid je skušal tudi najdbe iz gomilnih grobov opredeliti v pozno latensko in zgodnjericmsko dobo, vendar je iz opisa grobov in najdb, ki so le deloma ohranjene, videti, da na tem grobišču ni ničesar, kar bi zanesljivo pričalo za tako zgodnje obdobje.⁵⁶ Trinožnik sl. 8/5 je za natančno datacijo premalo zanesljiv, a tudi druge najdbe v Schmidovi gomili št. 1 dovoljujejo širši časovni razpon.⁵⁷ To velja tako za porozno keramiko kot v antiki precej razširjen tip gomilnih grobov z oblogo iz kamnitih plošč.⁵⁸ Doselej zbrane najdbe iz večinoma že izravnanih in razkopanih limbuških gomil nam torej kljub Avgustovemu novcu, za katerega ne vemo točno, kje je bil najden, nič ne povedo o prvih desetletjih rimske okupacije, temveč so, kot se zdi, bolj glasnik poznejšega obdobja, ko postane prisotnost Rimljanov v mariborskem prostoru že mnogo bolj opazna.⁵⁹

V času Klavdijeve vladavine (41–54) je namreč dotodanje zasedeno noriško ozemlje postalo rimska provinca, kar je prineslo občutne spremembe v upravljanju dežele, določitve mej, gradnje cest in pojačano naseljevanje Rimljanov. Notranjo upravno razdelitev so Rimljani v veliki meri naslonili na stare plemenske skupnosti domačinov, tako po obsegu in izbiri središč, oziroma so si jih po svojih potrebah prilagodili.⁶⁰ Nekdanje plemenske civitas so spremenili v obsežna območja samoupravnih mest, na našem območju npr. Celejo za večji del slovenske in Flavio Solvo za večji del avstrijske Štajerske,⁶¹ medtem ko je območje mesta Poetovio pomenilo dokončno uveljavitev urbanizacije v teh krajih.⁶² Mesta so imela samoupravne pravice ter voljeno vodstvo dveh »županov« (duomviri iure dicundo), več za javna dela, ceste, trgovino itd. odgovornih funkcionarjev (aediles) in finančnega upravnika (quaestor) na čelu mestnega sveta (ordo decurionum) v častnih službah, za varnost in promet na podeželju

Sl. 6. Antične najdbe: 1, 6 - Poštela; 2-4 - Pekre; 5 - Limbuš; 7 - iz gomil pod Poštelo (v mariborskem muzeju = 1, 6, ptujskem = 7 in graškem = 2-5; 5 = polovično merilo)

pa so skrbeli izbrani legionarji (*beneficarii*). Teh služb niso opravljali le priseljeni Rimljani, temveč tudi uglednejši domačini, ki so se uspešno prilagodili in si tako kmalu pridobili rimske državljanske pravice, medtem ko je večina domačega prebivalstva do 3. stoletja ostala na ravni svobodnih tujcev (*peregrini*) ali celo sužnjevi (*servi*).⁶³

Za Maribor pomeni začetek tega razvoja predvsem povečano naselitev tega območja, ki se nam kaže v najdbah ostankov antičnih stavb, grobišč in drugih najdb, zlasti marmornih spomenikov. Če so že sledovi prazgodovinske naselitve v času neposredno pred rimsko zasedbo tod izredno borni, tako da moremo ugotavljati domače prebivalstvo le na Pošteli in pri Limbušu ter — po keltskih grobnih najdbah — morebiti še na ravnem svetu na Pobrežju ali pri Bresternici, je za antično dobo od sredine 1. do druge polovice 2. stoletja več dokazov. To je bil v okviru rimskega gospostva čas prve intenzivne romanizacije, doba gospodarskega razcveta ter širjenja rimskih civilizatoričnih in kulturnih prvin v priključenih pokrajinah. V tem obdobju je poprejšnjemu soočenju dveh svetov sledilo njuno spajanje v tem smislu, da so se Rimljani na vse načine prizadevali čimbolj temeljito poromaniti tuje prebivalstvo, pri tem pa so v svoje upravne oblike ter gospodarsko in kulturno življenje vključevali tudi ureditve in običaje domačinov.^{63a} Tudi večina mariborskih najdb pripada temu zgodnjeantičnemu obdobju.

Viri za zgodovino mariborskega prostora v tem času obsegajo po sedanjem poznavanju šest območij z ostanki zidanih stavb, približno osem gomilnih grobišč ter 32 marmornih spomenikov s štirinajstih najdišč, če pritegnemo še najbližje slovenjegoriške najdbe (karta sl. 1). To ne preskromno število pa ni v skladu z izpovednimi možnostmi teh najdišč, saj jih večina ni bila primerno preiskana. Zaradi tega ne samo da nimamo na razpolago dovolj podatkov o obsegu in načinu življenja v mariborski rimski dobi, temveč ga po dosedanjih najdbah tudi ne moremo dovolj zanesljivo kronološko razčleniti.

Med najpomembnejše pričevalce svoje dobe sodijo vsekakor ostanki bivališč, v tem primeru stavb in naselij. Ker je na tako močno pozidanem območju, kot je Maribor z najbližjo okolico, neverjetno, da ne bi ob gradbenih delih nalleteli na morebitno antično zidovje, v večjem obsegu pa bi ga bržkone tudi ne mogli zatajiti, sodimo, da sedanja podoba leg antičnih ruševin ni naključje, temveč nazorno izpričuje naselitvene težnje v rimskem času. Najbolj zanimivo pri tem je, da na levem bregu Drave, na polici med reko in gričevjem, kjer je zraslo srednjeveško mesto, v rimski dobi ni bilo pomembnejših, zlasti pa ne obsežnejših bivališč. Ruševine antičnih stavb se — razen Dogoš — naslanjajo izključno na pohorsko znožje in leže od »Stare vesi« pri Bohovi v nekaki črti proti Limbušu, večinoma v pasu, ki dandanes še ni povsem pozidan ter tako še odpira možnosti načrtnih raziskav. Take usmerjenosti antičnih stavb danes še ne moremo prepričljivo razložiti, saj nam nastanek posameznih gradenj ter njihov pomen še nista znana. Če k tem najdiščem pritegnemo še najdbe pri Miklavžu ter tiste med Limbušem in Rušami, potem se tu kaže ne samo ugoden prostor za poljedelstvo, temveč tudi nekaka prometna črta, ki se s svojimi skrajnimi konci verjetno dotika obeh pomembnejših središč — Poetovija na vzhodu in Viruna na zahodu. Gostota teh stavb med Bohovo in Studenci pa gotovo kaže tudi drug pomen, saj bi smeli ob tej obdravski cesti na enem izmed ruševinskih prostorov domnevati obcestno postojanko. Zdi se torej, da je ugoden prostor med Pohorjem in pričetkom brezvodne ravnice, na dosegu pohorskih vodá, bil prvo, kar je takoj v začetku ali pa v teku časa pritegnilo rimske naseljence oziroma tudi pri Rimljanih uveljavljene domačine. Tak značaj je — v skromnejši meri — bržkone imelo tudi območje nizkih teras med Dogošami in Pobrežjem, odkoder bi smeli naselitveni prostor logično podaljšati prek reke na današnje mestno središče. Očiten je tudi prazen vmesni pas, ki se pričinja na zahodu v limbuški Dobravi, kjer se ravnica južno ob Dravi prične razširjati, ter poteka v loku prek praznega Tezna med Bohovo in Miklavžem proti jugu. Da je bila v času skromne naseljenosti vzrok te praznine površinska brezvod-

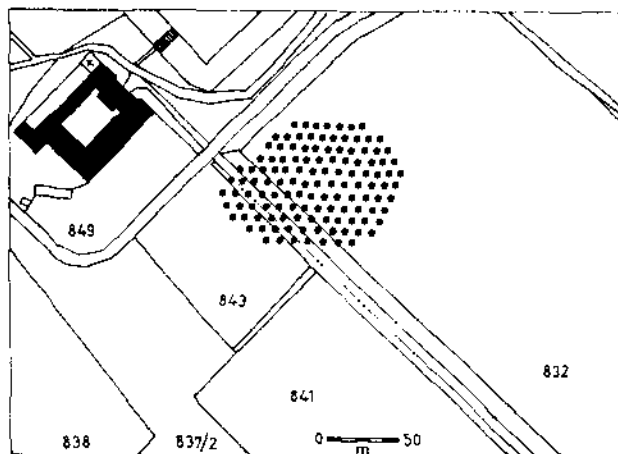
nost terena, se zdi več kot očitno in še danes opazno po preostanku gozdnih površin. Seveda je možno, da so v rimski dobi segale v ta vmesni pas obdelane površine naseljencev iz podpohorskih in obdravskih območij, vendar to ne spreminja dejstva, da so stavbe stale dejansko le na mestih, ki so imela blizu vodo.

Taka lega mariborskih antičnih stavb nam do neke mere razodeva tudi smeri rimske kolonizacije. Njeno izhodišče je videti dvojno: neposredno od juga prek Celeje ter iz Poetovija kot najbližje in največje mestne naselbine. Danes teh smeri še ne moremo arheološko določiti, jasno tudi ni, v koliki meri jim je bila že kolonizacija mariborskega prostora namen. Neka tendenca prehodnosti je tod namreč nesporna, bodisi po že omenjeni vzhodno-zahodni smeri, bodisi na črti Celeia—Flavia Solva, ki je izpričana tudi z ostanki rimske ceste, o čemer bo govor pozneje. Tidve smeri se v mariborskem prostoru križata, to križišče dveh pomembnejših poti pa mu povečuje pomen, čeprav zaradi tega, pač ob bližini dveh pomembnejših središč — Poetovija kot vojaške postojanke ob panonski cesti ter Flavie Solve kot središča prebivalstva ob Muri in Solbi še iz predrimskih časov — tod ni prišlo do večje naselbine trgovskega ali upravnega značaja.

Da bi mogli tako orisan položaj podrobneje razčleniti, bi morali dodobra poznati v antiki naseljena mesta ter pripadajoče grobove. V tem pogledu je položaj dandanes še prav žalosten: na nobenem izmed prikazanih najdišč ni bilo arheoloških raziskovanj v pravem pomenu besede. Da bi si tako lahko ustvarili le približno sliko antične naselitve, nam za sedaj ne preostane nič drugega, kot da si predočimo že zbrane bolj ali manj naključne podatke ter jih skušamo po njihovi topografski izpovednosti in v morebitnih povezavah s sosednjimi najdbami kar se da izčrpno ovrednotiti.

Prvo mesto pripada pri tem prav gotovo prostoru današnje Betnave. To je videti že po navideznem in drugod jasneje izpričanem odnosu do Poštele kot predhodne prazgodovinske višinske naselbine, a tudi po legi na ravnici tik pod Pohorjem ob njegovem ostrem severovzhodnem vogalu, ki odpira pota na dve strani. Lahko torej upravičeno domnevamo, da je bilo tod križišče poprej omejenih prometnih smeri, verjetno celo več: občestna postaja, ki je po antičnih virih sicer ne moremo opredeliti, ker cest ob Dravi in Muri ni v nobenem itinerarju. Pomen Betnave pa poudarjajo tudi njene dosedanje najdbe.

Poleg najdišč rimskih napisnih kamnov v Hočah in Mariboru, ki so najpoprej pritegovali pozornost kronistov in zgodovinarjev, so najdbe pri Betnavi prve opozorile na obstoj antičnih stavb oziroma zaselka, ko je leta 1821 pričel poročati o njih J. A. Zupančič.⁶⁴ Iz njegovih navedb si sicer ni mogoče ustvariti podobe o obsegu naseljenega prostora, saj je najdišče na splošno opisal le kot najdbe različnih predmetov v bližini gradu ter od stavbnih ostalin omenil le opeko.⁶⁵ Ker nimamo drugih podatkov, se nam mora še danes zdeti dokaj zanesljiva njegova ocena, da je pri Betnavi bilo »najverjetneje kaj večjega kot le posamična vila«, pri čemer se je opiral predvsem na pestrost najdb, saj mu prostorni obseg najdišča v podrobnem ni bil znan. To je že po njegovem orisu najdišča žrtvenika Eponi kot tudi po poznejših Puffovih določnejših navedbah bilo predvsem vzhodno od gradu ob nekdanjem lipovem drevoredu, številne najdbe razbitih opek po sosednjih njivah pa naj bi nakazovale tudi velikost nekoč naseljenega prostora.⁶⁶ Puff je pri tem opozoril tudi na ljudsko izročilo o »Starem mestu« na pobočju Pohorja za Betnavo, ki je sicer zadevalo gradišče Poštele, a ga je ob betnavskih najdbah skušal lokalizirati tudi na ravnini »med Radvanjem, Betnavo in cesto«, pač tudi v navezavi z drugim izročilom o »Ajdovskem mestu« med Stražunom in Radvanjem.⁶⁷ Tudi Puff je menil, da je po teh izročilih in najdbah potrjen obstoj »večje rimske naselbine« na desnem bregu Drave, žrtvenik Eponi pa je prvi povezoval z rimsko cesto med Poetovijem in Virunom.⁶⁸ Poznejši pisci so nato omenjali le še posamezne najdbe, tako tudi F. Pichler v arheološki karti Štajerske, kjer pa je za Betnavo uporabil tudi znake za zidovje, dele arhitekture in gomile.⁶⁹ Na ostanke rimskih zgradb, katerih

Sl. 7. Betnava: približen obseg ruševin antičnih stavb na njivi parc. št. 832, k. o. Sp. Radvanje

temelje zadeva plug, je ponovno opozoril C. Hiltl po skoraj petdesetih letih,⁷⁰ podatke o izoravanju velikih kamnov na njivi ob začetku drevoreda, odkoder se je ohranil žrneljni kamen, si je zapisoval tudi F. Ferk,⁷¹ medtem ko je P. Schlosser predvsem opozarjal na izročilo o »rinskem mestu« — »Starem Mariboru«.⁷² To tradicijo so povzeli pozneje nekateri slovenski pisci in pri takem priložnostnem omenjanju je do današnjih dni tudi ostalo.⁷³ Središče antičnih ruševin, kar ga je po dolgoletnem nenahnem uničevanju z oranjem še ostalo, leži na njivi parc. 832, k. o. Sp. Radvanje, tik severno ob nekdanjem drevoredu, približno 60 m vzhodno od gradu in zavzema po zunanjem videzu površino vsaj $120 \times 80 \text{ m}^2$, medtem ko drugod v bližini na njivski površini ni opaziti določnejših najdb (sl. 7).⁷⁴

Ker torej antične stavbe pri Betnavi še niso bile raziskane, ne vemo, kdaj so jih pozidali, kakšne so bile in čemu so rabile. Za časovno opredelitev imamo na razpolago le podatke o novcih in drugih najdbah ter sedaj v mariborskem in graškem muzeju spravljene marmorne spomenike. Imena nekaterih vladarjev na novcih je sporočil že Zupančič, ta vrsta od Valerijana do Konstantina pa je precej pozna in nam tako nič ne pove o nastanku te postojanke.⁷⁵ Puff je v svojih spisih nekajkrat omenjal najdbo tridesetih funtov rimskih srebrnikov neznanih vladarjev, ki je do Pichlerjeve arheološke karte ostala skoraj neopazena in je danes na Dunaju tudi praktično izgubljena.⁷⁶

Zanimivo je, da noben poročevalec ni omenil najdb glinastega posodja, niti ni o njem kakih sledov.⁷⁷ Edino najdbo te vrste, oljenko z napisom *Lucius f.*, je opisal že Zupančič, a je sedaj očitno že davno izgubljena.⁷⁸ Ker ne poznamo njenih oblik, je ne moremo uvrstiti v nobenega izmed tipov oljenk, pri časovni opredelitvi pa se lahko opremo le na dejstvo, da je sodila med pečatne oljenke, ki so se pričele pojavljati po letu 75 po n. št.⁷⁹ Ime izdelovalca je tudi v obsežni zbirki oljenk iz Poetovija redko, očitno gre za latinski cognomen ter brzkone tudi italskega mojstra.⁸⁰ Tu pri Betnavi pomeni ta oljenka najverjetneje najstarejšo najdbo iz konca 1. ali zgodnjega 2. stoletja.⁸¹

Za ugotavljanje pričetka antičnih stavb pri Betnavi so na voljo le še marmorni spomeniki. Najpomembnejši med njimi je žrtvenik Eponi CIL III 5312, ki je bil odkrit leta 1826 in ga je Zupančič doslej najpodrobneje opisal.⁸² Zupančič se je še vpraševal, kdo je to božanstvo, medtem ko je Puff v njem že ugotovil »boginjo tovarnih živali« in s tem sklepal na obstoj ceste.⁸³ Na druga najdišča v sosesčini je opozoril R. Knabl,⁸⁴ B. Šaria pa je menil, da pri tem žrtveniku »ne smemo sklepati na neki epihorični kult tega božanstva, kakor pri Nutrices v Ptujju, temveč na kult, ki je morda prišel k nam šele z Rimljani«.⁸⁵ Spomenik doslej ni bil datiran, a ker je po zelo površni izvedbi črk kot tudi

eelotni obdelavi očitno delo provincialnega kamnoseka, se tudi nimamo opreti kam drugam kot na povprečje in nezanesljive primerjave in ga prisoditi v 2. ali 3. stol.⁸⁶ Ime posvetitelja, *Volusius Equester* (= Voluzij konjeniški), je v tej obliki svojstveno in je, kot je menil Knabl, morebiti spodbudilo k izbiri žrtvenika prav tej boginji. Kljub italškemu imenu pa ni nujno, da bi bil posvetitelj tudi sam Italik, zlasti ne več v 2. stoletju, ko so se poleg romaniziranih domačinov pri nas uveljavljali tudi tujei iz drugih dežel. Pač pa lahko domnevamo, da gre za človeka, ki je v tesni zvezi s konji bil verjetno zaposlen v organizaciji cestnega prometa in prav na domnevani cestni postaji pri Betnavi.⁸⁷

Med prvimi najdbami marmornih kamnov sta bili tudi dve reliefni plošči z erotoma (sl. 8), ki predstavljata najverjetneje del grobne naprave.⁸⁸ Podobni krilati geniji so znani predvsem z nagrobnikov ter napisnih stranic pepelnic oziroma sarkofagov, zato ta na videz samostojna oblika kot redkost preseneča.⁸⁹ Obe plošči sta bili ob najdbi očitno poškodovani, lastnik pa ju je dal pred vzi-

Sl. 8. Reliefni plošči erotov, najdeni pri Betnavi (v mariborskem muzeju)

davo v vežo gradu obnoviti, zato prvotne debeline sedaj ni mogoče več ugotoviti.⁹⁰ Po gladkih stranicah lahko sklepamo, da sta bili vloženi v steno ob straneh drugega marmornega spomenika z morebitnim napisnim poljem, prav verjetno pa je tudi, da sta nekoč skupno s tem srednjim delom sestavljali celoto.⁹¹ Ker se z reliefoma doslej nihče ni podrobneje ukvarjal, moramo tu opozoriti le na glavne značilnosti, ki nam omogočajo vsaj približno časovno opredelitev. Betnavski upodobitvi nista podani v značilni drži genijev smrti, slonečih na navzdol obrnjeni ugašeni bakli, ki se poleg drugih motivov, npr. pokojnikov ali pisarja in služabnice pojavljajo na takih spomenikih, temveč držita ali se naslanjata na napisno ploščo.⁹² Vsako stilno ocenjevanje je pri tem tvegano, čeprav npr. bode v oči baročna polnost obeh figur, videti pa je, da teh reliefov in mariborske pepelnice sl. 23 ni izklesala ista roka.⁹³ V tej drži, brez bakle, nastopata ne toliko kot glasnika smrti, temveč morebiti bolj kot glasnika pokojnika, čigar napisno tablo simbolično držita v rokah oziroma nanjo opozarjata. Tak pomen se izraža verjetno tudi v nazaj zasukanih, k občinstvu obrnjenih glavah, kar je sieer redek pojav in morda domislica izdelovalca.⁹⁴ Redkejša je tudi tu podana oblika kril, medtem ko imata za hrbti upodobljeni krilati tvorbi bržkone predvsem ornamentalen pomen.⁹⁵ Gladek rob loči betnavski plošči od podobnih upodobitev z razčlenjenim obrobjem, zgoraj oblikovanim v voluto, kar pa sicer ni izjemna posebnost, temveč prej opozarja na provincialnost izdelave.⁹⁶ To je videti tudi po izoblikovanosti obeh likov, ki kljub nekaterim anatomskim podrobnostim kažeta mnogo več obrtniške spretnosti kot umetniške izraznosti. Čeprav tega ne moremo zanesljivo podkrepiti, menimo, da sodita še najprej v 2. stoletje, ter lahko samo obžalujemo, da se ni ohranil tudi osrednji

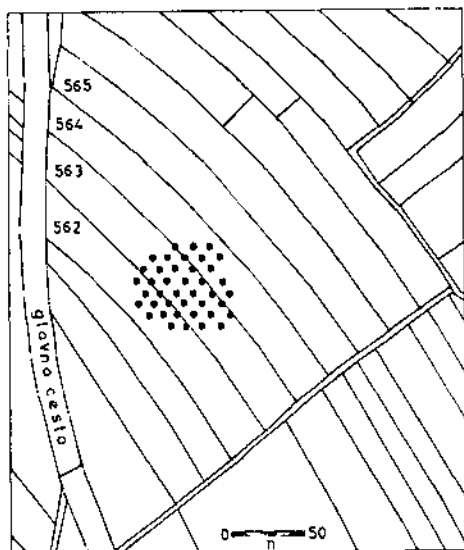

Sl. 9. Neopredeljena ženska plastika, najdena pri Betnavi (v graškem Joaneju)

del nekdanjega spomenika, ki bi nam z imeni nekoliko razjasnil njuno skrivnost.

Tretji pomembni marmorni spomenik iz istega najdišča je hermi podoben kip sl. 9, na katerega je s poudarkom opozoril že Zupančič, ki pa je nato prešel v pozabo in je bil v zadnjih letih z novo ureditvijo joanejskega lapidarija v Gradcu pravzaprav ponovno odkrit.⁹⁷ Kako je Zupančič, ki iz rimske mitologije ni poznal Epone, takoj uganil, da predstavlja ta plastika egipčansko Izido, je težko ugotoviti, zanimivo je le, kako dolgo se je ta opredelitev vsaj navajala v poznejših omembah.⁹⁸ Lik herme oziroma podobe toge plastike je med noriško-panonskim spomeniškim gradivom že sam po sebi dovolj redek, tu pa postavlja betnavsko najdbo zunaj okvira običajne provincialne umetnosti tudi njena izrazito nerimska izvedba. Gledana v profilu je očitno njena nestatičnost s težiščem v gornjem delu, kjer poudarjeni obseg prsi, a verjetno tudi nenavadna debelina neohranjenih rok morebiti opozarjata na kulturni pomen plastike.⁹⁹ Značilna je tudi nenavadna bujnost las, ki pokrivajo še ves hrbet in segajo še na stilizirano krilo. Pomanjkanje sorazmerij v trupu, očitno zlasti v profilu, je posebno vidno tudi v debelem vratu, na katerem je nasajena prav tako neženska in ploščata glava s sploščenim obrazom. Tak širokolični obraz je tolikanj primitivno podan, da se od konceptov antične umetnosti oddaljuje že po geometrični okroglini.¹⁰⁰ Ali gre pri tem morebiti res za romanizirano keltsko izražanje, je brez podrobnejšega proučevanja težko reči, tem bolj, ker bi morali poprej likovno plat te plastike uskladiti z njeno kulturno namembnostjo. Zupančičeva razlaga Izide v novejšem času ni doživela potrditve, vendar pa ne glede na to kip vzbuja vtis poudarjanja rodovitnosti, kakor je bilo to na vzhodu a tudi drugod v antiki pri raznih boginjah pogosto ena izmed lastnosti. Za sedaj se moramo pač zadovoljiti z ugotovitvijo, da imamo v betnavski najdbi pred seboj izjemen spomenik, ki si ga v tem okolju tako po oblikovni plati kot po njegovem pomenu še ne moremo prepričljivo razložiti.¹⁰¹ To velja v glavnem tudi za njegovo starost, saj bi ga edino v primeru, da res odseva orientalne vplive le z ozirom na splošno razširjenje orientalnih kultov v naših krajih, lahko datirali še najprej v 3. stoletje.

Drugi marmorni spomenikov pri Betnavi ni bilo odkritih, oziroma le kvečjemu nepomembni fragmenti.¹⁰² Nekoliko opredeljuje najdišče tudi odkritje mozaikov, o katerih pa imamo na razpolago le zelo skope podatke.¹⁰³ Čeprav obseg najdišča po sedanjem površinskem videzu ni videti posebno velik, pa

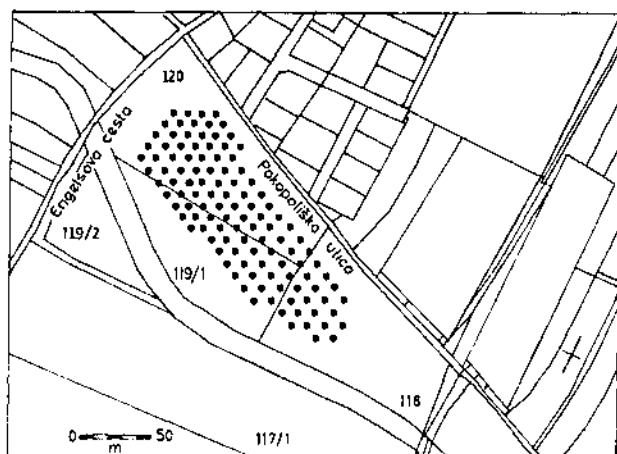

Sl. 10. Približen obseg ruševin antičnih stavb na njivah vzhodno od Betnave in Razvanja

pestrost najdb kaže na njegovo razčlenjenost in pomen. Poleg stanovanjske stavbe, ki jo poudarja mozaik, lahko bi pa domnevali tudi centralno ogrevanje, je tod bilo vsaj eno svetišče; skrit denar pa kaže, da gre za kraj s prometno funkcijo, kakor bomo to še videli pri razpravljanju o rimskih cestah.

Druge antične seliščne najdbe na mariborskem prostoru so mnogo bolj skromne. Najbližje Betnavi so stale stavbe na razvanjskih njivah vzhodno od gradu oziroma tik vzhodno od glavne ceste, vendar pa je bilo to najdišče doslej komaj opaženo in šele v zadnjem času lokalizirano (sl. 10).¹⁰⁴ Od tod ni znanih nobenih najdb, lega v neposredni bližini Betnave govori za povezavo z betnavskimi ruševinami, kjer bivši lipov drevored v neposredni bližini vzbuja vtis, kakor da leži v smeri ali morebiti celo na podlagi rimske ceste.

V isti podpohorski smeri med Betnavo in Pekrsko gorco je F. Ferik ugotovil ruševine antičnih stavb v Radvanju, in kot so pokazala novejša preverjanja, leži to mesto zahodno od pokopališča med sedaj reguliranim potokom in Pokopališko ulico (sl. 11).¹⁰⁵ Ta naselitveni pas se proti zahodu še nadaljuje, saj so bili pri gradnji enodružinskih hiš v Korbunovi ulici tik pod Pekrsko

Sl. 14. Sp. Radvanje: približen obseg ruševin antičnih stavb na njivah parce. št. 118–120, k. o. Zg. Radvanje

gorco prav tako ugotovljeni sledovi antičnih temeljev.¹⁰⁶ Najdbe gomil pri Limbušu ter »sarkofaga« v »zidanem grobu« na tem območju nas opozarjajo na to, da bi podobne ostanke stavb smeli pričakovati tudi v tem kraju.¹⁰⁷ Na vzhodu od Betnave pa se ta poseljeni pas bržkone nadaljuje proti Bohovi, čeprav na tamkajšnji ledini »Stara vas« sedaj na površini ni videti nobenih ruševinskih sledov.¹⁰⁸

Vsa ta najdišča so bila doslej v glavnem le ugotovljena, raziskovanj ni bilo še na nobenem izmed njih, lega v vrsti pa opozarja, da je obstajal med njimi vezni člen, verjetno rimska cesta. Brez raziskovanj tudi ni najdb in tako ne vemo o nobeni izmed stavb pod Pohorjem praktično nič. Nekoliko bolje smo mogli spoznati le najdišče pri Betnavi, a še to le po naključnih najdbah, na podlagi katerih je mogoče vsaj sklepati. Novci, o katerih je bilo od tod poročano, so doslej najkonkretnější vir za časovno opredelitev, a ne povedo mnogo: nič o pričetku naselja, pač pa to, da so stavbe stale tod vsaj še v prvi polovici 4. stoletja. Podpohorski predel mariborskega prostora je bil torej v antiki od neznanega časa pa do sredine 4. stoletja dokaj gosto naseljen.

O značaju te naselitve ne vemo mnogo. Lega morebitnih stavb pri Bohovi, na pričetku ponikanja pohorskih potokov, torej še na ugodnih tleh, bi govorila za poljedelski obrat. Nedaleč stran ugotovljen marmorni nagrobnik z reliefi peterih pokojnikov (sl. 12) bi lahko k temu pomenil bližnji družinski grob, o katerem pa se je ohranilo le še izročilo.¹⁰⁹ O ruševinah na razvanjskih njivah, nekako v sredini med Bohovo in Betnavo, ni doslej še nobenih spremnih podatkov. Bilo bi seveda mogoče, da bi na to najdišče kot tudi na betnavske ruševine vezali po Ferku ugotovljene gomile okrog Betnave, vendar od teh nobena ni več ohranjena, zato njegovih ne vselej zanesljivih zapiskov ne moremo preveriti.¹¹⁰ Prav tako brez spremnih najdb so za sedaj ruševine antičnih stavb ob Pokopališki ulici v Radvanju. Pač pa je bil v Korbunovi ulici leta 1962 odkrit marmorni žrtvenik Herkulu (sl. 13 a), ležeč v neposredni bližini temeljev antičnih stavb ali morebiti celo med njimi.¹¹¹ Žrtvenik je precej preproste iz-

Sl. 12. Nagrobnik z dvema vrstama oprslj pokojnikov na polju vzhodno od Bohove

Sl. 13. Zrtvenika Herkulu iz Kor-
bunove ulice na Studenclh (levo)
in Pristana (v mariborskem mu-
zeju)

vedbe, kar ustreza skromnemu podeželskemu okolju, oziroma kaže, da ni bilo bogatih naseljencev na tem najdišču. Posvetitelj ni znan, ker se njegovo ime na kamnu ni ohranilo oziroma ga morebiti sploh ni bilo. Ob številnih lastnostih tega božanstva ne moremo reči, v kakšni vlogi je bilo čaščeno na tem kraju. Ker ga večina napisov v provinci ne opredeljuje kot rimskega boga, temveč le kot lokalno predstavo enega izmed številnih pomenov, bi lahko samo ugibali, ali je šlo tu za zaščitnika imetja njegovih častilcev v tem naselju.¹¹² V tej zvezi bi smeli predpostavljati tudi podeželsko svetišče, ki se zdi logično, če si tu na polju pod Pekrsko goreo zamišljamo ne le posamično posestvo antičnega kolonista, temveč skromnejši zaselek, h kateremu bi se prilegale sedaj že v celoti uničene provincialne gomile na dober kilometer oddaljenem pohorskem znožju pri Pekrah. Zanimivo bi bilo vedeti, ali je v antiki imela kakšno vlogo tudi Pekrska gorea na sredini med najdiščema, kakor tudi danes pogozdena ravnica na vzpetini južno od nje.¹¹³ Nekdanje gomile pri Pekrah, vsega 12, so za družinsko grobišče bile že prešteviline in zato je škoda, da tako malo vemo o grobovih v njih.¹¹⁴ Po edinem poročilu o razkopavanju poslednjih dveh gomil v letu 1891 je imel grob v eni izmed njih naslednjo podobo:

»V prvi gomili je bila blizu južnega obrobja polkrožna kamnita obloga, sestavljena iz manjših in srednje velikih kamnov, od juga do vzhoda strnjena, proti zahodu le iz posameznih kamnov, drugod je sploh ni bilo. Ko se je od južne strani prodrlo globoko v gomilo, je bila odkrita še ena kamnita obloga v smeri proti vzhodu, ki je obdajala grobni prostor od juga in vzhoda, medtem ko proti zahodu in severu ni bilo nobenih kamnov. Grob je ležal ekscentrično med južnim obrobjem in sredino gomile. Našli so pepel, oglje, drobce kosti, na drugem mestu pa skupino posod, ki pa so pri kopanju razpadle. Pri vsaki so našli po en rimski novce, med njimi bronast novce *Stobi Macedoniae* z glavo Julije Domne. Med kamnitima oblogama je bila ugotovljena razločno omejena plast rdeče pečene zemlje, v njej in naokrog pa razbite in cele strešne opeke, katerih drobci so ležali tudi v kamniti oblogi. Pepela tu ni bilo, pač pa kos zoglenele kosti stegenice. V jugozahodnem predelu gomile so našli črepinje vsaj dveh posod, drobce kosti, vendar nič pepela. V zemlji na južni strani gomile so bile črepinje raztresene, v severni polovici pa jih ni bilo. Tako je mogoče na gomili ugotoviti kurišče, kjer niso uporabili nobene opeke in je bil potem pokopan pepel dveh oseb. Severni del gomile je bil nasut pred pokopom, južni pa šele potem, zato je tu zemlja pomešana s črepinjami.«¹¹⁵

Sodeč po novcu, je bila gomila nasuta razmeroma pozno, najprej ob koncu 2., verjetneje pa v prvi polovici 3. stol., torej v času, ko so drugod na noriškopanonskem območju grobovi v gomilah že prenehali.¹¹⁶ To je zanimivo tudi zato, ker so nekateri domnevali, da so prekinitve pokopavanja v gomilah povzročili vpadi Markomanov s svojimi pogubnimi posledicami. Vendar pa nam nekateri podatki iz Slovenskih gorik kažejo, da se je v odročnih krajih ta navada obdržala še v 4. stoletje, prek markomanskega obdobja pa tudi v zahodnem mariborskem prostoru.¹¹⁷ To bi potrjevali tudi novci Maksimina Tračana, najdeni pri Limbušu prav tako bržkone v gomilnih grobovih¹¹⁸

Opisana gomila je le ena izmed dvanajstih. V drugi je bil — po istem poročilu — odkrit v sredini preprost grob s črepinjami, a brez kamnite obloge, kakršni so sicer v gomilah tudi najštevilnejši. Grobišče ima svoje začetke seveda mnogo prej, morebiti že v 1. stoletju. Ker je večina ohranjenih najdb spravljena v graškem Joaneju in niso vse dosegljive, ne moremo tega na tem mestu podrobneje preverjati. Po inventarni knjigi je kot darilo dr. O. Reiserja, notarja na Dunaju, in študenta prava E. Reiserja iz Maribora v Joaneju spravljeno naslednje:¹¹⁹

Glinasto posodje:

- »1. Trinožna skodelica, rjava, v. 9, pr. ustja 17,4 cm, noge nekoliko poškodovane (5259);
 2. trebušast siv lonček, v. 11,5, u. 5,8, pr. dna 4,5 cm (5260);
 3. siv lonček, v. 9, u. 5,2, d. 3,1 cm, rob posnet, na dnu luknja (5261);
 4. rumenkasto rdeča skodela, v. 3,2, u. 18, d. 15 cm (5262);
 5. rdeča skodela, v. 4, u. 17,2, d. 12,4 cm, približno četrtna manjka (5263);
 6. rdečkasto rumena skodela, močno poškodovana, v. 3,5, u. 16,5, d. 12,6 cm (5264);
 7. siva skodela, v. 3,3, u. 13,1, d. 6,3 cm, rob poškodovan (5265);
 8. kos dna sive skodele, v. do 2,7, dolžina do 9,6 cm, spodaj vrezano
- T I M N** (5266);
9. polovica ustja svetlo sive posode, s sledovi ročaja, v. še 5,8 cm (5267);
 10. rdečkast in siv lonček, ustje manjka, v. do 8,9, d. 3,6 cm (5268);
 11. ročaj rdečega vrča, dolg 6,7 cm (5269);
 12. rdeča oljenka na en stenj, na obrobju dva nastavka, slabo ohranjena, v. 3, dolžina še 8, največja širina 5,4 cm (5270);
 13. svetlo siva trinožna skodelica, od gornjega dela manjka več kot polovica, v. 11,6, u. do 17,5 cm (5271);
 14. siva do temno siva trinožna skodelica, od gornjega dela ohranjena le približno četrtna, v. 7,7 cm (5272);
 15. del roba svetlo sivega oziroma skoro belega velikega lonca, močno odeljen, v dveh kosih, v. 25,2 in 15,7 cm (5273);
 16. noge sivih in rdečkasto rumenih trinožnih skodelic, večinoma različne, 6 kosov (5274);
 17. zaboječek s fragmenti trinožnih skodelic in pripadajočih pokrovov (5275);
 18. zaboječek s fragmenti loncev, skodel itd., deli dnov in ustij različne vrste (5276);
 19. črepinje loncev, skodel itd. (okrašenih) sive in rdeče barve (5277);
 20. zaboječek črepinj različnih posod: lončkov, skodel itd., sive, rdeče itd. barv, brez okrasja.«

Kovinski predmeti:

- »21. bronasta pinceta, d. do 14,3 cm, eden izmed krakov ni v celoti ohranjen, največja š. do 1,1 cm, srednje dobro očuvano (7201), sl. 6/3;
22. bronast okrasek, zunanji rob nazobčan, pr. 3,7, znotraj 1,8 cm, pomen neznan (7202), sl. 6/4;
23. bronasta spona, d. do 7,5, š. še ca. 5,8 cm, na enem mestu močno poškodovana, sploh slabo ohranjena (7203), sl. 6/2;
24. železni kavelj, d. 4, na zgornjem koncu širok 1,5 cm (7204).«

Stekleni predmeti:

- »25. mala žara, v. 9,9, u. 16,7 cm, obnovljena, nekaj delov manjka (2330);
- 26. mala žara z dvema ročajema, v. 5,7, u. 0,9, z robom 2,8 cm, cela in zelo dobro ohranjena (2331);
- 27. vrat, ustje in ročaj vrča, v. še 6,3, u. z robom 4 cm, ročaj narebren (2332);
- 28. vrat, ustje in ročaj steklenice, ročaj nenavadne oblike, na spodnjem delu vratu tanko rebro, v. do 9,6, u. 5,8; k temu še del dna (pr. 6,3 cm) in črepi-nje (2333);
- 29. fragmenti večje žare, dno in dva kosa ustja, poleg tega še mnogo čre-pinj (2334);
- 30. vrat polovične stekleničke, 9 cm dolg (2335);
- 31. preprost ročaj, 6,3 cm dolg (2336);
- 32. del dna štirioglate steklenice, d. ene strani 6,1, v. do 1,8 cm (2337) in
- 33. del dna valjaste steklenice, pr. do 5 cm (2338).«

Ta izpisek kaže, da so najditelji pri izravnavanju gomil na zemljišču, ki so ga iz goščave spremenili v njive, skrbno zbirali vse najdbe in jih nato oddali v graški muzej. Pri tem so pozabili na pomembno malenkost — shraniti najdbe po gomilah in zato nam danes nič ne povedo o notranji sestavi grobišča. Izredno majhno število kovinskih predmetov in novcev, od katerih je v Joanej dospel le eden, se zdi pri tem številu gomil presenetljivo, a je glede na skromen značaj grobišča vsekakor možno.¹²⁰ Domnevali pa bi lahko tudi, da ob Gurlittovem obisku v Pekrah niso bili vsi predmeti oddani za Joanej, saj je eden izmed Reiserjev še 14 let pozneje poklonil mariborskemu muzeju troje posod.¹²¹

Sl. 14. V mariborskem muzeju spravljena kera-mika iz gomil pri Pekrah

1. skodelico iz ponarejene terre sigillate, razlomljeno in zlepljeno, v. 6,3, u. 10, d. 4 cm (A 2498), sl. 14, zgoraj;

2. rdečkast pladenj, nepoškodovan, s sledovi rdeče prevleke, v. 3,5, u. 16,5, d. 12,3 cm (A 2499), sl. 14, spodaj in

3. rdeče rjavo trinožno skodelico s porozno površino, celo, v. 8,7, u. 15,7, d. 10 cm (A 2500), sl. 14, v sredini.

Keramične najdbe iz gomil pri Pekrah se v glavnem ne razlikujejo od oblikovnega zaklada provincialne keramike 1. in 2. stoletja, kakršen nam je iz grobnih najdb doslej najbolj znan v Slovenskih goricah ter na sosednjih avstrijskih najdiščih.¹²² Razmeroma pogosti so med pekrskimi najdbami trinožniki, ki pa so bili v rabi vso rano antiko in nam pri iskanju začetkov pekrskih gomil ne morejo nič pomagati.¹²³ Prav tako številni pladnji imajo enak časovni razpon med 1. in 4. stol.¹²⁴ Podobno velja tudi za druge posode, npr. za oba lončka, medtem ko so se od vrčev ohranili le fragmenti. Skodelica sl. 14 zgoraj, imitacija sigilatnih skodel tipa Drag. 33, sodi v pozno 2. stoletje, oljenka, za katero ni poročano o žigu, pa se zdi podobna tistim iz Šetarove in tako precej istočasna.¹²⁵ Devet steklenih posod na 12 gomil ni nič izrednega, če seveda niso bile najdene v enem samem grobu, podobno, kot je bilo to v mariborskem okolišu že ugotovljeno.¹²⁶ Okroglasta steklena žara iz ene izmed gomil označuje tu poleg podobnih miklavških najdb skupno s provincialnimi gomilami južno obrobje teh najdb ob vzhodnih Alpah, medtem ko je na planih grobiščih znana tudi v drugih predelih Slovenije.¹²⁷ Druge steklene posode sodijo med običajne zvrsti antične steklenine brez posebnih kronoloških značilnosti, zanimivo je le, da je bila dišavnica samo ena.¹²⁸

Med kovinskimi predmeti ima pasna spona sl. 6/2 mlajše obeležje in jo zato lahko pripišemo 3. stoletju.¹²⁹ Redka grobna najdba pa je »pinceta« sl. 6'3, ki pomeni tu bržkone enega izmed pridevkov brez posebnih časovnih značilnosti.¹³⁰ Železni kavelj se uvršča med tiste železne izdelke, žeblje in kavlje, ki so prišli v grob skupno z ostanki grmade, pri kateri so bili uporabljeni za povezavo lesa.¹³¹

Nobeden izmed predmetov iz gomil pri Pekrah se ne loči od drugih kot najstarejša najdba, ki bi jo lahko določno opredelili npr. že v sredino 1. stoletja. Zato je videti, kot da je to grobišče nastalo nekje proti koncu 1. stol., trajalo pa je, sodeč po ohranjenem novcu, še v 3. stol. Zgodnji čas označuje tako le širjenje antične kolonizacije v najboljših letih rimske vladavine, pozne najdbe pa obdobje po markomanskih vojnah, ki so jih prebivalci tega predela mariborskega okoliša verjetno preživeli brez večjih opustošenj. Po svojem značaju kažejo te najdbe, čeprav ne poznamo grobnih enot in s tem morebitnih kopičenj v posameznih bogatih grobovih, dovolj standardno podobo podeželskih grobišč. Gomile pri Pekrah so torej očitno pripadale antičnemu zaselku, v katerem so živeli prej domačini kot tuji kolonisti, podobno, kot je bilo to pri Limbušu in naprej ob Dravi proti Rušam. Ta gomilna grobišča so torej najizrazitejši predstavnik obljudenosti severnega pohorskega znožja, čeprav prebivalstvu tega okoliša — morda z izjemo Limbuša — ne poznamo prazgodovinskih predhodnikov, kot se to kaže npr. na Pošteli. Od najdb kažejo morebiti le trinožne skodelice še latenske reminiscence, drugi predmeti so po tipu in izvoru večinoma italjski, kar je za urejeno trgovanje v 1. in 2. stoletju tudi povsem razumljivo. Ker gre tu za naselja ob prometni poti, se domača tvornost tudi ni mogla ohraniti v večjem obsegu.

Precej drugače se kažejo razmere antične naselitve po seliščnih in drugih najdbah ob Dravi v vzhodnem delu mariborskega prostora. Tu je sicer manj neposrednih ostalin antičnih stavb, vendar skupno z gomilami govore za novo antično naselitev tujecev. To je videti najprej pri Miklavžu, kjer o ostalinah antičnih stavb za sedaj ni sledu, dokaj šibko ljudsko izročilo pa se bržkone bolj veže na razlago mokrotnega sveta kot na konkretne antične ostaline.¹³² Čeprav so od prvotnih gomil do novejšega časa ostale le še štiri oziroma sedaj komaj še tri, pa nam njihova lega in obseg jasno kažeta, da tu ne gre za grobi-

Sl. 15. Nekaj steklenih posod iz gomile pri Miklavžu (v mariborskem muzeju)

šče antičnega zaselka, temveč za tuje priseljence, ki so nam deloma znani tudi po imenih. Čeprav še ni uspelo uganiti, kakšna je bila gospodarska podlaga naselitve na tem kraju, v neposredni bližini Drave, ob splošno domnevani rimski cesti iz Poetovija proti Flavii Solvi in Virunu, pa kažejo zlasti najdbe iz gomile št. 1 ob ptujski cesti, da so živeli tod imoviti ljudje. Tako se je ohranilo v grobnici, zloženi iz velikih kamnitih plošč, podprti z marmornimi stebri (sl. 20), pravo majhno bogastvo deloma celo zelo redkih predmetov.¹³³ V grobu pod danes še 3 m visoko in 16 m široko gomilo je bilo na pepel položenih 18 steklenih posod najrazličnejših vrst (izbor na sl. 15) reliefna skodela iz terre sigillate, izdelana v južni Galiji (sl. 16), med kovinskimi predmeti pa poleg pasne sponse in okovov noriško-panonske ženske noše (sl. 17) še bronasta škatlica za šminkanje (sl. 18) z reliefnim medaljonom, kakršne se najčešče pojavljajo med antičnimi najdbami v Porenju.¹³⁴ Te najdbe iz groba, ki sodi v dobo prehoda med 1. in 2. stol., zelo izrazito odsevajo trgovske stike Podravja v tem času ne le s severno Italijo, odkoder je prišlo sem predvsem stekleno posodje, temveč tudi z zahodno Evropo, odkoder so trgovci po kopni poti vzdolž Donave posredovali tamkajšnje blago. Glede na bližino Poetovija kot enega izmed pokrajinskih trgovskih središč pa tudi na očitno dobro gmotno stanje pri Miklavžu naseljenih

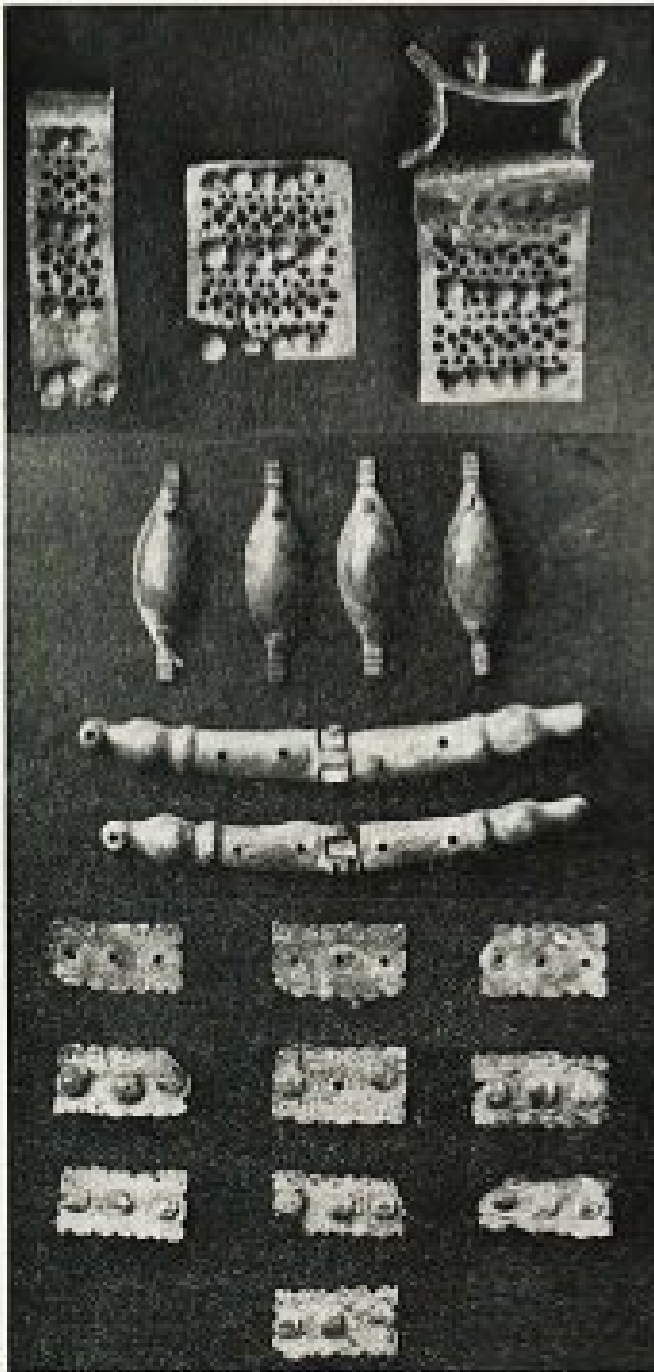

Sl. 16. Skodela iz terre sigillate iz gomile pri Miklavžu (v mariborskem muzeju)

kolonistov je razumljivo, da so ti izdelki našli pot tudi na mariborsko območje. Obe veliki gomili v gozdiču ob ptujski cesti se nam tako kažeta kot družinsko grobišče bogate družine, ki je morala imeti v bližini svoje bržkone ne preskromno bivališče.¹³⁵ Tretja gomila nedaleč stran pa morebiti še druge manjše, ki so bile na njivah že izravnane, so osebje tega bivališča le dopolnjevale.¹³⁶ V kakšni zvezi z njim je bil grob z veliko, a revno opremljeno pepelnico v veliki gomili na robu terase severno od tod, nam ni mogoče presoditi.¹³⁷ Čeprav so možnosti za poljedelstvo na tem obrobju teras še kar ugodne, se vendarle zdi, zlasti v primerjavi s podobno bogato gomilo pri Loki, predvsem pa z bogatimi najdbami marmornih spomenikov pri Staršah,¹³⁸ da je bil vzrok za blaginjo drugod. V poštev prideta pri tem predvsem dve možnosti: izkoriščanje kamnitega gradiva onkraj Drave za poetovijske gradnje ali občestna služba sama.¹³⁹ Da je pri tem območje Miklavža ostalo naseljeno dalj časa, nam poleg gomil potrjuje tudi plan skeletni grob, ki so ga leta 1894 našli na njivah pri vasi.¹⁴⁰ Skeletni pokop sam po sebi sodi bržkone v 3. stoletje ali poznejši čas, vendar ga ne moremo natančneje datirati, ker v grobu ni bilo pridevkov. Kar pa je za miklavški okoliš posebno zanimivo, so marmorni nagrobniki, ki so bili v tem času pobrani z bližnjih grobov, bržkone gomil, in uporabljeni pri tem grobu za oblogo jame. Nespoštovanje starih spomenikov v njihovi nekdanji funkciji očitno kaže na pretrgane vezi lokalne tradicije, njihova uporaba v novem grobu pa tudi duha povsem novega časa.¹⁴¹ Najdba iz tega groba je pomembna zaradi napisov na teh v drugotni rabi odkritih nagrobnikih, imena na njih pa nam vsaj v skromni meri osvetljujejo vpogled v prebivalstvo miklavškega kraja v rani antiki.

Vsi trije nagrobniki so bili doslej že večkrat izčrpnje objavljeni, zato se tukaj omejujemo le na imena pokopanih, o čemer je bilo doslej še malo napisanega.¹⁴² Vsak izmed nagrobnikov opredeljuje po eno družino, od katerih sta dve (AIJ 105 in 106) živeli verjetno istočasno in — ker sodita nagrobnika najverjetneje na konec 1. stol. — bili tako očitno prva generacija naseljencev pri Miklavžu.¹⁴³ Z nagrobnika AIJ 106 so tako znani *Titus Flavius Diocaitus*, soproga *Caia (?) Finita* in sin *Ingenuus*. *Diocaitus* je keltsko ime, gentilicij *Flavius* kaže, da je dobil rimsko državljanstvo v flavijskem času, gre torej za kolonista svežega državljana, ki je imovitejši in sodeč po imenu keltskega rodu.¹⁴⁴ Da so v izjemnih razmerah Norika domačini lahko naglo prišli do veljave, je znano in tako lahko tudi v tem primeru vidimo človeka, ki se je kot civilna oseba v drugi polovici 1. stol. dokopal do imetja na tem kraju. Zanimivo je italsko ime žene, kar bi govorilo za to, da se je *Diocaitus* iz povsem določenih razlogov oženil z osebo z rimskim državljanstvom, da bi si tako utrdil svoj položaj.¹⁴⁵ To je videti tudi v poimenovanju sina z *Ingenuus*, ki je sicer zelo razširjeno ime.¹⁴⁶ Družinski nagrobnik je *Diocaitus* dal izklesati, ko mu je sin pri dvajsetih letih umrl, kot je pač pogosto smrt otrok bila povod za taka naročila.

Po napisu na drugem, bržkone v istem času izdelanem nagrobniku AIJ 105 (sl. 19) vidimo, da ga je dala izklesati *Albinia Couso* za svojega sorodnika in

Sl. 17. Okovi noriško-panonske ženske noše iz gomile pri Miklavžu (v mariborskem muzeju)

Sl. 18. Skatlice za šminkanje iz gomile pri Miklavžu (v marlborskem muzeju)

Sl. 19. Nagrobnik AIJ 105 iz groba pri Miklavžu (v graškem Joaneju)

morebiti hkrati umrlega sužnja nekega Avita. Ta *Albinus Lucretius* je bil verjetno prav tako naseljenec v tem kraju, njegov gentilicij je italški, a razširjen tudi drugod, zato ne pove nič določnega, medtem ko njo keltski priimek določneje opredeljuje v jugovzhodnoalpski prostor.¹⁴⁷ Kdo bi bil *Avitus*, ni razvidno, a sorodstvena zveza z gospodarjem se zdi sprejemljiva, ime samo pa zlasti v Noriku zelo pogosto.¹⁴⁸ Suženj *Mansuetus* je tukaj dokaj nenavaden, saj je njegovo ime bilo sicer razširjeno predvsem v severni Italiji, neznana pa je tudi njegova dejavnost v skupnosti, kot jo izpričuje nagrobnik.¹⁴⁹ Napis na tem spomeniku je redek tudi po tem, da postaviteljica nagrobnika ni dala vklesati starosti obeh pokopanih, iz česar pa ne smemo nujno sklepati, da bi bila to storila še za njunega življenja.¹⁵⁰

Tretji nagrobnik AIJ 104 sodi že po posvetilu *D(is) M(anibus)* v nekoliko poznejši čas, saj se je ta oblika napisov redno pojavljala na spomenikih od sredine 2. stol. dalje.¹⁵¹ Postavitelj spomenika je tokrat neki *Surio*, nagrobnik pa je dal izklesati za vso družino, le da imena žene in drugih niso ohranjena. Slabo ohranjen napis dopušča dve razlagi druge in tretje vrstice, namreč *Verecundi l(ibertus)* ali *Verecundi f(ilius)*, kar je odločilno za presojo njegovega družbenega položaja. V vsakem primeru gre za imovitejšo družino, kakršni razodevata tudi druga dva nagrobnika. Ime *Verecundus* se pojavlja na napisnih kamnih večinoma v poznejšem času ter je najpogostejše na zahodu in v severni Italiji, latinska oblika pa nam tu ne pove mnogo, če ne vemo, ali je bil *Surio*v gospodar ali oče ter ali je že poprej živel tod.¹⁵² Tudi kot osvobojenec je bil *Surio* lahko premožnejša oseba, saj se je zlasti orientalcem pogosto posrečilo priti do velikih premoženj, ničesar pa ne moremo reči o stopnji njegove odvisnosti od prejšnjega gospodarja ter o poslu, s katerim se je v tem kraju preživljal.¹⁵³

Po svoji obliki so vsi trije nagrobniki precej enotni, le da je od AIJ 106 ohranjen le osrednji del. Največji je ravno *Surio*v, ki je visok 2 m in ima na vrhu posebno ovršje z levoma na vsaki strani osrednjega lika, medtem ko nagrobniku AIJ 105 tako ovršje manjka.¹⁵⁴ Izvedba nagrobnikov je tipizirana: kvadratno napisno polje je obdano s stebričema, ki sta dvakrat spiralno oblikovana. Na ohranjenih podnožjih sta dva oziroma en deflin, na vrhnji prekladi lovski prizor oziroma krilata leva med kantarom in listi. V trodelno profiliranih zatrepih je pri AIJ 105 orel, pri AIJ 104 pa glava pokojnika, torej razmeroma redkejši prikazi. Na podnožju in v trikotnih poljih na zatrepom so izklesani delfini. Nagrobniki te oblike so po Schoberjevi shematični razdelitvi najbolj razširjeni na noriško-panonskem mejnem območju, in sicer od konca 1. do konca 2. stoletja.¹⁵⁵ Miklavške najdbe torej ne izstopajo iz okvira te vrste kamnoseških izdelkov, po bogatejši opremljeni pa dokazujejo premožne ljudi tega kraja, ki so si tod — ob obrobju s takimi najdbami revnih Slovenskih goric — še lahko privoščili pohorski marmor in skrbnega kamnoseka. Oprema nagrobnikov kot tudi imena kažejo rimskega duha naročnikov; če torej ne moremo govoriti o pristnih Italikih, pa lahko vidimo v teh treh družinah že povsem romanizirane domačine ali tujce. Prometna lega kraja ob Dravi že sama po sebi ni dopuščala ohranjanja domače tradicije, a ta tod tudi ni mogla biti avtohtona, saj so živeli tu na novo naseljeni ljudje. Ti so bili po svojem poslu očitno v tesni zvezi z mesti, v tem primeru očitno s Poetovijem, odkoder so dobavljali tudi potrošno blago, kakršno se je našlo v grobnici gomile št. 1 pri Miklavžu.

Zelo verjetno so bili nagrobniki postavljeni na gomile, morebiti celo na tiste, ki so še ohranjene. Zatiča na podnožjih nagrobnikov AIJ 104 in 105 pričata, da je bil v ta namen uporabljen izklesan ali sezidan podstavek, ker je to terjala že velikost spomenikov. Nič od tega ni bilo doslej ugotovljenega, zato bi lahko le preprosto ugibali, kateri izmed nagrobnikov je morebiti stal na očitno ženskem grobu gomile št. 1. Ker se zdi, da gre tam za enkratni pokop, pri čemer dvojni grob ni povsem izključen, je težko uskladiti ta ali oni nagrobni napis s tem dejstvom.¹⁵⁶

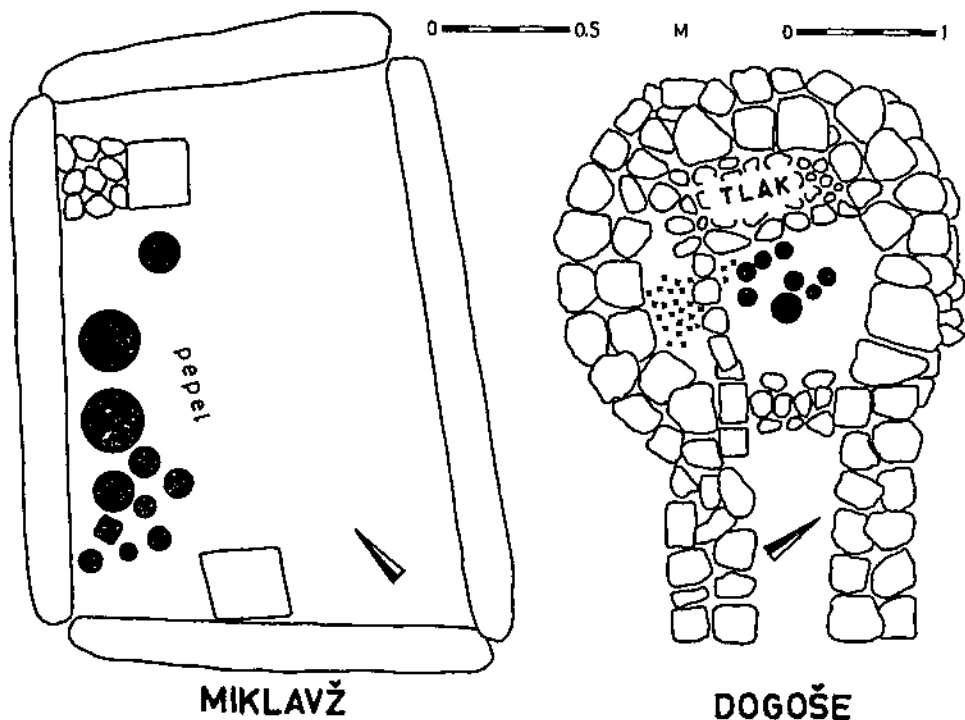
Opisani nagrobniki pa niso edini preostanki antičnih grobnih naprav v tem kraju. V miklavški cerkvi je vzdano marmorno ovršje z levoma, ki po svoji

širini 1,95 m daleč presega mere teh nagrobnikov, torej očitno predstavlja del še enega nagrobnega spomenika.¹⁵⁷ Pri obnovi cerkve v zadnjih letih je bila v podnožju cerkvenih sten odkrita še cela vrsta marmornih kamnov, deloma preprostih kvadrov, deloma reliefno okrašenih kosov, med katerimi je tudi del arhitrava.¹⁵⁸ Vse te najdbe dajejo vtis, da je bila nekje na območju grobišča postavljena tudi grobna kapelica ali pa gre za dele kakšne druge kultne zgradbe. K tej je morebiti sodilo ovršje z levoma, ki je med tovrstnimi najdbami na mariborskem območju in v okolici eden največjih kosov. Čeprav sta prednja dela glav odbita oziroma izgajena, je po skrbni izdelavi griv videti, da je ta spomenik delo veččega kamnoseka.¹⁵⁹ Osrednji del predstavlja steber z reliefom verjetno na bakli slonečega genija smrti, ta upodobitev pa je v primeri s pogostejšimi bradatimi glavami ali cistami do neke mere izjemna oziroma podobna nekaterim drugim prikazom te vrste.¹⁶⁰ Čeprav je v motivu leva z ovnovo glavo v šapah simbolizirana orientalna daritev, pa je ta tip ovršja — po Schoberju — na nagrobnikih uporabljan predvsem dekorativno.¹⁶¹

K domnevani grobni napravi sta bržkone sodila tudi v planem skeletnem grobu kot oblogi stranskih sten odkrita »precepljena stebra«, s čimer je poročevalec verjetno mislil na *loricae*, pokrivala grobnih ograj, kakršne so bile pri bogatih grobovih običajne.¹⁶² Te najdbe tako samo potrjujejo pomen tega kraja v antiki, pričajo o bogastvu in pomenu njegovih prebivalcev, ki so se tod uveljavljali že povsem kot Rimljani, a vendarle ne tako neodvisno od okolja, da ne bi bili sprejemali tudi njegovih tradicij: ženske oprave in grobov v obliki gomil.

Precej skromnejše so podobne najdbe v sosednjih Dogošah. Tu je bilo na robu visoke terase tik zahodno od naselja do nedavnega ohranjeno manjše (družinsko) gomilno grobišče štirih malih in ene velike gomile, ki je očitno pripadalo domačiji na ravnini pod teraso, oddaljeni le dobrih sto metrov.¹⁶³ Zdi se, da je bilo tu domovanje kolonista, ki se je na tem rodovitnem predelu verjetno preživljal s poljedelstvom. Tloris in obseg stavb sta ostala neznana, ker najdišča ni uspelo pravočasno raziskati, danes pa teče prek tega mesta voda novega kanala Drave. Po srečnem naključju je ob gradnji nove ceste prek kanala uspelo preiskati vsaj največjo od gomil, v kateri je bila ugotovljena iz kamnov sezidana kupolasta grobnica s hodnikom (sl. 20). Tla njene notranjosti so bila razdeljena na tri razdelke: manjšega z ostanki kosti, drugega s privzdignjenim tlakom ter osrednjega z devetimi glinastimi posodami kot grobnimi pridevki. Te najdbe krožnikov dokaj izjemnega profila, dveh trinožnikov ter lončka niso kronološko tako izrazite, da bi bilo mogoče grob zanesljivo datirati v 1. ali v 2. stoletje, ki se zdi verjetnejše.¹⁶⁴ Poleg iz plošč zložene grobnice pri Miklavžu je to šele drugi grob v gomili, od katerega so ohranjeni podrobnejši podatki, čeprav je bila kupola grobnice že uničena od kopanja divjih kopačev v preteklem času. V tem primeru gre za grob imovitejšega kolonista, kakršne bi lahko po podobnih grobovih domnevali še v Loki, Limbušu, pri Hočah, Radehovi in drugod.¹⁶⁵ Tip grobnice z okroglim tlorisom je redkejši od tistih pravokotne oblike, le na videz bliže podobnim prazgodovinskim napravam in vsekakor v zidani izvedbi precej bolj »rimski« kot okrogle kamnite obloge s psevdokupolo na podeželskih grobiščih.¹⁶⁶ O lastniku tega posestva ne vemo sicer nič, nekatere druge najdbe namreč le v skromni meri osvetljujejo njegovo domovanje.¹⁶⁷ Tip grobišča z osrednjim grobom ob spremnih skromnih gomilah odseva razmerja v družini in je znan tudi drugod.¹⁶⁸

Najdbe v Dogošah kažejo, da je rodovitni svet nizkih teras ob Dravi — kot že poprej v prazgodovini — tudi v rimskem času privlačil ljudi. Ker neposredno pred rimsko priključitvijo tod ni bilo naselja domačinov, so si kolonisti lahko izbrali poljubna zemljišča. Vendar o njihovem obstoju na pobreško-zrkovškem polju od Dogoš navzgor ni nobenih drugih zanesljivih podatkov. Posredno bi lahko sklepali na obstoj takih domovanj po najdbi dela nagrobnika z levjo glavo na zrkovškem polju, morebitnih gomilah na tem območju¹⁶⁹ ter po najdbi »sarkofaga« na Pobrežju.¹⁷⁰ Vse to so seveda zelo skromni sledovi antične naselitve, ki pa bržkone tudi ni poznala imenitnejših zgradb, o katerih

Sl. 20. Tlorisa grobnice v gomilah pri Miklavžu in Dogošah

bi kljub intenzivnemu poljedelstvu na tem območju morale ostati kaj sledov ali vsaj izročil. Skromnost teh ostalin govori za to, da je bilo to območje ob Dravi v antiki sicer naseljeno, a izključno na poljedelski podlagi ter odmaknjeno od prometnih poti, tako podoba pa kaže naselitev teh predelov še danes.^{170a}

K tem razmeroma številnim seliščnim in grobnim najdbam na južnem bregu Drave oziroma pod Pohorjem pa na terasah severnega brega, kjer se je v srednjem veku razvilo mariborsko mestno jedro, niso odkrili nobenih takih najdb, ali pa se vsaj iz prejšnjih stoletij ni ohranilo o njih niti izročilo. Kar zadeva ostanke antičnih stavb, nam je znan en sam dokaj skromen primer z Glavnega trga. Tam so leta 1931 pri kopenju temeljev za novo stavbo vzhodno od mostu v prerezu zemeljskih plasti opazili v globini poltretjega metra kulturno plast z najdbami črepinj glinastih posod, koščkom sigilatne posode, deli rimske strešne opeke in tremi novci iz 4. stoletja.¹⁷¹ V plasti ležeči odlomki kamnja in opeke, ob katerih pa ni bilo sledov z malto zidanih temeljev, govore za to, da je tu v bližini stala preprostejša stavba, katere ruševine oziroma temelji so bili odstranjeni oziroma izkopani bržkone že pri gradnjah srednjeveških stavb. Novci sami ne govore nujno za to, da je bil ta prostor naseljen še v 4. stoletju, temveč verjetno že prej, bil pa je obljuden še v tem času. O pomenu in obliki stavb tako ne vemo nič, zato lahko po legi nad Dravo in v bližini srednjeveškega mostu le domnevamo, da so bile v zvezi že z antičnim prehodom prek reke.¹⁷²

Druge antične najdbe na tem predelu, ki so bile najdene kolikor toliko v prvotni legi, tj. vsaj v zemlji, so le še novci. Dva izmed njih sta bila najdena v neposredni bližini te kulturne plasti, v vzhodnem delu Glavnega trga oziroma v Židovski ulici, to pa temu delu obrežja samo potrjuje njegov pomen.¹⁷³ Videti je, kot da tu ni šlo za domovanja kolonistov poljedelcev, saj ozek in na terase

razčlenjen severni breg Drave, sestavljen iz prodne naplavine, bržkone za to ni bil posebno primeren. Tudi druge najdbe, npr. novec Maksimina Tračana na Partizanski cesti, domnevne antične najdbe na bivšem pokopališču prav tam ter novec Gordijana III. iz Trubarjeve ulice, se kažejo le kot izgubljeni raztreseni predmeti, iz katerih ni mogoče izvajati zanesljivih sklepov o naselitvi.¹⁷⁴ Če ne upoštevamo nekaterih časovno nerazjasnenih najdb ali dvomljivih navajanj, ni tod nobenih drugih po mestu najdbe znanih antičnih sledov.¹⁷⁵

Zunaj sedanjega mestnega središča, v smeri proti Kamnici, bi lahko bile v zvezi z antiko domnevne gomile na »Lebarjih«, čeprav točne lege tega mesta ne poznamo. Ker pa od tod tudi ni nobenih najdb, je seveda možno, da so te gomile bile še prazgodovinske, kot so nekateri poročevalci večinoma domnevali, saj tudi naselbina, h kateri so pripadali žarni grobovi ob Mladinski ulici, ni mogla biti daleč.¹⁷⁶ Po drugi strani pa sta posredni podatek za antične stavbe na meljskem prostoru oba tam v drugotni legi ugotovljena fragmenta marmornih nagrobnikov, saj smemo verjeti že zavoljo tega, ker sta bila vzdana v profane stavbe, da nista bila na to drugotno mesto prinesena od daleč.¹⁷⁷ S tem pa prehajamo pri opisovanju antične naselitve Maribora k novi skupini virov, marmornih spomenikov iz drugotnih leg, katerih prvotnega nahajališča ne poznamo in se tako lahko opiramo le na lastno presojo ter tvegane domneve.

Nagrobnik AIJ 110 sodi po svojih sestavnih delih, kolikor so še ohranjeni (zatrej, okrasni pas, napisno polje), v Schoberjevo tipološko skupino 2 d, časovno pa bi ga morebiti smeli uvrstiti še v 1. stoletje, čeprav nam za to manjka zanesljivih opor.¹⁷⁸ Izdelan je bil po običajni shemi: v zatrepu je tokrat s kačama ovita glava Meduze (Gorgoneion), v trikotnih poljih nad njim sta delfina, spodnji pas je tokrat okrašen z vitičjem, napisno polje pa ni obdano s stebričema, temveč le s profiliranim robom.¹⁷⁹ Ime *Firmus* nam pri razlagi ne pove mnogo, ker sodi med zelo razširjena italska imena, ki so si jih često nadevali tudi domačini, iz severne Italije pa izvira tudi ime njegovega očeta *Sabinus*.¹⁸⁰ Oblika navajanja imena govori zato za domačina brez rimskega državljanstva, peregrina. Na tem spomeniku lahko razberemo prizadevanje domačih prebivalcev, da bi se čimprej poromanili in si pridobili državljske pravice. Tu si je namreč že oče nadel tipično severnoitalsko ime, na latinski način, morebiti res s poudarkom na pomenu besede, pa je poimenoval tudi sina.¹⁸¹ Morda se ne motimo, če menimo, da je *Sabinus* živel v zgodnji dobi, morebiti v sredini ali 2. polovici 1. stoletja še blizu izhodišč romanizacije, npr. v Poetoviju, sin pa si je — ob zaslugah svojega očeta? — pridobil imetje ali položaj na ugodni legi podeželja. Če navzlic prizadevnosti svojega očeta še ni imel rimskega državljanstva, lahko pomeni to, da njegov nagrobnik odseva še čas pred velikopoteznejšim podeljevanjem državljanstva pod Trajanom oziroma v flavijskem času pri takih podelitvah še ni prišel na vrsto.¹⁸² Manjkajoča imena na fragmentiranim napisnem polju bi nam te razlage lahko olajšala ali vsaj predstavila to družino v celoti.

Nagrobnik AIJ 113, brez napisnega polja (sl. 21), učinkuje predvsem likovno, a kot serijski kamnoseški izdelek ne prinaša novosti.¹⁸³ Čeprav ima ovršje dopolnjeno z levoma, sodi v isto Schoberjevo shematično skupino kot poprejšnji. Ker je tudi v muzeju vzdan v steno, ni mogoče preveriti, ali ne gre za odlomljen gornji del nagrobnika oziroma v resnici za posebej izdelano vrhno polovico.¹⁸⁴ Pomembnejše kot to pa je izpovedna vrednost obeh spomenikov v zvezi z naselitvijo mariborskega prostora. Meljska ravnica se presoja kot najmlajša tla današnjega mariborskega mestnega območja, ni ji pa za sedaj mogoče določiti starosti.¹⁸⁵ Za oporo pri tem bi lahko uporabili prazgodovinske najdbe, ki pa ne povedo nič določnega, saj so nekateri predmeti bili najdeni na tleh, ki jih Drava ni več dosegla, kamnita sekira iz Šaranovičeve ulice pa bi prav lahko izvirala iz dravskih naplavin.¹⁸⁶ Možnosti, da se je Drava na tem območju ustalila v sedanjem koritu šele v poantični dobi, tako arheološko ne moremo povsem izključiti. To pa bi pomenilo, da v antiki polja, kakršno je bržkone bilo tod še v preteklem stoletju, še ni bilo, s tem pa tudi ne poljedel-

Sl. 21. Vrhnji del nagrobnika AIJ 113 iz Melja (v mariborskem muzeju)

ske podlage za naselitev v tem predelu. Sicer prvotnega mesta obeh spomenikov ne poznamo, a po okoliščinah njune drugotne lege je videti, da jima najditelji niso posvečali posebne pozornosti in ju tako najbrž niso s posebnim namenom in od daleč pripeljali k Meljskemu dvoru. Obseg območja, odkoder izvirata, torej od tega kraja navzven, bržkone ni posebno velik: našli so ju morda že kar v bližini ob znožju gričevja, morebiti tudi vzhodneje od tod v bližini Malečnika s tamkajšnjimi najdbami nagrobnih spomenikov, manj verjetneje pa bi lahko izvirala tudi v nasprotnega obrežja Drave. Za sedaj lahko ugotovljamo le, da predstavljata tisto premožnejšo skupino prebivalcev, ki so si tako opremo družinskih grobov že lahko privoščili. Iz nagrobnika AIJ 110 smo nekoliko spoznali rod in položaj Firma in njegovih, a poleg tega da gre očitno za civilne osebe, ne vemo nič o njihovem gospodarskem položaju.

O možnostih, ki so se tod na meji med Dravo in slovenjegoriškim gričevjem odpirale, bi lahko kaj razodel tudi nagrobnik CIL III 11720 = AIJ 107 iz Celestrine.¹⁸⁷ Čeprav njegovo najdišče ni v podrobnostih preverjeno in je po Müllnerjevem opisu precej natanko znano, ni od Drave še toliko oddaljeno, da bi izključevalo naselitev ob reki oziroma povsem zanesljivo pričalo o domovanju v goriškem svetu.¹⁸⁸ Napisno polje v gornji polovici ni v celoti ohranjeno, vendar je videti, da napisu ne manjka nič bistvenega in tako bi bil postavitelj *Ausscus*. Ime je videti keltsko in tudi v Noriku pogosto, vendar je oče *Saturninus* imel tipično latinsko, po izvoru severnoitalško ime, ki si ga je bil, ker gre očitno spet za peregrine, nadel iz že omenjenih nagibov.¹⁸⁹ Ime žene *Verecunda* je bilo precej splošno razširjeno in tu morebiti povsem latinsko, rimskega duha v družini pa potrjuje tudi ime pri petindvajsetih letih umrlega sina *Avita*.¹⁹⁰ Videti je, da je šlo tu kot pri meljskih nagrobnikih za imovitejše poromanjene domačine iz konca 1. ali še verjetneje prve polovice 2. stoletja. Da bi se bili tod preživljali s kakšno službo ali podjetništvom, ni dokazov, nič pa za sedaj v njihovi neznanosti ne potrjuje vinogradništva, čeprav so bili spomeniki najdeni na takem območju.¹⁹¹ Da bi tod smeli pričakovati še več podobnih najdb, potrjuje fragment pokrova pepelnice iz Malečnika, medtem ko so omenbe o drugih antičnih najdbah brez stvarne podlage.¹⁹² To velja tudi za navajanja vojaških utrdb vzdolž Drave, kakršnih ena naj bi bila tudi v Melju in ki so jih skušali povezovati z leg. XIII Gem.¹⁹³

Tudi v ožjem mestnem središču je bilo v drugotni legi ohranjenih nekaj marmornih spomenikov, katerih izvor ni ugotovljen. Med njimi naj najprej omenimo fragmentiran nagrobnik CIL III 15206 = AIJ 112 v mariborskem muzeju, ki je bil odkrit v rabi kot oltarna plošča v mariborski stolnici in je sedaj shranjen v muzeju (sl. 22).¹⁹⁴ Ker so pri vstavljanju spomenika v oltar

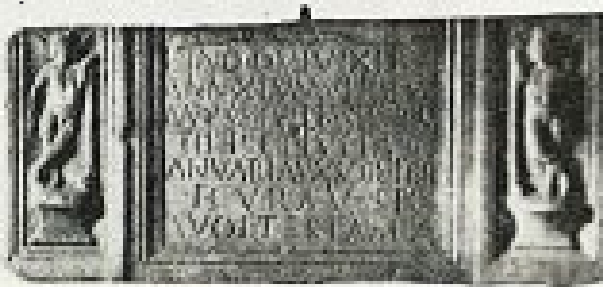
Sl. 22. Ohranjen del nagrobnika AIJ 112 iz mariborske stolnice (v mariborskem muzeju)

očitno odklesali vso reliefno površino gornjega dela nagrobnika ter obrobji napisnega polja, je pomemben predvsem zaradi imen, ki jih je na njem še mogoče razbrati. Tu ne gre za vnaprej pripravljen družinski nagrobnik, kakršni so bili sicer najštevilnejši, temveč za spomenik, izdelan po smrti naročnika, a po njegovi volji, izrečeni v oporoki.¹⁹⁵ *Marcus Ulpius Primus* bi naj bil eden tistih številnih prebivalcev naših krajev, ki je prejel rimsko državljanstvo za vladarja Trajana, kot vidimo to po njegovem gentilnem imenu.¹⁹⁶ Priimek nam o njegovem rodu ne pove nič, ker je bil splošno razširjen, tako pri Rimljanih v severni Italiji kot pri provincialnem prebivalstvu, očetovega imena pa ne poznamo.¹⁹⁷ Priimek žene *Sisiu* govori za keltski rod in je razmeroma redek, njeno ime *Ulpia* pa kaže, da je dobila državljanstvo ob poroki, podobno je ta zakonski par nato poimenoval svojo hčer.¹⁹⁸

Ta nagrobnik, čeprav na zunaj neugleden, je pomemben tudi zato, ker je pri raziskovalcih ustvaril dilemo o upravni pripadnosti mariborskega kraja v antiki. Premerstein je namreč opozoril, da je bilo podeljevanje državljanstva za Trajana omejeno na prebivalce takrat ustanovljene kolonije Poetovio, pri čemer bi prisotnost takih državljanov na tem območju pomenila, da je tudi ta kraj sodil v njen okvir.¹⁹⁹ Ker spomenik, uporabljen kot navadni gradbeni pripomoček, očitno ni užival ugleda pri tistih, ki so ga tako zlorabili, je jasno, da tudi ni bil pripeljan od daleč kot dragocena zanimivost, temveč so ga morali najti še na območju mestnega središča. *Marcus Ulpius Primus* je torej verjetno živel tod, čeprav je seveda možno, da se je sem preselil iz takrat gospodarsko močnega središča Poetovija in je torej sem že prispel kot rimski državljan. Ta možnost, ki je ne smemo izključiti, vsekakor ne dopušča, da bi na tej podlagi lahko že dokončno rešili vprašanje pripadnosti mariborskega kraja v antiki k Poetoviju, ker govore proti temu prav tako pomembni razlogi.²⁰⁰

V mariborskem muzeju je sedaj spravljen še drug pomemben marmorni spomenik, ki je z imeni pokojnikov prav tako povezan z istim problemom.

Gre za pepelnico AIJ 111, ki je bila v drugotni legi ugotovljena na Koroški cesti, medtem ko o njenem prvotnem nahajališču ni nobenih podatkov.²⁰¹ Najdba je bila že večkrat obravnavana, najizčrpnje pa jo je bil opisal A. v. Premerstein.²⁰² Po oblikovni plati se nam predstavlja kot standardni izdelek z uokvirjenim osrednjim napisnim poljem ter simboličnima genijema smrti v obeh stranskih nišah (sl. 23).²⁰³ Zaradi poznejše uporabe kot posoda za olje je bila pri vrhu nekoliko odklesana, da se je prilegal lesen pokrov, vendar je napis verjetno v celoti čitljiv. Po njem vidimo, da so pri petinštiridesetih letih umrlemu Marku Ulpiju Katullinu dali izklesati pepelnico svojci, v tej obliki je torej tudi nadomeščala nagrobni spomenik. Pepelnica v tej obliki je bila značilna ravno za Poetovio, kjer so jih izdelovali po enotni shemi od druge polovice 2. stoletja nepretrgoma sto let, pri čemer se je ta iz Italije prenesena oblika groba prav tu posebno uveljavila.²⁰⁴ Iz zaloge v teh delavnicah so dediči nabavili tudi pepelnico AIJ 111 in ji dali vklesati ustrezní napis. Najdbo je E. Diez po »natančni izdelavi reliefa in skrbno izglajeni površini« časovno opre-

Sl. 23. Skrinja za pepel AIJ 111 iz Koroške ceste (v mariborskem muzeju)

delila v sredino 2. stoletja, torej med prve poetovijske izdelke te vrste.²⁰⁵ Ker ne poznamo prvotnega mesta najdbe tega spomenika, ostaja ob njem vprašanje rodu pokojnika oziroma upravne pripadnosti Maribora prav tako nepojasnjeno. Iz formule napisa in časovne ocenitve vidimo, da tu ne gre več za neposrednega novega državljana iz Trajanove dobe, temveč za drugi rod, ki je morebiti v imenih še vzdrževal to tradicijo, ali pa so gentilna imena *Ulpus* postala že tako splošna, da se je zveza z njihovim nastankom že zbrisala.²⁰⁶ Priimek *Catullinus* je redkejši in najbrž latinizirana oblika domačega imena.²⁰⁷ Precej splošno razširjeno pa je bilo ime žene, tako gentilicij *Julia* kot domnevno keltsko sozvočno *Januaria*.²⁰⁸ Enako ime obeh otrok izhaja očitno iz splošno razširjenega italskega imena *Severus*, njegova oblika na *-ianus* pa je značilnost poznejšega časa.²⁰⁹ Na pepelnici AIJ 111 se nam torej predstavlja že povsem romanizirana imovitejša družina, ki je morebiti celo živela na mariborskem območju in dala svojemu redniku postaviti po novem običaju izklesan nagrobni spomenik, ki je bil hkrati grob sam.

Poleg teh najdb je v mariborskem mestnem središču še troje ostankov grobnih spomenikov, ki pa k proučevanju antične naselitve ne prispevajo mnogo, ker ne vemo, kje so bili prvotno postavljeni in ker nam ne dajejo nobenih imen. Tako sta že od davna vzdiana v steni Sodnega stolpa v Pristanu marmorno ovršje nagrobnika z levoma in osrednjo bradato glavo ter morebiti del istega nagrobnika z oprsji moža in žene (sl. 24).²¹⁰ Trenutno ni mogoče ugotoviti, ali je bilo ovršje odlomljeno od razbitega spomenika, ali pa gre za samostojen člen, kakršni so bili, pogosto v bolj reprezentativni obliki, tudi v navadi.²¹¹ Oblika levov, ki sta tu slabo ohranjena, je standardna, različna pa so mnenja o pomenu glave z brado v sredini, ne da bi se mogli že za katero dokončno opredeliti.²¹² Od vremenskih razmer sta poškodovani tudi oprsji v niši, vendar po ohranjenem kosu spomenika ne moremo zanesljivo presoditi, h kateremu tipu nagrobnika je pripadal.²¹³ Tudi časovno lahko oba fragmenta opre-

Sl. 24. Fragmenta nagrobnikov —
ovršje z levoma ter niša z oprsji
moža in žene — v steni Sodnega
stolpa v Pristanu

delimo le na splošno v 2. stoletje, ko se je portret na nagrobnikih že uveljavil, vendar v tem primeru ne moremo presoditi, ali je bil nagrobnik res nabavljen iz kamnoseške zaloge, ali pa sta podobi pokojnikov po naročilu individualizirani.²¹¹ Gotovo je torej le to, da gre tu za ostanke enega ali dveh družinskih nagrobnikov neznanih oseb iz 2. stoletja, ki bržkone niso bile pokopane predaleč od tod in bi zato povezovanje mariborskih nagrobnikov z domnevnim grobiščem v zahodnem delu mesta lahko imelo svoj smisel.²¹⁵

Ali je bilo še kaj drugih spomenikov te vrste, ni zanesljivo. Tako je Muchar omenil marmorne plošče nagrobnikov pri stolnici, ki naj bi bile imele vidne sledove izbrisanih rimskih in hebrejskih črk.²¹⁶ Seveda bi bilo možno, da so nekateri mariborski meščani za izdelavo nagrobnikov uporabili tudi kakšne antične najdbe, a sedaj ni o tem nobenega sledu več.

Tako je J. A. Janiseh poročal o nagrobniku s hebrejsko pisavo v Gosposki ulici, kar bi govorilo za to, da so že mariborski Židje za svoje nagrobne spomenike uporabljali priložnostno odkrite antične marmorne kamne.²¹⁷ To se je tudi v resnici izkazalo, ko so leta 1912 pri gradnji novega mostu z Glavnega trga našli nagrobni spomenik »najstarejšega znanega mariborskega rabina Abrahama (+ 1379)«, ki je bil le prirejen del antične grobne naprave AIJ 109 neznane oblike.²¹⁸ B. Saria je na sprednji ozki stranici ugotovil ostanke napisu z imenom domnevnega osvobojenca Asklepijada, ki je bil verjetno grškega ali vsaj orientalskega rodu.²¹⁹ Ta nekoliko skrivnostna najdba (sl. 25) nas hkrati opozarja na to, da se morebiti v tleh ali tudi zidovih mestnega jedra še skrivajo antične ostaline, ki bi mogle prispevati k razlagi antične naselitve.

Po doslej povedanem smo videli, da najdbe nagrobnihih spomenikov, čeprav iz drugega lege, do neke mere vendarle prepričljivo govorijo za bivanje ljudi v antiki tudi na prostoru severno od Drave. Pregled imen je pokazal, da gre večinoma za poromanjene domačine, ki so tod živeli morebiti že poprej, ali pa so se v 1. ali 2. stoletju naselili iz drugih krajev. Nobenih prepričljivih podatkov ni o njihovi gospodarski podlagi ali o morebitnih zaposlitvah v antičnem prometu, obrteh in podobnem. Vse razlage o tem so za sedaj lahko le domneve in vprašanje je, ali nam bo kdaj uspelo priti prek tega. Čeprav poljedelska dejavnost tod nikakor ni izključena, pa je videti, da je del možnosti za preživ-

Sl. 25. Za židovski nagrobnik uporabljen del antične grobne naprave iz mestnega središča (v mariborskem muzeju)

ljanje odpirala tudi rimska cesta, ki je nedvomno peljala prek tega območja proti Flavii Solvi. Njenih smeri še niso mogli arheološko preveriti, a videti je, da je od prehoda prek reke vodila proti severozahodu in tako bi lahko bili nekateri nagrobni spomeniki, a tudi domnevane gomile na »Lebarjih« v zvezi z njo. Podobno povezavo pa morebiti kažejo antične najdbe v Kamnici, čeprav tudi o njih ne vemo nič zadržnega.²²⁰ Še najbolj prepričljiv je sedaj izgubljen nagrobnik CIL III 5315, ki ga je doslej najnatančneje obravnaval R. Knabl.²²¹ Najdiščne okolnosti govore za to, da je bila nagrobna plošča morebiti izkopana na prvotnem mestu, ker bi jo v drugem primeru bili graditelji cerkve oziroma obzidja gotovo kje uporabili ali vsaj razbili. Pod napisom oziroma na podnožju spomenika upodobljen motiv sedečega moža ob nakovalu, tj. kovača, govori za to, da je tod v bližini (ob cesti za Flavio Solvo — in Virunum?) bila kovačnica, ki je morebiti skrbela tudi za opremo konj.²²² Ime pokojnika v obliki *Secundinus* kaže na poznejši čas, verjetno že 3. stoletje. Očetovo ime *Quispittulus* ne zveni latinsko in je morebiti domačega izvora, saj je sin sodil še med peregrine.²²³ Pač pa sta imeni žene (*Aurelia Gemella*) in sina (*Respectus*) povsem latinski in v severni Italiji, na zahodu in tudi v Noriku pogosti. To pa kljub temu še ne pomeni, da gre za osebe italskega rodu, saj je do tega časa romanizacija že temeljito posegla med domačine.²²⁴ Tudi *Secundinus* in *Aurelia* sta si naročila družinski nagrobnik, ko sta izgubila sina še v rosnih letih.

Drugih nagrobnih spomenikov severno od Drave ni in možnosti, da bi po njih poskušali vsaj približno ugotoviti lege antičnih stavb ali zaselkov, so s tem izčrpane. Vsekakor sodi v to skupino še marmorni lev v podnožju zvonika mariborske stolnice, toda kot že omenjeno, narečil govori o tem, da so ga semkaj pripeljali iz Starš, kjer naj bi bil prvotno namenjen v strugi Drave, ga pri razpravljanju o mariborski naselitvi v antični dobi ne moremo upoštevati.²²⁵ A tudi če te vesti niso točne in je bil vendarle najden na območju Maribora, nam brez drugih podatkov nič

ne pomaga, čeprav sodi v tej obliki med pomembnejše likovne stvaritve, nameščene pri bogatih grobnih napravah.²²⁶

V mariborskem mestnem središču sta bila odkrita še dva marmorna spomenika, ki nam, čeprav brez podatkov o mestu prvotne najdbe, ponazarjata religiozno življenje prebivalcev mariborskega kraja v antiki. Prvi, žrtvenik Dojnicam (Nutricam), CIL III 5314 — 11713, je bil prvi omenjen v literaturi, zaradi številnih podobnih spomenikov tega kulta, omejenega po videzu samo na Poetovio, pa so že podvomili o njegovem mariborskem izvoru.²²⁷ Ko so ga odkrili, je bil vzdian v »podnožje cerkvenega stolpa« (stolnice?), sedaj je pogrešan verjetno že 150 let. Imena na kamnu so bila le deloma ohranjena, zato so jih tudi različno razlagali, sedaj pa tega ni mogoče preveriti.²²⁸ Za božanstvo samo se ne zdi nujno, da bi bili nekoč ta verjetno po obliki neugleden žrtvenik morali pripeljati prav iz Ptujja samo zato, da bi ga vzdiali v zvonik. Prej bi bilo verjetno, da so ga vendarle našli kje v Mariboru in ga pri gradnji zvonika vzdiali na podoben način kot oba fragmentirana nagrobnika v Sodnem stolpu. Čeprav je bil kult Dojnic izrazito lokalen pojav v Poetoviju, to ne izključuje, da so ga priseljenci od tam (če si npr. tako razlagamo mariborske Ulpije) ohranili tudi tu, kadar so začutili potrebo po pomoči v družinski stiski.²²⁹

Drugi žrtvenik, razlomljen na dve polovici, je bil porabljen pri gradnji ene izmed stanovanjskih hiš tik ob Sodnem stolpu v Pristanu in so ga našli leta 1966 pri podiranju teh stavb; relief in napis dokazujeta, da je bil posvečen Herkulu.²³⁰ Kot posvetitelj je naveden *Gaius Julius Eptino* . . ., v tej obliki, če ni izkrivljena, še neznano ime. Gentilicij bi govoril za to, da je postal državljan že v 1. stoletju, ko se s tem imenom pojavljajo zlasti v Panoniji številni priseljenci iz severne Italije, mnogokrat vojaškega stanu ali zaposleni v upravnih službah.²³¹ Vendar pa se je ta gentilicij obdržal še v pomarkomansko obdobje, največkrat pri potomcih teh zgodnjih priseljencev oziroma državljanov, zato nam mariborski žrtvenik pri časovni opredelitvi ne daje zaželene jasnosti.²³² V prvem primeru bi lahko tu še naprej govorili o tujcu, ki se je naselil tod zaradi potreb neke službe, morebiti v zvezi s cesto; v poznejšem času to že ni bilo več tako nujno. Ker ne poznamo poklica posvetitelja, tudi ne moremo pojasniti, kako je bil v tem primeru čaščen Herkul, čigar reliefna upodobitev je povsem podobna tisti izpod Pekrske gorce.²³³ Morebiti je tudi istočasna in z umirjeno držo božanstva opozarja na enega izmed bolj osebno intimnih pomenov, ki jih je imel v provinci »noriški Herkul« (sl. 13 b).²³⁴

Z južnega obrobja mariborskega prostora sta ohranjena še dva marmorna spomenika, ki razširjata krog tod čaščenih božanstev. To je najprej v graškem joanejskem lapidariju v Eggenbergu shranjen, približno v sredino 2. stoletja pripadajoč žrtvenik Merkurju CIL III 5310 — AIJ 102 iz Hoč.²³⁵ Našli so ga leta 1856 v dvoriščnem zidu župnišča, kamor so ga verjetno vstavili že pri gradnji v 17. stoletju, zato prvotnega nahajališča ni mogoče ugotoviti, kar velja tudi za druge hoške antične spomenike. Ime posvetitelja, *Primigenius*, je latinsko in ima morebiti pomenski izvor; pogosto so ga nosili sužnji in osvobodenci. Posvetitelj iz Hoč je dal vklesati na žrtvenik tudi ime svojega bivšega gospodarja Tita Attija, družina Attijev pa je najbliže znana iz Flavie Solve.²³⁶ Če smemo iz teh podatkov narediti logičen sklep, bi nam žrtvenik predstavljal tako ali drugače uspešnega osvobodjenca, ki se je po osvoboditvi naselil na mariborskem območju, božanstvu pa se je morebiti zahvaljeval ravno za pridobitev svoje svobode ali za poseben uspeh v svojem poslovanju. Posvetila Merkurju so v Noriku zelo redka, očitno to božanstvo v verstvu noriških prebivalcev, domačih in tujih, ni igralo posebne vloge.²³⁷

Drugi žrtvenik AIJ 103 je posvečen Mitri in vzdian v steno kripte v cerkvi v Hočah že izza njene gradnje (sl. 26).²³⁸ Iz narave tega orientalskega kulta, ki je za svoja svetišča ponazarjal skalne votline, bi lahko sodili, da ta spomenik ni bil prinesen od daleč. Sodeč po drugih primerih, je bilo Mitrovo svetišče verjetno tudi tod vsaj prislonjeno ob pobočje na pohorskem znožju. Ker marmorne spolije v kriпти niso in situ, je možnost antične stavbe oziroma svetišča

Sl. 26. Zrtvenik Mitri AIJ 103 v kripti cerkve v Hočah

na mestu sedanje cerkve vsekakor manj verjetna.²³⁹ Spomenik sodi najbrž v zgodnje 3. stoletje in kaže s skrbno izklesanim napisom večšega kamnoseka, ki je še sledil tradiciji lepe pisave iz poprejšnjih časov. Za naš zgodovinski oris so na njem zanimiva tudi imena oseb, čeprav je posvetitelj le eden, *Philomenus*.²⁴⁰ Žrtvenik je dal izklesati za zdravje treh oseb, Marka Avrelija Felicijana starejšega in mlajšega ter sina Marka Avrelija Felicisima.²⁴¹ Gentiliciji kažejo, da gre za imena, ki so bila v Podonavju zelo razširjena, nosilci pa so bili bržkone domačini, ki so prejeli rimsko državljanstvo najverjetneje po *constitutio Antoniniana*, torej za Karakale, ko je bilo to vsesplošno podeljeno vsem svobodnim prebivalcem v provincah.²⁴² Ali so tudi tu naštete osebe pripadale kateremu izmed stanov, ki so pri nas razširili Mitrovo vero, tj. vojakom, sužnjem in trgovcem, iz napisa ni mogoče razbrati. Vsekakor nam žrtvenik Mitri kaže, da se je ta novi kult dokaj naglo razširil tudi zunaj njegovega lokalnega središča v Poetoviju, ki je bil tudi sicer v marsičem izhodišče za mariborsko antično dediščino.²⁴³

V Hočah in okolici je prišlo na dan še nekaj antičnih kamnov, ki kažejo, da je imel ta okoliš v rimski dobi skupno z Betnavo precejšen pomen. Ob obeh opisanih pripadajo drugi predvsem grobnim napravam. Med njimi je titulus CIL III 5311 — 11712, vzdian v steni hoške cerkve, najstarejši tako po svojem izvoru kot po znanstveni evidenci v zadnjih stoletjih.²⁴⁴ Napis na njem nam predstavlja izključno keltske osebe, tako Sacrovega sina Senna kot njegovo ženo Cono, Modestovo hčer, ki so jima otroci dali izklesati nagrobno ploščo.²⁴⁵ Ne glede na poprečni kamnoseški izdelek, ki je bil zunaj kamnoseških središč v zgodnjem času razumljiv, govori že grobna formula za to, da je spomenik nastal v 1. stoletju: torej se je Sennus pod novo rimsko oblastjo kmalu povzpел vsaj tako visoko, da si je lahko privoščil marmorno nagrobno ploščo (v okviru večjega spomenika?), čeprav še ni mogel postati rimski državljan.²⁴⁶ Možnosti za to je imel vsekakor le na ravnini v bližini novih prometnih poti, kjer so se

take priložnosti najprej ponudile, in to nam ponovno zastavlja vprašanje, odkod izvirajo marmorni kamni iz hoške cerkve. Dosedanja opazovanja govore za to, da so nekje vzhodno od središča vasi, med Betnavo in okolšem Bohove, morale nekoč biti antične ruševine, iz katerih so črpali gradivo za gradnjo cerkve v Hočah. V bližino ceste je gotovo sodil tudi miljnik, o katerem govore nekateri, a nezanesljiva poročila.²⁴⁷ Tja bi sodil tudi Merkurjev žrtvenik, medtem ko je za reliefni steber z desnega vogala večje grobnice, vzdani skupno z drugimi spolijami in Mitrovim žrtvenikom v cerkveni kripti, to teže presoditi.²⁴⁸ To velja tudi za marmorni spomenik z več oprsji, ki je bil nekoč baje viden v cerkveni steni, a je neznano kdaj izginil.²⁴⁹

Na neko skupno izhodišče kažejo tudi druge najdbe iz te okolice, tako npr. uničeni »sarkofag« iz Pivole.²⁵⁰ Nekaj marmornih spomenikov je bilo ohranjenih tudi v zidovih Pohorskega dvora, kjer pa so sedaj nevidni. Med njimi je bilo ovršje nagrobnika z mitološkim prizorom negovanja ranjenega Adonisa, do neke mere dvojnik podobne najdbe iz Starš.²⁵¹ Od drugih kamnov je po napisu pomemben zlasti fragment CIL III 11718 = AIJ 108, ki nam razodeva doslej edino znano uradno osebo na mariborskem območju, nekega edila, očitno pokopanega v okolici Betnave.²⁵² Tudi kamni v zidovih Pohorskega dvora najbrž niso bili posebej pritovorjeni od daleč in izključno namerno vzdani, temveč so prišli na ta kraj najverjetneje skupno z drugim gradbenim gradivom iz neznanih bližnjih ruševin na ravnini. Če so jim pri gradnji posvetili vsaj toliko pozornosti, da so ostali vidni očem še pozneje, pa se pri zadnjih obnovah to ni več zgodilo in tako ni sedaj na Pohorskem dvoru videti ničesar več.

To bi bilo vse antično marmorno gradivo, doslej odkrito na mariborskem območju. Sem morebiti sodi še ovršje nagrobnika, shranjeno v graškem Joaneju, ki ima kot domnevno najdišče navedeno »Maribor«, po likovni plati pa se z glavo Meduze med golobom podobnima pticema in osrednjim kubom na vrhu približuje podobnemu spomeniku iz Melja, le da sta tu na stranicah zapreta upodobljena že leva in ne delfina kot v drugih mariborskih primerih.²⁵³ Vsekakor te vrste marmornih antičnih spomenikov še ne smemo gledati zaključene, saj ravno odkritja zadnjih let kažejo, da so nove najdbe še vedno mogoče.

Po pregledu tega doslej znanega arheološkega gradiva je očitno, da na mariborskem območju ne smemo pričakovati kakšne večje naselbine, temveč prej le skupek posamičnih domačij ali zaselkov. Kolikor nam je bilo mogoče spoznati po ohranjenih imenih tudi prebivalce, med njimi v glavnem ni bilo Rimljanov, temveč predvsem romanizirani domačini, bodisi na tem območju avtohtoni, bodisi v teku prvih dveh stoletij nove države, a tudi pozneje, priseljenih od drugod. Seveda pa nam ta imena z napisnih kamnov kažejo le ogrodje antičnega prebivalstva mariborskega kraja: tisto imovitejšo in uglednejšo maloštevilno plast, ki je imela tod v rokah niti gospodarstva in uprave in si je po svojem gmotnem stanju lahko naročala marmorne spomenike in grobnice. Množica nižjega sloja tako svobodnih prebivalcev kot sužnjev nam bo pri tem za vselej ostala neznana, ker ni zapustila za seboj nobenih sledov. Še najprej bi lahko govorili o njih pri tistih gomilnih grobiščih, kjer so bili poleg bogatih ugotovljeni tudi preprosti grobovi, tega pa je tod tako pod Poštelo kot pri Limbušu, Pekrah in Dogošah zelo malo. Če torej doslej bolj ali manj po srečnem naključju ugotovljeno število oseb z napisnih kamnov nekajkrat pomnožimo, dobimo lahko vsaj približno predstavo o številu prebivalstva mariborskega okoliša v rimski dobi, bržkone le nekaj stotin.^{253a}

Dosedanje najdbe kažejo, da je bilo težišče antične naselitve na južnem bregu Drave, zlasti pod Pohorjem; tam so poleg skromnih zaselkov domačinov stale tudi zidane stavbe. Če smemo k vsakemu izmed češčenih božanstev pripisati še ustrezno, najsi še tako skromno svetišče, potem se nam ta podoba še popestri. Kljub temu da se nam pristni Italiki z napisov najbrž ne prikazujejo, sta bila rimska dejavnost in duh nove civilizacije izrazito prisotna tudi tod. Posredno se to kaže že v uspehih romanizacije domačega prebivalstva, ugotov-

ljenih po latiniziranih, a tudi povsem latinskih imenih. Neposredni sledovi so še očitnejši, čeprav za sedaj deloma še manj poznani: gradnje zidanih stavb, uporaba marmorja za spomenike in druge naprave. Sem sodijo tudi ceste, ki so v antiki pomenile ne le vojaško, temveč tudi gospodarsko hrbtenico vsega razvoja. Žal je ravno o rimskih cestah v Mariboru na razpolago najmanj podatkov arheološke narave, tj. zanesljivih sledov cestišč samih. Tu lahko za sedaj govorimo le o posplošenih trditvah, o številnih domnevah ter o redkih opazovanjih take vrste, ki bi nam lahko dajala prepričljive podatke. Med dosedanjimi viri razločujemo omembe starejših piscev, ki so rimske ceste ugotavljali predvsem za mizo, ko so kombinirali zveze med že znanimi antičnimi kraji ali najdišči rimskih spomenikov, ter med terenskimi poizvedovanji, s kakršnimi je tod začel na začetku stoletja F. Ferk, a jih pozneje ni nihče nadaljeval.

Dejstvo, da rimska cesta, ki je peljala proti Flavii Solvi in dalje ob Muri navzgor, ni bila navcdena v nobenem itinerarju, je vzrok, da številni stari pisci, ki so na mariborskem prostoru hoteli po imenski sozvočnosti in najdbi napisnih kamnov videti naselje iz rimskih virov (*Mariana, castra Marciana, castra Marcena*), niso omenjali nobenih cestnih zvez.²⁵⁴ Med prvimi pisci o rimskih cestah v Mariboru je predvsem A. Muchar, ki je leta 1825 pisal ne le o cestni povezavi med Murskim poljem in Celeio prek Plača in Maribora, temveč tudi o cesti ob desnem bregu Drave do Poetovija, medtem ko se mu zveza z Virunom ob Dravi ni zdela posebno verjetna.²⁵⁵ Nato se o rimskih cestah dolgo ni več pisalo, pač pa je npr. F. Pichler na kartah arheoloških najdišč vrisoval različne trase, predvsem — po Mucharju — zvezo Poetovija prek Maribora s Flavio Solvo. Čeprav gre za bolj shematične prikaze, je zanimivo, da je bil njen potek prikazan na črti Loka—(Miklavž)—prehod čez Dravo v mestnem središču—Pesnica—(Scntilj).²⁵⁶ V obsežnejših pregledih rimskih cest ta povzcava ni prišla do izraza.²⁵⁷

Ob takih posplošenih trditvah se je za potek rimskih cest tudi na mariborskem območju pričel zanimati F. Ferk. Ker je njegova glavna pozornost veljala glavnim cestam, tod ni zapustil mnogo podatkov. Ti so raztreseni v zapiskih njegovih počitniških dnevnikov in letnih poročilih graški hranilnici, ki mu je to delo denarno omogočala. Njegov oris poteka ceste med Celeio in Flavio Solvo iz leta 1903 se glasi tako: »... Pri mitnici severno od Slivnice zavije od državne ceste proti severozahodu in pelje skozi slivniški gozd, prečka jugozahodno od Hoč polje in doseže v vasi Hoče spet današnjo državno cesto, katere temelje sestavlja do betnavskega ribnika. Tod se odcepi od današnje vozne smeri proti vzhodu, teče pri vojaškem vežbališču spet poleg državne ceste, s katero se v Magdalenskem predmestju do Maribora spet združi.«²⁵⁸ K tej v glavnem spekulativno očrtani trasi, naslanjajoči se na potek sedanje ceste med Slov. Bistrico in Mariborom, je Ferk dodal le nekaj površinskih opazovanj pri Betnavi in tudi domneval, da je bil prehod čez Dravo v antiki na istem mestu kot pozneje.²⁵⁹ V istem poročilu je očrtal tudi potek ceste iz Ptujca: »Ta je bila v svojem poteku od Miklavža na Dravskem polju do njenega priključka k vojaški cesti, ki je peljala iz Slov. Bistrice v Maribor, to je na tako imenovanem Teznu, raziskana. Od Miklavža dalje je tekla severno od današnje ceste in se združila z njo tik pred njenim izstopom iz zahodnega dela tezcnskega gozda.«²⁶⁰ Tudi to traso je Ferk oprl na kolovoz, ki je pred zgraditvijo sedanje ceste vezal Maribor oziroma Tezno neposredno s starim središčem pri Miklavžu, zato je tudi ni podrobneje opazoval.²⁶¹ Bolj kot te navedbe so zato zanimivi podatki o trasah, ki nimajo zveze z današnjimi cestami. Tako je zabeležil tradicijo o »deželni cesti« med Miklavžem in Bohovo, podatke o domnevnih cestah vzhodno-zahodnc smeri pri Betnavi ter posebej »vicinalno cesto« med Betnavo in Pekrsko gorco kot nadaljevanje proti zahodu:²⁶² »Ta pelje od gradu Betnave v severozahodni smeri počez prek Radvanjskega polja k Slovenski Kalvariji, toda njen potek od imenovanega gradu proti vzhodu je brez sledov. Smcr kaže vsekakor proti državni cesti, toda dejanski sledovi na travniških tleh niso bili dokazljivi. Tedaj sem prišel na srečno misel, da bi se v gradu Betnavi razgledal po starih načrtih

gradu in pripadajočega polja, in našel sem načrt, ki izvira nekako iz časa Marije Terezije. Na tem načrtu je sedaj nadaljevanje te vicinalne ceste proti vzhodu razločno vrisano in poteka južno od nekdanjega protestantskega pokopališča k državni cesti — nekdanji rimski vojaški cesti. To vicinalno cesto imam za izredno važen kašipot k rimskim naselbinam, ki so bržkone bile v Limbušu, Rušah in do Lovrenca, o katerih pa malo vemo, ker se tudi v tej okolici ni še nihče počal s podrobnimi raziskovanji.²⁶³ K temu je v dnevnikih še nekaj zapiskov o opazovanjih v posameznih krajih do Limbuša, ki morejo v danem primeru dobro koristiti pri bodočih iskanjih.²⁶⁴

Manj podatkov je Ferk zbral na severnem bregu Drave, na območju mestnega središča in bližnje okolice. Še najbolj izčrpno si je zapisal izročila in opazovanja iz okoliša Kamnice, kjer je videl njen potek iz Maribora prek Rošpoha in Morskega jarka k Zg. Kungoti in dalje proti Flavii Solvi.²⁶⁵

K tem navedbam, ki so verjetno dejanskim potekom rimskih cest precej blizu, moramo omeniti še Ferkova iskanja rimskih cest na Pohorju, tu pri Mariboru predvsem tiste, ki naj bi bila peljala iz Betnave prek Poštele do Bolfenka na vrhu grebena ter dalje proti zahodu.²⁶⁶ Tu bi bilo seveda mogoče govoriti le o tovornih stezah, kljub Ferkovemu prizadevanju pa je marsikaj ostalo nepojasnjeno oziroma v območju pripovedk.²⁶⁷

Za Ferkom je o rimskih cestah pri Mariboru največ pisal P. Schlosser, ki je leta 1913 objavil celo »Prometno karto k predzgodovini in rani zgodovini pohorskega območja« in na njej vrisal tudi trase rimskih cest na mariborskem območju.²⁶⁸ V glavnem povzemajoč Ferkova opazovanja, je tu podal temeljne smeri: Celeia—Favia Solva v dveh inačicah: iz Slov. Bistrice mimo Frama in iz Stražgojnce prek Rač, obakrat do Hoč in od tod dalje do Betnave oziroma prehoda čez Dravo. Blizu južnega brega Drave je vrisal priključke nadaljnjih treh cest: tiste iz Poetovija prek Miklavža, druge vzporedne prek Marjete na Dravskem polju in tiste, ki je šla ob Dravi navzgor do Ruš.²⁶⁹ Na severnem bregu Drave je poznal nadaljevanje proti severu le prek Pesnice (in Šentilja), v središču Maribora pa je videl odcep ceste proti Kamnici in dalje po Dravski dolini na Koroško.²⁷⁰ Tudi Schlosserjev prikaz je bil le posplošeno prikazovanje možnih tras, ki pa se je že opiral na Ferkova terenska iskanja ter deloma na Pischingerjeve ugotovitve, kolikor so te posredno zadevale tudi Maribor.²⁷¹

V poznejšem času so rimske ceste na mariborskem območju zadevale le priložnostne omembe.²⁷² Iz vsega tega je za sedaj mogoče narediti le en zanesljiv sklep: da je prek Maribora peljala cesta iz Celeie, tj. Italije v Flavio Solvo in dalje navzgor ob Muri ter da je tod bilo tudi stičišče dveh drugih cest — tiste iz Poetovija za Flavio Solvo in one, ki je Poetovio (in Flavio Solvo?) prek Maribora ob Dravi povezovala s središčem Norika na Koroškem. S tem je jasno podano, da je imel mariborski prostor v rimski dobi predvsem prehodni pomen, ob obeh cestnih smereh pa je bilo hkrati tudi križišče za štiri poglobitve smeri. Podroben potek teh smeri bo treba šele odkriti, kolikor je to spričo urbanizacije mariborskega prostora še mogoče. Tako se ob Ferkovih in Schlosserjevih prikazih kaže nov potek rimske ceste za Flavio Solvo z juga, in sicer od odcepa pri Šikolah v pretežno ravni črti mimo Slivnice in Hoč k Betnavi.²⁷³ Že glede na nadaljevanje proti zahodu je upravičeno domnevati rimsko cesto iz Poetovija prek Miklavža v ožbolj naravnostni smeri k Betnavi, čeprav tega za sedaj še ni mogoče opreti na noben arheološki podatek.²⁷⁴ Povsem neznano je nadaljevanje rimske ceste od Betnave k Dravi, čeprav je prehod na mestu srednjeveškega mostu več kot verjeten.²⁷⁵ Da je tekla rimska cesta ob Betnave proti zahodu, kažejo poleg Ferkovih opazovanj tudi številne antične najdbe vse do Ruš, kjer je bil morebiti prehod prek reke.²⁷⁶ Na severnem bregu je sicer možno, da je rimska cesta peljala prek Košakov, odkoder je znanih nekaj antičnih najdb.²⁷⁷ Smer mimo Kamnice in prek Rošpoha ter Morskega jarka v zgornjo Pesniško dolino in proti Plauču sicer tudi ni arheološko ugotovljena, tem bolj, ker se večinoma krije s srednjeveško in poznejšo zvezo proti Gradcu in Dunaju, zato ostaja to vprašanje nerešeno.²⁷⁸ Pri tem postavljamo vprašanje, kako je bilo v antiki s cesto ob levem bregu Drave proti zahodu, namreč, ali je tekla tod že od

Kamnice dalje, ali pa šele od Ruš.²⁷⁹ Z drugih predelov mariborskega okoliša so podatki o rimskih cestah zelo skopi, npr. pri Dogošah, ali pa jih sploh ni, npr. na območju Zrkovec in Pobrežja ter v Melju.²⁸⁰

Ob takih skromnih podlagah seveda ne moremo prav nič govoriti o času in načinu gradnje rimskih cest na tem območju. Ker ni imela vojaškega pomena, je cesta za Flavio Solvo tako iz južne kot iz ptujske smeri gotovo mlajša kot glavna cesta proti Savariji; verjetno so jo zgradili šele potem, ko je bila sredi druge polovice 1. stol. ustanovljena Flavia Solva. Na več krajih ugotovljeni sledovi te ceste v avstrijskem Pomurju kažejo na to, da je po merah in načinu gradnje sodila med pomembnejše ceste, čeprav je noben itinerar ne omenja.²⁸¹ V tem primeru bi morali tudi v mariborskem okolišu ugotoviti njeno 6—7 m široko gramozno cestišče, kakor se kaže na nekaterih mestih južno od Slivnice. Da je taka sled ušla celo Ferku, si morebiti lahko razlagamo s tem, da je dolgotletno obdelovanje polj na tem območju uničilo razmeroma tanko plast gramoznega cestišča. Tanka je večinoma lahko bila že zato, ker je cesta tekla po trdnih tleh, tam pa je v tem primeru praktično nemogoče ločiti naravni prod od razoranega cestnega gramozu. Na mariborskem območju tudi ni nobenih takih potokov, ki bi bili ohranili svojo nekdanjo strugo, da bi lahko ob njih iskali sledove starih prehodov.

Kakšna je bila po svoji sestavi cesta iz Poetovija in tista proti zahodu, ni znano. Vse do Maribora in deloma še dalje proti Rušam smemo videti v njej gramozno cesto poznane širine, ki se nam najizrazitejše kaže šele na vzponu na selniško teraso pri Rušah, če je res antičen.²⁸² V nadaljnjem poteku po ozki dravski soteski od Fale navzgor je zaradi varnostnih razlogov postala drugačna: sestavljena iz kamnitih plošč z vklesanimi kolesnicami, a to ima za mariborski kraj pomen le, ker dokazuje njen resnični obstoj.²⁸³

Z rimskimi cestami je v Mariboru zvezana še ena uganka: prehod prek Drave. Čeprav lahko z ozirom na različne okoliščine, logično presojo in celo nekatere antične najdbe z veliko verjetnostjo domnevamo, da je bil ta prehod na mestu, ki se je kot mostišče uveljavilo do današnjih dni, pa zaradi odsotnosti kakršnih koli zanesljivo antičnih sledov ne vemo, ali je bil tu tudi v antiki zgrajen most. Zaradi srednjeveških gradenj in prezidav ostankov takega mostu bržkone nikoli ne bo mogoče odkriti, a logična presoja govori prej zanj kot proti. Predvsem je obrežje Drave tu take vrste, da komaj dovoljuje manevriranje s čolni, ki so lahko reko prebredli v eni ali drugi smeri le posevno.²⁸⁴ Cesta je po vsej verjetnosti imela toliko prometa s Flavio Solvo in dolino Mure od Lipniškega polja navzgor, da je zahtevala ob vsakem času možen prehod prek Drave. In nazadnje gradnja mostov čez reke, tako zidanih kot lesenih, kakršen je očitno bil v rimski dobi mariborski, Rimljanom tudi pri večjih rekah, kot je Drava, ni prizadevala nepremostljivih težav.²⁸⁵ Čeprav se moramo torej zadovoljiti z arheološko nedokazano domnevo, pa vendarle lahko upravičeno verjamemo v to, da je imel srednjeveški most v Mariboru vsaj približno na istem mestu že svojega antičnega prednika.²⁸⁶

V okviru te prikazane križiščne lege mariborskih cest pripada očitno poglavitna vloga okolišu Betnave. Čeprav ni antičnih literarnih potrdil, smemo že iz situacije, kot se kaže po — v glavnem še vedno le domnevanih — smereh rimskih cest, vendarle upravičeno potrditi domnevo, da tu ni bila le ena izmed pristav kolonistov, temveč obcestna postaja vsaj kot *mutatio*.²⁸⁷ Arheoloških potrdil o tem še ni, a posredno bi za to govorile že dosedanje najdbe: dva kulturna spomenika na enem mestu, od teh eden izrazito »prometnega« značaja, zakladna najdba novcev ter dokaj prepričljivo nakazan križiščni pomen prav tega mesta med znožjem Pohorja in prodno ravnico proti reki. Če k temu spekulativno pritegnemo še drugod potrjeni organizacijski ustroj prevozniške službe, vidimo, da je pri dobrih 9 mp od Šikol oziroma 14 mp od Ptuja potreba za obcestnim počivališčem vsekakor že dana.²⁸⁸ Zdi se celo, v primerjavi s cesto iz Celeje v Poetovio, da je bilo treba na poti iz obeh izhodišč proti Mariboru zamenjati vprege že enkrat poprej, in tako bi taka menjališča morebiti smeli domnevati tudi pri Račah ali Slivnici oziroma Staršah.²⁸⁹ Poleg razdalje in najdb bi

tak pomen Betnave lahko potrjevala še nadaljnja pot po spremenjenem terenu proti severu, kjer se je potreba po novi vpregi in pripravi pokazala pred vzponom na Plački vrh pri Žg. Kungoti, v zahodni smeri pa verjetno pred domnevanim prehodom čez Dravo v Rušah ali vsaj pred pričetkom dravske soteske pred Falo.²⁹⁰ Tak pomen Betnave bi tudi potrjeval njen obstoj še v pozno antiko, o kateri je sicer na mariborskem območju bolj malo podatkov.

Podoba antičnega podeželja, kamor sodi mariborski prostor, se nam po opisanih najdbah prikazuje le kot časovno težko podrobneje razčlenljiva celota. V zvezi s Poštelo in nekaterimi redkimi marmornimi spomeniki ter drugimi najdbami smo lahko opozorili le na 1. stol., in sicer predvsem na drugo polovico tega obdobja. Večina mariborskih antičnih najdb pa sodi v 2. stol., torej v tisti čas, ko se je rimska civilizacija z vsemi spremnimi pojavi pri nas najbolj razmahnila in gospodarsko razcvetela. Skozi mariborski kraj sta v tem času vodili dve nekoliko manj pomembni rimski cesti. Ob njunem križišču pri Betnavi domnevamo *mutatio* neznanega imena, ob kateri pa kljub lokalni zaključenosti tega območja ne vemo, ali je imela še kak drug, npr. podrejen upravni pomen.²⁹¹ V bližini teh cest je bilo še nekaj drugih naseljenih mest, po splošnem poznavanju razmer na antičnem podeželju tako pristav kot skromnejših zaselkov.²⁹² Lastniki pristav najbrž niso bili niti Italiki niti vojaški kolonisti, ali vsaj ne v pretežni meri, kolikor pač lahko to posredno sklepamo po najdenih napisnih spomenikih. Kako so se avtohtoni domači prebivalci vključili v ta novi način življenja, ne moremo določno pojasniti, tudi ne, katere narodnosti so bili.²⁹³ Da so taki domači zaselki vzporedno s pristavami obstajali, je dokaz l'oštela, ki je morebiti šele v 2. stol. docela opustela, morebiti tudi gradišče pri Limbušu oziroma tamkajšnjemu gomilnemu grobišču pripadajoč zaselek, podobno kot pri Pekrah, kjer so pokopi ugotovljeni še v 3. stol.

Zaradi tega, ker ni sledov o ravninskih naselbinah v neposredni predrimski dobi, je tod do pričetkov antične urbanizacije verjetno prevladoval gozd. Gradnja cest in ustanavljanje zemljiških posesti sta v te sklenjene ravninske gozdne površine verjetno prvič zasekala obsežnejše ledine. Gospodarska podlaga novim naseljencem je — podobno kot poprejšnjim — moglo biti v prvi vrsti poljedelstvo, to pa je ob povečani proizvodnji terjalo precej ornih površin. Kot se po reliktnih nekdanjih gozdov to v Mariboru vidi še dandanes, se je kultivirano območje raztezalo predvsem pod Pohorjem ter na območju nizkih teras med Pobrežjem in Miklavžem, suha prodnata tla do bližine strmega nabrežja Drave pa so bila verjetno povsem pogozdena.²⁹⁴ Kako je bilo na terasah na severnem bregu Drave med Kamnico in Meljem, je težko reči, a ker je bilo to območje deloma naseljeno že v prazgodovini in kažejo raztresene najdbe rimskih novcev podobno tudi za antiko, je bilo to ozemlje bržkone bolj odprto, bodisi v antiki izkrčeno, bodisi kultivirano že od prej.²⁹⁵

Drugi gospodarskih virov preživljanja v antiki na tem izrazito agrarnem območju ni uspelo izslediti. O vinogradništvu, ki je dandanes ena izmed značilnosti mariborskega okoliša, lahko le domnevamo.²⁹⁶ Ob danih naravnih možnostih bi morali za ta primer kaj bolj določnega vedeti o sestavi prebivalstva, o antičnem vinogradništvu pri nas nasploh ter poznati morebitne konkretne najdbe.²⁹⁷ Glede na razsežnosti tedanjih gozdov po vsej pokrajini izkoriščanje lesa na mariborskem območju najbrž ni preseglo krajevnih potreb. O podiranju drevja v višjih pohorskih legah ter o morebitnem prevozu lesa za gradbene potrebe v Poetoviju ni nobenih podatkov, bržkone pa tudi ni bilo potrebe, saj je bil potreben les za Poetovio v dovoljni meri na razpolago mnogo bliže.²⁹⁸ Kamenine kot gradbeno gradivo so tu sicer številnejše kot v neposrednem ptujškem okolišu, a za sedaj ni dokazov, da bi bili poetovijski graditelji pri iskanju kamna prišli zahodneje od Reberce pri Koreni oziroma morebiti kvečjemu še Kamenščaka.²⁹⁹ Zato je tudi vprašanje, ali je bila Drava že v Mariboru izkoriščana kot plovna reka za prevoz kamna ali lesa, ki bi v ta namen prišla še najprej v poštev.³⁰⁰ Malo verjetne so tudi Ferkove domneve o pridobivanju stekla na Pohorju, drugih naravnih bogastev pa tod ni.³⁰¹

Raztresenost lokalne naselitve ter bližina večjih produkcijskih središč v Poetoviju in Flavii Solvi tod bržkone nista omogočali pomembnejše obrtne dejavnosti, razen tiste, ki po navadi v krajevnem ali družinskem okviru krije najnujnejše potrebe, npr. lončarstvo in kovaštvo. Skoraj gotovo tu ni bilo obrtnikov, ki bi bili poleg železa predelovali druge kovine, saj je take in podobne izdelke lahko v zadostni meri posredovala mestna trgovina. Vprašali bi se kvečjemu lahko po izdelovanju opeke, ki zahteva težavnejši prevoz, ki pa sicer na trdnih cestah ni bil nemogoč. Dokler ne bo znano, kakšne stavbe so bile v antiki pozidane na mariborskem prostoru oziroma koliko jih je imelo le zidane in podobne temelje ter lesene stene, že postavljanje tega vprašanja izzveneva v prazno.³⁰² Prav nobenih znakov ni, da bi bila tod delovala kakšna kamnoseška delavnica. Pohorski marmor so kopali ter obdelovali na južnem Pohorju oziroma Poetoviju, podobna dejavnost iz območja Flavie Solve pa najbrž ni segla semkaj.³⁰³ Možnost preživljanja bi bilo moglo dajati antičnim naseljencem še podjetništvo, denimo v pridobivanju kamna ali prevozu, vendar o tem ni prepričljivih dokazov; morebitna izjema bi lahko bile le najdbe pri Miklavžu. Zato tod tudi ni nobenih podatkov o obrtniških združenjih, in jih bržkone tudi ne smemo pričakovati.³⁰⁴

Javne službe so mogle biti v tem okolišu, ki verjetno ni imel nobenih upravnih organov, vezane le na cestni promet ter kvečjemu še na javno varnost. A tudi vzdrževanje cest, organizacija prevoza ter oskrba potrebnega števila konj, skratka skrb za nemoteni *cursus publicus* na območju domnevane *mutatio*, ni bila prava plačana služba, saj je provincialna uprava dajala te posle v občasni zakup, pri tem pa od zakupnika terjala, da je s svojim celotnim imetjem jamčil za brezhibno poslovanje.³⁰⁵ Da je bil s tem v neki zvezi *Volusius Equester* iz Betnave, je verjetno.

Razčlenitev prebivalstva na avtohtone domačine in tuje priseljence, kakršnegakoli rodu so že bili, nam ne pomaga pri ugotavljanju etnične pripadnosti prebivalstva. Še naprej bi mogli domačine povezati s plemenom *Serretes*, ki je po antičnih izročilih prebivalo na območju Poetovija med Dravo in Muro.³⁰⁶ Ker ni ne tod ne v sosesčini konkretnjših podatkov, npr. z napisnih spomenikov, dosedanje razlage pa se tudi razhajajo, se je iskanju take rešitve trenutno bolje odreči.³⁰⁷ Čeprav so priseljeni Rimljani oziroma že romanizirani domačini zlasti v javnih zadevah bržkone intenzivno razširjali latinski jezik, pa je domača govornica, če to vzporejamo npr. z izdelki latenskega porekla oziroma keltsko tradicijo in imeni, ostala živa še daljšo dobo.³⁰⁸

Iz domače tradicije so se v antiko prenesla in deloma do danes ohranila nekatera geografska imena. Nesporno je to predvsem za *Dravus* ter imena sosednjih mest, ki so jih imeli tudi prebivalci mariborskega kraja večkrat na ustih.³⁰⁹ Neznano pa nam je ostalo kakršnokoli krajevno ime iz tega območja kot tudi antično poimenovanje Pohorja, ki tudi mogoče temelji še v prazgodovini.³¹⁰

Mirni gospodarski in družbeni razvoj prvih dveh stoletij rimske vladavine je leta 169 nenadoma in kruto prekinil vpad Markomanov, ki je v celotno življenje antike vsekali globoko rano.³¹¹ Čeprav nimamo v Mariboru nobenega arheološkega dokaza, pa smemo po razmerah v okolici sklepati, da je bil pri tem tudi mariborski okoliš močno prizadet. Markomanski vdor v severno Italijo se je namreč kot uničujoč plaz razlil tudi prek naših krajev, a ker so se napadalci zavarovanega Poetovija očitno izognili, požgali pa so Flavio Solvo, se zdi najverjetneje, da je vsaj del napadalcev od tam prodiral proti jugu po nezavarovani cesti prek Maribora.³¹² V tem primeru pač moramo računati s tem, da je bilo tudi tu uničeno skoraj vse, kar je prišlo Markomanom na pot, predvsem seveda zgradbe in domovanja ob cesti in v njeni bližini.

Toda tako kot neposrednih opustošenj ne moremo danes po znanem arheološkem gradivu ugotavljati niti dolgotrajnejših posledic teh vpadov, ki so sicer na splošno precej znane.³¹³ Zanesljivo je le, da je mariborski okoliš že po svojem prehodnem pomenu ostal še naprej naseljen. Ne vemo, ali je tudi tod prišlo do upada prebivalstva, kar je vsaj za krajši čas verjetno, saj majhen naseljitveni

ostala naseljena v glavnem vsa dotedanja obljudena območja. Podobno kot so polagoma obnovili Flavio Solvo, je tudi mariborski okoliš ponovno zaživel, že zaradi svojega prehodnega pomena, čeprav verjetno ne v istem obsegu kot poprej.

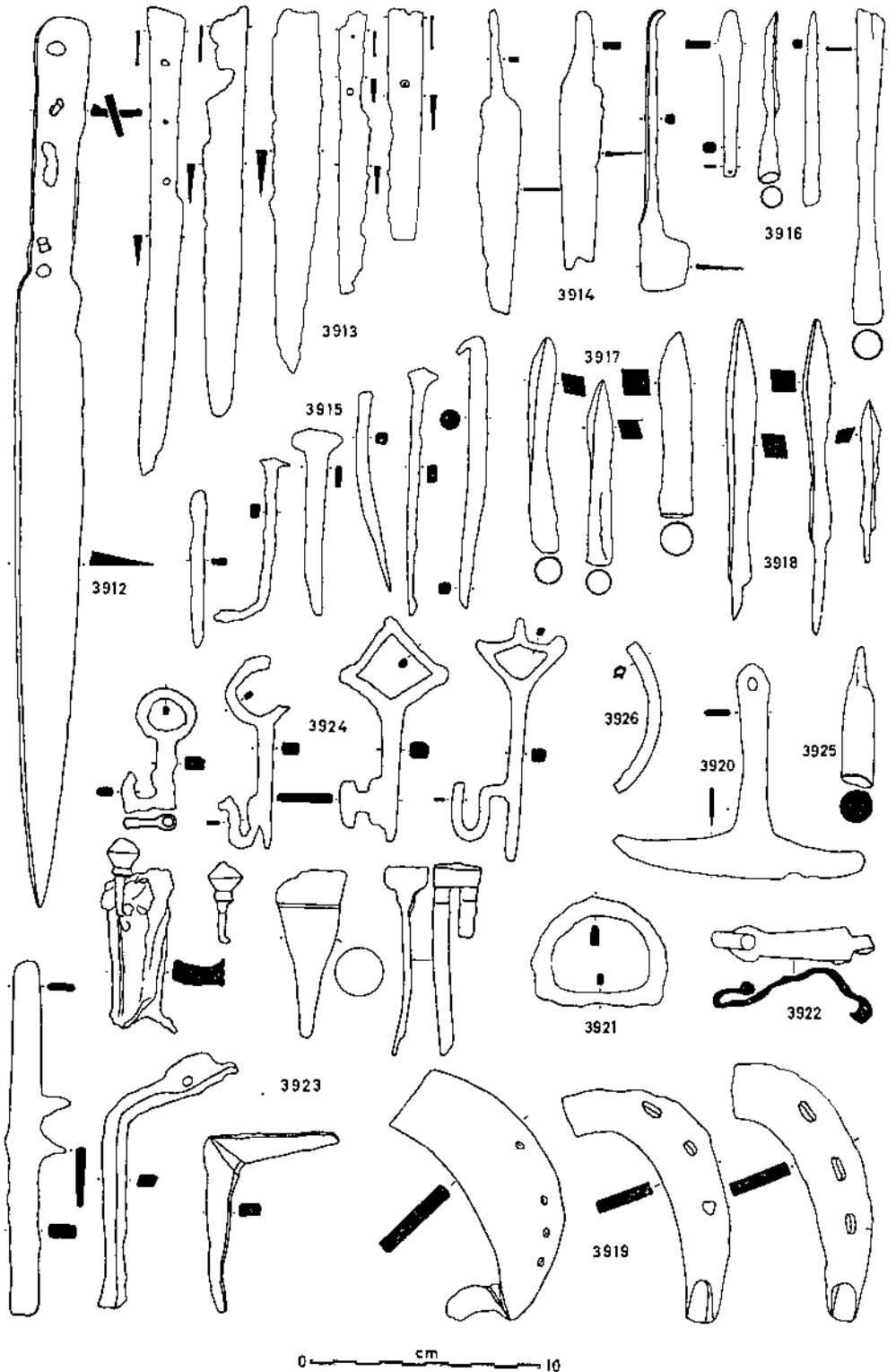
Kako je potekal nadaljnji razvoj, iz skromnih domačih najdb ne moremo razložiti, zato se moramo nasloniti na dogajanja v sosednjih mestih. A tudi tu nam dosedanja izvajanja kažejo bolj posplošene podobe kot neposredne krajevne razmere.³¹⁹ Na splošno je bilo 3. stoletje obdobje političnih, gospodarskih in socialnih kriz, ki je npr. v Poetoviju v mirnih vmesnih obdobjih še omogočalo napredek in nove gradnje, na koncu pa je vendarle privedlo do ubožoanja.³²⁰ Prehodov vojaških čet skozi naše kraje tu ob tej stranski poti brzžkone ni bilo, a mogoče je, da je zakladna najdba novcev pri Betnavi sočasna s katero izmed faz zapokapanja denarja drugod.³²¹ Se najdoločnejši orientalni vpliv kaže Mitrov žrtvenik iz Hoč. Dioklecijanova reforma, po kateri je bil Poetovio dodeljen novo ustanovljeni provinci »*Noricum Mediterraneum*«, torej vrnjen v staro noriško območje, se v Mariboru najbrž ni imela v čem kazati; še najprej bi lahko pomislili na posledice spremenjenih gospodarskih razmer.³²² Ali so bile za cesarjev Makrina in pozneje Severa Aleksandra obnovljene tudi ceste v mariborskem okolišu, kot bi lahko sklepali po milnikih ob avstrijski Muri, je verjetno, a se ne da dokazati.³²³

V začetku 5. stol. je bila Flavia Solva dokončno uničena, s tem je trgovska cesta iz Maribora proti severu izgubila svoj pomen in mariborski prostor je postal zatišna lega.³²⁴ V tem nemirnem stoletju so prišla vojaška dogajanja do izraza predvsem na tako izraziti prehodni točki, kot je bil Poetovio, kjer so se sedaj ob mestni naselbini, skrčeni na utrjen grad in Panoramo, vrstili tuji osvajačji.³²⁵ V času, ko so npr. Huni leta 452 skoraj povsem uničili tudi Poetovio in so za njimi tam bivajoči Vzhodni Goti uporabljali ruševine za svoje pokopališče, ni v mariborskem kraju znanih nobenih sledov življenja niti na Pošteli, ki bi kot zatočišče prišla najprej v poštev.³²⁶

Domnevamo, da so novi slovanski naseljenci v 6. stol. tu našli komaj obljudeno, opustošeno okolje, kjer je bilo treba začeti povsem znova. Najdba bizantinskega novca Herakleja in Heraklija Konstantina (613—641) v Židovski ulici je tod prva najdba po koncu 4. stol., torej po dobrih dvesto letih, o katerih ne vemo nič. Bizantinski novci so posamič znani tudi v Ptuj, od začetka 5. stol. dalje celo z Lipniškega polja, kar kaže na neko kontinuiteto, o kateri priča tudi mesto mariborske najdbe.³²⁷ Ta novc nas namreč opozarja, da prehod čez reko na tem mestu, čeprav domnevanega mostu najbrž ni več bilo, ni prišel v pozabo, ampak se je kot edina posredna zveza iz antike ohranil še v srednji vek.

Podobne posredne zveze s poznejšim časom pa kažejo morebiti tudi antične seliščne najdbe pri Betnavi in njeni okolici. Že večkrat opazovano dejstvo, da se je nova naselitev držala najprej že v antiki urbaniziranih območjih ob cestah in starih naseljih, prihaja tudi tu do izraza.³²⁸ Leta 985 omenjeni zaselek »*Razwei*« (Razvanje) ter približno sto let pozneje imenovani sosednji »*Radewan*« (Radvanje) sta prav značilna.³²⁹ Obe imeni sta slovanski ter verjetno izpričujeta oboje: prisotnost bližnjih antičnih ruševin in spomenikov, ki se kažejo npr. v zidovih Pohorskega dvora in kripte cerkve v Hočah, ter slovansko rodovsko ureditev s starešinami, kakršnih eden je bil Radovan.³³⁰ Tu nam torej listinski viri prvič poročajo o krajih, ki so nam utonili v temo pred petsto leti. Za nov družbeni red, ki se je v tem času pod nemškim gospodvom porajal, priča na tem območju tudi prvotni Pohorski dvor, imenovan v prvih zapisih že kot zidana stavba.³³¹

Kako se kljub tej časovni razliki, v kateri si moramo zamišljati najprej vplive prodorov tujih ljudstev in nato prvo slovansko naselitev ter začetke nemškega fevdalnega reda, tidve dobi vendarle prepletata, nam dokazuje v Razvanju tako imenovana »Kosova gomila« ob potoku v severnem delu vasi za sedanjo krajevno gostilno. Tu so namreč leta 1876 ali nekaj prej pri kopanju za klet naleteli na vrsto najdb, ki jih je prvi opisal A. Müllner.³³² V višini okoliških tal so našli veliko množino večjih lomljencev, pod njimi 20 cm debelo

T. 2. Zelezni predmeti iz »Kosove gomile« v Razvanju (v dunajskem prirodoslovnem muzeju)

»črno mastno plast« z ostanki zgorelih kosti (človeških, konjskih, ovčjih?), mnogo črepinj raznih posod prostoročne izdelave ter večinoma prazgodovinskega videza, glinaste »kroglice in cevke«, rob posode iz zelo tankega belega stekla, bronasto »pipo za sod«, svinčen zatič ter vrsto železnih izdelkov T. 2, ki so ohranjeni v prazgodovinski zbirki dunajskega Prirodoslovnega muzeja.³³³ »3912 — 1 dolg, koničast bodalu podoben nož iz železa (zarjavel, dobro ohranjen, držaj ima tri luknje z dvema zakovicama, d. 38,5, š. rezila do 2,9, deb. hrbta 0,6 cm); 39313 — 5 manjših železnih nožev, deloma fragmentiranih, s prevrtanimi širokimi listastimi držaji; 3914 — 3 manjši železni noži s paličastimi trni za držaj, fragmentirani; 3915 — 7 železnih žebeljev in podobno; 3916 — 3 konice za puščice s tulci in podobni kosi; 3917 — 3 konične konice za kopje s tulci; 3918 — 3 konične konice za kopje s trni; 3919 — 3 polovične podkve; 3920 — nož z navpično od hrbta stoječim držajem; 3921 — polkrožni obroček spona (4,5 × 5,8 cm); 3922 — fibuli podoben kos železa (dolg 7, širok do 1,3 cm, zavihana, noga brez ležaja za iglo); 3923 — 7 različnih železnih kosov (okovov); 3924 — 4 železni ključi; 3925 — podolgovat kos svinca; 3926 — kos roba neke rimske steklene posode in 3927 — fragment neke glinaste posode.«

Ceprav so gomile podobnih mer v sosednji Pivoli še dandanes ohranjene ter opis najdišča vzbuja vtis, da gre za žgan grob s kamnito oblogo, pa ob prazgodovinskem značaju pivolskih gomil tu najdeni predmeti vzbujajo začudenje.³³⁴ Omembe prazgodovinske keramike kažejo na možnost, da gre prvotno za prazgodovinsko gomilo, ki je bila pozneje uporabljena še v druge namene, ali pa je bilo tako že spčetka in so prišle prazgodovinske najdbe vanjo iz okoliških kulturnih tal.³³⁵ Dokler ne bomo imeli na razpolago nazornejših podatkov o notranji sestavi tega najdišča, si najbrž navzlic znanim najdbam ne bomo povsem na jasnem.

Železni predmeti na T. 2 imajo deloma antični, deloma pa že srednjeveški videz, oziroma vsaj v tej obliki iz antičnih časov niso znani. Pri nekaterih je brez spremnih podatkov eno ali drugo dobo tudi nemogoče razločiti. Nož 3912 je prva od takih izjemnih najdb, ki s svojim trakastim držajem za ročaj ni podoben niti antičnemu orožju niti merovinskemu saxu.³³⁶ To velja tudi za nože s podobnimi držaji 3913, medtem ko tisti s trni za ročaj 3914 nimajo tako izrazitih oblik, da bi jih med številnim gradivom te vrste smeli zanesljivo pripisati eni ali drugi dobi.³³⁷ Antično učinkujejo oglate konice za puščice 3917—3918, ker so v tem času znane od drugod in so jih našli celo pod Poštelom.³³⁸ Nejasna je časovna pripadnost podkev 3919, ker ta vprašanja tudi nasploh še niso docela razčiščena.³³⁹ Poleg drugih časovno netipičnih predmetov, ki so lahko antični (npr. žebelji 3915) ali pa ne, je mogoče kaj pripomniti le še h ključem 3924, ki govore odločneje za poznejši čas. Poleg običajnega železnega ključa za zapah se sicer ključi z obročkom najdejo tudi v antiki, tisti z oglatimi in podobno oblikovanimi glavami pa sodijo v glavnem v obdobje 12.—14. stol.³⁴⁰ Ker združba časovno tako različnih predmetov v enem grobu ni mogoča, moramo zato pri tej najdbi misliti tudi na druge možnosti.³⁴¹

Ceprav smo s temi predmeti deloma posegli daleč iz okvira antične dobe, se s tem nismo izognili poudarku, da je bilo območje pod Poštelom v antiki in pozneje do ustanovitve srednjeveške naselbine na levem bregu Drave dolgo dobo jedro naselitve mariborskega kraja. Na severnem bregu očitno že v antiki ni bilo takih podlag, zato je bilo treba v srednjem veku tako rekoč pričeti znova: utrdbo na današnji Piramidi so zgradili po vsej verjetnosti na praznem svetu, naselbina ob Dravi pa je zrastle v zvezi z njo. Šele njen poznejši razvoj v zvezi s prometnim pomenom tega kraja je osredotočil težišče naselitve mariborskega prostora na severni breg reke, in sicer na mestu, kjer sta si dve dobi po nekajstoletni prekinitvi bolj po logiki prikladne lege kot naselitveni tradiciji podali roko.

Povzetek

V rimski dobi v Mariboru ni nastalo večje enotno naselje, pač pa so pričele na ta prostor delovati nove silnice, ko so ga Rimljani upravno, z gospodarstvom in civilizacijskimi dobrinami povežali s svojo državo. Pričetki teh stikov so nastali po trgovski poti že pred vojaško zasedbo, vendar tu ni dovolj najdb, da bi bilo mogoče to preverjati v lokalnem merilu. V obdobju pred zasedbo je bilo zagotovo naseljeno le gradišče Poštela in verjetno še Limbuš, zanesljivih rimskih najdb pa iz tega časa ni. Doslej je take vplive ugotavljal le W. Schmid, ko je še predzasedbenemu času pripisoval na Pošteli poznane lončarskega kolesa, kovaško peč antičnega tipa ter uporabo rimske strešne opeke.¹¹⁻¹³

Po zasedbi naj bi bil Maribor skupno s cesto iz Celeie proti Flavij Solvi ostal v Noriku in bil pozneje vključen v ager municipija Flavium Solva.¹³⁻¹⁶ Ni videti dokazov, da bi bilo tu prišlo do vojaških akcij, tudi ni sledov o kakšni vojaški posadki.¹⁷⁻¹⁸ Zato je bila doba 60-letne okupacije do klavdijskih upravnih reform predvsem prehodni čas prilagajanja rimskemu načinu življenja.¹⁹ Najdb iz tega časa z izjemo nekaj nezanesljivih novcev ni,²⁰ a tudi najdb s Poštele ni mogoče v 1. stol. kronološko dovolj prepričljivo razčleniti. Tu ni bilo zidanih stavb, zato so v gradišču ostali le domačini, a najbrž ne vsi in tudi ne za dolgo. Videti je, da Rimljani za Poštelo niso pokazali posebnega zanimanja. Njeno prebivalstvo se je v času okupacije razredčilo, bodisi po naravni poti zaradi privlačnosti novega življenja v dolini, bodisi z nasilno preselitvijo. Naseljen je ostal v glavnem le gornji del gradišča (sl. 2), sodeč po najdbah — z izjemo hiše A — le v 1. in v začetku 2. stol.²³⁻²⁵

Antične najdbe s Poštele so redke, tu so obravnane le tiste, ki jih hrani mariborski muzej: črepinje doma izdelanih in uvoženih glinastih posod (T. 1). Gre deloma za porozne stene loncev,²⁷⁻²⁸ pogosto okrašene z valovnicami, drugi motivi so redkejši.³⁰⁻³³ Na dnu dveh posod so bili ugotovljeni tudi plastični znaki v obliki kroga s prečkami.³⁴⁻³⁵ Večina posod je bila izdelana na lončarskem kolovratu. Precej redkejši so ostanki uvoženih posod: fragmenti neke velike posode, amfore in skodele. Ni pa bilo vrčev, skodel, pladnjev, čaš itd. niti oljenk; terra sigillata se komaj omenja.³⁷⁻⁴⁰ Čeprav je bila ugotovljena kovačnica, pa so najdbe železnih predmetov (sl. 6/1) zelo redke.⁴¹⁻⁴³ Edina lokasta fibula z dvema vozloza sodi po Garbschu na konec 1. in v 2. stol.,⁴⁴ s Poštele je morebiti tudi del žrneljnega kamna sl. 4a.⁴⁵ Dve tretjini novcev sodita v drugo polovico 1. stol., drugi pa v 3. in 4. stol.⁴⁷ Iz teh najdb ni razvidno, ali je šlo za kontinuiteto (sl. 3) ali pa za novo naselitev v pozni antiki. Zanesljivih grobnih najdb k antični Pošteli ni, verjetno pa sodi sem del gomil pod gradiščem, ki še niso raziskane.⁴⁹⁻⁵¹

Zaradi še skromnejših najdb je nejasen položaj na gradišču pri Limbušu. Del najdb sega gotovo v antiko, a ne prek 1. stol.⁵²⁻⁵³ Bližnje gomilno grobišče (sl. 5) je W. Schmid pripisal h gradišču in ga datiral v pozno latensko in rano rimsko dobo, vendar sodijo ohranjene najdbe (sl. 6/5) in ugotovljeni grobovi iz kamnitih plošč šele v poznejši čas.⁵⁴⁻⁵⁹

Večina mariborskih antičnih najdb sodi v drugo polovico 1. in v 2. stoletje, kar dokazuje, da se je naselitev mariborskega okoliša v času, ko je postal Norik rimska provinca, spremenila in razširila. Doslej je znanih 6 terenov s sledovi ruševin — vse še nepreiskano, 8 gomilnih grobišč in 32 marmornih spomenikov z 19 najdišči (sl. 1). Sledovi stavb so večinoma južno od Maribora, in sicer pod Pohorjem od Limbuša do Bohove, v nekaki črti od JV proti Z, kar ni v zvezi samo z ugodnimi poljedelskimi površinami, temveč tudi z neko prometno smerjo. Drugi naselitveni pas se drži južnega obrežja Drave od Miklavža do Pobrežja in sega tudi na severni breg na ravnico med Meljem in Kamnico. Ta naselitev pa ne zabrisuje pomena prehodnosti mariborskega ozemlja, ki se nakazuje v dveh smereh: Celeia—Flavia Solva in Poctovio — Virunom.

Od antičnih ruševin so najprej, leta 1821, našli tiste pri Betnavi (sl. 7), kjer so bili izkopani tudi žrtvenik Eponi CIL III 5312, dva reliefa krilatih genijev smrti (sl. 8) ter nepojasnjena ženska plastika (sl. 9).⁶⁴⁻⁶⁵ V literaturi so bile najdbe iz Betnave sploščka pogosto omenjane, vendar ni bilo najdišče nikoli raziskano.⁶⁶⁻⁷⁴ Oljenka z žigom Lucius f je morebiti najzgodnejša najdba, o drugih ostankih keramike ni bilo poročil, novci sodijo v pozno antiko.⁷⁵⁻⁸¹ Žrtvenik z značilnim imenom posvetitelja Volusius Equester sodi najbrž v 2. stol. in verjetno dokazuje človeka, zaposlenega v organizaciji cestnega prometa.⁸²⁻⁸⁷ Iz istega obdobja sta najbrž tudi reliefni plošči — del nagrobne plošče z manjkajočim napisnim poljem.⁸⁸⁻⁹⁸ Ženska plastika stoji zunaj

običajnih antičnih likovnih okvirov in je neznana po izvoru, pomenu in času; domnevati bi bilo mogoče 3. stol.⁹⁷⁻¹⁰¹

Od drugih sledov ruševin — vzhodno od Bohove (ledina »stara ves«), pri Razvanju (sl. 11), v Radvanju (sl. 10) in na Studencih — so bili tereni opazovani le na površini, zato najdb od tam še ni.¹⁰³⁻¹⁰⁷ O njihovem pomenu je mogoče le ugibati: pri Bohovi bi utegnili biti pristava (blizu je nagrobnik sl. 12);¹⁰⁹ podobno je bilo morebiti tudi drugod. Pri Studencih je bil najden tudi žrtvenik Herkulu (sl. 13a), čaščen tu morebiti kot zaščitnik imetja ali v podobnem pomenu.¹¹¹⁻¹¹² V bližini je slutiti manjši zaselek, ki je bil mogoče v zvezi z bližnjimi gomilami pri Pekrah. O teh je le W. Gurliitt leta 1891 podal nekaj zapiskov, v mariborskem in graškem muzeju pa je ohranjen tudi del najdb.¹¹³⁻¹¹⁵ Novec Julije Domne datira eno izmed gomil še v 3. stol., torej v čas, ko so provincialne gomile drugod večinoma že prenehale.¹¹⁶⁻¹¹⁸ Druge najdbe — bronasti predmeti in keramika (sl. 6/2-4 in sl. 14) — sodijo v glavnem v 1. oziroma 2. stol.¹¹⁹⁻¹³¹

Velike gomile pri Miklavžu in najdbe od tam govore za naselitev tujcev, bodisi kolonistov, bodisi podjetnikov (bližnji kamnolomi onkraj Drave). V eni izmed velikih gomil je bila ugotovljena grobnica iz plošč (sl. 20), v njej pa vrsta predmetov, nekaterih za te kraje prav redkih.¹³³ Tako so našli 18 steklenih posod (izbor sl. 15), južnogalsko skodelo iz terre sigillate (sl. 16), okove nomiško-panonske ženske noše (sl. 17), bronasto škatlico za šminkanje z medaljonom (sl. 18) in druge manj pomembne predmete.¹³⁴ Najdbe sodijo v dobo prehoda med 1. in 2. stol. ter izrazito odsevajo trgovske zveze Poetovia s severno Italijo, južno Galijo in Porenjem. Te gomile so najbrž družinsko pokopališče, druge manjše podrejenega oseba so bile že izravnane.¹³⁵⁻¹³⁹ V bližini so našli tudi pomnoantični skeletni grob, v katerem so bili za oblogo uporabljeni marmorni nagrobniki AIJ 104-106 (sl. 19); to dokazuje naseljenost tega kraja še v pozni antiki.¹⁴⁰⁻¹⁴¹ Nagrobniki predstavljajo naslednje osebe: **Flavus Dioecaltus** — keltskega rodu, nov državljani, oženjen z rimsko državljanko (**Caia Finita**), seveda ima tudi sin **Iugenus** latinsko ime;¹⁴²⁻¹⁴⁶ **Albinus Lucretius** in **Albinus Couse**, državljana, **Avitus** sorodnik (?), suženj **Mansuctus**,¹⁴⁷⁻¹⁵⁰ **Surio** — orientalec, liberlin (?),¹⁵¹⁻¹⁵³ Nagrobnika AIJ 106 in 105 sta morebiti še iz 1. stoletja, AIJ 104 pa iz 2. stoletja. Pri Miklavžu so v cerkvi odknili še druge marmorne spomenike: ovršje nagrobnika z levoma, del arhitrava z reliefnim okrasom, številne spolje — vse očitno del večje grobne naprave.¹⁵⁷⁻¹⁶² O pripadajočem zaselku oziroma stavbah ni sledu.

V sosednjih Dogašah so temelje pristave uničili pri gradnji kanala Drave, pri tem pa tudi večino gomil na terasi nad ruševinami. V eni izmed njih je uspelo raziskati zidano okroglo grobnico (sl. 20) s keramiko iz 1. do 2. stoletja.¹⁶³⁻¹⁶⁴ Dalje ob Dravi so sledovi antičnega prebivanja le šibki: lev z ovršja nagrobnika v Zrkovecih ter »sarkofag« na Pobrežju.¹⁶⁵⁻¹⁷⁰

Na severnem bregu Drave so bili sledovi naselitve z novci (Teodozij idr.) odkriti na Glavnem trgu,¹⁷¹⁻¹⁷² nekaj novcev (Maximin Trax, Gordian III) pa drugod v mestnem središču (tab. 1), odkoder je bilo poročano še o drugih dvomljivih najdbah.¹⁷³⁻¹⁷⁵ Antičnega izvora bi mogle biti tudi domnevane gomile na nekdanji ledini »Lebarje« v zahodnem delu mesta.¹⁷⁶ Druge najdbe so le posredni dokazi antične naselitve, in sicer v glavnem marmorni spomeniki v drugotni legi. V Melju sta bila odkrita fragmentirana nagrobnika AIJ 110 (**Firmus Sablini** f. — romaniziran peregrin) in AIJ 113 (sl. 21), v bližnji Celestrini pa sedaj izginuli nagrobnik AIJ 107: **Auseus Saturnini** f. — poromanjen domačin z ženo **Verecundo** in sinom **Avitom**.¹⁷⁷⁻¹⁹¹

Nekaj kamnov so uporabili v mestnem središču. V muzeju sta shranjena fragmentirana nagrobnik AIJ 112 (sl. 22) iz stolnice (**M. Ulpius Primus** — rimski državljani iz Ptuja z ženo domačega rodu **Ulpio Sislunij**)¹⁹¹⁻²⁰⁰ in pepelnica AIJ 111 (sl. 23) s koroške ceste (**M. Ulpus Catullinus** — potomec ptujskih domačinov, ki so v času Trajana dobili državljanstvo, tega je imela tudi žena **Julia Januarina**, zato tudi latinska imena otrok **Severianus** in **Severiana**), ki sodi v sredino 2. stoletja.²⁰¹⁻²⁰⁹ V Sodnem stolpu v Pristanu sta vzdana ovršje nagrobnika z levoma ter del nagrobnika z oprsji moža in žene (sl. 24).²¹⁰⁻²¹⁵ Na Glavnem trgu je bil najden v židovski nagrobnik, predelan marmorni kos antične grobne naprave AIJ 109 (sl. 25) z grškim oziroma orientalskim imenom **Aseleplades**.²¹⁶⁻²¹⁹ V Kamnici je bil izkopan nagrobnik CIL III 5315 družine kovača (po upodobitvi na podnožju?) iz 3. stoletja: **Secundinus Qulsppituli** f. — poromanjen peregrin iz časa pred Karakalao, taka tudi žena **Aurella Gemella** in sin **Respectus**.²²¹⁻²²⁴ Plastika leva v znožju zvonika stolnice naj bi po izročilu izvirala iz struge Drave pri Staršah.²²⁵⁻²²⁸

Versko življenje mariborskih prebivalcev v antiki izpričuje nekaj odkritih žrtvenikov. V cerkvenem zvoniku opažen in sedaj izginuli **Nutricam** posvečeni CIL III 5314-11713 z ostanki različno tolmačenih imen je verjetno mariborska najdba.²²⁷⁻²²⁹ V Pristanu so v zidovih porušene hiše odkrili žrtvenik Herkulu (sl. 13 b), posvetitelj

je C. **Jullus Eptino**.²³⁰⁻²³⁴ V Hočah odkrit žrtvenik Merkurju A1J 102 je sedaj v Gradcu — posvetitelj je bil libertin Primigenius, njegov gospodar Titus Attius pa verjetno iz Flavle Solve.²³⁵⁻²³⁸ V kripti hoške cerkve je vzdian žrtvenik Mitri A1J 103 (sl. 26), ki ga je za zdravje treh M. Aurelijev — Feliciana starejšega in mlajšega ter sina Felicissima postavil prljatelj **Philiomenus**, državljanstvo prvih izvira verjetno iz *constitutio Antoniniana*.²³⁻²⁴³

V Hočah in okolici je znanih tudi nekaj nagrobnih kamnov. **Titulus CIL III 5311-11712** je vzdian v steni cerkve in verjetno še iz druge polovice 1. stoletja, tudi imena so keltska: **Sennus Sacri f.** — peregrin, žena **Cona**, **Modesti f.**²⁴⁴⁻²⁴⁶ V cerkveni kripti je ohranjen reliefni steber grobne naprave, poročali pa so tudi o kamnu z več oprsji in miljniki, o katerih ni sledu.²⁴⁷⁻²⁴⁹ V Pivoli najden »sarkofag« so kamnoseki razbili, videti pa tudi ni več fragmentov nagrobnikov na Pohorskem dvoru: ovršje z reliefom ranjenega Adonisa ter **CIL III 11717** in **11718** = A1J 108, ki označuje nekega aedila.²⁵⁰⁻²⁵²

V rimski dobi torej v Mariboru ni bilo nič drugega kot skupek pristav in vasic. Prebivalci so bili avtohtoni ali priseljeni romanizirani domačini, eni zemljiški posestniki, drugi anonimni svobodni prebivalci, libertini in sužnji. Za poslednje so lahko dokazi le gomilna grobišča pod Poštelo, pri Limbušu, Pekrah in Dogošah, verjetno tudi pri Miklavžu. Celotno prebivalstvo mariborskega okoliša najbrž ni šlo več kot nekaj sto ljudi.²⁵³ Težišče naselitve je bilo pod Pohorjem, verjetno zlasti ob cestah. O teh ni tu bilo odkritih še nobenih ostankov cestišča, a tudi v itinerarjih ni podatkov o nobeni smeri. Potem ko so jih stari pisci le na splošno omenjali, jih je skušal na terenu iskati F. Ferk, za njim je o njih poročal še P. Schlosser — v glavnem je šlo za ugotavljanje površinskih sledov in tradicije.²⁵⁴⁻²⁵⁸ Ferk je prvi opisal cesto iz Celele prek Hoč, tisto iz Poetovia prek Tezna ter trasi prek Rošpoha v Flavio Solvo in ob levem bregu Drave v Virunum; ugotavljal je tudi lokalno zvezo do Ruš ter most prek Drave na istem mestu kot v srednjem veku.²⁵⁹⁻²⁶³ Schlosser je Ferkove in druge podatke objavil na pregledni karti ter navedel še več različic (prek Dravskega polja ter za Flavio Solvo prek Šentilja?).²⁶⁴⁻²⁷¹ Poznejši priložnostni pisci so to le ponavljali.²⁷² Novejša raziskovanja pisca skušajo konkretizirati smer iz Celele v ravni črti prek Dravskega polja od Šikol do Betnave ter smer za Virunum prek Ruš s tamkajšnjim prehodom čez Dravo; o obeh možnostih za Flavio Solvo čez Košake in Rošpoh še ni odločitve.²⁷²⁻²⁸⁰ Videti je, da je bilo v mariborskem prostoru križišče obeh cest, pri Betnavi pa verjetno **mutatio**; točne poteke tras in sestav cestišč bo šele treba ugotoviti.²⁸¹⁻²⁸³ Prehod čez Dravo je najverjetnejši v središču mesta, pri odločanju med brodom in mostom se zdi za poslednjega več verjetnosti.²⁸⁴⁻²⁸⁸ **Mutatio** pri Betnavi se zdi logična tudi po razdaljah: 12 mp od Šikol ter 14 mp od Poetovia; možno so še vmesne postaje pri Staršah, Račah oziroma Slivnici, Zg. Kungoti in Rušah?²⁸⁷⁻²⁹¹

Večina mariborskih antičnih najdb sodi v 2. stoletje. Na Pošteli in med marmornimi spomeniki, novci in drugimi predmeti jih je nekaj zanesljivo iz druge polovice 1. stoletja. Glavna gospodarska dejavnost je bilo poljedelstvo, v ta namen je bil občutno izkrcen gozd oziroma razširjen še prazgodovinski naselitveni prostor, zlasti pod Pohorjem ter na nizkih terasah ob Dravi.²⁹²⁻²⁹⁵ O vinogradništvu in gozdarstvu ni podatkov, čeprav je bilo oboje možno; kamen za gradnje v Poetoviu in drugod so lomili vzhodno od tod pri Koreni (Reberea) in morda še Kamensčaku — prevoz je verjetno potekal po Dravi.²⁹⁶⁻³⁰⁰ Pomembnejših obrti tu najbrž ni bilo, zato tudi ne kolegijev; med javne službe sodi zakup občestne postaje oziroma organizacija prevozov.³⁰²⁻³⁰³ O plemenski pripadnosti domačinov lahko le ugibamo, mogli so pripadati Serretom med Dravo in Muro ali neznanemu noriškemu plemenu.³⁰⁴⁻³⁰⁸ Od geografskih imen se je ohranilo le eno, ki zadeva tudi mariborski prostor — **Dravus**, o Pohorju kot delu **mons Cefius** se bolj ugiba.³⁰⁹⁻³¹⁰

Vpadi Markomanov so gotovo pustili posledice tudi v Mariboru, a o tem lahko sklepamo le po znanem uničenju Flavle Solve in po videzu neprizadetem Poetoviu: vsaj del napadalcev je pot proti jugu morala voditi tod mimo.³¹¹⁻³¹⁴ Ker je moral biti promet po cestah kmalu obnovljen, bi veljalo lahko to tudi za stavbe ob njih. Odsotnost poznejših najdb govori za pogubno prekinitev le pri Miklavžu, a še tu — sodeč po planem grobu — v pozni antiki življenje ni zamrlo.³¹⁵⁻³¹⁶ Nagrobnik **CIL III 5315** iz Kamnice ter žrtvenik A1J 103 dokazujeta življenje v 3. stoletju.³¹⁷ Pozni novci iz gomil pri Pekrah in Limbušu potrjujejo obstoj tega načina pokopavanja še v pomarkomanski čas; odročno prebivalstvo tu najbrž ni bilo prehuo prizadeto. V mestnem središču in Košakah, a tudi na Pošteli so našli novce iz 4. stoletja.³¹⁸ V glavnem je bilo vse območje mariborskega okoliša obljudeno tudi v pozni antiki, morda le manj številno.

Podrobnosti o razmerah in dogajanjih v 3. stoletju na mariborskem prostoru niso znane, prikaz te dobe se mora opirati na dognanja v sosednjih mestih.³¹⁹⁻³²³ Po dokončnem propadu Flavie Soive v začetku 5. stoletja je tudi Maribor kot prehodni kraj ob trgovski cesti izgubil svoj pomen. Najmlajši novec (Teodozijeve) izvira z Glavnega trga, očitno je bil prehod čez Dravo tod še vedno v rabi. To potrjuje tudi bizantinski novec Heraklijev iz 7. stoletja s skoro istega mesta, a tudi sicer so se bizantinski novci v Ptuj redno pojavljali.³²⁴⁻³²⁷

O slovanski naselitvi ni arheoloških sledov. Posredno pričata o njej zgodaj omenjena kraja »Razwei« 895 (od razvaline antičnih stavb) ter »Radewan« 898 (od Radovan, slovanski starosta), oboje okrog Betnave pod Pohorjem, medtem ko je utrdba na današnji Piramidi severno od Drave nastala na v antiki praznih tleh.³²⁸⁻³³⁰ Za antično dediščino oziroma zvezo s srednjim vekom pričajo tudi najdbe iz »Kosove gomile« v Razvanju (T. 2), s katerimi so se mešali tudi prazgodovinski predmeti.³³¹⁻³³² Posredno sta si dobi podali roke tudi s prehodom čez Dravo na istem mestu.

MARIBOR IN RÖMISCHER ZEIT

Zusammenfassung

Zur Römerzeit gab es in Maribor keine grössere Siedlung, wohl aber gingen neue Kräfte auf diesen Raum einzuwirken, als die Römer dieses Gebiet verwaltungsgemäss sowie wirtschaftlich und zivilisatorisch ihrem Staatskörper einverleibten. Zu ersten Kontakten ist es auf dem Handelswege schon vor der militärischen Besetzung gekommen, doch sind hier zu wenig Funde vorhanden, um dies überprüfen zu können. In der Zeit vor der Besetzung waren mit Sicherheit nur der Ringwall Pošteia und wahrscheinlich auch Limbuš besiedelt; zuverlässige römische Funde sind jedoch aus dieser Zeit nicht vorhanden. Bisher steilte römische Einflüsse aus der Pošteia nur W. Schmid fest, der dem Ende der vorrömischen Zeit die Anwendung der Töpferscheibe, die Schmiedeesse antiker Form und den Gebrauch römischer Dachziegel zuschrieb.¹¹⁻¹³

Nach der Besetzung ist Maribor gemeinsam mit der Strasse von Celeia nach Flavia Soiva im Noricum geblieben und wurde unter Vespasian dem Ager des Municipiums Flavia Soiva einverleibt.¹⁵⁻¹⁶ Es liegen keine Beweise vor, dass es hier zu militärischen Aktionen gekommen ist, und auch von irgendeiner Besatzungstruppe sind keine Spuren vorhanden.¹⁷⁻¹⁸ Darum waren die ersten 60 Jahre der Besetzung bis zu der Einführung der Provinzialverfassung unter Claudius vor allem eine Übergangszeit, die es ermöglichte, sich der römischen Lebensweise anzupassen.¹⁹ Aus dieser Zeit sind ausser einigen unbestimmten Münzen keine Funde zu verzeichnen.²⁰ Auch die Funde des 1. Jahrhunderts auf der Pošteia reichen nicht aus, um sie zeitlich genauer einordnen zu können. Da es auf dem Ringwall keine gemauerten Häuser gibt, scheinen darauf nur die Einheimischen verblieben zu sein. Aber auch diese wurden immer weniger und sie verblieben hier nicht lange. Es scheint, als ob die Römer kein besonderes Interesse an der Pošteia gefunden hätten. Ihre Bewohner verließen sich während der Besetzungszeit, sei es, dass sie der Reiz des neuen Lebens ins Tal zog, sei es, dass sie zwangsweise umgesiedelt wurden. Im grossen und ganzen blieb nur der obere Teil des Ringwalls (Abb. 2) besiedelt und auch dieser — nach den Funden zu schliessen — mit Ausnahme des Hauses A nur während des 1. und zu Anfang des 2. Jahrhunderts.²³⁻²⁵

Die römische Funde auf der Pošteia sind selten. Hier werden nur solche erwähnt, die im Mariborer Museum aufbewahrt sind: Scherben von einheimischen und importierten Tongefässen (T. 1). Es handelt sich zum Teil um Topfwände aus porösem Ton,²⁷⁻²⁸ die oft mit Wellenlinien verziert sind, wogegen andere Motive seltener vorkommen.³⁰⁻³³ Auf dem Boden von zwei Gefässen sind plastische Zeichen in Form eines Kreises mit Radspeichen vorhanden.³⁴⁻³⁵ Die meisten Gefässe wurden auf der Töpferscheibe angefertigt. Die Fragmente importierter Gefässe sind viel seltener: Bruchstücke eines grossen Gefässes, einer Amphore und einer Schüssel. Krüge, Schalen, Platten, Becher, sowie Öliampen wurden nicht gefunden; Terra sigillata wird in der Literatur kaum erwähnt.³⁷⁻⁴⁰ Obwohl man eine Schmiede feststellen konnte, sind Funde von eisernen Gegenständen recht selten.⁴¹⁻⁴³ Die einzige Fibel mit zweimal geknotetem Bügel gehört nach Garbsch an das Ende des 1. Jahrhunderts, bzw. in das 2. Jahrhundert.⁴⁴ Aus der Pošteia stammt vermutlich auch das Bruchstück eines Handmahlsteines Abb. 4.⁴⁵ Zwei Drittel der Münzen gehören in die zweite Hälfte des 1. Jahrhunderts, die übrigen verteilen sich auf das 3. und 4. Jahrhundert.⁴⁷ Aus diesen Funden ist jedoch nicht ersichtlich, ob es sich um ein Siedlungskontinuum (Abb. 3) oder um eine neue spätantike Wiederbesiedlung handelt. Zuverlässige Grabfunde auf

der römerzeitlichen Poštela gibt es nicht, wahrscheinlich aber gehört ein Teil der noch nicht untersuchten Grabhügel unter dem Ringwall hieher.⁴⁹⁻⁵¹

Da die Funde aus dem Ringwall von Limbuš noch bescheidener sind, ist die Lage hier noch unklar. Ein Teil von ihnen reicht sicher noch in die römische Zeit, jedoch nicht über das 1. Jahrhundert hinaus.⁵²⁻⁵³ Das nahe Hügelgräberfeld (Abb. 5) hat W. Schmid dem Ringwall zugeschrieben und dem Ausgang der La-Tèneperiode sowie dem Beginn der römischen Herrschaft zugeteilt, doch gehören die Funde (z. B. Abb. 6, 5) und die in den Grabhügeln festgestellten Steinplattengräber erst in die spätere Zeit.⁵⁴⁻⁵⁹

Die Mehrzahl antiker Funde in Maribor stammt aus der zweiten Hälfte des 1. und aus dem 2. Jahrhundert. Daraus kann gefolgert werden, dass das Gebiet von Maribor zur Zeit, da Noricum eine römische Provinz wurde, stärker besiedelt worden ist. Bisher sind 6 Ruinenstätten (vowon keine untersucht ist), 8 Hügelgräberfelder und 32 Marmordenkmäler aus 19 Fundorten bekannt (Abb. 1). Spuren von Bauwerken befinden sich meist am Südrande von Maribor und zwar am Fusse des Pohorjegebirges zwischen Limbuš und Bohova, wo sie in einer von SO gegen W sich ziehenden Linie liegen. Dies dürfte nicht nur auf günstige Ackerflächen deuten, sondern auch mit Verkehrslinien in Verbindung zu bringen sein. Die zweite Besiedlungszone hält sich an den Süduferstrand der Drau von Miklavž bis Pobrežje und erstreckt sich auch auf das Nordufer, soweit zwischen Melje und Kamnica das Land eben ist. Für die römische Besiedlung von Maribor war aber nicht nur der für Ackerbau und Viehzucht günstige Landschaftscharakter, sondern auch die Verkehrslage, wo sich zwei wichtige Verbindungslinien, die eine von Celeia nach Flavia Solva, die andere von Poetovio nach Vllrunum kreuzten, bestimmend.

Von antiken Ruinen wurden zuerst — im Jahre 1821 — diejenigen bei Betnava festgestellt. Hier wurden auch die Votivara an Epona CIL III 5312, zwei Reliefs geflügelter Todesgenien (Abb. 8) und eine weibliche Figur (Abb. 9) zur gleichen Zeit ausgegraben.⁶⁴⁻⁶⁵ Die Funde von Betnava wurden in der Erstzeit ziemlich oft erwähnt, doch wurde der Fundort niemals untersucht.⁶⁶⁻⁷⁴ Eine Öllampe mit dem Siegel Lucius J ist vielleicht einer der frühesten Funde, über andere Keramikreste gibt es keine Angaben; die Münzen gehören der Spätantike an.⁷⁵⁻⁸¹ Der Opferaltar an Epona mit dem charakteristischen Namen des Stifters Volusius Equester soll aus dem 2. Jahrhundert stammen und bezeugt allem Anscheine nach einen im Wirkungsbereich des Strassenverkehrs Beschäftigten.⁸²⁻⁸⁷ Aus der gleichen Zeit stammen wohl auch beide Reliefplatten, die wahrscheinlich Teile eines Grabsteines oder einer Aschenkiste mit fehlender Aufschrift bilden.⁸⁸⁻⁹⁰ Die weibliche Figur Abb. 9 steht ausserhalb des Rahmens der Provinzialkunst; die Ursprünge der Darstellung und des Stiles sowie ihre Bedeutung und die Zeit ihres Entstehens sind unbekannt; wahrscheinlich stammt sie aus dem 3. Jahrhundert.⁹⁷⁻¹⁰¹

Andere Ruinen — östlich von Bohova (Flur »stara ves« = Altdorf), bei Razvanje und Radvanje sowie am Fuss der Pekrska gorca in Studenci — wurden bisher nur auf der Ackeroberfläche beobachtet, darum gibt es noch keine Funde.¹⁰²⁻¹⁰⁷ Über ihre Bedeutung kann man derzeit nur Vermutungen anstellen: bei Bohova dürfte es sich um ein Landhaus handeln (das Grabmal Abb. 12 befindet sich in der Nähe),¹⁰⁸ wahrscheinlich war es anderswo ebenso. Bei Studenci wurde auch ein, dem Herkules geweihter Opferaltar (Abb. 13 a) gefunden, wobei es sich um den Beschützer von Hab und Gut oder eine ähnlich gedeutete Gottheit handeln soll.¹¹¹⁻¹¹² In der Nähe müsste ein kleiner Weller gewesen sein, der vielleicht mit den nahen Hügelgräbern bei Pekre in Verbindung stand. Über diese Hügelgräber gibt es nur einige, im Jahre 1891 von W. Gurlitt verfasste Notizen; die wenigen erhaltenen Funde sind in den Museen zu Graz und Maribor aufbewahrt.¹¹³⁻¹¹⁵ Die Münze der Julia Domna datiert einen dieser Grabhügel in das 3. Jahrhundert, also eine Zeit, da anderswo die provinziellen Hügelgräber schon aufgegeben waren.¹¹⁶⁻¹¹⁸ Andere Funde — Keramik und Bronzegegenstände Abb. 6, 2-4, 14 — gehören zumeist in das 1. bzw. 2. Jahrhundert.¹¹⁹⁻¹²¹

Grosse Grabhügel bei Miklavž und die dortigen Funde sprechen für die Anwesenheit von Fremden, sei es, dass es Kolonisten, sei es, dass es Unternehmer (die nächsten Steinbrüche befinden sich jenseits der Drau) waren. In einem der grossen Grabhügel wurde eine Plattenkammer (Abb. 20) gefunden, die neben Asche eine Reihe von Gegenständen, darunter einige recht seltene barg.¹²² Es waren dabei: 18 Glasgefässe (eine Auswahl auf Abb. 15), eine südgallische terra sigillata-Schale (Abb. 16), Bronzebeschläge der norisch-pannonischen Frauentracht (Abb. 17), ein bronzenes Schminkkästchen mit Medallion (Abb. 18) sowie andere weniger bedeutende Gegenstände.¹²⁴ Die Funde gehören dem Übergang vom 1. bis 2. Jahrhundert an und beweisen die Existenz von Handelsverbindungen Poetovios mit Norditalien, Südgallien und den Rheinländern. Diese Grabhügel stellen vermutlich den Rest eines Familienfriedhofes dar, andere kleinere Grabhügel (von der Dienerschaft?) wurden

schon früher eingeebnet.¹⁴⁵⁻¹⁴⁹ In der Nähe befand sich auch eine spätantike Körperbestattung, wobei in der Grube Grabsteine aus Marmor AIJ 104—106 (Abb. 19) sich vorfinden. Das spricht dafür, dass dieser Ort noch in der späten Zeit besiedelt war.¹⁴⁰⁻¹⁴¹ Die Grabsteine nennen folgende Personen: *Flavius Diocaitus* — keiltischer Abstammung, Neubürger, verheiratet mit der römischen Bürgerin *Caia Finita*, der Sohn *Ingenuus* trägt einen römischen Namen;¹⁴²⁻¹⁴⁶ *Albinus Lucretius*, *Albinia Couso*, *Mansuetus*, der Sklave des *Avitus*;¹⁴⁵⁻¹⁵⁰ *Surio* — ein freigelassener Orientale (?).¹⁵¹⁻¹⁵² Die Grabchriften AIJ 105 und 106 stammen vermutlich aus dem 1. Jahrhundert, AIJ 104 jedoch aus dem 2. Jahrhundert. In Miklavž wurden in den Kirchenmauern noch andere marmorne Denkmäler entdeckt: eine Grabsteinbekrönung mit Löwen, ein Teil eines Architravs mit Reliefverzierung, verschiedene Spolien — alles offenbar von einer Grabanlage stammend.¹⁵⁷⁻¹⁶² Von dem dazugehörigen Weiler bzw. von Wohnungsbauten gibt es keine Spur.

In dem Nachbarort Dogoše wurden beim Bau des neuen Draukanals die Grundmauern eines Landgebäudes zerstört, wobei die Mehrzahl der dazugehörigen Grabhügel auf der Terrasse oberhalb der Ruinen der Anlage einer neuen Strasse zum Opfer fiel. In einem der Grabhügel gelang es noch rechtzeitig eine gemauerte runde Grabkammer (Abb. 20), die Keramik aus dem 1. und 2. Jahrhundert enthielt, zu untersuchen.¹⁶³⁻¹⁶⁸ Weiter entlang der Drau finden sich nur spärliche Spuren aus römischer Zeit: ein Löwe einer Grabsteinbekrönung in Zrkovec und ein »Sarkophag« in Pobrežje.¹⁶⁹⁻¹⁷⁰

Auf dem Nordufer der Drau waren Spuren einer Siedlungsstätte auf dem Hauptplatz von Maribor, wobei auch Münzen von Theodosius u. a. gefunden wurden.¹⁷¹⁻¹⁷² Einige Münzen (Maximinus Thrax, Gordian III) fanden sich auch anderswo in der Stadtmitte, von wo noch von anderen zweifelhaften Funden berichtet wurde.¹⁷³⁻¹⁷⁵ Antiken Ursprungs könnten auch die vermutlichen Grabhügel auf der ehemaligen Flur »Leber« am Westrande der Stadt sein.¹⁷⁶ Andere Funde sind nur als mittelbare Beweise antiker Besiedlung zu werten, und zwar handelt es sich dabei zumeist um Marmorsteine in sekundärer Lage. In Melje fand man zwei fragmentierte Grabsteine AIJ 110 (*Firmus Sabini f* — ein romanisierter Peregrine) und AIJ 113 (Abb. 21), in der nahen Ceistrina aber den seit dem letzten Weltkriege verschollenen Grabstein AIJ 107 (*Auscus Saturnini f* — ein romanisierter Elnhelmischer mit seiner Frau *Verecunda* und dem Sohn *Avitus*).¹⁷⁷⁻¹⁸¹

Einige Marmorsteine aus der Römerzeit waren im Mittelalter in der Stadtmitte in zweiter Verwendung. Im Mariborer Museum befinden sich ein fragmentiertes Grabmal AIJ 112 (Abb. 22) aus der Domkirche (*M. Ulpius Primus* — römischer Staatsbürger mit seiner Frau einhelmischer Abstammung *Uplia Sisuni*)¹⁹¹⁻²⁰⁰ sowie eine aus der Mitte des 2. Jahrhunderts stammende Aschenkiste AIJ 111 (Abb. 23) aus der Kärntnerstrasse (*M. Ulpius Catullinus* — vielleicht ein Nachkomme einheimischer Landsleute von Poetovio, die zur Zeit Tralans das Bürgerrecht erhalten hatten; dieses besass auch seine Frau *Julija Januaria*, darum auch die römischen Namen der Kinder: *Severianus* und *Severiana*).²⁰¹⁻²⁰² Im Reckturm in Pristan (Lent) sind eine Grabsteinbekrönung mit Löwen und ein Grabsteinfragment mit der Büste eines Ehepaares (Abb. 24) eingemauert.²¹⁰⁻²¹⁵ Aus dem Hauptplatz stammt ein jüdischer Grabstein des Grossrabins Abracham, auf einem bearbeiteten Marmorbruckstück aus einer antiken Grabanlage AIJ 109 (Abb. 25) mit dem griechischen bzw. orientalischen Namen *Asclepiades* angebracht.²¹⁶⁻²¹⁹ In Kamnica wurde der Grabstein CIL III 5315 aus dem 3. Jahrhundert ausgegraben, der zufolge einer Abbildung unterhalb des Inschriftfeldes für eine Schmiedefamilie errichtet wurde: *Secundinus Quispittuli f* — ein romanisierter Peregrine aus der Zeit von Caracalla, mit seiner Frau *Aurelia Gemella* und seinem Sohn *Respectus*.²²¹⁻²²⁴ Die Löwenstatue aus dem Sockel des Glockenturmes der Domkirche, jetzt auf dem Domplatz frei aufgestellt, soll der Überlieferung nach aus dem Flussbett der Drau bei Starše stammen.²²⁵⁻²²⁶

Vom religiösen Leben der römerzeitlichen Bevölkerung von Maribor zeugen einige Opferaltäre. Der selbsterzelt in einem Kirchturn eingemauerte und jetzt verschollene Vollstein CIL III 5314—11713, den *Nutrices* geweiht, wies noch Reste verschiedenartig deuteter Personennamen auf; er stammt vermutlich aus Maribor.²²⁷⁻²²⁹ In Pristan kam beim Abbruch eines alten Hauses in der Nähe des Reckturmes ein Opferaltar, dem *Herkules* geweiht (Abb. 13 b) zutage; der Stifter war *C. Julius Eptino*.²³⁰⁻²³⁴ Aus Hoče stammt ein Opferaltar an *Merkulus* AIJ 102 (jetzt im Joanneum in Graz), der Stifter war der Freigeassene *Primigenius*; sein Herr *Titus Attius* stammte wahrscheinlich aus *Flavia Solva*.²³⁵⁻²³⁸ In der Krypta der Pfarrkirche zu Hoče ist ein Opferaltar des *Mitra* AIJ 103 (Abb. 26) eingemauert. Er wurde für das Wohl dreier Personen — *M. Aurelius Felicianus* sen. und jun. sowie des Sohnes *M. Aurelius Felicissimus* — von dem Freund *Philumenus* gestiftet. Der

Erstgenannte verdankt vermutlich der *constitutio Antoniniana* sein Bürgerrecht.²³⁹⁻²⁴³

In Hoče und Umgebung gibt es auch einige Grabsteine. Der *Titulus CIL III 5311—11712* ist in die Mauer der Pfarrkirche eingemauert und stammt wahrscheinlich noch aus der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts. Die Namen sind keltisch: *Sennus Sacri f. Ist* wie seine Frau *Cona Modesti f. Peregrine*.²⁴⁴⁻²⁴⁶ In der Krypta befindet sich ein reliefverzierter Pflaster einer Grabanlage; es wurde auch von einem Stele »mit mehreren Brustbildern« sowie einer Meilensäule, die alle nicht mehr vorhanden sind, berichtet.²⁴⁷⁻²⁴⁹ Ehen in Pivola gefundenen »Sarkophag« haben die Steinmetze seinerzeit verarbeitet. Nicht mehr frei sichtbar sind heute auch die Fragmente von Grabsteinen auf dem Pohorski dvor: eine Grabsteinbekrönung mit dem Relief des verwundeten Adonis sowie *CIL III 11717* und *11718 = AIJ 108*, der einen *aedil* nennt.²⁵⁰⁻²⁵²

In der Römerzeit gab es also in Maribor nur einige Weiler, darunter vielleicht auch einige *villae rusticae*. Die Einwohner waren autochthone oder zugewanderte romanisierte Einheimische. Einige davon waren Grundbesitzer, andere wohl anonym gebliebene Freisassen, Frelgessene und Sklaven. Für die zweite Gruppe können nur die Grabhügel unterhalb der Poštela, in Lmbuš, Pekre und Dogoše, vermutlich auch in Miklavž herangezogen werden. Die gesamte Bevölkerung der Mariborer Gegend zählte wahrscheinlich nicht mehr als einige hundert Leute.²⁵³ Der Schwerpunkt der Besiedlung lag am Fuss des Pohorjegebirges, wo sich besonders die Strassen als Anziehungspunkte erwiesen haben dürften. Man kennt bisher noch keine Reste des römischen Strassenkörpers auf diesem Gebiete, es sind aus den Itinerarien auch keine Strassenrichtungen bekannt. Nachdem die Römerstrassen von älteren Geschichtsschreibern nur allgemein erwähnt wurden, versuchte F. Ferk sie auf dem Gelände aufzufinden, nach ihm berichtete darüber P. Schlosser. Es handelte sich dabei in erster Linie um die Feststellung von Oberflächenspuren und um Volksüberlieferung.²⁵⁴⁻²⁵⁸ Ferk beschrieb als Erster die Strasse von Celeia über Hoče, diejenige von Poetovio über Tezno sowie die Verbindung über Rošpoh nach Flavia Solva und am linken Draufer nach Vrlunum. Er stellte auch eine lokale Verbindung zwischen Maribor und Ruše am rechten Draufer fest und meinte, dass die Brücke über die Drau an derselben Stelle wie später im Mittelalter bestanden habe.²⁵⁹⁻²⁶⁵ Schlosser hat die Feststellungen von Ferk und andere Angaben auf einer Übersichtskarte veröffentlicht und führte noch andere Varianten (über das mittlere Draufeld sowie eine Verbindung mit Flavia Solva über Sentilj?) an.²⁶⁶⁻²⁷¹ Spätere Autoren haben dies gelegentlich nur mehrmals wiederholt.²⁷² Der Verfasser versucht in letzter Zeit die Richtung der Strasse von Celeia in einem geradlinigen Verlauf von Sikole bis Betnava genauer festzustellen und glaubt auf der Strasse nach Vrlunum, die bis Ruše südlich der Drau verlaufen haben soll, bei Ruše einen Drauübergang entdeckt zu haben.²⁷³⁻²⁸⁰ Über beide mögliche Varianten des Strassenverlaufes über Kosaki und Rošpoh nach Flavia Solva ist noch keine Entscheidung getroffen worden. Es scheint, dass sich die beiden Hauptstrassen im Raum von Maribor kreuzten, wobei man bei Betnava eine *mutatio* vermuten könnte, doch muss der genaue Verlauf der Römerstrassen sowie die Struktur des Strassenkörpers noch untersucht werden.²⁸¹⁻²⁸⁵ Der Übergang über die Drau lag höchstwahrscheinlich in der Stadtmitte; wenn man sich dabei zwischen Fähre und Brücke entscheidet, käme die letztere am ehesten in Betracht.²⁸⁴⁻²⁸⁶ Die vermutete *mutatio* bei Betnava scheint auch durch die Entfernungen bestätigt zu sein: es sind 12 mp von Sikole bzw. 14 mp von Poetovio, wobei noch mehrere Zwischenstationen bei Starše, Rače bzw. Slivnica, Zg. Kungota und Ruše möglicherweise in Betracht kämen.²⁸⁷⁻²⁹¹

Die Mehrzahl der Mariborer antiken Funde gehört dem 2. Jahrhundert an. Auf der Poštela und unter den Marmordenkmälern, Münzen sowie anderen Gegenständen gibt es gewiss auch Funde aus der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts. Die Haupttätigkeit im Wirtschaftsleben war Ackerbau. Zu diesem Zweck hat man die früheren Waldflächen wahrscheinlich in grossem Ausmassе gerodet. So weitete sich der urchenichtliche Besiedlungsraum, besonders am Fuss des Pohorje und auf den tieferen Terrassen an der Drau.²⁹²⁻²⁹⁵ Über Weinbau und Forstwesen gibt es keine Angaben, obwohl es für beldes günstige Bedingungen gegeben hat. Der Baustein für Poetovio und andere Orte wurde östlich von Maribor und zwar auf der Reberca bei Korena und vielleicht auch am Kamensčak gebrochen. Nach Poetovio beförderte man ihn wahrscheinlich auf dem kürzesten und leichtesten Wege auf der Drau. Vermutlich gab es im Raum von Maribor kein Gewerwesen von Belang, darum gab es auch keine *collegia*. Zum öffentlichen Dienst gehörte auch die Verpachtung der Strassenstationen bzw. die Beförderung der Fracht und der Reisenden.²⁹²⁻²⁹⁵ Die Stammzugehörigkeit der Elnheimischen bleibt weiterhin Gegenstand von Vermutungen; es soll sich um die *Serretes* zwischen Drau und Mur oder um einen noch unbekannteren

norischen Volksstamm handeln.³⁰⁶⁻³⁰⁸ Von geographischen Namen hat sich nur einer, der für den Raum von Maribor in Betracht kommt, *Dravus*, erhalten, wogegen die Annahme, dass Pohorje ein Teil des Mons Cetius sei, kaum unterstützt werden kann.³⁰⁹⁻³¹⁰

Die Einfälle der Markomannen blieben gewiss auch in Maribor nicht ohne Folgen. Man kann aber darüber nur mittelbar schliessen: die Zerstörung von Flavia Solva sowie die augenscheinliche Unversehrtheit von Poetovio sind bekannt — wenigstens ein Teil der Angreifer dürfte daher auf dem Weg nach dem Süden hier vorbei gezogen sein.³¹¹⁻³¹⁴ Da aber der Strassenverkehr bald wieder aufgenommen werden musste, wurden offensichtlich auch die Gebäuden bald wieder aufgebaut. Die merkbare Abwesenheit von Spätfunden spricht für eine tiefgreifende Unterbrechung der Besiedlung nur bei Miklavž, aber auch hier — dem flachen Körpergrab nach zu schliessen — war das Leben in der Spätantike nicht erloschen.³¹⁵⁻³¹⁶ Der Grabstein CIL III 5315 aus Kamnica und der Opferaltar AIJ 103 von Hoče sprechen vom Leben im 3. Jahrhundert.³¹⁷ Die späten Münzen aus den Hügelgräbern in Pekre und Limbuš bestätigen das Bestehen der Bestattungen in den Erdhügeln auch in der Zeit nach den Markomannenkriegen. Die Bevölkerung in den entlegenen Gebieten war vermutlich nicht so stark betroffen worden. Im Stadttinneren und in Košaki, aber auch auf der Poštela wurden die Münzen aus dem 4. Jahrhundert gefunden.³¹⁸ Im allgemeinen war das ganze Gebiet von Maribor auch in der Spätantike, wenn auch dünner, bevölkert.

Einzelheiten über die Verhältnisse im 3. Jahrhundert im Raum von Maribor sind nicht bekannt. Die Darstellung dieser Zeit kann sich deshalb auf die Geschehnisse in den Nachbarstädten beschränken.³¹⁹⁻³²³ Nach dem endgültigen Verfall von Flavia Solva anfangs des 5. Jahrhunderts verlor auch Maribor als Durchgangsgebiet an der Handelsstrasse seine Bedeutung. Die jüngste Münze (von Theodosius) stammt von Hauptplatz; offensichtlich war der Übergang über die Drau an dieser Stelle noch immer benützt. Das wird auch durch die byzantinische Münze des Herakleios aus dem 7. Jahrhundert von fast derselben Stelle bestätigt. Die byzantinischen Münzen kamen sonst im benachbarten Ptuj oft vor.³²⁴⁻³²⁷

Von der slawischen Besiedlung gibt es keine archäologische Spuren. Als mittelbare Zeugen dürften am ehesten die früh erwähnten Orte »Razwei« 895 (von razvaline = Ruinen antiker (?) Gebäude) sowie »Radewan« 898 (von Radovan = Name eines slawischen Stammältesten) herangezogen werden.³²⁸⁻³²⁹ Beide Orte befinden sich beiderseits der Betnava am Fus des Pohorjegebirges. An der anderen Seite der Drau entstand die älteste Festung auf der heutigen Piramida wohl auf einem in der Römerzeit nicht benützten Boden.³³⁰ Für das antike Erbe bzw. die Verbindung der Römerzeit mit dem Mittelalter zeugen auch die Funde aus dem Grabhügel »Kosova gomila« in Razvanje (T. 2), wo neben den mittelalterlichen und römzeitlichen Eisengegenständen sogar urgeschichtliche Funde angetroffen wurden.³³¹⁻³³² Mittelbar reichten sich beide Zeitalter auch auf dem Übergang über die Drau auf derselben Stelle in der Stadtmitte die Hände.

OPOMBE

¹ Podobno je bilo tudi pri večini drugih slovenskih mest s prazgodovinsko selsko tradicijo, kjer so na ugodnih in v poznejših obdobjih močnejše upoštevanih prometnih legah nastajale naselbine in grobišča, ne pa plemenska središča, kakršno je npr. bilo gradišče pri Stični. V Mariboru bi to prišlo v pošteve še najprej v obdobju kulture žarnih grobišč (1200-700 pred n. št.), vendar izenačenost doslej znanih grobišč — naselbin ne poznamo! — od Pobrežja do Ruš ne govori temu v prid. V tem času so bila skromnejše naseljena tudi druga mesta (Ptuj: naselbina na gradu in Hajdini, Ljubljana: nekoliko mjašje grobišče na dvorišču SAZU, Kranj: grobišča v mestnem središču, Novo mesto: grobišče na Marofu), pomembnejše vloge pa niso imela niti tedaj niti v poznejši železni dobi — z izjemo Novega mesta (še neraziskano gradišče na Marofu in bogati grobovi v gomilah okraj Krke v Kandiji). Prav tako se zdi, da teh leg niso izkoristili niti Keliti kot izvrstni kolonizatorji ravninskih predelov, saj so pomembnejše keltske najdbe znane vse zunaj sedanjih mestnih središč, npr.: grobovi in Skorbi in Brstju pri Ptuj, v Drešnji vasi pri Celju, na Pobrežju in v Bresternici pri Mariboru, v Kandiji v Novem mestu ter pri Prahovi vili v Kranju, a tudi posamični predmeti iz ljubljane govore bolj za keltsko vplivanje na domači živelj v poznejšem času. Izjema bi tu lahko bilo le Celje, in sicer njegov predel med Savinjo in Miklavškim hribom s številnimi, lastno kovnico izpriljujočimi keltskimi noveli. Tu lahko najprej sklepamo na kontinuirano naselitev, ki je privedla do civilne rimske mestne naselbine, medtem ko sta takl mesti v Ptuj in Ljubljani nastali iz vojaških taborišč. Maribor, Novo mesto in Kranj so ob tem v antiki imeli le vaško-podeželski značaj.

² Pregled za Slovenijo je zadnji podal P. Petru, Arheološki vestnik [AV] 15-16, 1964-1965, 77 ss (z viri in literaturo). Prim. k temu še: W. Schmid, Das Joanneum 6, 1943, 9 in E. Swoboda, Carnuntum⁴, 1964, 24 st!

¹ P. Petru, prav iam, 70, 78 (z navedbo podrobnejših virov pri J. Sašlu, *Zliva antika* 10, 1960, 201 ss in R. Eggerju, *Anzeiger der Österreich. Akademie der Wissenschaften* 93, 1956, 53 ss).

² Tipične poznoitalijske najdbe so po ohranjenem gradivu znane iz Pošiete (neobjavljeni fragmenti keramike v mariborskem — in graškem — muzeju; prim. novejše pripombe v AV 17, 1966, 295 s in Casopis za zgodovino in narodopisje [CZNV] NV 4, 1968, 39), medtem ko so o usreznih najdbah iz Limbuša na razpolago le Schmidove formulacije (W. Schmid, *Die Ringwäule des Baehringebles 1, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* [MPK] 2/3, 1915, 270). Najdbe iz Bresernlee ni mogoče dailirati, ker je izgubljena (AV 17, 1966, 305, 1a), grob s Pobrežja pa sodi še v 2. stol. pred n. št. (CZNV 4, 1968, 36), kamor bi po splošnih analogijah lahko pripisali tudi najdbo iz Bresernlee. Za iskanje povezav z anilko predstavlja jo te najdbe torej dva časovna horizonta, od katerih starejši — ravninski — za sedaj ne pride v poštev, saj ni na razpolago takih morebitnih opornih točk, kol jih daje npr. najdišče iatenskih in ranorimskih predmetov na Forminu (AV 17, 1966, 301).

³ CZNV 4, 1968, 39. Zlajnik s Piačkovega vrha (školišnji slajer) naj bi bil po K. Pinku, *Einführung in die ketische Münzkunde, Archaeologia Austriaca* [ARA], Beiheft 4, 1960, 46 skupno z drugimi raztresenimi najdbami v avstrijski Štajerski (prim. k temu kario T. 9 prav tam!) prišel v te kraje ob selitvah Bojev okrog leta 60 pred n. št. Druge posamične najdbe takih novecev po avstrijski Štajerski (prim. k temu kario T. 9 prav tam!), zlasti iste ob Muri, pa bržkone bolj kot pota selitev odsevajo irgovske razširitve zlatnikov po istem območju, kjer so razširjeni tudi verjetno v Celju kovani vzhodnonoriški srebrniki s konjem (K. Pink, prav iam, 43 in kario T. 9) iz nekoliko zgodnejšega, a tudi istega časa. K tem poslednjim, a k zgodnejši »hrvaški« skupini tipa Gjurgjevac sodi tudi srebrnik s Pošiete (CZNV, kot prej, 57, op. 161), medtem ko drugih mariborskih najdb ni mogoče opredeliti, ker so izgubljene.

⁴ W. Modrijan, *Aus der Vor- und Frühgeschichte der Steiermark, Die Steiermark — Land, Leute, Leistung*, 1956, 88; *Frauenberg bei Leibnitz*, 1955, 10 s; E. Diez, *Friavia Solva*, 1959, 2. Razen keltskih novecev pa iam iz tega časa ni na razpolago drugih ivarnih dokazov, temveč temelje take razlage predvsem na toglčnem proučanju.

⁵ O poteku te irgovske poti v anilki in neposrednem obdobju pred njo prim.: A. Götz, *Bernstein in Reallexikon der Vorgeschichte* 1, 1924, 433 in C. Schuehhardt, *Vorgeschichte von Deutschland*, 1939, 110, s karto! O viogljaniarja v anilki na tej poti v Karnuntu prim.: E. Swoboda, op. 2, 89 ss! Po teh navedbah so rimski irgovci v Karnuntu prevzemali iz »svobodne Germanije« prineseni neobdelani jantari ter ga posredovali v Italijo, kjer so bile zlasti v Akvileji delavnice za oblikovanje in najrazličnejše predmete. Od iam so se jantarni izdelki po isti poti vračali v naše kraje (I. Miki—Curk, AV 19, 1966, 214, op. 58 s eliali) in druga panonska meša. V nasprotju s tem je — za prazgodovinsko obdobje — F. Staré mnenja, »da prazgodovinska jantarjeva pot med Bailkom in našimi kraji ni obstajala« in da so bili tudi anilčni jantarni predmeti izdelani pri nas iz domače drevesne smole po posebnem postopku (Delo št. 239, 3. 9. 1966, str. 6). Na jantari iz drugih najdišč na Steiliji, v Libanonu, Svici, Porugalski ter v severni Italiji opozarja tudi D. Ankner, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* [JRGZM] 13, 1966, 301 ter meni podobno: »Mehr und mehr sollte darauf geachtet werden, dass im Süden gefundene Bernstein keinesfalls von der Ostsee- oder Nordseeküste stammen muss, sondern auch einheimischer bzw. benachbarter Herkunft sein kann.«

⁶ W. Modrijan, op. 6, 87, 90. Prehod čez Kozjak je vreden temeljitejšega proučevanja, tem bolj ker v Dravski dolini (in dalje do Podjune) še ni znanih nobenih prazgodovinskih seliščnih in grobnih najdb, Radeljsko in Muško polje pa se kažeja naseljena šele v anilki (S. Pahič, *Najstarejša zgodovina Koruške krajine, 720 let Ravne na Koruškem* [1968] 29 s), vsaj delno verjetno tudi v zvezi z rimsko povezavo Počiovijsa in Viruna po cesti ob Dravi.

⁷ V. Travner, CZNV 23, 1928, 219 ga te nasčeva s pristavkom: »Kako je prišel ta novec v naše oddaljene kraje, se ne da ugotoviti.« Po istem poročilu je bilo v mariborskem muzeju skupno 18 grških in bizantijskih novecev, bržkone pridobljenih iz raznih krajev.

⁸ V. Travner, prav iam, 219 s — skupno 32 novecev iz let 268—31 pred n. št. (večina iz obeh polovici 1. stoli.). Ker iam omenjene kartoteke sedaj ni mogoče najti, najdišča teh novecev niso znana, vendar se zdi, da navedba »Večinoma so ti noveci domači, posebno iz Ptujja in mariborske okolice« (221) velja predvsem za novec rimskega cesarsiva, ki so v večini in od katerih so nekatera najdišča tudi posebej navedena. Zadnji pregledi o najdbah republikanskih novecev izvirajo še od F. Piehlerja, *Repertorium der steirischen Münzkunde* 1, 1865, 185 ss in *Austria Romana v Quellen und Forschungen zur antiken Geschichte und Geographie* 2, 1902, 43 s. Izkoriščenje tega denarja za dokazovanje predzasodbenih stikov naših krajev z Rimljani je torej — kolikor je sploh upravičeno — zelo ivergano (npr. S. Pahič, *K preidovinski naselitvi Slovenskih goric in Pomurja, Sveci med Muro in Dravo*, 1968, 200). Na uporabni pomen republikanskega denarja še v drugi polovici 1. stoli. po n. št. opozarja E. Pegam, *Silvula* 8, 1965, 114.

⁹ W. Schmid, *Anzeiger der philos.-hist. Klasse der kais. Akademie der Wissenschaften* 11, 7. 5. 1913, 12 (prim. tudi op. 4, 280!), ki razlaga to kot posledico zveze Rimljanov z Noriki in njihove pomoči proti Cimbrom, kar torej naj ne bi pomenilo te posredovanja trgovskih izdelkov, temveč tudi prenašanje izkušenj (npr. opeka).

¹⁰ Prim. oris domače keltske keramike v AV 17, 1966, 290 ss! Pošieto zadeva kol najstarejši pojav vrjene keramike bržkone najdba iz siavbe J (AV, kol prej, 295 s in CZNV 4, 1968, 58, op. 158) ter pojavl enako izdelanih posod v mlajšem zasilu nasipa v sondi št. 76 (W. Schmid, op. 4, 237), v zasilu spodnjega prečnega nasipa (239), pri opisu najdb z drugih mest gradišča takih opredelitev pri omembah črepinj n.

Najdbe opeke so bile zelo skromne: 0,5×6,5 em velik in 1,6 em debel kos tegule (v Joaneju, inv. št. 14.012), »mli Rillen gekerbt, die sich in Rhombenform schneiden« (245), ter 2,6 em debel kos opeke, ki je imei glino močno premešano z zrnci gnajsa, torej domač izdelek (danes izgubljen?). O teguli je W. Schmid (*Tagespost* št. 306, 29. 10. 1911, *Der Ringwail am Recknikkogel bei Marburg*)

menj, da je »den römischen nachgeförmte« oziroma da so bile opeke »in der Form den römischen Leistenregeln vollkommen ähneln, doch gröber im Ton und zliericher in den Dimensionen«. Teh dimenzij pa ne bi bilo jemati kot lokalno posebnost, saj je zanje opozoril na primerjavo s Koroške (pri Nowotny, Jahrbuch der Zentralkommission [JZK] NF 3, 1905, 236), temveč kot na splošnejši pojav, ki ga tu ne moremo zasledovati še na drugih primerih.

¹⁰ W. Schmid ne omenja, kateremu času so pripadale najdbe, najdene v kulturni plasti znotraj stavbe, vendar bi to bilo mogoče preveriti, ker so najdbe spravljene v Joaneju (inv. št. 13.988—14.062: črepinje, vretenca, uteži, opeka, glinast premaz; 14.097—14.102: črepinje, premaz; 14.181, 14.185, 14.203, 14.270—14.271: kozice; 14.250 črepinja, 14.257 železni nož). Preprosta gradnja — temejlji iz suhega zidu, lesene stene iz brun — ima še povsem prazgodovinski značaj. Primerjave tlorisov je Schmid iskai v zgodnejših italskih najdbah (op. 4, 245), zato je stavbo spočetka tudi tako datiral (Tagespost št. 318, 17. 11. 1912, Ringwallforschung in Steiermark): »Das Heiligstum, das am Ende des ersten vorehristlichen Jahrhunderts noch stand, kann nach den Gefässresten noch viel früher, in der Hallstattperiode errichtet worden sein«, pozneje (op. 4, 280) pa se je odločil za poznoiatensko dobo, oziroma po opeki na konec 1. stoletja pred n. št. (Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institutes [ÖAI] 31, 1938, Beibl. 88), kar seveda vključuje že prvi čas po zasedbi. Vsekakor stavba v tej obliki ne kaže, da bi se bili Rimljani sami neposredno uvečjavili na Pošteli, temveč govori prej za domače posnemanje tujih vzorov, dasi o vrsti morebitnega božanstva (W. Schmid, op. 4, 246, je domneval, da je bil — brez upodobitve — čaščen genius loci) ni nič znanega. Objekt je W. Schmid, op. 2, 17 ss, pozneje vzporedil s podobnimi najdbami ob jugovzhodnih Aipah, bistvenih novih stališč pri drugih pisih o njem ni.

¹¹ Čeprav »naše današnje znanje ni preraslo izročnih spoznanj o eksportu južne Panonije in Norika« (P. Petru, op. 2, 77) in tudi dosedanja naštevanja izvoznih dobrin iz teh pokrajin (npr. W. Schmid, op. 2, 9) z ničimer ne omenjajo mariborskega Podravja in avstrijske srednje Štajferske, iahko že po geografskih danostih presodimo, da so tod prišli v poštev za trgovanje z Rimljani še najprej poljedelski in živinorejski proizvodi, kar pa je v podrobnem skoraj nemogoče dokazovati. Ležišče rud tod ni, tranzitnih možnosti za trgovino pa mariborski kraj in Lipniško polje nista imeia posebnih nit v času rimske zasedbe. O skromnem pomenu teh krajev za Rimljane priča posredno npr. tudi razmeroma pozna ustanovitve Fivie Soive kakor tudi odsotnost itinerarskih podatkov za prometne zveze ob Dravi in Muri.

¹² Problem razmejite Norika in Panonije na tu obravnavanem območju v novejšem času ni presegei dognanj iz polpretekile dobe (npr. A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien [1936], 21 ss, ali B. Saria v Blatt Rogatec, Archäologische Karte von Jugoslawien [1939], 78 ss). B. Saria, Poetovio, in Pausis Realiencyelopädie der classischen Altertumswissenschaft [PWRE] 41, 1951, 1170, meni, da je bil Poetovio oddeijen od Norika »gelegentlich einer Neuordnung von Illyrieum im J. ii v. Chr.«, torej v okviru povsem vojaških ukrepov v času osvajanja Panonije. Upravne meje so se izoblikovale bržkone nekoliko pozneje, po A. Schoberju, Die Römerzeit in Österreich, 1953, 18, šele v času kvadiljskih upravnih reform. Če je mariborski okoliš sprva morebiti še sodil v »neorganizirano« zaledje Poetovlja, bi bil v tem času in zlasti po ustanovitvi Fivie Soive dobil doiočnejšo razmejitev. Vsa dosedanja prizadevanja po ugotovitvi njenega podrobnega poteka pa so ostala večinoma le bolj ali manj pri domnevah (npr. mejna črta na karti Blatt Rogatec, obseg mestnega območja Poetovlja pri H. Pirchegger, Zeitschrift des hist. Vereines für Steiermark [ZhVStJ] 9, 1911, 110 oz. Fivie Soive pri W. Modrijan — E. Weber, Schild von Steier 12, 1964/65, 7; prim. še oris v ČZN NV 1, 1965, 54).

¹³ Neposrednih dokazov o tem ni na razpoloago, zato tudi dosedanja mnenja niso enotna. CIL III p. 111 ga prisoja k Noriku, medtem ko je A. v. Premerstein, Jahrbuch der Zentral-Kommission [JZK] NF 2, 1904, 185, meni, da je bil priključen (»angegliedert, etwa kontribuiert«) Poetovlju, pri čemer se je opiral na prisotnost ptujskih Upijev (CIL III 5206 = AIJ 112, AIJ 111). B. Saria, Antike Inschriften aus Jugoslawien [AIJ], 1938, str. 45, ugotavlja, da za tako trditve manjkajo dokazi, zato meni (op. 15, 79), da to ni verjetno, češ da je potekala prometna pot med noriško Cetejo in Fivie Soivo ob vzhodnem Pohorju še po noriškem svetu. Ta logični premisiek ima svojo težo, zlasti ker med razdaljama do Poetovlja oz. Fivie Soive ni bistvenih razlik. Proti vzhodu bi se torej municipaina meja Fivie Soive tudi na mariborskem območju ujemala s provincijsko. Na jugu je mariborski okoliš mejli na severno mejo municipija Ceteje, ki pa v podrobnem tudi ni znana. Po mnenju W. Guritta, Mitteilungen der Zentral-Kommission [MZK] NF 17, 1891, 249, 7, ki je videl v čitanju druge vrste napisnega fragmenta CIL III 11714 iz silvniške okolice (SoL = SOLVA) ustrezen dokaz, naj bi upravno območje Fivie Soive obsegalo še ta kraj (najdbo je A. Premerstein, Archäologisch-epigraphische Mitteilungen [AEM] 14, 1891, 86, datiral šele v sredino 2. stoletja). W. Schmid, 15. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission [BRGK] 1923/24 (1925), 225, se je opiral tudi na nagrobnik edita C. IVST... iz Fivie Soive, znanega po sedaj izgubljenem nagrobniku CIL III 5309 v silvniškem župnišču (Blatt Rogatec, 57), ter je domneval mejo v okolici Pragerskega. B. Saria, AIJ, str. i, meni, da je tekla bodisi po grebenih Pohorja ali po Dravi, oz. se v Blatt Rogatec, 76, odloča za poslednje. Čeprav v rimski dobi tu še ni bilo naselbine, ki bi na okoliš imeia osredotočevalni vpliv (kakor npr. v novejši zgodovini, ko je meja cejskega okraja do leta 1849 potekala po Pohorju in južno od Frama), se zdi bližina Fivie Soive odiočnejša.

¹⁴ W. Schmid, op. 4, 280 s, tega posebej ne utemiljuje ter se skiluje le na najdbe antičnih predmetov zgodnje dobe. Pač pa navaja P. Schiosser, Urania 5, 1912, 274, tako razlago: »Dem Höhepunkt der Ansiedlung... scheint ein plötzliches Ende gefolgt zu sein — in der Kulturgeschichte lassen sich überall alles verheerende Feuerbrünste erkennen —, das in jene bewegte Zeit zu verlegen ist, die mit der Unterwerfung Pannoniens beginnt und mit der Einverleibung Norikums in das Römerreich endet (15 v. Chr.)«. Vendar pa niti sedovi požarov niti najdba Avgustovega novea kot tudi ne najdba ostanaka amfore v zgornji plasti žganje v sondi št. 78 v nastpu (zraven so bile najdene tudi črepinje ionea s pasovi po treh navpičnih vzraznih črt

in kos »mlinskega« kamna) niso zanesljivi dokazi za tako trditve. Najdbe v nasipu so značilne za celotno 1. stoletje po n. št. in jih je zato le hipotetično mogoče vezati na čas priključitve Norika. Sočasnost požarov pallsad na nasipu in hiš v gradišču ni izpričana. Avgustov novec je bil najden v Schlosserjevi sondi št. 10, kjer je pozneje W. Schmid izkopal temelje stavbe O (op. 23), ranoantične črepinje od tam pa prav tako govore za naselitve v 1. stoletju. In nazadnje je pri piasteh žganine v nasebinah treba misliti še na kaj drugega kot je na sovražne osvojitve (R. Noll, ARA 14, 1954, 64, op. 2: »... Es sind doch ebenso ausgedehnte Flächenbrände ins Auge zu fassen, die in früheren Jahrhunderten Infolge der feuerbegünstigenden Bauweise (enge Verbauung, Verwendung von viel Holz und des mangelhaften Feuerlöschwesens nicht selten aus einem örtlichen Schadenfeuer entstanden...«).

Po drugi strani pa je bilo npr. gradišče v SÜchl, ki ima izrazit latenski horizont, v antiki popolnoma, in to kljub (ali ravno zato) močni rimskodobni naselitvi v okolici opuščeno, ne da bi bilo sedaj že razjasnjeno, ali gre za lokalni pojav ali pa za načrtno akcijo Rimljanov (O. H. Frey — S. Gabrovec, AV 20, 1968, 26). Razmere na obeh območjih so si bile v marsičem različne. Pod Poštelo namreč ni bilo, zlasti v zgodnjem času, tolikanj pomembne poti, da bi bili Rimljani starosejsko nasebino občutili že po njenem obstoju nadležno. Razevetju zgodnejše antične naselitve na ravninah je — vsaj v 1. stoletju — bil vzporeden občuten upad naselitve na Pošteli, ne pa njena prekinitev, v tem pa je tudi glavna razlika s Stično.

¹⁰ O priključitvi Norika, ki je očitno potekala brez bojev, manjkajo poročila »skoro popolnoma« (G. Winkler, Die Reichsbeamten von Noricum und ihr Personal, Sitzungsberichte Österr. Akademie der Wiss. phil.-hist. Klasse, 261, zvezek, 1969, 18), zato tudi ne vemo, ali so v prvotnem »zasedbenem času« prišli v mariborski kraj ali na Lipniško polje kakšni vojaški oddelki. Tu bi prišli v poštev predvsem oddelki leg. VIII Aug. iz Poetovlja, ki je (po B. Sarli, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo [GMDS] 20, 1939, 121) »morda prišla v Poetovio... ob začetku velikega panonsko-dalmatinskega upora (6.—9. po Kr.) s pomožno vojsko iz Orienta v Ilirik«. Deli te legije (kot tudi leg. XV Apollinaris) so res bili na razpolago džežinemu poveljniku (G. Winkler, kot prej, 23 s) na Koroškem, pomožna enota cohors I Montanorum pa naj bi bila najstarejša vojaška enota na noriškem območju — na Stalenskem vrhu (F. Jantseh, Carinthia I, 123, 1933, 7 ss). Za Lipniško polje (in v zvezi z njim za Maribor) ni nobenih podobnih podatkov. Vojaške posadke Flavla Soiva namreč ni imela niti pozneje, tam najdeni vojaški nagrobniki (iz poznejšega časa) pa pripadajo tod rojenim vojakom (E. Dlez, op. 6, 5). Vse torej kaže, da so tudi v času neposredne zasedbe rimske vojaške enote prodirale mimo obravnavanega območja — prek Ptuja — k Donavi.

¹¹ B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda 1, 1964, 159. Odnos Rimljanov do domačega prebivalstva v tem času najbolj ponazarjajo razmere na Stalenskem vrhu na Koroškem (R. Egger, Führer durch die Ausgrabungen und das Museum auf dem Magdalensberg¹⁰, 1964, 13 ss), v Celju pa npr. hitro prilagajanje premožnejšega sloja Keitov, ki so — kot C. Iulius Vepo (J. Šašel, Ziva Antika 4, 1954, 346 ss) — zgodaj prevzele rimske upravne službe in tako pridobile tudi rimsko državljanstvo. V vrhovih uprave Norika se je to kazalo predvsem v domnevani vodilni viogi domačinov (H. Vettors, PWRE 9 A, 1961, 275, npr. domneva praefecta civitatum poleg noriškega krajja; G. Winkler, op. 18, 21, pa pušča nepojasnjeno, ali je vodil Norik sprva »mandatar panonske vojaške komande kot praefectus civitatum« ali pa »domač vazalni knez kot guverner«). Razmejitve Norika in Panonije pri nas je bila sprva verjetno le nakazana s tem, da je Poetovio kot garnizija leg. VIII Aug. sodil pod vojaško upravo (to naj bi se bilo zgodilo sočasno z Emono — G. Winkler, op. 18, 25, op. 37) in je šele s klavdijsko vzpostavitvijo province Norika postala bolj izrazita, čeprav bržkone ni bila nikoli »zakoličena«. Ustanovitve Flavie Solve je nato zelo verjetno imeja za posledico gradnje strateško nepomembne, predvsem trgovske ceste prek Maribora v kraje ob Muri. Uveljavljenje čvrste uprave v sredini 1. stoletja po n. št. in temu sredeča izgradnja notranjih cest pomenita tako priletek novega obdobja.

¹² Najdiščne okolnosti so znane le za enega: Avgustov novec na Pošteli (op. 17), medtem ko tak novec iz Limbuša omenja R. G. Puff, Marburg in Steiermark 1, 1847, 169, le na splošno (»Die um Lembaeh gefundenen römischen Münzen waren von den Imperatoren Augustus...«). Tiberijev novec iz Maribora (?) pa F. Pichler, Repertorium der steierischen Münzkunde 2, 1837, 7, le našteva. O natančnejši kronološki izpovednosti teh novecev se ni lahko odločiti. Vsekakor je zanimivo, da je med Avgustovim novcem in po časovnem zaporedju naslednjimi (Klavdij, Domitian) na Pošteli ni bistvenih časovnih praznin (v Limbušu: August — Trajan). Zato je ta novec lahko, nikakor pa brezpogojno, dokaz tako zgodnjega obdobja in v tem primeru govori bolj za intenzivnost rimskih vplivov kot samo naselitve Rimljanov na Pošteli, saj nobena izmed kolonizatorskih kategorij (prim.: P. Petru, op. 2, 74 s) takrat še ne pride v poštev. Čeprav domneva K. Pink, Bonner Jahrbücher [BJ] 149/141, 1936, 418 (za razmere ob donavskem limesu), da so se do markomanskih vojn ohranile v prometu vse vrste novecev le od Nerona dalje (»— das frühere bessere Geld war durch Auskippen verschwunden —«), pa bi bila dolgotrajnost na Pošteli, odmaknjeni od prometa, vsekakor možna, saj nas npr. združba Avgustovega noveca s takimi iz 3. stoletja v Colatiju oz. Avgustovega in Vespazijanovih oz. M. Avrelovih novecev v grobu št. 3 prav tam (R. Egger, JÖAI 17, 1914, Beibl. 67 s in 82) opozarja na prevladnost. O Fischbach, Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark [MhVSt] 44, 1896, 47, je za naše kraje domneval kurzivno vrednost do pol stoletja, to pa naj bi (»nekaž desetletje«) po K. Pinku, kot zgoraj, veljalo predvsem za čas po markomanskih vpadih.

¹³ Poleg opeke (op. 12) bi za nov način gradnje lahko govorili le še košček rdeče pobarvanega ometa (W. Schmid, op. 4, 257, si. 35), ki pa so ga drugače razložili. Tako opisuje to najdbo P. Schlosser, Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer [BGKA] 2, 10, 9, 1911, 179: »Auf der früher genannten Hüftenstätte (Grabst. Nr. XIX und XXI) zurückgreifend, fand sich dortselbst in der Brandschichte ganz einzig und vereinzelt ein Stückchen (1 dm lang), mit Zinnober aussen rot gefärbte Steukatur vor. Naeh Phil. Adalbert Birbaum (Rom—Prag), ent-

stammt dieselbe der römischen Provinzialkultur, deren Anfänge von Roms Herrschaft über Noricum. Dieses Stückerhen dürfte hier herauf verschleppt worden sein, da ansonsten von Mauerwerks- oder mit Stuck bekleideten Holzbauformen keinerlei Spur zu finden war.« V Schloßserjevem poročilu v Urania 5, 1912, 273, je to dopolnjeno: »... und gemahnt an die spätere publikanische (um 50 v. Chr.) domus publica der via sacra in Rom,« v počasju izvora pa Schloßser meni, da si je ta košček prinesel kak prebivalec Poštele iz ene izmed novih rimskih stavb v dolini kot spominček. Tega mnenja je bil tudi W. Schmid, op. 4, 258: »Ich vermute, dass dieses Stück, das den Untergang des Hauses am Ende der selbstständigen Herrschaft Noricums gut datiert, irgendwoher als Kuriosität gebracht worden ist.« Najdljšene okolnosti pa vendarle niso takšne, da bi takšna razlaga in datacija morali biti edino pravilni.

V tem smislu se torej Poštele razlikuje od gradišča Puščave nad Starim trgov pri Slove-njem Gradu, kjer so se že v najzgodnejši rimski dobi (W. Schmid, MPK 2/4, 1924, 373 ss, trdi celo »knapp vor der Okkupation des Landes«) skupno s tegulami in imbreksi pojavili z malo zidani temelji hiše, a zunaj gradišča, na pobočju proti dolini. Še večja je razlika npr. z Bri-njevo goro, kjer so očitno že v 1. stoletju gradili z malo zidane temelje lesenih stavb znotraj prazgodovinske naselbine, ali celo z Rifnikom, ki je — seveda pozneje — imel v celoti zidane stavbe s centralnim ogrevanjem (W. Schmid, Untersteirischer Kalender 1944, 77 ss).

¹² K primerjavam bi lahko pritegnili npr. gradišče Novine—Bubenberg, kjer je razmerje v keramiki sorazmerno enako in gre bržkone za enak pojav (AV 17, 1966, 132 in 298). Kako je bilo z manjšim gradiščem v »cerkvenem gozdu« v Radušah pri Slove-njem Gradu (W. Schmid, MPK 2/4, 1924, 381 ss), ležočim na odmaknjeni legi, po objavljenih podatkih ni jasno, medtem ko se zdi gradišče pri Turiški vasi na Pohorju (W. Schmid, op. 4, 273 ss) celo brez latenskih najdb. Za naselbino na Rifniku, odkoder so znane skromnejše keltske najdbe (A. Boita, Celjski zbornik 1968, 210), raneantčnih pa praktično ni, se nadaljevanje naselitve v antiko le domneva (V. Kolšek, Celjski zbornik 1965, 282). Pač pa podoben položaj lahko ugotavljamo na Vačah (W. Schmid, GMDS 20, 1939, 114), kjer so bili — čeprav le bežno — ugotovljeni pozno-latenski deleži v naselitvi, rimski vpilvi ter prav tako zelo skromne antične najdbe, ker je rimska oku-pacija z uveljavitvijo novih prometnih poti »uničila pomen« te hribovske naselbine, čeprav to ni pomenilo tudi »konec tamkajšnjega življenja« (F. Stare, Prazgodovinske Vače, 1954, 138 in 156). Podobno je bilo očitno tudi na drugih avstrijskih štajerskih gradiščih — Burgstall ob Solbi, Riegersburg, Ring pri Hartbergu, Königsberg pri Tieschnu (W. Schmid, Blätter für Heimat-kunde [BfH] 8, 1930, 79 ss; W. Modrijan, Beiträge Österreichs zur Erforschung der Vergangenheit und Kulturgeschichte der Menschheit, 1959, 67 ss) — ki imajo vsa skromnejše antične najdbe in leže odmaknjena od glavnih rimskih prometnih smeri. Splošna slika se torej v glavnem ujema s Poštele, čeprav tu še ni bila podrobneje razložena. Zato smemo pritegniti k primerjavam tudi razlage o usodi gradišč v rimski dobi v Bosni (A. Benac — B. Čović — F. Pašalić — D. Bas-ler — N. Miletić — P. Anđelić, Kultura istorija Bosne i Hercegovine, 1966, 188 s). Tu naj bi bila najpomembnejša gradišča, zlasti središča odpora, zelo zgodaj razseljena (pri nas morda Stična, glej op. 17¹), iz običaj varnostnih razlogov pa tudi večina drugih, saj bi »postojanje domačih utvrđenih naseobina koje potiču iz vremena ilirske nezavisnosti ugrožavalo rimsku vlast, prvo zato što bi ih teško bilo držati pod nadzorstvom, a drugo stoga što bi one kod pokorenog stanovništva podržavale živu uspomenu na minulo doba kad nije bilo stranih gospodara«. Na spre-membo funkcij gradišč celo do njihove popolne opustitve v rimski dobi opozarja za Kosovo tudi E. Čerškovi, Rimljani na Kosovu i Metohiji, 1969, 29. Glede na drugačne razmere v Noriku bi morali pri nas to tendenco Rimljanov šele preveriti.

¹³ Prim. tipološko skleo razvoja prazgodovinske hiše pri Schmidu, op. 4, 281, sl. 57, kjer stoji na koncu hiša F (iz pozno-latenske stopnje D = 1. stoletje pred n. št.): »die Wohnung des präterialischen Oberhauptes der Ansiedlung«, pred njo pa — kot predhodna razvojna oblika — hiša A, ki je imela antične črepinje in novce iz 1. stoletja in poznejše. Po Schmidovem poročilu v Anzeiger d. philos.-hist. Klasse d. kais. Akademie d. Wissenschaften 55, 15. 5. 1913, 119 s, pa sta imeli »fast ausschliesslich Reste von latènezeitlichen und früh-römischen Gefässen« tudi pozneje raziskani hiši N in O na prvi gornji terasi (sl. 3), ki imata še odprti »veži«, medtem ko so bile črepinje antičnih posod odkrite tudi v hiši G kot »pratipu« prazgodovinskih hiš (W. Schmid, op. 4, 287 ss).

¹⁴ V Joaneju: inv. št. 11395, 13982—14312, 14337—14344, 14443—14445. Med črepinjami jih — po opisu in skicah v inv. knjigi — lahko le dobro desetino prisodimo antiki, predvsem bolj ali manj vse z valovnicami (14672, 14126, 14128, 14134, 14198, 14199?), najbrž tudi druge v antiki znane zvrsti okrasja (14125, 14142, 14200, 14292?) in oblike posod (vrč 14317). Antičen bo verjetno tudi kateri izmed desetih železnih predmetov, zlasti noži in glavnik 14445, seveda tudi bronasta fibula 14443 (op. 42).

¹⁵ V nasprotju z Joanejem niso bile pošteljske najdbe v mariborskem muzeju nikoli inven-tarizirane, temveč — razen razstavljenih — spravljene v zabojih brez označb. Edini kažipot so tako še ohranjene Schloßserjeve nalepke s številkami sond na majhnem delu čreplin. T. i pri-kazuje približno polovico doslej izločene antične keramike.

¹⁶ Tako navaja najprej P. Schloßser, Urania 4, 1911, 370: »Professor Ferks Grabungen för-derten auch Scherbenfunde römischer Herkunft...« Po njegovi omembi na str. 369 so bile Ferkovе najdbe spravljene v mariborskem mestnem muzeju, kjer si jih je W. Schmid — istega leta? — ogledal. Vendar je v Schmidovih zapiskih »Ringwall Poštele. Materialien der Grabungen Schlossers 1911« (shranjeno v Joaneju v Gradu) na listku 42 zapisano le: »Ferkgrabung 1903 römische Scherben«. Med prav tam skiciranimi Ferkovim gradivom pa so zapiski in risbe le o halštitskih in latenskih črepinjah. Po tlorisu Poštele (W. Schmid, op. 4, 232, sl. 2; tudi CZN NV 4. 1968, 33, sl. 10) je videti, da je Ferk sondral na Poštei le v gornjem delu gradišča, v glavnem na prvi terasi v tako imenovanem »Kernwerku«. Dalje poroča P. Schloßser, op. 21, 177: »Klein ist die Menge gehobener Zierstücke und Drehschalengefäße: vereinzelt, ausgesprochen römi-

sche Erzeugnisse. Drehschleibengefäße kommen aber — vereinzelt — schon im Walde vor.« In na str. 173: »Ein grüner Glasscherben und ein Mühleinrest sowie andere keramische Funde, die den Gipfelpunkt der Kastellkultur — der Zeit nach gerechnet — darstellen und ausgesprochen an römische Herkunft hermahnen, fanden sich im Kernwerke, II. Terrasse vor.«

Prav tako skromne so Schmidove navedbe. V Tagespost, št. 300, 29. 10. 1911, omenja le Avgustov novce ter »das vereinzelt Vorkommen auf der Drehschleibe erzeugter Gefäße«, naslednje leto (Tagespost št. 318, 17. 11. 1912) pa v obeh najvišjih stavbah kot česte najdbe »römische Keramik, Sigillata, Glasur und Barbotineziertrate. Meidem ko v obeh zašasnih poročilih o kopanjih (Anzeiger 1913, št. 11, 128 ss, in 1915, št. 7, 29 ss) ni omemb o najdbah antične keramike, pa so take najdbe tudi v glavnem poročilu (op. 4) le bežno navedene: vrtnice posode v gornji pisli naspja v sondi št. 76 (237), najdbe vrh gornjega tlaka naspja v sondi št. 78 (237 — glej op. 17), »teils römische Scherben« v hiši A (262) ter »Reste von römischen Gefässen« v hiši G (280). Casovno je Schmid opredelil le najdbe v sondi št. 78 v naspju (237): »Spät-La-Tèneformen mischen sich hier bereits mit frührömischen.«, posredno pa tudi tiste v hiši A, kjer ob poudarjanju trajanja naslitive do konca 4. stoletja (po novem) pravi: »... auch Funde römischer Scherben sprechen dafür.« (262.) Določneje so opredeljene tudi črepijce v leta 1917 preiskanih hišah N in O (op. 23) kot ranorimske, po čemer Schmid poudarja naselitev Poštelec v 1. stoletju po n. št.

¹⁷ A. Schörgendorfer, Die Römertzeitliche Keramik der Ostalpenländer, 1942, 107 s.

¹⁸ Med domačimi primerjavami glej npr.: S. Pahič, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, Razprave 6, 1969, 260, z drugimi navedbami v op. 119.

¹⁹ Primeri so zbrani le za Podravje: Novine (AV 17, 1966, 143, T. 4:15), Brinjeva gora (v mariborskem muzeju — neobjavljeno), Čadram (Varstvo spomenikov [VSI] 12, 1967, 1969, 87 s), Sp. Senarska (VS 9, 1962—1964, 1965, 154), Osočje (prav tam, 151), Drvanja (prav tam, 142), Brečgova (prav tam, 175), Ihova (prav tam, 145 s), Andrenci (VS 7, 1958—59, 1960, 327), Zg. Voličina (CZN NV 1, 1965, 33, sl. 24:7), Gomilci (prav tam, 17), Radehova (prav tam, 23, T. 4:10), Jamna (v mariborskem muzeju — neobjavljeno).

²⁰ Ta vprašanja so zaradi pomanjkanja stratigrafskih podatkov (najdbe leže ponavadi ena ob drugi) zlasti na Pošteci, kjer ni na razpolago celih profilov posod, praktično nerešljiva. Oglat roba lonca T. 1:11 ima npr. različne časovne primerjave, ki se gibljejo med razponi »pozni laten — rana antika« (A. Neumann, Carinthia I 145, 1955, 151 s, T. 5: XI/1), »prva polovica 2. stoletja« (A. Schörgendorfer, op. 27, 20, T. 13: 187, 189) ali »2. stoletje« (E. B. Bónis, Folia archaeologica [FA] 14, 1962, 23 ss, T. 6:7); prim. tudi podoben profil iz Slov. gorice: CZN NV 1, 1965, 13, T. 1:11 — Profil roba lonca T. 1:12 je sicer na zunanji strani še polobel, znotraj pa že klicast in tako prej mlajši kot starejši. Podobno velja brčkone tudi za T. 1:13 z navzven zapognjenim, znotraj žlebasto profiliranim robom. Oster profil roba lonca T. 1:5 sodi tudi po fakturi in pasu valovnic že v poznejše obdobje, kar po videzu podaljšuje tudi časovni razpon hiše O (prim. podobne profile in problematiko pri P. Korošec, Arheološka poročila SAZU, 1950, 96 ss, T. sl. 41 id!).

²¹ Enoje valovnic v ločenih pasovih, po Schmidu MŠK 2/4, 1924, 385, T. 4: 1, značilne za latensko keramiko (rimskodobni primeri pri: A. Schörgendorfer, op. 27, T. 13: 183, 25: 318, 35: 434; E. Bónis, Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien 1, 1942, T. 7: 2 in W. Radimský, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina [WMBH] 5, 1897, 62, T. 37: 303—305) s Pošteci, so v Joaneju (14128, 14134). Tipi valovnic T. 1: 1—7 so med seboj dokaj različni in imajo številne primerjave, od katerih navajamo tu le dvoje okvirnih podatkov. Po Schörgendorferju, op. 27, 113, naj bi se bile pojavile valovnice v pasovih šele v rimskem času; posodi T. 4: 56 in 26: 330, na katerih se pojavlja poštelški motiv T. 1: 1, pa datira v časovni razpon celotnega 2. stoletja po n. št. (6, 36). Neskrbno izvedeni pasovi valovnic naj bi bili po A. Neumannu, op. 30, 158, značilni šele za pozno antiko, kar naj bi v našem primeru veljalo za črepijnjo T. 1: 7 (prim. npr. podoben fragment iz poznoantične utrdbe na gradišču v Zecovih (I. Cremonšnik, Glasnik Zemaljskega muzeja u Sarajevu [GZM] 11, 1956, 140, sl. 2: 8) ali iz rimske vile v Višičih (I. Cremonšnik, GZM 20, 1965, T. 13: 1, 14: 4).

²² P. Schlosser, Urania 4, 1911, 370, sl. 5/b, ga je orisal kot »Nachbildung eines Edelkastanien(?)blattes (Mittelrippe — erhaben, Seitenrippen — Ritzfurchen, Aussenkontur als Flachfurchen erkennbar)«. Za keltske vzore prim. npr. J. Déchelette, Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine 4, 1927, 991, sl. 679, ali J. Filip, Keltské vzore střední Evropy [1956] T. 115: 1, 119: 6; za bližnje rimskodobne pa A. Schörgendorfer, op. 27, 114, ali na Štalenskem vrhu — R. Egger, Carinthia I 142, 1952, 124 s, sl. 26—27 (tu povsod v pasovih, kar pri poštelški črepijni T. 1: 8 ni razvidno). Domače primere iz Ptujja (v enem pasu) objavlja E. Bónis, op. 31, T. 3: 3, 37: 4, 8, iz Dobovec pa P. Petru, Razprave 6, 1969, 205, T. 4: 2.

²³ O vzorcu nasploh glej: A. Schörgendorfer, op. 27, 112 s, in R. Egger, op. 32, 120. Pošteška primera T. 1: 9, 10 sta od Eggerjevih grafitnih posod že povsem različna in tipično provincialna. Kot eden najštevilnejših načinov krašenja domače keramike se ta motiv v najrazličnejših izvedbah pojavlja skoraj povsod, zato polmensko navajanje primerjav ni potrebno. Možno je, da je vzorec navpičnih črt T. 1: 10 res starejši od T. 1: 9 z vodoravnimi črtami, kjer se pojavljajo zametki ozkih prečnih pasov kratkih črtic, značilni tudi za poznejše obdobje (A. Schörgendorfer, kot prej), vendar sta bili obe posodi izdelani prostoročno.

²⁴ Ta pojav je na antični keramiki (za primere s keltskih posod glej npr. M. Heil, ARA 11, 1952, 84 s, sl. 9) še skoraj povsem neraziskan. Najbližje objavljeno primerjavo daje E. B. Bónis, op. 30, 33, sl. 6, iz gomil pri Strigovi, datiranih v sredino 2. stoletja, razlaga pa jo — v navezavi s citiranimi keltskimi primeri — kot znak tradicionalne zadržanosti domačega prebivalstva, na kar lahko mislimo tudi na Pošteci. Prim. tudi znake na dnu posode in pokrovu iz Ripca pri W. Radimský, op. 31, 63, T. 37: 306, 312. Med slovenskim gradivom je — po naši vednosti — najbližji znak v obliki križa na dveh posodah v Dolgi vasi pri Lendavi (I. Mikl, AV 9—10, 1958—1959, 174, T. 4: 4 in 5: 7, ter AV 20, 1969, 127, op. 12—14).

¹⁴ Ustrezni primerjav mi ni uspelo najti: na prazgodovinske korenine kulturnega uporabljanja kadila (upodobitev tudi na vaški situili) opozarja M. Mölefindl, *Räuchergerät* v *Reallexikon der Vorgeschichte* 11, 1927/1928, 31.

¹⁵ S lehnologijo lončarstva na Poštelu se je po prvih najdbah poskušal že P. Schlosser, *Urania* 4, 1911, 369 s, vendar se z njegovimi opisi pri oceni antične keramike ne moremo okoristiti.

¹⁶ Ob tipizirani serijski proizvodnji antičnih lončarskih delavnice za posamezne fragmente ne kaže iskati primerjav, vendar pa je zanimivo, da je med objavljenim gradivom le težko najti enake profile robov T. 1: 14, 15. Ustje prve posode je imelo do 25, ustje druge pa morebiti nekoliko več ali manj em premera; gre torej za približno 50 em visoke posode, pri katerih je bil rob nasajen neposredno na trup oz. rame. Med dokaj bogalim izborom profilov pri E. Bónis, op. 31, lahko ugotavljamo le približno podobnosti, kot jo npr. za komaj razčlenjeni posevni rob T. 1: 14 ponujajo tipli manjših loncev Bónisove T. 6: 6 ali 8: 7 ali za vodoravni rob T. 1: 15 bogatejše razčlenjeni podobni robovi loncev T. 11.

¹⁷ Edina izjema bi doslej lahko bil vrč, Inv. št. 14.311, v Joaneju, kolikor ga je po opisu in skeli mogoče presoditi v rimsko dobo?

¹⁸ Doslej je bilo antično obdobje naselilve poprej prazgodovinskih višinskih naselbin običajno puščeno v nemar, a pri tem ni s takih najdišč (op. 22) na razpolago katalogov niti za pred-rimsko keramično gradivo (prim. s tem v zvezi seznam prazgodovinskih naselbin, ki imajo deloma tudi rimske najdbe pri S. Gabrovec, *AV* 17, 1966, 173 s.). Nekoliko bolje je z nekaterimi bosanskimi, še v aniki poseljenimi gradišči, npr. na Debelem brdu (F. Fiala, *WMBH* 4, 1896, 48 ss., in 5, 1897, 125 ss.) in v kolšičarski naselbini v Ripču (op. 31).

¹⁹ Sigillato je omenil edino W. Schmid, *Tagespost* št. 318, 17. 11. 1912 (*Ringwallforschung* in *Steiermark*): »In beiden Häusern (= hiši A in B) trill auch häufig römische Keramik, Sigillata, Glasur und Barbotinezerkrat auf.« Iz zapisov v joanejski Inv. knjigi ni videli, da bi kaj tega bilo lam shranjeno, a v mariborskem muzeju je bil med pošteljskimi črepljami odkril le 2,5 × 3,7 em velik košček neokrašene sigilatne posode s 3 mm debelo steno. Pač pa je tu shranjen tudi 2,4 × 3,4 em velik košček stene posode s črno barvano površino, v katero je vrezanih nekaj črt, ki predstavljajo na fragmentu nerazločljiv lik. Najdbo je omenil že Schlosser, *Urania* 5, 1915, 272: »Auch bemalte Scherben aus Italien importierten Gefässe kamen zum Vorschein.« Prim. primere barvanih čreplj v Ripču pri W. Radimský, op. 31, 63, T. 37: 316, 321—323 (vendar v rjavo rdečih tonih).

²⁰ Poročila o železnih predmetih so kaj skopa. P. Schlosser, *Urania* 4, 1911, 371, omenja le, da je Ferk pred njim našel dvoje železnih izdelkov: »ein vorgeschichtlicher, eiserner Keil und ein, seiner Vermutung nach mittelalterliches Bell«, v *BGHAlp* 2, 1911, 178, pa »einige Bruchstücke von Eisenwerkzeugen, Nägeln, Bändern, eine im Kopfe noch gut erhaltene Ziermadel ... und ein eisernes, mit der Angel aus einem erzeugtes Messer«. V *Uranii* 5, 1912, 272, omenja poleg železne latenske fibule, od katere je bil najden le v *BGHAlp* omenjen fragment (igla z osianki peresovine), še »einige eiserner Messer und eine Lanzenspitze, deren Schaft mit lanzentartigen Gravierungen geschmückt ist (že v *BGHAlp* omenjen nož in slična ost sta tu v risbi upodobljena na sl. 5). Od svojih kopanj na Poštelu pa je W. Schmid, *Tagespost* št. 318, 17. 11. 1912, omenil le železno žindre v blatu elsterne in pri kovačnici hiše B (oboje tudi v *Anzeiger* 1913 — op. 11 — 135), v zaključnem poročilu v *MPK* 1915 (op. 4) pa poleg žindre pri hiši B in fragmenta latenske fibule še na dveh mestih hiše D po eno »eiserner Haake« (259) in v hiši F najden poškodovan železni »Wollkamm« (252). Ta dva poslednja predmeta sta bržkone islovetna s tulastima sekirama, objavljenima v *CZN NV* 4, 1966, 35, T. 7: 1. 2. igla železne fibule je skelirana v florisu in profilu sonde št. 45 v nastpu (W. Schmid, op. 4, 237, sl. 6). Kam sodi v teh poročilih v mariborskem muzeju shranjen »železen udarni nož« (*AV* 17, 1966, 314, T. 17: 1), ni znano. Drugi v mariborskem muzeju shranjeni predmeti so upodobljeni na sl. 5, čeprav niso vsi antični! V Joaneju so v Inv. knjigo vpisani tle predmeti: 14095 »Spitzhaeke aus Eisen, 22 cm lang, leicht gebogen, mit Griffloch«, 14096 »Eisengerät, 12 cm lang« (sonda 88 = hiša 7); »Messer, jetzige Länge 12 cm«, 14240 »grosses Messer aus Eisen, 18,2 cm lang«, 14257 »eisernes Messer ohne Griff, 11,5 cm lang«, 14111 »Eisensstück, 11 cm lang« (sonda 89); 14115 »eisernes Messer, 14 cm lang«, 14116 »eiserner Spltze, Gesamtlänge 9 cm (sonda 90 = hiša B); 14202 »gebogenes Eisenmesser, jetzige Länge 12 cm«, 14240 »grosses Messer aus Eisen, 18,2 cm lang« (sonda 99 = hiša E); 14257 »eisernes Messer ohne Griff, 11,5 cm lang« (sonda 77 = predprostor svetišča); 14293 »eisernes Messer, 18 cm lang« (hiša O) in 14445 »eiserner Wollkamm samt Stück der eiserner Schutzhülle am Griff (b), 2 Eisenspitzen von 9 und 8 cm Länge stecken im ursprünglichen Eisenblech, 3 sind frei, 17 stecken in 3 Reihen geordnet in 2 Kupferblechen« (SZ — vogal hiše F).

Za primerjavo pritegnjeno kovaško ognjišče iz Emone je bilo sezidano iz opeke (W. Schmid, *Emona* 1, *Jahrbuch für Altertumskunde* [JfA] 7, 1913, 145, sl. 5B), drugo iz Flavie Soive je bilo le omenjeno (W. Schmid, op. 16, 228).

²¹ O antičnem železarstvu na Slovenskem prim.: P. Pelru, op. 2, 78, z navedeno literaturo v op. 93—96 ter I. Mikl-Curk, op. 7, 312; obakral brež podalkov za naše kraje oz. Pohorje. Tod bi bilo poleg preverjanja Ferkovih navedb (npr. *MhVSt* 41, 1893, 231) mogoče kaj sklepati še po legi fužin v zadnjih dveh stoletjih (I. Gams, *Pohorsko Podravje* [1959] 124 ss.), ki pa so bile — z izjemo Ribnice — omejene na zahodno in južno Pohorje ter večinoma na kraje, odkoder ni znanih antičnih najdb. Aji bi smeli v tej zvezi upoševati npr. piril nad Hočami ter rjavo okro pri Zg. Hočah (J. Koprivnik, *Pohorje* [1923] 37 ss.), je vprašanje, vendar pa naj bo tu opozorjeno še na Ferkova opazovanja pri razkopavanju južnih (antičnih) gomil pod Poštelo (op. 50).

²² Podobni noži, a nekoliko krajši in širši, so česla najdba v antičnih ostalinah in se tipološko nadaljujejo še v zgodnjem srednjem veku. Prim. npr.: Orešje na Bizeljskem — I. Milnar, *CZN NV* 1, 1965, 72, sl. 10; Sase v Bosni — M. Baum-D. Srejovič, Članek i grada za kulturnu istoriju istočne Bosne [CIG] 3, 1959, 37, T. 8: 3; Halimba v županiji Veszprém — A. Sz. Bürger,

FA 19, 1968, 91. sl. 48; grob 11, 2. Poštejskega noža sl. 6/6, najdenega vsekakor zunaj gradišča, pa ni več mogoče zanesljivo uvrstiti med antične najdbe; zdi se očitno, da je mlajšega datuma in morebiti v zvezi s časovnim horizontom srednjeveških železnih predmetov iz »Kosove gomile« v Razvanju (T. 2). Za »železni glavnik za volno« (eiserner Wollkamm), opisan pri Schmidu, op. 4, 252 (in v Inv. knjigi Joaneja, št. 14445), ni brez poznavanja tipoloških značilnosti reči nič določnega; po svoje je zanj značilna silčnost s podobno najdbo na langobardskem grobišču v Kranju, na katero je opozoril že W. Schmid (JfA 1, 1907, 63, grob 56).

¹¹ W. Schmid, op. 4, 261, sl. 40, jo je datiral v 1. stoletje. Med podeželskimi najdbami še: Zg. Voličina — CZN NV 1, 1965, 41 s, sl. 34; Orešje na Blazjskem — I, Milnar, kot prej, 72, sl. 11; Dobova — S. S., VS 10, 1965 (1966), 198, T. 6: 4. I. Kovrig, Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien, Diss. Pann. 2/4, 1937, 107, poštejske razilčice z majhno odprtno nogo posebej ne podaja. J. Garbsch, Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11, 1965, 37, jo uvršča v skupino A 236 h, precej razširjeno in pogosto zlasti v 2. stoletju (sl. 9: 62 iz Ptujja je najbližja primerjava.) Prim. tudi H. Kerchler, Beiträge zur Kenntnis der norisch-pannonischen Hügelgräberkultur 2, ARA — Beiheft 8, 1967, 21 ss, T. 5:3!

¹² Z izjemo Schmidovih navedb v op. 4, 237, 252 in 254, ko izrecno omenja »Mühlstein«, je pri Schmidu in Schlosserju sicer v rabi drug, soroden izraz »Mahlstein«, vendar je iz vzporcnjanja teksta na str. 252 in sl. 20 vidno, da gre vsaj večinoma za terline kamne, medtem ko bo žrnejlilni kamen na sl. 6 — če je res s Pošteje? — že antičen (prim. podobno zasnovan kamen [catillus] rimskega mlina iz Borčan v Bosni — W. Radlmský, WMBH 4, 1896, 161, sl. 69—70!).

¹³ V svoji posebni razpravi o kozicah (MPK 2/3, 1915, 285 ss) je W. Schmid v 1. stoletju pred n. št. priložil kot posebno skupino tiste z obnovljeni in konjskimi glavami, a tudi kozlece s tremi glaviči na koncih, ki jih razlaga z izenačenjem glave in rogov (s tem se je odrekel poprejšnjega, po R. Meringerju povzetega naziranja — Tagespost št. 300, 29. 10. 1911; posnemano tudi pri P. Schlosser, Urania 5, 1912, 272 — da gre tu ob vzporejanju s porenskimi upodobitvami Matron »mit grossen turbanartigen Bedeckungen« za kult boginj plodnosti!).

¹⁴ W. Schmid, op. 4, 262; glej tabelo 1!

¹⁵ Prim. razne predpostavke o vlogi gradišč v rimski dobi v Bosni: Kuiturna istorija — op. 22, 188 ss! Iz dosedanjih najdb je očitno, da Pošteja v nobenem antičnem obdobju ni bila uporabljana za vojaško utrdbo.

¹⁶ Oris kopanja teh gomil v CZN NV 2, 1966, 28 ss, op. 79 in 127, Schlosserjev tloris pa v CZN NV 4, 1968, 32, sl. 9.

¹⁷ Zdi se, da so antičnega izvora tiste gomile, ki leže južno od useka kolovoza proti Razvanju (na Schlosserjevem načrtu št. 3—9?). F. Ferk, Ferien-Tagebuch [FTB] 1901—1902, 26 s (v Joaneju v Gradcu) je leta 1901 razkopaval gomilo št. 5 in našel v njej »viele Scherben von gebrannten auf der Drehscheibe hergestellten Thongefässen« svetlo sive, rjavkaste, rdeče in črne barve ter »eine hohle Metallperle«, »eine Metallknapsche« in »grosse Metallplatten aus Bronze oder Kupfer«, zraven tega pa še »mehrere Stücke von Eisenerz und ein Stück breit geschmolzenen Eisens« — gomila je bila že večinoma izropana. V sosednji gomili (št. 3), ki naj bi bila zaradi odsotnosti žganine kenotaf, je našel poleg redkih čreplinj še »eine grosse Knocheisenstein mit Chlorit und auch ein Stück Eisen ... ferner Feuersteinmesser und 2 Feuersteinplatten«. V eni izmed tamkajšnjih gomil je kopal tudi leta 1902 (FTB 1902—1903, 25) in našel v izropanem grobu »Scherben gleich den vorjährigen, ein kleines Stück Eisen, Asche, Kohle, Knochen. Die Gefässfragmente sind römisch«. Vse najdbe so izgubljene. — Leta 1958 je V. Lorber nabral na prostoru vzhodno od gomil št. 8 in 9 (na mestu izravnane gomile?) precej antičnih čreplinj, ki so bile tam tik pod rušo v precejšnji množini.

¹⁸ Predvsem k vprašanju pričetka antičnih gomlinih pokopov pri nas ter njihovi etnični opredelitvi. Poleg domačih ugotovljaj na tem (npr. CZN NV 1, 1965, 50 ss) prim. o tem navedbe nekaterih novejših različnih mnenj pri K. Sági, Archacologiai Értesito [AE] 50, 1943, 113 ss; J. Fitz, Zur Frage der kaiserzeitlichen Hügelgräber in Pannonia inferior. István Király Múzeum Közleményei A/8 Székeshérvár [1958] in M. Amand, Latomus 24, 1965, 614 ss!

¹⁹ W. Schmid, op. 11, 135 s, in op. 4, 266 ss; za starejše omembe glej CZN NV 2, 1966, 13, op. 90! Zadnja omemba: Večer št. 148, 27. 6. 1970, 9.

²⁰ W. Schmid, op. 4, 269, poudarja odsotnost kulturnih plasti in iz redkih čreplinj sklepa, da je bilo gradišče namenjeno le za pribežališče v nevarnostih. Med antične najdbe bi po Schmidovih navedbah (270) lahko sodilo 6 poroznih čreplinj, od teh ena z valovnico, kos ročaja vrča ter fragment spodnjega dela žrnejljnega kamna. O teh najdbah v Joanejski inv. knjigi ni podatkov, očitno niso bile vpisane. Tudi 101. Jahresbericht des steiermärkischen Landesmuseums Joanneums [JJ] za 1913 (1913) 28 omenja le odkritje gradišča v limbuškem gradišču, a nobenih najdb.

²¹ W. Schmid, op. 4, 270, s tlorisom na sl. 70.

²² Schmidova sondiranja so bržkone zajela le majhno površino notranjosti gradišča, a tudi pri povojni izgradnji počitniškega doma leta 1962 v gradišču kljub številnim objektom ni bilo poročil o najdbah (Top. zapiski PMM 6/1962).

²³ Podatki o Schmidovih kopanjih petih gomil leta 1912 (shranjeno med zapuščino v Joaneju v Gradcu) so:

»Tumulus 1, 7,20 m im Umkreis, 1 m hoch. a) Schwarze Halstattscherben am Boden des T. gelegen 1,70—85. b) 3,70—1,80 Gefässe mit einer Platte 23×16×4 aus Bacherngranit zugedeckt, die 25 cm tief unter dem hohen Punkte lag. Zuoberst eine Schale, darüber ein kleiner Topf und rückwärts eine Schüssel mit gezaektem Fuss (sl. 8/5). c) Grosser Steinblock 2,70—1,05/88×55×60. Unter den Gefässen lagen zahlreich verbrannte Knochen, ein Bruchstück eines bearbeiteten Stelnes, ein Stein bearbeitet. Steinsetzung 3,80—2,50, 1,60×1,40 breit. Die grosse Platte (Gneisplatte) 1,80×50×22 cm hoch. Der grosse Block 60×42 an der Ecke, der die Platte stützte. ... Stein. Auch

die Nordwand war mit Steinen belegt. Die Aschenurne lag 35 cm unter dem Niveau 50 cm von der Ecke der Setzung entfernt. In der Steinsetzung grosse Platte aufrechtstehend 76×35×10 cm. Die Südwand 60 cm dick aus aufrecht stehenden Platten und einigen grossen Gerölle umstellt. Im Innern nur etwas Asche, Leichenbrand und Scherben röm. Technik.

Tumulus 3.

Tumulus 5, der fünfte vom 1. der erste inbegriffen — bereits durchforscht.

Tumulus 4, bereits durchforscht — zugeshüttet.

Tumulus 2, 8,55×8,55, II. 1,50 m. Die eigentliche Steinsetzung 1,20×0,60 cm breit, aus grossen aufrechtstehenden Gneisplatten 62×60×8, 46×100×12, das Innere eigentlicher 66×50 cm gross. Im O und N mit grossen Gerölle umstellt, 80 cm hoch und 1 m breit, unregelmässig umstellt. Einzelne Blöcke lagen noch zerstreut. Am Boden spärlich Scherben, Leichenbrand.*

Od tu opisanih najdb hrani Joanej v Građeu naslednje predmete:

1. glinasto vretence, rjavo, pr. 2,6 cm, bikonično, pr. luknje 10—11 mm. Inv. št. 15.241 — gomila 4, 1912;

2. potovtvo tonea iz črnkaste gline, v. 10 cm, ravno dno s pr. 8 cm, najširši obod nad potovtvo višino, poševni rob širok 2 cm, nasajen na rame, kl je okrašeno s površno oblikovanimi žleblji, pr. ustja 15 cm. Inv. št. 15251 — gomila 1, 1912 ter

3. trinožno skodelo — s pokrovom, iz rjavkaste gline, v. 9,6 cm, pr. ustja 15 cm, cilindrično ostenje, na njem tri brazde, vrten izdelek. Pokrov ima navzgor zapognjen odebetjen rob ter nekaj plitkih žlebljev, gumb je nizek in ploščat, Inv. št. 15256 — gomila 1, 1912 (sl. 6/5).

Za podatke se zahvaljujem vodstvu arh. oddelka Joaneja.

* Prim. poskuse časovne ocenitve podobnih slovenjgoriških primerov v ČZN NV 1, 1965, 44 s, z drugimi primerjavami v op. 31—42; k temu še npr. P. Petru, op. 32, 204, sl. 4: 7! Trinožnik iz Lumbuša kot tudi nekaj drugih črepinj, kl so zabelježene v Schmidovih zapiskih, je imel prav tako porozno površino, med okrasjem pa so prevladovale običajne vodoravne in poševne črte ter pasovi štirioglatih jamle. Med črepinjami iz gomile 3 je prevladovala porozna glina prostoročno izdelanih posod, tudi tiste z žigom Succesus.

** Med doslej znanimi primeri v Podravju in Pomurju sodi ta oblika groba na drugo mesto (ČZN NV 1, 1965, 46 s, ter AV 19, 1968, 335, op. 48), pogosta pa je tudi drugod (W. Aizinger, Die römerrzeitlichen Hügelgräber in Österreich, Dissertation der philos. Fakultät der Universität Wien — ttpkops — 1951, 18 jo prištevava v Avstriji med najpogostejše).

** O noveju je podal R. G. Puff, op. 20, le najsplošnejše podatke. Med najdbami iz gomi 1 je W. Schmid v prvem poročilu leta 1913 (op. 11, 136) omenil tudi črepinje sigtatih in steklenih posod.

** Prim. o tem: E. Polaschek, PWRE 17, 1937, 995 ss, in A. Schober, op. 15, 20!

** Mestne pravice je dobila Celota že v prvi polovici 1. stol. oziroma od Klavdija že takoj na začetku njegovih upravnih reform, sočasno z Virunom, Aguntom in Teurnio na Koroškem, medtem ko je municipij Flavium Solva nastal približno 20 let pozneje (E. Diez, op. 6, 2), sočasno z Neviudonom in Scarbantio, najmlajša mesta ob donavskem limesu pa so nastala šele v 2. stoletju.

** Tudl Poetovlo naj bi bil pod Flavijci dobil mestne pravice (M. Abramčič, Poetovio, Führer durch die Denkmäler der römischen Stadt, 1925, 7), ko je v njem še bivala leg. XIII Gem., status kotonije pod Trajanom pa po odhodu te legije »kot nekako drugo obrambno črto« (B. Sarla, op. 19, 128). Če in kako je bil pri tem izoblikovan ager poetoviensis (s eenturtactio?), doslej še ni bilo raziskano, a za to bržkone tudi ni mnogo možnosti, saj je že W. Levce, Pettauer, Studien 3, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft [MAG] 35, 1905, 67 ugotavljal: »Auch die Spuren einer e t w a bestandenen römischen Agrarverfassung sind von der sogenannten Völkerwanderung bis in den Grund hinein vernichtet worden, den weder auf der heutigen Flurkarte von Haldin, noch auf den Karten der angrenzenden Gemeinden finden sich Überreste römischen Kolonistenwesens.« Prim. v zvezi s tem nazorno ohranjenost te ureditve pri listskih in dalmatinskih kolonijah: M. Suić, Zbornik Instituta za historijsko nauko u Zadru 1, 1955, 1 ssi

** A. Schober, op. 15, 20 ss.

** Ob metodah romanizacije — uradovanje, trgovina itd. (M. Abramčič, op. 62, 18) je še najmanj znanega o rekrutaciji domačinov v rimsko vojsko. Po A. Betzu, Carinthia I 143, 1953, 724, so domačini iz Norika služili v vseh vrstah rimske vojske, a tudi predvsem pri pretoriancih, vendar iz območja Flavie Solve ni nobenih takih podatkov (prav tam, 729 s).

** J. A. Suppantseitsch, Der Aufmerksamke št. 117 z dne 2. 10. 1821. Prim. tudi: ČZN NV 2, 1966, 5! Iz okoliša Betnave so najbrž tudi novel, navedeni pod Radvanj (ČZN kot prej, 21, op. 15).

** J. A. Suppantseitsch, Der Aufmerksamke št. 79 z dne 4. 7. 1826. Tu je govor o tlaku iz malih šesterokotnih opek, od katerih je Zupančič tri podaril Joaneju (JJ 15 za 1826, 19), ter o drugih opekah kvadratne oblike pr. 28,6 cm, kl so imele v sredini 10,4 do 13,0 cm široko oglato odprtino.

** R. Puff, Carinthia 30, št. 38 z dne 19. 9. 1840, 154; Grosser Steyermärkischer National-Kalender za 1841, 122; Marburg in Steiermark 1, 1847, 159, vselej z istim odstavkom: »Rechts vom Schlosse gegen die Hauptstrasse aber zieht sich eine ehrwürdige Lindenallee unmittelbar über einen Boden, der ringsum Spuren römischer Bauten zeigt: regelmässige Grundfesten trifft der Pflug bei jedem Stosse, die benachbarten Felder zeigen Bruchstücke von Ziegeln in Unzahl und die meisten römischen Monumente in Windenau wurden unmittelbar hier gefunden.«

** R. G. Puff, Marburg 2, 1847, 25 s: »Die zahllosen römischen Ziegeltrümmer, mit denen das Feld bei Windenau bedeckt ist, der alte Lauf der Drau, die allgemein verbreitete Sage von einer grossen Heidenstadt von der Stradun bis Rothweil bestimmen uns das Bestehen einer grosseren römischen Niederlassung...« Ljudsko izročilo o »potopljenem ajdovskem mestu« v Stražunu se bržkone ne nanaša na nobeno arheološko najdbo, temveč je odsev splošnih razlag o potopljenih mestih na mokrotnem svetu (ČZN NV 2, 1966, 23, op. 31), kakršne poznamo tudi od drugod.

O poznejšem pomešanju teh izročil prim. op. 72!

¹⁸ R. G. Puff, Marburg 2, 1847, 21. Posredno je v zvezi z Betnavo pisal o prastarih poteh tod tudi A. Muehar, Geschichte des Herzogthums Steiermark 1, 1844, 94.

¹⁹ E. Pratobevera, MhVSt 5, 1854, 123 podaja v seznamu najdljših zelo pomanjkljiv povzetek dotedanjega poznavanja Betnave: »Windenau bei Marburg, M. G. 1, 444, MhVSt 4, 256, Plastische und Insehriftliche Römersteine, Isisbüste, Grablampen und Mosaikzettel.« Dosedaj zadnji povzetek o najdbah in literaturi je podal F. Plehler, Text zur archäologischen Karte von Steiermark [1879] 58.

²⁰ C. Hilli, Das Bachergeblüge [1893] 175.

²¹ F. Ferk, FTB 1002—1903 [1902] 1: »Verwalter Baumann sagt, dass auf dem Wiesenacker, Anfangs der grossen Lindenalle die zur Relehstrasse führt, immer Steine ausgeackert wurden, auch ein Mühlstein (Hausmühle), der sleh im Schlosse Windenau befindet.« O žrneljnem kamnu (sl. 4) pravi še: »Der Händmühlstein, . . . hat seitlich Zapfenloch, wohl für das Drehen, armartiger Zapfen, eine ganz neue Form. Der Verwalter hat ihn zum Trutsehl bringen lassen.« Po tem opisu, čeprav brez mer, je bilo mogoče to najdbo ugotoviti v mariborskem muzeju (Inv. št. A 2515; prim. tudi: ČZN NV 2, 1866, 30, op. 82; omenil ga je že F. Kovačič, op. 73, 25). Gre za tipičen gornji del žrnelj vrtač se kamen (*catillus*), ki so ga uporabljali že Kelti (J. Filip, op. 32, T. 60: 17 in 120: 13), pri nas pa so jih našli npr. na Poštel (op. 43), na gomilnem grobišču pri Tieschnu pa je bil uporabljen za obtežitev na pokrovu pepelnice — J. Wledner, BfH 26, 1952, 28 ss; Ruše — fragmentiran spodnji del (*meta*) z neraziskanega seliščnega prostora na »Crnkovi nji» južno od žel. proge med žarnina grobiščema poleg prazgodovinske keramike — od leta 1935 v mariborskem muzeju, Inv. št. A 2290. — Ferk, FTB 1900, 40, 44, je zapisal tudi govorec o »zlatem teletu«, ki naj bi ga bili v betnavskem gozdu zakopali Turki, domačini pa že večkrat poskušali odkopati. All je za tem kakšno arheološko ozadje, ni ugotovljeno.

²² P. Schlosser, Der Sagenkreis der Poßtele [1912] 6 je dotedanja izročila — razširjena — podal v romantični preobliki: »Unter auf Rotwelnerselte da flüßtert man sleh's in die Ohren: hier stand die Römerstadt, doch sie ist versunken, verschwunden und nur ab und zu will man noch Glockengeläute gehört haben. Die einen behaupten, ihre Stelle sei unmittelbar östlich vom Schlosse Rotweln gelegen, andere sagen, im Windenauer Wäldchen wäre sie begraben und dritte vermuten: zwischen Windenau und dem Rothweln Bachern — dort ist sie ganz sleher versunken. Das sei 'Alt Marburg' gewesen! Prim. še: P. Schlosser, Deutsche Rundschau für Geographie [DRG] 35, 1912/13 [1913] 519; Neposredna povezava z že znanim najdljšem ruševin pri Betnavi v tem izročilu ni jasno podana.

²³ F. Kovačič, ČZN 16, 1921, 20: »Neko rimsko mestee je gotovo bilo za današnjo Bednavo . . .«. G. Majcen, Kratka zgodovina Maribora [1925] 7: »Tu je morala biti za Rimljanov znamenitejša postaja; da se je sčasoma razrastla v večji kraj, pričajo množestevilne izkopanine. . .«. F. Kovačič, Slovenska Štajerska in Prekmurje [1926] 25: ». . . ter je za Bednavo bila neka postojanka, vsaj ljudska tradicija pravi, da je na polju za bednavskim gradom stalo nekdanje mesto.« B. Grlic, Marib. Večernik št. 189 z dne 2. 8. 1933, str. 5: »Brezdvomno je bila torej na mestu današnje Betnave v rimski dobi majhna postojanka (ali vsaj v bližini), kjer se je ob cesti iz Poetovce skozi Dravsko dolino v Virunum . . . izmenjavala tovarna, že izmučena živina«. B. Teplý, Dravski bobri 2, št. 5, 1957, 11: »Zdi se, da je bila tedaj nekoliko večja naselbina pod Pohorjem med Radvanjem in Betnavo. . .«. J. Teržan, Pohorje kovačnica svobode. Po Jugoslaviji 4, 1966, 23: »V dolini proti severu, na kraju današnje Betnave, pa se je razprostrlo veliko rimsko naselje.« S. Pahlč, 7 dni 17, št. 19, 28. 5. 1967, 2: Betnava »je očitno bila tudi obeečna postaja in je gotovo imela tudi svoje, nam neznanu ime« (prim. lego po karti, prav tam).

²⁴ Topografski zapiski PMM 11/1965 (v mariborskem muzeju). V vsem povojnem času, odkar so tu na posestvu sedanjega Agrokombinata Maribor pričeli orati s traktorji, ni prišla v muzej nobena vest o morebitnih najdbah. Ob ogledu na terenu jih je delovodja sploh zanikal, na priložbo, ali jih tam ležeč kamni temeljev rimskih stavb ne ovirajo pri oranju, pa je dejal: »Tega smo mi že mnogo zmetali z njive.«

²⁵ J. A. Suppantsehitsch, op. 64, je zapisal: »Auf dem Felde bei Windenau fand man zu verschiedenen Mahlen schon Münzen von den Kaisern Valerianus, Gallienus, Avrellianus und Constantinus des Grossen.« Odkod je dobil imena vladarjev, ni znano, a ker niti v tem niti v naslednjem poročilu (op. 65) ni omenil najdbe denarnega zaklada, je videti, da ti novel ne izvirajo od tam?

²⁶ Najstarejši zapisek o tem naj bi bil podan v S. Povodna rokopisu »Hauptfarrliches Geschiechten Buch« iz leta 1833 (v ptujskem arhivu), vendar je Puffov zapisek (Carinthia 30, št. 38, 19, 9, 1840; tudi: Erinnerung an Sauerbrunn nächst Rohitsch [1840] 48) podrobnejši: poleg celotnega datuma najdbe — 12. 6. 1783 — navaja tudi količino novecv (po težji). Prvotni vir torej še ni ugotovljen. Muehar (op. 68) je upošteval samo Zupančičev podatke, Pratobevera (op. 69) nobenega, Plehler (op. 20, 132 ss, 243) sprva nepopolno (izpustil je Avrelljana) Mueharjev, pozneje (op. 69) pa poleg tega še Müllnerjevo, na Povodna se skliceujočo navedbo v Mitteilungen der Zentral-Kommission [MZK] NF 4, 1878, LXXXIII. Pozneje so novec od tod omenili še: J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark 3, 1885, 1338; C. Hilli, op. 70; J. Pajek, Die fürstbischöfliche Residenzstadt Marburg mit ihren Vororten [1900], 21, in S. Pahlč, ČZN NV 2, 1966, 5. Na povpraševanje o usodi v nekdanji k. k. Münz-Kabinett na Dunaju oddanih novecv je sedanja dunajska ustanova dala negativen odgovor (ČZN NV 2, 1966, 22, op. 17).

²⁷ Edino F. Plehler, op. 69, 58 navaja »Thongeschirre«, a ker ni znanh drugih podlag, gre morebiti za posploševanje?

²⁸ J. A. Suppantsehitsch, op. 65: »Hier würde auch elne kleine, römische Lampe gefunden. Sie ist von rother, gebrannter Erde, ungemeln fehn und leicht. Auf der untern Aussenseite derselben befindet sleh die Aufschrift LVGVVS F.« Pri Mueharju, op. 68, 444, so omenjene ojenke že

v množini (l), to sta nato ponovila še Pratobervera (op. 69) in Pichler (op. 69), ne pa Puff, Marburg 1, 160.

¹¹ S. Petru, Razprave SAZU 6, 1969, 94.

¹² Ojlenko so kot epigrafski spomenik navajali še: Steiner, Codex inscriptionum romanarum Danubii et Rheni 4, 1862, 481, 3258^a; R. Knabi, Sylloge scripta utriusque Styriensium omnium (rokopis 1862 na graški univerzi), ki je dodal je posplošene pripombe: »Similes iucerae, nomine figuli Lucii insignitae etiam alibi in provinciis elsdanubianis reperuntur, et videntur venae fuisse; CIL III, 648, je pri Betnavi (5312) ne omenja. O. Fischbach, Römische Lampen aus Poetovio, op. 20, 24 omenja v joanejski zalogi poetovijskih oljenk ic dve s tem žigom, a nobene v družbi z noveli. Cognomen Luelius je po A. Mócsyju, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomanenkrügen [1959] 179 »pogostejši v severni Italiji in na zahodu, toda najbolj razširjen v Dalmaciji«, kar pa R. Katičić, AV 17, 1966, 156, za Dalmacijo zanika.

¹³ Točne omenjave navzgor ne moremo doočiti, a v Intercesi, ki je nastala v začetku 2. stoli., ni nobene omenke s takim žigom (Intercesa 2, 1957, 87 ss).

¹⁴ Napis: Eponae Avg(ustae) / sacrum / Volusius / Equester / votum) s(olvit) l(ibens) m(erito) = Vzvišeni Eponi posvečeno. Voluzij Konjeniški z veseljem in po zaslugi izpolni zaobjubo.

J. A. Suppantsehtsch, op. 65, s pravnim branjem napisa, nekoliko odstopajo te mere (v. 55,3 = 60, š. 23,5 = 24,5 oztroma 28 cm). Po Zupančičevih podatkih je bil žrtvenik najden pri nekem zidu (= temeljih), napak pa je domneval, da gre za podstavek kipa, ki ni bil najden. Ta podatek so za njim povzeli še drugi (A. Muchar, op. 68; Steiner, op. 60; ne pa Puff, op. 83, in CIL III 5312), vendar štiristraničen strehast zaključek žrtvenika z 10×12 cm veliko vrhno ploskvijo to možnost izključuje. Sedaj v mariborskem muzeju, inv. št. A 2872.

¹⁵ R. G. Puff, op. 67, 21. Puff je žrtvenik omenil tudi v Oesterreichische Blätter für Literatur und Kunst 3, št. 85 z dne 16. 7. 1846, 662, vendar z drugačnimi merami in napak prebranim napisom. Druge lokaine omenbe še: J. A. Janisch, op. 76; J. Pajek, op. 76; P. Schlosser, op. 72, 24; B. Grile, Mar. Večernik št. 199 z dne 2. 9. 1833, str. 2 (napak opisan skupno z zidanim podstavkom); B. Saria, KSM 6, 1939; 75; 7 dni 17, št. 14 z dne 9. 6. 1967, 2, ter CZN NV 2, 1966, 5 (prvič s fotografijo; slika žrtvenika, še v veži Betnave, tudi v VS za 1966 [1967], 125).

¹⁶ R. Knabi, op. 80: »Annotatio. Sinistrum arae iatus ostendit urnam, et dexterum disco quid simile. Ceterum cognomen Dedicantis nomini Deae, eorumque patronae apprime quadrat. Forsitar cognominis similitudo devotioni Dedicantis, si non ansam, saltem impulsu praebuit Eponam venerandi Monumentum hocce jam est t^{er}mum, quod ex lapidibus de cuito Eponae in diversis orbis partibus testimonium reddit; videlet 1. Grut. P. 87,5; — 2. ibidem P. 87,6; — 3. ibidem P. 87,4; — 4. Gronovii notae ad Minucium Felice. P. 2891; — 5. Orellius II. N° 1792; — 6. Archaeol. britt. T. III. P. 119; — 7. Meigiserus 140; — 8. Donius P. 38, 102; — 9. Lersch. Cent. Mus. 1839, P. 2; — 10. Wien. Jahrb. d. L. 55. B. (1831) A. B. S. 25; — 11. Steiner Cod. Dan. et Rh. T. I. S. 4, N° 1669. — 12. ibidem III. S. 3 N° 1695; — 13. ex ruinis Nafii in Gallia; — 14. de Wai Mythol. septentris n. 79 CXII, 15; — 15. Steiner Cod. Dan. et Rh. II. P. 69, 969; — 16. Schedae Cinielii Klagenfurtensis; 17. Mitth. d. h. V. I. Stm. IX. Hft. S. 168, Sitz. Ber. d. K. Acad. d. W. Jahrg. 1859, Nov. Hft. S. 14; — 18. Wien. J. d. L. 108. B. (1844 A. B. S. 71. — Ex his in Ducatu Styria tria monumenta evata sunt; duo Celeja et unum Windenavi. Sunt autem praeter haec monumenta inscripta etiam imagines sculptae cultum Eponae attestantes, quae recenset Director Arnetus (Sitz. Ber. d. K. Ac. d. W. Jahrg. 1859, Nov. Hft. S. 14—18.) Za te in nekatere druge podatke se gc. E. Diez na graški univerzi zahvaljujem. Prim. tudi H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark I, 1920, 35 (tudi Geschichte der Steiermark bis 1282, 1936, 50), in V. Košček, AV 19, 1966, 2821

¹⁷ Tako npr. žc E. Poiaschek, op. 60, 1021, za druge noriške najdbe. B. Saria, op. 83, 75. V tem primeru gre pač za eestni promet, ki se je s prevoznostvom šele sedaj prav razvil, in morebiti manj za samo konjerejo. To potrjujejo tudi domača najdišča takih žrtvenikov: v Celeji sta ju dala postaviti dva beneficijarija (V. Košček, Celeja — kamniti spomeniki. Čejski lapidarij. — Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 7, 1967, 21), celiceni kamen pa je bil najden v Ptujju (V. Skrabar, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva [VIIAD] 18—21, 1937—1940 [1940] 379 s). Prim. tudi: P. Petru, Situaia 4, 1961, 421

¹⁸ R. Knabi, MhVSt 9, 1859, 168 s, je celjski žrtvenik CIL III 5176 (glej si. pri V. Košček, op. 85, 30, sl. 21) datiral v antoninski čas. V primeri z žrtveniki iz mestnih svetišč je pri betnavskem videti preprostejšo izvedbo, kar se kaže tudi v sicer zelo redkem stožčastem zaključku, zlasti pa v pisavi, kjer vzbuja pozornost predvsem stlačen napis prve vrste, povsem nenavadno iz manjših črk kot v drugi vrsti, kar je opazil že F. Ferk, FTB 1899, 53. Cemu ni izdelovalca normalno zastavil napisa z velikimi črkami v prvi vrsti (in pri tem preostavi AVG v drugo vrsto), oziroma niti ni pustil dovolj prostora za kaj takega, se zdi nerazumljivo. Ker o brisanju morebitnega starejšega zapisa v prvi vrsti ni sledov, gre tu lahko morebiti za provinetalno neskrbnost ali pa celo za to, da je bilo ime božanstva vkiesano (in izbrano?) nazadnje.

¹⁹ Pri tej razlagi in razlagah drugih napisov se ponekod opiram na ocene J. Saša, ki mi jih je na prošnjo podal za posamezne primere, za kar se mu na tem mestu ponovno zahvaljujem. Druga možnost razlage tega pridevka bi bila, da je šlo za rejca konj na enem izmed posestev v mariborskem okolišju, vendar nevaljetnost žrtvenika morebiti opozarja tudi, da posvetitelj ni bil posebno ugledna oziroma bogata oseba. Žrtvenik nas tako v več pogledih pušča v nejasnosti.

²⁰ J. A. Suppantsehtsch, op. 64, jih omenja takoj za noveli in skupno z najdbami plastične. Njegovi prvi oceni, da »zwei Hautreliefs, die Amoretten vorstellen und die noch keineswegs in die Periode des Verfalls der römischen Kunst gehören«, oz. (op. 63) da »diese beyden Darstellungen auf weissem Bacherer-Marmor gleich keine grossen Meisterwerke aus der classischen Periode der römischen Kunst sind«, je pozneje pristavil R. G. Puff (op. 66 in 83), da sta »von trefflicher

Arbeit« (kar sta za njim ponavljala še J. A. Janisch, op. 76, in C. Hilli, op. 70), druge pozornosti pa ta najdba doslej ni vzbudila. Sedaj v mariborskem muzeju, Inv. št. A 2873-2874.

¹⁰ Prim. npr. mariborske pepelnice AIJ 111 (sl. 23) ali sarkofag iz Brigeclja (S. Foltiny, Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 35, 1966, 90, sl. 5). V obeh primerih (brigecljski je datiran v začetek 3. stol.) pa gre za prikaz erotov na podstavkih in v bogatejši profiliranem okviru. Zanimivo je, da imata erota iz mariborske pepelnice sleer (nekoilko drugače oblikovana) krila, a povsem drugačno držo, medtem ko sta tista iz Brigeclja po držli, ne pa po usmerjenosti glav, povsem podobna betnavski najdbi, le da sta precej okorneje oblikovana.

¹¹ Po prepeljavi betnavskih spomenikov leta 1966 v mariborski muzej je bilo mogoče nekoliko natančneje pregledati oba reliefa. Njuna sedanja debelina 7,5 oziroma 8,5 em očitno ni prvotna, ker kaže površina zadnje stene sledove svežega lomljenja, kamna sta bila torej prvotno debelejša. Čeprav v poročilih o tem ni besede, je videti, da so ju odkrili v poškodovanem stanju, popravila pa je izvršil kamnosek, in to tako skrbno, da so dopolnitve bile videti povsem neopazne. Zdi se, da so za obnovo robov uporabili kar isti marmor tako, da so ga odlomili z zadnje strani. Da gre za novejšo dodatke, prilepljene z mavecem, je vidno tudi po stranskih robovih, ki so bili le površno obdelani, saj so jih skrilil v zidu in se tako ločijo od gladkih stranskih sten obeh kamnov. Svežl pa se zdita tisti dve strani, ki sta brez obroba, kar pomeni, da sta bila oba kamna na tej notranji strani ravno odklesana od ostankov sredine z morebitnim napisnim poljem.

¹² V tem primeru bi pri višini 45 em in širini 25,5 em obeh reliefov lahko predpostavljali pravokotno, posebej profilirano osrednjo ploskev in imeli tako opravka z nagrobno ploščo podolgovate ali kvadratne oblike, obdano s stranskima nšama, kar je po E. Diezolu, Die Aschenkisten von Poetovlo, JÖAI 37, 1949, 170, značilno za območje Flavie Soive (prim. prav tam, 169, razlago o nastanku tako razčlenjenih plošč iz linearne izvedbe prednje in stranskih sten grobnega oltarja; to naj bi bili uvedli kamnoseki v Poetovlju). Če je vtis o originalnosti gladkih strani obeh sedanjih plošč pravičen, potem bi smeli v bližini najdišča predvidevati grobnico z viženo nagrobno ploščo, od katere je osrednji del z napisom bil že uničen. V drugem primeru pa bi imeli opravka z ostanki pepelnice ali sarkofaga, katerega najdene fragmente bi bil dal lastnik primerno obdelati in dopolniti.

¹³ Primerne upodobitve genijev v stranskih nšah pepelnice in sarkofagov v Jugoslaviji je zbrala A. Cermanović, Archaeologia Jugoslaviae 6, 1965, 00 s. K temu še npr. geniji na pepelnici AIJ 407 iz Ptuja, na grobnici Enljevec v Sempetru (J. Klemenec, Rimske izkopanine v Sempetru, Spomeniški vodniki 1, 1961, 43 sl. 39), na delu nagrobnika iz Celja (B. Pere, AV 2, 1951, 237, sl. 10), na grobnem oltarju iz Drnovega (VS 11 za 1966 [1967], 122), na delu sestavljenega nagrobnika iz Flavie Soive (A. Schober, Die römischen Grabstelen von Norleum und Pannonien [1923] 131/237, sl. 151) ter na primerih iz Interse (Interse 1, 1934, 187 s, T. 48: 4, 6).

¹⁴ Betnavska erota se razlikujeta od večine drugih prav po tej obdelavi še obih, nerazvitih teles, ki spominjajo na dete, medtem ko sta npr. na mariborski pepelnici AIJ 111 vitkejša, a še otroška, ponekod drugod pa imajo ti liki že videz mladostniških ali odraslih oseb (npr. Drnovo, op. 92). Mariborska pepelnica kaže že po drugih elementih bolj dognano in konvencionainiti norm držčo se izvedbo.

¹⁵ Podoben primer navaja A. Cermanović, op. 92, 91, sl. 17, iz Osijeka, kjer pa erota nista v koraku, temveč v razkorakeni stoji. Pač pa imata podoben korak erota na sarkofagu iz Brigeclja (S. Foltiny, op. 89) in Karnunta (E. Swoboda, op. 2, T. 4: 3). Prim. še erota prekrizanih nog ob medaljonu iz Akvinka (A. Schober, op. 92, 153 s, sl. 179)!

¹⁶ V primerjavi npr. z letedim krilatim Amorjem na pokrovu sarkofaga v Topuskem (A. Cermanović, op. 92, 99, sl. 12) ali s krilatim genijem na reliefu z Attisom iz Zagrada (M. F. v. Jabornegg-Altenfels, Kärnten's römische Alterthümer [1870] 210, T. 8: CCCXXXVII., tudi MZK 3, F. 2, 1903, 242 ss, sl., ter J. Sasei, Kronika 1, 1953, 17 s, sl. 4), je videti, da gre tu za precejšnjo poenostavitvev prikaza kril, ki na pepelnici iz Maribora še vedno — prav tako zreducirani na simboli — kažeta dvojnast krilnih delov.

¹⁷ Bolj kot raven rob je tu zanimiv raven gornji zaključek, pri čemer bi bilo zanimivo vedeti, zakaj izdelovalec ni oblikoval sleer vsesplošno prevladujoče noriško-panonske volute. V pošten pride predvsem dvoje možnosti: ali je to storil iz grobnega poenostavljanja oziroma iz neznanih razlogov namerno, ali pa zanjo še ni vedel. Ta poslednja možnost se zdi manj verjetna, ker nas navaja k datiranju najdbe še v 1. stol., to pa je videti v nasprotju z datiranjem volute, katere prižetek je A. Schober, op. 92, 230, postavil »na prag 2. stol.« (pri A. Cermanović, op. 92, 93, pomotoma navedeno »na koncu 2. stol.«). Primer podobne nšle iz Flavie Soive (A. Schober, op. 92, 131 s, sl. 151) na nagrobniku, datiranjem v 2. stol., kaže, da tu ne gre niti za lokalno posebnost.

¹⁸ J. A. Suppantsehltseh, op. 61: »Zugleich fand man auch eben dort eine recht wohl erhaltene Büste der Isis. ... Der volle Busen an dieser Büste zu Windenau zeigt, dass es eine Isis frigidera war ...« V naslednjem poročilu (op. 65) je sicer dal poudarka svojemu občudovanju, ni pa svoje razlage za ničler razložil razen z mnenjem, da so tuja božanstva častili tod begunel, kolonisti in vojni ujetniki. V Joaneju (Inv. št. 100) so se odločili za razstavitev kipa šele na opozorilo o značajni najdbi kot celote, ko sem po literaturi znano najdbo tam iskal ob pripravljanju tega sestavka (Scheid von Steier 12, 1964/65, 99/100).

¹⁹ Čeprav je Zupančič, op. 64 in 65, napisal, da je grof Brandis postavil kip v grajski veži v nšlo med oba tam vzdana erota, jo je leta 1827, torej po najdbi žrtvenika Eponi, ki je bil nato postavljen v nšlo, iz neznanu pobude poklonil Joaneju (JJ za 1827, 11). A. Muehar, op. 68, jo je navedel kot »die Büste einer Isis«, R. G. Puff jo je omenil šele v opisu Maribora (op. 20, 158: »Die Büste einer Isis«), z isto oznako za njim pa še G. Mally, Steiermärkische Zeitschrift (StZ) NF 9, 1, 1848, 91; E. Pratovevera, op. 69, 123; R. G. Puff, Marburger Taschenbuch 2, 1854, 81; R. Knabi, op. 80, 308, ki je najdbo poslednji opisal: »Im anno 1820 in vicinia arels

protome Isisid excecuta est, que longiore tempore in eodem atrio spectabatur, sed postea Graecum transvecta est, ubi in Collectione lapidum Societatis historicae reposita invenitur»; F. Pichler, op. 20, 89, in op. 69, 58: »Isisbüste, wbl. Standbild mit Fatikleid ohne Kopf, 1827 in Joanneum»; J. A. Janisch, op. 76, 1338; C. Illiti, op. 70, 175; J. Pajek, op. 76, 21. P. Schlosser in poznejši pisci so to najdbo spregledali vse do leta 1865, ko je bil objavljen historiat te najdbe (CZNV 2, 1866, 5), nato pa poleg objave v *Schbild von Steier* (op. 97) še nekaj priložnostnih navedb: VS 8, 1862—1864 [1865], 149; J. Teržan, op. 73, 23; 7 dni 17, št. 19 z dne 26. 5. 1867, 2, in B. Bere, *Beiträge zur Verbreitung ägyptischer Kulte auf dem Balkan und in den Donauländern zur Römerzeit* (Inaugural — Dissertation), München 1868, 38, op. 4: »(Mit Nr. 100 ist eine Büste aus Radvanje verzeichnet, die aus älterer Literatur als Isisbüste bekannt ist. Es ist eine Herme einer Frauenfigur mit provinziell gearbeitetem Gesicht, langen Haaren, starken Brüsten und trägt ein Gewand aus langen Blättern).«

⁹⁹ Po mnenju E. Cevea, čigar stline pripombe tukaj citiram in se zanje zahvaljujem, je ta plastika »zunaj vseh antičnih estetskih mer in proporcov«. Po tipoloških elementih bi lahko predstavljala zmes različnih orientalnih vplivov, predejanih (po spominu?) na izrazito provincialen način »Na Egipt ob površnem pogledu spomni samo frizura, če jo gledamo strogo frontalno, toda ta je najbrž bolj posledek klesarjeve modelacije kot pa kakšne kulturne predloge. Iz zadrege je porojena tudi 'grba' las na hrbtu, ker je bil kip namenjen najbrž samo za pogled od spredaj ter je zato na hrbtu obdelan zelo sumarno, dati so lasje nakazani. Prav tako, ... ne gre za hermo. Figura je spodaj obtečena v nekako krilo, saj se to menda celo guba, ... o tem nas prepričujejo tudi lasje, ki se spuščajo čez pas in čez krilo — torej spodnji del res ni pojmovan kot steber. Bržčas je figura imela nekaj tudi na glavi, (saj je na sredl osekane vrha glave celo neka luknja)«. Po celotni zasnovi spominja betnavski kip na plastične s stilizirano obleko na stebričastem spodnjem delu, kot so znane pri kipih egipčanskih žena, obtečenih v tesna oblačila in podanih bolj ali manj stilizirano (npr. pri Louvrski Nesi — K. Woermann, *Geschichte der Kunst* 1, 1929, 78; prim. tudi A. Rumpf, *BJ* 135, 1930, 78 s. sl. 2 »Kalksteinstatuette von Auxerre«, kjer se kot sorodni element poleg podobne frizure pojavljajo tudi podobne, a šibkejše gole prsi). Če je res upravičeno videti v poudarjenih prsih izraženo idejo plodnosti, potem nas ta predstava spominja tudi na edinstven kip efeske Artemide s podobnimi, številčno potenceiranimi atributi. Čeprav brez gotovosti, smemo v danih razmerah imeti na umu tudi možnosti čaščenja nekega tujeega božanstva ali vsaj tuje personifikacije na antičnem ozemlju Norika in Panonije, kjer so nam od orientalskih kultov sleer najbolj znani le mitralzem, čaščenje Izide, kult Magnae mater ipd. Kar se tiče betnavske najdbe, najdiščne okolnosti niso bile take, da bi povsem izključevale možnost druge prvotne lege. Ne glede na to »navsezadnje ni izključeno, da gre res za neko bolj orientalo pogojeno materinsko božanstvo, zlasti še, če bi imel kip na glavi neko ustrezno pokrivalo in če si odbiti roki morda rekonstruiramo v orantno držo, ki se zdi po legi ramen dovolj verjetna ... Prav gotovo pa ob njej ni bil udeležen kakšen izučen klepar, ampak neki samouk, ki ni obvladal niti anatomije, niti proporcov niti, navsezadnje, odpora materiala samega. Rimska provincialna ljudska umetnost skoraj, nekaj podobnega kot kamnoseštvo naših kraških klesarjev« (vsi citati iz pisma E. Cevea z dne 26. 3. 1970 — v mariborskem muzeju).

¹⁰⁰ Prim. npr. glinaste portrete iz Siska (M. Seper, *AV* 5, 1954, 309 ss, sl. 8), ki so kljub sorodno oblikovanim očem še vedno bolj realistično podani. K temu še mnenje E. Cevea (kot zgoraj): »Koliko je v tem keitskega, je ob ducatu keitskih izpričanih plastik težko reči. Linearno ploskovita obdelava obraza s primitivno zarisanimi mandejastimi očmi, le s črto naznačenimi usti, z ravnim nosom in pod. je res blizu tako imenovanemu keitskemu predstavnemu svetu. Prim. morda glavo »Veilkanke« v cerkvi sv. Donata na Koroškem (E. Diez, *Carinthia* I, 145, 1955, 318, sl. 2)! Sicer pa — v provincialnem podeželskem okolju pozne antike bi bila taka rešitev figure dovolj mogoča tudi brez Keitov.« Podobno izoblikovan spodnji del ima npr. tudi bronasta plastika s Hrvatskega — *VHAD* 13, 1914, 227, sl. 47.

¹⁰¹ V Noriku sleer znano poistovetenje deželnega božanstva Noreje z Izido pride v tem primeru spričo v Virunu ugotovljene upodobitve tega božanstva (C. Prasehniker, *Carinthia* I 140, 1950, 15 s. sl. 11) manj v poštev. Domači kulti v Noriku in Panoniji kakor tudi poznejši orientalski, med katerimi so se uveljavili egipčanski, so se razširili predvsem zato, ker so boljje ustrezali osebnim verskim hotenjem prebivalcev (G. Alföldi, *Acta archaeologica* [AAH] 13, 1961, 113), vendar se zdi v Mariboru zaledje za obstoj takih kultov prenezanost, saj npr. v Flavil Solvi posvetila orientalskim božanstvom niso znana, v Poetoviju pa je bila poleg mitrejev in čaščenja Izide ugotovljena le še Magna mater (B. Pere, op. 88, 38, 55 ss). — Naj v tej zvezi navedemo še mnenje C. A. Musea iz ZDA (Kalifornija), ki se je za to plastiko skušal pozanimati: »Alle meinen Quellen scheinen zu zeigen, dass diese Figur nicht eine Isis sein soll. Mein eigener Urteil ist, dass sie von Iranisch-Mithraischem Ursprung ist, eine Occidentalsche Form der Iranischen Anahit, Göttin der Wasser, eine der sechs Hauptgoten (Amešaspena), die um Ahura Mazda regeln. Eine mehr zweifelhafte Wahrscheinlichkeit, am meisten wegen des runden Mondgesichtes, ist dass die Figur in einer Keitschen Mondgöttin ihrem Ursprung findet. Dies Gesicht aber kann auch einfach 'Licht' bezeichnen; und dann, auch wegen des wässerigen Haaren, muss man immer lieber an Anahit denken« (iz pisma z dne 3. 5. 1970 — v mariborskem muzeju).

¹⁰² R. Puff, op. 66, 123, je npr. omenjal med v gradu spravljenimi najdbami tudi »Bruchstücke von Grabsteinen usw.«; ker je to edini zapisek, ni mogoče reči, ali gre za dejansko najdbo ali pa le za neskrbno naštevanje.

¹⁰³ Kdaj so bili deli mozalka odkriti, se skriva morebiti v vesteh dnevnega tiska, ki za to dobo še ni bil pregledan. Prva doslej znana omemba izvira od Puffa, op. 66, 123, po kateri so bili »Mosaik-Stücke« spravljeni v grofovi zbirki v prvem nadstropju gradu. Pratoveverova (op. 69, 123) navedba »Mosaikzlegei« se očitno nanaša na šesterokotne opeke, na resnični mozalk pa

je najverjetneje mislil F. Pichler, op. 69, 58, ko je poleg »Pflasterziegel« omenil še »Mosalkbodens«. Pozneje se o tem ni več pisalo; o usodi mozalkov prim. še CZN NV 2, 1966, 22, op. 19!

¹⁰¹ Prvi je poročal o tem P. Schiösser, Mariborer Zeitung št. 12 z dne 16. 1. 1938, str. 4: »Abgesehen von den Funden um Windenau berichtete mir nematisch seinerzeit Frane Rečnik in Pivoia, auf den Aeckern um Razvanje stiesse der Pflug immer wieder auf „alte Grundmauern“, (prim. tudi druga opozorila v CZN NV 2, 1966, 35, op. 1071). Glede na to, da je bil poročevalec doma v Pivoii, tj. na južni strani Razvanja, ni gotovo, ali so s tem mišljenj ruševine severovzhodno od vasi. Te so bile ugotovljene na prostoru 50×40 m na zasebnih njivah pare. 562—564, k. o. Razvanje, vzhodno od glavne ceste. Tu so na površini razmetani lomljeni kamenje in veliki prodniki, vmes pa leže fragmenti antične opeke. Drugih najdb, npr. fragmentov glinastega posodja in podobnega, ni videti (Topografski zapiski PMM 9/1969).

¹⁰² Ferkovi podatki o tem so naslednji: FTB 1899, 34: »Wirt Psehunder in Ober-Rothwein hatte früher Acker, den er an Scherbaum verkaufte. Da rumpelt es beim Ackern.« — FTB 1900, 39: »Bei der Kapelle an der Marburgerstrasse von Rothwein aus gerechnet — Acker des Scherbaum, wo sich die Strassen kreuzen; die eine geht zum neuen Rothweiner Friedhof, die andere nach Marburg. Auf dem Acker, als ich vom Psehunder gehörte, sind Ziegel, Steine, Eisen beim Ackern gefunden.« — FTB 1901—1902, 35: »Üstlich von der oben an der Ober-Rothweiner Strasse gelegenen Feidkapelle hat man im Feide, wo Scherbaum seinen Acker hat und auf dem benachbarten Acker des Mich. Mandel behauene Steine ausgegraben. Der Georg Psehunder hat auf dem jetzigen Scherbaumacker sehr fein gearbeitete Ziegel ausgegraben; auch da auf dem Acker ein hügelartiger Anstieg — nach dessen Wegräumung die hohen Steine und Ziegel gefunden. In Volkssage soll hier gegen Windenau einst ein Dorf gestanden haben.« Po zapiskih iz leta 1900 naj bi ta »Stara vas« bila vzhodno od Stažerja oziroma Grašičeve kaple.

Obseg teh antičnih ruševin zavzema po zunanjem videzu 200×70 m velik prostor na njivah pare. 118—120, k. o. Zg. Radvanje, v družbeni lastnini, v Mariboru. Videti je, da se površinske najdbe kamenja in opek zlasti na zahodnih njivah pare. 119—120 zgoščajo v nekaj skupini, ki jih nakazuje kjub oranju še vedno ne povsem ravna površina. Razen kamenja in številnih opek pa ni videti drugih najdb (Topografski zapiski PMM 9/1969).

¹⁰³ Podatki so znani še za par. 313/27, k. o. Pekre s stavbišča sedanje Novakove hiše, Korbunova ul. 6, ko so bili sledovi temeljev vidni le še v stenah izkopa. Vendar pa v treh do 0,8 m globokih in 0,6—1,8 m širokih jarkih niso bili in situ temelji, temveč v črni zemlji le nevezano kamenje in opeka, torej očitno sledovi že poprej odkopanega gradiva. Tudi žrtvenik Herkulu, najden v vodovodnem jarku na istem mestu, je ležal prevrjen na dnu 1,1 m globoke jame, pokrit s kamenjem in črnkasto zemljo (Topografski zapiski PMM 4/1962).

¹⁰⁴ V tej zvezi je zanimiv zlasti Mueharjev (op. 68, 396) podatek: »Zwischen Lembach und Rothwein wurde auf ebenem Felde beim Pfügen ein Gewölbe entdeckt, aufgebrochen und in demselben ein Steinsarkophag gefunden.« Vir tega podatka ni znan, prav tako ne usoda sarkofaga, ki pa bržkone ni prišči iz Maribora (prim. op. 201!). Omenjeno ravno polje je morebiti prostor pod Pekrami, sarkofag, oziroma verjetneje pepelnica, pa je bil verjetno v zvezi z bogatejšim nasejencem bodisi v sosesčini Korbunove ulice severno pod Pekrsko gorec, bodisi bliže Peki, o katerih je Ferk tudi zbral nekaj podatkov. Tako si je v FTB 1899, 51 zapisal: »In Piekern wo der Feuerwehrturm steht ist ein Garten (er gehört jetzt dem Dr. Reiser). (Dort) hat Lösehnig grosse Ziegel, sehr stark, dicke Mauerziegel und auch Hohziegel (ausgegraben)«. V FTB 1904, 24 in 39, pa je zabeležil ljudsko izročilo, po katerem naj bi »stare Pekre« bile poprej višje na pobočju, na sedaj kultiviranih ploskih legah, kjer naj bi bili tudi našli »alte Grundmauer«. Ker so tam bile tudi provinefaine gomile (glej op. 114!), svet pa je za naselitev ugoden, bi antične stavbe bile mogoče, čeprav (morda zaradi erozije?) ni od tam znanih nobenih najdb.

¹⁰⁵ Tudi o tem izvirajo prvi podatki od Ferka, FTB 1901—1902, 26 ss (za 1902): »Nach Fr. Roth stand bei Wochau 1/4 St. eine Ortschaft stara vas = Altendorf, heute sind dort nur Felder und Wiesen — ob an der Römerstrasse? — Gessman und andere sagen, dass stara ves östlich von Wochau von der Eisenbahn etwa 200 Schritte und nördlich von dem von Wochau nach Lendorf führenden Feidwege stand, heute befinden sich dort Wiesen und Äcker. Beim Pfügen kamen bisher keine Funde vor.« Po spominih domačinov pa naj bi bili že poprej vendaric našli tam različni »klump«, ne da bi bilo od tega kaj ohranjenega (Topografski zapiski PMM 5/1965); prim. tudi VS 10 za 1965 [1966], 198; CZN NV 2, 1966, 30, op. 81 in 104, ter 7 dni 17, št. 19 z dne 26. 5. 1967!

¹⁰⁶ VS 10 za 1965 [1966], 198. P. Schlosser, ZhVSt 10, 1912, 78, je na njem vidci ostanke napisal (»deutlich ist ‚D‘, verschwommen ‚MO‘ zu lesen«), torej posvetilo D(is) M(anibus). Ta podatek nam vsaj nekoliko pomaga pri časovni opredelitvi sicer od vremenskih nepriklj močno poškodovanega nagrobnika, saj se formula D M zelo redko pojavlja že v 1. stoletju, v začetku 2. stoletja še ni prepoznata, od sredine 2. stoletja pa je že povsem običajna (A. Schober, op. 92, 11). Manj primerna je v ta namen oblika nagrobnika z oprsji pokojnikov, kjer predstavlja najdba pri Bohovi precej izjemno obliko. Ne da bi želeli izčrpati vse možnosti primerjav, naj opozorimo je na to, da najbližje slikovne objave nagrobnikov za sosednja območja takih primerov ne podajajo (izvzemi navpično razvrščanje medaljonov na nagrobnikih iz Emone — A1J 184 za CIL III 3858 in iz Gradca — A. Schober, op. 92, 129 s, sl. 148 za CIL III 5437), pač pa sta znana dva podobna nagrobnika iz Bece krajine — A1J 490 za CIL III 10825 in A1J 492. Menimo, da lahko uvrstimo ta spomenik prej v pozno kot v zgodnje 2. stoletje.

¹⁰⁷ Zlasti pri opisovanju gomil je treba biti pri Ferku zelo previdni, zato vejta to tudi za najdbe okrog Betnavc. Zapiski o tem so trije: FTB 1899, 52: »Verwalter von Windenau hat gesagt: von der Dresehtenne links hinüber (hat er) einen Tumulus abtragen lassen von Grösse eines Meters und darin ein Hefenschreiben von etwa 3 Mass Grösse (gefunden). Auf der Spezialkarte habe ich über ‚Sch‘ den Fundort des Tumulus bezeichnet.« — FTB 1901—1902, 34 s (za 1901): »Kugelgrab. Ein solches stand SW vom Schiöss Windenau, westlich von der Römerstrasse auf der Ziegeliwiese ein Tumulus von etwa 2 m Höhe und 10 m Breite. Er liess ihn vor 15 Jahren

abtragen. In ihm fanden die Arbeiter einige Hefen mit Asche und Tonscherben. Die Arbeiter zerbrachen leider die Hefen. — Im Eichenwalde von Windenau ist noch ein grosser Tumulus. Dieser Tumulus ist einmal von Schatzgräbern je 1 1/2 Klafter tief ausgegraben — später pflanzte der Verwalter eine Linde darauf, die wohl gediebt — aber die weitere Erforschung seines Inhalts ausschliesst. — Kurz vor dem Ostende der von dem Schlosse zur Reichsstrasse führenden Allee sind zu beiden Seiten der Allee 2 kleine Erderhöhungen, die der Verwalter im Herbste aufdecken will.« — FTB 1902—1903, 1 (za 1902): »Auf der Mittenwiese, gegen die Schliessstätte zu, SW vom Schloss Windenau, stand ein Tumulus, der vor mehreren Jahren planiert war — es fand darin Thonurne mit Asche.« — Videti je, kot da gre v vseh treh zapiskih pri gomili jugozahodno od gradu za isto najdbo; glede na opis najdbi bi bil pri Betnavi vsaj en gomlinal grob, brčkone antičen, zanesljiv (prim. tudi neargumentirane navedbe F. Baša — podatki v ČZN NV 5, 1969, 106, pp. 54!).

¹¹¹ VS 9 za 1962—1964 [1965], 148 s — o najdišču glej tudi op. 106!

¹¹² Tako vloga naj bi bila večinoma imel pri romaniziranem civilnem prebivalstvu — J. Fitz, Herculens-kultusz eravlszkusz területen. István Király Múzeum Közleményei A/4, Székesfehérvár 1957, 6 oziroma 20. Slovenske najdbe izvirajo večinoma iz mest, izrazilo podeželska je poleg mariborskih le še tista iz Vranja pri Sevnici — V. Kolšek, AV 19, 1968, 276. Plastične upodobitve so znane predvsem iz Celeje, vendar le kot plastike, v reliefu enkrat v Šempetu (z Alecestis — J. Klemenec, AV 7, 1956, 388, sl. 1). O različnih najdbah in vlogah ierikula na območju Avstrije prim.: H. Kenner, JÖAI 43, 1958, 86 ss — značilnost noriškega ierikula bi bile: moč, izražena s klemem (kot na mariborskih najdbah), bojevitost in nepremagljivost ter sposobnost deliti rodovitnost in odreševati mrtve.

¹¹³ Čeprav je kot granitni osamelec na ravnini nenavaden pojav, pa Pekrska gora s svojim ozkim hrbtom 75 m nad okolnim poljem v ničemer ne kaže, da bi bila pred zgraditvijo sedanje Marijine cerkvice v prvi polovici 19. stoletja vzbujala pozornost prebivalstva. Zato moramo za sedaj domnevati, da je bil grif v antiki v celoti pogoden in prazen, saj tudi sierra nimamo na razpoajo prepričljivih primerjav za kulturna mesta na podobnih vzpetinah.

¹¹⁴ Podatki o zgodovini tega najdišča v ČZN NV 2, 1966, 27, op. 69.

¹¹⁵ MZK NF 17, 1891, 128. Ker gre le za konservatorsko poročilo W. Guritta, manjkajo risane priloge gomile in najdb. Poročevalec namreč ni izkopal teh gomil, temveč je bil pri odkopavanju zaradi izravnavne zemljišča brčkone na povabilo Reiserjevih samo navzoč. Po Ferkovih polzvedbah (FTB 1904, 3) pri kopaču Wutteju so imeli grobovi obilko zaboja (»bestehend aus aufgekanteten Daehziegeln in Kistenform aufgestellt«).

¹¹⁶ Prim. skupek teh mnenj v AV 21—22, 1970—1971, v tisku!

¹¹⁷ ČZN NV 1, 1965, 54 (nova Maksimina in Klavdija II. v gomilah pri Ormožu oz. Sladkem vrhu ter skeletni grobovi z najdbami iz 4. stoletja na Grabnoškem vrhu).

¹¹⁸ R. G. Puff, op. 20, 169. All gre tu res za več noveev tega vladarja, ni gotovo, a možno je tako sklepati, ker je Puff te novice poudaril: »... besonders aber von Maximinus, dein Thraier.«

¹¹⁹ Za podatke, ki sem si jih z ljubeznivo prvotitvijo mogel izpisati oz. narisati, se predstojniku oddelka za predzgodovinsko in rano zgodovino pri Joaneju dr. W. Modrijanu na tem mestu ponovno zahvaljujem.

¹²⁰ Medtem ko je redkoštevilnost kovinskih pridevkov v provincialnih gomilah — razen v izjemnih primerih — običajna, pa vzbuja pozornost podatek o več rimskih novetih kot tudi to, da je bil v Joaneju oddan le eden (JJ 80 za 1891 [1892] 40).

¹²¹ Dr. Otmar Reiser mlatjši leta 1905; glej podatek v ČZN NV 2, 1966, 27, op. 69!

¹²² Prim. table posod v ČZN NV 1, 1965, 13 ss, za Slov. gorice in MAG 18, 1888, T. 1—2 za predele ob Solbi!

¹²³ S. Pahlč, ČZN NV 1, 1965, 44 s; P. Petru, Razprave 6, 1969, 204, opozarja na 2. stoletje.

¹²⁴ ČZN, kot prej, 45; enako P. Petru.

¹²⁵ Kot prej, 45 s.

¹²⁶ V Lokl (Blatt Rogatec [1939] 37 s) in Miklavžu (AV 20, 1969, 38 ss; za druga sosednja najdišča prim. tabelo prav tam, op. 22!).

¹²⁷ Prim. o tem: AV 20, 1969, 42 ss, s karto 1!

¹²⁸ O dišavninah (2335), prizmatičnih (2337) in valjastih (2338) steklenicah prim. AV 20, 1969, 45 ss; podobna mata žara (2330) je bila najdena v eni izmed gomil pri Vučji gomili (v soboškem muzeju, neobjavljeno); prim. tudi posodice iz Cezanjevec (ČZN NV 1, 1965, 15, T. 2: 1); Posodica z dvema ročajema (2331) je redkejši pojav.

¹²⁹ Te najdbe so razmeroma redke: poleg primerov iz mest, npr. Poetovija (v ptujskem muzeju — neobjavljeno) oz. Emona (A. Müllner, Typische Formen aus den archäologischen Sammlungen des kralihischen Landesmuseums »Rudolfinum« in Laibach [1900] T. 53: (72) še dve z Brinjeve gore (v mariborskem muzeju — S. Pahlč, Brinjeva gora [1960] T. 8 4); tudi med najdbami v Velem-Szentvidu (K. Miske, Die prähistorische Ansiedlung Velcm St. Vid 1, 1908, T. 45: 47. Po M. Alfvöld, Interelsa 2, 1957, 456, sl. 99: 1, 2, 4 sodijo v 3. stoletje, medtem ko je K. Ságl, Interelsa 1, 1954, 88 s, podobno spono T. 25: 3 po grobni celoti datiral v 4. stoletje (prim. tudi njegov poskus rekonstrukcije teh spon prav tam!). Soroden tip pasne spono (omega-fibulam podobne) je bil najden še v Šetarovi (ČZN NV 1, 1965, 26 s, T. 4: 3). Prim. tudi podobno spono (Bronzeschliesse) z grobišča iz prve polovice 4. stol. v Oggau na Gradščanskem (R. Pittioni, Wiener Jahreshette 33, 1941, Beiheft 43 s, sl. 26/8; pisec dopušča datiranje grobišča tudi še na konec 3. stol.).

¹³⁰ Svojevrsna je njena šestilo podobna oblika v prim. z bolj običajnimi tipi (A. Müllner, op. 129, T. 53: dva primera v sredini), zato bi po kvadratnem tlorisu krakov (prim. podobno fragmentirano najdbo v Interelsi — A. Radnóti, Interelsa 2, 1957, 233/32!) morebiti smeli misliti tudi na to.

¹¹⁸ Prim. povzetek o tem: AV 20, 1969, 67, op. 179!

¹¹⁹ ČZN NV 2, 1966, 40, op. 150, in AV 20, 1969, 75, op. 217.

¹²⁰ Podrobno poročilo o najdbi: AV 20, 1969, 35 ss. Zadnja omemba: Večer št. 200, 29. 8. 1970, 9.

¹²¹ K skatitiei za šminkanje prim. karto razprostranjenosti: AV 20, 1969, 62 ss, karta 2?

¹²² Ker bi na vrtnji terasi ob številnih gradnjah doslej moralo že priti do odkritja antičnih ruševin, jih lahko domnevamo ie na sedaj že odplavljjenem oz. preplavljjenem delu pod ježo, kar bi za spremembo tokov Drave pomenilo »ante quem non«, hkrati pa bi se ujemale s starimi, na vodo opozarjajočimi imeni kraja v srednjem veku (»Brunnes«, »Naussendorf bei Prunnendorf«, »Prunn«, glej J. Koropec, Ptuj 69—1969 [1969], 92 s, ter Topografski zapiski PMM 2 [1969]).

¹²³ AV 20, 1969, 76, op. 1.

¹²⁴ VS 12 za 1967 [1969], 91, in AV 20, 1969, 76, št. 15.

¹²⁵ Povzetek podatkov o teh najdbah v Blatn Rogatec [1939] 29 ss!

¹²⁶ Neposredne povezave z najbližjimi slovenjegoriškimi kamnolomi sicer niso dokazane.

Kamnolom na Reberci pri Koreni, odkoder so dobavitelji pošiljali gradbeni kamen v Počtovlo, bi bil morebiti lahko prej v zvezi z najdbami marmornih kamnov pri Staršah. Antična izraba kamnoloma pod Kamensčakom za sedaj še ni dokazana. V navezavi na kamnolome bi lahko torej mislili na podjetništvo bodisi pri izkoriščanju kamnolomov, bodisi pri prevozništvu po Dravi, ki je bila za to vrsto biaga najcenejša in najudobnejša pot. Nagrobniki AIJ 104—106 nam s svojimi napisi ne izdajajo prav ničesar o tem. O možnosti obestne postaje pri Miklavžu prim. AV 20, 1969, 77! Za presojo obstoja in obsega pojedejskega obrata bi morali poznati obliko in kakovost antičnih tal v sedanjih odbravskih logih.

¹²⁷ Zbrani podatki o tem v ČZN NV 2, 1966, 27, op. 70.

¹²⁸ Prim. podobno uporabo starejših marmornih spomenkov npr. »Starem gradu« v Vranju pri Sevnici (Blatt Rogatec 66 s, z drugo literaturo) in Veških Maencah pri Brežicah (B. Saria, GMDS 10, 1929, 13). V obeh primerih gre predvsem za poznoantično rabo iz stiske, medtem ko lahko pri Miklavžu domnevamo posledice časovne odmaknjenosti — podobno usodo doživljajo nagrobniki iz prejšnjih generacij še danes. Po Schoberju, op. 92, 224, je postavljanje nagrobnikov ponehalo po sredini 3. stoletja, vzporedno s prevlado skeletnih pokopov in z uveljavljanjem sarkofagov, pri tem pa so se pričeli pojavljati grobovi, obtoženi s ploščami v obliki skrinje, za katere so uporabljali stare nagrobne spomenike (7 dni 17, št. 20, 2. 6. 1967, 2).

¹²⁹ Dokaj izčrpno je nagrobnike opisal že prvi poročevalec W. Guritt, MZK NF 20, 1894, 248, in NF 23, 1897, 105, s teksti pa so bili objavljeni tudi v JJ 65 za 1896 [1897], 42, in seveda v CIL III suppl. iz leta 1902: 14106 = AIJ 105, 14107 = AIJ 106 ter 14108—14366¹²⁸ = AIJ 104 Dva je objavil A. Schober, op. 92, 39/78, in 80, vse tri pa s fotografijami B. Saria, AIJ 104—106 ter W. Modrijan — E. Weber, op. 15, 99 ss. (AIJ 104 s sliko tudi W. Modrijan, Waltersdorf in der Oststeiermark [1967] 20 ss, št. 7.) ČZN NV 2, 1966, 27, op. 70, z opozorilom na Betzove popravke besedila, objavljene še pri A. in J. Šašei (ki pri W. Modrijan — E. Weber, kot prej, niso bili upoštevani) ter 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2 (kjer je Aibinla pogrešno označena kot žena in ne hči prvimenovanega).

¹³⁰ Noben napis ne kaže, da bi pri tem šlo za vojaške veterane z misljo agraria, zato se zdi, da so naselitvi botrovali predvsem gospodarski razlogi, te pa bi bilo v drugi polovici 1. stoletja možno povezati z velikimi potrebami Počtovlja po kamnitem gradivu ter pomenu cestne zveze z novo ustanovljeno Flavio Salvo.

¹³¹ Napis: T(it)o. Flavio / Diocaito / et. C(a)lac(?). Finit(a)e. / con(lugi). v(lvus). f(ecti). s(libi) / et 1(n)genuo. / f(i)lio. an(norum). XX. = Titu Flaviju Diocaitu in soprogli Gaji (?) Finitu je bil za živa postavljen ta spomenik in za sina Ingenua, starega 20 let (popravek teksta v AIJ 106 po A.-J. Šašei, Situla 5, 1963, 4*/108). Sedaj v Joaneju, inv. št. 103. — Po Katičiču, op. 80, 153, ime Diocaitus drugod ni znano, element Dio- pa naj bi se javljal v galski antroponimiji. Gentilicij Flavius je s 5% najpogostejši v Podonavju — na območju CIL III (A. Mócsy, op. 80, 147), podejjevanje državljanstva se je v tem času z načrtno državljanstvo politiko in vzporedno z urbanizacijo zelo razmahnilo.

¹³² Prim. o tem: J. Šašei, Živa antika 5, 1955, 128 ss. Zenitev z rimsko državljanke za domačina zunaj upravne službe sicer ni bila obvezna, a glede na razne prednosti očitno koristna. Ime Fluitus je v Noriku pogosto, drugod pa redko (A. Mócsy, op. 80, 174), na potrebno previdnost pri redkosti gentilicija Cala je opozoril že A. Betz, Germania 24, 1940, 150.

¹³³ O nastanku tega imena ter o njegovi razširjenosti in pomenu je izčrpeje pisal J. Šašei, op. 145, 136 s, št. 6.

¹³⁴ Napis: Aiblnlo / Lucretio / e(lt. Mansueto / Aviti. serivo) / Albinia. Couso / v(iva) f(ecti) = Albinu Lukreciju in Mansueto, sužnju Avitovemu, je dala postaviti ta spomenik za živa Albinia Couso (popravek teksta v AIJ 105 po A.-J. Šašei, op. 144, 4*/105). Sedaj v Joaneju, inv. št. 104. — R. Katičič, op. 80, 148, ne dvomi, da je Couso keltsko ime, čeprav zelo redko: npr. še CIL III 5104 z Legna pri Slovenjem Gradcu (Vibenus Cousonis f.). CIL III 10695 iz Raxa na južnem Gradiščanskem, opredeljen v skupino Couos (Catulla Col f.) v nasprotju z A. Mócsy, op. 80, 170, F. Fülöp, Interesa 1, 1954, 236, op. 28, presoja kot Couos. A. Schober, op. 92, 40, je datiral spomenik v dobo okrog leta 100.

¹³⁵ A. Mócsy, op. 80, 165: poleg tega še na zahodu, manj pa v severni Italiji. Na etnično pripadnost pri tako pogostem imenu ni skiepati, a po razprostranjenosti in dejstvu, da so si domačini v teku romanizacije nadevali latinska imena, Avitus pa sodi med tista, ki so do neke mere sozvočna s keltskimi in ilirskimi, bi morebiti tudi tu imeil poromanjenega domačina (A. Mócsy, kot prej, 116).

¹³⁶ R. Egger, Carinthia 1 157, 1867, 458. O redkosti omemb sužnjev na nagrobnikih prim. razlage npr. pri F. Fülöp, op. 147, 270 ss, in J. Szilágyi, Aquineum [1956] 48. Ali je šlo tudi v tem primeru za dvojno lastništvo, ni mogoče pojasniti.

¹³⁷ Takli primeri so sicer redki, a tako na vojaških kot na družinskih nagrobnikih povsod razširjeni, zato tu ie nekaj najboljnjih primerov: CIL III 5101 (Zg. Vižinga — naročnik sinova in

hčel), CIL III 5102 (Radije → sinovi in hčere), AIJ 405 (Poetovlje → mož), CIL III 5333 (Sekovski grad — nečakinja oz. sestra), Schild von Steier 12, 1964/55, 115 s/273 (pri Lipnici — sinovi), AIJ 447 (M. Sobota — ?), CIL III 4923 (Gospodstvo pojke — sinovi), CIL III 3318 (Ig — sin), CIL III 3823 (Ig — sinovi), CIL III 3763 in 19759 = AIJ 189 (Ljubijana — ?), CIL III 3874 (Ig — hčere), CIL III 3893 = AIJ 208 (Sp. Gamejine — sin), AIJ 179 (Ljubijana — osvobojenec), CIL III 10866 (Zagreb — soprog) itd. Zlasti pogosti so napisi te vrste na južnem Koroškem (Führer durch das Parkmuseum, Klagenfurt 1952 jih navaja 14, od tega 5 s Stalenskega vrha, druge pa z Gospodstvskega polja in Podjune).

¹¹¹ Napis: D(is) M(anibus) / Surio / Verecund- / i (libertus?) / in vivus (s(ibi) et / AI [. . .] e[on] (lugi) / CII [. . .] filla / et [. . .] filii . . . = Bogovom smrti. Surio (osvobojenec ali sin) Verecundov je dal postaviti ta spomenik za živa zase in soprogo . . . in . . . (popravek teksta v AIJ 104 po A.-J. Šašel, op. 144, 4*/104). Sedaj v Joaneju, inv. št. 105. — O datiranju po formuli prim. A. Schober, op. 92, 11, ki pa datira ta nagrobnik v začetek 2. stoletja (39/78).

¹¹² A. Móesy, op. 80, 195 s, ki meni (117), da izvira to ime iz Norika, razširjeno pa naj bi bilo tam in v Panoniji: sinfolge der Verwandtschaft mit einem keitischen Stamm.

¹¹³ Prim. o položaju libertinov: J. Szilágyi, op. 149, 481

¹¹⁴ Ravni zaključek nagrobnika bi to dovoljeval, vendar v nobenem opisu ta možnost (npr. po morebitnih luknjah za vezavo) ni omenjena. Osrednji del ovršja pri AIJ 104 razlaga W. Modrijan, op. 15, 100, v nasprotju s poprečnimi navedbami nekoliko dobočneje: »möglicherweise ein einfacher Kubus (weder ein ‚bartiger Männerkopf‘ noch ein ‚Adler‘ ist zu erkennen)».

¹¹⁵ A. Schober, op. 92, 37, uvrčca ta tip nagrobnikov v drugo skupino spomenikov, ki imajo glavno pojke z napisom obdano s podrejenimi silkovnimi poiji, in sicer v podskupino D s sestavinami: zatrep, okrašeni vmesni pas, napisna pojke in okrašeno podnožje. Miklavški kamni izvirajo iz mestne kamnoseške delavnice, pač iz Poetovlja, kamor so dovažali pohorski marmor z južnega Pohorja (drugi viri vsaj za sedaj niso dokazani). Po standardni obliki in ornamentalni obdelavi tudi ne gre za posebna naročila, temveč za dobavo iz zaloge, tako da je bil na že izdelanem nagrobniku po naročilu vklesan le tekst. Miklavški tip nagrobnikov je po Schoberju med italskimi vzori, ki so prek prvotnih vojaških nagrobnikov ta tip spomenikov tudi uveljavili pri nas, v Italiji razmeroma redek, češči pa v Dalmaciji in Meziji (189 s), kar bi lahko pomenilo, da so v tem času prišli do izraza že tudi drugi vpilji. Vendar izpričuje reliefna ornamentika skoraj izključno motive, ki so prišli k nam iz Italije in imajo na nagrobnikih deloma izključno okrasni pomen (npr. orel in pas s kričatima levoma in kantarom na AIJ 105 (sl. 19), deifini), pri drugih pa je smiselna povezava vsaj logična, če že ne povsem namerna (npr. lovska scena na AIJ 104; zapisanost smrti). O ovršju z levoma glej op. 137!

¹¹⁶ Prim. razmišljanja o tem v AV 20, 1969, 71 s!

¹¹⁷ Prvi je o najdbi poročal in na podobne primere v sosesčini opozarjal A. Müllner, Tagespost št. 77 z dne 4. 4. 1873 (omenjen tudi v MZK NF 4, 1878, LXXXIII). Opisal ga je I. Orožen, Das Bistum und die Diözese Lavant 1, 1875, 281. Druge omembe: F. Pichler, op. 69, 35; (KLD B [1837] 413); AIJ [1938], str. 44; CZN NV 2, 1966, 9; 7 dni 17, št. 21, 8. 6. 1967, 2 ter AV 20, 1969, 103, op. 223.

¹¹⁸ Topografski zapiski PAM 1/1969; prim. tudi AV, kot prej!

¹¹⁹ V podobni izvedbi, a z enojno grivo še v Zg. Kungoti (S. Pahlč, op. 10, 213, sl.), tam sta dobro ohranjeni še obovi glavi; kot poseben dostavek še v Slivnici (VS 9 za 1962—1964 [1965], 153), Sp. Poiskavi (Blatt Rogatec [1938] 43), Mariboru (spodaj 11, sl. 24); druge prim. glej. A. Schober, op. 92, 135 s!

¹²⁰ I. Orožen, op. 68, 35, je opisal srednji del, »an welchem ein Genius in aufrechter Stellung mit der linken Hand aufsteigend und den Kopf stützend . . . plastisch dargestellt ist,« v Top. zapiski 1/1869 pa piše: »Koničen osrednji stebel se širi navzgor, ob obeh straneh ima reliefno deblo neke rastline, na desni z dvema rožičkoma, na levi okrušeno, na vrhu nad prečko nekaka čakaasta glava. V sredini gola postava na desno, desno nogo ima upognjeno v kolenu in nagnjeno nazaj, na levi stoji; del desnega stegna okrušen. Desna roka ima odbito ramo in pod komolecem, zapognjena je proti glavi rastline. Od leve roke je videti le obrvi, v komolcu je zapognjena navzgor. Za hrbtom na steburu nekaj ovalen štít?« Genij v enakli stoji, a z baklo npr. še na dveh ovršjih iz Homolja pri Konjleu (C. Patsch, WMBH 8, 1904, 248, sl. 122—123), podobno upodobitev navaja A. Schober, op. 92, 135, še iz Sremske Mitrovice. Prim. v tej skupini npr. še ovršje v Slov. Konjicah (A. Muehar, op. 68, T. 4, ter Razprave 6, 1969, 334, sl. 12 — privezan mladenci?) in v Slov. Bistrici (VS 11 za 1966 [1967] 123 — zajec).

¹²¹ A. Schober, op. 92, 213 s.

¹²² MZK NF 20, 1894, 248: »Die Langsseite bildeten gespaltene Säulentrommeln mit der convexen Seite nach aussen. . . . Iz te formulacije ni jasno razvidno, ali je šlo le za dva polovična stebra ali pa za več kratkih delov stebrov, precepjenih na poi, kot bi lahko sklepali po črki. Podobne obloge ograj npr. v Slivnici (VS 12 za 1967 [1969] 95) in Sempetru (J. Kiemene, op. 92, sl. 34, 55, 61 itd.).

¹²³ VS 11 za 1965 [1967] 122 in AV 19, 1968, 321 ss.

¹²⁴ Prim. oceno teh najdb v AV 19, 1968, 330 ss, kjer je opozorjeno na redkost oblik profila krožnikov finejše izdelave z bleščeco črno prevleko, verjetno imataelj sigilatnih posod Drug 37 in Drag 33. Dodatno k temu prim. podobne, čeprav ne istovetne oblike takih posodic iz gomilnega grobišča v Mezösztalasu v županiji Veszprém, datiranega v prvo polovico 2. stoletja (A. Kiss, AE 84, 1857, 42 s, t. 1—2).

¹²⁵ Loka: S. Jenny, MZK NF 18, 1893, 247 ss; Limbuš: A. Muehar, op. 68, 3867; Sp. Hoče: AV 19, 1968, 341/28 (pod Slivnica) ter Račhova: F. Baš, CZN 26, 1931, 114 ss.

¹²⁶ Npr. v Zg. Voldčini: CZN NV 1, 1965, 30 ss; prim. tudi podobne grobove v porečju Solbe: V. Radimský in J. Szombathy, MAG 18, 1938, 92, sl. 25—26 (Wieden).

¹²⁷ F. Ferik, FTB 1801—1902, 10 (za 1902) sl. je zabeležil: »Vnuk sagt, dass aite untergegangenene Stadt in Dogaše stand, die früher zugrunde gegangen ist als Marburg entstand . . . wo der Wald

und auf den Äckern sind Zlegein. . . Vnuk hat auch gebohrt. — O polzvedovanjih mariborskega zgod. društva glej ČZN 1, 1904, 211, in NV 2, 1966, 39, op. 81 (marmorno koritce je sedaj tako preoblikovano, da prvotna oblika in namen nista več razpoznavna). O najdbi dozdevno rimskih noveev v letih 1926—1927 je poročal B. Grlic, Večernik št. 126 z dne 3. 6. 1933, str. 4, ki je tam omenjal tudi različne najdbe iz sosednjega Brezja (1 m visok marmorni steber?, »zemeljske nasipe in hribočke ter »večji prekopan grob, o katerem pravijo kmetje, da so se v njem našli različni prazgodovinski predmeti. Deloma nam to potrjuje tudi kamenje, ki ga je še danes mnogo na gomili«). — Topografski zapiski PMM 1/1952: »Na njivi kmetar R. Mihelca v Dogašah (= SZ od mesta ruševin) so našli pri oranju temelje nekega zidu, ki poteka preko njive. Zgoraj baje večji ploščati kamni, spodaj pa manjši. Na tem mestu tu in tam zastaja voda. Kmet je našel tam predrt bronasto pasno oblogo pravokotne oblike.« — Takrat je najdbe niso hoteli izročiti mariborskemu muzeju, po petnajstih letih pa je doma niso več našli.

¹⁰⁰ Najbližji slovenjgoriški primeri so navedeni v ČZN NV 1, 1965, 50 s.

¹⁰¹ Fragment desnega leva z ovršja marmornega nagrobnika, ohranjena precej izlizana glava in šape, v. 40, š. 28, deb. 7 cm — v mariborskem muzeju, inv. št. A 2326. Najdišče označuje Glavni zapisnik muzeja št. 561 »na njivi pri Zrkovelh«, muzeju je najdbo leta 1924 »dar(oval) I. Friš, posestnik v Zrkovelh«. Najdbo so omenili: F. Kovačič, op. 73, 25; B. Grlic, Večernik št. 196 z dne 2. 9. 1933, 5; F. Baš, ČZN 34, 1939, 104: »Na vzhodnem robu Gomil je našel 1923 pomorski nadkomisar v pokouju R. Plivec rimsko plastiko, levovo glavo iz pohorskega marmorja; ČZN NV 2, 1966, 16, in 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2. — O tradiciji, ki bi govorila za provincialne gomile v tem okolišju, je F. Baš, kot prej, pisal: »Na vzhodu od te terase prehajajo Preloge v njive, ki se razprostirajo proti južnim Zrkovecem in nosijo stare ledinsko ime Gomile«. To je približno na tem mestu, kjer je vrisoval znak za gomilo nezname pripadnosti že P. Schlosser (Uranla 4, št. 21, 1911, 347; DRFG 35, 1912/13 [1913] 528 — do tja ima od zahoda ob Dravi tudi vrčkanovo domnevno pot; MPK 2/3, 1915, 233, sl. 1 — brez označbe štev. ali kraja; tudi ni vpisano v Schlosserjevem rokopisu o grobovih »Der vorgesehichtliche Bacherberg und sein unmittelbares Anland« iz leta 1910 — v Joaneju v Gradcu). O kakih najdbah od tod ni bilo poročano niti pri kopanju kanala Drave niti pri gradnji obvozne ceste v zadnjih letih. Pač pa so bili na zahodnem robu Zrkovec pri vrtanju jaškov za ugotavljanje sestave tal jeseni 1962 med hišama št. 7 in 11 odkriti klesani marmorni kamni brez izrazitih oblik, do 30×60 cm velikosti, vmes pa kot tuje gradivo nekaj kamnov iz granita in večjih obile. En kamen v obliki zatrepca (20×40 cm) je shranil v bližini stanujoči S. Zagar, ki je o najdbi tudi obvestil muzej, vendar pozneje pri gradnji kanala ni bilo novih obvestil (Topografski zapiski PMM 10/1962).

¹⁰² V vrtu mariborskega muzeja v zemljo zakopan »sarkofag« iz peščencea, d. 1,8, š. 0,8 m, š. sten do 25 cm, inv. št. A 2314, naj bi bil istoveten z najdbo ob Zrkovski cesti 108. Podatki o najdbi so nekoliko protislovnji, zlasti če se nanjo nanaša tudi obvestilo v ČZN 25, 1930, 130: »Na Pobrežju so pri oranju na Murkovem svetu našli na kamen, ki je doela silčen kamnu v Zametni vasi (o tem: ČZN 23, 1928, 1461). Po okoliščinah sodeč predstavlja latenski grob, katerega dvojnok se nahaja na Kekovem svetu istotam.« — Leta 1933 je B. Grlic, Večernik št. 126 z dne 3. 6., str. 4, navedel naslednje podatke: »... rimsko grobišče na Spodnjem Pobrežju, ob Zrkovski cesti, pri kmetu Keku. . . imenovani je že leta 1926 ali 1927 našel na travniku za svojim gospodarskim poslopjem žaro z rimskimi novel. Kam je najdba izginila, je za sedaj neznano, vendar je verjetno, da se bo dalo nekaj noveev rešiti za naš muzej. Šele leta 1931 je imenovani našel zopet nekaj rimskih stvari in to okoli 40 metrov od najdišča rimskih noveev. Sklepati torej moremo, da je tukaj večje rimsko pokopališče. Leta 1931 so namreč izkopali rimski sarkofag, to je iz kamenitega kvadra izklesan grob. Pravili so mi sicer, da niso našli zraven ničesar drugega. . . Sarkofag je ostal nato dve leti ob pobreški cesti, letos pa so ga prepeljali v mariborski muzej, . . . Sarkofag je okoli 0,5 m debel in 1 m širok. Na eni strani je izklesana 1 m globoka in 0,5 m široka vdolbina, . . . polje in travnik pri Kekovem posloju pa je večja rimska nekropola, na kateri bo Muzejsko društvo v Mariboru naredilo v jeseni nekaj izkopov.« — V Izvestjih Muzejskega društva v Mariboru 2, 1934, 46, je bilo navedeno: »Najbogatejše pridobitve v preteklem letu izkazuje arheološka zbirka, kateri so bile priključene izkopanine . . . kmetiki rimski sarkofag s Pobrežja (J. Kek), . . . — F. Baš, ČZN 34, 1939, 194, je zadnji omenil: »... 1932 pa je bil na pobreški terasi južno od Melja izkopen koritast sarkofag verjetno rimske provincialne provenience.« — O tem še: ČZN NV 2, 1966, 36, op. 119, in NV 5, 1969, 98, op. 25. Najdišče leži na sadonosniški pari. 30/1 k. o. Pobrežje za Kerkovo domačijo na Zrkovski cesti št. 108. Ker o novelh ni bilo nobenih podatkov več, »sarkofaga« pa zaradi tega, ker je zakopan, da ne bi do kraja razpadel, ni mogoče podrobneje preveriti, ostaja to najdišče za sedaj nepojasnjeno in morebiti tudi nekoliko dvomljivo.

¹⁰³ Med take dvomljive najdbe s tega območja moramo uvrstiti tudi »gomile«, ki jih je v Stražunskem dolu pod tezensko teraso ugotavljal F. Ferk (podatki o tem v ČZN NV 2, 1966, 23, op. 31 ter 39, op. 81; v zvezi s F. Bašem še ČZN NV 5, 1969, 103, op. 39). Najdišče — razgibana površina z jamami in »gomilam« — še danes ni pojasnjeno, ker pa leži na meji glinaste plošče, ki je bila nekje na tem območju nekaj izkoriščana za izdelovanje opeke (F. Baš, Geografski vestnik [GV] 3, 1927, 10) in kjer so našli tudi prazgodovinsko kamnito kopačo (ČZN NV 4, 1968, 14), bi bilo možno, da so tod kopali ilovico za opeko že v antiki ter bi bile antične najdbe, ki jih je omenil Ferk (spodnji del glinastega vrča ter zdno opeko z ostanki malte), lahko v zvezi s tem?

¹⁰⁴ E. Baumgartner, ČZN 27, 1932, 33 s, s skleo profila. Najdbe: »čreplinje svetlorumen in svetlorjavih provincialnih posod, ostanek terrae sigillatae, kosl ploščate rimske opeke« bržkone niso ohranjene, čeprav so bile po najdbi verjetno prenesene v muzej. Trenutno tudi ni mogoče ugotoviti noveev, od katerih je bil Teodorčev v povojnem obdobju še vpisan v muzejski Inventar pod št. 2200, druga dva pa nista bila zanesljivo identificirana po viadarih.

¹² Najdišče leži na vzpetini, ki jo je P. Schlosser, Mariborer Zeitung št. 160 z dne 16. 7. 1939, str. 5, okarakteriziral takole: »... eine mächtige Bastion, die hier heute die Zidovska ulica trägt, die die Drau ungefähr 11 m überhöht. Ihre Lage zum Schutze des Flussüberganges ist strategisch hervorragend. Zweifellos hat dieser ihr seine Fürwahi zu verdanken« (prim. tudi: ZhVSt 33, 1930, 7, z geološko razlagjo). Njegov pomen kot prvi neposredni dokaz naselitve mariborskega mestnega jedra že v antiki so poudarjali: F. Baš, Vodnik po Mariboru [1932] 40, in ČZN 28, 1933, 39; E. Baumgartner sam v ČZN (op. 171) in KSM 1, 1934, 298; B. Saria, AIJ str. 44 in KSM 6, 1939, 73; tudi B. Teplý, Vodnik po Mariboru in okolici [1955] 16 in H. Pirchegger, Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Ifferschaften und Gütle, Städte und Märkte [1962] 20, op. 5 a; nekateri teh in drugi (prim. op. 286) pa so ga povezovali tudi s prehodom prek Drave. Pomen tega mesta bi lahko potrjevale še najdbe marmornih spomenikov, o katerih je poročal A. v. Premerstein v AEM 14, 1891, 84 s »Fragment einer männlichen Porträtbuste, linke Hälfte eines weiblichen Kopfes mit bemerkenswerther Haartracht, kleine Aseherurne ohne Deckel aus röhlichem Marmor«. Ti predmeti naj bi bili najdeni marca 1887 pri gradnji Badlove hiše na Glavnem trgu tik nad nekdanjim usnjarnim skupno z nagrobnikom CIL III 5362 oziroma 11723 (prim. tudi JJ 80 za 1891 [1932] 381). Ker pa se je za tega izkazalo, da je bil v resnici najden v Landsehl pri Lipnici in tu je hranjen, se zdi verjetneje, da si je lastnik pripeljal v Maribor od prav tam tudi druge predmete (ČZN NV 2, 1966, 27, op. 64 in 68), zato jih tu ne moremo jemati v poštev.

¹³ To se kaže za sedaj predvsem v časovnem smislu, saj je bil eden izmed noveev, najden na vrtu nekdanje sinagoge, »bizantinski novee cesarjev Heraklija in Heraklija Konstantina (613–641)«, torej že iz zgodnjega srednjega veka, drugi, Maksencijev, najden pri gradnji nekdanje Klanjškeve hiše, pa iz pozne antike. Ta kraj je bil torej dolgo obiskovan.

¹⁴ O teh in prejšnjih novelah so pisali: V. Travner, ČZN 23, 1928, 221 s; Deutsche Zeitung št. 51, v Ceju 30. 6. 1929, str. 4; E. Baumgartner, op. 171; B. Saria, op. 172, ter drugi tam našteti pisci. — O najdbi »antičnega obroča« in drugih starin na bivšem pokopališču ob Ulrikovi cerkvi pri križišču Partizanske ceste s Prešernovo ulico je pisal edino R. G. Puff, op. 66, 109, zato starosti teh najdb ni mogoče preveriti, čeprav bi glede na bližino najdbe novea mogli biti tudi antični.

¹⁵ Med take nerazjasnjene najdbe sodi npr. pri nekdanji »vill Langer«, današnjem Braniku v ljudskem vrtu, ugotovljen »tlak« (R. G. Puff, op. 66, 121: »gemauertes Bodenpflaster«; za njim še A. Maily, Gassen-, Strassen- und Plätzebuch der Stadt Marburg a. d. Drau [1905], 125), ki ga je F. Baš, ČZN 29, 1934, 35, toimačil kot sledove prazgodovinskih žarnih grobov onkraj ceste: »Loparnati pokrovi nad družinskimi grobovi nalikujejo v večini primerov staremu, hišnemu, zlasti večnemu tlaku in tako bi ta Mailyjeva navedba pričala ne za selišče, ampak za razprostranjenost našega pokopališča...« — Puffove navedbe (kot prej, 137) o verjetnih ruševinah rimskih stavb na Piramidah niso pozneje doživele nobene potrditve. — Tudi Baševe podatke o ostankih temeljev antičnih stavb v Pristanu ter o grobovih na Studencih, objavljene v zagrebških enciklopedijah (citiranih v ČZN NV 5, 1969, 106, op. 54), bi bilo treba šele dokazati.

¹⁶ Podatki o tem: ČZN NV 2, 1966, 3, op. 6. V prvi omembi se H. Pirchegger še ni spuščal v razlago, temveč je le menil, da tako ime večinoma pomeni prazgodovinske ali rimske gomile, pozneje pa jih je — brez dokazovanja — pripisal predrimski dobi. To je nato F. Baš — prav tako brez dokazov — konkretiziral v latensko obdobje (GV 3, 1927, 18, in ČZN 24, 1929, 154, ne pa v Vodniku po Mariboru, 40). Nazadnje je H. Pirchegger, op. 172, 18, edino »am Leber« pričel povezovali z žarnim grobiščem ob Mladinski ulici!

¹⁷ Nagrobnik CIL III 5313 = AIJ 110 je prvi omenil R. G. Puff, op. 66, 140: »In dem Wirtschaftshofe (Meijskega dvora) leht die obere Hälfte eines abgesetzten Römersteines, ...« Pozneje je za tem spomenikom izginila vsaka sled in ponovno ga je omenil šele G. Majcen, op. 73, 0, za njim pa tudi F. Kovačič leta 1926 (op. 73, 25): »Dostoj celo neopažen je nagrobni kamen, vzdan v podzidec hiše št. 9 na Meijski cesti, postavljen nekemu Firmu.« Kako je ta spomenik, najden verjetno v bližini Meijskega dvora — v CIL III je (leta 1873) naveden še na istem mestu, — prišel na drugo mesto, ni znano, kot tudi ni podatkov, kdaj je bil z Meijske ceste prepeljan v muzej — AIJ ga (leta 1938) navaja že kot muzejsko najdbo. — Drugi nagrobnik, AIJ 113, je prvi opisal J. Pajek, op. 76, 21 leta 1900, našel ga je vzdanega »an der Westseite des Haupttractes des neuen Mellingerhofes nahe beim Einfahrtstor«. Ker je bil prvotni samostanski grad (»Schloss Mellina«) leta 1644 porušen in nato obnovljen kot (Kriehuberjeva) pristava, ki je nato leta 1873 pogorela in bila ponovno obnovljena, je usodo nagrobnika AIJ 113 težko zasledovati nazaj. Pajek je vsekakor menil, da ima pred seboj Puffovo odkritje, tj. AIJ 100, katerega napis je skrit pod maito, kot je to izrecno navedel A. v. Premerstein, JZK 2, 1904, 168: »... die einst darunter befindliche Inschrift (CIL III 5313) ist entweder weggebrochen oder unter dem Bewurf der Mauer versteckt, ...« Medtem ko je A. Maily, op. 175, 78, le ponovil Pajkove podatke, je bil leta 1904 na seji Muz. društva govor, »dass bei der ehemals Gerderschen Fabrik in Mellina ein römisches Fries... eingemauert (ist)«, s težnjo da bi ga društvo pridobilo. Očitno gre za nagrobnik AIJ 113, saj je bila na tem mestu nekaj časa (Gerderjova) tovarna kavnih nadomestkov. Spomenik je bil nato trikrat objavljen s sliko: A. Schober, op. 92, 134/293, in B. Saria, AIJ 113, ter KSM 6, 1939, 76. Takrat je bil še vedno vzdan v Meijskem dvoru, nato pa ga je — po poveljih inventarnih podatkih — mariborskemu muzeju leta 1930 podarila »Nabavjalna zadruga državnih nameščencev«.

¹⁸ Napis: Firmus / Sabini. f(i)lius / v(i)lvis. f(icit). sib(i). et = Firmus, Sabinov sin je dal za živa postaviti zase in za... Sedaj v mariborskem muzeju, inv. št. A 2308. — A. Schober, op. 92, 37 ss. datira večino takih nagrobnikov v čas okrog 100 po n. št.; v tem primeru govore za to tudi pravilno izklesane črke. V tej skupini običajnega reliefnega podnožja tu seveda ni mogoče dokazati, a je zelo verjetno.

¹⁹ Ali sta bila v zatrepu tudi običajna goloba, ni spoznavno, a verjetno. Motiv Meduze je po Schoberju, op. 92, 164, najčešči okras, zlasti okrog leta 100 po n. št., sicer pa se pojavlja povsod in v vsch časih. V naše kraje je motiv prišel iz severne Italije, kjer je bil posebno razširjen (A.

Schober, op. 82, 200) in je Imel prej dekorativni kot apotropijski pomen. — Vitičje je tu akantovo, ki je bilo za bršljanom najčesče upodobljeno in prijubijeno zlasti okrog 100 po n. št. (A. Schober, op. 82, 167).

¹⁰⁰ A. Mócsy, op. 80, 174 in 182. Po G. Alföldi, Bayerische Vorgesehichtsblätter 31, 1906, 81, je bilo čisto v rabi pri romaniziranih Noričanih.

¹⁰¹ A. Mócsy, kot prej, 117 (Firmus torej v tem smislu kot močan, stanovit, zvest?), torej nikakor Rimljan (7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2).

¹⁰² Ker sta romanizacija in z njo v zvezi podeljivanje državljanstva najprej zajela tako imenovano plemensko aristokracijo ali tiste posameznike, ki so jih Rimljani hoteli namenoma povzdigniti v višje sloje, se zdi, kot da Firmus ni sodil v to skupino (A. Mócsy, op. 86, 133 s).

¹⁰³ V mariborskem muzeju, inv. št. A 2311. — V zatrepu sta poleg Meduze tokrat jasno vidna oba goitoba, reitel s kantarom in kriatitima levoma pa je znan že z nagrobnika AIJ 105 pri Miklavžu, le da je friz tu zaključen še s po enim kantarom in kriatitima levom na vsaki strani. Tudi ovršje z levom je podobno tistemu na AIJ 104 pri Miklavžu, a osrednji kub je tokrat bolj ohranjen, z dvema delnicoma na sprednji strani, kar je sicer redek motiv.

¹⁰⁴ A. Schober, op. 82, 134/294 ga objaviva v skupini 6 (*Gesondert gearbeitetes Giebelgebälk). Ker današnji ravni spodnji rob z ozirom na podajšani odlomek na levi strani ni videti prvoten, je prav tako možno, da je nastal šele pozneje (prim. podobne odlome npr. v AIJ 50, 56, 61, 236, 264 itd.).

¹⁰⁵ F. Baš, GV 3, 1927, 18 je govori v zvezi s srednjeveško naseitvijo o »skoro recentnem dravskemrodu«, ki naj bi bil po tem razranju nastal vsaj v antiki, s tem pa bi bil življenjski prostor tokrat tu zožen še na obrobje gričevja. Prim. povzetek o tem: S. Pahlč, Večer št. 174, 30. 7. 1970, 21.

¹⁰⁶ To bi lahko veljalo tudi za druge podobne najdbe v Mariboru (ČZN NV 4, 1968, 42, op. 5) in drugod, npr. na Murškem polju ali ob Dravi vzhodno od Ormoža (S. Pahlč, op. 18, 171 s).

¹⁰⁷ Napis: Ausseus . . . / Saturnini (Illus) et / Verecundo (aje / e(oniug) o(ptimae), v(lvius), I(eelt), s(ibi) et / Avito f(ilio). an(norum). XXV = Auskus, sin Saturninov je dal postaviti ta spomenik za živa zase in soprogo Verecundo in za sina Avita, umrlega pri petindvajsetih letih (popravek teksta v AIJ 107 po A. — J. Šašel, op. 144, 4°/107). Obširneje sta o njem pisala A. Müller, MZK NF 4, 1878, LXXXII/II (s podrobnejšimi podatki o najdišču) in J. Pajek, op. 70, 21 ss (z napačnimi razlagami), sicer pa so ga omenili še: O. Hirschfeld, Ephemeris epigraphica 4, 1979, 168/588; F. Zmazek, Fara sv. Petra pri Mariboru [1879] 39; F. Pichler, op. 69, 38; CIL III 11720; A. v. Premerstein, JZK 2, 1904, 165/3 (s popravki Pajkovih navedb); F. Kovačič, op. 73, 25; B. Sarla, AIJ 107 in KSM 6, 1939, 76 (obakrat s sliko); A. — J. Šašel, kot zgoraj ter S. Pahlč, Ptujski zbornik 2, 1962, 169; ČZN NV 2, 1966, 10 s. in op. 10, 214.

¹⁰⁸ A. Müller (op. 187): »Es scheint glaublich, dass die Ansiedlung, der der Grabstein gehörte, um Drau-Ufer gestanden haben mag, dass aber ihre Spuren durch die sich immer noch gegen das Gebirge werfende Drau schon längst weggerissen itd.«

¹⁰⁹ A. Mócsy, op. 80, 165, navaja to ob Ausel na CIL III 10815 iz Križnice (?), R. Katičič, op. 80, 150 ss, pa ob navajanju treh primerov iz Slovenije [AIJ 57 iz Celja; Ausco, AIJ 78 s Tinja; Aus[ca] in AIJ 107] sodi, da je ime zelo verjetno keltsko že zato, ker je znano v epihorski noriški onomasitiki. — Saturninus (A. Mócsy, kot prej, 189) je najpogostejše v Afriki, v severni Italiji, na zahodu in v Podonavju enakomerno močno razširjeno; pred Markom Avreliom v Panoniji zlasti v Poetoviju, Emoni in Sisejli.

¹¹⁰ A. Mócsy, op. 80, 195 s (tu opozorjeno na keltska imena s korenem Ver- in Vere-, a pri Katičiču ni upoštevano). Za Avltus glej op. 148!

¹¹¹ Prim. domneve o tem pri S. Pahlč, op. 10, 225 s, ter op. 4, 39, op. 24 in 164!

¹¹² VS 8 za 1860—81 [1962], 246. Rimske novice z Goree pri Maletčniku je dostoj na karti »Zemljepisni pregled arheoloških najdišč v severovzhodni Sloveniji« (v mariborskem muzeju) označil le F. Baš.

¹¹³ O tem sta leta 1878 pisala A. Müller in J. A. Janisch. Prvi (op. 187) je o tem sklepai po prirodni legi za utrbe primernih vzpetih ter po omembah leg. XIII Gem. na Kamnih na Vurbergu (Blatt Rogatec [1939] 88, o tem nič ne ve, a opozarja na CIL III 10637 iz Staršah (prav ta fragment nagrobnika CIL III [1837; Blatt Rogatec 3]) in na Jančevi gorl nad Selnieo (CIL III 6525). Janisch (op. 76; 2, 1876, 191) je bil še dobočnejši: »Nur der Hügel von Meiling, wo der Kriehubersehe Meierhof steht, scheint ein Castell getragen zu haben, welches ein Gilt der Castellkette bildete, die von Pettau der Drau aufwärts bestand...« Taka utrjena čila pa v 1. stol., ko je bila leg. XIII Gem. še v Ptuj, ni imela nobenega smisla. G. Majeen, op. 73, 7, je menil, da je »majhen kastel« na tem mestu rabil za čuvanje prehoda prek Drave!

¹¹⁴ Napis: D(is) M(anibus) / M(areus) Ulp(ius) Prim(us) an(norum). LX / test(amento). pon(t). ius(s)it / Ulp(iae) S(is)un) / uxori) et) Ulp(ia)e) — Bogovom smrti. Mareus Ulpus Primus, star 60 let, je z oporoko naročil napraviti zase in za soprogo Ulpio Sisiun in Ulpio... Fragmentiran nagrobnik je bil odkrit leta 1898 pri razdiranju vzhodnega stranskega oltarja v južni strani ljudj in prenesen v škofljski muzej (J. Pajek, op. 76, 23, ki je o najdbi poročal tudi v MZK NF 27, 1901, 10). Po navedbi v CIL III 15206 je o spomeniku obširneje pisal A. v. Premerstein, JZK 2, 1904, 183, s kopijo napisa, ki je najdbo datiral v zgodnje 2. stol. Poznejše omembe: H. Pirehger, op. 84, 44; F. Kovačič, op. 73, 15; B. Sarla, AIJ 112 in KSM 6, 1939, 76 (obakrat označen kot izgubljen: torej po prenosu iz škofljskega v pokrajinski muzej [inv. št. A 2310] ni bil opažen); ČZN NV 2, 1966, 11, op. 74 in 133, ter 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2 (ne Rimljan!).

¹¹⁵ Podobno npr. še pri pepelnici AIJ 111 iz Marjbor, pri podstavku nagrobnika AIJ 82 iz Slov. Konjice, nagrobnika AIJ 264 iz Dvorjan itd.

¹¹⁶ A. v. Premerstein, op. 194, 185. A. Mócsy, op. 80, 148 s ugotavlja daleč največjo razširjenost (4/5) na področju CIL III (Podonavju), a meni — po Petrikovitsu, BJ 150, 1950, 189 ss, ki je kot osnovo za poramjanenega Ulpus domneval tudi germanski Wolfas (Ulfenus), v Germ.

Inf. celo eno do dve generaciji po Trajanu; prim. seznam takih imen na področju CIL XIII, prav tam! — da številni Ulpji v Panoniji ne izvirajo od Trajanovega podejiljanja državljskih pravic, temveč »sle sind einheimische latinisierte Bildungen aus germanischen oder keitischen Namen, ...« (prim. seznam razširjenosti po panonskih mestih, prav tam). Glede na bližino Poetovlja, še ne do kraja razčiščeno razmejitve med tem mestom in Flavio Solvo ter neznano najdišče pepelnice AIJ III se v našem primeru ni mogoče kar tako priključiti temu mnenju.

¹⁹⁷ A. Mócsy, op. 83, 185, ob nenavadni pogostosti v severni Italiji trdi: »Dementsprechend kommt der Name bei den Italicern vor, die Urbewölkung hat ihn nur in dem nordwestlichen Teil der Provinz angenommen«, medtem ko je A. v. Premerstein, op. 194, 185, videl novega državljanca tudi po dejstvu, da ni navedeno očetovo ime.

¹⁹⁸ B. Saria, KSM 6, 1939, 76. Za Sisliu prim.: A. v. Premerstein, kot op. 197; A. Mócsy, op. 80, 191, ter R. Katičič, op. 80, 153!

¹⁹⁹ A. v. Premerstein, kot op. 197; P. Petru, AV 15—16, 1964—1965, 76.

²⁰⁰ Prim. o tem str. 11 in op. 16!

²⁰¹ Napis: M(areo) Ulp(oi) Caut(ul-) / lino, qui. vixit / ann(oz), XLV M(areus), Ulp(ius). Seve(r)l- / anus. et. Ulp(ia) Severian(a) / IIII. et. Ulp(ia) / Ianuar(ia) ux(orz) her(edes) / f(aelundum). eurav- / (erunt). see(undum) / voi(unatam). testam(enti) = Marku Ulpju Katulinu, ki je živel 45 let, so dali napraviti (pepelnico) po določbi oporoke dediči sin Marcus Ulpus Severianus, hči Ulpia Severiana ter žena Julia Ianuaria. V mariborskem muzeju, inv. št. A 2309. — Le za eno osebo namenjeno pepelnico presoja E. Diez, op. 91, 151, op. 2, kot izjemen primer. O zgodovini odkritja glej ČZN NV 2, 1966, 31, op. 86! Ker je v prvem sporočilu izrečno navedeno, da jo je odkritelj, trgovec Prešern, našel v svoji kleti, so jo tja spravili očitno že njegovi predniki (ali poprejšnji lastniki hiše), ki pa so si jo bili pridobili za povsem določen namen. Pri tem ne moremo pojasniti, ali so se okoristili z bližnjo priložnostno najdbo, ali pa so tako reč ravno zaradi določene namembnosti posebej iskali in jo morebiti pripeljali tudi od daleč, kot je to npr. domneval B. Saria, KSM 6, 1939, 76. Poleg najbližjega sumljivega območja »Lebarje« bi v poštev za prvotno nahajališče prišel tudi južni breg Drave: npr. izginul »sarkofag« pri Limbušu (A. Muehar, op. 68, 396), tudi okoliš Betnave; glede na Ulpije morebiti celo Ptuj, čeprav ob ugotovljeni teritorialni razširjenosti pepelnice to nikakor ni nujno.

²⁰² A. v. Premerstein, op. 16 (JZK), 181 ss, sl. 129, z natančnim opisom. Druge omembe: F. Kovačič, op. 73, 25; B. Saria, AIJ III in KSM 6, 1939, 76; E. Diez, op. 91, 155 s; ČZN NV 2, 1966, 13 in 7 dni 17, št. 20, 2. 6. 1967, 2 (s. sl.), in št. 21, 9. 6. 1967, 2 (*bogata družina, ki je imela posestvo nekje v koroški četrti« je le domneval).

²⁰³ O genijih prim. E. Diez, op. 91, 156, in op. 15: predmet v njihovih rokah naj bi bil srp (falx).

²⁰⁴ E. Diez, op. 91, 165 ss: od 25 s počtovijskega območja jih je bilo vsaj devet najdenih na podeželju (Videm pri Ptujju, Savel, Velika Nedelja, Maribor, Pernica, Crešnjevce — 2, Smartno in Tinje na Pohorju), drugod v Noriku in Panoniji pa se z izjemo Vranja pri Sevnici (7 pepelnice) pojavljajo le posamič.

²⁰⁵ E. Diez, op. 91, 163 s. Avtorica opozarja poleg stilih kriterijev tudi na epigrafske prvine: še nedosledno opuščanje imen (praenomen) pri mlajših članih družine pomeni prehodno dobo druge polovice 2. stoletja. Podobna časovna opora je dana že v formulni napisu, ko se »približno od konca 2. stoletja dalje« prične uveljavljati qui vixit (A. Schober, op. 92, 11), kar bi pepelnico AIJ III morebiti le pomaknilo bolj v sredino druge polovice 2. stoletja, a verjetno še vedno v čas pred pustošenji Markomanov. F. Kovačič, op. 73, 25, je menil, da je spomenik »iz konca 2. stoletja«.

²⁰⁶ Prim. morebiti tu umestno navajanje A. Mócsyja, op. 80, 148, o pomeni gentilicija Ulpji

²⁰⁷ A. Mócsy, op. 80, 168: s panonskega območja je naveden le en primer, od tod tudi avtorjevo sklepanje Catta (matr) = Catullinus (sin). Catullina tudi na titulu CIL III 5362 iz Lansehe — po W. Modrijan-E. Weber, op. 15, 78/213 iz poznega 3. stoletja.

²⁰⁸ A. Mócsy, op. 80, 116 s.

²⁰⁹ A. Mócsy, op. 80, 116 in 190; A. Schober, op. 92, 10.

²¹⁰ Prvi ju je opisal J. A. Suppantshitsch, op. 64 (Thurm der Stadtmauer); sodeč po izvajanjih, tu je odkril z lastnim iskanjem. Ker sta brez napisov, nista vzbudila pozornosti epigrafov in tako ju npr. A. Muehar sploh ni omenil. Druge omembe: R. G. Puff, op. 20, 99 (Reekthurm — po njegovem mnenju rimska stavba); D. Trstenjak, Novice 17, št. 14 z dne 6. 4. 1858, str. 106 (Čelgov turm) in Triglav (1870), 13; A. Müllner, op. 157 (Tschelgitscher Thurm); J. A. Janisch, op. 76: 2, 1878, 179 (Reekthurm); J. Pajek, op. 76, 20 (Tschelgithurm); A. Mally, op. 175, 74 (Reekthurm); B. Saria, KSM 6, 1939, 76 (Tschelgijev stolp) ter ČZN NV 2, 1966, 8 ss (Sodni stolp) in 7 dni 17, št. 21, 9. 1967, 2.

²¹¹ A. Schober, op. 92, 135 s; glej tudi op. 159!

²¹² Ob različnih priložnostnih navajanjih, npr. »Bacchuskopf« (A. Muehar, op. 68, 394), »Perunova glava« in »Triglav-Trojan« (D. Trstenjak, op. 210), »Jupiter« (Blatt Rogatec 48) itd. prim. razlago o možnih pomenih pri A. Schober, op. 92, 214, ter najnovejšo opredelitev za Serapisovo glavo pri B. Ferc, op. 98, 39 s!

²¹³ Po Schoberjevi razdelitvi bi prišla v poštev ena izmed različic v skupini 4 (Stellen mit einer Porträtdarstellung als Hauptbild und kleinen dekorativen Nebenbildern) F (Die Halbfigur in einer rechteckig geformten Nische). Pravokotni okvir je namreč edino, kar je na tem fragmentu zanesljivo podano.

²¹⁴ Na primere serijske izdelave likov pokojnikov opozarja A. Schober, op. 92, 183.

Opisjal na Sodnem stolpu sta preslabo ohranjeni, da bi omogočali zanesljivo ugotavljanje noše. Videti je, da je bil mož običen v rimsko nošo (sagum?), desno roko je imel verjetno položeno čez prsi; ali je v levici držal zvitek (listino o državljskih pravicah?), ni ohranjeno. Pokončna drža glave s pogledom, uprtim naravnost predse, ni nujno, da je individualizirana,

prav tako kot ne rahlo na levo ter nazaj obrnjena glava žene, kakor je npr. prikazano na nagrobniku iz Ebretshedorfa ter v podobnih primerih na medaljonih z območja Flavie Solve (A. Schober, op. 92, 81, 145 ss). Kakih značilnosti domače noše pri ženi ni opaziti, njena pričeska bi bila še najprej podobna tistim pri ženah julijske liše, a je verjetno le shematizirana (A. Schober, kot prej, 176).

¹¹⁵ Tako je menil B. Saria, KSM 6, 1939, 76, vsaj za ta dva fragmenta ter nagrobnik AIJ 112 iz stolnice; manj upravičeno bi se zdelo to za pepelnico AIJ 111 — 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2?

¹¹⁶ A. Muehar, op. 68, 398.

¹¹⁷ A. J. Janisch, op. 76: 2, 1878, 191, opomba: vzdian naj bi bil »in der Thoreinfahrt des Pirehan'schen Hauses«.

¹¹⁸ V. Travner, KSM 2, 1935, 156, s sliko »židovske« strani ter KSM 3, 1937, 166. Podatki o najdišču so nekoliko protislovni, zakaj B. Saria, AIJ 109, je zapisal, da je bil kamen najden na nekdanjem židovskem pokopališču, med današnjim sodnijskim poslopjem in tako imenovanim židovskim stolpom (prim. tudi KSM 6, 1939, 76; druge omembe: 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2). V marlborskem muzeju, inv. št. A 2307.

¹¹⁹ AIJ 109: »Block aus weissem Marmor zu einer grösseren Grabanlage gehörig«. Morda bi prišla v poštev oblika kot AIJ 201 iz Einone, vendar pa Sariaev prikaz tega napisa — Asjelepl- (adīs all -adi [l]ib[ert]i ali -o) — dopušča dvom. Poslednja črka na kamnu namreč nikakor ni tako očitna B, lahko bi bila tudi E, črka pred njo pa morebiti F. Razdalja med Sariaevima I in B znaša 9,5 cm, medtem ko je običajna razdalja med črkami prve besede do 4,5 cm, to pa bi se pri tolmačenju F E (= fe[cl]t[?]) ujemalo. Razen tega kamen na mestu med prvo besedo in poslednjima dvema črkama ni tako izbrisan, da bi mogel domnevati L manjkati. Nasprotno: vsa površina je dokaj hrapava in med I in F oz. F (razdalja: 36 cm) dejansko ni bilo nič. — Morda bi kazalo upoštevati poleg tega napisa na ozki stranici kamna še črke na eni izmed širokih strani, vklesane na obrobje: 1? V S I O, kotikor so seveda skupno z oznico sploh antične (I je rahlo zapogojen na J all U, S je manjši od drugih črk)?

¹²⁰ F. Plehler, op. 69, 13, je poleg nagrobnika (glej op. 221) navedel še »Mosaik in oljenko. Odkod podatki o mozalku, ni ugotovljeno, oljenko pa je Joaneju prodal Puff leta 1865 (JJ 55 za 1866 [1867] 22). Po Inv. knjigi št. 637: »Lampe, eindolehig, roter Überzug auf gelblichem Grunde. H. 3,2, L. 9,2, Br. 6,1 cm. Hohe Einfassung mit 3 Knubben, auf dem Boden der Stempel CRE-SCE (?).« — F. Ferk, FTB 1901—1902, 31 (za 1901) si je zapisal še neko drugo (antično?) najdbo: »Oberlehrer Anton Hofbauer schenkte mir einen Briefbeschwerer aus Bronze, der eine Spings darstellt (teils Flügel abgebrochen) und auf einem Aecker bei Gams gefunden war.« Drugih omenb najdb ni znanih, pač pa je P. Schlosser, op. 72, 528, na karti označil pri Kamnel »dokazano rimsko naselbino«. Da je »vrez dvoma bila manjša naselbina v Kamnel, kjer sta bila odkrita rimski nagrobnik in oljenka«, je menil tudi B. Teplý, op. 73, Solska kronika kamniške osnovne šole navaja celo »poin lonec rimskih novcev iz 2. ali 3. stoletja«, najden »v vinogradu na vzhodni strani šole« in izročeni graškemu Joaneju? O poteku rimskih cest na tem območju glej op. 278!

¹²¹ Napis: [S]econd[us] / Q[ui]spittu[us] (fillus) / et, Avrella / Gemella VI[VI] / fec(erunt), sibi et / Respecto / (fil)io, an (norum). XVI = Secondinus, sin Quispittulov in Aureli-a Gemella sta dala za živa postaviti zase in za sina Respecta, umrlega pri 16 letih. Najpodrobneje je kamen opisal R. Knabl, Notizenblatt — Archiv für Kunde österreicherischer Geschichtsquellen 6, 1856, 523 s, in MhVSt 7, 1857, 133 ss. V Sylloge, op. 80, 354, je Knabl drugo vrsto popravil: Quispittul in opisal tudi usodo tega kamna: »Sic per undecim annos parieti Ecclesie parochialis aedinis sine spe Insertionis jacuit indecensus, donec eum mense Augusti 1861 pretio emptum propriis Impensis in villam meam vinariam in Kosehagg 1½ hora inde distantem transportari curabam, ubi nunc in vestibulo (eum Indietione Loel Effossionis) parieti affixus spectatur.« Druge omembe: Steiner, op. 80, 481/3237; CIL III 5315 (s pripombo: »Nuper quoesvit G. Wilmanns nec reperit« in elitriranjem prve vrste ceunde oz. leundi; na str. 1048 dopolnitve o prenosu spomenika v »Kosehab n. 133 prope Marburgum« in popravkih opisa: »Addit idem v. 2 in lapide SPITVLLI esse, et sub titulo hominem eerni sedentem ad Ineudem«); F. Plehler, op. 10, 120, 229, 232; op. 20; le znak na karti ter op. 69, 13; B. Teplý, op. 220, ter ČZN NV 2, 1966, 9, op. 48, in 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2.

¹²² R. Knabl, op. 80, 354, je relief opisal (»Subtus inscriptionem et vir dm sedens exculptus, qui manus sinistra tangit Ineudem«), ni pa ga v nobeni kopiji prikazal. V tem primeru gre torej za nagrobnik Sehoberjeve skupine 2/b oz. 2/d, upodobitev kovača na podnožju pa je očitno v zvezi s poklicem pokojnika (A. Schober, op. 92, 174).

¹²³ A. Schober, op. 92, 10, za oblike na -Inus in -lanus. Ime Quispittui je R. Knabl, MhVSt 7, 1857, 114, razlagal kot — če ne Ilirsko — keltsko v sestavljeni obliki iz Quisp in Itui, in sleer predvsem zaradi čestega pojava sufiksa itui, ni pa imel te razlage za dokončno. Ime je v tej obliki bržkone edinstveno, a ga R. Katičič, op. 80, ne zajema pri keltskih imenih.

¹²⁴ O Gemella prim. A. Mócsy, op. 80, 117: morda po smislu prevedeno na latinsko?

¹²⁵ Najstarejše znano obvestilo: J. A. Suppantsehitzel, op. 64, kl ga (prvi?) izloča iz marlborskih najdb: »Ein grosser, aus Stein gehauener Löwe liegt auch von der Stadtpfarrkirche, gehört aber nicht hierher.« Spomenik je tedaj očitno prsto ležal na trgu, zato se nam zdi nerazumljivo, čemu bi ga bilo na to mesto prltovorili iz Starš, kjer je možička marmornih kamnov prišla na dan šele leta 1839. Druge navedbe: A. Muehar, op. 68, 398; R. G. Puff, op. 20, 69 (prvi lokaliziral lego pri zvoniku); D. Terstenjak, op. 210; J. A. Janisch, op. 76: 2, 1878, 173 (prvi navedel najdišče: »... aus dem Draubette bei St. Johann am Draufelde...«?); F. Plehler, op. 69, 30; J. Pajek, op. 76, 20; A. Mally, op. 175, 30 (prvi izrecno omenil zazidavo, a prejšnje stanje le posredno: »Er stand früher frei, denn noch in den Sechziger-Jahren des vorigen Jahrhunderts erzählten alte Männer, dass sie als Knaben auf ihm geritten seien.«). F. Kovačič, op. 73, 25; F. Baš, Mar. Večernik št. 142 z dne 25. 6. 1929, str. 3, in op. 172, 41 (samo fotografija); KLDB [1937]

450; B. Sarla, KSM 6, 1939, 76 (kjer pravi: »Tudi ta kamen je bil svoj čas pri Tschellgjevem stolpu.« (?)); II. Auer, Marburger Zeitung 84, št. 224, z dne 11. 8. 1944, 3 (s fotografijo in razlago: »Vor seinem jetzigen Aufenthaltsort befand er sich an dem Felberturm.«); CZN NV 2, 1966, 21, op. 16 ld.

⁷² Prlm. o tem: E. Ceve, AV 6, 1955, 33 ss, kjer pa je marlborski primer le bežno vključen v razpravo (prim. o levih še W. Modrljan, op. 142 [Waltersdorf], 13 ss).

⁷³ Prvi ga je objavil leta 1534 Aplanus, nato pa še vrsta drugih zbirateljev rimskih napisov: (Lazius, Katanusles, Gruter) in zgodovinarjev (Klndermann, Schutz, Muchar, Puff) — podatki o tem v CZN 2, 1966, 4 ss, z opombami. Zanimivo je, da ga npr. Zupančič sploh ni omenil, morebiti nikrat že ni bil več viden, če si smemo tako razlagati Mucharjev stavok: »Diese verstümmelte Insehrift lässt keine vollständige Sinnserklärung mehr zu« (op. 68, 388 — pisec se tu sklicuje na Gruterja; podobno kot Puff, op. 67, 24 s, na Laziusa). N. Terstenjak, op. 210, je to izrečno poudaril: »Kamna dandanašnji ni več, ...«. Tudi Stelner, op. 80, 482/3259, in CIL III 5314 sta se sklicevala na tri najstarejše avtorje. CIL III 11.713 k temu še — po Ephemericis epigraphica 2, 1875, 442 (?) — dopolnitve o razširjenosti tega kulta. Pozneje je bil žrtvenik le priložnostno citiran ali omenjen, npr.: F. Piehier, op. 69, 30; J. Pajek, op. 76. W. Gurllitt, AEM 19, 1909, 8/30; K. Wigand, JÖAI 18, 1915, Bbl, 210 s, in B. Sarla, KSM 6, 1939, 74: »Zato je tudi verjetno, da je naš kamen iz Ptujja prenesen v Maribor.«

⁷⁴ B. Sarla, kot prej, je menil le: »Imena onih, za katerih blagor je bil kamen posvečen, kakor ime onega, ki ga je posvetil, so močno pokvarjena.« Zadnje (Gurllittovo) razlago je objavil K. Wigand, op. 227; Nutricl (bus) Aug(ustis) sacrum pro salut(e) ... / Val(e)riae Mar(c)elliae ... / [p]ater v(otum) [s(olvit) l]ibens n(eritio) = Vzvišenim Dojnicam posvečeno. Oče je za zdravje Valeric Marcele (?) uslišal radevolje izpolnil zaobljubo. Ker je navajanje tega napisa pri raznih avtorjih različno, ni jasno, ali je na spomeniku v drugi vrsti res bilo tudi ime M.ulli (Aplan), Marull (Lazius, Gruter), za njima (tudi kot Marull) Klndermann, Schmutz, Muchar, Puff, Terstenjak, Steiner, ki je napis tolmačil: Nutricl augustae sacrum, pro salute Marull Valeril filii et (Vale)riae Marullae (Secun)dinus? Paternu(s), v 2. oz. 3. vrsti pa Mariellae (Alpian, Lazius) oz. Marullae (Gruter), v eni ali drugi obliki še pri zgoraj navedenih pislih, vključno CIL III 5314 (kjer citira še eno razlago: [Fortunae ad] utricl Aug(ustae) sacrum pro salut(e) ... Val(e)riae Mar(c)elliae ... [p]ater v(otum) [s(olvit)]. V vsakem primeru sta imeni Valerius in Marcellus oz. Marcellinus za severno Italijo tipično latinsko ime (A. Mócsy, op. 80, 180, 195), na zahodu pa je pogost tudi Marullinus (prav tam, 180). Kljub temu gre verjetno za romanizirane osebe, časovni okvir pa je mogoče določiti le na splošno: kult Dojnic je trajal v Poetovlju v 2. in 3. stoletju (M. Abramle, op. 62, 32).

⁷⁵ Doslej najobširneje o ptujskih Dojnicah: K. Wigand, op. 227, 189 ss. Število spomenikov brez običajnega reliefa je mnogo manjše od reliefnih, kamen CIL III 5314 zato ni mogoč vzbuhati posebnega zanimanja in je bržkone tudi iz tega razloga kmalu spet izgini pod ometom (?). Kuit je M. Abramle, op. 62, priloževal panonskim lokalnim božanstvom, po najbližjih primerjavah s kultom materinskih božanstev, Matres (zlasti v Porenju) pa naj bi izhajal iz keltskega verovanja, ki so ga nato prevzeli tudi Rimljani (i. Mikl-Curk, Das Altertum 9, 1963, 93, vidi delež Rimljanov v načinu posvetil in upodobitvah reliefov).

⁷⁶ Edino poročilo o tem: VS II za 1966 [1967], 124 s. Sedaj spravljen v marlborskem muzeju. Inv. št. A 2881. Napis: Herculi sacrum) / Calus Iulius Eptino. = Herkulu posvečeno. Calus Julius Eptino. — Druga omembe: CZN NV 2, 1965, 19; 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2 (Septimus? — po imenju J. Sašla) ter V. Kolšek, AV 19, 1968, 276.

⁷⁷ A. Mócsy, op. 80, 147 s: za podeditve državljanstva pridejo pri tem v poštev Cezar, Avgust in Kalligua; avtor meni, da gre pri tam naštetih primerih mnogokrat prej za severne Italike kot domačine. Velik del oseb s tem gentilejem je v Panoniji pripadal vojaškemu stanu (A. Mócsy, kot prej, med primeri, naštetimi na str. 148 s) ali tudi upravi (prim. seznam pri F. Swoboda, op. 2, 309f.). Pa tudi sleer je bilo v času julijskih vladarjev državljanstvo podedeno številnim prebivalcem Norika, zlasti v njegovih južnih in zahodnih delih (G. Alföldi, op. 180, 81); mednje bi v bližini sodil titulus CIL III 5101 iz Zg. Vižinge, datiran v drugo polovico 1. stoletja in namenjen nekemu Cislacu, »nastavljenemu vozniške postaje, vozarju, vozniku, človeku, ki se bavi z izdelovanjem lahkih voz, ali ki je doma iz takega izdelovalnega centra« (J. Sašel, Kronika 2, 1954, 23, sl. 3).

⁷⁸ L. Barkóczy, Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae [AAH] 16, 1964, 291, 290 (seznam). 1. stoletje torej kljub C. Iuliusu nikakor ni zanesljivo (VS, op. 230f.).

⁷⁹ V obeh primerih gre za zelo shematičen prikaz stoječega Herkula z betom v levi in daritveno skodelo (v) v desni roki. Ker sta spomenika slabše ohranjena in po izvedbi nekoliko različna (na tistem izpod Pekrske gore je Herkul prikazan v niši, na tem iz Pristana stoji prosto, a na podstavku, žrtvenik pa je skrbneje profiliran), bi bilo le po podobni kvaliteti izdelave mogoče govoriti o isti delavnici. Neskrbna izvedba lahko pomeni marsikaj: npr. da ni bilo v kraju ali pri roki dovolj izvežbanega kamnoseka, da se je posvetitelj iz gmotnih razlogov zadovoljil s skromnejšo izvedbo, da ga je morebiti izklesal celo sam ipd. (o kamnosekih prim. npr. A. Schober, op. 92, 181 s).

⁸⁰ Prim. razlago o pomenu Herkula v Vranju: E. Riedl in O. Cuntz, JfA 3, 1909, 16 ss, kot tudi najdbe herkulovih žrtvenikov na Kugestelnu ob Muri: F. Piehier, MhVSt 35, 1887, 115 ss.

⁸¹ Napis: Mercurio / sacrum, / Primitigenius / v(otum) [s(olvit) l]ibens n(eritio) / T(iti) Attili lib(ertus) = Merkurju posvečeno. Primitigenius, Tita Attila osvobodene je uslišal radevolje izpolnil zaobljubo. V Joancju, Inv. št. 106. — Najzbrnjejši zapis pri R. Knabi, Notizenblatt v ARKÖGQ 7, 1857, 161 s in 362 s, ter Sylloge 381; druge omembe: Der Aufmerksamste št. 257 z dne 7. 11. 1856, 1119 (poročilo o odkritju); MhVSt 9, 1859, 37/671 (obvestilo o prenosu v Gradec); F. Piehier, op. 20, 163 in op. 69, 23; CIL III 5310; II. Pirchegger, op. 84, 35; B. Sarla, Mar. Zeitung št. 42 z dne 21. 2. 1926, str. 2 (omenjen kot »verschollen«) in AIJ 102 (s fotografijo); W. Modri-

jan-E. Weber, op. 15, 107/106 (s fotografijo); CZN NV 2, 1966, 9, ter 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2 (s sliko).

²⁰⁶ Priljubljen: A. Móesy, op. 80, 185, O Attijh sta v Flavii Solvi znana dva spomenika — CIL III 3331 (T. Attius Tutor, vojaški poveljnik, iz municipalne aristokracije v mestu) in posvečilo svobojena Marcia geniju dveh Attijev (W. Modrijan-E. Weber, op. 15, 45 s/169 in 66 ss/221: dalirana v 2. stol.).

²⁰⁷ V poštev prihajajoče možnosti je navedel že R. Knabl, kot op. 235, 162. O razširjenosti: H. Kenner, op. 112, 93, ki navaja med kamnitimi spomeniki le sedem najdišč, med njimi dve iz Slovenije (Hoče, Celje), K temu še: V. Košček, AV 19, 1968, 277.

²⁰⁸ Napis: D(e)o. S(ol)i. I(n)uileto. M(i)l(i)rae / pro salute / M(ar)ci. Aur(eli). Felician(i) / M(ar)ci. Aur(eli). Felleissim(i) / fil(i)i. etus. et Aure(i)i / Feliciani. Iunior(is) / Philumenus amil(e)us / eorundem ex voio / posu(i) — Sončnemu bogu nepremagljivemu Mitri je za zdravje Marka Avrelija Feliciana, Marka Avrelija Felleisima, njegovega sina, in Avrelija Feliciana mlajšega dal postaviti po zaobljubi njihov prijatelj Philomenus. Podatki o zbrani literaturi v CZN NV 2, 1966, 16, op. 118; tudi 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2 (z netočno razlago).

²⁰⁹ Zanjo pa bi npr. govoril patrocinij hoške cerkve (sv. Jurij), na kar je opozoril B. S(aria), Mar. Zeitung št. 42 z dne 21. 2. 1926, 3.

²¹⁰ Dokaj redko ime: na dva primera v Akvinku opozarja A. Móesy, op. 83, 184, na enega v Briggerju pa L. Barkóczy, op. 232, 320.

²¹¹ Po L. Barkóczy, op. 232, 312, je osnova tega priimka Felix, v obliki Felicianus se pojavlja po Marku Avreliu, najpogostejše v Dalmaciji in Panoniji, medtem ko so bili nosilci oblike Felicissimus sužnji osvobojeni, največkrat v severni Italiji in Afriki. Za naš primer iz tega ne moremo izvajati nobenih zanesljivih sklepov.

²¹² L. Barkóczy, op. 232, 262.

²¹³ O milirizmu prim. zgoščeno: M. Abramčič, op. 62, 63 ss, ter W. Schmid, Sudsteiermark [1925] 20 s; seznam mitrejev oz. Mitrovih posvečil v Sloveniji je nazadnje podala V. Košček, AV 19, 1968, 280.

²¹⁴ Napis: Sennus / Sacri f(ili)us h(ie) s(it)us / c(st) et Cona / Mod(esti) f(ilia) / con(i)u(g)l(i) / ei filiae v(ivi) f(ecerunt) — Sennus, Sakrov sin je tu pokopan in soproga Kona, Modestova hči; sinovi in hčere so za živa postavili. To čitanje je navedel A. v. Premerstein, AEM 14, 1891, 85 s, medtem ko so vsi poprejšnji poročevalci navajali v 4. vrstici Metusio (Lazius; Molusio). O najstarejših poročevalcih do Puffa glej CZN NV 2, 1966, 4, op. 9–30. K temu o CIL III 5311 še: Mihvši 5, 1834, 115; F. Pichler, op. 19, 227 in op. 69, 233, 23; MZK NF 4, 1878, LXXXIII; J. A. Janisch, op. 76, 2, 1878, 766; B. B. Arehaeografo Triestino NS 9, 1882, 129; W. Gurliht, MZK NF 17, 1891, 248; C. Hiltl, op. 70, 174; J. Pajek, op. 76, 20 s; CIL III Suppl. 1902, 11712 (prevzeto Premersteinovo čitanje); B. S(aria), Mar. Zeitung št. 42 z dne 21. 2. 1926, 2 (Saeer); CZN kot prej, s fotografijo, ter 7 dni 17, št. 21, 9. 6. 1967, 2.

²¹⁵ Izvirna keltska oblika je Seino; A. Móesy, op. 80, 204, navaja isto ime še iz Emone (2/63), W. Modrijan-E. Weber, op. 15, 31 s/191, pa iz Klein-Stübinga. Na njegovo razširjenost v Noriku in Galiji opozarja R. Katičič, op. 80, 153. Sacro navaja A. Móesy, kot prej, 248 iz Szenjendre; R. Katičič ga ne upošteva. Cona znana samo še enkrat v Noriku — R. Katičič, kot prej, 133. Modestus po A. Móesy, op. 80, 182, pogosti v severni Italiji in južni Galiji; R. Katičič ga ne upošteva.

²¹⁶ Njegovega rodu ni mogoče zanesljivo določiti; morebiti je bil eden izmed najbolj prilagodljivih Pošicev? Zenoine ime bi morebiti govorilo za to, da se je poročil s hčerko prav tako prilagodljivega domačina, ki si je sicer nadel tuje ime (Modestus?), a je hčer glede na okolje oz. tradicijo še polmenoval po domače.

²¹⁷ O miljniku je prvi posredno poročal A. Muehar, op. 68, 393: »Man zeigte hier auch ehedem ein Milinare Romanum.« Odkod mu ta vest, ni znano, vsekakor poprejšnji zbiratelj napisov te najdbe niso omenili. Nanj se je skliceval R. G. Puff, op. 20, 152, nato R. Knabl, AfKÖGQ 26, 1861, 61, za njima pa še J. Pajek, op. 76, 21, in P. Schiosser, DRG 35, 1912/13 [1913], 547 s, nato je ta dvomljiva najdba do opozorila v CZN NV 2, 1966, 6, prišla v pozabo.

²¹⁸ Najdbo je prvi omenil B. S(aria) v MZ št. 42 z dne 21. 2. 1926, str. 2, nato pa jo je opisal F. Steie, Zbornik za umetnosno zgodovino [ZUZ] 6, 1926, 113 (»Po izjavi arheologov »pada relief v okviru poznoantičnega panonskega kamnoseštva«). Poleg kratkega obvestila v CZN 21, 1926, 155, je B. S(aria), 16. DRGK za 1925/1926 [1927], 117, menil: »Das Relief zeigt deutliche Einflüsse der in den gallisch-germanischen Ländern üblichen Dekorationsweise«, da pa ima preprost okvir tipično noriško-panonske valovnice. S fotografijo pri F. Steie, Starinar 3. s. 4, 1928, 61. R. Ložar, CZN 29, 1934, 104, ga je kot »plaster se sedasio vijugo« obravnaval med ornamentni noriško-panonske kamnoseške industrije. Poleg bežne omembe v KLDB [1937] 113 je o njem poročal še M. Zadnikar, VS 7 za 1958–59 [1960], 50 ss (s fotografijo); o historiatu najdbe glej tudi CZN NV 2, 1966, 16, op. 118.

²¹⁹ Podatek pri Mueharju, op. 68, 393 (»Aussen an der Kirche befindet sich zu Kötsch ein Stein mit mehreren Brustbildern . . .«) je videti zanesljiv, vendar o tem kamnu ni bilo nobenega drugega podrobnejšega obvestila. Mueharjev podatek so ponavljali: R. G. Puff, op. 20, 152; J. A. Janisch, op. 76, 766; F. Pichler, op. 69, 23; J. Pajek, op. 76, 20 (po njegovem izražanju bi moral biti spomenik takrat še viden, a kaže vendarle, da gre le za prepis že znanih navedb). B. S(aria), MZ št. 42 z dne 21. 2. 1926, str. 2, je izrečno omenil »drei Porträten«. Historiat tudi v CZN NV 2, 1966, 6, op. 24. — B. S(aria), kot prej, je ob isti priložnosti omenil tudi domnevne najdbe marmornih kamnov pri novem hoškem pokopališču vzhodno od vaškega središča, torej v smeri proti Bohovi. Navsezadnje tudi ne smemo dočeti izključiti možnosti, da bi bil ta spomenik uporabljen za mejnik katastrálnih občin pri Bohovi (prim. op. 1091), čeprav je že zaradi teže tega kamna to manj verjetno.

²²⁰ Prim. o tem: CZN NV 2, 1966, 31, op. 36!

¹¹¹ O tem ovršju š. 1,26 in v. 0,47 m («dvojnok» iz Starš je objavil A. Schober, op. 92, 133/291, sl. 153 — o razširjenosti motiva glej str. 204) glej zbrance podatke v CZN NV 2, 1966, 26, op. 59! Verjetno ga je omenil tudi J. A. Janisch, op. 76: 2, 1878, 550, ko je navedel »2 grössere dort gefundene Römersteine«. Najpodrobnejši opis tega in drugih spomenikov je podal F. Ferk, FTB 1901—1902, 6 (za 1902): »Im Hofe des Schiesses südseitig Glebelstein eines röm. Grabmonumentes. In der Mitte eine halbnaekte Frau auf ... Stockerl sitzend ... über den Mann. Auf Stockerl auch Erot ihr zugckehrt, wie im Tode verelnt. Zu beiden Selten geflügelte Genien mit Fackeln. — Auf der Umfassungsmauer nach Osten hoch: ein Adler mit dem Schnabel ... Früchtenguirlande haltend. Ferner ein Stein mit Manngestalt im Glebelfeld, darunter Schrift mit nur wenigen Buchstaben, mit Mörtel viel verschlammelt. — Verwalter sagt, dass früher im Schlosshof nordseitig auch grösser Römerstein, von dem er aber nicht wisse, woher er kam.« Ta Ferkov opis kaže, da je bil lastnik Feyerer medtem po Müllnerjevem priporočilu že odstranil ovršje s prejšnje lege («In der Stufe vor dem Haupteingang») v steno na dvorišču. — KLDB [1937] 412 je še navedel: »V gradu so 4 rimske kamni.«

¹¹² CZN NV 2, 1966, 26, op. 60. Fragment je B. Sarla očitno še videl, ker navaja po CIL izpopolnjen napis: ... / aed(ills). [... / au [... / ma[... / conu]x all -gl... / av... [... (prevod in smotrni: manjka predvsem ime iz neohranjenih vrst; v prvi vrsti je za skrajšano oznako službe verjetno sledila še oznaka kraja, v drugi in tretji vrsti je verjetno bilo ime žene in njenega očeta, v četrti vrsti morebiti le oznaka sorodstva ter v peti vrsti po tolmačenju AIJ 108 še najprej ime otroka — prim. tekst na fragmentu CIL III 5309 iz Sivincev). Edil neznanega imena je morebiti služboval v Flavij Solvi (taka možnost za mariborski kraj oz. Betnavo kot je omenjeno v 7 dnl 17, št. 21, 0. 6. 1967, 2, ne prihaja v poštev), tod pa se je nasečil šele pozneje. — Tretji kamen CIL III 11719 je bli, sodeč po opisih, vrhnji del nagrobnika z delom zatrepja in priletkom napisnega polja, odkoder je zabeležen brzkonca ostanek in dativo -nio. — Ferkov fragment z orlom bi bil torej v tej skupini četrti kamen.

¹¹³ W. Modrijan-E. Weber, op. 15, 107/99, s fotografijo.

¹¹⁴ Cenitev je lahko le iz proste presoje, ker na tem območju za to ni zadostnih podlag, opranjne na druge, prav tako le približne cenitve pa je zelo nezanesljivo. Za primer: pri 100 km² mariborskega okoliša bi naj živico tod po splošnih cenitvah, ki se sučejo ponavlad med 4 in 12 na kvadratni kilometer (B. Grafenauer, op. 19, 169), in z ozirom na relief zemljišča pač neko srednje število, npr. 600—800 prebivalcev, čeprav je to čisto hipotetična številka.

¹¹⁵ Prim. o tem: CZN NV 2, 1966, 4 s, in op. 10—13!

¹¹⁶ A. Muehar, Das Römische Noricum I, 1825, 301 s. Na karti, priloženi drugemu delu [1826] »Tabula Norici Romani«, ima ob Dravi vrisano cesto »Via verosani« (?). V svoji »Geschichte des H. Steiermark« (op. 68, 94) je bli o tem mnogo nedoločnejši in tudi na priloženi karti »Stiria Romana« ni to vrisano nobene ceste.

¹¹⁷ F. Flehler, op. 10 in op. 69: oba lizseka mariborskega okoliša sta reproducirana v CZN NV 2, 1966, 9 s. Na karti, op. 69, je poleg glavne ceste prek Šentilja prikazana trasa čez Plac le kot stranska cesta.

¹¹⁸ Tu so mišljeni npr. Mannert K. M., Geographic der Griechen und Römer 3, 1792, in podobna dela, našeta pri J. Šašel, Zgodovinski časopis 8, 1954, 127, op. 1.

¹¹⁹ Poročilo za leto 1902 z dne 22. 3. 1903 — v dež. arhivu v Gradcu. F. Baš, KSM 1, 1934, 323, je staro zvezo z Dravo videl v Betnavski cesti!

¹²⁰ F. Ferk, FTB 1901—1902, 35 (za 1901): »Die Römerstrasse bei Windenau geht von der heutigen Fahrstrasse von Rossweln nach Windenau SW wo die grosse Esche und Linde stehen, ab die beiden Bäume stehen auf ihr — als mässige Sattelung, auf der in trockenen Jahren das Gras braun wird — über die Müllerwiese, auch Ziegelwiese genannt, in N Richtung, dann westlich von der herrschaftlichen Dreschtenne über den Kerschbaumacker und die Kerschbaumwiese und führt zwischen den Kerschbaumacker und den Thesenacker zum Feldweg, der zur gemauerten Feldkapelle von Unter Rothweil ... und nach Wind. Calvarienberg läuft. Somit erwiesen, dass die römische Strasse von Kötsch ab nicht die heutige Reichsstrasse ist, sondern von Kötsch und Rossweln nach Windenau lief. Verwalter stiess auf sie beim Ackern.« Prav tam, 24 s (za 1902): »Über die römische Reichsstrasse. Einen schlagenden Beweis fand ich nördlich von Eichenwald von Windenau. Da ist sie uns noch erhalten und zwar östlich von der Reichsstrasse, sie begleitet dieselbe, ist aber bis zum Pestkreuze zu stark zerstört, aber nördlich von dem Pestkreuze sieht man sie deutlich (auf einer) Strecke von 316 Schritten. Sie liegt höher als die sie heute begleitende Reichsstrasse und zeichnet sich durch wohl ersichtliche Sattelung aus.«

O mostu je rečeno le: »Die römische Brücke in Marburg genau dort wie heute« (prav tam, 6 — za 1902).

¹²¹ Kot op. 258.

¹²² F. Ferk, FTB 1901—1902, 7 (za 1902): »Schmid Pečar sagt, dass die alte Pettauerstrasse, beim Volke noch immer stara cesta, stara steza genannt ist. Sie geht von St. Nikolai nicht nach Lendorf, sondern in den Thesenwald und kommt östlich von Dorf Thesen, aber noch im Walde, zu neuer Thesenstrasse.«

¹²³ F. Ferk, FTB 1901—1902, 29 (za 1902): »Der alte Viakus sagt, er habe gehört, dass östlich von stara ves Im Thesenwalde der Rosswelner und Wochauerwälder ein freier Türkenstreif laufe, da sei einmal mitten im Wald die Landstrasse gezogen. Vielleicht meint er, dass wohl eine von St. Nikolai gehende Windenauerstrasse, denn die römische kam von Celela herauf.« — Prav tam, 3 (za 1902): »Der Rothweinerweg von der römischen Strasse bei Windenau nach Westen (muldenartig), ein sehr gut grundierter (wie Verwalter Baumann sagt), dass dort sehr schwer zu ackern ist — er mündete südöstlich vom Eichenwalde in die Reichsstrasse, (dort wo) sich die römische Strasse (bei Durchlass) von der Reichsstrasse trennt.«

¹²⁴ Kot op. 258.

²⁴ F. Ferk, FTB 1899, 39: »Die alte Strasse ... geht ... gegen Calvarienberg zwischen den Feldern knapp vorüber an dem neugebauten roth bedeckten Häusel westlich von der Cadetenschule und dann südlich von Parzellen der Cadetenschule hin. — Rothwein ...« — FTB 1904, 6: »Wutte: von Windenau Strasse über Feld vorbei beim gemauerten Feldkreuz an der Rothwein — Marburgerstrasse — gegen N(ordseite von) Calvarienberg (hat) man nach Lembach gefahren, Piekern blieb bei Seite. In der Gegend NW von Calvarienberg früher Irrlichter Leute Irreführer.« — FTB 1899, 39: »Die alte Strasse ... geht an der Pappel östlich von Lembach (heute ist Feldweg) gegen Calvarienberg zwischen den Feldern knapp vorüber.« — FTB 1905, 14: »Römerstrasse von Brunnord her bei der Kapelle östlich von Lassnitz in die heutige Strasse eingebogen.« — FTB 1902—1903, 100 (za 1903): »Aueh Wutte sagt, dass die römische Strasse von Wlgetz über die Rothweinstrasse; weiteren Verlauf ... wir begehnen, wo er heute das Bankbett bildet bis Calvarienbergkreuz.« — Prav tam, 16 (za 1902): »Lesjak ergänzt: die römische Strasse ging nach östl. Kriz, da sie in die römische Strasse von Wind. Calvarienberg weitergezogen, d. i. östlich von Lembach.« — FTB 1905, 16: »Römische Vizinastrasse gegen Lassnitz — quert 56 Schritte westlich von der Bahn — Kilometerstein Nr. 68, dort wo der Durchlass ist und gelangt man in einem sanften nach O geöffneten Bogen bei dem gemauerten Kreuze westlich auf die heutige Strasse. ... Diese Strasse gegen Kreuz geht auf breitem Damm. Damm deutlich höher als die herumliegenden Grenzgebiete. Ist 4 Schritte breit (23).«

²⁵ F. Ferk, FTB 1905, 89: »Römerstrasse von Gams. Östlich von Wegstellung gegen Weinbauschule trennt sie sich von der nach Marburg (führenden Strasse) als breiter Fussweg nördlich von heutiger Fahrstrasse — Urbanigasse — aber ... westlich vom Hause Nr. 62 und nördlich von ihr deutlich Schotter bemerkbar, als aufgrabene Strasse, so dass die Hälfte der Strasse im benachbarten Haushofe Nr. 62 durch Bretterzaun geteilt ist. Nun begleitet sie die heutige Fahrstrasse durch die genannte Gasse, (wo) sie stark eingengt (ist). Slehtbar ist im N angrenzenden Ackerboden der Schotter. Sie liegt von ihrer Gabelung höher als die heutige. ... Von SW Eeke vom alten Exerzierfelde Übergang übererdet, biegt dann scharf gegen S um und mündet östlich vom Hause Nr. 30 in die Urbanigasse ein, mit der sie zum Hauptplatz läuft. ... Von Gams her (geht sie) auf der jetzigen bis zum ersten Graben östlich von Gams und westlich vom Wienergraben, weicht sie nach S ab und zleht über Bach S von der Brücke, geht dann zusammen mit der heutigen und von ihr S gegen den Obstgartenzaun.« — Prav tam, na priloženem listku (št. 5): »Römerstrasse Marburg—Leibnitz ... von Gams nach Ober St. Kunigund: über Rossbach, Mürgaben und bei Dr. Urbanek vorbei in das Thal von Ober St. Kunigund.«

²⁶ O pohorskih »vletainih cestah« je pisal Ferk že v MhVSt 41, 1893, 230 ss, npr.: »Nicht ausgeschlossen erscheint, dass von Unter-Drauburg oder W.—Graz ab, ... der Verkehr nach Poetovio und zwar mittels Saumthiere auf dem Rücken des Bachers gegangen ist.« V naslednjih letih je to območje tudi prehodil in pršiel do trdnjskih sklepov, o katerih je bilo — poleg njegovih zapiskov v FTB 1899 in 1900 — v Tagespost št. 243 z dne 4. 9. 1900 na kratko omenjeno: »Zunächst heben wir hervor, dass er die römische Strasse von St. Wolfgang bis zu ihrem Austritte aus der Bergweit beim Schloss Windenau feststellte. Damit hat er den römischen Strassenzug, welcher von ihm im verflossenen Jahre zwischen St. Helnrich und St. Wolfgang erforscht wurde, ergänzt und wir danken es nur seinem unermüdeten Eifer, zu wissen, dass von der römischen Reichsstrasse, welche von Cilli gegen Marburg ging, bei Windenau eine römische Strasse abzweigte, welche den Bachern anstieg, der Längsrichtung derselben folgte und schliesslich nach Leehen bei Windisch-Graz gelangte ...« Ker o cest v prevozniskem smislu tu ne more biti govora, navajanje terenskih nadrobnosti tu ni potrebno.

²⁷ Na kratko opredeljuje to še dananes malo raziskano območje že en sam Mueharjev (op. 68, 396, Lembach) stavek: »Die Sage geht, dass von Lembach, Rothwein oder Marlar aus die kürzesten Saumwege über die Höhen des Bachers, die Planina und die Weika Kappa nach Weltenstein und Cilly geführt haben; deren uralte Spuren, Steintröge und Mauerdrömer von ungemelner Festigkeit, sechszehnhundert Jahre nicht zu tilgen vermochten.« Prim. o tem s poudarkom na pripovedkah oziroma Izročilu: S. Schlosser, DRIG 35, 1912/13 [1913], 518 ss!

²⁸ P. Schlosser, op. 267, 516 ss, na karti so ceste po stopnjah verjetnosti grafično razčlenjene: Hoče—Maribor—Solva = še neugotovljena trasa, utemeljete se zdi verjetna, smeri na Poetovio čez Miklavž in Marjeto, na zahod ob obeh bregovih Drave = še neugotovljena trasa je utemeljeno verjetna, smer ob Dravi do Zrkovec = domnevana pot, podobno tudi pohorske smeri razen glavne na grebenu, ki se zdi Schlosserju utemeljena (prim. Izrez v CZN NV 2, 1966, 15!).

²⁹ P. Schlosser, op. 267, 548: prvo različico trase Celeia—Flavia Solva je pripisoval pripovedkam (Sagenroute 1), ker njen potek (ob državnih cestih iz Slov. Blistrice dalje) še ni bil ugotovljen; sam je navedel le en terenski podatek — 547: »Im Ackerlande gegen Ober-Kötsch zu hebt sich zur Zeit der Fruchternte ein sechzigfüßiger Streifen Fruchtländes deutlich von seiner tiefergründigen Umgebung ab (r Strasse?)«. Drugo različico je povzel po Pisehingerjevi domnevi (op. 271). Obdravska smer prek Starš mu je bila »Heeresstrasse« (521), druga prek Marjete na Drav. polju pa kot »Vlznalweg« utemeljena »nach verlässlichen Volksquellen des Pettauer Bezirkes« in (skupno s prejšnjo) po neobjavljenih Ferkovih raziskovanjih (522, op. 14). Smer od Radvanja proti Rušam je utemeljeval s prazgodovinskimi in rimskimi najdbami ter v rimski trasli (»Vlznalweg«) vidi le nadaljevanje starejše, prazgodovinske poti (547 ss).

³⁰ Traso ob levem bregu Drave proti Koroški je P. Schlosser povzel po Ferku (MhVSt 41, 1893, 231 s; ta je v FTB 1901—1902, 30 za 1902, navajal tudi nekaj terenskih podatkov — glej op. 279!) in retrogradnem tolmačenju srednjeveške »via regia« ter jo — kot Ferk — opredelil za vletalno cesto. Zanimivo je, da na tem območju med Kamnteo (op. 220) in Selmeo (CIL III 5318 in 6525), kjer smemo domnevati že vpliv Ruš, ni zanesljivih antičnih najdb. Puffove navedbe (Stirla 3, št. 78, 1845, 310) o najdbah »Fragmente von Waffen, Fibeln und rohen Urnen ...« pri Bresternici (CZN NV 2, 1966, 23, op. 26, z drugo literaturo) pripadajo najbrž keltskemu obdobju (AV 17, 1986, 305). Na zmotno prilsovanje rimskih kamnov v Bresternico je bilo že opozorjeno (CZN, kot

prej, 23, op. 28). Nepojasnjeno pa je ostal sejni zapisek mariborskega muzejskega društva iz leta 1905: »... Dr. Itak... wetters macht er auf einem Römerstein der in Wildhaus ist aufmerksam und wird trachten seinen Museum zu gewinnen, die Transportspesen müsste jedoch der Verein zahlen« (Knjiga zapisnikov sej in zborov MVM v mariborskem arhivu — Verhandlungsschrift über die am 9. October 1905 abgehaltene Ausschusssitzung).

¹¹¹ F. Pischinger, Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer [BIGHAIP] 2, 1911, št. 30, 120, je do Maribora podaljševal domnevno cesto od Peterlj prek Cirkoveev, Sikol, Rač, Hoč in Betnave.

¹¹² Npr.: H. Piregger, op. 84, 13 s, 45 (cesta iz Celeje); F. Kovačič, op. 73, 24 (od Ptuja prek Stivnice in Hoč (?) ter ob levem bregu Drave na zahod); (B. Sarta pri) M. Kos, Zgodovina Slovenca od naselitve do reformacije [1933] priloga (tudi v drugi izdaji iz leta 1956 ter pri B. Grafenauer, op. 19, 147, zemljevid V); iz Ptuja prek Maribora v Flavio Solvo, z odcepom proti Vtrunu ob levem bregu Drave; E. Poinschek, PWRE 17, 1936, 1034 (prek Maribora in Hoč do Slov. Bistrice, z odcepoma v Poetovio in Virunum); KLDB [1937] 449 (križišče v tri smeri — a ne v Flavio Solvo); B. Saria, AIJ, str. 44 (nujna zveza Celcia—Flavia Solva; cesta v Poetovio prek Miklavža; cesta v Virunum ob levem bregu Drave), KSM 6, 1939, 73 (kot prej, s poudarkom, da so bile te ceste lokalnega pomena) in Blatt Rogatec [1939] 75 ss (dve možnosti iz Celeje: po sedanji cesti iz Slov. Bistrice oziroma od Sikol v ravni črti prek Rač, kjer je ob taki trasi več najdb); B. Tepič, op. 73, 10 (cesta »It. reda« od okolice Poiskave v Flavio Solvo in iz Poetovija ob levem bregu Drave na Koroško); H. Piregger, op. 172, 19 (križišče v štiri smeri), 58 (rimska cesta pod sedanjo pri Miklavžu) in 105 (Epona dokaz za cesto pri Betnavi); VS 9 za 1962—1964 [1965] 149 (glede na najdbe cesta med Betnavo in Rušami); 7 dni 17, št. 19 z dne 26. 5. 1967, 2 s (vse možne variante, prikazane tudi na karti).

¹¹³ Ob domnevah pri F. Pischingerju (op. 271) in B. Sarii (Blatt Rogatec 77) je pisec pričel raziskovati ta odtsek in poteg (še nesondiranih) ostankov cestišča v črti kolovoza med Brezulo in Sp. Hočami oziroma Rogozo ugotovili, da izvirajo antične najdbe med Gorico in Silvino neposredno iz cestne bližine. Kotovoz kot naslednik rimske ceste pa v sosesčini žet. postaje Itoče preneha. Ker na večinioma prodnatih oziroma od izgonskih potokov preplavljenih tih ni zanesljivih površinskih sledov, je nadaljevanje proti Betnavi nejasno. Po najdbah okrog Betnave bi bil možen naravnostni potek, v poštev pa pride za sedaj še približanje Pohorju pri Hočah, čeprav je tak ovinek videti za načela graditeljev rimskih cest nepriloden in tudi ne kaže nobenih stvarnih potreb. Prim. potek te smeri po cesti in kolovozu Sikole—Brezula—Hoče na topografskih kartah (še neobjavljeno: Topografski zapiski PMM 9, to, 13/1969).

¹¹⁴ V tem pogledu najbolj moti odsotnost vsakih antičnih površinskih sledov (z izjemo nagrobnika) pri Bohovi; morda sodi sem podatek iz tezenskega gozda (op. 262).

¹¹⁵ O tem se strinjajo vsi avtorji, prim. podrobnejše navedbe v op. 286!

¹¹⁶ Tam je bližje nekdanjega rečneга prehoda s brodom na severnem bregu reke (Južni je videti tod močno deformiran) tik zahodno od »kanjona« v seiniško teraso še lepo ohranjen v ježo terase usekan kotovoz, 5—8 m širok in različno deformiran, ki se brez hudega strmea vzpne na planoto, koder ga je mogoče povezati s črto kolovoza mimo »Podlogarjev« z najdiščem antičnih rusevin (VS 12 za 1967 [1969], 68) in pričetkom tlakovane ceste pri Fati, torčej gre z ozirom na odsotnost antičnih najdb med Kamnico in Seinico tu za arheološko precej bolj podprto traso (Topografski zapiski PMM 14/1969).

¹¹⁷ V poštev pride pravzaprav le ena: »gemeinschaftlich mit Brandstein und Urnenscherbenfragmenten« najdeni štirje bakreni novej Ptolemeja VIII. in IX., Avrelijana, Tacita in Licinija (A. Müllner, MZK NF 5, 1879, CXXXVt; k lokaciji najdišča in razlagi najdbe prim. ČZN NV 2, 1966, 26, op. 61). Ker »črepinje žar« še ne pomenijo nujno grobnih posod, gre tu verjetneje za stedove neke stavbe, morebiti dolgo trajne naseljene, za kar govori tudi časovni razpon novej (Ptot. VII, 170—176 pred n. št. — Licinij 308—324), čeprav ima najstvarnejši pomen le najmlajši. Sklepati po tej najdbi na rimsko cesto (A. Müllner, prav tam) je sicer možno, a upoštevati je treba tudi razmere v širši okolici. Prehod čez prelaz v dolino Pesnice na tem mestu je sicer videti že prastar (prim. zalogo bron. predmetov iz Peka: VS 7 za 1958 — 1959 [1960], 319 s, in S. Pahič, op. 10, 181), najhitreje antične najdbe ob Pesnici pa so šete pri Pernel in Sp. Kungoll, prve ob domnevani rimski cesti Poetovio—Flavia Solva prek Vurberga, druge v bližini rimske ceste iz Maribora; nobenih najdb ni ob današnji prometni črti proti Sentiju. Sledov rimske ceste tod ni nikjer, novodobna cesta je bila preusmerjena z Rošpoha na ta prelaz leta 1590 (F. Ferk, FTB 1905, listek št. 3).

¹¹⁸ V Marburg Stadtrecht und Freizeitsbuch [1513—1530] pg. 386, je zahodna cesta imenovana »Landstrass gen Grätz«, vzhodna pa »die strass die zum Leuttersperg geht«. Potek te ceste pušča nekaj nejasnosti le pri Kamnici, kjer sta deloma še danes v rabi dve trasi, od katerih je vzhodna, ob Rošpoškem potoku, bolj naravnostna, a poteka povsem mimo vasi. V nadaljnjem poteku skozi Rošpoh je mogla biti trasa ceste vselej ena in ista, te na klanec v Murski dol je vidno prestavljanje vzporednih tras v nekajkratnem zaporedju, kar govori za dolgo trajnejšo rabo, ni pa bilo opaziti nobenih antičnih sledov (Topografski zapiski PMM 5/1966). Za to traso v antiki se je zavzemal zlasti F. Baš, KSM 1, 1934, 232, ki je videl na »rošpoškem premetu« najpogostejši prehod, čeprav ni bil mogoč dokazati: »... videti je, da je v rimski dobi rimska dravska cesta tudi naša stik s Flavio Solvo preko Rošpoha ter Plača in ne preko današnjega Maribora in Kosačkov...« Citat opozarja na Bašovo tezo, da je najprirodnejši prehod prek Drave južno od Kamnice in ne v današnjem mestnem središču (kot prej, 253), da pa ga je tu onemogočilo strmo severno dravsko obrežje. Na možnost antičnega prehoda prek Drave pri Kamnici opozarja tudi t. Piregger, ZhVSt 43, 1952, 15.

¹¹⁹ Za splošno domnevno potek od Kamnice bi govorili tudi Ferk (FTB 1901—1902, 30 [za 1901]): »Römerstrasse im Drauthal. Von Wiesenthaler läuft sie nördlich der Reihstrasse als tiefer Itohweg bis zu dem genannten Kreuz auf der Anhöhe östlich von Wiesenthaler. Dann aber, da

die Relehsstrasse unnötige Biegung macht, scheint sie nördlich gegangen zu sein und kam beim Wasserdamm, westlich von Gscheidlerhof wieder zu Relehsstrasse, auf der sie bis Schmliederer Majerhof bleibt, hier sich aber nach NO wendet und beim Pösch an die Strasse gelangt, welche nach Anlegung der Relehsstrasse von Marburg nach (Unter-Drauburg) zu Verbindung des Dorfes Gams nach derselben angelegt war. . . . Med konkretnjšimi opozorili le še II. Pirhegger, op. 172, 25: »Die Steinbrücke ob dem Dorf (= Bresternlea) stammte wohl noch aus der Römerzeit«. Morda v zvezi s tako cesto tudi oba fragmenta nagrobnikov pri Selnici (CIL III 3318 — »Reptschgraben«) in na Janževl gorl (CIL III 6325 — pripadnik leg. XIII). Pojasehkovu tolmačenje (op. 272), da je bila cesta ob levem bregu proti Virunu »wegen der notwendigen administrativen Verbindung Soiva—Virunum sogar unerlässlich«, prinaša ob splošnem tolmačenju te ceste kot zveze med Poetovljem in Virunom (gotovo bolj udobne ob južnem Pohorju) nove prvine.

²⁹⁹ O Dogošah je le en podatek: »G. Majcen proizvedoval o tem, je rimski kastel, stavbišče, tudi tlak rimske ceste« (?) — Zapisnik seje Zgod. društva v Mariboru: 5. seja — 14. 5. 1904 — (v mariborskem arhivu). — O možnostih na Pobrežju oziroma Zrkovelh glej Schlosserjevo karto v DntG 35, 1912/13 [1913], 547. Kako se je območje Melja vezalo z najdbami pri Malečniku oziroma Celestrini, ni znano.

³⁰¹ O. Cuntz, JZK 4, 1906, 103 ss, je ob miljnških prvi konkretnjeje opozoril na potek te ceste ob Muri. Med njene terenske raziskovalce sodi predvsem W. Schmid, čeprav je o tem le malo objavljenega (npr. tloris skozi Flavio Soivo na karti v Flavia Soiva¹ [1917]; poročilo o odkritju ceste in miljnškov pri Lebern-Feldkirchenu — Tagespost z dne 9. 11. 1937, str. 3 itd.). Potek te ceste je (»nur allgemein orientierend«) objavil W. Modrijan, op. 6, T. 5; prim. k temu prvi pri Adriaeh — Schlid von Steier 13, 1966/67, 16 ss, sl. 12—14, ter eastišče lokalne zveze k Eisenorzu v Vordernbergu — Schlid von Steier 7, 1957, 12 ss, sl. 4!

³⁰³ Glej. op. 276!

³⁰² Podrobneje je o njej pisal A. Serpp, Bff 4, 1926, 9 ss in 6, 1928, 81 ss; glej podatke o literaturi pri S. Pahlč, op. 8, 47 s, pod Ožbalt in ostanek cestne plošče v mariborskem muzeju, inv. št. A 2313:

³⁰⁴ Prim. o rečnih prehodih: A. Grenler, Manuel d'archéologie préhistorique, celtique et gallo-romaine 6/2 [1934], 111 ss!

³⁰⁵ Prim. o mostovih: A. Grenler, prav tam, 222 ss! Most čez Dravo v Poetovlju je bil morebiti najpoprej lesen (Joehbrücke), nato pa zidan (V. Skrabar, JÜA 17, 1914, Belbi, 155 ss; tudi Blatt Ptuj [1936] 30 s). Lesen most čez Dravo na virunski cesti pri Kamnu (Stein) domneva P. Leber, Carinthia I 150, 1960, 653.

³⁰⁶ Dosedanja mnenja: Prvi je o tem konkretnjeje pisal P. Schlosser, DntG 35, 1912/13 [1913], 552, op. 32: »Ich vermute beim Plohn-Übungsplatz. Hier zeigt die Drau günstige Verhältnisse zum Brückenschlag und heute noch ist am rechten, das flache linke bedeutend überhöhte Ufer eine, aus den polygenen Konglomeraten sorgfältig ausgebrochene Abfahrtsrampe zu sehen mit ursprünglicher Breite von genau 8 gewöhnl. Schritten = 4 röm. Passus, d. i. die Breite der röm. Staatsstrassen.« — Na to mesto v Melju aii v bližini je mislil tudi G. Majcen, op. 73, 7: »prehod čez Dravo je bil bržkone pod hribčkom, na kojem stoji Meljski dvor. . . .« — F. Kovačič, op. 73, 25: » . . . če ne most pa vsaj brod.« — E. Baumgartner, ČZN 27, 1932, 32 (most), in KSM 1, 1934, 298 (domnevani stari dravski brod). — E. Polasehek, PWRE 17, 1936, 1034 (Brückenkopf). — B. Saria, A1J, str. 44 (Flussübergang) in KSM 6, 1939, 73 (prehod čez Dravo). — P. Schlosser, Marib. Zeitung št. 160 z dne 16. 7. 1939, str. 5 (Flussübergang); B. Teplý, Maribor [1955], 16 (most); H. Pirhegger, op. 172, 19, op. 5a (Flussübergang); S. Pahlč, 7 dni št. 19, z dne 26. 5. 1967, str. 2 (brod).

³⁰⁷ Dosedanji mlgljaji: J. A. Suppantsehiteh, op. 65, ter slovenski pisec: op. 73. Prim. tudi: 7 dni, op. 286, s karto!

³⁰⁸ Prim. podobno razčlenitev rimske ceste Celela—Poetovio, utrjeno z miljnški in imeni postaj pri S. Pahlč, Razprave 6, 1969, 328 ss, tab. 1—2!

³⁰⁹ Rače: tu v bližini ceste in vodovoda Fram—Ptuj, ki jo prečka, ruševine ant. stavb (Blatt Rogatec [1939] 51). Silvnica: ant. nagrobni kamni, kolikor imajo podrobnejše podatke, so iz okoliša rimske ceste vzdolžno od vasi (Blatt Rogatec, 57, in Topografski zapiski PMM 10/1969). Starše: za traso rimske ceste govori premočrten kolovoz (s kapelicami oziroma znamenji) med Staršami in Rošnja, severno od sedanje ceste, tam ugotovljen antični grob.

³¹⁰ Zg. Kungota: kraj ima križiščno lego v tri doline, kjer so povsod antične najdbe; tu ovršje marmornega nagrobnika (A. Muehar, op. 68, 394) in nepreverjeni podatki o tlaku »rimske ceste (Topografski dnevnik PMM 4, 1961, 83/115). Pomen Ruš poudarjajo gomile (G. Wurmbrand, Archiv für Anthropologie II, 1879, 238), in mitrej (V. Skrabar, ČZN 17, 1922, 13 ss); prehod čez reko postavija tu vprašanje broda oziroma oblik prevoza, ker most ni verjeten. V zvezi s cesto bi na severni strani Drave lahko bile ob domnevani njeni trasi ruševine antične stavbe v Črešnjevcu ob Dravi (VS 12 za 1967 [1969], 88)?

³¹¹ O povezanosti oboestnih postaj s krajevnimi središči prim.: J. Šašel, Zbornik filoz. fakultete 2, 1955, 74, na primeru mansio Colatio, vendar primerjava z Mariborom ni enakovpravna, ker je bila Colatio izrazito lokalno središče in precej oddaljena od Celele oziroma Viruna. Morda bi tu prišle v poštev »manjše lokalne upravne službe«, kot jih za naselbino na Igu domneva J. Šašel, Kronika 7, 1958, 123?

³¹² Prim. o tem: P. Petru, Dolenski zbornik [1961] 194: aii je tudi tu šlo za neposredno odvisnost zasezkov (s svobodnimi delavci posestev, libertinov in sužnjev?) od prilstav, ni mogoče reči. Poštela je gotovo živeca precej samostojno, morebiti tudi prebivalci pri Limbušu, ker tam ni sledov prilstav. Manj jasno je to z zasezkom pri Pekrah; v Dogošah so kazale gomile že po zunanji obliki neposredno odvisnost podrejenih od gospodarja, kolikor ni šlo seveda za člane družine, podobno pa je moralo biti tudi pri Miklavžu, kjer so male gomile že izginiile.

³¹³ Če upoštevamo opozorilo P. Petruja, op. 282, 193, da je bilo že ob robu antičnih mest »žitje prebivalcev čisto prazgodovinsko«, potem je moralo biti v mariborskem okolišu vsaj v

kvantitativnem smislu prav tako. Dobršen delež so imeli domačini, po E. Diez, op. 6, 5, »romani-zirani Keiti« celo v Flavii Solvi, gotovo bolj, kot je videti npr. po napisnih kamnih, saj se večina nikoli ni povzpela do takih možnosti. Na podeželje se je izlil le majhen del toka kolonistov, ki je naseljeval mesta (prim. o tem W. Schmidt, Das Joanneum 6, 1943, 24, v širšem smislu; tako P. Petru, op. 2, navaja npr.: »legionarji, veterani, trgoveci in podjetniki raznih strok, delno tudi . . . predstavniki severnoitalijskih trgovskih hiš«). Tako bi — posplošujoč — antično prebivalstvo mariborskega kraja še najzarožnejše okarakterizirali za omeno za Colatio: »kmetovalci, poštni nastavitelji, nižji upravni faktorji . . . in nekaj obrtnikov, vse zvočine domačini, ki so se polagoma romanizirali« (J. Sašel, Slovenj Gradec ob 700-letnici [1951], 8). Kar je — po napisih — izstopalo, smo skušali opredeliti že ob opisih kamnitih spomenikov.

¹²⁴ Najdbe neposredno v bližini južnega visokega obrežja Drave so neznatne: le nekaj novcev na Studenih, o katerih ni podrobnih poročil o mestu najdbe. MhVSt 4, 1953, 256, omenja Puffovo poročilo o bakrenem novcu Nerona (ki je bil po Puffovem rokopisu »Archaeologische Streifzüge in die Umgebung von Marburg« (1852) — v Staj. dež. arhivu v Gradeu, rokopis št. 602 — najden »in einem Kukuruzfelde nächst Brunndorf«), in omenjen še pri: MhVSt 5, 1853, 108, ter F. Plehier, op. 20; 15, 236, 238; op. 63, 4 ter op. 10 (Austria Romana), 46. Po poročilu J. C. Hofriehtera pa je bilo v MhVSt 5, 1853, 212 (ter 6, 1855, 51/36; tudi F. Plehier, op. 20, 240 in op. 63, 21), poročano, da so bili »nächst St. Josef ausser Marburg bei der Anlage eines Gartenzaunes mehrere Bronzenünzen gefunden worden; eine davon, deren Gepräge jedoch ganz unbekannt ist, wurde dem Vereine übergeben«. — Nejasna je v graški Joaneji oddana najdba »2 Fragmente eines grösseren hellfärbigen Gefässes, der Knauf ein weiblicher Kopf mit pyramidalen Haarstrümpfen, bei 4" (= pribli. 10 cm), ausgegraben im freiherrlichen Rast'sehen Hause zu Marburg, Magdalenen-vorstadt« (JJ 66 za 1871 [1872], 23; tudi F. Plehier, op. 63, 30). O domnevnih grobovih na Studenih glej op. 175!

¹²⁵ Prim. npr. karto prazgodovinskih najdišč v ČZN NV 4, 1968, 11, sl. 11

¹²⁶ Glej op. 191 in podrobneje o antičnem vinogradništvu (tudi v naših krajih) pri F. Leskošek, Geschichte des Weinbaues in Steiermark I [1934], 9 ss. Tam in drugod za dokaz uporabljen ornament vinske trte na kamnitih spomenikih v Marboru ni znan. Za sedaj mora tako ostati Baševno mnenje, »da so bile naše Slovenske gorice in vzhodnje Pohorja že takrat pokrite z vinskó trto« (Mar. Večernik št. 142 z dne 25. 6. 1929) in domneva. Prim. tudi: 1. Mikl-Curk, op. 7, 309, ter S. Petru, prav tam, 386 s — z drugo literaturo!

¹²⁷ Najbližja najdba te vrste je za sedaj po stranici z vinske trto okrašena marmorna plošča v Silvnici (VS 9 za 1962—1964 [1965], 153, sl.).

¹²⁸ Prim. o tem — neargumentirane? — razlage o zaposlovanju prebivalcev Iga (prodaja lesa, kuhanje oglja za obrtnike) pri J. Sašel, Kronika 7, 1959, 122. Nasploh je o gozdarstvu na Slovenskem za antično obdobje malo podatkov (I. Mikl-Curk, op. 7, 310). Za pohorski gozd lahko domnevamo, da je bil državna last (fundus publicus), večje izkoriščanje lesnega bogastva za preprodajo bi zato terjalo podjetniško organizacijo, morebiti v obliki zakupa. V tem primeru bi moral verjeti celo že v antično splavarstvo po Dravi! Pripravljanje oglja, ki je bilo v rabi tudi za centralno kurjavo in se ga je v tem podnebjju verjetno tudi precej porabilo, bi se zdelo za mariborski pohorski okoliš verjetnejše. Morebiti pa so s tem v zvezi tako imenovane »gomile« na vrhovih okrog Bolfenka, ki jih je F. Ferik imel za grobove (zbrani podatki o tem v ČZN NV 2, 1966, 29, op. 80; k temu še O. Reiser, St. Wolfgang am Bachern [1933], 3) ali za druge umetne tvorbe. Za njim sta poleg Schlosserja omenjala te najdbe le še F. Baš, Jugoslovenska revija 5, 1937, št. 11—12, 18, in B. Grlic, Jutro št. 162 z dne 18. 7. 1934, str. 7 (»skoraj 500«). Če je antično oglarjenje na Pohorju verjetno, pa tega ne moremo trditi za izrabo lesa za steklarstvo (glej op. 301!).

¹²⁹ Prim. o tem nazadnje S. Pahlč, op. 15, 53, in op. 10, 224. Na Reberej so jame antičnih odkopov kamna na južni strani grebena še lepo vidne; pozneje izkoriščanje se je usmerilo na severno stran vrha grebena. Obe mesti odkopov kažeta tudi smeri odvajanja: v antiki po dolini do Drave, v srednjem veku in pozneje po vrhu do Vurberga in drugam.

¹³⁰ Tako je doslej domneval B. Teplý, op. 73, 10. O »fotiliji« v Poetoviju je pisal tudi M. Abramič, op. 62, 11, zlasti v zvezi z gradnjo mostu.

¹³¹ ČZN NV 2, 1960, 29, op. 80; tudi F. Baš, Mar. Večernik št. 142 z dne 25. 6. 1929, str. 3.

¹³² Edini doslej bežno ugotovljeni temelji pri Dogašah so bili sezidani le iz dravskih oblie, zato ni verjetno, da so nosili kamnite oziroma zidane stene (Topografski zapiski PMM 1/1966). Tudi drugod so bili pri povprečnih stavbah na podeželju odkriti predvsem suhi zidovi oziroma lesena postopja (P. Petru, op. 292, 194 ss), kar naj bi opozarjalo tudi na prevladovanje milih zemljiških posestnikov (I. Mikl-Curk, op. 7, 310). O možnosti antične opekarne (figulinae) v mariborskem kraju prim. op. 170a! Možnosti zanje so bile vsekakor dane, saj je tod v novejšem času obratovalo več opekarn: v Melju, pri Kamnici, na Pobrežju, v Razvanju; opekarni v Radvanju in Košakih še obstajata.

¹³³ Posamezne žile marmorja na Framskem in Silvniško-Hoškem Pohorju so bržkone preznatne, da bi jih bilo v fiskalni upravi izkoriščali že v antiki, saj so jih tudi doslej izrabljali le posamezni lastniki zemljišč. Ker so bili kamnolomi marmorja v Oswaldgrabnu na vzhodnem pobočju Gleinalpe bolj oddaljeni od Flavie Solve kot pohorski nad Slov. Bistrice, bi prišla nasporna pot prej v poštev (E. Diez, op. 6, 8), saj je pohorski marmor prišel do Savarije in Searbantije (P. Petru, op. 292, 80).

¹³⁴ Dvoje takih collegia na podeželju je na Igu poskušal ugotoviti J. Sašel (Kronika 7, 1959, 122), vendar vsaj drugi — po mnenju avtorja — ni imel tam sedeža, temveč je zastopal samo svoje interese.

¹³⁵ Podrobnejše podatke o tem je zbral pristopno J. Sašel, Zbornik fil. Iak. 2, 1955, 74 ss, z literaturo.

⁹⁹ Pod pogojem, da so po Pliniju n. h. III 147 izpričani Serretes res prebivalci med Dravo in Muro, in sicer ne samo v Medmurlju, kot je to ugotavljal A. Mayer, VhAD n. s. 16, 1935, 72 s (Serretes = Rečani), t. j. prebivalci ob rekli. Gledano z noriškega vidika je to dvomljivo, ker v antičnih virih ni imen za prebivalce vzhodnonoriških območij.

¹⁰⁰ Če se nečemo vezati na tvegano razlago o Latobikih kot prebivalcih območja Flavie Solva (W. Modrijan, Carinthia I 144, 1954, 165). Tako npr. M. Abramčič, op. 62, 2, predvidno govori o Serretes, Sirapilli, lasi okrog Poetovija kot o »plemenih vzhodno od Norik«, E. Diez, op. 6, 1, pa omenja le ilirska in keitska plemena.

¹⁰¹ A. Schober, op. 15, 21.

¹⁰² Dravus: P. Petru, Situla 4, 1961, 39 (v zvezi s čaščenjem kot rečno božanstvo že predrimskega izvora?). Poetovlo: M. Abramčič, op. 62, 1, 17 (že ime predrimске panonsko-keitske naselbine). Solva: E. Diez, op. 6, 2 (od imena rečice Solva, sedanja Sulm).

¹⁰³ V razpravo bi lahko pritegnili npr. mons Cetus, o katerem se je že davno razpravljalo (npr. R. Knabl, MhVSt 14, 1866, 72 ss). Po O. Cuntz, Die Geographie des Ptolemaeus [1923] 167 naj bi k pogorju od zaseka Cetium (St. Pösten?) sodila na jugu še Konjliška gora; v tem primeru bi v ta sklop pogorij sodilo tudi Pohorje?

¹⁰⁴ O tem podrobneje pri: R. Noll, ARA 14, 1954, 43 ss (z novimi pogledi in opozorili na drugo literaturo); pregledno še G. Winkler, op. 18, 67 ss, in z ozirom na naše kraje B. Sarla, GMDS 20, 1939, 134 ss.

¹⁰⁵ J. Klemene, Ptujski grad v kasni antiki [1950], 60, je poudaril, da ni nobenega dokaza o uničenju Poetovija, saj ga »tako mnogredč ni bilo mogoče osvojiti«, vendar naj bi bile pomožne čete (cohortes auxillares) začasno zasedle to mesto šele med obrambnimi ukrepi po prvem vdoru (M. Abramčič, op. 62, 10). O uničenju Flavie Solve: W. Schmid, op. 281, 3, ter op. 16, 225; tudi E. Diez, op. 6, 10 (»die offene Stadt wurde überrannt, zerstört und ging in Flammen auf«).

¹⁰⁶ Poleg splošnega uničevanja npr. tudi veliko število odgnanih ujetnikov (po W. Schmidu, op. 281, 3: 160.000; P. Petru, op. 292, 190: »četrt milijona«). O stiskah pričajo tudi zakopani novej (B. Sarla, GMDS 20, 1939, 135, in R. Noll, op. 311, 56 ss). K dolgotrajni vojni se je pridružila še kuga, ki so jo Rimljani prinesli iz Orienta in se je razširila (iz Akvileje — J. Fitz, AV 19, 1968, 44) tudi po naših krajih.

¹⁰⁷ Prim. s tem v zvezi obnovo Flavie Solve: W. Schmid, op. 281, 3 — le planiranje ruševin in površna gradnja, zato pa temeljitješe prizidave v 3. stol.

¹⁰⁸ Prim. op. 141!

¹⁰⁹ Prim. op. 75—76!

¹¹⁰ Izhodišča za širjenje mitraizma ob Dravi moramo iskati v zgodovini poetovijskih mitrejev (1. Miki-Curk, 229, 83 ss: prvega so zgradili sužnji, zaposleni pri carinski postaji, že v sredini 2. stol., drugi, večji je bil zgrajen na prehodu iz 2. v 3. stol., tretjega pa so dal postaviti vojaki in oficirji tu nameščenih leg. V Maedonia in XIII. Gem. v sredini 3. stol. (podrobneje: AJJ str. 133 ss; najstarejša posvetila v 3. mitreju izvirajo od zasebnikov). Širjenje ob Dravi do Ruš bi bilo zlasti po najdbah opeket z žigi leg. XIII (v. Skrabar, ČZN 17, 1922, 18: podatek po Puffu — morebiti pravilneje XIII?) mogoče povezovati z vojaškimi osebami, čeprav žrtvenik AJJ 103 tega ne potrjuje (prim. najdbo nagrobnika pripadnika leg. XIII na Janževi gori: CIL III 6525; k temu še CIL III 10887 iz Stars — če sodijo v obdobje druge namestitve leg. XIII Gem. v Poetovio?). Po G. Winklerju, op. 18, 139 s, sodi relief CIL III 5317 iz Ruš v drugo polovico 3. stol., kar seveda ne zavezuje k isti dataciji hoškega žrtvenika, temveč z osebo tamkajšnjega posvetitelja (Mareus Forelus Verus procurator Augusti — finančni upravnik; po Winklerju le potrjuje pomen in razširjenost mitrejev okrog sredine 3. stol. O vplivu mitraizma na civilno prebivalstvo bi poleg nekaterih slovenskih najdišč (glej seznam v AV 19, 1968, 280) naj pričal tudi osamljen mitrej v Lungauu na Salzburškem (A. Schober, op. 15, 95).

¹¹¹ K tab. 1: Največ noveev je znanih iz 1. stol. (13 s šestih najdišč), nato iz 3. in 4. stol. (po 8+8 iz osmih oziroma petih najdišč), najmanj pa iz 2. stol. (6 s štirih najdišč). Znakovita najdba je samo ena (Betnava) dvomljivi podatki iz Pobrežja — op. 170 — niso upoštevani. Novel 1. stol. so najčestši na Poštehi in drugod južno od Drave, novel iz 3. stol. pri Betnavi in severno od Drave (Košaki), novel iz 4. stol. pri Betnavi, na Poštehi in severno od Drave (Glavni trg). Novel iz 2. stol. sodijo med tiste, ki so najštevilnejši v Ptujju. Dve tretjini mariborskih noveev se pojavljata tudi v Slov. gorah, četrtina med njimi pa sodi med tiste, ki so najčestši na (staroavstrijskem) Stajerskem. Po najdiščih: 7 iz neznanih krajev, 5 iz selišč (Betnava, Maribor — Glavni trg in Košaki, Pošta), 4 iz grobišč (Limbuš, Miklavž, Pekre, Razvanje?), enkrat kot zakladna najdba (Betnava).

¹¹² V zatirni legi, kot jo je imela npr. Flavie Solva, je prišlo do razevata šele ob koncu 3. stol. in ne za dolgo (E. Diez, op. 6, 11 s); tudi naselbini na Kugelsteinu pripisujejo »Blütezeit« v prvi polovici 3. stol. (W. Modrijan, Sehid von Steier 13, 1966/67, 13). Po diagramu noveev se je bila npr. postaja Colatio po markomanskih vojnah nekoliko opomogla šele na prehodu 3. v 4. stol. (J. Šašel, op. 291, 77). V Poetoviju je največ noveev Konstansa 11., Konstantina, Gallena in Klavdija II (prim. tudi diagram za Grad in Panoram: J. Šašel, Kronika 9, 1961, 126 st).

¹¹³ I. Miki-Curk, op. 317, 94.

¹¹⁴ B. Sarla, GMDS 20, 1939, 130 s, nakazuje tale obdobja: čas prehoda vojske Septimija Severa skozi naše kraje (196), prehode vojske Maksimina Tračana (238) ter čas Gallena in njegovih naslednikov (po 250) — betnavski novel bi še najprej govorili za poslednje.

¹¹⁵ Npr. posledice uvedbe davka po načelu jugatio-capitatio, t. j. beg v mesta in opuščanje posestev (P. Petru, op. 292, 193 s). Vendar pa je menil A. Schober, op. 15, 25 s, da je bilo agrarne krize v Noriku manj čutili, ker ni bilo tako velikih razlik med vetePOSESTNIKI in poljedelskimi delavci (prim. o mali zemljiški posesti opozorila v op. 302!).

¹¹⁶ Prim. tabelo mljnikov v eeste Celeia—Poetovio, kjer se v tem obdobju pojavljajo mlj-niki Makrina (2), Elegabala (2) in Maksimna Tračana (2); zlasti za prvega bi glede na najdbo pri Kugelsteinu lahko domnevali obnovo eest tudi na mariborskem območju (Razprave 6, 1969, 328).

¹⁴⁴ Najmlajša najdba iz pozne antike je tako Teodozjev novce z Glavnega trga (prlm. op. 171), ki ga od najbližjega poprejšnjega (Lelcni iz Košakov) loči vsaj 80, od najbližnjega poznejšega (Hierakija iz Zidovske ulice) pa več kot 200 let. Najmlajši antični novce v Poetovlju je Procop. Anthemius (467—472), v Flavil Solvi pa Joannes Tyrannus (423—455), ko gre pri nas le še za posamične primere, medtem ko segajo nekoliko številnejši novci le do Honorija (395—423) — po podatkih pri F. Plehler, op. 10 (Austria Romana), 49.

¹⁴⁵ Podroben opis o tem pri J. Klemene, op. 312, 60 ss; v širšem okviru tudi R. Egger, Das neue Bild der Antike 2 [1942] 395 ss.

¹⁴⁶ Stevilo prebivalcev mariborskega okoliša je bilo bržkone že preneznatno, da bi si bili Iskali skupno zavetišče na višinah, kot domneva to za prebivalce Flavie Solve E. Diez, op. 6, 12. Najdbe na Poštelci za to ne dajejo dokazov, če že nočemo treh najmlajših novcev iz hiše A (Urbs Roma ter dva nespoznavna iz 4. oziroma 5. stol.) pripisati temu času (W. Schmid, op. 4, 262 in 281, kjer je govora le o tem, da je hiša A ostala do konca 4. stol., »vieleicht noch darüber«, naseljena).

¹⁴⁷ Prim. seznam novcev bizantinskih vladarjev, večinoma iz Ptujja in okolice Lipnice pri F. Plehler, op. 20, 111, ter op. 10 (Austria Romana), 49 s — v Ptujju sega vrsta skoro nepretrgano od Arkadija (394—408) do Mihaela IX. (1295—1320).

¹⁴⁸ O tem nekoliko konkretnije npr. W. Schmid, ZhVst 18, 1922, 44 s; nazorno tudi B. Grafenauer, op. 19, 303 ss.

¹⁴⁹ Razvel: kralj Otto III. podaril grofu Raehwinu »15 Königshuben«: kmalu po letu 1096 grof »Bernhard von Marburg« podaril šentpavelskemu samostanu dvor (Hof) ter pol vasi, njegov brat Engelbert pa kmalu po 1107 drugo polovico in cerkev. Radewan; med 1096 in 1105 grof Bernhard podaril vas šentpavelskemu samostanu (zi. Pirhegger, op. 172, 17, 107, 116 s).

¹⁵⁰ H. Pirhegger, ZhVst 43, 1952, 15 razlaga »Razwal« = razval = Trümmerstätte (= razvaline), W. Levee, MAG 35, 1905, 193, pa »Razvina« — Razvanje od župana Razvina. Za Radvanje sta oba avtorja enotnega mnenja (H. Pirhegger, op. 172, 107, in W. Levee, kot prej); po županu.

¹⁵¹ Pri Pohorskem dvoru ni jasnosti, ali je ta utrjena točka kot prvotni »Hausberg«, germanškega izvora (W. Schmid, op. 328, 41 ss; tudi op. 243, 27; prlm. o tem še P. Schlosser, Marlboror Zeitung št. 154 z dne 9. 7. 1939, str. 41), nastal šele kot sedež fevdalca, ali pa je kot približilše okoliškega prebivalstva, kar se temu tipu utrdi tudi pripisuje, dobil svoj pomen že prej. Zgodnji izraz »Huzl« oziroma »domus« (1124 Werner de Huzl — prvo imenovanje gradu: H. Pirhegger, op. 172, 117) opozarja na rano zidano gradnjo na izbranem mestu nad ravnino s slovanskimi zaselki ter meni celo (ZhVst 43, 1952, 26): »... sie war velleicht auf vorgesehltlicher Grundlage erbaut worden; ...«

¹⁵² A. Müllner, MZK NF 4, 1878, LXXXIII, ki omenja tudi mere; obseg 200, višina 10—12 m. Druge omembe: F. Plehler, op. 69, 46; F. Ferk, FTB 1899, 54 (»Die Zunkogomila ... sehr gross, die grösste und war Weinberg einst dort.«); P. Schlosser, ZhVst 10, 1912, 78, ter DRFG 1912/13 [1913] 518. Najdlšče je P. Schlosser vrisal na karto, objavljeno pri W. Schmid, op. 4, 230, sl. i (točka 13 = »in Rossweln, ehemals 3—4, heute nur einer erhalten« v rokopisu »Der vorgesehltliche Bachernberg und sein unmittelbares Anland«, v Joaneju v Gradcu). Opis gomile je sestavil P. Schlosser tudi v rokopisu »Die Tumull von Rossweln« iz leta 1912 (prav tam shranjeno), kjer je navedel druge mere (pr. 210, takratna višina 5, poprejšnja 10 m) in nekaj novih podatkov, npr. »Karawany stelite damals auch Bernsteinperlen fest, die Müllner nicht anführt«.

¹⁵³ Za dovoljenje objave zapisov in leta 1953 napravljenih skle s K. Kromerju, tedanjemu asistentu prazgodovinske zbirke, na tem mestu zahvaljujem.

¹⁵⁴ Čeprav dobršen del pivolskih gomil še ni raziskan in zato ni mogoče reči dokončne besede, se dosedanje omembe antičnih grobov tod oprajo le na obravnavano najdbo v Razvanju ter najdbo zlatnika Karla: najdbe iz Razvanja so bile prvič omenjene v Marburger Zeitung št. 69 z dne 11. 6. 1878 (prof. Horak); druge omembe (poleg istih v op. 332): J. A. Janisch, op. 76 (i, 1878, 550), »Römerhügel« in (2, 1878, 727) o najdbi mnogih človeških kosti kot znamenju boja (Razvaje = bojšče) ter prva (?) omemba zlatnika; F. Plehler, op. 69, 45 s (zamenjava med Rossweln in Rotweln, v čemer je zajeta tudi Pivola); C. Hilli, op. 70, 175, »Römerhügel«; P. Schlosser, DRFG 35, 1912/13 [1913], 528, na karti znak za prazgodovinske in rimske gomile; Isti, Bff 2, 1924, 60 (grösstenteils hallstattliche Hügelgräber«); F. Baš, Jubilejna revija 5. marib. tedna [1936], 8 (»latenska ali rimska nekropola«); KLDB [1937], 413 (»rimske gomile«); 7 dni 17, št. 26, 2. 6. 1967, 2, ter ČZN NV 4, 1968, 30. Se manj jasno je za domnevnimi antičnimi planimi grobovi pri Pohorskem dvoru. To grobišče, vrisano pri W. Schmid, op. 4, 230, sl. i, kot točka 22 (pripadajoči neobjavljeni tekst glej v ČZN NV 2, 1968, 34, 104; v tam citiranem rokopisu je dodana razlaga: »Das Vorhandensein des Flachgräberfeldes 22 stützt sich vorläufig lediglich auf, allerdings verlässliche, Volksquellen. Es ist aller Wahrscheinlichkeit nach römischer Herkunft«), je P. Schlosser v drugem neobjavljenem rokopisu »Die Tumullstätte von Hausampacher — Kötsch« podrobneje tolažil: »Von einiger Bedeutung ist die Mutmassung, dass sich auf der nördlichen Seite der Fahrstrasse nach Hausampacher und zwar knapp an dieser, Teile eines frührömischen Flachgräberfeldes befunden haben dürften. 1875 wurden es bei grösseren Ebenungsarbeiten (vielleicht waren es auch niedere Tumull?) teilweise aufgedeckt und die Funde leider vollständig vertragen. Nach Ansichtspunkten Herrn Verwaiter Jöbstl, forschte ich einzeln nach, konnte aber nichts mehr zustande bringen. Nach seiner und seines Sohnes (Oberlehrer in Rossweln) Beschreibungen zu urteilen, waren es durchwegs Tongefässe, die zum Teile noch stark in der Hallstattkultur fussen, andererseits lässt aber eine Dreifusschüssel und ein mit einem breiten Ringe besetztes Gefäss, wie es auch noch bis ins 5. Jhd. n. Ch. bei römischen Funden vorkommt, ausgesprochen fortgeschrittenen römischen Einfluss feststellen. Die übrigen Gefässe waren grösstenteils hallstattisch profiliert, mit Henkeln (einer mit drei) und zwei derselben mit Warzen, bezugs. Griffansätzen versehen.« O tem najdlšču pozneje le ČZN, kot zgoraj ter NV 4, 1968, op. 108. Če so tu citirane navedbe zanesljive, bi bilo možno tudi prazgodovinsko grobišče z naknadnimi antičnimi najdbami kot npr. v

Ruřah (G. Wurmbrand, Archiv für Anthropologie 11, 1879, 30 s, 74, T. 3: 49, 50 in 4: 24). Vsekakor pozneje ni bilo nobenih obvestil veĉ o teh najdbah.

¹³⁸ A. Müllner, op. 332: »Thonwaren. Von diesen war nichts ganzes erhalten, allein der gefundenen Scherben war eine grosse Menge. Dieselben lassen auf Geschirre sehr verschiedener Grösse und Form schliessen. Das merkwürdige Stück ist ein Inwendig heilrotes, auswärts schwarz und rotes Stück einer grossen Urne, welches vollständig mit den grossen birnförmigen Urne, aus Marla Rast übereinstimmt.«

¹³⁹ Prim. A. Demmln, Die Kriegswaffen in ihren geschlechtlichen Entwicklungen [1893], 274 — za primere oblik antiĉnih nožev ter 329 — za germanske tipe, od katerih ima št. 12 dve sorodnosti: širok nastavek za drŹaj z zakovicami ter raven hrbet. Tak tip noŹa pa je znan iz Domavie (Srebrnice) v stavbi iz pozn. antike (W. Radimský, WMBH 4, 1896, 225, sl. 42).

¹⁴⁰ Prim. antiĉne noŹe s trni v Interlisa 2, 1957, 370 s, T. 68!

¹⁴¹ Prim. J. Kiemene, op. 312, 47, sl. 30: i—3, kjer gre praktiĉno za istovetne poznoantiĉne najdbe. Dvoje podobnih konic za puščice je našel tudi F. Ferk v »grobu št. 1«, tj. v eni izmed gomil pod Poštejo (sl. 6/7), sedaj v ptujskem muzeju, Inv. št. 794. Ta tip konic se je obdrŹal Źe v srednji vek (L. Lindenschmit, Handbuch der deutschen Altertumskunde 1. Die Alterthümer der merovingischen Zeit [1860—1889], 154, tip I, »die boizenförmige vierkantige«). V našem primeru gre verjetno za del oprave lokostriceev (sagittarii), v zvezi s podkvami morebiti celo konjenikov (equus sagittarii), pripadnikov rimskih pomoŹnih čet; po konicah ne moremo doloĉiti ĉasa — primerjave s Ptujskim gradom bi govorile za pozno antiko (A. Demmln, op. 336, 248).

¹⁴² Prim. tipe podkev pri A. Demmln, op. 336, 665 ss, ki pa Rimljanom odreka uporabo teh izdelkov. Enako odklonilno tudi F. Winkeimann, Germania 12, 1928, 135 ss. Podrobneje o tem na podlagi najdb v zagrebĉkem muzeju B. Vikiĉ — E. Walter, Starohrvatska prosvjeta 3. s. 4, 1955, 23 ss, z navajanjem teorij in literature. Glede na dvome o antiĉnih podkvah je tu mogoĉe reĉi ic, da antiĉna pripadnost po celoti najdb v Razvanju sama po sebi ni potrjena. Obe vitkejši polovici sta dokaj podobni podkvi iz nekega groba v Osljcku (B. Vikiĉ — E. Walter, kot prej, 37 s, T. 4: 8), tretja, Źirša pa tipu podkve iz Domavie (W. Radimský, op. 336, 229, sl. 49 — iz pozn. antike), a tudi podkvi iz Mrsunjskega Luga (Z. Vinski — K. Vinski-Gasparini, GradŹite u Mrsunjskom Lugu [1950] iz 10.—13. stol.). Prvima dvema je podobna tudi podkev, najdena med provincialnimi gomlami v Sp. Grušovju (v mariborskem muzeju, inv. št. 1302). Podobne najdbe podkev v antiĉni Vilii v Königshofu ob Leithi E. B. Thomas, Römische Villen in Pannonien [1964], 170 ff, T. 106: 2, skupno z vrsto drugih Źeleznih predmetov ĉasovno ne opredeljuje.

¹⁴³ Prim. o tem F. Temesváry, FA 12, 1860, 191 ss, sl. 49—56: naša dva primera z obroĉkom bi bila zgodnejša, a zaradi izvotlenosti prvega ne starejša od 12. stol., medtem ko sta druga dva z rombleno oziroma koniĉasto glavo nastala pod vplivom gotlike Źele v drugi polovici 13. stol. Prim. podobne kijuĉe z oglatimi glavami npr. Źe iz grajskih ruŹevin v Stubenbergu na Štajerskem (MZK NF 13, 1887, CLIII ss, sl. 2—3; 13. stol.), Haussteinu v Mühlkreisu (AfKUGQ 24, 1860, 252, sl. 16) in Rimbachu na Bavarskem (Bayerische Vorgeschichtsblätter 21/2, 1956, 347 ss, sl. 96/1; konec 12. stol.)!

¹⁴⁴ Npr.: Marburger Zeitung št. 69, z dne 11. 6. 1876: »Es sei möglich, dass dieser Hügel ursprünglich eine Begräbnisstätte gewesen und später zu einer Wohnung benützt wurde.«

Jože Curk

ZGODOVINA URBANIZACIJE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

Severovzhodna regija, ki zajema Podravje in Pomurje, je pokrajinsko-oblikovno in ekonomsko-geografsko tipično prehodno ozemlje, ki povezuje alpski svet s panonskim prostorom. Ta prehodnost se kaže že v njeni osnovni pokrajinskotipski razdelitvi na predalpsko in subpanonsko makroregijo, še bolj pa v oblikovanosti njenih ekonomsko-geografskih mikroregij: Pohorja, Kozjaka, Dravske doline, Mežiške doline, Mislinjske doline, Slovenskih goric, Dravskega polja, Dravinjskih goric, Haloz, Murske ravnine in Goričkega. Na opisano razdelitev vplivajo mnogi dejavniki, ki so pri makroregijah generalizirani, pri mikroregijah pa neposredno oblikujejo pokrajino in s tem ustvarjajo okvir za njeno kulturno podobo. Te dejavnike lahko razdelimo na primarne in sekundarne oziroma na geografske in antropogeografske. Med prve štejemo geološko sestavo tal, hidrografske mreže, orografsko oblikovitost pokrajine, klimatske razmere, vegetacijo in favno, med druge pa: kulturno izrabo tal, parcelacijo, melioracije, komunikacije, lokacijo naselij in posameznih bivališč, njihovo oblikovanost in tipiko, gradbeni material in tako dalje. Iz sinteze naštetih dejavnikov se je v teku stoletij izoblikovala kulturna podoba pokrajine, katere fiziognomija se od mikroregije do mikroregije spreminja, ohranja pa osnovne makroregijske poteze, ki so načrtane v širših geografskih in historičnih okvirih. Prodreti do teh okvirov je namen pričujočega sestavka, katerega metoda je historičnoanalitičnega značaja. S to metodo se s kulturne podobe pokrajine najprej snamejo vse sekundarne plasti, ki so antropogeničnega značaja, nato se opredeli primarni značaj pokrajine kot osnovne oblikovalke njene historične usode ter končno v kronološkem zaporedju dialektične kavzalnosti oriše razvojni diagram njene poselitve in urbanizacije kot najvidnejše manifestacije njene materialne kulture.

Primarni značaj severovzhodne regije je predalpsko subpanonski oziroma sredogorsko nižinski, čeprav obsega njena reliefna oblikovanost vse orografske elemente od visokogorskih predelov na Peci do mokrotnih nižin ob Lendavi. Osnovna oblikovnost pokrajine z vsemi njenimi geografskimi posledicami je vplivala na pripadnost k eni od obeh makroregij: predalpski ali subpanonski, katerih meja poteka na vzhodnem robu Kozjaka, Pohorja in Stenice. Za prvo subregijo je značilen sredogorski svet z globokimi dolinami in kotlinami, za drugo pa gričevje s širokimi dolinami in ravninami, ki samo na južnem robu prehajajo v nizkogorske oblike Donačke gore, Boča in Konjiške gore. Z orografsko oblikovanostjo in geološko sestavo tal so seveda povezani klima, vegetacija in favna pa tudi drugi biotopični elementi, ki vplivajo na človekov razvoj, ki pa ne spadajo v okvir sestavka, ker se kažejo pri drugotnih dejavnikih, kjer jih bomo upoštevali v njihovem končnem učinku.

Geografski učinek je v obratnem sorazmerju z razvojno stopnjo prebivalstva. Zato je najmočnejši v najstarejši predzgodovinski dobi, najslabši pa

v naših dneh, ko ga premagujemo s sodobnimi civilizacijskimi dosežki. Slovenci smo se pojavili nekje v sredini tega procesa. Zato moramo gledati na stanje sedanje naselitvene podobe severovzhodne regije kot na rezultat geografskega in cele vrste historičnih učinkov, ki so se v regionalnem okviru uresničevali v njej. Za osnovo historičnega nastajanja današnje kulturne pokrajine lahko imamo antično zapuščino, v kateri so odsevale ilirsko-keltske in rimske civilizacijske zasnove. Prek te od preseljevanja ljudstev dalje precej zabrisane zasnove so se v historičnem zaporedju usedale kolonizacijske plasti, napajane iz slovenskih in nekaj bavarskih nacionalnih virov. Prva naselitvena plast, ki je obsegala 6. in 7. stoletje, je poselila naše kraje, ravnaajoč se po terenu in kulturnih izročilih, druga v 9. stoletju pa se je predvsem usmerila v Spodnjo Panonijo, čeprav se je dotaknila tudi že naseljenih območij. Prvi in najmočnejši kolonizacijski val je v 11. in 12. stoletju v celoti zasedel ravninska, dolinska in gričevnata območja, drugi v 13., 14. in prvi polovici 15. stoletja pa se je predvsem usmeril v hribovita in gozdna območja ter v neposeljene obmejne predele. Naselitev Uskokov v drugi polovici 15. in prvi polovici 16. stoletja je le manjši kolonizacijski pojav nasproti močni »kajžarski« kolonizaciji v obdobju od 16. do 18. stoletja, ki se je usmerila v srenje, gozdne krčine in vinorodne predele ter povzročila, da so stare kmetije skoraj utonile v drobni zemljiški posesti, ki je vtisnila močan pečat takrat porajajoči se baročni podobi naših podeželskih naselij. V novejši in najnovejši dobi so na razvoj naselij začeli vplivati predvsem nekmetski elementi: promet, obrt in industrija, ki porajajo novo podobo naših ruralnih selišč, ki na precej široki črti prehajajo v urbana naselja ali pa stagnirajo.

I

Današnje stanje posestne parcelacije in oblike ruralnih naselij lahko imamo za končni rezultat historično-agrarnega razvoja, čeprav moramo pri temu upoštevati, da je parcelacija tudi močno odvisna od talnega reliefa in površinskega značaja zemlje, posebno pa od agrarnega sistema, ki se je razvijal izključno v razmerah posameznih historičnih obdobj. Če sistemiziramo poljsko razdelitev, dobimo pet osnovnih oblik, ki imajo svoj izvor v specifičnosti kmečkega dela, projiciranega na historično ozadje. To so kmetije z grudami, grudastimi delci, delci, sklenjenimi progami in celki ter seveda z vmesnimi oblikami, ki sta jih narekovala geografski pa tudi historični dejavnik, kot na primer stopnja tehničnega razvoja in delovnega procesa ter njihova racionalna izraba.

1. Kmetije v grudah (Blockflur) so najpogostejše v severnem delu Haloz, Podravinju, na jugovzhodnih obronkih Pohorja in okoli Maribora, torej na gričevnatem oziroma terasastem svetu. Združujejo se v gručaste vasi in zaselke. Spadajo torej k najstarejši naselitveni plasti in so kot take rezultat primitivne obdelovalne tehnike. Lahko so tudi nekoliko mlajše, kot na primer v srednji Pesniški in spodnji Ščavniški dolini, vendar so vedno prvotnega nastanka in niso nikoli nastale z delitvijo celkov. Brez reda pomešano, razkosano in nepravilno parcelacijo so razvila tudi mnoga ruralna naselja z vsaj delno neagrarno funkcijo, kot na primer farne in predmestne vasi ter obrtniški kraji s prevladujočim kajžarstvom (v Mislinjski, Mežiški in Dravski dolini), ki so nastajali šele od 12. stoletja dalje.

2. Kmetije v delcih (Gewannflur) so najpogostejše na Ravenskem in Dolinskem, na Apaškem, Murskem in Ptujskem polju, na vzhodnem robu Dravskega polja in v Dravski dolini okoli Ruš. Njihove vasi so bodisi velike gručaste, z obsežnimi širokimi delci (Mursko polje), pravilne obcestne, razporejene v vrsti, s sadovnjaki in zavrtnicami (Dravsko polje, Ptujsko polje), nepravilne obcestne, širše razmaknjene in s širšimi delci (Ravensko, Dolinsko) ter obcestne z ožjimi delci (Apaško polje, Dravska dolina). Ta tip poljske razdelitve je po bistvu svojega režima posledica triletnega kolobarjenja in kolektivnih

obveznosti, ne pa po svoji obliki. Po tej imajo tovrstne vasi navadno starejše, osrednje zemljiško jedro, h kateremu se je v dobi fevdalizma pridružila delitev v delce, ki je zahtevala že višje razvit agrarni sistem. Pogosto so se starejše, toda opustele parcele razdelile na delce in znova poselile, posebno v 11. in 12. stoletju. Večja sistematičnost delitve zemlje je navadno znamenje zavestnejše fevdalčeve volje in zato tudi mlajšega nastanka, čeprav prek 13. stoletja skoraj nikjer ne moremo iti.

3. Kmetije v grudastih delcih (Blockgewannflur) in grudah z delci (Blockstreifenflur). Prve so najpogostejše na Dravskem polju ob zahodnem in jugovzhodnem robu, v spodnji Pesniški dolini, na Ormoškem polju in južno od Lendave. Grudasti delci so nastali z razkosavanjem grud na večje in manjše nepravilne delce ter so starejši od delcev. Vežejo se na gručaste vasi in zaselke ter predstavljajo skupaj z grudami in njihovimi predhodnimi oblikami staro naselitveno plast. Na Dravskem polju se oblikujejo med Razvanjem in Polskavo tako imenovane izgonske vasi, ki se nizajo ob potokih in so le v dobi fevdalizma preurejene oziroma obnovljene vasi brez sistematične, zato pa s starejšo poljsko razdelitvijo. Vasi okoli Ptuja kažejo tako v svojem tlorisu kot razdelitvi polja malo reda ter proti Pesniški dolini prehajajo v grude. Isto velja za okolico Ormoža in Lendave, kjer pa je vaška in poljska razdelitev nekoliko pravilnejša in tudi mlajša.

Kmetije v grudah z delci so razvite na celotnem Goričkem, v Lendavskih goricaх ter nekoliko v Pesniški in Ščavniški dolini. Ta poljska razdelitev je značilna za prehodno obdobje obdelovalne tehnike z istočasno uporabo rala in pluga, ki se je v navedenih predelih izvršila v 12., posebno pa v 13. stoletju. Takrat so nastali sredi grud delci, ki so bili določeni za sodobnejše obdelovanje — za oranje.

Končno se v Mislinjski dolini in ponekod v Dravski dolini pojavljajo pravokotne, bolj ali manj pravilne grude z omejkami, ki so se obdelovale z ralom in spadajo še k stari naselitveni plasti.

4. Kmetij v sklenjenih progah (Waldhufenflur ali Streifenflur) v Podravju in Pomurju ni, zato pa se pojavljajo v kombinaciji sklenjenih prog in delcev (Streifengewannflur). Razširjene so na južnem obrobju Dravskega polja in na Radeljskem polju. Združujejo se navadno v obcestne eno- ali dvovrstne vasi, ki so po videzu pa tudi po nastanku sorodne vsem z delci in zavrtnicami in vsem s programi ter pomenijo skupaj z njimi kategorijo sistematičnih kolonizacijskih ali sistematično preurejenih starejših vasi (na Radeljskem polju!). Vsi trije tipi so nastajali istočasno v obdobju od 12. do 14. stoletja, se prepletajo in so deloma izraz prehoda iz kolektivističnega v individualno obliko agrarnega sistema.

5. Kmetije v celkih (Einödfleur) so razširjene po vzhodnih Karavankah z izjemo glavnih dolin, po Pohorju in Kozjaku ter po Slovenskih goricaх in južnem delu Haloz. Samotne kmetije v predalpski makroregiji so v zaprtih celkih, v subpanonski pa pogosto v odprtih, ki so povezani v obliko rahlo sklenjenih vasi ter se kombinirajo z razkosano zemljo na travniških dneх širokih dolin in v vinogradnih predelih. Posamezni primeri celkov na Dravskem in Murskem polju ter v Prekmurju so mlajša naselja, nastala v gozdnih krčinah ali ob njih. Agrarni sistem celkov je značilen za »rovtarsko« kolonizacijo in karakterističen za individualno kmetovanje z zemljiščem v enem kosu. Zato se jih največ najde v razgibanem hribovitem ali gričevnatem svetu, medtem ko so v ravninah redkejši. Čas njihovega nastanka je obdobje od 13. do 15. stoletja. Vsekakor so kmetije v celkih produkt druge kolonizacijske faze in torej mlajšega nastanka, kar velja tako za gorski svet pohorskega Podravja kot za Slovenske gorice, kjer pa se v zahodni polovici vendar nekoliko ločijo od tistih v vzhodni, ki dokazujejo nekoliko mlajši izvor. Gotovo namreč je, da se je individualističen način agrarne naselitve v celkih uveljavil kasneje kot kolektivističen sistem poljske razdelitve v grudah, grudastih delcih in delcih, čeprav se je zgodilo, da so lahko nastajali tudi hkrati zaradi te-

renskih razmer in drugih agrarnotehničnih pogojev, kot na primer celki v Slovenskih goricah in delci na Murskem polju.

V zvezi s prikazanim mozaikom poljske razdelitve v naši regiji se moramo ozreti še na nekatere subregijsko pogojene elemente, ki so sooblikovali njeno mnogolično kulturno podobo. Pri njih analiziranju bomo naleteli na nekatere faktorje, katerih doslej nismo upoštevali, ki pa so vendar soodločali pri oblikovanju ruralnih naselij, v optimalnih primerih pa celo pri nastanku njihovih urbanih sintez.

Pomurje, ki obsega geomorfološki enoti Murske ravnine in Goriškega, je agrarna, gosto naseljena in slabo produktivna pokrajina, za katere naselitveno zgodovino so značilna ruralna naselja: večja, večinoma gručasta na ravnem (kot produkt kolonizacije 13. stoletja) in manjša, večinoma razložena po gričih (kot produkt kolonizacije 13. in 14. stoletja). Poleg demogeografskih razlik pa obstaja kljub enotnosti pokrajine po prirodnih razmerah, po življenju in gospodarjenju še demohistorična razlika, ki deli Pomurje v dva dela: v Prlekijo in Prekmurje. To razliko je ustvarila tisočletna državna meja na Muri, ki je bila v obdobju od 10. do 12. stol. širok, redko naseljen, gozdnat pas, ki pa je — kolikor je bil že sploh naseljen — opustel zaradi večnih obmejnih spopadov. Mejni pas se je okoli leta 1200 spremenil v črto, ki pa je zaradi nemirnega teka Mure pogosto nihala (v 16. stol. na škodo Štajerske, ob koncu 17. stol. pa na škodo Madžarske) in bila skoraj hermetično zaprta. Tisočletna državna meja je povzročila razlike v narečju, folklori, obliki naselij in hiš, miselnosti, pa tudi v gospodarskem, populacijskem in družbenem razvoju. Na splošno je prekmurski del Pomurja ubožnejši, pasivnejši in gostejc naseljen ter kaže tudi vrsto ekonomskih razlik: kmetijstvo in živinoreja na štajerski strani sta intenzivnejša, zemljiškoposestna struktura z agrotehnično in agroekonomsko usodno parcelno razdrobljenostjo pa v Prekmurju močnejša. Po madžarskih dednih običajih podedujejo namreč posestvo vsi otroci in ne samo najstarejši. Odtod tudi tolika zemljiška razdrobljenost. Medtem ko se število parcel v Prlekiji že od leta 1825 ni povečalo, se je v Prekmurju potrojilo, hkrati pa so se trikratno zmanjšale tudi površine parcel. To je povzročilo, da so se kmetije v zadnjih 100 letih razdrobile v kajže in želarije ter zaradi zemljiškega minimuma prisilile prebivalstvo v emigracijo. Populacijski obrat se je izvršil okoli leta 1900, kar je vplivalo tudi na nadaljnje naraščanje ruralnih naselij, ki kljub svoji velikosti niso mogla prerasti v urbana (razen Murske Sobotne kot upravne in kulturnega središča!), ampak so se gospodarsko gravitacijsko naslonila na obrobna urbana naselja Lendavo, Ljutomer in posebno Radgono. Ob koncu lahko rečemo, da ima Prekmurje svoje demogeografske značilnosti posebno družbene, politične, kulturne in gospodarske narave, a vendar tudi mnogo skupnega s Prlekijo, s katero ga ne veže samo isti značaj pokrajine, ampak tudi istočasnost naselitve, kot to dokazujejo stanovniška množinska imena krajev na -ci in -ovci.

Slovenske gorice so posebna geomorfološka enota, v katero se zajeda prejšnja s Ščavniško in Pesniško dolino. Medtem ko v obeh dolinah srečujemo majhne gručaste vasi z grudami in grudastimi delci, so po slemenih razložena naselja, ki so se strnila samo okoli farnih cerkva. Urbarji iz 12., 13. in 14. stoletja dokazujejo, da so bile dolinske vasi majhne, v goricah pa so še marsikje prevladovali gozdovi, ki so jih šele pozneje izkrcili in kultivirali. Tako so nastali vinorodni »vrhi« z imeni vasi, od koder so bili poseljeni. Pozneje se je prek te poselitve ulegla še t. i. »kajzarska« kolonizacija, ki se je posebno razvila v dobi 16.—18. stol. v obliki viničarij. Ta razvoj je gotovo pogojil toplotni obrat, ki je v Slovenskih goricah v višini okoli 250 m. Pod to mejo prevladuje poljedelško-zivinorejsko kmetijstvo, nad to mejo pa vinogradništvo. Poleg horizontalne in vertikalne razdelitve Slovenskih goric pa moramo končno upoštevati še historično. Nemško-madžarski obrambni pas, ki je segal na zahodu do črte Ptuj—Radgona, je bil okoli leta 1091 pritegnjen v organizacijo madžarske kraljevske oblasti. Čeprav so pogosti boji, ki so bili posebno hudi do leta 1131, Slovenske gorice močno depopulirali in se je po premiku meje okoli leta 1160 in 1200 na mursko črto začela njihova ponovna kolonizacija, se v njej vendar čutita dve

etapi: prva, malce starejša, v zahodnem, že prej poseljenem delu (v 12. stoletju) in druga, mlajša, v vzhodnem, prej k obrambnemu pasu spadajočem delu (v 13. stoletju). Kot rezultat mlajše, razmeroma kasne kolonizacije so nastala značilna pomurska krajevna imena, sestavljena iz osebnih imen in sufiksov -ci in -ovci. Njihova razprostranjenost se namreč skoraj povsem ujema s širino nekdanjega štajersko-ogrskega mejnega pasu, ležečega med črtama Ptuj—Radgona—Neuhaus in Dobrovnik—Hodoš—Monošter. Rahle razlike se kažejo tudi na jezikovnem, demografskem in etnografskem področju, tako da lahko rečemo: enotnost Prlekije ne temelji na prirodnih razlikah, katerih praktično ni, ampak na zgodovinskem razvojnem procesu. Če zasledujemo razlike naprej, jih najdemo tudi v naselbinski geografiji ter v značaju domov in obliki hiš. V Prlekiji gručaste vasi in zaselki po dolinah in genetično povezana razložena naselja po slemenih govorijo za bolj organizirano skupinsko poselitev, v zahodnem delu pa celki, ki govore za individualnejše zgoščanje naselij in prebivalstva. Potem v obliki domov: v Prlekiji pleteni, cimprani in nabiti, ozki domovi, včasih stegnjeni, navadno pa na vogal ali ključ, v zahodnem delu širši domovi v gruči s tremi (pri kmetu), dvema (pri želarju) ali enim (pri viničarju) poslopjem, cimprani in pogosteje zidani. Razlike se kažejo tudi v zemljiški razdelitvi. Čeprav so ji za osnovo celki, je vendar na vzhodu bolj pomešana, na zahodu pa kompaktnjša, poleg tega pa se na zahodu pojavljajo grude, na vzhodu pa drugotne grude, ki so naseljitveno mlajše. Končno so razlike tudi v obliki naselij, saj na vzhodu prevladujejo manjše gručaste vasi, gostejši zaselki in razložena naselja, na zahodu pa večje gručaste vasi, redkejši zaselki in bolj razložena naselja. Iz povedanega spoznamo, da obstajajo demogeografske posebnosti, ki rahlo ločujejo zahodne Slovenske gorice od vzhodnih, le-te pa povezujejo s Prekmurjem. Ta povezava dokazuje, da je značaj pokrajine močnejši od njene politične usode, gospodarskega stroja in trgovsko-prometne usmerjenosti, da pa mu dajejo poseben ton njena naseljitvena zgodovina, mejna lega in močna tradicija. Mejna lega se je razodevala v razgibani politični usodi, tradicija pa v mnogih sedimentih etnografskega in folklornega značaja, ki so se ohranili prav do današnjih dni.

Podravinje s Halozami in Dravskim poljem je geomorfološko različen in reliefno razgiban svet z močnim prehodnim značajem, toda historično precej enotno usodo. Naseljen v gradah, grudastih delcih, delcih, progastih delcih in celkih dokazuje, da je bil naseljitveno razgiban skozi ves srednji vek. Predmadžarsko poselitev lahko domnevamo predvsem v gričevnatem Podravinju, pomadžarsko pa v več plasteh na Dravskem polju, kjer je ostalo na začetku 12. stoletja v 12 vaseh samo 50 kmetij. Ta poselitev se je končala šele v 14. stoletju na južnem obrobju Dravskega polja, medtem ko je obenem potekala celkasta poselitev južnih pobočij Haloz vzdolž madžarsko-hrvatske meje. Močna upostojenja Podravinja v vojnah 15. stoletja so povzročila manjše kolonizacijske premike tudi še v 16. stoletju, enako naselitev Uskokov, v poznejših stoletjih pa želarsko-viničarsko notranjo kolonizacijo vinorodnih predelov, ki so se začeli intenzivneje obdelovati zaradi sorazmerno visokih cen vina v 17. in 18. stoletju. Močna razdrobljenost ozemlja z izrazito tranzitno vlogo je povzročila nastanek nekaterih naselbin, ki so se v teku stoletij razvile v urbane, čeprav niso nikoli presegle lokalnega pomena.

Pohorsko Podravinje geomorfološko sicer ni enotno, vendar pa kaže precej enovito podobo, katere glavne karakteristike so hribovitost, poraščenost z gozdom in globoke doline, na jugovzhodnem, vzhodnem in severovzhodnem obrobju pa gričevnat svet. Na ozemlju pohorskega Podravja prevladujejo v dolinah gručasta naselja, po hribovju pa samotne kmetije. Naselja ne kažejo nobenih regularnosti razen nekaterih farnih vasi, izgonskih vasi in kolonizacijskih vasi, njihova polja pa so razdeljena v grude (na jugovzhodnem obrobju Pohorja), delce in proge (po kotlinah in dolinah) ter nepravde delce (izgonske vasi na vzhodnem obrobju Pohorja). Samotne kmetije so praviloma v celkih in plod mlajše naselitve, vendar so verjetno začele nastajati že v 12. stoletju v zvezi z uvajanjem švajg in intenzivnejšo notranjo kolonizacijo. Prvi naseljitveni val se je držal starejših predslovenskih naselij, antičnih prometnih poti in naseljitveno

ugodnih predelov. Ker je doba preseljevanja ljudstev povečala ločilno moč gozdov, močvirij in rek, sta vzporedniški cesti močno opusteli (Maribor—Dravograd in Slovenska Bistrica—Slovenj Gradec), ohranili pa sta obe meridijanski, ki sta tekli čez zahodni del Pohorja in ob njegovem vzhodnem robu. To je povzročilo ostro antropogeografsko mejo na črti Brezno—Paka, ki deli Pohorje na dva dela, ločuje Korošca in Štajerca in dokazuje, da se je poseljevalo iz dveh smeri. Ta razlika se kaže posebno v obliki pohorskih kmetij, ki so v »koroški« polovici velike, z lesenimi stavbami in glavnim poudarkom na gozdu, v »štajerski« polovici pa manjše, večkrat ilovnate in z glavnim poudarkom na sadjarstvu in vinogradništvu.

Kolikor se more sklepati iz arheoloških najdb, se je Pohorje najprej poselilo ob njegovem severovzhodnem, vzhodnem in jugovzhodnem obrobju, kjer se vasi omenjajo že v 10. in 11. stoletju ter kažejo na dve naselitveni fazi. »Gornje«, bolj gručaste vasi so vedno nekoliko starejše od »spodnjih«, manj gručastih. Isto velja za Mislinjsko dolino, kjer so starejša selišča in gradišča ob robu doline, medtem ko so mlajše vasi z grudami in progami, ki so začele nastajati v 11. stoletju, v sredini doline. Sicer pa je bilo Pohorsko Podravje redko poseljeno in je v njem prevladoval gozd, po krajevnih imenih sodeč, do 800 m listnat (dob, kostanj), do 1200 m mešan (bukov, jelka), višje pa iglast (smreka, bor). Poselitev Pohorskega Podravja se je izvedla v okviru t. i. »rovčarske« kolonizacije v 13. in 14. stoletju, kateri pa je sledilo takojšnje upadanje prebivalstva med 15. in 17. stoletjem, ko se je spremenila poljska obdelovalna tehnika in je sledil odliv prebivalstva v puščavne nižinske kraje, katere so zdcimirali turški boji in kužne bolezni. Poleg živinoreje, ki je igrala pomembno vlogo skozi ves srednji vek, sadjarstva in skromnega poljedelstva je v 16. stoletju začel polagoma dobivati vrednost tudi gozd, vendar so pravo veljavo temu ozemlju prinesli šele začetki rudarstva in industrije: steklarne (ki so delovale v letih med 1709 in 1908), fužine (že v 17. stoletju, posebno pa v letih med 1724 in 1912), železarstvo (v Mežiški dolini od 13. stoletja dalje), oglarstvo (prastaro, a posebno zaživelo v dobi steklarn in fužin), rudarstvo (v Mežiški dolini z rimsko tradicijo, sicer pa od leta 1655 dalje), prevoznništvo, splavarstvo (z zelo staro, morda celo rimsko tradicijo) in žagarstvo (posebno od 19. stoletja dalje). Steklarne in fužine so ustvarile most med fevdalnimi in kapitalnim gospodarstvom, katerega glavno vzvodilo je postala železnica. Zato pomeni leto 1863 važno prelomnico v razvoju podravskega gospodarstva. Železnica je povzročila zmanjšanje poljedelske produkcije, steklarstva, fužinarstva, prevoznništva, splavarstva in železarstva, zato pa je razvila rudarstvo, gozdarstvo in žagarstvo, ki je omililo naraščajočo krizo kmetijstva, ki je dosegla višek v letih med 1869 in 1910. V goratih predelih je v 2. pol. 19. stol. nastala nagla depopulacija, kar je povzročilo večjo diferenciacijo med povečujočimi se kmetijami in kajžarstvom, katero so napajali drvarji, oglarji, steklarji in fužinarji. Sprememba gozdne sestave (prevlada iglavcev!) je povzročila večjo kislost tal in zato upadanje kmetijstva in živinoreje, ki sta tudi po produkcijski tehniki vedno bolj zaostajala, po drugi strani pa je naraščala koncentracija poselitve, gospodarske dejavnosti in sploh človekovega delovanja v obrobni dolinah in ravninah. Tu so se razvili obrtno-industrijski centri: Cezlak, Lukanja, Slovenska Bistrica, Hoče, Maribor, Ruše, Lovrenc, Podvelka, Vuzenica, Mislinja, Slovenj Gradec, Otiški vrh, Ravne in Mežica, ki so ohranili razvojno dediščino 1. pol. 19. stoletja, le da so jo postavili na moderno, po možnosti veleobratno tehnično osnovo. To pa je povzročilo pretakanje delovne sile, po kmetijski strani njeno fluktuacijo, po industrijski pa koncentracijo, ki je ustvarila možnosti za razvoj posameznih naselij do urbanih celot. Če se po pregledu subregionalnih enot Pomurja, Slovenskih goric, Podravinja in Pohorskega Podravja ozremo še po posameznih mikroregijah, bomo detajlneje spoznali lokalne geografsko-historične razmere, ki so vplivale na nastanek naselbin in njihov razvoj do urbanih sintez.

Pohorje je bilo zaradi planinskega pašništva in kamnolomov že v antiki prepredeno s potmi, ki so bile omejene na njegova vsaj delno poseljena pobočja. Arheološke najdbe dokazujejo, da je že takrat obstajala pomembna tovarna pot,

ki je vodila iz Ljubljanske kotline prek Graške gore v Slovenjegraško kotlino, prek pohorskih prevalov v Vuzenico, Muto, Radlje in prek Radeljskega prelaza v Ivnik, Sulmsko dolino in Graško kotlino. Ta pot je v srednjem veku povzročila nastanek Vuzenice z mostiščem, Mute z mitnico in Radelj s stičiščem obdravske poti, Slovenj Gradec pa je spremenila v pomembno križišče južnoštajerskega (Vitanje—Straže—Slovenj Gradec—Ravne—Prevalje—Podjuna) in zahodnoštajerskega koridorja, ki pa sta bila ob razvoju voznitva okoli leta 1700 opuščena, pojačena pa rekonstruirana obdravska pot, ki je tesneje povezala vzhodnoštajerski koridor s Koroško. Na Pohorju se je promet močno okreplil v zvezi z razvojem glažut in fužin v 18. in 19. stoletju, čeprav je obstajal že tudi poprej. Stare poti so posebno služile edinemu pohorskemu urbanemu selišču Lovrencu ter ga povezovala z Dravsko dolino in prek Ribniškega prevala z Mislinjo. Lovrenc pa je ležal tudi ob stari poti, ki je vodila iz Maribora mimo Ruš in Fale ter se prek Ribnice in Kaštivskega sedla povezovala s Slovenj Gradcem. Ta prometna pot še ni do kraja proučena, vendar je skoraj zagotovo obstajala ter povzročila tudi zgoden razvoj Ribnice v pomembno sejensko vas.

Kobansko je območje samotnih kmetij in celkov, ki so raztreseni po njegovih pobočjih, slemenih in kopah. Zaselkov je le malo. Populacijsko privlačna jedra so bila samo sakralne stavbe, okoli katerih so se razvile majhne vasi, ki se pogosto imenujejo po njihovih patrocinih in s tem dokazujejo svoj mlajši nastanek. Edina resnično stara cerkev in vas sta na Remšniku, kjer se že leta 1201 imenuje fara. Poleg strmih povezav z Dravsko dolino in položnejših s Sulmsko je čez Kozjak od nekdaj vodila samo radeljska cesta, na katere dolinskih koncih sta se razvila trga Radlje in Ivnik.

Dravska dolina je sorazmerno gosto poseljena, vendar je v njej mnogo nekmečkega prebivalstva, katero sta v 19. stoletju privabila žagarstvo in drobna industrija. Da so se poleg ruralnih naselij kmalu razvila tudi večja demogeografska središča, je predvsem pripisati prometno-geografskim razmeram. Ruše, Radlje, Muta, Vuzenica in Dravograd so nastali na križiščih prečnih poti: lovrenške, radeljske, mislinjske in mežiške ter urbano izrazili te prirodne razmere. Železnica jih je prometno pa tudi obrtno-industrijsko samo še podčrtala, ni jih pa mogla zaradi preslabotnega zaledja razviti do večje veljave.

Mežiška dolina je središče prastarega rudarstva, železarstva in fužinarstva, ki je ponovno oživel v 1. pol. 17. stoletja, močan razvoj pa doživelo v 19. stoletju s središči v Črni, Mezi in na Ravnah pa tudi Lešah in Prevaljah. Zaradi različnih usod posameznih industrijskih obratov je bilo v tej dolini vedno močno demografsko nihanje, ki ga dobro ponazarja usoda Prevalj, ki so bile še v začetku 19. stoletja vas, so šele leta 1880 6042 prebivalcev, že leta 1910 pa samo še 3839. Končni rezultat industrializacije je doline sta rudnik svinca Mežica in železarna Ravne ter urbana ekvivalenta Črna—Mežica in Ravne. Obe naselbini sta nastali iz po treh jeder: Črne, Žerjava in Mežice ter Raven, Guštanja in Čevčova, ter pomenita urbani sestavljenki. Isto velja tudi za tretjo večjo naselbino Prevalje, ki je sestavljena iz Prevalj, Farne vasi in Zagrada. Pri tem zraščanju so se poleg starih jeder, deloma celo z antično tradicijo (Ravne, Prevalje), razvila nova, izrazito industrijska naselja, ki so polagoma prerastla njihove ruralne zamatke. Ista ugotovitev velja v manjši meri tudi za vsa druga dolinska naselja (mlajše gručaste vasi z močnimi kajžarskimi potezami), medtem ko po okoliškem hribovju prevladujejo samotne kmetije v celkih.

Mislinjska dolina. Tudi tu prevladujejo po okolnih pobočjih samotne kmetije s celki, v dolini pa majhne gručaste vasi in zaselki z grudami, vmesnimi oblikami in grudastimi delci. Večje kraje je tudi tu pogojil nekmetski faktor, predvsem promet. Rimska cesta iz Kotelj je vodila mimo Starega trga, Podgorja in Straže na Dolič in v Vitanje, druga manjša pa iz Podgorja mimo Vodriža in Forhteneka na Šoštanj (cesta skozi Hudo luknjo je šele iz leta 1829) ter dalje v Savinjsko dolino. Gospodarsko središče doline je bilo križišče cest, vodečih na Ravne, Dravograd, Šoštanj in Vitanje (cesta Ravne—Dravograd je šele iz 18. stoletja), kjer so nastali v historičnem zaporedju halštatsko gradišče — rimski Colatio — srednjeveški Stari trg, torej naselbina v izraziti genetični zvezi s

prometno lego soseske, katere utrjeno oporišče je bilo na bližnjem Gradcu. Če omenimo, da je v bližnjem Šmartnem nastala že v 10. stoletju ena od najstarejših slovenskih prafar, potem spoznamo šele izredno lego Starega trga, ki je bil do nastanka Slovenj Gradca v 1. pol. 13. stoletja trgovsko središče doline (sejemska vas!).

Dravsko polje je bilo že od neolita poseljeno, vendar samo ob robovih, medtem ko je osredje zajemal gozd, južno obrobje pa mokrotni Čreti. Rimljani so ga prepregli s cestami Polskava—Ptuj—Ormož oziroma Borl, Polskava—Maribor, Ptuj—Maribor, kultivirali in močno poselili. Isto velja za naše prednike, katerih najpomembnejše naselbine so bile odkrite na Hajdini, v Ptujju in Središču. Po madžarskih vdorih se je poselitev obnovila s slovenskimi kolonisti, čeprav so na črti Ptuj—Hajdina—Skorba možni še tudi predсловenski ostanki prebivalstva. Kmetije z grudastimi delci so predvsem na zahodnem rodu polja (t. i. izgonske vasi), okoli Ptujja in na Ormoškem polju ter so nastajale med 11. in 13. stoletjem. Kmetije v delcih so značilne za vzhodni rob polja ter za celotno Ptujsko polje. Nastajale so v 12. in 13. stol. ter kažejo zavestnejšo kolonizacijsko voljo, ki je prišla do popolne veljave v vaseh med Šokolami in Lancovo vasjo, kjer so kmetije razdeljene v progaste delce ter so nastajale v 13. in 14. stol. Končno je v 16. stoletju nastalo še nekaj uskoških naselbin, ki pa naselitvene slike Dravskega polja ne spreminjajo. Vasi so deloma gručastega, večinoma pa obcestnega ali vrstnega tipa, hiše nizke, ozke, majhne, včasih stegnjene, večinoma pa na ključ ali vogal. Posebno obeležje dajejo Dravskemu polju gručaste farne vasi, med katerimi prafarne Hoče, Slivnica in Velika Nedelja dokazujejo veljavo teh krajev še v visokem srednjem veku. Dravsko polje je izredno važno prehodno ozemlje, ki je s svojo prečno usmerjenostjo igralo pomembno vlogo prav do 15. stoletja, ko je dokončno prevladala podolžna smer, tekoča po zahodnem robu polja na Slovensko Bistrico in dalje proti Ljubljani. To je povzročilo stagnacijo urbanih naselij, ki so se razvila ob njegovi prečni smeri, da so razvojno zaostala za tistimi ob podolžni prometnici. Zavrč na primer je bil sedež mitnice, središče splavarstva, od 15. stoletja sedež fare in važna obmejna utrdba, pa se vendar ni mogel razviti v tržno naselbino. Središče je enako kot Veržej v bistvu velika gručasta vas, ki se kljub stari naselitveni tradiciji in obmejni utrdbi na Gradišču ni moglo dokopati do urbane sinteze. Ormož je sicer prometno dobro locirana naselbina s protoilirsko naselbinsko tradicijo, kljub temu pa je tržišče še vse 13. stoletje nihalo med starejšim Trgoviščem in pomembnejšo Veliko Nedeljo, dokler se ni v začetku 14. stoletja ustalilo v Ormožu, s čimer sta omenjena dva kraja zaostala. In končno je tu Ptuj z najpomembnejšo antično tradicijo, upravno središče velike cerkvene enklave, tržišče od 9. stoletja dalje, prastaro, evropsko važno mostišče, vozlišče 12 cest in naravno gravitacijsko središče Slovenskih goric in Haloz, glavni emporij prečne smeri in konkurent podolžne, ki pa je izgubilo trgovsko tekmo že v 16. stoletju, toda šele v 18. stoletju dokončno prepustilo gospodarski primat na Dravskem polju Mariboru (tržaška cesta, južna železnica!).

Slovenske gorce. Čeprav starejša naselitev tega območja ni znana, dokazujejo arheološke najdbe njihovo poseljenost že v železni dobi in antiki (glavne najdbe so pri Negovi in Lenartu pa na obrobju pri Radgoni, Križu, Kamenščaku, Veržeju, Središču, Ormožu, Forminu, Ptujju in Mariboru). Tudi prvotna slovenska naselitev se je držala robov (Ptuj, Središče, Veržej) večinoma z gozdovi porastlega gričevja in se šele po pregonu Madžarov spustila dalje vanje. Pri temu so igrali glavno vlogo veliki cerkveni posestniki Salzburg, Šentpavel, Admont in Križniki, ki so obnovili že od antike poznano vinogradništvo. Prvo kolonizacijsko plast so sestavljale posamezne ali v razložena naselja povezane kmetije (12. in 13. stoletje), drugo pa železarji in kočarji, ki so opravljali viničarske posle v gosposkih vinogradih (14. in 15. stoletje). Ker je kolonizacijski proces ovirala madžarska meja, ki se je v letih med 1130 in okoli 1200 počasi premikala k Muri, so nastale v poselitveni zgodovini Slovenskih goric rahlo opazne razlike, o katerih pa je bil že govor. Poznejšo kolonizacijo poleg genetičnih imen dokumentira tudi razvoj farne organizacije, ki se seli iz dolin v

hribe. Starim faram (Jarenina: Svečina, Šentilj, Jakob, Lenart; Radgona: Videm, Benedikt; Ptuj: Juršinci; Velika Nedelja: Miklavž), ki so vse srednjeveškega izvora, so se v novem veku pridružile nove, ki so sledile poselitvi gričev in slemen ter jim pogosto posodile svoja imena (Kapela, Kremberg, Velka, Kog, Polenšak, Cerkvenjak, Desternik, Svetinje, Kostanj itd.). Okoli njih so kmalu nastale manjše, navadno gručaste vasi, ki s cerkvami značilno obvladujejo pokrajinsko sliko, katero so v prejšnjih časih pestrili še vetrni mlini in znameniti klopotci. Slovenske gorice prometno niso ugodne, saj imajo mokrotne doline in jugovzhodno usmerjeno slemenasto gričevje, ki otežuje njihovo prečkanje. V antiki in srednjem veku so vse ceste gravitirale k Ptuj, držale so se slemen in hrbtov ter se šele pozneje spustile na robove, nikoli pa na dno dolin. Šele ko je mariborska gospodarska dinamika prevladala ptujsko, je pridobila pomen cesta, vodeča čez Malečnik v Lenart, Gradišče in Ivance, kjer se je strnila s prastaro cesto, vodečo iz Radgone prek Cerkvenjaka v Ptuj. Poleg že omenjene ceste Ptuj—Kostanj—Ljutomer je bila končno pomembna še cesta Ptuj—Lenart—Cmurek, ki je povzročila, da se je na njenem križišču s cesto Maribor—Radgona razvila edina slovenjegoriška tržna naselbina Lenart. Kraj ima še predrimsko naselitveno tradicijo, zgodaj pa je bil naseljen tudi v srednjem veku, saj se leta 1197 omenja že njegova cerkev, po kateri je dobil ime. V trgu oziroma v njegovi bližini se steka 7 cest, kar prinaša kraju veliko prometno živahnost, ki pa v zgodovini vendar ni zadostovala, da bi bil Lenart postal kaj več kot urbano središče svoje poljedelske okolice. Drugi slovenjegoriški trg Gradišče se ni razvil zaradi prometne lege, ampak zaradi božjepotne cerkve ter ni nikoli prerastel kmečkega značaja. Tretji pomembnejši kraj je Videm, ki sicer nima trškega statusa, je pa pomembna sejemska vas, ki se je razvila na važnem cestnem vozlišču srednje Ščavniške doline.

Dravinjske gorice so pomembno prehodno ozemlje, ležeče med Bočem in Pohorjem, skozi katero so vodile prastare poti proti Sredozemlju: Ptuj—Slovenska Bistrica—Čadram—Zreče—Stranice—Celje, Ptuj—Poljčane—Konjice—Stranice, Poljčane—Lemberg—Sotelska dolina, Poljčane—Zbelova—Ponikva—Celje. Ta pota so povzročila nastanek vrste urbanskih naselij, ki so se nanizala v pasovih ob Pohorju in v Dravinjski dolini. Vozlišče teh dveh pasov je v trikotu med Konjicami, Zrečami in Stranicami, kjer je stal antični Lotodos, danes pa opravljajo to funkcijo Konjice. Urbano središče Podravinja je Slovenska Bistrica z antičnimi sledovi v bližnji Polskavi in Črešnjevcu. Naselbina se je razvila iz vasi Gradišča ter postala v začetku 14. stoletja mesto, ki je živelo od živahne obrti in bogate trgovine, sedaj pa se razvija na podlagi dinamične industrializacije. Oplotnica—Cezlak, sicer stara žička posest, se je razvila zaradi lesne obrti in trgovine ter kamnolomov od 19. stoletja sem v pomembno, čeprav ruralno oblikovano naselbino. Poljčane so nastale na križišču cest, vodečih iz Slovenske Bistrice v Obsotelje in iz Ptuja v Celje, že v antiki, kot to dokazujejo rimski sledovi in zgodnja srednjeveška omemba. Glavni gospodarski in prometni vzgon pa jim je dala južna železnica, ki je posebno razvila Peki in Spodnje Poljčane. Sestava naselbine iz treh ločenih naselitvenih enot ustvarja urbano sestavljenko, v kateri imajo Zgornje Poljčane značaj gručaste vasi, Spodnje Poljčane industrijskega naselja, Peki pa razvitejšega trga. Makole so genetično povezane s Štatenbergom, ki je varoval stik Dravinjske in Ložniške doline ter morda prehod prek Plesivca v Obsotelje. Kraj s trškimi pravicami ni nikoli prerastel vaškega značaja. Studence so se razvile zaradi pomembnega samostana, izoblikovale trikoten tržni prostor, vendar ohranile vedno ruralni značaj. Isto velja za Ptujsko goro, kjer pa je vlogo samostana zamenjala znana božjepotna cerkev. Majšperk se je razvil ob važni cesti, vodeči iz Ptuja prek Stoperc v Rogatec, ohranil vaški značaj, a z novejšim razvojem industrije razvil nekoliko močnejšo tendenco po urbani ureditvi.

Haloze. Raztresene predzgodovinske in antične najdbe (največje pri Cirku-lanah, Podlehniku, Leskovcu in Črmožišah) dokazujejo zgodnjo, toda redko poselitev tega gričevnatega sveta. Kmetije v grudah na severni polovici in v celkih na južni polovici Haloz dokazujejo dve naselitveni fazi, katerih druga se je iz-

vedla po učvrstitvi madžarsko-hrvatske meje konec 12. stoletja, medtem ko je notranja kolonizacija potekala še vsa naslednja stoletja. Ker kolektivnih krajevnih imen skorajda ni, smemo sklepati na sorazmerno zgodnjo poselitev, ki je trajala največ do 1. pol. 13. stoletja. Medtem ko so po dolinah in grabah nastale manjše gručaste naselbine, je poseljevanje hrbtov in slemen potekalo z uvajanjem vinogradništva. Nastala so razložena vinogradniška naselja, sestavljena iz želarij, zidanih in viničarij. Zaradi prometne oddaljenosti so bile Haloze vedno precej izolirane. Zato so ostale brez tržnega središča, katero je zamenjal Ptuj. Simptomatično je tudi, da so Haloze spadale pod hoško prafaro in da so šele v 15. stoletju dobile svojo prvo faro v Zavrču in vikariat v Žetalah. Tudi gradovi Zavrč, Borl, Dranek, Stari grad in Majšperk, ki so nastali na obrobju Haloz, so imeli svojo genetično osnovo na Dravskem polju, kateremu so služili z zaporami cest, vodečih iz Hrvaškega in Obsotelja vanj.

Goričko je bilo v celoti poseljeno v 13. stoletju ter kaže poljsko razdelitev, značilno za prehodno obdobje med uporabo rala in pluga. V dolinah prevladujejo nepravilne obcestne vasi, po slemenih pa razložena naselja. Nekoliko več hiš je navadno le okoli cerkva, ki pa so pogostejše v dolinah (Grad, Rogaševci, Cankova, Hodoš, Selo, Domanjševci) kot na hribih (Pertoča, Boreča, Petrovci). Upravno in cerkveno središče Goriškega se je razvilo pri Gradu (Gornji Lendavi), kjer sta okoli leta 1200 nastala grad in pražupnija ter v 15. stoletju trg, a vendar tržno ni obvladalo Goriškega ter je ponovno zdrknilo na stopnjo vasi.

Murska ravan je bila poseljena že v antični dobi, kot to dokazujejo bogate najdbe pri Dokležovju, Krogu, Veržeju, Bogojini, Dolgi vasi, Dobrovniku itd. Slovenci so najprej poselili osrednji pas Ravenskega ob rimski cesti Lendava—Murska Sobota—Radgona—Lipnica. Glavna kolonizacija pa se je izvršila v 13. stoletju, kar dokazujejo velike gručaste vasi s kmetijami v delcih na Murskem polju, nepravilne obcestne vasi s kmetijami v delcih na Ravenskem in Dolinskem ter nekaj pravih obcestnih vasi (Cven, Mota, Ključarevci), ki pa so že bliže Muri, ker so nastale pozneje in na krčinah. Vasi so bile spocetka majhne, a so se zaradi delitve posestev na prekmurski strani naglo večale, medtem ko se na prleški niso toliko. Na enakomerno poseljenost Murske ravnine kaže precej enakomerna razporeditev far: na prleški strani Ljutomer, Križevci, Radgona, Apače, na prekmurski pa Lendava, Turnišče, Dobrovnik, Bogojina, Murska Sobota, Tišina, Beltinci. Hiše so majhne, nizke, lesene ali nabite, z debelo slamnato streho, grajene na vogal ali ključ, v sklenjenih naseljih pa tudi stegnjene. Prekmurje do 20. stoletja pravzaprav ni poznalo urbanih naselij, čeprav so nekatera med njimi imela trške pravice. To velja za Mursko Soboto, ki postaja urbano, gospodarsko in upravno-kulturno središče Prekmurja, Dobrovnik, Turnišče, staro farno in tržno središče, Bogojino s starejšo in mlajšo polovico vasi, Črensovec, staro prosvetno središče, Beltince, mlajšo, a dinamično vas, in Martjance. Drugače je z Lendavo, potomko Halicana, suburbialno obcestno naselbino z nekaj stranskimi ulicami, nadstropno strnjeno hišno gradnjo, stisnjeno med obronke Lendavskih gorc in močvirno ravnino, ki je edina od prekmurskih naselbin razvila trški koncept in ustvarila urbano podobo, značilno za 19. stoletje. Tostran Mure je Radgona z odlično strateško lego, ki se ponovi pri Čmureku, zapirala mursko vodno pot. Na hribu iz trgeda miocenskega apnika so bili najdeni sledovi poselitve od neolita dalje, na njem je tudi zrastel grad, ki se omenja že v 12. stoletju. Prvotna naselbina pod gradom se je s sedežem prafare vred v 13. stoletju preselila prek Mure, sama pa se je spremenila v njeno predmestje, ki je v teku stoletij oblikovalo tržni prostor, toda vedno živelo v senci svoje mestne sosedje. Ljutomer je bil obrambna postojanka s strelskim dvorcem med Kamenščakom in Ščavnico, ki pa je že v 13. stoletju postala trg ter živela kot središče svoje ruralne okolice. Razvila je tržni prostor s strnjeno nadstropno zazidavo, medtem ko je svojo grajsko krono že davno izgubila. Veržej je v bistvu velika gručasta vas, toda z naselitveno tradicijo od železne dobe dalje. V srednjem veku je imel obrambno funkcijo (gradič!), bil pa je tudi sedež mitnice, skladišča soli in poljske trgovine. Leta 1926 je dobil cestni most, leta 1928 pa železniškega, vendar je kljub temu ostal ruralna naselbina z vijočimi

se ulicami in nesklenjeno kmečko gradnjo. Radenci so končno naselbina, ki se razvija okoli slatinskega vrečca ter se polagoma spreminja v urbano naselje z izrazito turistično razvojno perspektivo.

Maribor. Kot posebno mikroregijo lahko končno obravnavamo mariborsko urbanistično območje, ki obsega mesto z njegovo širšo okolico. Odlična lega na stičišču treh pokrajinskih enot (gozdnatega Pohorja, poljedelskega Dravskega polja in vinorodnih Slovenskih goric) in ob cesti, ki je s 15. stoletjem postala glavna vez med vzhodnimi Alpami in Jadranskim morjem, ga je predestinirala za pomembno trgovsko-prometno središče. Zgrajenemu na prodnatih tleh je glinasti vodonosen sloj zagotovil zadostno oskrbo z vodo, dravske terase pa so ga obvarovale pred poplavami, obenem pa omogočile nastanek mostišča in zelo ugodnega pristanišča. Opisane razmere so omogočile njegovo poselitve v vsej dobi od neolita do antike (najdbe v Mariboru, Laznici, na Pošteli, Pobrežju, Radvanju). Po pregonu Madžarov je bil do leta 1148 koroški, nato pa štajerski. Kot utrdba je nastal verjetno že v 11. stoletju, kot sejemska vas z urbano zasnovno v 1. pol. 13. stoletja, saj se leta 1254 prvič imenuje mesto. Močna trgovina (Židi) in obrt (mesarska, čevlarska, mlinska, usnjarska) ter obilica privilegijev so omogočili njegov nagli razvoj, katerega je v 15. stoletju še pospešila opustitev ceste Celje—Ptuj—Radgona—Hartberg—Dunaj na račun ceste Celje—Maribor—Gradec—Bruck—Dunajsko Novo mesto—Dunaj. Po obdobju stagnacije v 16. in 17. stoletju ter počasnega razvoja v 18. stoletju je v 19. in 20. stoletju sledil nagel vzpon. Železnica (1846, 1859, 1863) je prevzela promet na daljavo ter zatrla šajkarstvo, medtem ko se je splavarstvo še obdržalo do zadnje vojne. Razživila se je trgovina, nato večja obrt na agrarni bazi in končno industrija, ki je po zadnji vojni spremenila Maribor v izrazito industrijsko mesto z močnim gospodarskim in urbanim utripom, toda precej slabotnejšim kulturnim. Upravno-politično je mesto sledilo temu razvoju s priključitvijo svoje okolice v letih 1851 in 1952 ter z njeno urbanizacijo. V mestnem jedru prevladuje meščanska arhitektura, drugje predmestna, povsod pa vznikajo moderne stavbe in novi mestni predeli. Starejših kvalitetnih stavb je v mestu malo zaradi odsotnosti fevdalnih in cerkvenih oblasti ter mnogih rušenj. Kljub temu pa je mestna podoba kvalitetna, ker dobro ponazarja duha, iz katerega je skozi stoletja nastajala, in razmere, v katerih je rasla. Pri tem igrata odločilno vlogo terasasti teren, ki pogojuje strešni crescendo njegovega jedra, in smiselna slikovitost urbane kompozicije, ki ustvarja čudovito veduto in vrsto bogatih notranjih pogledov.

II

Potem ko smo si ogledali regionalne razmere, važne za nastanek in razvoj ruralnih naselij na obravnavanem področju, in se mimogrede dotaknili tudi vzrokov nastanka in razvoja urbanih naselij, ki so prej ali slej prerastla okvire svojih agrarnih zaledij, si oglejmo še splošne in specifične razloge nastanka in razvoja urbanih naselij, ki so do 19. stoletja gospodarsko popolnoma prevladala podeželje in ga s tem osvobodila fevdalnih vezi, zato pa pahnila v kapitalistične odnose.

V slovenskem gospodarstvu do 12. stoletja povsem prevladujeta poljedelstvo z živinorejo ter domača obrt. Zato sta bila promet in trgovina skromna, razvijala sta se na letnih sejmih, ki so imeli lahko regalne pravice ali pa ne ter so bili navadno povezani s cerkvenimi prošenji. Taki sejmski vasi sta bila Ptuj od 2. pol. 9. stol. in Stari trg od 10. stol. dalje. Kraji z regalnimi pravicami so imeli posebno sejmsko sodstvo (Ptuj), ki je bilo pomembno za nastanek meščanskih naselbin, ne priča pa še o takih naselbinah.

Dvanajsto stoletje je prineslo pomembne gospodarske spremembe, predvsem razvoj neagrarnih panog: samostojne obrti rudarstva in fužinarstva. S tem se je uveljavilo mestno gospodarstvo, ki je postalo značilno za ves pozni srednji vek. Njegove glavne karakteristike so bile: mesto in okolno podeželje sta se združili v gospodarsko enoto, ki je bila navzven zavarovana s sistemom mit-

nine. Mestni obrtniki in okoliški poljedelci so na rednih tedenskih sejnih v mestu prodajali drug drugemu blago. S tem so ustvarili gospodarsko povezanost, ki se ni ozirala na posamezna zemljiška gospodarstva, s čimer je povzročila notranje spremembe v njihovi organizaciji. Pojavila se je tudi trgovina na daljavo, ki je postala poglavitna gospodarska podlaga posebnega sloja trgovcev v mestih — v začetku večinoma Židov in bankarstvo. Osamosvojitve obrti in trgovine v mestih je izzvala kasnejša gospodarska nasprotja med mestnim in podeželskim prebivalstvom, ki pa so se pri nas pokazala šele v 15. stoletju, ko je zaradi ekstenzivnega kmetijstva in notranje kolonizacije začelo primanjkovati poljedelske zemlje in so se začeli kajžarji intenzivneje pečati s hišno obrtjo in kmečko trgovino.

Kot že rečeno, se je obrt najprej osamosvojila v rudarstvu, fužinarstvu in kovaštvu, trgovina pa s potujočo sejensko obliko, katero so opravljali prvi poklicni, osebno svobodni trgovci. Šele v 12. stoletju so se pri nas pojavile tržne naselbine, torej kraji s stalno naseljenimi poklicnimi obrtniki in trgovci, ki so poleg letnega dobili pravico tudi do rednega tedenskega sejma, ki je šele omogočil stalnost poselitve. Tako se je v 12. stoletju izoblikovalo meščanstvo kot poseben družbeni razred, naseljen v posebnih naselbinah. Te naselbine so bile v fevdalni okolici tuje telo, s posebnimi pravicami, z osebno svobodnimi prebivalci in svojo samoupravo. Gospodarski značaj meščanskih naselbin dokazuje, da so nastale predvsem zaradi razvoja trgovine in zlasti obrti okoli leta 1100. Tak napredek obrti je pogojila naglo povečana potrošnja njenih izdelkov, katero je pripisati pohodom nemških cesarjev v Italijo in križarskim vojnám, ki so fevdalce seznanile z boljšimi obrtnimi izdelki in bogatejšim načinom življenja. Vendar so se v mestih poleg obrtnikov in trgovcev kmalu priselili tudi drugi prebivalci: duhovniki in plemiči s svojo služinčadjo, ki niso spadali pod mestno samoupravo, Judje in ljudje, ki se niso pečali z obrtjo ali trgovino in niso imeli meščanskih pravic, ampak so živeli od dajanja uslug. Vendar so v srednjeveških mestih prevladovali obrtniki in je bilo trgovcev vedno mnogo manj, posebno, če odštejemo Jude (v Mariboru, Ptujju, Radgoni in Slovenj Gradcu), ki so se od 14. stol. dalje pečali predvsem z denarnimi posli.

Mesta so v 1. pol. 15. stol. dosegla optimalno razvojno mejo, ki jo je omogočal fevdalni red, nato so začela boj za obstanek v obliki boja proti podeželski obrti in trgovini. Od takrat dalje se mesta do 18. stol. niso več množila in se tudi po obsegu in številu prebivalstva niso večala. Vse takratno gospodarsko življenje je namreč omejevalo število tistih ljudi, ki so živeli predvsem od obrti in trgovine, pa čeprav so imeli poljedelsko rezervo v mestnih njivah. Presežek živil za mestni trg je bil namreč omejen, saj se obseg njiv od 15. stoletja dalje ni več bistveno večal, enako pa tudi ne obdelovalna tehnika zboljševala. Način obdelovanja zemlje se je pomembneje spremenil šele v 18. in 19. stoletju. Poleg tega se je na podeželju zaradi intenzivne kolonizacije povečalo število prebivalstva, in to predvsem kajžarskega, ki se ni moglo preživljati z lastnimi poljedelskimi pridelki. Ker pa se je kmečko prebivalstvo oskrbovalo največ z izdelki hišne obrti, se je vedno več kajžarjev vključevalo v podeželsko obrt in trgovanje. To je napotilo mesta, da so se do 18. stoletja trudila utesniti gospodarsko življenje podeželja le na poljedelstvo in živinorejo ter celo omejiti število posameznih vrst obrti v mestu samemu. To uravnavanje gospodarskega življenja z deželno zakonodajo in cehovskimi določili je prav do 18. stoletja vedno bolj ostrilo razmerje med mesti in podeželjem. Podeželje je namreč že oddavna poznalo podeželsko obrt in trgovanje na letnih sejnih ob proščenjih in ponekod celo na tedenskih sejnih ob nedeljah, ki pa se je od 14. stoletja dalje večalo s prilivom kajžarstva in nastankom krošnjarstva na račun mest. Poleg tega so v kmečko trgovino kmalu posegli tudi fevdalni gospodje, ki so z njeno povečavo poskušali rešiti svoje gospodarske težave, kar je seveda šlo tudi na rovaš mest. Mesta so se proti temu žilavo borila. Leta 1377 so bile prepovedane gostilne v krogu 1 milje, to je 7 km od trgov in mest, leta 1418 krojaške in čevljarске delavnice, hkrati pa vse druge obrti in podeželska trgovina nasploh, leta 1445 je bilo vse to toliko omiljeno, da so kmetje

praktično spet mogli trgovati s svojimi pridelki, živino, domačim platnom in vinom, ne pa s kožami, suknom, železom in tujim vinom. Glede kmečkega trgovanja so torej štajerska mesta dosegla njegovo omejitvev na poljske pridelke in živino, glede obrtnikov pa je obveljala odločba iz leta 1418 ter je bila celo potrjena od deželnega policijskega reda iz leta 1527. Seveda sta se pod okriljem plemstva tako podeželska obrt kot trgovina kljub vsem prepovedim nemoteno razvijala dalje in še nadalje ogrožala ekonomski obstoj mest. Ožina gospodarske osnove mestnega življenja je pognala mesta tudi v oster konkurenčni boj. Značilen je boj med Mariborom, Ptujem, Radgono in Slovensko Bistrico v 14. in 15. stoletju v zvezi z vprašanjem vinske trgovine s Koroško. Končno so se mesta morala spoprijeti še z razvojem zgodnjega kapitalizma, ki je uveljavil denar kot nov dejavnik v proizvodnji. Bogati podjetniki ali družbe so razvili veletrgovino in organizirano proizvodnjo, pri čemer so uporabljali podeželske delovne sile in tako v omenjenem obsegu predrli fevdalni gospodarski okvir. Ker je v 2. pol. 15. stoletja izbruhnila pri nas huda gospodarska kriza, ki je ohromila domačo daljno trgovino (izgov Judov leta 1497), so se pojavili južnonemški finančniki, ki so se polastili skoraj vse veletrgovine, predvsem pa rudarstva in železarstva, ki sta dosegla v 1. pol. 16. stol. pomembne uspehe in katerih delavci so bili osebno svobodni, kar ni ostalo brez vpliva niti na podeželje niti na lokalno vedno bolj omejena mesta. Zaradi propada južnonemškega kapitalizma, nazadovanje Benetk in napredovanja Turkov na Madžarskem je v 2. pol. 16. stol. nastala ponovna gospodarska kriza, med katero so južnonemške podjetnike nadomestili italijanski. Število prebivalstva v mestih je v tem času stalno padalo, tako da je bila leta 1543 v Slovenj Gradcu in Slovenski Bistrici polovica hiš praznih, v Radgoni 16, Mariboru 54 in Celju celo 60. V 1. polovici 17. stoletja je živela samo še trgovina s soljo, poljskimi pridelki in živino, torej izrazito podeželska trgovina, ki je bila leta 1604 ponovno omejena samo na prodajo lastnih pridelkov in kupovanje blaga za lastne potrebe. Vendar to mestom ni mnogo koristilo, škodila pa sta jim emigracija bogatega protestantskega meščanstva in državni bankrot leta 1624. To je povzročilo ponoven padec števila trgovcev na račun obrtnikov, saj je bilo v Mariboru leta 1612 le 13 trgovcev nasproti 87 obrtnikom. Sistem apalta je monopoliziral vedno več panog zunanje trgovine, katere so se polastili Italijani, enako kot fužinarstva in rudarstva. Konec 17. stoletja so se pojavili prvi znanilci merkantilizma, po letu 1730 pa so se ponovno razvile kapitalistične manufakturne organizacije tudi zunaj rudarstva in fužinarstva (Meža, Črna, Mislinja). Merkantilistično podjetništvo je polagoma utesnjevalo mestno trgovino in obrt na vedno ožja, s privilegiji zavarovana območja in v vedno strožje celovske okvire, ki so služili predvsem zadovoljevanju krajevne potrošnje. Res se je sicer domača trgovina od 2. polovice 17. stoletja dalje zopet poživila, čeprav le v ozkih deželnih okvirih, vendar je bila grosistična in tranzitna trgovina v rokah tujcev ter predvsem usmerjena proti Italiji in znova osvojeni Madžarski. Z razglasitvijo svobodnih pristanišč v Trstu in Reki leta 1719 in z izgradnjo komercialne glavne ceste (ter hrvaške in koroške) od leta 1729 je pomen trgovine in prometa narastel ter dvignil Maribor na škodo Ptuja. Začel se je razvoj manufakturnega kapitalizma (steklarne, fužine, pekarne, žage) in z njim mezdnega delavstva. V sredini 18. stol. je dosegel merkantilizem popolno veljavo kot gospodarski izraz absolutistično urejene države, ki je začela podpirati obrt in trgovino ter ustanavljati manufakture, kar naj bi dvignilo njeno moč. Posredno je to prizadevanje države koristilo tudi našim mestom, čeprav so bili njihovi cehi še bolj odrinjeni kot doslej in si je nekoliko opomogla le trgovina. Z uvedbo fiziokratizma okoli leta 1770 se je glavni poudarek pridobitnosti obrnil k poljedelstvu ter dopustil večjo gospodarsko svobodo, saj so začeli odpravljati trgovske monopole posameznih večjih podjetij in družb. To je povzročilo napredek domačega poljedelstva in nastanek obrtno-industrijskih podjetij za predelavo agrarnih produktov, ki so v industrijski obliki obvladovali našo industrijsko produkcijo še vse 19. stoletje. Poleg nadaljnjega razvoja rudarstva (Mežiška dolina), fužinarstva (Mežiška dolina, Mislinja), steklarstva (Pohorje), kamnoseštva in žagarstva so se torej

pojaviła tudi podjetja, ki so vplivala na akumulacijo prebivalstva v mestih. Tako je štel na primer Maribor leta 1800 s predmestji vred okoli 4500 prebivalcev, ker je v njem v letih med 1784 in 1811 deloval manufakturni veleobrat — vojaška oblačnilnica, ki je zaposlovala do 800 delavcev. V 1. polovici 19. stol. se je pojavila industrija, na katero domači gospodarski razvoj ni bil dobro pripravljen, saj še ni poznal svobodnega trga brez privilegijev ter je bilo meščanstvo še močno zaprto v cehovske okvire, ki so razpadli šele leta 1848. Poleg tega pa je domače potrebe še vedno močno zadovoljevala podeželska obrt, katero je napajal podeželski populacijski presežek. Takrat se je začelo uveljavljati načelo svobodne konkurence, spremljano z industrijsko in agrarnotehnično revolucijo, kateri se je leta 1848 pridružila tudi družbenopolitična, ko je buržoazija zamenjala dotedanji že močno preživeli fevdalni red. Vendar se je pri nas industrializacija zaradi splošne gospodarske zaostalosti razvijala počasi, tako da je bilo leta 1848 na Spodnjem Štajerskem samo 75 podjetij in še od tega precej manufakturnih. Mesta so bila še majhna (Maribor je štel na primer leta 1848 okoli 8000 prebivalcev!) ter omejena na ozek krog zadovoljevanja nepoljedelskih potreb, saj je bila močna podeželska dejavnost v obrti, trgovini, prevozništvu in mezdnih zaposlitvah glavna ovira njihovega razvoja. Značilno je, da je bilo takratno razmerje med poljedelskim in nepoljedelskim prebivalstvom kljub majhnemu številu mestnega, komaj v razmerju 2:1.

Pravzaprav je šele železnica prinesla v naše kraje tehnično in gospodarsko revolucijo (1846, 1859, 1863, 1891), ki je pogojila nastanek močnejših trgovsko-obrtnih, pozneje industrijskih gospodarskih središč, odprla naše kraje industrijsko razvitejšemu severu in s tem uničila vrsto obrtno-industrijskih dejavnosti ter končno odprla našim pretežno agrarnim krajem industrijsko razvitejši sever in s tem pospešila agrarno-obrtno-industrijsko dejavnost, predvsem pa trgovino. Druga polovica 19. stoletja pomeni nagel vzpon mest, ki so ležala ob glavnih prometnicah, predvsem železnici, kar velja v posebni meri za Maribor, ki je daleč prekobil druge naselbine ter postal gospodarsko, upravno in kulturno središče regije. Vsa druga urbana naselja so močno zaostala ter obdržala le lokalni pomen. To gospodarsko distanciranje je še stopnjevala izgradnja falske hidrocentrale, ki je omogočila nastanek tekstilne in kovinske industrije v Mariboru ter kemične v Rušah. Povojni razvoj je vodilno vlogo Maribora kot gospodarskega središča Podravja samo še povečal, obenem pa razvil tudi nekatera lokalna središča, kot Ptuj, Slovensko Bistrico, Mursko Soboto, Ravne in Mežico s tem, da je v njih ustvaril moderno industrijo in jim s tem zagotovil ugodno razvojno perspektivo. Industrializacija ugodno ležečih urbanih naselij in njihova dobra prometna povezava z gospodarskimi centri države sta povzročili aglomeracijo prebivalstva v mestih, kamor je dotekalo iz podeželja, doživljajočega socialno, agrarno in tehnično revolucijo ter s tem emigracijo odvečne delovne sile. Ta proces socialne preobrazbe našega prebivalstva je spravil oziroma še spravlja podeželje v popolno gospodarsko odvisnost od industrializiranih mest, kar se kaže tudi v razmerju med poljedelsko in nepoljedelsko zaposlenimi, ki znaša 1:2 in je torej nasprotno stanju pred 120 leti. To razmerje pa je seveda povzročilo tudi stagnacijo vseh tistih ruralnih naselij, ki so v neposredni sovisnosti s poljsko razdelitvijo, medtem ko je druge pomnožilo z nepoljedelskim prebivalstvom in jim s tem vzelo njihovo ruralno tipiko. Spremenilo jih je v bolj ali manj satelitska naselja mest in jim vtisnilo atipične, konvencionalne predmestne poteze. Moderno gospodarstvo se razvija v industrijskih centrih, kjer nastaja tudi moderna družba, katere glavna značilnost je mestni značaj, širokopotezno mehanizirano poljedelstvo mu samo služi z dobavo hrane in surovin. Tako se vračamo h konceptom antičnega življenja, samo na mnogo višji socialni, tehnično-civilizacijski in upravno-kulturni stopnji. Jedro modernega gospodarstva, baziranega na industrijski dejavnosti, se je dokončno ustalilo v okviru urbanih naselij, katerih življenjski ritem ustvarja moderno, socialistično reformirano družbo.

Če se končno ozremo še po specifičnih razlogih nastanka in razvoja urbanih naselij severovzhodne regije, se moramo povrniti k njihovim začetkom v 12. sto-

letju. V 11. stoletju so na obravnavanem ozemlju, ki sega od Koroške do Prekmurja, obstajala samo ruralna selišča (z izjemo Ptuja in Starega trga kot sejmskih naselbin), na katerih razmestitev je poleg drugih dejavnikov vplivala tudi kontinuiteta rimskih cest v ranem srednjem veku. Šele v 12. stoletju sta se agrarni produkciji pridružili tudi obrt in trgovina ter pogojila nastanek sejmskih naselbin, ki pa so bile brez posebnega pravnega položaja, tako da med njimi in podeželjem v pravnem in komunalnem oziru še ni bilo posebne razlike, pač pa da so bile odlikovane s posebnim sejmskim pravom in mirom, katerega podelitev je spadala med stare regalne pravice. Taka naselja so često nastajala pod gradovi ali v njihovi bližini, čeprav med njimi ni bilo vzročnih zvez, saj sta bila plemstvo in nastajajoče meščanstvo socialno preveč ločena razreda tako po gospodarski funkciji kot po pravnem položaju, da bi ju lahko bili povezovali skupni interesi. Povezanost med gradom in trgovskim naseljem so navadno pogojevali plemenitaševa zaščita in njegova konsumacija ter prometni in vojaški značaj lege, ki je pogojil nastanek gradu in naselja. Grad in naselbina sta si bila pravno in gospodarsko tudi pozneje tuja. Grad je bil redno izvzet iz mestnega sodstva in uprave ter podrejen mestnemu gospodu, od katerega so bila prav do 14. stoletja odvisna tudi mesta. Trške naselbine so se lahko razvile iz sejmskih vasi, ali pa so nastale kot nove oziroma presajene ustanove. Za nastanek trga niso bili toliko pomembni letni regalni sejmi s posebnimi pravicami in mirom ter proščenjski sejmi, ki so bili navadno brez teh pravic, kot tedenski in pozneje dnevni sejmi, ki so šele ekonomsko pogojili stalno naseljenost trgovcev in obrtnikov ter s tem nastanek trških naselbin. Ravno ti sejmi so postali bistveno znamenje in izključni privilegij trških in mestnih naselbin, letni sejmi pa, ki niso pogojevali stalne eksistence prebivalstva, so ostali čestokrat na podeželju ter se v posameznih primerih ohranili prav do 19. stoletja. Tako je že v 12. in 13. stoletju nastala bistvena razlika med kraji s sejmi, ki niso bili trgi v pravnem smislu, in trgi v pravnem smislu kot naselbinami trgujočega prebivalstva. To diferenciacijo je pogojila razlika med sejmskim mirom, ki je bil splošen, toda začasen in personalen, ter mestnim, ki je bil lokalen, toda stalen in naselbinski. Vendar je razlika med tema vrstama mira tako eklatantna, da nista mogla nastati eden iz drugega (naselbinski iz sejmskega), ampak sta se razvila ločeno ter se tudi v poznejših stoletjih nista nikoli združila. Šele kadar je sejmska vas dobila pravico do tedenskega (ali celo dnevnega) sejma, je postala trg in se v ugodnih razmerah lahko razvila tudi v mesto. Takrat je sejmsko pravo (sodstvo, tržnina) zamenjalo trško pravo, pozneje pomnoženo z raznimi privilegiji (skladiščno pravo, cestno pravo itd.). Pri nas se pred 12. stoletjem ne da govoriti o trgih, pač pa o sejmskih vaseh (villas forenses), v katerih pa so morda prebivali že tudi nekateri stalni prebivalci, ki so živeli od obrti in trgovine ter uživali privilegije po splošni formuli, predvsem osebno svobodo. Vendar je pri nas nastalo le malo trgov neposredno iz vasi, večinoma so se razvili poleg njih, v bližini farnih cerkva (farna organizacija se je pri nas izvedla že v 11. stoletju), gradov, brodišč, gorskih prelazov, cestnih križišč itd. Z njihovim prebivalstvom se je pojavil tržan oziroma meščan kot nov socialni razred in nosilec denarnega gospodarstva.

Prvotni trgi niso bili obzidani. Njihove odprtosti nista spreminjala obdajajoči jarek in plot značaja, enako tudi ne posamezni utrjeni objekti v njih ali poleg njih (cerkvene naselbine, dvorci, gradovi). Šele v 13. stoletju so se trgi začeli spreminjati v mesta ter dobivati mestna obzidja, ki so jih utrdbenotehnično zaključila ter jim dala ustrezen reprezentančni značaj. Vzporedno z gradbenim razvojem je potekal tudi pravni razvoj mest. Prvotna meščanska skupščina (universitas civium) kot najvišji organ osebno svobodnih prebivalcev (s posebnim zemljiškim zakupom in pravom) je začela polagoma dobivati razne upravne pravice ter se spreminjati v občino, ki si je pozneje pridobila še civilnosodne in kazenske pravice (nastanek mestnega prava). Ta skupščina je bila navadno povezana s cerkvenim prošenjem (proslavo mestnega zaščitnika ali patrona), ko je bil tudi sodni zbor in čestokrat sejem. Pozneje je skupščino nadomestil mestni svet, kateremu na čelo se je postavil sodnik, ki je bil v za-

četku uradnik mestnega gospoda, v 13. in 14. stoletju pa se je prelevil v najvišjega predstavnika mestne upravno-sodne oblasti. Ravno ta razvoj je pogojil razliko med kraji s sejmi, ki niso bili trgi v pravnem smislu, in med trgi kot sedeži trgujočega prebivalstva, medtem ko med trgi in mesti ni bilo bistvenih razlik, obstajala je le v obzidju, čeprav so ga imeli tudi nekateri trgi. Ti so nastajali po potrebah trgovine in obrtne konsumacije. Njihova mreža se je spletla do gostote, ki je ustrezala trgovsko-obrtni preskrbi vedno razvitejšega podeželja. Če se je k temu pridružila še prometna pomembnost krajevne lege, so bili dani vsi pogoji, da se je trg razvil v mesto. Tako lego so pogojevali cestna križišča, rečni in gorski prehodi, rudna bogastva, strateška lega itd. Po načinu nastanka lahko razdelimo naša mesta in trge v tri skupine: 1. trgi in mesta, ki so nastali iz nižje razvitih naselbin s podelitvijo ustreznih pravic, 2. trgi in mesta, ki so nastali iz nižje razvitih naselbin, vendar so se s podelitvijo pravic preselili na novo naseljeno ozemlje, in končno 3. trgi in mesta, ki so bila ustanovljena neposredno na novo naseljenem ozemlju. Večina naših trgov in mest je po značaju nastanka iz prve in druge skupine ter se je razvila iz nižje razvitih naselbin, torej iz skromnih obrtnih in lokalnotrgovskih začetkov. Če sta lega in kakovost zemljišča dopuščali, se je naselbina izoblikovala neposredno in naenkrat v višje organizirano obliko ter vključila v svoje obzidje tudi primeren prostor za svoj nadaljnji razvoj. Če pa se je naselbina po podelitvi trških ali mestnih pravic preselila na primernejši kraj, ji prejšnji gotovo ni ustrezal ali pa je bil premajhen in neprimeren za večji razvoj. To se je posebno rado zgodilo, če je bila v bližini stare naselbine druga, ki je bila primerneje locirana in na katero se je navadno preneslo tudi ime. Stara naselbina je propadla, se spremenila v predmestje, ostala vas ali pa je od nje ostala le cerkvena skupina, ki je obležala daleč zunaj nove naselbine. Večina odprtih trgov, ki se ni mogla razviti v mesta, za to ni imela možnosti v smislu mestnotvornih principov 13. in 14. stoletja, kar velja za večino podravske in pomurske trgov, ki so nastali iz vasi, a niso imeli širših razvojnih možnosti in so zato zaostali za splošnim mestnim razvojem.

Ustanovitev trgov in mest je bila vedno produkt osebne volje mestnega gospoda, katero so nato uresničili njihovi prebivalci. Skupne potrebe ustanovljenega organizma so seveda diktirale tudi skupen oblikovalni program, ki je obsegal vrsto posameznih zahtev, katerim so zadostili posamezni programski elementi. Te zahteve so obsegale življenjske razmere prebivalstva, organizacijo tržišča in obrambni element, katerim so služile meščanske parcele, parcele za posebne gradnje mestnega gospoda, cerkve in meščanstva, proste parcele, tržni prostor in utrdbe. Trg se je ločil od mesta le po tem, da je imel nekoliko manj prebivalstva, manjše potrebe po prostih parcelah in nobene potrebe po utrdbah. Medsebojna izravnava naštetih zahtev je karakterizirana po načinu sestave posameznih oblikovalnih elementov. Zadostitvi smotrne izgradnje omenjenih oblikovalnih elementov so služile kot sekundarni faktorji interne prometne površine: ceste in ulice. Celoten oblikovalni proces takega naselja se more seveda opazovati samo pri novo ustanovljenih trgih in mestih, nikakor pa ne pri tistih, ki so nastali iz starih naselitvenih jeder ter bili prisiljeni k oblikovalnim kompromisom. Razvojni proces takih naselbin je seveda mnogo težje analizirati, ker je bil del njihovega oblikovalnega programa izdelan že prej ter ni mogel biti organsko vključen v celoto. Ustanovljena mesta so razvila z ozirom na velikost in potrebo razne osnovne sisteme, katere karakterizirajo oblike in razmestitev stavbnih in prometnih ploskev, prostih parcel, trgov in utrdb. Posebne stavbe in posameznosti so se temu sistemu priključevale bolj ali manj individualno. Seveda so tudi pri ustanovljenih mestih igrale vlogo naravne danosti terena in drugi vplivi ter povzročali individualne odmike od opisane sheme, katero pa se da vzročno ugotoviti in s tem trg ali mesto tipsko opredeliti.

Trgi, ki so se razvili neposredno iz sejemskih vasi, so se navadno le redko razvili tudi v mesta, ker za to niso bili oblikovno sposobni. To pa ne velja za novo ustanovljene trge. Njihov oblikovalni program so že od vsega začetka določali življenjski interesi prebivalstva in potrebe trgovine. Zato so bili smotrno

oblikovani in zgrajeni, obsegali so parcele za meščanske in posebne stavbe ter tržni prostor. Parcelna razmestitev odprtih trgov je služila predvsem življenjskim potrebam trgovsko in obrtno zaposlenega prebivalstva, zato je mejila na tržišče in ga v celoti obkrožala. Temu principu je ustrezalo tesno nanizavanje hiš, ki so se navadno stikale. Njihova širina je ustrezala širini parcel in čeprav so bile možne tudi izjeme, je vendar ta princip v glavnem prevladoval. Vplivi prejšnjih kmečkih parcel pri tem niso prihajali v poštev, ker je bila zemlja v celoti last trškega gospoda, ki jo je razdelil v primerne ploskve prav z namenom, da ustanovi trg. Kongruenca potreb in enotnost pravno-gospodarskega staleža prebivalstva je pogojila približno enoten tip stavb in tudi enako odmero parcel. Čeprav so prvotno parcele doživele v naslednjih stoletjih mnoge spremembe (bodisi da so bile razdeljene ali pa so se spojile), se jih vendar da navadno še vedno razbrati iz indikacijskih skic ter opredeliti bodisi za ves trg ali pa vsaj za njegov del. Njihova širina je nihala med ca. 9 in ca. 15 m, dolžino pa je narekovala želja po neposredni povezavi stanovanjskih in gospodarskih potreb ter je dosegla tudi do 100 m globine. Mnogokrat pa je bila globina parcel omejena zaradi terenske oblikovanosti (hrib, reka, terasa) in ni dosegla takih dimenzij. Število parcel je bilo naravno odvisno od pomembnosti kraja in velikosti trga, vendar se je pri starejših naselbinah gibalo med 30 in 40 hišami. Če je bila lega trga ugodna za sodelovanje pri daljni trgovini, se je seveda takoj pojavila potreba po čim tesnejši povezavi krajevnega tržišča z njo. Najstarejša oblika tržnega prostora je bila sama cesta, če je bila le dovolj široko speljana skozi naselje. Nadaljnji razvoj tržne oblike je izhajal iz želje, tržni prostor čimbolj osvoboditi cestnega prometa. Začel se je širiti ter je kmalu zajel vso dolžino tržne naselbine, spremenil se je v cestni trg, ki je bil včasih konične navadno pa podolžne pravokotne oblike. V nekaterih krajih leži trg v smeri ceste, v drugih je usmerjen na kako stavbo, ki trg obvladuje in arhitektonsko zaključuje, ponekod pa stoji tudi pravokotno na smer prometa. Ti trgi so arhitektonsko prijetneje komponirani kot prejšnji, ker niso strogo vezani na tranzitno cesto. Zato so se lahko svobodneje razvijali in se tako otesili izključne smotrnosti.

Po istih principih kot opisani so se razvijali tudi trgi, ki so nastali na stičiščih treh cest, le da so se lahko razvijali samo v smeri ene in so torej ležali povprek s smerjo druge ceste. Ker so ležale vse hiše na trgu, ki je navadno prevzel tudi dostop do domov in krajevni promet, se v trgih niso razvile samostojne ulice, saj jih koncepcija naselbinske zasnove ni potrebovala. Nastajale so le nezazidane prečne ulice rebrastega tipa, ki so vodile vzdolž parcel iz naselbine. V obzidanih trgih se je uporabljal enak oblikovalni princip kot pri odprtih. Zraven utrdb so ti trgi razvili poleg tržnega prostora in stavbnih parcel tudi prečne in včasih celo gospodarske ulice. Cerkev je navadno izpadala iz vrste stanovanjskih in gospodarskih poslopij. Zgrajena je bila zunaj zaključene vrste domov, tako da ni motila njihove enakomerne razvrstitve. Namestila se je bodisi za tržnimi parcelami, na vzvišenem kraju, na koncu tržnega prostora oziroma naselbine, le izjemno pa v sami vrsti trških hiš. Gradovi in samostani so imeli le redko neposredno povezavo s trško naselbino, saj so navadno ležali precej zunaj nje. Pojavljajo se le pri cestnih trgih, v katerih naselbino arhitektonsko obvladujejo ter sestavljajo z njo urbano celoto.

Gospodarske in gradbene razmere ter možnost svobodnega in smotrnega razvoja so odločale pri izbiri krajevne lokacije. Pri nastanku starejših trgov je igrala glavno vlogo daljna trgovina, tako da so trške naselbine nastajale samo ob deželnih cestah, ki so se v njih preoblikovale v tržišča. Pri mlajših trgih, ki so nastali zaradi okoliške preskrbe, pa je bila neposredna povezava z deželno cesto drugotnega pomena, če je le bila na razpolago ugodnejša stranska lega. To so večinoma enostransko orientirani cestni in svobodno razviti prosti trgi, ki so se s posebnimi zveznimi cestami povezali z deželno cesto. Mnogokrat je bila ustanovitev trga v bolj ali manj tesni povezavi z gradom trškega gospoda. V takem primeru se je trg bodisi privil h grajskemu griču ali pa se je od njega radi ugodnejše lege bolj ali manj oddaljil.

Proces preraščanja trgov v mesta je povzročil, da pri njih ni bilo zadoščeno vsem zahtevam oblikovalnih principov mest, ki so bila novo ustanovljena. V odprtem trgu so bili integralni deli mestnih potreb: tržni prostor z omejujočimi ga parcelami, cerkev in morda tudi grad trškega gospoda, že oblikovani in v ustreznem medsebojnem razmerju. Zato mesto, ki se je razvilo iz trga, ni bilo enotna tvorba, ampak rezultat vsaj dvofaznega razvojnega procesa. Za dopolnitev že obstoječega stanja je imeti njegovo nadaljnjo izgradnjo, ustrezajočo povečanim potrebam mestnega organizma: zagotovitvi gradbenih površin s primernimi ulicami in cestami, ki naj služijo dostopu do meščanskih domov in razvoju notranjega prometa, organizaciji praznih parcel, razporeditvi novih trgov in končno zajetju celotne naselbine v enotni utrdbeni sistem. Ker je tovrstna mestna izgradnja morala poiskati kompromisne rešitve z danostmi že obstoječega trga in lokacije, ki je ustrezala njegovim potrebam, je seveda prihajalo do daljnosežnih kompromisov s tipičnimi mestnotvornimi principi. Vendar se je to dogajalo samo, če sta gradbeni fond in teren omogočila smotrno nadaljnjo izgradnjo mesta, sicer pa se je ustanovila na primernejšem kraju nova naselbina, na katero se je preneslo navadno tudi ime opuščene trga.

Močnejše razviti odprti trgi so navadno kmalu pognali nove naselbinske pogonjke zunaj svojih prvotnih zasnov, ki navadno niso imeli gradbeno jasnih meja. Zato ni vedno določljivo, ali so te naselbinske razširitve prvotnega trga nastale pred nastankom mesta, ali pa so prav posledica tega nastanka. Zaradi enakih potreb se je organizacija novega ozemlja izvršila po enkih vidikih kot v novo ustanovljenih mestih. Zaporedje po možnosti pravokotnih, zaprto zazidanih gradbenih parcel je tudi tukaj tipično ter se je moglo npr. v Mariboru precej neovirano razviti. Pozneje, ko so se izvršile razne spremembe v oblikovanju stanovanjske hiše, se je širina parcel, ki se je ravnala po širini hiš, posebno v večjih naselbinah precej spremenila in ni več tako enotna, kot je bila v nekaterih novo ustanovljenih mestih. Vključevanje praznih parcel se je zato pri trško nastalih mestih oblikovalo individualno, saj se je njihov obris le redko formiral prosto in konsekvntno iz dejanskih ozemeljskih potreb. Njihova določitev je bila navadno močno vplivana od opornih točk, katere je dajala že obstoječa naselbina mestnemu utrdbenemu programu, zaradi česar na primer Maribor in Slovenska Bistrica tudi pozneje nista mogla izpolniti obzidani areal.

Kljub mestnemu razvoju se je tržni promet v začetku zadovoljil s prostornimi možnostmi odprtih trgov. Njihov boljše organizirani sistem (uvredba prostorov za vozove in živino) je navadno omogočil zadovoljujoče izhajanje z dano tržno ploskvijo, ki je služila namenom trgovine ter ostala tudi po eventualni razširitvi trga v mesto njegov glavni poslovni center. V Mariboru je prvotni tržni prostor postal kmalu premajhen, zato se je pozneje izoblikovalo še nekaj manjših trgov, ki so »glavni« trg sicer razbremenili, vendar mu niso vzeli njegovega centralnega poslovnega pomena. Isto velja tudi za Ptuj in deloma za Slovensko Bistrico. Za mesta, ki so nastala iz trgov, je bilo posebno važno izgraditi ulice, katerih trške naselbine navadno niso imele niti potrebovale. Pojavile so se glavne, stanovanjske, gospodarske in prečne ulice, ki so s svojim rastrom povezale mestni organizem z enotno organizirano celoto.

Obzidava trško nastalih mest se je razvijala s ciljem, da bi se čim bolj prilagodila danim terenskim razmeram. Potrebe regularne notranje izgradnje so se morale često prilagoditi ali celo podrediti poteku mestnega obzidja. Med meščanskimi naselbinami je bilo edino v Mariboru možno približati utrdbeni sistem pravokotni obliki, ker tu nista niti terasasto stopnjujoči teren niti paralelno z reko usmerjena podolžna oblika prvotnega trga ovirala nastanka idealne mestne oblike. Če je bilo mesto v zvezi z gradom trškega gospoda, se je njegov utrdbeni sistem naslonil nanj (Ptuj, Slovenska Bistrica), če pa je bil grad ločen od njega, je mesto izoblikovalo svoje samostojne utrdbene naprave (Ormož, Maribor, Slovenj Gradec). Utrdbeni sistem naših trških in mestnih naselij ni poznal zidnih ulic, saj so celo redke vzdolž posameznih delov obzidja speljane gospodarske ulice, ki bi bile brez prostornih pasov ali zazidave kot na primer v Ptujju stara Minoritska ulica.

Gradovi mestnih gospodov, plemiški dvori, cerkve in samostani so izpadali iz enovitosti meščanske naselbine kot posebne stavbe. V posameznih odprtih trgih so nastali poleg cerkva in eventualnih gradov že pred nastankom mest tudi samostani in plemiški dvori, kot na primer v Studenicah, Lovrencu, Muti in Radljah. Vendar so bili samostani in cerkve locirani zunaj trške naselbine tako, da niso motili njegove enakomerne izgradnje, ter so šele kasneje prešli v obzidani mestni kompleks. Brez dvoma so mlajše posebne stavbe, zlasti samostani, nastajale prav v zvezi z mestno izgradnjo, kot to dokazujejo dominikanski in minoritski samostan v Ptuju ter minoritski samostan v Mariboru.

Končno je omeniti še reke in potoke, ki so tekli skozi trge in mesta ter jih oskrbovali s tekočo vodo, speljani v mestne jarke pa tudi branili pred sovražniki (Maribor, Ptuj, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Guštanj) in pomagali pri gašenju požarov, ki so bili zelo pogosti. Oskrbovanju s pitno vodo so služili javni in privatni vodnjaki.

Medtem ko so novo ustanovljena mesta izoblikovala tipe s podolžnim uličnim sistemom in cestnim trgov, s podolžnim uličnim sistemom in prečnim trgov ter s kvadratnim uličnim sistemom, trško nastala mesta niso izoblikovala nobenega sistema. Odprti trg je nastal svobodno in brez predvidenega kasnejšega mestnega razvoja, ki je moral že obstoječe upoštevati. Mestna izgradnja se je zato lahko razvijala samo individualno in z organskim priključkom na obstoječi stavbni fond ter z najboljšo izrabo danega terena. Zato so tovrstna mesta kot celota rezultat nepredvidenega razvoja ter le parcialno uporabljajo oblikovalne principe, da bi zadostila potrebam urejenega mestnega organizma. Poleg tega so geografske, morfološke, geološke, klimatološke, gospodarske in etnografske značilnosti obravnavanega ozemlja vplivale na velikost in obliko trških in mestnih naselbin ter predvsem na njihovo lego in značaj. Naselbinski začetki obravnavanega ozemlja so sejemski vasi obrtnikov in trgovcev, ki so se po 12. stoletju začele spreminjati v trge in mesta, razvijajoč se iz nižje razvitih naselbinskih tipov v višje razvite. Njihovi primarni oblikovalni elementi so bili: meščanski domovi, gradbišča za posebne namene, proste in tržne ploskve ter utrdbe, sekundarni pa ulice in ceste. Meščanske hiše so sestavljale osnovne enote mestne gradbene organizacije. Rezultat njihove parcelne zazidave je bila konsekventno razvita vrsta hiš, ne pa vsestransko zaključeni gradbeni blok. Nezazidane podolžnice robnih parcel so zato ležale odprto vzdolž prečnih ulic. Tudi prostorni pasovi ob obzidjih so se posebno v razvojno zgodnejših naselbinskih tipih redno ohranjali. Tržišče se je v 13. in 14. stoletju razvilo od cestnega k prečnemu tipu ter pri tem prešlo iz podolžnega sistema prek meridianskega in viličasto pravokotnega v paralelni sistem s prečnim trgov. Glavne in stanovanjske ulice so se pojavile šele pri razvitejših in večjih mestnih zasnovah (Maribor, Ptuj, Slovenska Bistrica) ter se izpopolnile z gospodarskimi in prečnimi povezavami. Utrdbeni obod se je razvil konsekventno po potrebah mestnega organizma, a na obravnavanem ozemlju ni izoblikoval obzidne ceste (razen deloma v Ptuju). Posebne zgradbe, kot cerkve, mestni gradovi in samostani, so se redno umaknile iz mestne naselbine, da niso motile njenega regularnega razvoja.

Po splošni analizi nastanka in razvoja trgov in mest v Podravju in Pomurju si oglejmo še njihovo problematiko v posameznostih ter poskušajmo iz celotnega pregleda ustvariti sintetično podobo njihove historične usode in predvsem zasnovo njihove sedanje urbanistično-gradbene podobe kot rezultante stoletnega meščanskega življenja na prehodih alpsko-panonskega geografskega prostora. Na obravnavanem ozemlju je skupno 26 krajev s trškimi in mestnimi pravicami. Med njimi je danes 10 mest (Maribor, Ptuj, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec, Ormož, Ravne, Murska Sobota, Lendava, Ljutomer in Radgona), od katerih jih je pet nastalo že v srednjem veku (Ptuj okoli 1250, Maribor 1254, Slovenj Gradec 1267, Slovenska Bistrica 1309 in Ormož 1331), druga so iz novejšje (Lendava, Ljutomer, Murska Sobota) in najnovejšje dobe (Radgona, Ravne). Trgi so nastajali tako: 1 (Dravograd) v 12. stoletju, 4 (Lovrenc, Ljutomer, Radlje, Vuzenica) v 13., 7 (Dobrovnik, Lendava, Murska Sobota, Muta, Ravne, Veržej in Turnišče)

v 14., 6 (Lenart, Ptujška gora, Ruše, Studenice, Središče in Grad) v 15., Makole v 16. in Bogojina v 17. stoletju. Gradišče je postalo trg leta 1872, Gornja Radgona pa leta 1907. Poleg trgov je omeniti še nekaj večjih vasi, Beltince, Videm, Poljčane in Ribnico, ki se omenjajo že v srednjem veku, a se niso razvile do trgov. Med trgi in mesti na obravnavanem ozemlju jih je precej več nastalo na dominikalnih kot na deželnoknežjih posestvih. Salzburškega izvora so Ptuj, Ormož, Središče in Ljutomer, patriarškega Slovenj Gradec, bamberškega Ravne in Muta, šentpavelskega Dravograd, Radlje, Lovrenc in Ruše, studeniškega Studenice in deželnoknežjega Maribor, Slovenska Bistrica, Radgona, Lenart, Gradišče, Veržej, Makole, Ptujška gora in Vuzenica, na ozemlju Szechyjev sta se razvili Bogojina in Murska Sobota, na ozemlju Banffyjev pa Lendava, Dobrovnik in Turnišče.

Pozneje so skoraj vse naštete naselbine (razen prekmurskih) prešle v deželnoknežje roke. Nekatero med njimi so v 18. in 19. stoletju izgubile svoje stare trške pravice (Ruše, Dobrovnik, Bogojina, Turnišče), druge pa so jih šele v 19. in 20. stoletju dobile (Gradišče, Radgona) ali se celo razvile v mesta (Radgona, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota in Ravne).

Ker je urbanistična in gradbena zgodovina posameznih krajev obdelana v prilogi tega sestavka, zaradi preglednosti navajam samo njihove osnovne podatke:

DRAVOGRAD se prvič omenja kot kraj leta 1161, kot trg okoli leta 1185,

GORNJA RADGONA se prvič omenja kot kraj leta 1182, kot trg leta 1907,

GRADIŠČE se prvič omenja kot kraj leta 1419, kot trg leta 1872,

LENART se prvič omenja kot kraj leta 1196, kot trg leta 1447,

LJUTOMER se prvič omenja kot kraj leta 1242, kot trg leta 1265, kot mesto leta 1927,

LOVRENC se prvič omenja kot okolje leta 1091, kot trg leta 1222,

MAKOLE se prvič omenjajo kot kraj leta 1404. kot trg okoli leta 1500,

MARIBOR se prvič omenja kot kraj leta 1164, kot trg leta 1209, kot mesto leta 1254,

MUTA se prvič omenja kot kraj leta 1255, kot trg leta 1301,

ORMOŽ se prvič omenja kot kraj leta 1279, kot trg okoli leta 1300, kot mesto leta 1331,

POLJČANE se prvič omenjajo kot vas leta 1245,

PTUJ se prvič omenja kot kraj leta 874, kot mesto leta 1258,

PTUJSKA GORA se prvič omenja kot kraj leta 1224, kot trg leta 1447,

RADLJE se prvič omenjajo kot kraj leta 1139, kot trg leta 1268,

RAVNE se prvič omenjajo kot kraj leta 1248, kot trg leta 1361,

RIBNICA se prvič omenja kot vas leta 1266,

RUŠE se prvič omenjajo kot kraj leta 1091, kot delni trg leta 1453,

SLOVENJ GRADEC se prvič omenja kot kraj leta 1093, kot trg okoli leta 1251, kot mesto leta 1267,

SLOVENSKA BISTRICA se prvič omenja kot kraj leta 1227, kot mesto leta 1309,

SREDIŠČE se prvič omenja kot kraj leta 1255, kot trg leta 1433,

STUDENICE se prvič omenjajo kot kraj leta 1202, kot trg leta 1457,

VERŽEJ se prvič omenja kot kraj leta 1242, kot trg leta 1354,

VIDEM se prvič omenja kot vas leta 1329,

VUZENICA se prvič omenja kot kraj leta 1238, kot trg leta 1288,

BOGOJINA se prvič omenja kot kraj leta 1208, kot trg leta 1688,

DOBROVNIK se prvič omenja kot kraj leta 1270, kot trg leta 1389,

GRAD se prvič omenja kot kraj leta 1208, kot trg leta 1478,

LEDAVA se prvič omenja kot kraj leta 1198, kot trg leta 1366, sedaj je mesto,

MURSKA SOBOTA se prvič omenja kot kraj leta 1297, kot trg leta 1366, sedaj je mesto,

TURNIŠČE se prvič omenja kot kraj leta 1267, kot trg leta 1524.

Iz detajlnejše zgodovinske obdelave navedenih 30 krajev spoznamo, da imajo urbana naselja s srednjeveško tradicijo približno enako razvojno usodo, da nobeno izmed njih ni bilo popolnoma nanovo ustanovljeno, da se jih je le nekaj preselilo (Maribor, Slovenj Gradec, Ormož) in da so večinoma nastale poleg vasi (Ljutomer, Slovenska Bistrica, Vuzenica, Veržej) ali iz vasi, ki so ležale na prometno dovolj pomembnih mestih, bile pogosto odlikovane s pravico letnih regalnih ali še pogosteje proščenskih sejmov ter imele dovolj močno konsumacijsko zaledje. Medtem ko se vsi trgi niso razvili do popolne avtonomije niti v gospodarskem (trgi z omejenimi pravicami: Lovrenc, Makole, Ptujška gora, Ruše) niti v pravnem oziru (Bogojina, Dobrovnik, Grad, Lendava, Murska Sobota, Turnišče, Lenart, Središče in Veržej), so drugi dobili tudi krvno sodstvo ali pa postali sedeži deželnih sodišč (Ljutomer, Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica). V urbanistično-gradbenem oziru so razvili idealno mestno zasnovo Maribor in Slovenj Gradec, deloma Ptuj in Ormož, idealno trško pa Dravograd, Ljutomer, Muta in Ravne, deloma Vuzenica, Radlje in Lenart. Drugi trgi — posebno pomurski — niso izoblikovali tako regularnega tržnega prostora (Slovenska Bistrica, Radgona, Lendava) ali parcelacije (Središče, Veržej, prekmurski trgi), nekateri pa zaradi majhnih zasnov tudi ne prečnih ali celo gospodarskih ulic. V utrjevanju so prednjačila mesta: Maribor, Ptuj, Ormož, Slovenj Gradec, Slov. Bistrica, manj trgi: Dravograd, Ljutomer, Muta, Radlje, Vuzenica, Lendava, Murska Sobota. Mnoge od naselbin so imele svoje rotovže (Lenart, Ljutomer, Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Središče) in špitale (Lenart, Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica) ter večina utrjene postojanke v obliki cerkvenih taborov oziroma obzidanih pokopališč (prekmurski trgi, Dravograd, Radgona, Lenart, Ljutomer, Lovrenc, Makole, Maribor, Muta, Ormož, Poljčane, Ptuj, Ptujška gora, Videm, Radlje, Ravne, Ribnica, Ruše, Slovenska Bistrica, Studenice, Vuzenica), stolpov (Ljutomer, Središče, Veržej) ali utrdb (Maribor-Tabor).

Predaleč nas bi zavedlo, če bi se spustili v podrobno analizo vseh razpoložljivih historičnih rezultatov, zato smo jih navedli samo toliko, da smo dopolnili splošne podatke predhodnih izvajanj. Iz njih smo spoznali, da so naša trška naselja v veliki meri urbani spomeniki naše preteklosti, katero bolje ponazarjajo kot vsa druga historična pričevanja, saj se je v njihovih okvirih razvijalo vsakdanje življenje naših tržanov ter se je v njihovi legi in obliki, podobi in velikosti, koncepciji in organizaciji izrazila naša bit v vsej mnogoličnosti svojih pojavov. Zato ugotovitve tega sestavka komaj načenjajo zelo obsežno področje zgodovine našega urbanizma in njegove problematike, v katero skušajo vnesti nekaj orientacijskih ugotovitev kot smerokazov za bodoče raziskovalno delo na tem doslej strokovno skoraj nedotaknjemem področju našega zgodovinopisja.

III

DRAVOGRAD: Trg ima rimsko tradicijo, saj sta se tu srečali cesti, ki vodita iz Maribora in Vitanja v Lavantinsko dolino. Prvotni lastniki tega predela so bili Spanheimi, za njimi pa šentpavelski benediktinci (1091). Proti sredini 12. stoletja so si Dravograjski gospodje postavili na samostanskem ozemlju svoj grad, ki se leta 1177 imenuje castrum Traiburck. Pod gradom se je razvila sejemska vas, ki je zaradi mostu, nastalega hkrati z gradom, hitro napredovala ter se že leta 1185 spremenila v trg. V letih med 1193 in 1220 se Dravograd omenja kot urbem forum Traberch, torej kot grajski trg. V njemu so se kmalu razvile obrt in trgovina, zaradi prehoda čez reko mitnica, zaradi bližine deželne meje pa carinarnica. Leta 1237 je Dravograd postal sedež labotske prafare in zbornega kapitlja. Naselbina se je razvila na dravski terasi, s katere se cesta spušča v strmi vijugi k mostišču. Trška koncepcija kaže na enoten nastanek z lepo oblikovanim tržnim prostorom in regularno parcelacijo, katero prekinjata podružnica in spodnji grad, medtem ko

se je sedanja farna cerkev s kapiteljsko stavbo umaknila daleč na zahod. Trg je bil utrjen ter opremljen z dvojnimi vrati. Njegova veljava je bila tudi v novem veku tolika, da so v njemu zborovali leta 1529 in 1531 notranjeavstrijski zastopniki, vendar se kljub pomembni trgovini s soljo in lesom ni mogel razviti v mesto.

Od sedanjih stavb je v trgu zlasti omeniti podružnico sv. Vida iz let 1167—1171, ki je v celoti ohranila originalno koncepcijo, za katero je značilen vzhodni zvonik; nato farno cerkev, poznogotsko arhitekturo iz konca 15. stoletja s kvalitetno baročno opravo iz konca 17. in iz 18. stoletja; kapiteljsko stavbo, ki je sicer predelano, toda tipično renesančno poslopje iz 16. stoletja; gradič Robinhof, redko ohranjeno poznogotsko fevdalno postojanko iz let okoli 1500; več trških hiš iz 16. in 17. stoletja ter končno dravski most, zgrajen leta 1839 na srednjeveškem mostišču iz sredine 12. stoletja.

GORNJA RADGONA: Prvi lastniki tega predela so bili Spanheimi in za njimi Traungavi, katerih ministeriali Radgonski gospodje se omenjajo v letih med 1129 in 1362. Grad ima gradiško osnovo ter se prvič omenja leta 1182 kot Rakerspurch z velikim uradom, suburbijem in farno cerkvijo sv. Ruperta, ki je spadala pod salzburški patronat in bila gotovo ustanovljena že v pred-spanheimski dobi. Kralj Otokar Pržemisl je onkraj Mure ustanovil novo naselbino, ki se leta 1265 imenuje trg in leta 1269 mesto, medtem ko se je stara naselbina spremenila v njeno predmestje. Ker se je sedež prafare kmalu prenesel k cerkvi Janeza Krstnika v mestu, so staro Rupertovo cerkev na severnem grajskem pobočju v začetku 16. stoletja podrli, že pred letom 1446 pa postavili pokopališko cerkev sv. Petra na njegovem jugovzhodnem podnožju. Iz istega stoletja sta tudi oba gradiča Rotenturen in Schachenturn (1466), ki sta se namestila nekoliko zunaj naselbine. Radgona je postala leta 1907 trg, po zadnji vojni pa mesto. Njena koncepcija, ki je v starejšem delu (Zgornji in Spodnji Gris) urbanistično regularnejša, kaže vse znake obcestnega naselja z nekoliko razširjenim tržnim prostorom.

Grajski grič je pomembno arheološko območje, ki sega do neolitske dobe. Grad s srednjeveško osnovo je v glavnem iz 16. stoletja, a je bil močno predelan leta 1775. Prej je obsegal notranje in zunanje dvorišče, do leta 1931 pa tudi bogato opravo. Sedaj je v gradu osemletna šola. Ker so predelane vse fasade in vsi notranji prostori, je grad pomemben predvsem kot stavbna gmota na dominantnem položaju.

Župnijska cerkev, ki se prvič omenja leta 1446, je iz leta 1813, a je bila močno povečana in predelana leta 1890. Med cerkveno opravo je omeniti poznogotsko razpelo in več figuralnih nagrobnikov iz 17. stoletja. Trg je urbanistično zaključena celota z vrsto lepih nadstropnih hiš od 16. do 19. stoletja, med katerimi je najzanimivejša tako imenovani meščanski špital iz leta 1615 z edinstveno notranjo arhitekturo z dvema stebirnima dvoranama in polkrožno oltarno apsidno. Pri avtobusni postaji stoji kamnito stebrasto znamenje iz leta 1525, v katerem se zanimivo mešata gotsko oblikovana celota in posamezni renesančni elementi. Na Grisu pri carinarnici stoji zidano znamenje iz začetka 18. stoletja, blizu občinske zgradbe pa spomenik NOB v obliki abstraktne plastike.

GRADIŠČE: V srednjem veku (na primer leta 1419) se je kraj imenoval Gradischen, ko pa so v letih 1636—1643 postavili cerkev sv. Trojice, se je začel imenovati po njenem patrociniju. Leta 1689 je bil k cerkvi prizidan avguštinski samostan, v letih med 1735—1740 pa cerkev povečana do sedanje velikosti. Medtem ko sta prednja zvonika nastala leta 1780, je zadnji še od prvotne cerkve iz leta 1640. Ker je bil samostan leta 1787 razpuščen, so se v njem leta 1854 naselili frančiškani. Vas se je razvila pod samostanom, izoblikovala manjši tržni prostor ter postala leta 1872 trg, ki hrani nekaj čednih bidermajerskih hiš. Naselbina oblikuje s cerkvijo in samostanom učinkovito kompozicijo, ki obvladuje ves osrednji del Pesniške doline.

LENART: Prvotna last Spanheimov se leta 1196 omenja v posesti šentpavelskega samostana, ki pa ga je pred letom 1220 prodal Wernerju von Tann iz Melja pri Mariboru. Vas se je razvila na položnem griču severno od Pesniške doline, ki se na zahod spušča v dolino Globovnice, na vzhod pa v dolino Velke. Zaradi prometne lege (križišče cest proti Mariboru, Ptujju, Cmureku in Radgoni) je Lenart postal že pred letom 1447 trg ter oblikoval trapecast tržni prostor, ki je postavljen pravokotno na mlajšo cesto Maribor—Radgona. Trški sodnik se prvič omenja leta 1528. Volili so ga tržani, potrjeval pa hrastovski graščak, kateremu je bil trg podrejen (med letom 1482 in začetkom 19. stoletja Herbersteini). Trg je imel tedenski tržni dan in sedem letnih sejmov, lasten rotovž (sedanji je iz leta 1675) in pred trgom špital (ustanovljen leta 1625). Cerkev sv. Lenarta, po kateri je kraj dobil ime, se prvič omenja leta 1203 ter je spadala pod patronat admontskega samostana. Njen vikariat je leta 1445 obsegal 28 okoliških zaselkov. Cerkev se je namestila na rahlo vzpetino nad tržnim prostorom in se tako izolirala nasproti naselbini. Obdajalo jo je taborno obzidje, ki je bilo leta 1818 demolirano na severu in vzhodu, na jugu in zahodu pa znižano do parapetne višine, nato so leta 1850 prenesli tudi pokopališče na sedanje mesto, kjer je bilo ustanovljeno že v letih 1827—1828.

Sedanja cerkev je enotna poznogotska stavba iz let 1516—1518, v katero so leta 1531 vdělali pevsko emporo, v sredini stoletja prizidali zvonik z obrambnim pomolom in strelnico (zvon ima letnico 1573!), v drugi polovici stoletja pa stopnišni dohod v njegovo prvo nadstropje. Na začetku 18. stoletja so prizidali obe kapeli, v sredini stoletja povišali cerkveno ostrešje in zvonik ter prizidali zakristijo z oratorijem, leta 1850 pa izdelali sedanje stopnice na pevsko emporo. Cerkev, ki je bila obnovljena v letih 1953—1957, predstavlja najlepši primer slovenjgoriške pozne gotike, ki je s svojo kamnoseško obogateno notranjščino ustvarila harmonično prostornino, v katere proporcij že živi renesančno pojmovanje prostora in njegovih plastičnih vrednot. Za kvalitetno arhitekturo ne zaostaja cerkvena oprava, saj so veliki oltar iz leta 1769 in stranska oltarja iz leta 1760 delo Jožefa Holzingerja, oltarja v kapelah pa iz četrtrine 18. stoletja z dodatki iz sredine in konca istega stoletja.

Trg, ki so ga leta 1532 požgali Turki in po tradiciji uničili tudi njegov grad, je imel prav do 19. stoletja večinoma lesene hiše ter je zato večkrat pogorel, v 17. (enkrat), 18. (dvakrat) in 19. stoletju (dvakrat). Zato je njegov stavbni fond večinoma iz 19. stoletja. Leta 1860 je bilo v trgu 80 hiš, med katerimi je zlasti omeniti župnišče, ki je dobilo sedanjo obliko leta 1862, in naslednje trške hiše: na Ptujski cesti št. 7 (z letnico 1818), na Jurjevski cesti št. 1 (z letnico 1831), na Mariborski cesti št. 1 (stari trški špital iz leta 1625, obnovljen leta 1672), na Radgonski cesti št. 1 (z letnico 1835), št. 5 (iz četrtrine 19. stoletja) in št. 9 (stari rotovž iz leta 1675).

LJUTOMER: Po končanih bojih z Madžari v začetku 13. stoletja se je začelo s kolonizacijo pustega Murskega polja, pri čemer se je razvilo več naselij, med katerimi je kmalu postal najpomembnejši Ljutomer. Kraj je odlikovala prometna lega z antično tradicijo, saj je v bližini prečkala Ščavniško dolino cesta Poetovio—Halicanum ter ležala naselbina Ad vicesimum. Ljutomer, ki se je razvil ob sotočju Ščavnice in več potokov, se prvič omenja leta 1242 kot Lutenerde (Spodnje Mursko polje) in leta 1249 kot Luetenberch (kraj). Čeprav je bil kraj deželnoknežja last, ga je vojvoda Friderik Babenberški vendar raje imel kot salzburški fevd (leta 1242). Leta 1265 se že omenja kot trg s 152 domačijami in lastnim sodiščem, leta 1277 je obsegal njegov okoliš 264 hub, leta 1445 pa je bilo v Ljutomerski fari, ki je obsegala trg in 12 zaselkov, 193 hiš. Naselbina je tipičen suburbij, ki sestoji iz starejšega in mlajšega dela. Stari trg leži na pobočju Kamenščaka ter se odpira v ravnino proti severu, kjer se je izoblikoval okoli pravokotnega trga (Glavnega) novi del naselbine, medtem ko se je njen najmlajši del razvil v jugovzhodni in severni smeri. Stolpasti grad nad trgom (Vahtarica) je nastal iz strelskega dvorca ter se posredno omenja že leta 1328 kot Hausperch, leta 1365 kot vest

Lutenberg in leta 1371 kot die Hochwart am Hawspberg, a je leta 1477 pogorel. Trg je leta 1342 dobil pravice, ki jih je imela Radgona in so obsegale: prosto volitev trškega sodnika in sveta, nižje in višje sodstvo (pranger na mestu Marijinega znamenja) ter mitnine prosto trgovanje po Štajerskem in Avstriji. Te privilegije so deželni knezi redno potrjevali do leta 1742. Tega leta je trg dobil pravico do petih letnih sejmov, leta 1838 pa še do dveh živinskih, tako da je imel v 19. stoletju sedem sejmov. Turki in Kruci so večkrat oplenili Ljutomer, zato je nastal okoli cerkve tabor. Mnogo so trgu škodovali požari: 1477, 1479, 1531, 1562, 1605, 1639, 1663, 1689, 1704, 1750, 1777, 1827, 1828, 1832 in 1858. Ker so bile hiše še v 18. stoletju večinoma lesene, je sedanji trški stavbni fond mlajši ter kaže na Glavnem trgu bidermajersko podobo. Razvoj naselbine lepo ponazarja število hiš: leta 1697 je bilo 87 meščanskih hiš in osem koč, leta 1850 119 hišnih števil, leta 1899 pa 140 hiš, toda med njimi le 85 meščanskih. Vodovod je trg dobil v letih 1884—1886 iz Kamenščaka. Od posameznih stavb sta najpomembnejši magistrat z lepo klasicistično fasado in cerkev, ki je nastala hkrati s trgom, čeprav se prvi ljutomerski župnik omenja šele leta 1328. V Starem trgu se že zgodaj pojavlja stanovanjska ulica (leta 1348 Burggasse, leta 1395 Hawsgassen im Altenmarckht), ki pomeni zametek naselbine, stisnjene h grajskemu griču. Cerkev je prvotno stala zunaj naselbine ob vznožju Kamenščaka, a jo je trg v kasnejšem razvoju vključil vase. Nižinski del, ki je bil močvirnat, se je poselil šele pozneje ter oblikoval novi del naselja okoli Glavnega trga.

Nakazani razvoj Ljutomera jasno kaže, da je naselbina težila v nižino, kjer se je lahko svobodneje in regularneje razvila. Njen razvoj proti severu in jugovzhodu pa je posebno pospešila izgradnja železniške zveze z Radgono leta 1890 in Mursko Soboto leta 1926. Leta 1927 je Ljutomer postal mesto ter se posebno po vojni razvil v pomembno gospodarsko in upravno-kulturno središče Prlekije.

Med ljutomerskimi stavbami je najprej omeniti farno cerkev Janeza Krstnika, ki je v prezbiteriju in zvoniku poznogotska iz prve polovice 15. stoletja, v triladijski zasnovi pa baročna iz let 1688—1690. Cerkev je obdajalo pokopališče s karnerjem in močno obzidje, obnovljeno v letih 1735—1737, s štirimi pompoznimi vhodi, od katerih sta ostala še oba vzhodna z vmesno Florjanovo kapelo iz leta 1736. Nekdanji pokopališki prostor oblikuje sedaj trg Jakoba Boliča, ki ga senči vrsta starih platan, obrobldjajo pa stavbe stare mežnarije iz leta 1725, stare šole iz leta 1826, hiralnice za dekle iz leta 1839 in stare mrtvašnice iz leta 1796. Župnišče onkraj ceste je iz let 1825—1826, kaplanija za njim pa iz leta 1876.

Stari trg lijakaste oblike je postavljen pravokotno na cesto vzhod—zahod, ki se je v prvem delu imenovala Havženka, v drugem pa Frajenga, ter bila postopoma vključena v trški organizem. Sredi trga stoji Anina kapela iz leta 1756, okoli pa preproste stavbe, med katerimi je omeniti samo št. 9, stari žički dvor iz sredine ali druge polovice 18. stoletja.

Glavni trg, ki ga krasi v sredini Marijino znamenje iz leta 1729 oziroma 1854, je urbanistična celota, ki zvesto izpričuje obliko naših tržnih konceptov pred dobrimi sto leti. Obdajajo ga stavbe, ki so uglašene na njegova prostorska razmerja, plastične valeurje in vizualne vrednote. Med temi stavbami je zlasti omeniti št. 1 (iz let 1836—1837), št. 2 (stari rotovž iz leta 1833), št. 10 (iz sredine 19. stoletja) in št. 14 (iz leta 1830).

Po mestu je še precej bidermajerskih hiš iz prve polovice in sredine 19. stoletja, vendar sta omembe vredna predvsem hiša na Mestnem bregu št. 2 (prvotno lovska postojanka, po sredini 18. stoletja dvignjena v nadstropje in barokizirana, pred nekaj leti obnovljena) in Sršenov log, hrastov gaj, v katerem je bil dne 9. avgusta 1868 velik slovenski tabor.

LOVRENC NA POHORJU: Prvotni lastniki tega predela so bili Spanheimi, ki so ga leta 1091 darovali šentpavelskemu samostanu. Takrat se je ta predel imenoval solitudo Redimlac ali provincia Radimlahc, a se v njem že

leta 1147 omenja cerkev s. Laurentius in leta 1191 fara s. Laurentius in Radmilach. Leta 1222 je kraj dobil omejene tržne pravice (pravo lokalnega sejma brez mitnine in tržnine), že v prvi polovici 12. stoletja pa so tu šentpavelski benediktinci ustanovili ekspoziuro, samostansko postojanko, ki je vodila cerkvene in gospodarske posle (poznejše falsko posestvo) v Dravski dolini »onkraj gozda«. Leta 1445 je bilo v lovrenški fari 154 ognjišč, kar dokazuje redko naseljenost tega predela. Lovrenc je ostal do leta 1787 last Šentpavla, nato pa je prešel pod falsko gosposčino. Trg, ki je bil večkrat požgan (na primer leta 1407, nato je bila zgrajena nova cerkev in samostan močnejše utrjen), je oblikoval cestno tržišče brez regularne parcelacije in brez zahtevnejšega stavbnega fonda.

Med stavbami je zlasti omeniti farno cerkev, ki ima tipično lego na rahli vzpetini zahodno od trga, katerega ni nikoli motila v njegovem gradbenem razvoju. Sedanja stavba je iz leta 1766 razen zvonika, ki je v osnovi gotski. Cerkev hrani bogato baročno opravo iz tretje četrtine 18. stoletja, delo mariborskega kiparja Jožefa Holzingerja. Okoli cerkve so vidni sledovi tabora, odstranjenega leta 1867.

Ob južnem robu naselbine stoji manjša pokopališka cerkev sv. Radegunde, ki je v sedanji obliki iz prve polovice 18. stoletja ter hrani opravo iz istega časa. V samem trgu stoji podružnica sv. Križa, ki se omenja že leta 1381, sedanja stavba pa je iz leta 1659, zvonik iz začetka 18. stoletja, oprava pa deloma iz konca 17., deloma pa iz tretje četrtine 18. stoletja.

Sama naselbina oblikuje sorazmerno dolgo cestno tržišče, ki se v zgornjem delu nekoliko razširi ter ga poživlja kapela sv. Miklavža, patrona splavarjev, iz leta 1754. Hišni fond je sorazmerno skromen, vendar ambientalno uglašen ter z izjemo nekaj novejših stavb miljejsko in gabaritno iztehtan. Večinoma pritlične hiše segajo do sredine 18. stoletja, njihovo glavno vrednost pa predstavljajo kamnoseško obdelani portali in le deloma tudi drugi arhitektonski elementi, predvsem fasade.

MAKOLE: Kraj se je razvil v dolini Dravinje ob važni cesti, vodeči iz Ptuja v Celje, ter se omenja še v 15. stoletju kot vas (leta 1404 dorf ze Machsaw, leta 1441 s. Andre Maxau herderhalb der Trann, leta 1487 ga omenja Santonino kot vas). Trške pravice z ustreznimi privilegiji so Makole dobile v začetku 16. stoletja od cesarja Maksimilijana I., katerega sliko so imele v svojem grbu in pečatu. Na stare sodne pravice še spominja pranger, sicer pa kraj po svoji izobliki ne kaže trške koncepcije.

Župna cerkev sv. Andreja se omenja že leta 1441 ter je v sedanji stavbi gotska, toda barokizirana. Od oprave je veliki oltar izdelek Jožefa Holzingerja, oltar južne kapele pa Jožefa Strauba. Podružnica sv. Lenarta je poznogotska stavba, predelana leta 1930, njen veliki oltar je delo Mihaela Pogačnika iz let okoli 1730.

V trgu sicer ni zanimivejših stavb.

MUTA: Prvotno last Breže-Seliških je leta 1007 postala bamberška. Kraj se je zaradi obmejne lege naglo razvijal ter postal po letu 1147 sedež mitnice, v katere zaščito je bil zgrajen grad, ki se prvič omenja leta 1255 kot Muttenberch. Enako ime je dobila tudi naselbina, ki se kot trg prvič omenja leta 1301, kot »mesto« pa leta 1341. Trg je imel običajne pravice in privilegije. Grad, mitnico in trg so imeli v zakupu najprej deželni knezi, nato Celjani, leta 1456 je Muta postala deželnoknežja, po letu 1586 pa dominikalna. Trška cerkev se je namestila ob robu trga ter se omenja leta 1349 kot capella, leta 1456 kot župnija; podružnica sv. Janeza pa je romanska rotunda ter je nastala najkasneje v 13. stoletju. Ker je takratna cesta vodila prek hriba, se je najprej razvil gornji trg, kjer sta bila leta 1510 pozidana graščina Kienhofen kot naslednica starega Muttenberga in tako imenovani Ivniški stolp. Tu je stal tudi avguštinski samostan (1257—1785), ki pa je popolnoma propadel. Gornji trg je izoblikoval večje tržišče, vendar zaradi terena ni razvil popolnejše parcela-

cije. Zaradi prastarega železarstva se je ob Bistrici razvil spodnji trg, ki pa urbanistično in gradbeno ni zanimiv. Leta 1459 se omenja kot Newdordf bey der Mawt, kar dokazuje, da je mlajšega nastanka. Trg je bil večkrat požgan (na primer leta 1532 od Turkov), zato ne hrani zahtevnejšega stavbnega fonda.

Od stavb v trgu je predvsem omeniti župno cerkev, ki je postavljena ob južnem robu naselbinskega kompleksa tik nad dravsko teraso. Stavba je danes triladijska, pri čemer je srednja ladja ostanek prvotne cerkve, zvonik pa je iz pozne gotike. Leta 1689 so cerkev razširili za obe stranski ladji, prizidali prezbitერიj z zakristijo in oratorijem ter dvignili zvonik za gornjo etažo in ga prekrili s čebulasto streho. Kvalitetna cerkvena oprema je večinoma iz začetka 18. stoletja. V Spodnji Muti stoji znamenita okrogla cerkev Janeza Krstnika z visokogotskim prezbitერიjem, katere ladja je vsaj iz 13. stoletja, a je verjetno še precej starejša. Cerkev krasijo gotske freske iz let okoli 1400 in leseni tabulat.

Zgornja Muta se je razvila okoli lijakastega trškega prostora, postavljene pravokotno na tranzitno cesto, ni pa izoblikovala trške parcelacije, saj so med hišami ostali prazni prostori. Od stavb je omeniti predvsem hišno št. 118 kot naslednico Kienhofna. To je veliko, nadstropno poslopje z lepo klasicistično fasado iz prve četrtine 19. stoletja. V Spodnji Muti, ki kaže vaški značaj, je zanimiva samo kapela Janeza Nepomuka iz leta 1748 ob mostu prek potoka Bistrice.

ORMOŽ: Vse kaže, da segajo začetki Ormoža v dobo Madžarov, ki so imeli tukaj svojo utrjeno postojanko. Okoli leta 1200 je postal ves ta predel salzburški oziroma ptujski. Razvila se je vas Holrmues, poleg nje pa je nastal grad Friedau, ki se prvič omenja leta 1279. V njem so gospodarili ptujski gradniki, imenovani Ormoški gospodje, ki se omenjajo v letih med 1273 in 1331. Naselbina se je zaradi prometne lege hitro razvijala ter postala pred letom 1304 trg in leta 1331 mesto. Leta 1411 je bil tu sedež deželne sodnije in mitnice. Mesto se je že v 14. stoletju obdalo z obzidjem. Tako se leta 1443 omenjata das Plazertor in das Obertor, leta 1486 pa das Obertor in das Nidertor, torej oboja mestna vrata. Naselbina se je razvila na strmi terasi nad Dravo ter izoblikovala v smeri gradu orientirani trg z več ulicami, ki po svoji obliki kažejo na mlajši nastanek, ni pa razvila dosledne parcelacije. Cerkev, ki se omenja že leta 1271, se je umaknila na severni rob naselja, grad pa na lasten terasni pomol vzhodno od mesta, tako da nista motila razvoja naselbine. Frančiškanski samostan, zgrajen v letih 1495—1504 je zasedel strateško pomembno lokacijo poleg Gornjih mestnih vrat in tako dopolnil mestno obrambno organizacijo. Mestno obzidje je na severu in zahodu potekalo večinoma po starem ilirskem nasipu, na jugu ob robu platoja nad Dravo, na vzhodu pa ob naravni kotanji, ki ločuje mesto od grajskega kompleksa. Močno utrjeni grad je fungiral kot samostojna utrdba ter branil mesto od vzhodne strani, obenem pa tudi kontroliral cesto, ki je zapuščala mesto na njegovem severovzhodnem koncu. Kot obmejna utrdba je Ormož mnogo trpel, tako v letih 1487, 1532, 1605 in 1704. Vsakokrat sta bila mesto in grad obnovljena in posebno leta 1540 močno utrjena. Zato kaže danes mesto bidermajersko podobo, grad pa baročno, čeprav sta oba v zasnovi in temeljih starejša ter izvirata iz srednjega veka. Kot mesto je Ormož razvil nekatere institucije, ki so sicer odlikovale samo razvite naselbine. Med te spada nedvomno špital, ki se omenja leta 1443 kot hospital sv. Elizabete, nato sirotišnica, ki so jo ustanovili Sekelji leta 1573, ter končno šola, katero so ustanovili frančiškani v začetku 16. stoletja ter je prenehala z njihovo razpustitvijo leta 1786.

Od sedanjega stavbnega fonda v Ormožu sta gotovo najzanimivejša cerkev in grad. Cerkev, ki se prvič omenja leta 1271, je postala pred letom 1354 farna. Sedanja stavba je v osnovi iz let okoli 1400. K tej osnovi spadajo zvonik, ladja in prezbitერიj. Nekoliko pozneje, vendar še v prvi polovici 15. stoletja, so prizidali severno kapelo z zakristijo, ki deloma zakriva šesti prezbitერიjev opornik. Leta 1591 so cerkev renesančno predelali. Takrat je dobil njen zvonik

svojo sedanjo podobo, ladja značilna dvodelna okna, prezbiterij pa grebenasti obok. Tudi v 18. in 19. stoletju je cerkev doživljala razne predelave, ki pa njenega splošnega vtisa niso bistveno prizadele. Župnišče poleg cerkve je baročna nadstropna stavba iz leta 1740, katero odlikuje lepa fasada. Za župniščem teče paralelno s Školibrovo ulico nasip predzgodovinske naselbine z jarkom, ki je edinstven primer ohranjenega utrjenega protoilirskega naselja v ravnini.

Grad, ki se prvič omenja leta 1279 oziroma posredno leta 1273, kaže zanimiv stavbni razvoj. Jedro gradu oblikuje stolp, katerega kapela z apsidalno konho in ozkimi linami kaže na zgodnjo gotiko, torej na čas po sredini 13. stoletja, ko se prvič omenja. Ta stolp je segal do sedanje ploščadi in je bil opremljen s po tremi cinami na vsaki stranici. Leta 1635 so cine zadelali in stolp povišali za oktogonalni del, ki ga zaključuje enak venčni zidec kot druge tri grajske trakte. Grad je bil poškodovan leta 1487 in 1532 ter leta 1540 obnovljen in utrjen. Sedanja severni in zahodni trakt sta vsaj iz konca 15. stoletja, a sta bila predelana leta 1635, južni trakt je iz začetka 18. stoletja, vzhodni pa iz leta 1794. Te predelave so vedno sledile večjim ali manjšim poškodbam, katere je grad posebno pretrpel v letih 1605 in 1704, zaključene pa so bile z notranjo ureditvijo in poslikavo gradu v letu 1810.

Naselbina ima danes večinoma bidermajerski in postbidermajerski videz iz prve polovice in sredine 19. stoletja. Njena glavna odlika je koncept trapezastega trga, ki se je razvil kot tipičen cestni trg z izlivom ceste v severovzhodnem koncu naselbine. Druge ulice so le posledica terenske danosti in predhistorične naselbine, ki je s svojim obrisom nakazala tudi konture srednjeveškega mesta. Od posameznih hiš je omeniti predvsem: Mestni trg št. 1 (iz leta 1833, z lepo klasicistično fasado), št. 4 (nekdanji rotovž, iz prve polovice 19. stoletja), št. 6 (iz prve polovice 19. stoletja), št. 7 (iz leta 1803) in št. 8 (iz druge polovice 18. stoletja), nato Poštna ulica št. 1 (iz druge polovice 18. stoletja) in št. 2 (iz let okoli 1800) ter Hardek št. 1 (iz prve polovice 19. stoletja).

POLJČANE: Kraj se je razvil ob cesti Ptuj—Celje ter se omenja že leta 1245 kot Poltsah. Vaška cerkev je iz druge polovice 12. stoletja ter jo je ustanovil neki Iring. Patronat nad cerkvijo je imel krški škof kot dedič Heminih posestev v Dravinjski dolini. Vas se je razvila ob vznožju Boča ter izoblikovala na cestni okljuki manjši tržni prostor, kateremu se cerkev izmika na vzpetino nad vzhodnim robom naselja. Zaradi prometne lege so bili v kraju skozi stoletja sejmi, z gradnjo južne železnice pa se je izgradil Pekel, s čimer so Poljčane postale gospodarsko in prometno središče srednjega Podravinja. Sedanja cerkev je iz leta 1895, hrani pa še del prvotne iz druge polovice 12. stoletja. V njene stene je vzdian antični relief z dvema Rimljanoma, v notranjščini pa sta še del nekega nagrobnika in Mitrov napis.

PTUJSKA GORA: Kraj se je razvil na slemenu goric, prek katerih se vzpenja cesta, ki vodi iz Ptuja v Poljčane in Rogatec. Tu je stala baje že leta 1224 manjša cerkev, katero pa je okoli leta 1400 nadomestila sedanja poznogot-ska dvoranska stavba. Ptujska gora je postala leta 1447 trg z lastnim sodstvom (pranger!), letnimi sejmi, tedenskimi tržnimi dnevi in začasno celo sedež dežel-nega sodišča. Ker so Turki v letih 1475 in 1493 izropali trg, so cerkev obdali z obzidjem in stolpi, od katerih je eden še ohranjen. Santonino ima v svojem poročilu iz leta 1487 Ptujsko goro pomotoma za vas z nad 20 hišami ter obdano z jarkom in okopi. Naselbina se je razvila vzdolž ceste, ki vodi k nekoliko višje ležeči cerkvi, izoblikovala pred njo velik tržni prostor, ni pa ustvarila regularnejše parcelacije zaradi poznega nastanka in terenskih pogojev. Podružnica sv. Lenarta na pokopališču se omenja že leta 1567. Pod trgom stoji slopasta znamenje v spomin na kugo iz leta 1682.

RADLJE: Kraj je bil najprej last Heminega sorodnika Askvina, nato grofa Veriganta, po letu 1122 Admonta, po letu 1147 pa Šentpavla. Na Kamnu

nad trgom si je samostanski fevdnik Kolon postavil grad Marenberg, po katerem se je začela imenovati tudi naselbina (na primer leta 1271 villa Merinberch), ki je nastala zaradi bližine dravskega mostu. Leta 1268 se kraj imenuje forum Redlach, leta 1290 dorf Redlach, leta 1302 pa der marcht under Merenberch. Trška cerkev sv. Mihaela se prvič omenja leta 1255, pred letom 1349 pa je postala farna. Leta 1251 je bil ustanovljen samostan dominikank s cerkvijo Marijinega oznanjenja. Medtem ko se je farna cerkev namestila na vzhodni, se je precej oddaljeni samostan razvil na zahodni strani naselbine. Trg se je razrasel vzdolž ceste ter izoblikoval dolg in ozek tržni prostor. Zato so bili letni sejmi pri cerkvi, pred katero je ostalo nekaj parcel nezazidanih. Tedenski tržni dan je Marenberg dobil šele leta 1437. Ker je bil trg tudi sedež mitnice in nižjega sodstva, je od prve polovice 15. stoletja nastopal kot polnopravna trška naselbina. Ker je Marenberg v teku stoletij precej trpel (Turki leta 1480 in 1522, požari leta 1721 in 1727), se nam kaže danes mlajši, kot je v resnici, saj je v svoji zasnovi tipična srednjeveška naselbina, kateri manjka le njen ambientalni zaključek, grad, ki pa je propadel po požaru leta 1697 ter je ostala le njegova pristava, ki je bila okoli leta 1700 predelana v Spodnji grad.

Od stavb je najprej omeniti farno cerkev, ki se pojavi v zgodovini že leta 1255. Od te stavbe ni v sedanji cerkvi verjetno ničesar ohranjenega, kajti njena najstarejša dela sta prezbiterij in zvonik iz druge polovice 15. stoletja. Ladja je morda istočasna ali pa celo starejša od prezbiterija, le da je bila nižja in ravno stropana. V 18. stoletju je bila cerkev barokizirana, prizidani obe kapeli in zakristija ter deloma nabavljena nova oprema.

Dominikanski samostan je bil ustanovljen pred letom 1251. Pogorel je v letih 1584—1586. Sedanje poslopje je iz let 1650 in 1666. Ponovno je pogorel leta 1732 in 1780, leta 1782 pa je bil ukinjen. Samostanska cerkev je kmalu propadla, samostansko poslopje pa še vedno prezentira gradbeno velikopoteznost baročne dobe.

Spodnji grad stoji na zahodnem koncu trga sredi parka ter služi stanovanjskim namenom. Zgrajen je v obliki črke L, vanj pa je vzdian samostanski portal iz leta 1666. Objekt je prvotno služil kot grajska pristava, a je bil v začetku 18. stoletja prezidan v graščino.

Na pobočju nad Spodnjim gradom je zanimiva sub divo kompozicija Kalvarijske, sestavljena iz petih večfigurnih skupin kamenite plastike iz 1. polovice 18. stoletja. V samem trgu pa stoji Marijino znamenje iz 3. četrtine 18. stoletja, ki je kvaliteten primer razkošnejšega trškega znamenja, kakršnih je bilo v 18. stoletju precej po naših trgih in mestih, a so večinoma propadla.

Od trških hiš je zlasti omeniti številke: 30 (nekdanja pošta, iz 18. stoletja), 44 (lepa bidermajerska fasada iz leta 1854), 89 (takoimenovani Rožni dvor, nadstropno poslopje, morda še iz 16. stoletja), 70 (stari rotovž, najlepša klasicistična stavba Radelj, iz prve četrtine 19. stoletja), 75 (iz leta 1790, z lepimi okenskimi mrežami), 77 (iz leta 1836, z Marijino fresko nad portalom), in 101 (obnovljena stavba s poznobaročnim portalom in kamnito klopjo iz leta 1816).

RAVNE: Prvi lastniki kraja so bili bamberški škofje, ki so zgradili pred vhodom v sotesko Meže grad Gutenstein. Njihovi ministeriali so bili plemeniti de Ort, gradniki pa Gutenstaini (leta 1248 Ditricus). De Ortom so leta 1281 sledili Vovbržani, tem pa leta 1322 Celjani, ki so kraj in grad leta 1333 predali Auffensteinom. Ker so se pa le-ti leta 1395 uprli vojvodi Viljemu, je Guštanj postal deželnoknežja last. Bamberški škofje so namreč že prej zgubili lastništvo nad krajem in kmalu nato so zginili tudi njihovi gradniki Gutenstaini. Stari grad je kmalu razpadel. Na njegovem mestu je nastal Grünfels, ki pa je tudi že v razvalinah. Cerkev stoji na najvišji točki trga ter je iz sredine 13. stoletja. Naselbina se je razvila pod njo ob stari cesti, vodeči iz Starega trga pri Slovenj Gradcu v Podjuno, ter oblikovala pravokoten trg z regularno, toda zaradi terenskih razmer nepopolno razvito parcelacijo ter nekaj prečnimi in gospodarsko ulico pod cerkvijo, kjer je bilo skoncentrirano žeblljarstvo. Konceptcija naselbine govori za nekoliko mlajši nastanek trga, ki ga smemo postaviti pred leto

1361, ko se prvič kot tak omenja. Turki so opleni trg leta 1473 in 1531, zaradi česar so tržani zgradili v smeri Kotelj šance, ki so se deloma ohranile ter imajo vsaj antično zasnovo. Zaradi jeklarske industrije, ustanovljene leta 1774, so se Ravne v 19. in posebno v 20. stoletju naglo razvile ter so danes mesto z močno gradbeno dinamiko. Farna cerkev hrani romanski zvonik in gotsko, v 17. stoletju triladijsko predelano ladjo, katero krasi baročna oprava in več kvalitetnih renesančnih in zgodnjebaročnih nagrobnikov. Podružnica sv. Antona je iz let okoli 1400 ter hrani gotske freske iz sredine 15. stoletja in zgodnjebaročno opravo iz 2. polovice 17. stoletja. Gradiča Ravne in Javornik sta iz 1. polovice 17. stoletja. Parceli številka 430 in 432 ob železarni sta nepreiskano območje antične naselbine ali vsaj velike hiše.

RIBNICA: Večja vas, ki je spadala pod šentpavelski benediktinski samostan ter se prvič omenja leta 1266 kot Rewinich, Reyvinich in leta 1286 kot Reyfnik. Cerkev sv. Jerneja se pojavlja v zgodovini šele leta 1356, a je gotovo nastala že v 13. stoletju. Vas se je razvila ob cesti, oblikovala tržni prostor in slovela po svojih lesnih in živinskih sejnih, v zadnjem času pa je predvsem znana po svojem turizmu. Župna cerkev se sicer omenja že leta 1356, vendar je sedanja stavba šele iz leta 1740, njena oprava pa deloma starejša, deloma mlajša, vendar vsa iz 18. stoletja. Od župne cerkve vodi do podružnice sv. Lenarta križev pot, sestavljen iz 14 kapel, ki so bile zgrajene leta 1774, renovirane pa leta 1841. Podružnica sv. Lenarta se sicer prvič omenja šele leta 1528, vendar je njen prezbiterij staviti najkasneje v sredino 15. stoletja. Okoli leta 1750 je cerkev pogorela, nato je bila v notranjščini barokizirana, zvonik pa je dobila leta 1758. Zakristija z oratorijem je postbaročni prizidek, oprava pa je delo Gregorja Maričnika in Jožefa Holzingerja iz leta 1775.

Tržni prostor se je razvil na križišču cest Podvelka—Vuhred in stare tovrne poti, vodeče na Mislinjo, ter izoblikoval dva prostora: manjšega lijakastega pred pošto in večjega pravokotnega pred cerkvijo. Parcelacija naselja je vaška ter ne kaže nobenih sledov organiziranega zazidalnega načrta. Izmed hiš je omeniti št. 2 kot veliko poznobaročno poslopje in št. 5 kot primer lesene tesane hiše.

RUŠE: Kraj se prvič omenja v darilni listini Engelberta Spanheimskega leta 1091 kot Ruoste in nato leta 1196 kot Roste in Marchia. Naselbina je bila najprej spanheimska, a je leta 1091 postala šentpavelska last. Z zgraditvijo Marijine cerkve leta 1387 so Ruše postale znana božja pot ter se kmalu razvile v sejmsko vas. Leta 1453 so postale trg z omejeno tržno pravico, prebivalci so se lahko pečali tudi s trgovino, dobili so tudi pravico do velikega letnega sejma. Trg je izoblikoval sorazmerno velik tržni in cerkveni prostor, toda nobene regularnejše parcelacije, kar dokazuje njegov pozni nastanek neposredno in vasi z že dano talno organizacijo. Zaradi mnogih dajatev in obveznosti so se Rušani v začetku 18. stoletja prostovoljno odpovedali trškim pravicam ter postali zopet vaščani. Naselbino so leta 1532 požgali Turki (od takrat tako imenovani Turški zid med Rušami in Falo), leta 1779 pa so pogoreli cerkev, župnišče in 19 hiš. V novem veku so Ruše slovele po svoji gimnaziji (1645—1761) in gledaliških igrah (1680—1722), sedaj pa so pomembne zaradi svoje industrije, ki jim daje pogoj za močan gradbeni razvoj.

Današnja naselbina leži ob paralelniško tekoči cesti, ki oblikuje lijakast tržni prostor, zaključen s potokom, ob katerem zavije cesta proti severozahodu. Cerkveni stavbni kompleks se je naselbini izmaknil proti severu ter izoblikoval svoj lastni trg, postavljen pravokotno na cestnega. Naselje ni bilo nikoli utrjeno, pač pa cerkev s svojim taborno zgrajenim pravokotnim pokopališčem. Trške hiše so brez posebnih arhitektonskih kvalitet ter zanimive samo ambientalno. Osrednji arhitektonski objekt Ruš je nedvomno Marijina cerkev, ki je bila zgrajena leta 1387 ter je imela obokan prezbiterij in ravno krito ladjo. Leta 1519 je dobila zvonik, po letu 1532 pa obok v ladji. V času baroka v letih med 1675 in 1725 je bila v celoti obnovljena. Prizidali so ji 4 kapele ter v notranjščini

popolnoma barokizirali. Dobila je bogato štuk dekoracijo, freske in dragoceno opravo, ki jo uvršča med najpomembnejše kulturne spomenike Podravja. Od drugih cerkvenih stavb je omeniti župnišče iz leta 1689, obnovljeno leta 1783; nadstropen dijaški konvikt, kasneje kaplanijo iz leta 1685, obnovljeno leta 1740, nekdanjo šolo iz leta 1868 ter grobnico Glaserjev iz leta 1812 s kamnito skupino pod križem, ki je ostanek nekdanje Kalvarije iz let 1731—1733.

SLOVENJ GRADEC: Mesto ima posredno antično naselitveno tradicijo, saj je zahodno njega pri Starem trgu in na robu doline pod grajskim hribom stala rimska poštna postaja Colatio. Slovenci so na grajskem hribu postavili gradišče, grofje Weimar-Orlamünde pa grad, ki se leta 1093 imenuje Grez. V letih 1106—1147 so ga imeli v posesti Spanheimi, v letih 1147—1167 Traungavi, lastniki cerkve v Starem trgu, v letih 1167—1251 Andechsi-Meranski, v letih 1251—1362 patriarhi, nato deželni knezi, kot ministeriali pa so si sledili Grezi, Trixni in Windischgräzi. Prvotna naselbina se je razvila pod grajskim hribom ter se je pozneje imenovala Stari trg. Bila je sejemška vas, vendar brez večjih razvojnih možnosti. Zato so Andechsi ustanovili novo naselbino sredi doline, locirano na rahli vzpetini, obliki od treh voda: Mislinje, Homšice in Suhadolnice, kjer je bila možna svobodna razrast regularne zasnove brez posebnih obzirov. Samo na zahodu, kjer vzpetina na robih precej strmo pada k potoku, so bile potrebne koncesije konfiguraciji tal. Kdaj se je to zgodilo, se ne ve, vendar za gotovo pred letom 1180. Naselbina je izoblikovala cestni trg (leta 1443 der Platz), ki pa ni pravokoten, ampak se proti vratoma konično zožuje. Prvotno ga je obdajalo okoli 55 parcel, ki so bile globoke 60—70 m ter so puščale pred cerkvijo, ki je bila zgrajena v letih 1235—1251, več nezazidanih parcel in s tem ustvarile prečni trg. Naselbina je izoblikovala tudi več prečnih ulic, od katerih sta skrajna para povezovala obe gospodarski ulici, ki sta se razvili za glavnima parcelnima vrstama. Kraj se od leta 1165 dalje večkrat imenuje Windischen Graze, Windiskin Graez, Windiszgraze, Windisgraez itd., a šele leta 1251 kot forum Windischgraetze, toda takrat že s faro, deželnim sodiščem, mitnico in kovnico denarja. Trg je postal mesto v letih med 1253 in 1267 po zaslugi ko-roškega vojvode Ulrika III. Spanheima. Leta 1261 se že omenjajo: ministeriales et burgenses omnes predictorum castrorum et locorum. Mesto je obdajalo močno obzidje z jarkom, katerega ostanki so še vidni. Predirala so ga dvojna vrata, ki so vodila v smeri ceste Vitanje—Dravograd. Za prosperiteto mesta je simptomatičen prihod toskanskih bankirjev konec 13. stoletja. Popolno mestno avtonomijo je Slovenj Gradec dobil šele pod deželnimi knezi: leta 1396 mestno sodstvo, leta 1440 mestno pravo, leta 1455 potrjen letni sejem, v 1. polovici 16. stoletja glavno zalogo ausseejske soli itd. Leta 1419 je mesto dobilo sirotišnico, okoli leta 1450 bolnico s cerkvijo sv. Duha, v 16. stoletju pa šolo. Leta 1361 se omenja v mestu ali ob njem der turn, leta 1443, 1461 in 1492 der turn zu Windischgrätz, leta 1493 Gilgen Schulthauzinger turn zu Windischgrätz itd. Gre za grad Rotenthurn, ki stoji na severnem robu mestne vzpetine ter je bil zgrajen po poružitvi starega gradu leta 1493. S tem v zvezi je bila mestu priključena tudi vrtna ploskev severno od gradu, ki pada iz njegove urbanistične koncepcije. Drugače namreč ni razločljiva lega gradu, obrnjenega z glavnim portalom proti severu. Turki so mesto oplenili leta 1471, Madžari leta 1489, Francozi pa leta 1810. Slovenj Gradec je mnogokrat pogorel: v letih 1509, 1623, 1632, 1811 in 1903, tako da je videti mlajši, vendar pa je ohranil svoj stari urbanistični koncept, ki ga odlikuje toliko ambientalnih vrednot, da ga je vredno ocvitati in skrbno ter s poslušom vzdrževati.

Župna cerkev je v ladji romanska, medtem ko so prezbiterij, zakristija in zvonik gotski, kapeli pa baročni. Cerkev hrani mnogo nagrobnikov in dragoceno opravo, izdelek kiparjev Janeza Jakoba Schoya, Janeza Mersija, slikarjev Mihaela Scobla, obeh Straussov itd. Posebno zanimiva je zakristijska omara iz leta 1486 ter oprema in paramenti iz 17. in 18. stoletja. Podružnica sv. Duha je v prezbiteriju iz srede, v ladji pa iz konca 15. stoletja. Cerkev hrani dragocene freske iz let okoli 1455, okoli 1494 in okoli 1520. Oprava je deloma iz 1. polovice

17., deloma iz 2. polovice 18. stoletja ter hrani slike Mihaela Scobla in Janeza Andreja Straussa. Poleg tega so v cerkvi gotske klopi iz leta 1487, več gotskih kipov in precej opreme. Grad Rotenthurn je v sedanji obliki iz 1. polovice 18. stoletja ter hrani velik in lep glavni portal, na dvorišču pa slopaste arkade. Mestna hiša, ki je bila kupljena leta 1612, je dober predstavnik našega meščanskega stavbarstva iz 2. polovice 16. stoletja. Med meščanskimi hišami je vrsta baročnih stavb, med katerimi je zlasti opozoriti na rojstno hišo komponista Huga Wolfa in na dom obeh največjih slovenjegraških slikarjev Straussov. V steno cerkve sv. Duha je vzidan antični relief. Na trgu stoji spomenik borcev za svobodo, v parku herojev pa grobnica s spomenikom, žaro heroja F. Vrunča in bistami herojev F. Vrunča, R. Iršiča in L. Mavsarja.

SLOVENSKA BISTRICA: Prvotni lastniki kraja so bili Spanheimi, saj se leta 1230 omenja supania Pocher, ki je spadala pod mariborski urad, katerega je ustanovil Bernard Spanheimski pred letom 1147. Spanheimom so sledili Traungavi in Babenberžani ter po Otokarjevem intermezzu Habsburžani. Prvotno naselje se je razvilo ob križišču cest, vodečih v Maribor, Celje in Ptuj, ter je imelo posredno antično naselitveno tradicijo (Pultovia). Iz urbanističnega koncepta naselbine se lahko sklepa na obstoj starejšega jedra, ki se je razvilo in obstajalo, še preden je naselbina postala trg v 1. polovici 13. stoletja. To je Gradišče, trapecast trg v jugovzhodnem delu mesta, ki z obroblijajočimi ga majhnimi parcelami daje sklepati na staro, ob cesti ležečo trško vas, značilno za obmejne predele zaradi boljših obrambnih možnosti. Ob tej vasi se je razvil trg, katerega podolžna oblika se sklada s smerjo deželne ceste. Plitvost njegovih vzhodnih parcel dokazuje, da je bila stara vas napoti prostemu razvoju trga, ki je zaradi tega nekoliko enostransko oblikovan. Cerkev in grad sta se namestila tako daleč od naselbine, da ji razvoja nista motila. Cerkev, ki se prvič omenja okoli leta 1240 kot choram ecclesia Fuhstriz in leta 1252 kot farna, se je razvila na vzpetini severno od reke Bistrice; grad, ki je verjetno nastal že v 12. stoletju in bil že leta 1276 sedež deželnega sodišča ter se leta 1313 omenja kot burk Feistritz, pa severozahodno od trga. Slovenska Bistrica se imenuje leta 1227 Fustritz, leta 1239 se omenja njen sodnik Becelinus, leta 1265 knežji urad Veustritz, leta 1310 oppidum, leta 1313 mesto, leta 1339 je dobila iste pravice, kot so jih imela druga mesta v deželi, leta 1342 pa pravico, da meščani lahko svobodno prodajajo na ptujskem trgu, medtem ko so Ptujčani smeli voziti nemočno svoja vina skozi mesto na Koroško. Leta 1355 in 1368 se mesto izrecno imenuje stat Veustricz oziroma Feustricz, leta 1441 pa ulici die Chyrchgassen in die Strudelgassen. Vinska trgovina je bila mestu v prid, zato se je naselbina kmalu razvila tudi ob cesti, vodeči od južnega konca trga proti zahodu, ter z njeno obojestransko pozidavo osvojila novo naselitveno območje. Tako se je prvotni trg lijakasto razširil v križišče, poleg tega pa je nastalo tudi več prečnih in gospodarskih ulic. V mestu se omenja že leta 1311 Žički dvor in v naslednjem stoletju rotovž in bolnica s cerkvico sv. Duha. V času Santonina leta 1487 je Slovenska Bistrica imela obzidje, jarek in dva nasipa ter več vrat s starimi prostornimi stolpi. Po velikosti je bila taka kakor Rogatec (!) ter je imela občinsko gostilno. V mestu so se še poznali sledovi požara, saj je pogorelo leta 1440 in leta 1469. Mestno obzidje se je na zahodu opiralo na grad, na severu na reko Bistrico, na jugu in vzhodu pa na zunanji rob parcel in ob južnih mestnih vratih na cerkev ŽMB, pri kateri so leta 1629 ustanovili in leta 1696 zgradili minoritski samostan. Po izumrtju Celjskih grofov, ki so imeli Bistrico dolgo v najemu, je ostalo mesto vedno v rokah deželnih knezov ter je leta 1728 postalo komorno. Ker so Turki leta 1529 in 1532 močno prizadejali mesto in grad, so ju ponovno močno utrdili, pozidali dva stolpa (jugozahodnega Grasslovega in jugovzhodnega) in poglobili jarek, katerega sled se še pozna na severozahodni in južni strani mesta, v katero je vodilo dvojje glavnih in dvojje stranskih vrat. Ugodna prometna lega in merkantilistična politika 18. stoletja sta povzročili naglejši razvoj mesta, ki je začelo osvajati ozemlje severno od reke ter je tukaj ustvarilo novi trg. Moderni čas je mesto razširil od vznožja Jožefovega

hriba na severu prek minoritskega samostana na jugu, mimo kolodvora na vzhodu in mimo gradu proti zahodu. Staro mestno jedro pa je obdržalo svoj prvinski koncept in predvsem svoj ambientalni okvir ter nas še danes prevzema s svojo prijetno urbanistično kompozicijo, ki je vsekakor vredna ohranitve.

Graščina, ki se sicer omenja že v 13. stoletju, je v sedanji obliki v glavnem iz 17. in 18. stoletja ter oklepa dvoje dvorišč in več stranskih prostorov, k njej pa spada tudi obsežen grajski park, ki pa je močno zapuščen. Poleg velikopotezne arhitekture odlikujejo graščino predvsem Flurerjeve freske iz leta 1721, ki krasijo glavno dvorano, kapelo in glavno stopnišče. Župna cerkev, ki se prvič omenja leta 1240, je v delu zvonika še romanska, sicer pa baročna stavba iz let okoli 1700, ki pa je bila v letih 1866—1868 historično predelana. Cerkev slovi po svojih freskah, katerih avtorji so F. I. Flurer iz leta 1722, Karl Laubmann iz leta 1738 in Anton Lerchinger iz okoli leta 1770; po opravi, ki je skoraj v celoti delo Jožefa Holzingerja iz let 1770—1790, in po sliki sv. Jerneja, ki je delo J. M. Kremser-Schmidta iz leta 1787. Podružnica ŽMB, ki se omenja že konec 14. stoletja, je v glavnem iz 15. stoletja, a je bila v 17. stoletju obojana ter hrani opravo iz 18. stoletja. Podružnica sv. Jožefa je iz leta 1757, medtem ko sta zvonika nastala šele leta 1812. Tudi ta cerkev je pomembna tako po svoji centralno zasnovani arhitekturi kot po svoji enotni opravi iz delavnice Jožefa Strauba in slikah, ki so večinoma dela Janeza Andreja Straussa. Medtem ko je rotovž prijetna pozno-baročna stavba s stolpičem, je Marijino znamenje delo Vida Königerja iz leta 1771. V mestu je več kvalitetnih baročnih stavb, prevladujejo pa seveda bidermajerske in postbidermajerske ter precej historičnih ali vsaj historiziranih. Na Trgu svobode stoji bronast kip partizana v spomin na padle borce, aktiviste in talce.

SREDIŠČE: Kraj se je razvil na ozemlju z antično naselitveno tradicijo (In medio Curta), ki je bilo okoli leta 1200 izrgano Madžarom, ob cesti, ki vodi iz Ptuja v Čakovec. Tu so Ptujski gospodje postavili na griču Gradišču stolp ter ga leta 1255 sprejeli (Geslozz Polstraw) skupaj z Borlom (Anchelstain) in Dravskim stolpom (Turm Tra) kot madžarski fevd. Kot ptujski gradniki so na njemu fungirali najprej Ormožani, nato pa razni plemiči. Leta 1305 se kraj imenuje Pulstraw, leta 1322 Polstrow, leta 1398 vest Polstraw, leta 1433 die Vest und markcht Polsteraw in leta 1500 Sredische. Središče se torej leta 1433 prvič omenja kot trg, a je moralo to postati že prej, morda še celo v prvi polovici 14. stoletja, kot to domneva dr. Fran Kovačič (Trg Središče, Maribor 1910, p. 270). Trg je imel običajne trške pravice in privilegije, vendar nikoli popolne avtonomije, saj je ostal vedno podložen ormoški gosposčini, pač pa je dobil od Luke Sekelija okoli leta 1510 in nadvojvode Karla okoli leta 1570 pravico do tedenskega tržnega dneva in do štirih velikih letnih sejmov. Trg so izropali leta 1479 in 1532 Turki, ki so razrušili tudi grad, leta 1704 pa Kruci. Ker so bile trške hiše večinoma lesene, ni v Središču ohranjenih stavb izpred leta 1774. Farna cerkev, ki se omenja že leta 1316, se je nametala na zahodnem, podružnica iz pozne gotike pa ob severnem robu trga. Naselbina se je razvila ob glavni cesti Ormož—Čakovec, vendar ni izoblikovala dosledne trške parcelacije. Obris trga ima podobo kija. V severozahodnem delu naselja se vrstita ob glavni cesti in ob Bregu po dve vrsti hiš, v vzhodnem delu pa se trg razširi in se v novejšem času razvija predvsem proti jugu v smeri kolodvora. Trikoten tržni prostor se je izoblikoval na Bregu pod podružnico, kjer stoji mestna hiša, ter se povezal s prečno ulico z glavno cesto. Hiše stoje deloma čelno deloma s kapmi proti cestam in imajo naplo kmečki značaj.

Severno od trga so našli neolitike, bronaste in železne predmete. Tu je stalo domnevno rimsko taborišče In medio Curta ob koncu 1. in v 2. stoletju. To dokazujejo številne rimske najdbe in sledovi napol odkrite rimske stavbe. Najdeni pa so bili tudi staroslovenski grobovi, kar dokazuje staro naselitveno tradicijo in kontinuiteto v srednji vek.

STUDENICE: Kraj je bil prvotno last krške škofije oziroma Rogaških gospodov, ki so leta 1237 ustanovili in do leta 1249 zgradili samostan dominikank. Kraj se imenuje leta 1249 Ztudenitz iuxta conterminium Pölschach, samostan pa Fons Gracie. Zaradi bližine samostana se je vas naglo razvijala ter izoblikovala razširjen tržni prostor, orientiran k samostanu. Leta 1457 je vas postala trg in dobila pravico do tedenskega in treh letnih sejmov. Santonino pravi leta 1487 o Studenicah, da so jih pred leti izropali Turki, toda ne zažgali. Samostan je imel takrat slabo zunanje obzidje, kaplanova hiša pa je celo stala zunaj njega. Trg in samostan sta precej trpela od Turkov leta 1494 in od upornih kmetov leta 1635. Ker kraj ni razvil trške parcelacije, ima še danes napol kmečki videz, ki ga učinkovito zaključujejo razvaline samostanskega gradu in mogočna kuliserija gozdnatega Boča. Cerkev je v ladji iz let 1237—1245, v prezbitერიju in zahodni empori iz let okoli 1277, v zvoniku iz 16. stoletja, v obeh kapelah in zakristiji pa iz druge polovice 17. stoletja. Cerkevna stavba, ki je bila obnovljena leta 1684, hrani dragoceno opravo, med katero je veliki oltar z italijansko sliko iz leta 1718, drugi oltarji pa večinoma delo Mihaela Pogačnika iz let okoli 1723. Samostanska poslopja, kolikor so ohranjena, so večinoma iz 17. stoletja, priorat pa krasijo na zunanjščini Laubmannove freske iz leta 1732. Vhodno poslopje z lepo bidermajersko fasado je zgradil A. Šparovec okoli leta 1840, župnišče pa je iz druge polovice 18. stoletja. Podružnica sv. Lucije je iz leta 1663 ter hrani zelo kvalitetno baročno opravo iz druge polovice 17. stoletja.

VERŽEJ: Kraj z antično naselitveno tradicijo je spadal prvotno k insuli Luotenwerde, ki je prešla v začetku 13. stoletja iz madžarskih v deželnoknežje roke ter jo je leta 1242 vzel vojvoda Friderik Bojeviti v fevd od salzburške nadškofije. Naselje se je razvilo na desnem bregu Mure in zaradi važne obmejne lege blizu rečnega broda že leta 1342 postalo trg ter dobilo radgonske pravice in privilegije. Ker je leta 1353 požar uničil ves trg, so bile te pravice obnovljene leta 1354 in 1360. Leta 1445 je bilo v trgu 55 domov, leta 1697 pa 97. Trški privilegiji so bili potrjevani do leta 1848, ko so prenehali veljati. Trg je bil vedno važen kot skladišče za vojne potrebščine in sol, katero so dovažali po Muri ter jo razvažali po vsej okolici. Kot obmejni kraj je postal Veržej mnogokrat žrtev obmejnih bojev, tako v letih 1520, 1530, 1605, 1685 in 1703—1704. Zato je nastalo v njem v času turške ofenzive v Srednje Podonavje srbsko vojvodstvo, ki je branilo mejo v letih med 1550 in 1605 oziroma 1626 ter se nastanilo v izginulem gradiču južno od trga. Hude povodnji, ki so povzročile delno preselitev trga, so bile leta 1573 in 1605. Cerkev sv. Mihaela se bmenja šele leta 1545, a je gotovo starejša. Sedanja stavba je iz leta 1703—1746 oziroma 1760 ter stoji na robu naselja. Os Veržeja oblikuje cesta, ki vodi ob desnem bregu Mure ter se v naselju razširi v več podolžnih in prečnih ulic. Poslopja so večinoma pritlična in mnoga čeloma obrnjena na cesto. Ker naselje ni razvilo trške parcelacije, ima še vedno napol vaški značaj. Izmed hiš je zanimivejša samo številka 16. Tu je znana arheološka postojanka z ostanki predzgodovinskih žar, ilirske naselbine, antične stavbe in staroslovenskega grobišča.

VIDEM OB ŠČAVNICI je gručasto naselje, ki se je oblikovalo okoli župne cerkve. Ta se prvič omenja leta 1329 in bi bila v svojem jedru še lahko iz tega časa. V prvi polovici 15. stoletja so prizidali zvonik ter leta 1475 povišali ladjo in zvonik. V prvi polovici 16. stoletja je bila vsa cerkev predelana ter je dobila sedanji prezbitერიj. S to predelavo se je vključila v vrsto poznogotskih slovenjegoriških cerkev. V baroku je dobila severno stransko ladjo in opravo, ki se je še deloma ohranila. Cerkev je nekoč obdajal močan tabor. V kraju je več lepih trških hiš iz 19. stoletja, med katerimi je Kreftov dom iz leta 1795 imeti za kulturni dom celotne okolice.

VUZENICA: Prvotni lastniki kraja so bili Spanheimi, nato pa Traungavi, Babenberžani in Habsburžani. Kraj se prvič omenja leta 1238, ko se imenujeta

tudi cerkev in grad, katerega je med leti 1220 in 1235 zgradil Kolon I. Vuze- niški iz rodbine Trixen-Seltenheim. Prvotna naselbina se je razvila nad poto- kom Cerkvenico okoli cerkve ter se je pozneje imenovala Stari (1394, 1436, 1450 der Altmarkt ali Altenmarkt) ali Gornji trg (leta 1468 Oberndorf), sicer pa Vuzenica. Novi ali Spodnji trg je ustanovil Kolon II. Vuze niški okoli leta 1283 pod grajskim gričem tik ob Dravi ter mu oskrbel tržne pravice. Vuzenica se prvič omenja kot trg leta 1288 ter se dosledno imenuje po gradu Saldenhoven. Leta 1359 se omenja markt Saeldenhofen, der under der vest leit, leta 1383 markt Saldenhofen in leta 1486 opidum Saldenhofen. Oznaka opidum dokazuje, da je bil Novi trg utrjen, saj je bil v začetku 15. stoletja obdan z obzidjem. Grad se omenja leta 1359 kot die vest Saeldenhofen und der turn der darob leyt, leta 1363, 1366 in 1468 kot vest Saldenhoven. Po izumrtju Saldenhofnov (Kolon V. leta 1374) so dobili gosposčino Celjani, po letu 1456 deželni knezi, po letu 1663 pa marenberške dominikanke. Grad je po letu 1782 začel propadati ter je danes v razvalinah. Nad Starim trgom je bil zgrajen v letih med 1578 in 1585 Novi grad, Štok ali Thümersfelden, ki je še danes obljuden. Farna cerkev je romanska gradnja iz druge polovice 12. stoletja, ki pa je v sredini 13. stoletja doživela večje predelave (leta 1254 je postala farna!). Pri župnišču je bila v letih med 1368 in 1848 gosposčina z nižjim sod- stvom, katero je trg sicer užival že od začetka 14. stoletja. Trg je imel v sred- njem veku dva letna sejma, h katerima je leta 1560 dobil še enega in leta 1869 še dva, tako da je imel skupno pet letnih sejmov. V trgu je bilo posebno močno razvito usnjarstvo, po 16. stoletju pa tudi splavarstvo in šajkarstvo. Leta 1850 so se k trgu priključile sosednje kmečke občine. Takrat je trg še imel v posesti skupne gozdove in pašnike. Medtem ko Stari trg ne kaže regu- larnosti, jo Novi trg deloma uveljavlja, čeprav ga je pri tem ovirala konfigu- racija tal, ki ni dovolila doslednega razvoja parcelacije. Trški razvoj se je po letu 1863 usmeril k železniški postaji, moderen pa osvaja rečno naplavinno v smeri novega cestnega mostu, ki povezuje Vuzenico s cesto Maribor—Dra- vograd.

Izmed objektov v trgu je najprej omeniti farno cerkev, ki s svojo lego obvladuje veduto starega naselbinskega jedra. Njen najstarejši del sta vzhodni del ladje in spodnji del zvonika, ki ju lahko datiramo vsaj v drugo polovico 12. stoletja. Ko je Vuzenica postala leta 1254 samostojna župnija, so ladjo po- daljšali proti zahodu in preobokali zvonik. V sredini 14. stoletja so prizidali vzhodni in okoli leta 1400 zahodni del severne ladje, katero so nato tudi fre- skirali. V pozni gotiki so postavili sedanji prezbiterij, povišali in drugič pre- obokali zvonik ter povišali in obokali ladjo, ki je bila dotlej ravno krita. Kva- litetna cerkvena oprema je večinoma iz 18. stoletja, nagrobniki pa segajo celo v 15. stoletje. Župnišče podkvastega tlorisa zaseda zahodni pomol cerkvenega platoja. Njegov najstarejši jugozahodni podkleteni del je morda še srednjeveški, sledita zahodno in severno krilo z znanim poslikanim stropom iz leta 1653 ter končno južni trakt in prizidek severnega trakta iz leta 1841.

Nad starim delom trga stoji Novi grad ali Štok, prizmatična dvonadstropna stavba iz let 1578—1585 z glavnim portalom iz leta 1658 in sledovi istodobne dekorativne slikarije. Nad novim delom trga pa so razvaline Starega gradu, iz katerih se dviga samo še neoromansko predelani vhodni stolp s sledovi prvot- nega portala z dviznim mostom in štirih strelnih lin.

Medtem ko so v Starem trgu samo ambientalno zanimive hiše, pa kaže Novi trg lijakasto razvit tržni prostor ter ritmično razporejeno, vendar vaško parcelacijo. Hiše so večinoma pritlične, vzdolžne in se ne stikajo. Neogotska Florjanova kapela na tržnem prostoru ima gotovo staro lokacijsko kontinuiteto ter ohranitveno čistost trške koncepcije samo še podčrtuje.

BOGOJINA: Kraj se prvič omenja leta 1208, leta 1688 pa je označen kot oppidum, v katerem je še v 18. stoletju deloval skupen ceh lončarjev, tkalcev in sodarjev. Danes je naselbina vas z vrsto dobro ohranjenih kmečkih domov

ter je v ravnini obcestnega, na gričevju pa razloženega tipa. Farna cerkev, deloma ohranjena iz 14. in deloma iz druge polovice 17. stoletja, je v glavnem delo mojstra Jožeta Plečnika iz let 1925—1927, od katerega izvira tudi oprava. Cerkev je najpomembnejši primer zmogljivosti naše arhitekture in umetne obrti med dvema vojnama. Njen zunanji znak je visok okrogel zvonik, katerega zadnje nadstropje počiva na stebrih. Cerkev je enoladijska, s pravokotnim prezbiterijem. Raven, s keramiko okrašen strop nosi marmornat steber s štirimi loki. Severno od cerkve stoji sredi vinskih goric Urbanova kapela iz leta 1829.

DOBROVNIK: Kraj se prvič omenja leta 1270, leta 1389 se imenuje civitas in leta 1688 je označen kot oppidum. Trg je bil utrjen, saj je imel okope in v 16. stoletju svoj grad. Leta 1747 je pogorel. Nekoč privilegirani trg je danes vas s cerkvijo ob severovzhodnem robu naselbine. Župnija se omenja že leta 1334 in leta 1501. Leta 1668 zgrajena nova cerkev je leta 1747 pogorela. Sedanja stavba je iz let 1795—1797. V kraju se že leta 1688 omenja šola. V okolici vasi je večje število antičnih gomil.

LENDAVA: Mesto leži ob vznožju Lendavskih goric ter se razvija ob glavni cesti, ki teče vzporedno z njimi. Posamezne stavbe niso spomeniško zanimive, kot urbanistična celota pa ustvarjajo enoten ambient 19. stoletja. Arhitekturno pomembnejša je samo farna cerkev, obrnjena proti cesti z lepim baročnim zvonikom z dvojno čebulasto streho. Naselbina je izoblikovala cestno tržišče, postala sredi 14. stoletja trg, danes pa je mesto. V 16. stoletju je bila Lendava zgrajena z bastijami v vodno trdnjavo, ležečo med močvirji ob spodnji Ledavi in Muri. Naselbino je leta 1838 uničil požar, leta 1839 poškodoval potres, leta 1867 je postala sedež sreza, leta 1887 pa je dobila železniško zvezo Čakovec—Lenti. V zgodovini je mesto mnogo trpelo, saj so ga v letih 1587, 1600, 1601, 1603 in 1684 požgali in izropali Turki, leta 1848 pa Jelačičeva vojska. Leta 1572 je delovala v Lendavi madžarska protestantska tiskarna in že leta 1688 obstajala šola.

Župnija se prvič omenja leta 1334, cerkev pa izrecno leta 1455. Požgana je bila leta 1603 in 1684 in konec 17. stoletja obnovljena. Sedanja stavba je iz let 1749—1751 ter kaže poznobaročen koncept, katerega dopolnjuje istočasna oprava. Grad nad mestom obstaja že od konca 12. stoletja. Prvotni grad je leta 1371 nadomestil drugi, tega pa v začetku 18. stoletja tretji — sedanji grad s tlorisom v obliki črke L in lepo mansardno streho. Baročno obokana kapela hrani ostanke starejše, morda še srednjeveške slikarije, saj se prvič omenja že leta 1445. Sedaj je na žalost predelana v stanovanje. V lendavski okolici so velika antična najdišča, saj pri Dolgi vasi domnevajo ostanke obcestne postaje Halicanum. Na Trojiškem vrhu nad Lendavo stoji podružna cerkev iz prve polovice 18. stoletja, ki hrani mumijo grofa Hadika, padlega v turških vojnah konec 17. stoletja.

GRAD: Grad se omenja že leta 1208. Sedanje grajsko poslopje na pomolu strmega griča oklepa veliko notranje dvorišče, katero obteka arkadni hodniki deloma v dveh, deloma v eni etaži. Sedanje poslopje kaže na splošno baročno podobo z elementi iz 16., 17. in 18. stoletja. Najlepša je grajska kapela z zvonikom, najzanimivejše pa ogromne kleti in ječe. Kot grajski lastniki so si sledili grofje iz Železnega, templovci, Szechyji, Bathyaniji, Szaparyji in Szechenyi. Do zadnje vojne opremljeni grad obdaja obsežen grajski park z mnogimi eksotami. V primeru s pomembnostjo gradu se naselje javlja šele pozno kot trg, in to leta 1478, a je zato poleg Murske Sobote in Lendave edino ohranilo ves čas te pravice. Farna cerkev je v glavnem iz konca 15. stoletja ter spada med najkvalitetnejše arhitektonske spomenike Pomurja. Njena ladja je od leta 1956 prekrita s Plečnikovim stropom, ki je prefinjeno vkomponiran v obstoječo arhitekturo. Zvonik je iz leta 1729. Od oprave je veliki oltar delo Radgončana Janca Kleina iz leta 1778 ter hrani dragocen gotski Marijin kip iz let okoli 1500.

MURSKA SOBOTA: Gručasta naselbina se je razvila nekoliko od gradu, ki se prvič omenja leta 1255, a je gotovo iz prve polovice 13. stoletja. Kraj se prvič omenja leta 1297 kot Belmura, njegovo staro slovensko ime pa je Jelšnica. Naselje se je razvilo na križišču cest ter izoblikovalo cestni trg, katerega moderno nadaljevanje je sedanje mestno središče. Naselbina se je naglo razvijala ter se od leta 1366 dalje omenja kot trg ali mesto (oppidum in civitas). V obmejnih bojih je trg mnogo trpel, posebno leta 1649, zato nima arhitekture, starejše od 19. stoletja. V novem veku je Mursko Soboto obdajalo obzidje, zunaj katerega sta bila cerkev in župnišče ter seveda grad.

Grad se omenja že leta 1255, njegova sedanja arhitektura pa je baročna iz začetka 18. stoletja. Sestavljajo ga dvonadstropni trakti, ki zapirajo pravokotno notranje dvorišče, obdano s slopastimi arkadnimi hodniki. Najlepši del gradu je kamnit glavni portal z balkonom, ki je nastal v letih 1730—1740 ter ima brata pri palači Grassalkovich v Budimpešti. Veliko dvorano krasijo klasicistične freske v stilu Schifferja. Grad obdajata obsežen park in fazanerija ali parkovni gozd.

Farna cerkev se prvič omenja leta 1297. Od srednjeveške cerkve iz sredine 14. stoletja sta ohranjena zvonik in prezbiterij, ostala stavba pa je iz let 1910—1912 v stilu madžarske neoromantike. Cerkev hrani freske iz let okoli 1370. Neogotska evangeličanska cerkev iz leta 1910 je plod madžarske neogotike. Spomenik zmage iz leta 1945 je izdelan po načrtih ruskega inženirja Arončika, plastiki pa sta prispevala Boris in Zdenko Kalin. Pred kinom je omeniti spomenik narodnega heroja Štefana Kovača, delo kiparja Mikija Muštra iz leta 1955. Od hiš je omeniti hotel »Zvezdo« kot primer trške arhitekture iz konca 19. stoletja z značilno madžarsko fasado, hišo v Kopališki ulici št. 1 iz leta 1812 kot lesen primer doma v ključu in hišo v Cvetkovi ulici št. 9 iz leta 1820 kot zidan primer doma v ključu.

TURNIŠČE: Kraj se prvotno imenuje Črnc in v njem že leta 1267 Marijina cerkev, ki se leta 1334 izrecno omenja kot fara S. Maria de Churnuch. Naselbina se je razvila ob cesti ter izoblikovala cestno tržišče, na katerega južnem koncu stoji cerkev, ki je v osnovi še iz sredine 13. stoletja, a je bila povečana za sedanjo ladjo pred letom 1383. V začetku novega veka je bilo Turnišče svobodno mesto z mestnimi privilegiji in bogato, cehovsko organizirano obrtjo, posebno platnarstvom. Najstarejši privilegij je iz leta 1548 in vsebuje med drugim pravico do tedenskega sejma v nedeljo. Turnišče se omenja kot mesto še leta 1688, njegovi privilegiji pa so bili zadnjič potrjeni leta 1772. Danes je naselbina vas tipičnega panonskega obcestnega tipa, v kateri je omeniti samo farno cerkev z znamenitimi freskami iz začetka in konca 14. stoletja in Ferstlovo dvojnico iz leta 1914, katere oprava je renovirana, baročna. Šola je v Turnišču obstajala že v 17. stoletju.

LITERATURA

- Joseph von Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1883.
Joseph von Zahn: Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark I., II., III. Graz 1875—1903.
Carl Hiltl: Das Bachergebirge. Klagenfurt 1893.
Vladimir Levec: Pettau Studien. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft 1898, 1899 in 1905.
Franc Kos: Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I—IV. Ljubljana 1902—1928.
Max Hoffer: Die Verteilung des bäuerlichen Grundbesitzes in der Umgebung von Marburg zu Beginn des XIX. Jahrhunderts. Jahresbericht des k. k. Staats-Gymnasiums in Marburg an der Drau 1907.
Paul Schlosser: In den Schret. etc. Deutsche Rundschau für Geographie XXXV, 1912—1913.

Paul Schlosser: Beiträge zur historischen Geographie des Bacherngebirges in Südsteiermark. Deutsche Rundschau für Geographie, Wien, Leipzig XXXV-2, 1912—1913.

Fran Kovačič: Trg Središče. Krajepls in zgodovina. Maribor 1910.

Fran Kovačič: Ormož. ČZN VIII. Maribor 1911.

Fran Kovačič: Slovenska Bistrica. ČZN IX. Maribor 1912.

Fran Kovačič: Ljutomer. Zgodovina trga in sreza. Maribor 1926.

Fran Kovačič: Doneski k starejši zgodovini Murskega polja. ČZN XV. Maribor 1919.

Fran Kovačič: Zgodovina lavantinske škofije. Maribor 1928.

Matija Ljubša: Slovenske gorice. Opis. Maribor 1925.

Matija Ljubša: Zemljepisni razvoj župnij v pražupnijah Ptuj, Velika Nedelja in Radgona. ČZN XX. Maribor 1925.

Matija Ljubša: Zemljepisni razvoj sedanjih lavantinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa 11. ČZN XIX. Maribor 1924.

Janez Koprivnik: Pohorje. Maribor 1923.

Hans Pirchegger: Beiträge zu einer geschichtlichen Statistik der steierischen Städte und Märkte. Sieger-Festschrift. Graz 1924.

Hausmann: Südsteiermark. Zbornik. Graz 1925.

Marjan Sidaritsch: Die steierischen Städte und Märkte in vergleichend geographischer Darstellung. Zur Geographie der Deutschen Alpen. Wien 1924.

Marjan Sidaritsch: Geographie des bäuerlichen Siedlungswesens im ehemaligen Herzogtum Steiermark. Graz 1925.

Franjo Žgeč: Haloze. Rokopis.

Hermann Wengert: Die Stadtanlagen in Steiermark. Graz 1932.

Milko Kos: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933.

Milko Kos: K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo. ČZN XXVIII. Maribor 1933.

Anton Melik: Kmetska naselja na Slovenskem. Geografski vestnik IX. Ljubljana 1933.

Josip Mravljak: razni sestavki o zgodovini Radelj, Mute, Vuzenice, Dravograda in Raven, ki so izhajali v letih med 1926 in 1952.

Baš Franjo: Topografska dinamika mariborskega polja. Kronika slovenskih mest 1-4. Ljubljana 1934.

Doris Kraft: Das untersteirische Drauland. München 1935.

Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.

Fran Zwitter: Prebivalstvo na Slovenskem od 17. stoletja do današnjih dni. Ljubljana 1936.

Günther Glauert: Zur Besiedlung der Steiner Alpen und Ostkarawanken. Deutsches Archiv für Landes und Volksforschung. Berlin 1937.

Hans Pirchegger: Geschichte der Steiermark I, II, III. Graz 1931—1936.

Slovenska Krajina. Zbornik. Beltinci 1935.

Fran Mišič: V žaru in čaru šumovitega Pohorja. Maribor 1934.

Leskoschek Franz: Geschichte des Weinbaues in Steiermark I. Graz 1934.

Job: Ruše. Topografska skica. Jubilejna knjiga SPD Ruše. Ruše 1936.

Hans Wilhelmy: Völkische und koloniale Siedlungsformen der Slawen. Geographische Zeitschrift 1936.

Barawalle-Knapp: Steirische Burgen und Schlösser. Graz 1936—1941.

Franjo Baš: Izgoni na Dravskem polju. ČZN XXXII. Maribor 1937.

Rajko Ložar: Narodopisje Slovencev. I. del. Ljubljana 1944.

Marjan Mušič: Obnova slovenske vasi. Celje 1947.

Josip Korošec: Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji. Celje 1947.

Slovenjgradec ob 700-letnici. Zbornik. Slovenj Gradec 1951.

Jaro Sašelj: Arheološka topografija Slovenjegraškega okraja. Rokopis.

Fran Zwitter: K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh. ZgČ VI—VII. Ljubljana 1952—1953.

Svetozar Ilešič: Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem. Ljubljana 1950.

Ivan Mohorič: Industrializacija Mežiške doline. Maribor 1954.

Prlekija. Spominski zbornik. Ljutomer 1955.

Spomeniško Pomurje. Zbirka predavanj. Murska Sobota 1957.

Geografski zbornik. Murska Sobota 1959.

Ermin Kržičnik: Gospodarski razvoj Maribora. Maribor 1956.

Jože Koropec: Slovenjebistriški svet v luči prvih deželnoknežjih urbarjev. Kronika V. Ljubljana 1957.

- Ivan Zelko: Romanska arhitektura in naselitvena zgodovina Prekmurja. ZUZ NV V—VI. Ljubljana 1959.
- Anton Melik: Stajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino. Ljubljana 1957.
- Anton Melik: Slovenija I. 2. izdaja. Ljubljana 1963.
- Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda I—V. Ljubljana 1955—1962.
- Ivan Gams: Pohorsko Podravje. Razvoj kulturne pokrajine. Ljubljana 1959.
- Franjo Baš: Posebne poteze prekmurske zgodovine v ogrski dobi. Prekmurški Slovenci v zgodovini. Murska Sobota 1961.
- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962.
- Ptujski zbornik I in II. Ptuj 1953 in 1962.
- Jože Curk: Maribor, Ptuj, Ormož, Ljutomer, Lenart, Ribnica, Lovrenc, Ruše, Radlje, Muta, Vuzenica in Slovenska Bistrica. Elaborati v okviru urbanističnih načrtov. Maribor 1961—1963.
- Ivan Zelko: Murska Sobota. Kronika X. Ljubljana 1962.
- Jože Curk: Kulturni in NOB spomeniki Pomurja. Panonski zbornik. Murska Sobota 1966.
- Iva in Jože Curk: Ptuj. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije IV. Ljubljana 1965.
- Svet med Muro in Dravo. Zbornik ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru. Maribor 1968.
- Poctovio-Ptuj 69—1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici. Ptuj 1969.
- Jože Curk: Maribor. Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris I. ČZN NV 2 in II. ČZN NV 4. Maribor 1966 in 1968.
- Jože Curk: Ozemlje slovenjebistriške občine. Kulturni in naravni spomeniki Slovenije XII. Ljubljana 1968.
- Svetozar Ilčič: Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev. ČZN NV 3. Maribor 1967.
- Stanko Pahič: Maribor v prazgodovini. ČZN NV 4. Maribor 1968.
- Vladimir Bračič: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542. ČZN NV 3. Maribor 1967.
- Jože Koropec: Slovenjebistriški svet v XIV. in XV. stoletju. Kronika XIII. Ljubljana 1965.
- Jože Koropec: Srednjeveški Vurberk. ČZN NV 4. Maribor 1968.
- Balduin Saria: Pettau. Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark. Sonderband 10. Graz 1965.
- Iva in Jože Curk: Ptuj. Ljubljana 1970.

ZGODOVINA URBANIZACIJE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI

Povzetek

Stanje sedanje naselitvene podobe severovzhodne regije je rezultat cele vrste historičnih dejstev, ki so se v regionalnem okviru uresničili v njej. Za osnovo historičnega nastajanja današnje kulturne pokrajine lahko imamo antično zapuščino, v kateri so odsevale ilirsko-keltske in rimske civilizacijske zasnove. Prek te od preseljevanja narodov dalje precej zabrisane zasnove so se v historičnem zaporedju usedale kolonizacijske plasti, napajane večinoma iz slovanskih in nekaj še bavarskih nacionalnih virov. Prva naselitvena plast, ki je obsegala 6. in 7. stoletje, je poselila naše kraje, ravnajoč se po terenu in kulturnih izročilih, druga v 9. stoletju pa se je predvsem usmerila v Spodnjo Panonijo, čeprav se je dotaknila tudi že naseljenih območij. Prvi in najmočnejši kolonizacijski val je v 11. in 12. stoletju v celoti zasedel ravninska, dolinska in gričevnata območja, drugi v 13. in 14. ter prvi polovici 15. stoletja pa se je pretežno usmeril v hribovita in gozdna območja ter v neposeljene obmejne predele. Naselitev Uskokov v drugi polovici 15. in prvi polovici 16. stoletja je le manjši kolonizacijski pojav nasproti močni »kajžarski« kolonizaciji v obdobju od 16. do 18. stoletja, ki se je usmerila v srenje, gozdne krčine in vinorodne predele ter povzročila, da so stare kmetije skoraj utonile v drobni zemljiški posesti, ki je vtisnila močan pečat takrat se porajajoči baročni podobi naših podeželskih naselij. V novejši in najnovejši dobi so na razvoj naselij začeli vplivati predvsem nekmetski elementi: promet, obrt in industrija ki porajajo novo podobo naših ruralnih selišč, ki na široki črti prehajajo v urbana naselja z nad 2000 prebivalci ali pa stagnirajo.

Sodanje stanje posestne parcelacije in oblike ruralnih naselij lahko imamo za končni rezultat skiciranega historično-agrarnega razvoja, čeprav moramo pri tem upoštevati, da je parcelacija tudi močno odvisna od talnega reliefa in površinskega značaja zemlje, posebno pa od agrarnega sistema, ki se je razvijal v razmerah posameznih historičnih obdobj. Če poljsko razdelitev sistemiziramo, dobimo pet osnovnih oblik, ki imajo svoj izvor v specifičnostih kmečkega dela, projiciranega na historično usodo posameznih subregij in mikroregij. To so kmetije z gradami, grudastimi delci, delci, sklenjenimi progami in celki ter seveda z vmesnimi oblikami, ki sta jih narekovala geografski pa tudi historični dejavnik kot stopnja tehničnega razvoja in delovnega procesa ter njihova racionalna izraba.

Po orisu regionalnih razmer, važnih za nastanek in razvoj ter obliko ruralnih naselij na obravnavanem ozemlju, prehaja razprava na analizo splošnih in specifičnih razlogov za nastanek in razvoj urbanih naselij, ki so do 19. stoletja gospodarsko popolnoma prevladala podeželje in ga s tem osvobodila fevdalnih vezi, zato pa pahnila v kapitalistične odnose.

Zametki trgov in mest v Podravju in Pomurju so sejemске vasi obrtnikov in trgovcev, ki so se po 12. stoletju začele razvijati v trge in mesta. Izoblikoval se je poseben družbeni razred, meščanstvo, ki je postalo osebno svobodno in je razvilo svojo lastno samoupravo. Meščanstvo se je ukvarjalo s trgovino, predvsem pa z obrtjo ter je ustvarilo z okolnim podeželjem gospodarsko enoto, ki je bila navzven zavarovana s sistemom privilegijev. Mesta so dosegla v sredini 15. stoletja svojo optimalno razvojno stopnjo, ki jo je omogočal fevdalni red, nato so začela boj za obstanek v obliki boja proti podeželski obrti in trgovini. Od takrat naprej se mesta do 18. stoletja niso več množila in se po obsegu in številu prebivalstva niso večala. Šele merkantilizem in nastanek manufakturnega kapitalizma ter uvedba fiziokratizma v drugi polovici 18. stoletja so povzročili ponoven razvoj mest, razvoj industrije in predvsem železnice pa so jim dali tisti impulz, ki je povzročil naglo aglomeriranje prebivalstva v mestih in s tem sprožil socialno preobrazbo našega prebivalstva, predvsem pa spravlil podeželje v popolno gospodarsko odvisnost od industrializiranih mest. To pa je seveda ob naglom urbanem razvoju mest povzročilo stagnacijo vseh tistih ruralnih naselij, ki so v neposredni sovisnosti s poljedelstvom, medtem ko je druge pomnožilo z nepoljedelskim prebivalstvom in jim s tem vzelo njihovo ruralno tipiko in etnografske značilnosti.

V Podravju in Pomurju je skupno 26 krajev s trškimi ali mestnimi pravicami. Med njimi je danes deset mest, od katerih jih je pet nastalo že v srednjem veku (Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec), druga so iz novejšje (Lendava, Ljutomer, Murska Sobota) in najnovejše dobe (Gornja Radgona, Ravne na Koroškem). Od trgov izvira eden (Dravograd) iz 12. stoletja, štirje (Lovrenc na Pohorju, Ljutomer, Radlje, Vuzenica) iz 13. stoletja, sedem (Dobrovnik, Lendava, Murska Sobota, Muta, Ravne, Turnišče, Veržej) iz 14. stoletja, šest (Grad, Lenart, Ptujška gora, Ruše, Studenice, Središče) iz 15. stoletja in Makole iz 16. stoletja. Gradlišče je postalo trg leta 1872, Gornja Radgona pa leta 1908. Poleg trgov je omeniti še nekaj večjih vasi (Beltinci, Poljčane, Ribnica na Pohorju), ki se omenjajo že v prvi polovici 13. stoletja, a se niso razvile v trge. Na opisanem ozemlju sta dve tretjini trgov in mest nastali na dominikalni in le ena tretjina na deželno-knežji zemlji. Pozneje so seveda skoraj vse našete naselbine (razen prekmurskih) prešle v deželno-knežje roke. Nekatere med njimi so v 18. in 19. stoletju izgubile svoje stare trške pravice (Dobrovnik, Grad, Ruše, Turnišče), druge pa so jih dobile šele v 19. in 20. stoletju (Gradlišče, Gornja Radgona), all se celo razvile v mesta (Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota in Ravne).

Toda naj je njihova posamezna usoda kakršnakoli, naša mestna in trška naselja so urbani spomeniki naše preteklosti, ki jo boljše ponazarjajo kot vsa druga zgodovinska pričevanja. V njih se je namreč razvijalo vsakdanje življenje našega tržana, zato se je v njihovi legi, obliki, podobi in vellkostih pa njihovi konceptiji in organizaciji izražala naša historična bit mnogo pristneje in očitneje kot v katerikoli drugi zgodovinski obliki. Prav te posebnosti pa opredeljujejo naša urbana naselja kot najpomembnejše spomenike naše preteklosti.

Zusammenfassung

Das Ansiedlungsbild der nordöstlichen Region Sloweniens, das sich uns heutzutage darblet, ist die Folge einer ganzen Reihe historischer Tatsachen, die im regionalen Rahmen ihre Verwirklichung gefunden haben. Als Ausgangspunkt des geschichtlichen Werdeganges des heutigen Kulturlebens in diesem Lande könnte uns die antike Hinterlassenschaft dienen, in der sich illyrisch-keltische und römische Zivilisationsanfangsstadien widerspiegeln. Darüber hinaus setzten sich von den, von den Zeiten der Völkerwanderung an ziemlich verschwommenen Anfängen in geschichtlicher Reihenfolge bestimmte Kolonisationsschichten ab, die vor allem aus slawischen und teils auch aus bayrischen Quellen schöpfen. Die erste Siedlungssehieft ließ sich im VI. und VII. Jahrhundert je nach Bodengestalt und kultureller Überlieferung in diesen Gegenden nieder; die zweite Welle trieb bei weiten dem unteren Pannonien zu, obgleich sie dabei schon besiedelte Gebiete streifte. Die erste und stärkste Kolonisationswelle bemächtigte sich im XI. und XII. Jahrhundert aller Gebiete in den Ebenen, Tälern und Hügeln, die zweite im XIII. und XIV. Jahrhundert sowie in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts erstreckte sich vorwiegend über die hügeligen und bewaldeten Gebiete sowie hin bis zu den unbevölkerten Grenzgebieten. Die Ansiedlung der Uskoken in der zweiten Hälfte des XV. und in der ersten Hälfte des XVI. Jahrhunderts ist nur als eine weniger bedeutende Erscheinung gegenüber der mächtigen »Häuslerkolonisation« in der Zeit vom XVI. bis zum XVIII. Jahrhundert zu deuten. Sie erstreckte sich über Dorfgemeinschaften, Waldrodungen und rebenreichen Gebieten. Sie hatte zur Folge, daß alte Bauernhöfe in den vielen bäuerlichen Kleinwirtschaften, die ein ausdrucksvolles Gepräge dem entstehendem Barockgebilde dieser Landsiedlungen gaben, fast untergingen. In letzter und allerletzter Zeit machte sich auch ein gewisser Einfluß nichtbäuerlicher Elemente geltend. Unter ihnen wären zu erwähnen: Verkehrs- und Gewerbeswesen sowie die Industrialisierung, die ein neues Bild dieser ruralen Siedlungen schafften. Sie gehen auf weiter Front in städtische Siedlungen mit über 2000 Einwohner über oder bleiben stillstehen.

Den heutigen Stand der Besitzparzellierung und der Form von Landsiedlungen kann man als das Endergebnis der beschriebenen geschichtlich-landwirtschaftlichen Entwicklung betrachten, obwohl man dabei zu erwägen hat, daß die Parzellierung auch sehr von der Bodenbeschaffenheit und der Eigenart der Oberflächengestaltung des Landes, besonders aber von der Art des Agrarsystems, das sich in verschiedenen Zeiträumen entwickelte, abhängig ist. Systematisiert man die Verteilung der Aekerfläche, so erhält man fünf Grundformen, die ihren Ursprung in der spezifischen Art der Bauernarbeit haben, die sich auf das historische Geschiek einzelner Sub- und Mikroregionen projiziert. Das sind Bauernhöfe verschiedenster Art je nach geographischem oder historischen Einfluß als Stufen technischen Fortschrittes und verschiedener Arbeitsprozesse und ihrer rationellen Ausnützung.

Nachdem der Verfasser die regionalen Verhältnisse, bedeutend für das Entstehen und die Weiterentwicklung sowie für die Formgestaltung ruraler Siedlungen auf dem behandelten Gebiet beschrieben hat, analysiert er allgemeine und besondere Gründe für das Entstehen und die Weitergestaltung solcher Landsiedlungen, die bis zum XIX. Jahrhundert wirtschaftlich vollkommen das Land beherrschten und es so von feudalen Fesseln befreiten, es jedoch in kapitalistische Lebensverhältnisse stießen.

Die Anfänge von Märkten und Dörfern im Drau- und Murgebiet stellen eigentlich Marktdörfer von Gewerbetreibenden und Handelsleuten dar. Nach dem XII. Jahrhundert wurden aus ihnen allmählich Märkte und Städte. Es entwickelte sich eine besondere Gesellschaftsklasse, das Bürgertum, das nun selbst frei wurde und seine eigene Selbstverwaltung schuf. Die Bürger beschäftigten sich mit Handel, insbesondere mit Gewerbe, und so wuchs Bürgertum mit dem umliegenden Landgebiet zu einer wirtschaftlichen Einheit, die nach außen hin mit einem System von Privilegien geschützt war. Die Städte erreichten in der Mitte des XV. Jahrhunderts ihre optimale Entwicklungsstufe, die ihnen die feudale Gesellschaftsordnung ermöglichte. Daraufhin fing der Kampf ums Dasein in Form vom Kampf gegen Gewerbe und Handel an. Von dieser Zeit an blieb die Zahl der Städte bis zum XVIII. Jahrhundert unverändert und die schon bestehenden nahmen nach Umfang und Bevölkerung nicht zu. Erst der entstehende Merkantilismus und die Anfänge des Manufakturkapitalismus und die Einführung des Physlokratismus in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts hatten einen neuen Aufschwung der Städte zu Folge, ihm folgte die Ent-

wicklung von Industrie und Eisenbahn; besonders letztere gaben den Städten neue Impulse, die zu einer beschleunigten Anhäufung der Städtebewohner führten und so eine soziale Umbildung der Bevölkerung zeitigten, vor allem aber brachte diese Entwicklung das Land in eine vollkommene wirtschaftliche Abhängigkeit von den industrialisierten Städten. Dies führte selbstverständlich angesichts der schnellen Städteentwicklung zur Stagnation aller jener Landsiedlungen, die sich in unmittelbarer gegenseitiger Abhängigkeit mit dem Ackerbau befanden, indem andere wieder an nicht landwirtschaftlicher Bevölkerung zunahmen und dadurch ihre rurale Typisierung und ethnologische Charakteristik verloren.

Im Gebiet der Drau und der Mur befinden sich 26 Orte, die Inhaber von Markt- und Städterechten sind. Unter ihnen sind es wieder zehn Städte, die schon im Mittelalter entstanden (Maribor, Ormož, Ptuj, Slovenska Bistrica, Slovenj Gradec), die übrigen sind aus neuerer Zeit (Lendava, Ljutomer, Murska Sobota) und aus neuerer Zeit (Gornja Radgona, Ravne na Koroškem). Von den Märkten stammt ein Ort (Dravograd) aus dem XII. Jahrhundert, vier (Lovrenc na Pohorju, Ljutomer, Radlje, Vuzenica) aus dem XIII. Jahrhundert, sieben (Dobrovnik, Lendava, Murska Sobota, Muta, Ravne, Turnišče, Veržej) aus dem XIV. Jahrhundert, sechs (Grad, Lenart, Ptuj-ska gora, Ruše, Studence, Središče) aus dem XV. Jahrhundert und Makole aus dem XVI. Jahrhundert. Gradišče wurde im Jahre 1872 zum Markt erhoben, Gornja Radgona im Jahre 1908. Neben den Märkten seien noch einige größere Dörfer genannt (Beltinci, Poljčane, Ribnica na Pohorju), die schon in der ersten Hälfte des XIII. Jahrhunderts Erwähnung finden, die sich jedoch nicht zu Märkten entwickelten. Auf dem beschriebenen Gebiet entstanden zwei Drittel Märkte und Städte auf domnikalen und nur ein Drittel auf landesfürstlichem Gebiet. Später gingen fast alle aufgezählten Siedlungen (außer den jenseits der Mur befindlichen) in den Besitz der Landesfürsten über. Einige unter ihnen verloren im XVIII. und XIX. Jahrhundert ihre alten Marktrechte (so Dobrovnik, Grad, Ruše, Turnišče), andere bekamen sie jedoch erst im XIX. und XX. Jahrhundert (Gradišče, Gornja Radgona) oder sie entwickelten sich sogar zu Städten (Gornja Radgona, Lendava, Ljutomer, Murska Sobota und Ravne).

Sei es nun wie immer schon in Hinblick auf das Schicksal einzelner Siedlungen, die beschriebenen Stadt- und Marktsiedlungen sind Siedlungsdenkmäler unserer Vergangenheit, die durch sie besser veranschaulicht wird als es je durch geschichtliche Zeugenschaften abgelegt werden könnte. In ihnen verlief nämlich das alltägliche Leben unseres Marktbewohners. Deshalb kam unsere geschichtliche Gegebenheit in ihrer Lage, Form, Gestalt und Größe, aber auch in ihrem Entwurf und in ihrer Organisation unverfälschter und echter zum Ausdruck als in irgendwelcher anderen geschichtlichen Form. Gerade diese Besonderheiten geben den Ansiedlungen dieses Landes das Gepräge von Denkmälern geschichtlicher Vergangenheit von größter Bedeutung.

Jan Šedivý

ZGODOVINA VIŠKEGA ŠOLSTVA V MARIBORU DO 1941

I. PRVA VIŠJA ŠOLA V MARIBORSKI OKOLICI

Nekaj časa prej kot Maribor je postala kulturno žarišče njegova okolica z gosposčino benediktinskega samostana iz Št. Pavla na Koroškem. Šentpavelski opat Hieronim Marchstaller (1616—1638)¹ je dal namreč urediti 20 km zahodno od Maribora ob Dravi v falskem gradu manjši samostan, kjer je bila nekaj časa notranja višja šola kot uvod v bogoslovje, a samo za bodoče benediktinske duhovnike. Samostan je bil potreben za redovnike, ki so bili tu zaposleni v gospodarstvu, še bolj pa za tiste benediktince in njihov naraščaj, ki so zbežali s Švabskega zaradi tridesetletne vojne (1618—1648) v šentpavelski samostan,² ki je postal zato pretesen. Opat Hieronim Marchstaller je sestavil leta 1628 falskemu samostanu poseben hišni red ali statut, ki je določal področje dela in dolžnosti vsakemu redovniku in razdelil študentom dnevni čas za predavanja in za učenje. V statutu beremo med drugim: »Vsi tukaj živeči bratje naj si kar najbolj prizadevajo, da se priučé slovenskega jezika, da bodo mogli govoriti s služinčadjo in s podložniki in jih poslušati.«³

Nobeno podjetje ne more uspevati brez dobrega gospodarstva. Zato je imenoval opat Marchstaller za gospodarskega upravnika falske gosposčine priletnega in izkušenega patra Johanna Pferingerja,⁴ nemškega begunca, rojenega leta 1577 v Münchnu. Ker je imel mnogo opraviti s slovenskimi podložniki in je začel bolehati, mu je dodelil opat za pomočnika p. Engelberta Štorcha, rojenega leta 1592 v Mariboru. Prebivalci tedanjega majhnega Maribora so namreč govorili slovenski in nemški.⁵ Če že ne po objavi falskega samostanskega statuta leta 1628, je obstajala filozofska šola v Fali gotovo že leta 1629, kajti tega leta se omenja kot učitelj falske šole p. Jakob Rausch, tudi begunec, rojen leta 1603 v Taxhaimu na Švabskem. Za učitelja klerikov, to je študentov, ki so že prebili v eno- ali dvoletnem noviciatu preizkušnjo za sprejem v red in so se pripravljali v filozofskem študiju za samostanske duhovnike, najdemo v virih tudi p. Leonharda Stolza.

Arhivarju šentpavelskega samostana g. p. Eduardu Rascherju se iskreno zahvaljujem, da mi je blagohotno preskrbel potrebne podatke iz samostanskega arhiva. — Zahvaio dolgujem ravnatelju mariborskega pokrajinskega arhiva prof. Antoši Leskovicu, ki mi je vedno rad postregel z arhivalljami te ustanove.

¹ Več o njem gl. Beda Schroll, O. S. B., Hieronymus Marchstaller, Abt des Benedictiner-Stiftes St. Paul im Lavantthale 1616—1638. Klagenfurth, 1891, 8°, 308 (dalje B. Schroll, Hieronymus).

² Ignac Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant. I. Marburg 1875 (dalje I. Orožen, Das Bisthum I), 433.

³ Prav tam, 427—430.

⁴ Prav tam, 433.

⁵ Prav tam, 434.

Leta 1630 je dobil falski samostan precejšen dotok. Opat Marchstaller je poslal iz Št. Pavla v Falo novince, da bi bili tu v noviciatu na preizkušnji. Novinci se predvsem vzgajajo in nimajo pouka, smejo pa se pečati z učenjem tujih jezikov. Vodja novincev je bil od leta 1630 do 1632 p. Thomas Haigele,⁶ tudi emigrant, rojen leta 1596 v Maisachu na Bavarskem, ki je bil obenem tudi učitelj glasbe.

Leta 1630 je prišlo v Falo tudi več študentov filozofije, z njimi pa p. Pavel Memminger,⁷ ki ga je imenoval opat Marchstaller za superiorja (hišnega predstojnika) v Fali. Memminger se je rodil leta 1600 v Ochsenhausnu na Švabskem. V falskem samostanu je predaval filozofijo od leta 1630 do 1634. Število študentov filozofije ni moglo biti veliko. Na osnovi listin šentpavelskega samostana poroča njegov zgodovinar Beda Schroll, da so končali filozofijo pri Memmingerju: Sebastian Pratinger, Placid Haller, Martin Rumpfer in Hieronim Harič,⁸ Slovenec iz Selnice ob Dravi. Memminger se je moral naučiti tudi slovenskega jezika, ker ga sicer opat Marchstaller ne bi bil imenoval za župnijskega upravitelja slovenske župnije Sv. Lovrenca na Pohorju,⁹ dokler ga niso leta 1638 izvolili za opata šentpavelskega samostana.

Z Memmingerjem je prišel v Falo še docent p. Benedikt Molitor,¹⁰ prav tako begunec, rojen leta 1600 v Altdorfu na Švabskem, da je učil na filozofskem študiju. Od leta 1635 dalje v virih ni več sledu o falski šoli. Filozofski študij v Fali samo za benediktinske redovnike je obstajal v Fali torej le od leta 1628 ali 1629 do 1635 ali 1638, ko je odšel Memminger za opata v Št. Pavel.

Prva javna, vsakomur dostopna srednja šola, ki ni vzgajala samo bodočih duhovnikov, je bila gimnazija v Rušah,¹¹ kakih 15 km zahodno od Maribora. Po pričevanju ruške kronike jo je ustanovil ruški župnik Jurij Kozina leta 1645. Učil je vsakokratni župnik z dvema kaplanoma po načrtu jezuitskih gimnazij. Prvo leto je imela že 17 učencev. Poleg domačinov in okoličanov so radi pošiljali vanjo svoje sinove notranjeavstrijski plemiči, da so se na stanovanju in v razgovoru s sošolci in z Rušani naučili slovenščine, hrvatski plemiči pa zaradi nemščine. Šola je naglo napredovala in je dosegla vrhunec za župnika Luke Jamnika, ko je imela okrog 200 dijakov. Po vzoru jezuitskih gimnazij je uvedel Luka Jamnik leta 1680 šolske gledališke igre, kjer je pri predstavah za ruške romarje prišla do besede tudi slovenščina. Napredovanje jezuitskih gimnazij v avstrijskih deželah je povzročalo stalno zmanjševanje števila ruških dijakov. Ko je začela leta 1758 s poukom jezuitska gimnazija v Mariboru, je po 113 letih. (1645—1758) prenehala ruška gimnazija in njeni učenci so prestopili na mariborsko.

Boj za mariborsko gimnazijo¹² se je začel leta 1621, torej preden je bila kaka višja šola v mariborski okolici ali sploh kje na Slovenskem Štajerskem. V oktobru 1757 so začeli podirati na sedanjem Glavnem trgu devet hiš proti Dravi, da so napravili prostor jezuitskemu kolegiju in gimnazijski stavbi. Delo je naglo napredovalo in tako se je že 6. julija 1758 začel pouk v štirih razredih. Maribor je po 137-letnem prizadevanju dobil gimnazijo, ki je tako dobro uspela, da je imela čez sedem let že 150 dijakov. Leta 1773 pa je bil jezuitski red ukinjen in njegove šole je prevzela v Avstriji država, ki jih je mnogo odpravila, med njimi tudi mariborsko. Toda Mariborčani niso mirovali, tako da jo je moral 3. novembra 1775 zopet obnoviti.

⁶ Prav tam, 423.

⁷ Prav tam, 433, 405. — B. Schroll, Hieronymus, 101.

⁸ B. Schroll, Hieronymus, 40—41.

⁹ I. Orožen, Das Bisthum I, 423.

¹⁰ Prav tam, 434.

¹¹ Prav tam, 387—390. — Slovenski biografski leksikon I (dalje SBL), 373—374; 541—542.

¹² Več o mariborski gimnaziji: J. Sedivý, Borba za ustanovitev mariborske klasične gimnazije. Kronika 1960, 123—129. — J. Sedivý, Iz zgodovine mariborske klasične gimnazije. Casopis za zgodovino in narodopisje (dalje CZN) 1966, 113—135; CZN 1967, 84—143.

II. BOJ ZA USTANOVITEV PRVE VIŠJE ŠOLE V MARIBORU

Že pred 150 leti so pretresali vprašanje o ustanovitvi višjih šol v Mariboru in kazalo je, da jih Maribor tudi dobi. Prizadevanje po možnosti za višjo izobrazbo v tem mestu je v zvezi s tedanjimi cerkvenimi razmerami, ki so bile za Slovence na Štajerskem in Koroškem zelo neugodne.

Jožef II. je skušal ponemčiti svojo državo tudi s cerkvenimi reformami. Temu namenu so služile tudi spremembe škofijskih mej. Zato se je razširila oblast lavantinske škofije na Koroškem na velikovsko okrožje, na Štajerskem na celjsko, lavantinska škofija pa je morala odstopiti sekovski (graški) med drugim marenberško dekanijo (zdaj dekanijo Radlje).¹³ Kako so pri razmejitvi odločali germanizatorski oziri, se vidi že po tem, da so ustanovili za nemški del Štajerske dve škofiji, sekovsko in leobensko, koroške in štajerske Slovence pa so razdelili med tri nemške škofije, med krško, lavantinsko in sekovsko. Tako so pridelili na Štajerskem okrog 200.000 Slovencev v mariborskem in graškem okrožju čisto nemški sekovski škofiji.¹⁴

Nenaravno je bilo, da je ostal sedež od leta 1786 zelo razsežne lavantinske škofije ob skrajnem severnem robu v Šent Andražu na Koroškem, kar je pri tedanjih slabih prometnih razmerah zelo oteževalo zvezo s škofijskim vodstvom. Tako povečana škofija ni imela bogoslovja za vzgojo lastnega duhovskega naraščaja, na vsem njenem ozemlju pa tudi ni bilo niti ene gimnazije.¹⁵ Zato je bilo jasno, da bo treba v doglednem času prenesti škofijski sedež na kak primernejši kraj, četudi bi bil zunaj njenih mej, in škofijo še primerno zaokrožiti.

Tega se je zavedal predvsem Andrej Kavčič (1752—1826), ki je bil kot mariborski mestni župnik in okrožni dekan sekovske škofije od leta 1786 do 1794 tudi neplačan direktor mariborske gimnazije. S to častjo so ga odlikovali tedaj izjemoma zaradi njegove vsestranske izobrazbe, kajti le okrožni glavarji so bili gimnazijski direktorji. Andrej Kavčič je veljal namreč za najbolj izobraženega moža ne samo v Mariboru, ampak tudi daleč naokrog. Poleg doktorata filozofije in bogoslovja si je pridobil na dunajski univerzi še tedaj zelo redko strokovno izobrazbo v metodiki osnovne in srednje šole, nekaj časa pa je študiral tudi pravo. V svojem duhovniškem poklicu je bil daleč pred svojim časom. Zavzemal se je za razumevanje drugovercev in namesto sovraštva do njih se je boril za spoštovanje njihovega prepričanja in za prijateljski razgovor z njimi. Bil je poleg Antona Tomaža Linharta (1756—1795) eden izmed najspretnjših, pa tudi najbolj razgledanih in najdaljnovidnejših tedanjih slovenskih narodnih buditeljev. Za ohranitev slovenstva ob severovzhodni meji si je pridobil neprecenljive zasluge s tem, da je izposloval pri avstrijski vladi 20 štipendij za tiste boljše mariborske slovenske gimnazijce, ki so naredili pri njem izpit iz s¹skega jezika, in to v času, ko je bilo za vse gimnazijce obeh narodnosti le deset štipendij. Tako ni veljala slovenščina na mariborski gimnaziji le vreden jezik hlapcev in dekel, marveč je postala privilegiran jezik, gočal visoko štipendijo le Slovincem. Te slovenske štipendije so tem zavodu močno trajno žarišče slovenske narodne zavesti.¹⁶

V svoji daljnovidnosti se je trudil Kavčič za prenos lavaškega sedeža iz Šent Andraža na Koroškem v Maribor, saj bi sama po sebi zaokrožila za mariborsko okrožje in bi postala . . . To bi bilo tem važnejše zato, ker bi dobivala duhovski naraščaj in . . . nostno prebujenih mariborskih slovenskih gimnazijcev. Toda tudi . . . tem pridobilo ugled. Ob obisku cesarja Franca v Mariboru dne 22. avg. . . mu je odposlanstvo odličnih meščanov izročilo pismo prošnje, da bi . . .

¹³ Fr. Kovačič, *Zgodovina Lavantinske škofije*. Maribor 1928 (dalje: Fr. Kovačič, *Zgodovina*), 323.

¹⁴ Prav tam, 324.

¹⁵ Prav tam, 357.

¹⁶ Več o njem gl. SBL I, 436. — J. Sedivý, *Prvi Izpiti iz slovenščine na mariborski gimnaziji*, *Jezik in slovstvo* 1964, 200—202; *Posledice in pomen mariborskih slovenskih štipendij*, prav tam, 266—269.

nesel lavantinski škofijski sedež v Maribor.¹⁷ Gotovo je dal pobudo za to odposlanstvo, ga organiziral in mu izposloval pri cesarju sprejem dr. Kavčič, saj tedanji Maribor ni premogel druge take osebnosti, ki bi se bila te naloge zavedala in ji bila kos. Cesar sicer ni nič obljubil, saj še v tem oziru ni poznal mnenja lavantinskega in sekovskega škofa, ki sta bila pri tem vprašanju prizadeta, vendar je odposlanstvo dobilo mnogo upanja na ugodno rešitev.

Okrožni urad je izkoristil ugodno cesarjevo izjavo in je le kratko čakal, kaj bo storil lavantinski škof. Ko ni dal od sebe nobenega glasu, ga je pozval 28. decembra 1807, naj se izreče o tej zadevi. V svojem odgovoru z dne 21. januarja 1808 se je odločil za Maribor predvsem zaradi selitvenih stroškov. Selitev v Celje bi stala namreč 95.856 goldinarjev, v Ptuj 94.097 gld., v Maribor pa le 52.267 gld., ker je ponudil mariborski graščak grof Brandis za škofijski sedež svoj grad.¹⁸ Iz Diarija mariborske gimnazije so razvidne tesne zveze grofa Brandisa z mariborsko gimnazijo in z dr. Kavčičem in zato je osnovana trditev, da je grofa Brandisa k temu nagovoril dr. Kavčič. Selitev pa se ni izvršila, ker je prišel tedaj v te kraje Napoleon.

Kmalu nato je bil dr. Kavčič imenovan za graškega kanonika. Iz Maribora je odšel v Gradec 11. maja 1808, ker je bil 24. aprila istega leta instaliran za kanonika in začasnega ravnatelja graškega bogoslovja.¹⁹ Na tem mnogo višjem mestu je mogel še bolj razširiti svoje že prej zelo dobre zveze z vplivnimi osebnostmi. Predvsem je tu živel cesarjev brat nadvojvoda Ivan, velik prijatelj Slovencev, poročen s hčerjo slovenskega poštarja iz Slovenskih goric; nadvojvoda se je ponašal, da polje v žilah njegovega sina tudi slovenska kri.²⁰

Lavantinski škof Leopold Firmian (1800—1822) se ni zmenil za selitev. Tedaj pa je nepričakovano zapretila Kavčičevemu načrtu nevarnost iz Celja. Že leta 1790 se je potegoval celjski mestni svet za gimnazijo v svojem mestu, toda Leopold II. je ni dovolil. Leta 1807 so vložili Celjani novo prošnjo, ki jo je podkrepil tudi škof Firmian. Mestni svet je pri tej priložnosti zagotovil gimnaziji tudi znatne denarne prispevke. Cesar je prošnji ugodil in tako je začela gimnazija v Celju delovati v jeseni 1808 s prvim razredom.²¹ Celje je že v prvokrščanskih časih imelo svojega škofa in je postalo zdaj z gimnazijo nevaren tekmeec Mariboru za sedež lavantinske škofije; v tem primeru ne bi bilo mogoče misliti na razširjanje lavantinske škofije na mariborsko okrožje. Tudi to ni razgibalo škofa Leopolda Firmiana. Kot Navec iz Tridenta na Južnem Tirolskem je študiral bogoslovje v Salzburgu in tam je kmalu postal tudi kanonik in s tega mesta je bil imenovan za lavantinskega škofa.²² Tako ni poznal potreb svoje škofije in ne narodnostnega vprašanja v njej. Leto 1809 pa je prineslo dogodke, ki so spodbudili dr. Kavčiča, da je premaknil zadevo z mrtve točke.

Cesar Franc je dovolil tega leta, da so se zopet naselili benediktinci v lavantinski škofiji v Šent Pavlu na Koroškem, kjer jim je Jožef II. zaprl samostan leta 1787. Že v jeseni istega leta so odprli tam svojo gimnazijo.²³ Med 36 redovniki, ki so bili sami Nemci, je bilo mnogo sposobnih profesorjev. 14. oktobra 1809. leta je odtrgal Napoleon z mirom v Schönbrunnu več pokrajin od Avstrije in jih je večino združil v Ilirijo, kjer je posvetil veliko skrb zlasti šolstvu in je dal prebivalcem pravice tudi v jezikovnem oziru. Zdaj v tem oziru ni smela tudi Avstrija zaostajati posebno v krajih, ki so mejili na Ilirijo. Prav tedaj pa je bilo treba nagraditi v Avstriji Maribor, ki se je tako izkazal v borbi proti Francozom, saj od Napoleona še ni bilo mogoče pričakovati trajnega miru. Ko je namreč nadvojvoda Ivan začel organizirati brambovce, se jih je prijavilo prostovoljno na mariborski gimnaziji 59, štiri pa je poslala šola pri-

¹⁷ Diarium gymnasil Marburgensls (dalje: Diarlum) rokopis, 382.

¹⁸ (Fr. Hrastelj), Selitev sedeža lavantinske škofije iz Št. Andraža v Maribor leta 1809. Kolarjeve družbe za leto 1959 (dalje: Selitev sedeža), 94.

¹⁹ Diarlum, 394.

²⁰ Slovenski narod, 18. 2. 1876. — Dr. A. Reisman, Nadvojvoda Ivan, v žilah mojega sina teče tudi slovenska kri. Magazin 7 dni, priloga Večera z dne 2. 8. 1968.

²¹ Fr. Kovačič, Zgodovina, 358.

²² Prav tam, 358.

²³ Fr. Kovačič, Zgodovina, 326.

silno zaradi neprimerne vedenja.²⁴ Tako veliko število je vzbujalo preveč pozornosti, da ne bi bil tega dejstva izkoristil spretni dr. Andrej Kavčič. Napočil je ugoden čas za njegove namere. Izkoristil je nadvojvodo Ivana, ne da bi bil kdo vedel za to.

Tako je presenetil benediktinskega opata šentpavelskega samostana dvorni odlok z dne 26. julija 1810,²⁵ ki ukazuje, da se ustanovi v Mariboru filozofski učni zavod (philosophisches Studium), ki so ga imenovali pri nas licej. Pet profesorjev za filozofski študij in profesorje gimnazije bi naj polagoma prevzel šentpavelski samostan. Stroške naj bi si kril bodisi iz premoženja minoritskih samostanov v Ptuj, Mariboru in Celju ali pa bi naj prevzel donosno mariborsko župnijo. Ta nova višja šola bi se naj ustanovila v Mariboru zato, da bi se povečalo število duhovskega naraščaja in zlasti duhovščine, ki je zmožna slovenskega jezika (zur Beförderung des geistlichen Nachwuchses und besonders des der windischen Sprache kundigen Klerus).

Tako bistroumen naft je mogel skovati le dr. Kavčič in samo njemu so bile znane vse potrebne nadrobnosti. Mariborski licej torej ne le ne bi nič stal od vojnih bremen izčrpano državno blagajno, temveč bi jo celo razbremenil izdatkov za gimnazijo. Benediktinskemu redu je odlok dajal priložnost, da se naseli v večjem, v prometnem oziru važnem kraju. Če se benediktinski samostan s svojimi šolami ne bi hotel vzdrževati iz premoženja minoritskih samostanov, bi mogel prevzeti s podporo dr. Kavčiča donosno mariborsko mestno župnijo. Ni bilo nevarnosti, da bi vse preprečil mestni župnik, če se ne bi hotel odpovedati župniji, ker ga ne bi mogel brez poprejšnje kazni odstaviti ali premestiti niti papež, saj je bila župnija tedaj nezasedena in kanonik dr. Kavčič bi še v Gradcu nekaj časa zavlačeval imenovanje novega župnika. Samo šentpavelski opat bi mogel s svojim vplivom kot državni knez izprazniti gimnazijsko Alojzijevo cerkev, ki je bila tedaj vojaško skladišče sena, in izriniti vojaško vzgajališče iz nekdanjega jezuitskega kolegija poleg cerkve in gimnazije, kjer bi bilo dovolj prostora za predavalnice liceja in za stanovanja benediktinskih profesorjev.

Licej je tedaj kot višja šola dopolnjeval gimnazijo in je bil pogoj za vstop v bogoslovje in na pravo. Ko bi bil v Mariboru, bi zelo olajšal študij slovenskim štajerskim dijakom, saj jim ne bi bilo treba več hoditi študirat v zelo drago mesto Gradec. Mnogo dijakov iz bližine je plačevalo v Mariboru samo stanovanje, ker so jim od doma prinašali kruh, sveže in posušeno sadje ter mlečne izdelke. Ni jih bilo malo, ki so dobivali kosilo v samostanih in pri drugih mariborskih dobrotnikih, v Gradcu pa so bila vsa brezplačna kosila že oddana. Slovenski licejski študentje bi ustvarili iz Maribora tudi važno slovensko kulturno središče. Z licejem bi Maribor zasenčil vsa druga spodnještajerska mesta in bi tako samo on prišel v poštev za sedež lavantinske škofije.

Dvorni odlok je pomenil veliko priznanje šentpavelskemu samostanu, vendar je storil šentpavelski opat Berthold Rottler (1809—1826)²⁶ nekaj, česar nihče ni pričakoval. Četudi je šele pred kratkim dobil od cesarja dovoljenje za obnovo samostana, se je vendar odločil, da cesarskega odloka ne izvrši. Naravnost ga ni mogel odbiti. Cesarju je poslal 20. oktobra 1810 iz Maribora spomenico,²⁷ kjer na kraju samem navaja razne ovire in pomisleke. Opat predvsem opozarja, da želita krški in sekovski škof, naj ostane vse pri starem. Krški škof namreč ne bi hotel izgubiti, če bi mariborsko mestno župnijo prevzeli benediktinci, letnih šest štrtinjakov (po 588 l) vina, ki ga je dobival od nje, sekovski škof pa z izgubo Maribora ne bi imel več primerne kraja za sedež okrožne dekanije. Mariborska mestna župnija je sicer pripadala sekovski škofiji, vendar je določil

²⁴ Diarium, 397, 398.

²⁵ Hofdekret vom 26. Juli 1810. Archiv des Benediktinerstiftes St. Paul. — Aelen über den projektierten Plan ein philosophisches Studium in Marburg oder Pellau zu errichten.

²⁶ Več o opalu Rottlerju gl. Beda Schroll O. S. B., Das Benediktiner-Stift St. Paul, Carinthia LXVI, 1876, 227, 265—271.

²⁷ Dopis opala Bertholda Rottlerja cesarju Francu z dne 20. oktobra 1810 iz Maribora z naslovom Euere Majestät! Prepls v pokrajinskem arhivu v Mariboru.

papež Julij II. (leta 1506), da naj z delom dohodkov pomaga vzdrževati krško škofijo. Poleg tega je imel opat dohodke mariborske mestne župnije za preizke, da bi mogla vzdrževati župnijsko duhovščino in vse profesorje, skupaj 14 oseb. Minoritski samostan po njegovem mnenju ne bi mogel dovolj prispevati, ker vzdržuje slovenskega župnika z dvema pomočnikoma.

Mariborski mestni svet ni menil, da je denarno vprašanje glavno. To bi se dalo zadovoljivo urediti na posebnih pogajanjih. Če je država doslej sama vzdrževala mariborsko gimnazijo, bi gotovo nosila še vnaprej tudi znatno manjši del izdatkov, če bi bilo potrebno. Kakor se je celjski mestni svet obvezal prispevati za svojo gimnazijo znatno vsoto, tako bi bil pripravljen tudi mariborski mestni svet žrtvovati za gimnazijo in licej. Če benediktinci sploh ne bi prevzeli mariborske mestne župnije, ne bi imel krški škof razloga, da bi se vmešaval v mariborske zadeve, sekovski škof sam pa tudi ne bi upal zaradi svojega malenkostnega razloga delati ovire cesarskemu odloku.

Dvorni odlok zahteva samo ustanovitev filozofskega študija v Mariboru, dopis mariborskega okrožnega urada mariborski mestni upravi, v katerem jo obvešča o opatovi spomenici, pa govori o filozofskem in bogoslovnem študiju in poziva mestni svet, naj sklepa o spomenici in o nastavitvi filozofskih in bogoslovnih profesorjev in študentov v Mariboru. Verjetno se je potegoval dr. Kavčič tudi za bogoslovje, kar pa so v dvorni pisarni zavrnil in je prav zato hotel okrožni urad namigniti mestnemu svetu, naj v odgovoru na opatovo spomenico opozori tudi na bogoslovje, da bi s tem še bolj podkrepil utemeljenost filozofskega študija.

Mariborski mestni svet je odgovoril na spomenico šentpavelskega opata cesarju tako, da je poslal tudi sam cesarju Francu na 19 straneh zapisnik svoje seje o tej zadevi.²⁸ Večina opatovih razlogov je bila malo ali skoraj nič prepričljiva, nekaj pa jih je bilo zelo malenkostnih in so jih Mariborčani z lahkoto pobili. Opat zlasti skuša najti vse mogoče napake na bivšem jezuitskem kolegiju, kjer je bilo 19 sob in več tako velikih, da bi bile primerne za filozofske predavalnice. Vidi se, da se opatu ni ljubilo iti v boj z vojaškimi oblastmi, da bi premestile iz tega poslopja vojaško vzgajališče. Mariborčani so hoteli deloma rešiti gmatno vprašanje s predlogom, da bi benediktinci prevzeli mariborsko minoritsko slovensko župnijo in jo preselili v nekdanjo gimnazijsko Alojzijevo cerkev, tedanje vojaško skladišče, ker je ta cerkev večja od tedanje minoritske, ki je stala na mestu sedanje frančiškanske. Tako bi morali imeti benediktinci še več slovenskih članov svojega reda in s tem predlogom so si Mariborčani še bolj odbili šentpavelskega opata Bertholda. Natančna analiza virov namreč kaže, da se je opat Berthold ustrašil v dvornem odloku predvsem zahteve, da bi naj benediktinci vzgajali zlasti duhovščino, zmožno slovenskega jezika. Bal se je, da se mu to ne bi posrečilo, saj je imel med 36 redovniki same Nemce, a med njimi ni bil niti eden iz Koroške.

Drugačnega mnenja kot opat je bil dr. Kavčič. Kot bivšemu direktorju (nadzorniku) mariborske gimnazije mu je bilo znano, da bi mogel šentpavelski samostan pritegniti od drugod slovenskega benediktinca Janeza Sirkka, ki je imel novo mašo v Mariboru 28. decembra 1802 in je bil v bogoslovju tako vzoren in tako odličen študent, da mu je pridigoval pri tej priložnosti sam mariborski prefekt (ravnatelj) Josef Grimm, kar je veljalo tedaj za veliko čast.²⁹ Ta Sirk bi gotovo zbral okrog sebe večino slovenske zmožnih benediktincev, ki so se razpršili po razpustu šentpavelskega samostana, zakaj leta 1809 so se naselili v Šent Pavlu popolnoma novi redovniki. Sirk bi gotovo tudi našel polagoma dovolj slovenskega naraščaja in tako bi se samostan vsaj deloma poslovenil, kar

²⁸ Protokoll welches über Auftrag des löbl. k. k. Kreksamts vom 16. Jänner d. J. mit dem bürgerlichen Ausschusse zu Marburg wegen Belbehaltung des Gymnasiums und wegen der Unterbringung der philosophischen Lehrer und Schüler aufgenommen wurde bei dem Magistrat Marburg am 22. Jänner 1811. Prepis v mariborskem pokrajinskem arhivu.

²⁹ Dlarlum, 326.

bi bilo potrebno v slovenski škofiji. Nekoč je imel šentpavelski samostan lepo število Slovencev.³⁰

Kakor je razvidno iz njegove spomenice, je šentpavelski opat proučil in poznal mariborske razmere do navedenosti. Zato je moral vedeti, da kakor vsi meščani tako tudi vsi vodilni krogi v Mariboru bolj čuvajo svojo gimnazijo kot punčico svojega očesa; šele ob njeni dvestoletnici so jo kljub njcnim ogromnim zaslugam za ves slovenski narod ukinili. Opatu je bilo pač jasno, da si Mariborčani ne bodo dali vzeti gimnazije za nobeno ceno, in prav zato je predlagal, naj se ustanovi licej v Ptujju in naj se obenem premesti tja tudi mariborska gimnazija. Sam licej brez gimnazije bi bil pač nemogoč. Morda je računal tudi na spor med Mariborom in njegovim starim tekmeccm Ptujjem, misleč, da bi se tako laže izmuznil, saj ga je moral Ptuj mikati še manj kot Maribor. Ta predlog je mariborski mestni svet zelo prepričljivo zavrnil.

Mariborski zapisnik je naredil ugoden vtis na odločilne kroge. Že čez dva meseca je ukazala štajerska deželna uprava (Landesstelle) mariborskemu gimnazijskemu prefektu in okrožnemu inženirju, da pripravita v gimnaziji prostore za filozofska predavanja. Toda odloka o ustanovitvi filozofskega študija vendar ni bilo od nikoder. Jasno je bilo, da je šentpavelski opat pridobil na svojo stran vplivne osebnosti, ki so nasprotovale ustanovitvi mariborskega liceja.

Nasprotnikov mariborskega liceja je bilo vedno več, a le-ti niso svojih razlogov in namenov obešali na veliki zvon. Predvsem je opat Berthold lahko pridobil na svojo stran sekovskega škofa Johanna grofa Waldsteina (1802—1812), ki je slabo poznal svojo škofijo. Rodil se je namreč na Dunaju in je bil mnogo let stolni dekan v Salzburgu in kot stolnega kanonika v Augsburgu ga je doletela čast sekovskega škofa. Če že ni vedel sam, ga je opozoril opat Berthold na to, da je dobivala sekovska škofija največ duhovnikov iz mariborskega okrožja, ki bi ga izgubil, če bi se prenesel lavantinski škofijski sedež v Maribor, a licej bi bil le prva stopnja za bogoslovje in škofijski sedež. Šlo pa mu je tudi v račun, da se šola v Gradcu nekaj lavantinskih bogoslovcev s štipendijami iz razpuščene nekdanje jurkloštcrske kartuzije.

Tudi krški škof bi imel korist, če se ne bi ustanovil v Mariboru licej, saj so mu Mariborčani v boju zanj pokazali, da bi bil licej le uvod v ustanovitev lastnega bogoslovja. Že od leta 1801 je sicer imela krška škofija lastno bogoslovje v Celovcu za svojo škofijo in je študiralo tam tudi nekaj lavantinskih bogoslovcev. Laže bi bilo vzdrževati bogoslovje in mu najti primerne profesorje, kar je delalo težave, če bi imeli krška in lavantinska škofija skupno bogoslovje, saj bi tedaj odpadlo breme na obe. In res se je dal lavantinski škof Leopold Firmian pridobiti za to, da je bilo od jeseni 1811 celovško bogoslovje skupno za krško in lavantinsko škofijo.

S to odločitvijo je škof Firmian jasno pokazal, da se ne zanima več niti za prenos škofijskega sedeža niti za višje šole v Mariboru. Odslej je celo nasprotoval rešitvi teh vprašanj, kakor sledi iz tega, da se jih nihče ni več lotil, dokler je bil on škof, ker bi bilo pač brezupno. Zakaj ta zadnji plemič na lavantinskem škofijskem sedežu je kot avstrijski vladi slepo vdan mož imel vedno večji vpliv pri cesarju Francu (1792—1835). Cesar ga je celo protipravno imenoval 29. avgusta 1816 za salzburškega nadškofa. Papež Pij VII. (1800—1823) se s tem ni strinjal in spor se je rešil tako, da je papež imenoval Firmiana le za duhovnega upravitelja nadškofije, ostal pa je še lavantinski škof. Ko je bil na Dunaju prostor, ga je cesar Franc imenoval 25. januarja 1822 za dunajskega nadškofa.³¹

Zato ni čudno, da je poslala deželna uprava v Gradcu ob začetku šolskega leta 1811/12 mariborskemu magistratu 21. septembra 1811 odlok,³² da je za ustanovitev filozofskega študija v Mariboru pogoj, da se nakupi ob gimnazijskem

³⁰ I. Orožen, Das Bisthum I, 400—409, 423.

³¹ Fr. Kovačič, Zgodovina, 356—359.

³² Verordnung der Länderstelle in Graz z dne 21. septembra 1811 prek mariborskega okrožnega urada z dne 21. oktobra 1811 mestnemu magistratu v Mariboru. Pokrajinski arhiv v Mariboru.

poslopju posestvo ali vrt. To pa je bilo nemogoče, ker je bilo že vse zazidano. Ta odlok je bil na ta način smrtni udarec dolgoletnemu požrtvovalnemu prizadevanju dr. Andreja Kavčiča in smrtna obsodba mariborskega liceja.

III. PRVA VISOKA ŠOLA V MARIBORU

Državna oblast sama je spoznala, da je treba urediti razmere v lavantinski škofiji. Zato so po odhodu škofa Leopolda Firmiana za dunajskega nadškofa leta 1822 na izrecno cesarjevo željo začeli zopet pretresati vprašanje preselitve škofijskega sedeža od Šent Andraža,³³ ki ni imel niti brze poštne zveze. Novi lavantinski škof Ignacij Franc Zimmermann (1824—1843) iz Slovenske Bistrice je imel mnogo gmotnih težav, ki jih je komaj zmagoval. Zato si ni upal nakopati še velikih izdatkov za selitev škofijskega sedeža. Zaradi tega so tekla pogajanja medlo in dolgotrajno. Po vseh brezuspešnih poskusih je odločil cesar Franc leta 1832, da se pogajanja enkrat za vselej prekinejo in da ostane škofijski sedež pri Šent Andražu.³⁴

Narodno zavedna slovenska duhovščina mariborskega okrožja je v revolucionarnem letu 1848 zopet sprožila to vprašanje. Novemu škofu Antonu Martinu Slomšku (1846—1862) in salzburskemu nadškofu je poslala prošnjo za razmejitev škofij na Spodnjem Štajerskem.³⁵ Želela je, da bi se vsi štajerski Slovenci združili v lavantinski škofiji. Slomšek se je previdno in razumno lotil zadeve in se ni pre naglil. Spoznal je, da so razmere postale ugodne šele, ko so salzburski kanoniki izvolili za salzburskega nadškofa 24. oktobra 1850 Maksimilijana Jožefa pl. Tarnoczyja (1850—1876). Z njim je bil Slomšek v ožjih zvezah že zato, ker mu je bil poleg dunajskega kardinala kneza Friderika Schwarzenberga soposvetitelj za škofa 1. junija 1851.³⁶

Le Slomšek je imel dovolj poguma in energije, da je dosegel kljub vsem oviram in težavam po dolgih letih, da je mogel 4. septembra 1859 slovesno prenesti sedež lavantinske škofije v Maribor.³⁷ Težko bi se mu bilo to posrečilo brez tako velike zaslombe v salzburskem nadškofu Maksimilijanu Tarnoczyju, saj ni bilo v vsej katoliški cerkvi škofije, ki bi bila tako odvisna od svojega nadškofa, kakor je bila do Slomška lavantinska od salzburske. Nadškof Tarnoczy ne le ni nasprotoval premestitvi, marveč se je celo sam močno zavzemal zanjo pri dunajski vladi in papežu. Sam je tudi zavračal ugovore sekovske škofije proti pripojitvi vsega slovenskega območja sekovske škofije lavantinski, ker je Slomšek hotel združiti vse štajerske Slovence v svoji škofiji.³⁸ V obmejnih krajih je nastalo močno narodnostno gibanje. V krajih, kjer se ljudje prej niso zavedali svoje narodnosti, so govorili: »Tudi naš kraj je slovenski! Tudi mi smo Slovenci in spadamo pod Slomškovo škofijo.«³⁹ Toda avstrijska vlada in sekovski škof Otokar Attems (1853—1867) sta trdovratno vztrajala pri tem, naj bo meja med graškim in mariborskim okrožjem tudi škofijska meja. Zaman so prosili Slovenci graškega okrožja s podpisi in nekatere občine tudi na čelu s svojimi župani za sprejem v lavantinsko škofijo.⁴⁰ Slomšek je s težkim srcem moral sprejeti diktirano mejo, ker bi se drugače pogajanja sploh razbila in bi zvalili vso krivdo nanj. Rešil je, kar se je rešiti dalo. Leta 1870 se je sicer posrečilo malo razširiti mejo lavantinske škofije, vendar so ostale v sekovski škofiji župnije Travnik (Wies), Ivnik (Eibiswald), Sv. Ožbald pri Ivniku, Sv. Lovrenc pri Radlju, Lučane (Leutschach), Gomilica in naselja v okolici Radgone

³³ Več o tem gl. Selltev sedeža, 92—100.

³⁴ Kovačič, Zgodovina, 360.

³⁵ Selitev sedeža, 95.

³⁶ Fr. Kovačič, Zgodovina, 379, 377.

³⁷ Fr. Kovačič, Zgodovina, 384.

³⁸ Prav tam, 378, 379.

³⁹ Selltev sedeža, 98.

⁴⁰ Mariborski škofijski arhiv hrani dopise 11 župnij sekovske škofije za sprejem v Slomškovo lavantinsko škofijo.

Potrna (Laafeld), Žetinci (Sicheldorf), Dedonci, Zenkovci in Gorica.⁴¹ Vsi ti kraji so pripadli po prvi svetovni vojni Avstriji.

Med vsemi težavami v zvezi s selitvijo je delala Slomšku največ skrbi ustanovitev lastnega bogoslovnega učilišča in semenišča. Že nadškof Tarnoczy mu je v uradnem dopisu omenil potrebo lastnega bogoslovja, a o njem govori tudi papeški odlok o premestitvi škofije.⁴² Pri vprašanju bogoslovja je delala vlada Slomšku težave. Ministrstvo za uk in bogočastje je sicer dovolilo 19. julija 1857 zavod,⁴³ toda predlagalo je, naj bi ostala dva letnika v Celovcu in Gradcu. Za to je navajalo sicer finančne razloge, v resnici pa so bili germanizatorični. Hotelo je, da bi se lavantinski bogoslovci v teh dveh letih ponemčili. Slomšek je spoznal to kukavičje jajce in ni miroval, dokler ga ni odstranil.⁴⁴ Nato se je obrnil s prošnjo naravnost na cesarja Franca Jožefa I. (1848—1916), da bi se bivši mariborski jezuitski kolegij, takrat last študijskega fonda, porabil za bogoslovnico. Cesar je prošnjo uslišal in tako se je izselilo vojaško vzgajališče 1. maja 1858 v Strass pri Špilju (Spielfeld). To poslopje so ocenili na 12.000 gld. Za bivšo Alojzijevo cerkev so zahtevali celo 20.000 gld. Poslopji sta bili potrebni popravil in prezidav, kar je stalo 1966 gld. in 46 krajcarjev.⁴⁵ Iz primerjave z mesečno plačo tedanjega gimnazijskega profesorja v znesku 40—50 gld. se vidi, kako visoki so bili ti stroški.

Imenovanje novih bogoslovnih profesorjev bi marsikomu drugemu vzelo pogum. Iz starega dela škofije sta imela doktorat samo dr. Jakob Stepišnik in dr. Josip Ulaga. Treba je bilo najti mlade duhovnike, ki bi imeli poleg moralnih kakovosti tudi dovolj strokovnih sposobnosti in še dobre volje, da bi se čimprej kvalificirali. Slomšek je uvedel posebni usposobljevalni izpit, da ne bi mariborsko bogoslovje zaostajalo za drugimi. Nove profesorje je imenoval 10. septembra 1859. Upošteval je predvsem oba doktorja, za začasnega honorarnega profesorja splošne dogmatike pa je imenoval takratnega profesorja verouka na gimnaziji Jurija Matjašiča, zavednega slovenskega narodnjaka. Enako je našel še pet sposobnih duhovnikov.⁴⁶ Hotel je, naj bi bilo mariborsko bogoslovje uvod v slovensko univerzo in zato naj bi se predavale v slovenskem jeziku pastoralka, katehetika in pedagogika. Tedanja slovenščina še ni imela strokovnih izrazov za te stroke. Za najbolj sposobnega v tem oziru je imel znanega jezikoslovca Oroslava Cafu, kaplana v Framu pri Mariboru. Vedel je, da Caf preveč študira in premalo spi in ima zato zelo slabe živce. Duševno pobitost mu je hotel odpraviti s tem, da ga je poklical na visoko mesto podravnatelja bogoslovnega semenišča in za slovenskega profesorja pastoralke, kjer bi mogel svoje jezikovno znanje tudi praktično uporabljati. Toda Caf se ni upal predavati v slovenščini in je vzdržal komaj eno leto ter se tudi ni prijavil za usposobljevalni izpit. Predal je tudi uredništvu Drobotnic in šel za beneficiata v Ptuj.⁴⁷ Za njim je prevzel pastoralko dr. Lovro Vogrin, narodni buditelj. Svoje predmete je predaval kljub tedanjemu absolutizmu v slovenskem jeziku in je sestavil na osnovi tedanjih najuglednejših pastoralistov slovenska skripta pastoralke. Ta prvi slovenski učbenik za visoko šolo so dolgo uporabljali v mariborskem bogoslovju.⁴⁸ Učni jezik je bil pri bogoslovnih predavanjih latinski, pastoralka s kateheto in pedagogiko se je predavala odslej v slovenščini, cerkvena zgodovina in hebrejščina pa v nemščini. Ko je nemško misleči škof dr. Jakob Stepišnik (1862—1889) sklical leta 1883 župnike na škofijsko sinodo, jih je pred začetkom obvestil Božidar Raič, da bo predlagal, naj se sveto pismo razlaga v slovenščini, in jih

⁴¹ Fr. Kovačič, *Zgodovina*, 379—381. — Selltev sedeža, 98—100.

⁴² Spomenica ob sedemdesetletnici lavantinskega bogoslovnega učilišča v Mariboru. Maribor 1929 (dalje: Spomenica), 1.

⁴³ Prav tam, 1.

⁴⁴ Prav tam, 1, 2.

⁴⁵ Prav tam, 1, 2.

⁴⁶ Prav tam, 19—21.

⁴⁷ Prav tam, 18.

⁴⁸ Prav tam, 20.

⁴⁹ Prav tam, 37.

prosil, naj ga podpro. Raičev predlog je bil res izglasovan in škof dr. Stepišnik ga je sprejel.⁴⁹

Poleg ogromno truda in premagovanja različnih ovir je moral Slomšek s svojo duhovščino žrtvovati tudi mnogo denarja, preden je mogel 14. oktobra 1859 slovesno odpreti lavantinsko bogoslovje. Tako je dobil Maribor svojo prvo visoko šolo. Vpričo vseh profesorjev in bogoslovcev je imel inavguralni govor⁵⁰ sam Slomšek. Pouk se je začel takoj v vseh štirih letnikih. V prvem jih je bilo 14, v drugem 8, v tretjem 7, v četrtem 10, skupaj 39 bogoslovcev.⁵¹ Poleg svojega študija so tudi literarno delovali. Že 1. januarja 1860 je izšla prva številka rokopisnega literarno-znanstvenega lista Lipice. Prvi letnik je obsegal osem zvezkov na 88 straneh, drugi ima 152 strani, tretji pa že 187. Leta 1870 so si osnovali literarno društvo, ki si je privzelo leta 1893 ime Slomšek. V Lipici, ki je izhajala z majhnimi presledki do nemške okupacije, ko so jo hitlerjanci uničili, so sodelovali med drugimi tudi pesnik Anton Aškerc, pisatelj Ksaver Meško in Stanko Cajncar, poznejši umetnostni zgodovinar dr. Avgust Stegenšek in filozof ter zgodovinar dr. Franc Kovačič.⁵² Mariborski bogoslovci so gojili idejo slovanske vzajemnosti in so si dopisovali s češkimi bogoslovci v Brnu in z ukrajinskimi v Lwowu. V smislu jugoslovanske ideje so navezali pismene stike z zagrebškimi, dakovskimi, zadrskimi in sarajevskimi bogoslovci že za Avstro-Ogrske.⁵³ Nekateri so se po končanem študiju še dalje tako spopolnjevali v stroki, da si je do nemške okupacije 48 absolventov mariborskega bogoslovja pridobilo doktorski naslov na univerzah v Gradcu, na Dunaju, v Rimu in drugod, ker mariborsko bogoslovje ni imelo pravice dajati doktorskih naslovov.⁵⁴

Prostori za bogoslovje so že čez nekaj let postali pretesni in tako so kmalu morali najeti za bogoslovje še sosedno hišo, leta 1886 pa še drugo nadstropje nadaljnje sosedne zgradbe. Ko pa se je leta 1892 preselila gimnazija iz zgradbe, ki se drži na zahodu Alojzijeve cerkve, v tedanjo novo stavbo v sedanji Mladinski ulici, kjer je zdaj pedagoška akademija, je dosegel škof dr. Mihael Napotnik (1889—1922), da je kupil verski sklad to izpraznjeno zgradbo za 20.000 gld. za bogoslovje. V njej so bile odslej predavalnice in spalnice.⁵⁵ Po ustanovitvi Jugoslavije se je mariborska škofija razširila na Prekmurje in na del Koroške. Zato je postalo bogoslovje zopet premajhno. Ko je leta 1926 postal ravnatelj bogoslovja dr. Franc Cukala, je začel akcijo za novo bogoslovje, ki bi ustrezalo vsem modernim zahtevam. Te zadeve se je energično lotil zlasti škof dr. Ivan Tomažič (1933—1949). S prostovoljnimi prispevki iz vse škofije je zgradil ogromno stavbo pod Kalvarijo in jo spravil do nemške okupacije pod streho. Nemci so za okupacije stavbo deloma prenaradili in jo dokončali. Zdaj so v njej višja agronomska šola, srednja kmetijska šola in dijaški internat.

Med mariborskimi bogoslovnimi profesorji najdemo več priznanih znanstvenikov.⁵⁶ V starejši dobi prekaša vse druge Ignacij Orožen (1819—1900). Priobčil je več zgodovinskih razprav, njegovo življenjsko delo pa je *Das Bisthum und die Diözese Lavant* v osmih obširnih knjigah, ki je izhajalo od leta 1868 do 1893. To redko in zelo dragoceno delo ima trajno vrednost za zgodovino posameznih župnij mariborske škofije. Leta 1898 so osnovali mariborski bogoslovni profesorji svoje znanstveno glasilo *Voditelj* v bogoslovnih vedah, ki je izhajal do prve svetovne vojne. V njem so razpravljali o vseh bogoslovnih strokah. Zlasti pogoste so zgodovinske razprave. Še danes imajo visoko ceno prispevki umetnostnega zgodovinarja dr. Avguština Stegenška in temeljitega znanstvenika dr. Franca Lukmana, ki je bil pozneje tudi urednik Slovenskega biografskega leksikona. Časopis *Voditelj* se je že leta 1903 s teološkega stališča odločno vzemal za slovensko univerzo. Dr. Stegenšek je začel prvi med Slovenci znan-

⁴⁹ Objavljen v celoti v *Spomenici*, 5—10.

⁵⁰ *Spomenica*, 11—19.

⁵¹ O Lipici in literarnem delovanju mariborskih bogoslovcev, gl. *CZN* 1928, 116—139.

⁵² *Spomenica*, 35—36.

⁵³ Prav tam, 40—48.

⁵⁴ Fr. Kovačič, *Zgodovina*, 318.

⁵⁵ *Spomenica*, 37—46.

stveno in sistematično obdelovati umetnostno zgodovino. Bil je ne samo umetnostni zgodovinar, ampak tudi sam pravi umetnik. Tik pred prvo svetovno vojno leta 1914 je osnoval v Mariboru poseben časopis za umetnostno zgodovino z naslovom Ljubitelj krščanske umetnosti. Za ta prvi slovenski časopis za umetnostno zgodovino si je pridobil dr. Stegenšek odlične sodelavce, največ pa je izpod njegovega peresa. Po treh zvezkih je vojna vihra uničila ta časopis.

Kot profesor mariborskega bogoslovja je razvijal svojo bogato delavnost dr. Franc Kovačič,⁵⁷ duša in motor mariborskega slovenskega znanstvenega življenja. Bil je med glavnimi ustanovitelji mariborskega Zgodovinskega društva, Časopisa za zgodovino in narodopisje, mariborskega muzeja in Muzejskega društva. S svojo knjigo Občna metafizika ali ontologija je že leta 1905 pomagal ustvarjati slovenski filozofski jezik. Dolga leta je bil urednik ČZN. Poleg mnogih razprav v ČZN in drugod je izdal poleg več manjših del obširne knjige: Trg Središče leta 1910, Trg in srez Ljutomer, leta 1926, istega leta pri Slovenski matici Zgodovino Štajerske in Prekmurja, leta 1928 pa največje svoje delo z naslovom Zgodovina lavantinske škofije. Kakor general Maister s svojimi borci doma tako je dr. Kovačič reševal in rešil na mirovnih pogajanjih po prvi svetovni vojni v Parizu slovensko severno mejo, kolikor je bilo mogoče. Za Prekmurje se je uspešno boril njegov rojak in prav tako mariborski bogoslovni profesor dr. Matija Slavič.

⁵⁷ O njem gl. Kovačičev zbornik ČZN 1937, str. 340.

Jože Rajhman

VLOGA PETRA DAJNKA V ZGODOVINI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

UVOD

Kot vsako ustvarjalno delo je bilo tudi Dajnkovo jezikovno delo vezano na čas in prostor. Izoblikovalo se je v času prerodnih gibanj na specifičnem območju štajerskega dela slovenskega kulturnega prostora.

Nekako od sredine osemnajstega stoletja pa vse do sredine devetnajstega so Evropi vtisnila svoj pečat prerodna gibanja, ki so dobila v okviru slovenskih političnih in kulturnih razmer svoj slovenski preroditeljski izraz.

Slovenski preroditelji osemnajstega in devetnajstega stoletja so si prizadevali za »pritegnitev novih, posvetnih panog v književno obravnavo v zanemarnem jeziku«, in to zlasti z ozirom na ustvarjanje možnosti »za novo, višjo in ambiciozno literaturo«. Potegovali so se za »izprememo jezikovnokulturne prakse v korist nepriviligiranega jezika v področju šole, javnega življenja, sodnih razprav, listin, aktov, medsebojnega občevanja večjezične inteligence, korespondence, pisave priimkov in geografskih imen«. Nadalje so skušali paralizirati »pedsodke v sodbah o omalovaževanem jeziku«. Hoteli so regenerirati »nenormiran književni jezik ob upoštevanju tradicije, živega jezika in novih kulturnih potreb«. Zbirali so knjige »iz domače in sorodne sodobnosti in preteklosti, ki bi bile pripomoček za porast narodnega ponosa in za regeneracijo literarnega jezika«.¹

Tendence slovenskega prerodnega gibanja so bile znane vsem slovenskim preroditeljem, toda vsak jih je uresničeval v svojem območju in po svojih sposobnostih. Tako so našle svoj odsev v posameznih slovenskih pokrajinah. Na Koroškem je Gutsman v svoji slovnici iz leta 1777 ohranil koroške narečne posebnosti, a je skušal najti pot do drugih slovenskih narečij.² Na Štajerskem si je Šmigoc prizadeval uskladiti štajerske narečne posebnosti s kranjskimi. Dajnko je bil radikalnejši od Šmigoca in je težil za lastnim pokrajinskim literarnim jezikom.

Dajnkova prizadevanja za partikularni knjižni jezik v območju vzhodnoštajerskega jezikovnega prostora so bila odgovor Prešernovemu krogu v Ljubljani, ki ni hotel sprejeti v svoj literarni jezik štajerskih narečnih oblik. Jezikovna kontroverza med Prešernom in Vrazom je osvetlila ozadje Dajnkovega separatizma, ki ga še danes ne moremo popolnoma dojeti. Vraz je bil Štajerec po rodu in nazoru. Gradivo za polemiko s Čopom in Prešernom je črpal iz Dajnkovih spisov. Tudi sam je pisal v vzhodnoštajerskem dialektu in prve pesmi so bile napisane v dajnci.³ Prešeren ni hotel sprejeti vzhodnoštajerskih narečnih posebnosti in je vztrajal pri svoji trditvi, da je njegov dialekt knjižni.⁴ Kopitar-

¹ France Kidrič, Zgodovina slovenskega slovstva, SM, Ljubljana 1931, str. 140, 141.

² Zgodovina slovenskega slovstva I, SM Ljubljana 1956, str. 366 sl.

³ Stanko Vraz, Slovenska djela I, priredilo Anton Slodnjak, Zagreb 1952, str. 11.

⁴ France Kidrič, Prešeren II, Ljubljana 1938, str. 351—352.

jevo načelo o izoblikovanju posameznih narečij v literarni jezik in dejstvo o »kranjski« nepopustljivosti ter Kopitarjev napad na Primčevo prizadevanje za uveljavitev štajerskih oblik v vseslovenskem knjižnem jeziku v še tako skromni meri so utrdili v Dajniku prepričanje, da mora poiskati lastno pot v okviru prerodnih gesel na slovenskem kulturnem območju. Tako je Dajnko napisal slovnico vzhodne štajersčine in skoval črkopis, ki je ustrezal potrebam vzhodne štajersčine.

Dajnkov prostor je bila deželica med Muro in Dravo. V predgovoru slovnice je omejil svoj »prostor« tako, da je prištel ogrske Slovence zgornje polovice k svojemu dialektu, spodnjo polovico Železne županije pa k Hrvatom, zahodne 'južne' Štajerce pa je prištel h Korošcem in Kranjcem.⁵ Na Ramovševi Karti slovenskih narečij bi ta prostor obsegal območje prleškega dialekta, ki bi se rahlo dotikal na zahodu z goričanskim, na jugu pa s središčanskim (vzhodnoprleškim) dialektom.⁶

Anton Breznik je v razpravi »Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis« označil Dajnkovo dobo kot dobo slovnničarskih razprtij med dvema glavnima tekmečema »kranjščino« in »štajersčino«:

»Pred blizu sto leti sta se pojavila poleg kranjščine še koroški in štajerski provincijsalni pismeni jezik, v katerih so pisali ondotni pisatelji. Koroški pisatelji so se naslonili sicer precej na kranjščino, toda skoro neodvisno od nje so se razvijali vzhodni Štajerci . . . Kranjci so pitali one, češ da so 'brantelji des spezifischen steirischen Windischthums', štajerski pisatelji pa so jim oponašali, da so zastopniki »des spezifischen Krainerthums«.⁷

Za osvetlitev dobe je Breznik citiral Čafa, ki je leta 1845 potožil v Novicah:

»Dajnko je ves Štajerec spodnjega kraja, Murko ves pokranjčeni Štajerec, Metelko cel Krajnec in Gutsmann je le malo drugja, kakor Korošec, ob kratkem: Slovenske gramatike in slovenskega pisanja po vseh podnarečjih še neimamo.«⁸

Da bi pravilno ocenil vlogo Petra Dajnika v zgodovini slovenskega knjižnega jezika, sem preiskal in podal pobude in vplive, ki so bili odločilni za Dajnkovo jezikovno delo, prav tako sem skušal dokazati Dajnkov vpliv na oblikovanje slovenskega knjižnega jezika.

I. poglavje

DAJNKOVI PREDHODNIKI IN IDEJNI POBUDNIKI

a) Dajnkov čas

Čeprav se je Peter Dajnko rodil v zadnji četrtini osemnajstega stoletja, je vendar večino svojega življenja preživel v devetnajstem stoletju, o katerem »običajno govorimo kot o stoletju narodnega prebujenja«.¹ »Za stanje naše kulture v tem razdobju je značilno, kar piše ljubljanski škof 1631. leta: 'Preprosto ljudstvo govori kranjsko narečje, ki je sorodno slovanskemu, oblasti rabijo nemški jezik, izobraženi ljudje govore večinoma italijanski . . .' Tako je bilo tudi kasneje. Slovenščina je bila 'ljudski jezik', nemški jezik pa jezik izobraženstva. Saj se je slovenščina kot občevalni jezik srednjih slojev udomačila šele v čitalniški dobi, v 60., 70. letih. Samo duhovščina je torej občevala s slovenskim kmečkim ljudstvom v materinščini in mu v njegovem jeziku tolmačila dogajanja okoli njega.«²

¹ Peter Dajnko, Lehrbuech der Windisehen Sprache, Grätz 1824, str. 3.

² Fran Ramovš, Karta slovenskih narečij v priročni izdaji, Ljubljana 1957 (zemljevid).

³ Anton Breznik, Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, DiS 1913, str. 68.

⁴ Prav tam.

⁵ Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1939, str. 14.

⁶ Sperans, nav. d. str. 78.

Po Kidriču³ naj bi Dajnko pripadal tretji mlajši generaciji preroditeljev, ki se je začela oblikovati v drugem desetletju devetnajstega stoletja in je bila narodnostno aktivna tja do marčne revolucije leta 1848, ko je njeno dediščino prevzela polagoma nova struja »ilirizma« in privrženecv »vsleslovanščine«. V Dajnkovem času so slovenski preroditelji skušali priboriti slovenščini v življenju naroda tisto mesto, ki ji je pripadalo po njeni zgodovinski funkciji. Slovenci so namreč imeli materin jezik v bibliji in nabožni literaturi, niso pa ga imeli v uradih, šolah. Občevalni jezik je bila slej ko prej nemščina, ki je tedaj že začela svojo vlogo germanizatorja v slovenskih deželah.⁴ Posledica stoletne jezikovne rabe je bila, da so tudi prvi slovenski preroditelji laže govorili razne druge jezike kot slovenščino, čeprav so jo umeli že izza mladih let. Tudi pisali so o slovenščini in njenih problemih v tujih jezikih.⁵ Knjige za Slovence so bile pisane v tujem jeziku, Bohorič je pisal slovensko slovnico v latinščini, drugi pa v nemščini in italijanščini, izjema bi bil celjski Sellenko (Zagajšek), če ne bi bil nemškega teksta slovnice prevajal v slovenščino. Vodnik se je poskusil v slovenskem slovniškem izrazoslovju v Pismenosti, toda ker je bila slovnica namenjena tedanjim francoskim šolam, ni imela večjega vpliva na Vodnikove slovničarske dediče. Kopitar je napisal slovnico v nemškem jeziku, Šmigoc prav tako. Tudi Primic se ni oddaljil od splošne prakse, ki se ni potrudila poiskati slovenskih slovniških izrazov. V svoji »Abezedna sa Slovenze, kateri fe hozhejo Sloven[ko brati nauzhiti« (V' Gradzu 1812) na zadnji strani skuša dopovedati malemu bralcu v slovenščini, kaj je razlogovanje in kako se delijo zlogi. Za soglasnik je našel izraz »spolglas«, za samoglasnik »glas«.⁶ Dajnko je mnogo pozneje našel za soglasnik izraz »tihnik« (izraz razlaga: vsaki tihnik se more vsikdar čisto zgovortiti; tihniki so tiste pismence, kere se brez glasnika le tiho ino mutavo čyti dajo), za samoglasnik pa je našel izraz »glasnik«.⁷

Od leta 1812 do Dajnkove slovnice v letu 1824 je v slovenski slovniški literaturi vakuum, ki naj bi ga slovničarji in prijatelji slovenskega jezika uporabili za natančnejšo analizo slovenskega jezika in po možnosti za čim boljše slovensko slovniško terminologijo. To se ni zgodilo. Tako Dajnko kot Metelko vztrajata v dokaj čudnem pojmovanju: pišimo za tujce, za Nemce, naj se naučijo slovenščine, mi jo tako že znamo.⁸ Ta tendenca je očitna prav posebej pri Šmigocu, ki spodbuja svojega nemškega učenca, naj se le uči slovenščine, ki ni težka. Šele nato Šmigoc spodbuja rojake, naj poskrbijo za svojo jezikovno izobrazbo in »gobjijo« jezikovno kulturo.⁹ Istega mišljenja je tudi Dajnko.¹⁰ Torej propaganda za slovenščino pri tujih. Prav gotovo je botroval tej preroditeljski misli Dobrovský.

b) Dajnkov študij in graški krog

Dajnko, »Stirus Radkerburgensis« (tako je zapisano v Liber calculorum mariborske gimnazije),¹¹ je bil Štajerec in svojega štajerskega narečja niti svojega štajerskega značaja ni zatajil vse do smrti v pozni starosti. Sicer pa se tudi

³ Prim. France Kidrič: Dobrovský in slovenski prepored njegove dobe. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 7, hist. odd. 1, 1930. Str. 146, 181.

⁴ Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji, Slovenska Matice, Ljubljana, 1962. Str. 57 sl.

⁵ Kidrič, nav. d., str. 34: »Posledica stoletne jezikovne prakse je bila, da so tudi prvi slovenski preroditelji razne druge jezike laže govorili in pisali nego slovenščino, čeprav so jo umeli vsi že izza mladih let, tudi Zois ... Znanstveni jezik je ostala nemščina kjub Copovemu opomnu tudi takrat, ko je šlo za obravnavo nacionalnih panog; bila je poleg latinščine še vedno tudi razgovorni in korespondenčni jezik.«

⁶ Janez Nepomuk Primiz: Abezedna sa Slovenze, kateri se hozhejo Slovensko brati nauzhiti. V' Gradzu 1812. Str. 28 sl.

⁷ Peter Dainko, Abeedna knjizica na hitro ino lahko podvucenje slovenskega branja. V Radgoni pri Alojziji Wajcingerl, knjigari, 1824, str. 9.

⁸ Peter Dainko: Lehrbuch der Windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen. Grätz 1824, str. V.—VI.

⁹ Johann Leopold Schmigoc: Theoretisch — praktische Windische Sprachlehre. Durch viele Uebungsstücke zum Uebersetzen erläutert, mit einer auserlesenen Sammlung von Gesprächen und einem Radical-Wörterbuche versehen. Grätz, bey Aloys Tusch 1812, predgovor.

¹⁰ Dajnko, Lehrbuch, str. V—VI.

¹¹ Liber calculorum gymnasi Marburgensis 1776—1813, I.

ni nikoli ločil od štajerske zemlje, na kateri je zrasel, deloval in umrl.¹² Štajerec je vedno ostal, in to na tistem ozkem življenjskem prostoru znotraj majhne Prelekije, ki sega na severu do Radgone, na vzhodu do Mure, na jugu se dotika Ormoža in Velike Nedelje, na zahodu pa prehaja neopazno v Slovenske gorice. Leta 1803 je kot šestnajstletnik prestopil prag prvega razreda gimnazije v Mariboru.¹³ Prišel je v novo okolje, našel slovenske sošolce, med njimi nekaj znanih imen, v profesorjih dobre vzgojitelje, med njimi ni bil na zadnjem mestu veroučitelj Ivan Narat.¹⁴ Narat, ki je leta 1806 utonil pri kopanju v Dravi, je moral zapustiti v nadarjenem in za prerod vnetem dijaku nepozaben vtis. Mirno namreč lahko sklepamo, da Narat v šoli ni zamolčal, da je bil na sestanku devetih duhovnikov v župnišču pri Sv. Urbanu nad Ptujem (Desternik) 30. novembra 1803, kjer so se zbrali, da bi »organizirali naš jezik« (pač: delo za naš jezik — Kidričeva opomba).¹⁵ Po razpoložljivih podatkih sta bila med devetimi duhovniki brez dvoma Narat in Modrinjak. Na tem sestanku so sprejeli Modrinjakov predlog, naj pride kot prvo na vrsto vprašanje »nacionalnega pravopisa in slovnice«, obenem so mislili tudi na slovar. Zelo verjetno je Modrinjak že na shodu govoril o pravopisnih načelih in tako dobil nalogo, da na prihodnjem sestanku (do katerega pa ni prišlo) načela obširneje razloži. Narat naj bi pripravil »obširen in kritičen načrt za slovnico«. Torej sta bili glavni osebi sestanka Narat in Modrinjak. Narat je zagovarjal mnenje, naj bo slovnica »Windisch«, medtem ko se je Modrinjak potegoval za naslov slovnice »Slavisch« in hrvaški pravopis.¹⁶ Harman, tedaj še kaplan v Selnici ob Dravi, pozneje pa župnik pri Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik), je sestavil nemško-slovenski slovar za črke K, L, M in S. Pisal pa je v kajkavsko-hrvaškem pravopisu¹⁷ (čeprav je bil po rodu s Kranjskega!). Tako je Dajnko verjetno prvič slišal o problemih slovenskega jezika. Njegovi vrstniki in Naratovi učenci so bili takrat Krempel, Kvas, Koren, Pen in Cvetko.

Dajnko je po končani gimnaziji v Mariboru odšel v Gradec na višji študij. Študiral je dve leti filozofijo, nato pa še štiri leta bogoslovje. Študij je končal leta 1814. V Gradcu je bil tedaj že močan krog slovenskih preroditeljev. Izmed graških preroditeljev je naredil največji vtis na mladega Dajnka Janez Nepomuk Primic, ki je takrat študiral v Gradcu pravo. Primic je bil po rodu Kranjec, Vodnik ga je poučeval v slovenščini in ga tudi navdušil za preroditeljsko delo, kot sam priznava v pismu Vodniku.¹⁸ Primic je na Kopitarjevo prigovarjanje organiziral »societatem slovenicam« (slovensko društvo), ki je imelo 15. maja 1810 svoj prvi sestanek. Na tem prvem sestanku se je zbralo 15 »slavistov« (o tem poroča Primic Vodniku v pismu z dne 13. V. 1810). Med njimi ni najti Dajnkovega imena. Sklepamo pa, da je bil Dajnko somišljenik društva, čeprav ni bil v vrsti njenih članov. Člani društva so bili Dajnkovi sošolci in prijatelji, gotovo so ga informirali o vsem delu v društvu. Na sestankih, ki so bili trikrat na teden, so preštudirali Kopitarjevo slovnico in se vadili v izdelovanju slovenskih pismenih sestavkov (Primic Vodniku v istem pismu), slovar pa bi prišel pozneje na vrsto (Primic Zupanu 18. II. 1811).¹⁹ 19. februarja 1812 je postal Primic prvi profesor slovenščine na graškem liceju.²⁰ Njegova predavanja so morali obvezno poslušati slovenski bogoslovci v Gradcu. Med njimi je bil tudi Dajnko. V članku »Windische Sprachkanzeln in Graz« pozdravlja Kopitar ustanovitev stolice za slovenski jezik na graškem liceju. Ko poroča, da so predavanja obvezna za bogoslovce, pravi, da bodo s svojimi pridigami vplivali na kulturo območja, kjer bodo delovali. Med slušatelji se bo gotovo polovica, če ne celo

¹² SBL, Dajnko Peter, I, 19.

¹³ Liber calculorum, I.

¹⁴ Kidrič, nav. d., str. 92.

¹⁵ Kidrič, nav. d., str. 90.

¹⁶ Kidrič, nav. d., str. 90—91.

¹⁷ Kidrič, nav. d., str. 91.

¹⁸ Kidrič, nav. d., str. 82.

¹⁹ Kidrič, nav. d., str. 107.

²⁰ SBL II, 579, prim. L. Sedivý, Peter Dajnko (diplomsko delo), str. 34.

dve tretjini, odločila za literarno gojitev materinega jezika (für die literarische Pflege ihrer Muttersprache) in bodo mogli tako kmalu izpolniti željo tistim prijateljem slovenščine, ki hrepenijo po popolnem »inventarju« (ein Inventarium — Kopitar hoče s tem terminom povedati, da ne hrepenijo po kakšnih skovankah, ampak le po živem ljudskem besednem zakladu, torej po slovenskem besednem zakladu v teh krajih). Ves učeni svet bo hvaležen za »inventar« in bo pel hvalo ustanoviteljem stolice toliko bolj, ker je ta dialekt (štajersčina) verjetni vnuk stare cerkvene slovanščine. Nadalje omenja v članku, da je Primic že v nekem štajerskem listu poprosil vse tiste, ki jim je pri srcu slovenski jezik, naj zbirajo besedni zaklad in ga pošiljajo Primcu. Kopitarju ne ugaja tak način znanstvene organizacije zbiranja besednega zaklada in svetuje Primcu, naj bi njegovi slušatelji ekscerpirali Trubarja, Dalmatina, Habeliča, Belostenca, p. Marka, Gutsmana, Jambrešiča in Japlja. Zabeležijo naj vsako besedo in vsako sintaktično posebnost, ki sta v rabi na Štajerskem. Tako bo, misli Kopitar, inventarizirana polovica besed iz štajerskega besednega zaklada. To naj bi dal Primic natisniti na papir s širokim robom in šele sedaj naj bi široki krog štajerskih rodoljubov izpolnil vrzeli (pri vsaki besedi in vsaki frazi naj se zapiše kraj, kjer je v rabi). Tako bo druga izdaja slovarja štajerskega besednega zaklada neprimerno popolnejša. Kopitar trdi, da je to najkrajša pot, da pridemo do popolnega »inventarja« štajerskega besedišča, posebno zato, ker nima štajersko narečje svoje književnosti.²¹

Primic je sprejel Kopitarjev nasvet in začel s svojimi slušatelji ekscerpirati slovenske klasike, toda slušateljem ni dišalo suhoparno delo, raje so z njim prevajali nedeljske in prazniške lekcije, pozneje so čitali skupaj še »Slavina« Dobrovskega. Število članov »societatis slovenicae« se je krčilo, dokler se ni zmanjšalo na štiri (Primic v pismu Zupanu 18. II. 1811). Ti so zanj nabirali v početnicah filološko gradivo (o tem poroča Vodniku 13. XI. in 11. VIII. 1810).²²

Ustanovitev graške stolice za slovenščino, slovensko društvo v Gradcu, Primčevo potovanje po Slovenskih goricah v letu 1811, kjer so ga duhovniki sprejeli »z nepopisnim entuziazmom« in se naročali na Vodnikovo slovnico (Vodniku 29. XI. 1811),²³ vse to je na Štajerskem zbudilo spoznanje, da je treba nujno napisati šolske knjige v slovenščini. Vzrok slabih šolskih uspehov je bilo pomanjkanje slovenskih šolskih knjig, tako se glasi poročilo sekovskega ordinariata o stanju šolstva za leto 1809.²⁴ Dne 21. VI. 1811 pa je izšel odlok, naj se priredijo v nemško-slovenskih izdajah izmed knjig za prvi in drugi razred abecedna tabla, začetnica, mali katekizem, prvi del čitanke (= katekizem) in kratke povesti.²⁵ Tako je nastala Primčeva »Abezcda« in nemško-slovenska čitanka (Deutsch-slowenisches Lesebuch etc. Nemško-slovenske branja etc.). Kopitar ni bil zadovoljen s Primčevo čitanko, očital ji je germanizme, dotaknil pa se je tudi Primčeve »štajersčine« (Primic namreč piše v 1. osebi sedanjega časa

²¹ Kopitar, Windische Sprachkanzlei in Graz (Vaterländische Blätter, Jahr, 1812, 481-2) v »Kleiner Schriftens«, hgbn v. Fr. Miklošič, I. del, Wien 1857, str. 190 si.: Ustanovitev stolice za slovenski jezik je bila podcijena Primicu, njegovi slušatelji so bili slovenski teologi, za njih so bila predavanja obvezna. Vpliv njihovih pridig »auf die Cultur der Gemeinden« bo velik. Med temi slušatelji se bo vsaj polovica, če ne dve tretjini, vnela za »die literarische Pflege Ihrer Muttersprache und so vielleicht bald den Wunsch aller Sprachfreunde nach einem vollständigen Inventar des slawischen Sprachschatzes, der sich in diesem Lande erhalten, erfüllen. Für so ein Inventarium (wir gebrauchen mit Bedacht dieses Wort, am anzuzeigen, dass darin nichts neugeschmiedetes, sondern nur das vorgefundene aufgeführt werden darf) würde die gelehrte Welt den Stiftern die dieser Kanzlei um so mehr Dank wissen, da dieser Dialekt vielleicht der Enkel des Kirehenslawischen ist, in welchem vor tausend Jahren die Brüder Cyrill und Method ... die Bibel aus dem griechischen übersetzen.

Herr Primitz hat bereits in einem steirischen Blatte zu Beiträgen zu einem Lexico aufgefordert ... »Kopitarju ne ugaja Primčev način zbiranja ...« Dies scheint dem Referentén die kürzeste und sicherste Methode, ein vollständiges Inventar von jeder lebenden Sprache zu erheben, besonders aber von einer, die so gut als noch gar keine Literatur hat, und nun erst aus dem Munde des Volkes erhoben werden kann.«

²² Kidrič, nav. d., str. 109.

²³ Prav tam.

²⁴ Prav tam, str. 110.

²⁵ Prav tam, str. 110—111.

pomožni glagol sem namesto doslej veljavnega kranjskega in Kopitarjevega sim).²⁶ Tudi Macun govori o Primčevi »štajersčini«, ko navaja Kopitarjev članek, v katerem se Kopitar huduje zaradi Primčevega »gibivega e namesto kranjskega polglasnika«, in nadaljuje, da se je Primic »brez pitanja pravilnejega e naučil od štajerskih svojih drugov«.²⁷ V »Abezedi« Primic v oklepaju dodaja trikrat štajerski izraz za praznike »svetki« (posvečuj praznike ali svetke).²⁸ Primic, ki je bil po rodu Kranjec (doma iz Šmarja na Dolenjskem), je na Štajerskem med štajerskimi inteligenti v Gradcu začel misliti »štajersko«. To dejstvo potrjuje Primčevo prizadevanje za enoten literarni jezik za vse Slovence (Primic Vodniku 15. III. 1812, 17. VIII. 1812, 22. XII. 1812, 11. III. 1813).²⁹

c) Šmigočev vpliv

Primic je pomagal Šmigocu, ki je bil član njegovega društva v Gradcu, pri sestavi in korekturi slovnice. Kidrič trdi, da je Šmigočeva slovnica prva slovnica vzhodnoštajerskega narečja.³⁰ Strekelj nasprotuje Kidričevi trditvi, ko pravi o Šmigocu: »Pisatelj je vplel tu in tam nekaj dialektičnih, tj. štajerskih oblik, sicer pa je jezik njegove slovnice kolikor toliko kranjski, v čemer se loči od drugega štajerskega slovnicarja — Dainka«.³¹ Podobno misli o Šmigočevi slovnici Macun, češ da »jo rada potegne na narečje med Ptujem in Ljutomirom«.³² Šmigoc se je oziral, čeprav podrejeno, na štajerske posebnosti, v opombah in v oklepajih namreč navaja štajerske posebnosti v oblikoslovju in besednem zakladu. Da ni Šmigoc zajadral predaleč v štajersčino, ima gotovo zasluge Primic, ki pa je spet s svoje strani dopustil v slovnici dvojnice. V praktičnem delu pa prevladuje štajersko narečje popolnoma, in na to je verjetno mislil Kidrič, ko je zapisal, da je Šmigočeva slovnica prva slovnica vzhodnoštajerskega dialekta.³³

Dajnko je imel v svoji knjižnici Šmigočevo slovnico, čeprav je Breznik v svoji razpravi »Dobrovskega vpliv na slovenski pisarni jezik« ne omenja.³⁴ Ob primerjavi uvoda Šmigočeve in Dajnkove slovnice opazimo, da Dajnko v uvodu slovnice omenja svoje predhodnike, ki so dodali svojim slovnice »prak-

²⁶ Kopitar, Slavische Sprache in Innerösterreich (Wiener allgemeine Literaturzeitung, Jahr 1813, 1018 sl.) v »Kleinere Schriften«, hgbn v. Fr. Miklosich, str. 211 sl.: »S. 28 ist der erste Absatz ein schönes Muster des germanisierens: Tu oča bližer pride, pak vender za dobro spozna, se še ne pokazati. On (sonst aber niemand?) je vedil, de ribnik ni zlo globok. Ino če ravno notri padeta, pravi sam per sebl, tak nju ja znaš vun potegniti, solite belläufig heissen: Oče se zdaj perbilžuje, pa misli (previdl), de je bol, če se še ne pokaže. Vedil je, de ribnik ni zlo globok. Če tud vanj padeta, pravi sam per sebl, sej jih spet lohka potegnem iz njega. N. B. Znatl enthält im slowenisehen nur den Begriff des verstehens, wissens, nieht des physisehen könnens. Das physisehe können drückt der Slowene mit morem, zamorem, smem aus, wie es der Context fordert, am liebsten aber mit lohko oder lohka und dem Zeitworte in der bestimmten Art, z. B. Leihle mir etwas Geld. Ich weiss, dass du es thun kannst, wenn du willst. Posodil mi nekollko dnarjov. Vem, da mi jih loko posodlš, če le hočeš, nieht: de to znaš oder: de mi jih znaš posoditi ... Dies in parenthesis, weil der Herr Verfasser mit diesem znatl durch das ganze Buch Germanisirt.«

S. 53: »Pripovisti vestniga zaderžanja soll heissen moralische Denksprüche! Welcher Slowene hätte das errathen? ... Der Hauptgrund dieses germanisierens ist beim Herrn Verfasser darin zu sehen, dass er nieht in seiner Muttersprache denkt. Das ganze Buch zeigt, er müsse sehr frühe vom Lande in die Stadt gekommen sein. Seine Aufsätze sind im Durchschnitte deutsche Aufsätze mit slowenisehen Wörtern ausgedrückt ...

Oder ist vielleicht sem, leh bin, besser als sim? Andere Dialekte mögen immerhin sem schreiben, ihre Orthographie ist ganz anders gebaut. Bel uns ist das l der gewöhnliche stumme Vocal, nicht das e. Herr Primitz braucht ja gewöhnlich selbst das l und nicht das e stumm. Oder will uns Herr Primitz eine ganz neue Orthographie geben? ... Sem heisst bei uns her und wird ganz anders ausgesprochen als sim, leh bin.«

²⁷ Ivan Macun: Književna zgodovina Slovenskega Štajerja. V Gradcu 1883. Str. 73.

²⁸ Primic, nav. d., str. 7.

²⁹ Kidrič, nav. d., str. 111.

³⁰ Prav tam, str. 112.

³¹ Karel Strekelj: Historična slovnica slovenskega jezika. Maribor 1922. Str. 15.

³² Macun, nav. d., str. 75.

³³ Šmigoc, nav. d., str. 11, 47, 56, 142, 145, v opombi in primeri iz praktičnega dela str. 196, 197, 198, 200, 218, 219, 221, 236.

³⁴ Kidrič, nav. d., str. 141.

tiche Beyspiele« (namreč nemške stavke, katere naj bi učenec prevedel v slovenščino).³⁵ Dajntko je ohranil Šmigoevo pojmovanje o izgovarjavi in pisavi l. Šmigoc namreč pravi, da se zlogi al, el v nekaterih krajih izgovarjajo kot o, in če so »Endlaute« deležnikov, potem celo kot a. In nadaljuje, da je to popolnoma proti pravilu (»man findet in den Werkchen wirklich dergleichen Endlaute mit o statt des al, el freylich ganzlich wider die Regel«).³⁶ Dajntko pa kratko ugotavlja dejansko stanje in postavlja pravilo: Kjer preprosto ljudstvo namesto l govori o ali a, se pridržuj pisane govorice, ki nikoli namesto l ne govori, še manj pa piše o ali a.³⁷ Temu pravilu se Dajntko ni nikoli izneveril, čeprav se še danes govori v Prlekiji čisti a ali o (sem priša, sem bio).³⁸ Kako se je mogel Dajntko odločiti za pisavo končnega l, ko ga ni v njegovem dialektu? Ali je bil odločilen res samo Šmigoev vpliv?

Šmigoc se opravičuje, da je postavil v sklanjatvi samostalnikov na prvo mesto kranjske končnice, na drugo pa štajerske, ker pač ni bil prisoten, ko so tiskali prvi dve poli.³⁹ Sicer pa je Šmigoca pohvalil Dobrovský, češ da je dobro ravnal, ko je dodal tudi štajerske končnice v fleksiji samostalnikov.⁴⁰ Vsekakor se čuti Primčev vpliv v Šmigoevi slovnici, saj je bil navzoč pri tiskanju slovnice. Ravno tako se je zdelo Dajntku, ki je sicer ravnodušen do drugih dialektov, posebno do kranjskega, da opomni bralca, da nekatere končnice v dat. sing. m. in sr. spola u namesto i sicer poznajo, »toda kaj bi s tem dosegli, če bi se na ta način izneverili svojemu narečju« (aber was wäre gewonnen, wenn man damit unserer Mundart untreu würden).⁴¹

Dajntko je torej poznal Šmigoevo slovnico, toda šel je dalje od njega. Mor-da bi mu bil kakšen »tiskarski škrat« v osebi drugega »Primca« prekrizal načr-te, toda takšnega »tiskarskega škrata« ni bilo. Dajntko je spisal svojo slovnico dosledno v vzhodnoštajerskem narečju, ne meneč se za druge obširne pokrajine Štajerske, ozirajoč se samo in izključno na svoje rodno narečje v okolici Rad-gone. Kdo ga je utrdil v prepričanju, da je dobro in potrebno okleniti se svo-jega narečja?

d) Kopitarjev vpliv

Kopitar je bil v mlajših letih mnenja, da se naj vsak dialekt razvije v lite-rarni jezik. Dokaz je že Kopitarjev članek »Windische Sprachkanzel in Grätz«.⁴² Svoje nazore pa je razvijal tudi v pismih svojim znancem (J. Kristijanoviću).⁴³ V tem se ni strinjal s tedanjim hrvaškim slovniciarjem I. A. Brličem, kateremu pa je svetoval mnogo pozneje, naj spremeni naslov svoje slovnice iz »Slavonische Sprachlehre« v »Illrische«.⁴⁴ Brlič je zapisal v predgovoru slovnice svoje vo-dilno načelo: ne sprejemem nobenega pravila, ki bi nasprotovalo pojmovanju preprostega človeka. V tem, kot pravi Robert Auty, ni bil le istega mnenja kot

³⁵ Dajntko, Lehrbueh, str. VII.

³⁶ Šmigoc, nav. d., str. 3.

³⁷ Dajntko, Lehrbueh, str. 25.

³⁸ Ramovš: Kratka zgodovina slovenskega jezika. Ljubljana 1935. Str. 143, prim. Ramovš, Konzonantizem, str. 13; gl. še pri Dajntku, ki piše sleer po književni rabi v part. praet. act. 11 vedno -l, radi rime: Češena si Marla, — Gospod je s' tobo bla — Sto eirkvenh pesml 124.

³⁹ Šmigoc, nav. d., str. 142.

⁴⁰ Kldrič, nav. d., str. 157, citira Dobrovškega: Sehmigoz tat wohl daran, dass er hie und da die eigenen Flexionen der Slowenen in Steyermark berührte (Dobr. v Slovanki 1914, I. 235).

⁴¹ Dajntko, Lehrbueh, str. 85, 137.

⁴² Kopitar, Windische Sprachkanzel, str. 190 sl.

⁴³ Robert Auty, The linguistie work of Ignjat Alojzije Brlič (1795—1855), Filologija 3, Zagreb 1962, str. 8: »In these lines (pismo Vuku Karadžiću) we find the expression of two principles that were par-amount in all Brlič's linguistie work: the conception of the unity of the Serbo-Croat language and the acceptance of the language of the people as the foundation of the literary language.«

Str. 11: »Kopitar was led by his attachment to the popular language to propagate the right of every dialect to its own literary language — a very different conception from that of Brlič.« — Cf. Kopitarjevo korespondenco s Kristijanovićem J. v Arhiv za povjescnu Jugoslavensku XI, 1875.

⁴⁴ Robert Auty, nav. d., str. 10.

Vuk, ampak se je strinjal tudi s Kopitarjem, ki je imel v tedanjem času podobne poglede na jezik.⁴⁵

Dajnko je dobro poznal Kopitarjevo slovnico, v kateri Kopitar poudarja, da mora biti slovníčar le »referent jezika« (Referent der Sprache), naj ne sili jezika v okove pravil, ampak naj pravila prilagodi jeziku, takšnemu, kakršen je. Brlić si je prisvojil to Kopitarjevo pravilo.⁴⁶ Da bi popolnoma sledil Kopitarjevemu nazorom o jeziku, je smel Dajnko le črpati iz ljudstva, ne pa prisiliti jezik, da bi bil pokoren slovniškimi pravili, pravila se naj prilagodijo živemu ljudskemu jeziku. Če je pozneje Kopitar svoje nazore spremenil, vendar ni mogel zanikati tega, kar je tako slovesno zapisal v slovnici iz leta 1809. Tako ni Dajnka grajal, ampak se je le pohvalno izražal o njem. V kritiki Dajnka ni govoril o jeziku Dajnkove slovnice, molče je prešel dejstvo vzhodne štajersčine in se omejil le na kritiko Dajnkovega črkopisa. Saj se je Dajnko v predgovoru svoje slovnice indirektno skliceval na Kopitarja, ko pravi: »... da bi ustregel želji tistih slovanskih prijateljev, ki hočejo že mnogo let sem dobiti po možnosti kratko, obenem pa popolno, jasno, zvesto slovnico štajerskega narečja.«⁴⁷ »Slavenfreunde« so seveda lahko tudi Dajnkovi prijatelji iz graškega kroga, toda tudi ti so bili pod vplivom Kopitarja. Lahko bi prišтели med »Slavenfreunde« še tudi Dobrovskega in njegov krog, ki se je zanimal za slovenske probleme.

Kopitarjev vpliv na Dajnka je nedvomno velik. V slovnici se Dajnko sicer nikjer direktno ne sklicuje na Kopitarjeve teze, kot so to delali njegovi predhodniki (Smigoc) ali njegovi nasledniki (Murko), vendar pazljivemu bralcu ne uide marsikatera Kopitarjeva teza, ki najde v Dajnkovi slovnici svoje mesto. Naj navedem le dvoje takšnih mest v Dajnkovi slovnici: Kopitar se je v svoji slovnici obširno ukvarjal z glagolskim vidom, izčrpno je določil meje perfektivnosti in imperfektivnosti glagola, naglasil, da je glagolski vid slovanska posebnost, ki pa jo more Nемеc doumeti s pomočjo svoje sposobnosti, da trajajoče dejanje opiše (ich hebe, ich bin mit Heben beschäftigt).⁴⁸ Dajnko je krajši v podajanju glagolskega vida, vendar se ujema v vsem s Kopitarjem, naglašava prav tako kot Kopitar, da ima Nемеc za dojetje glagolskega vida sposobnost opisovanja trajajočega dejanja, vendar Dajnko svetuje Nemcem, naj uporabijo pri tem le prefikse (ich fleisse, ich befleisse, frequentativum: ich befleissige).⁴⁹

V obravnavanju glagolskih vrst se je Dajnko popolnoma naslonil na Kopitarja, čeprav tega ne omenja.⁵⁰ Obširneje o tem v 2. poglavju!

Kopitar je tudi poleg Dobrovskega duhovni oče dajničice. V svoji »Grammatik der slavischen Sprache« je hrepenel po novem Cirilu, ki naj nas reši jezikovnih in črkopisnih problemov.⁵¹ Dajnko je sledil Kopitarju v njegovih obširnih izvajanjih o slovenskem črkopisu in se dobesedno ravnal po njih. Kopitar postavlja načelo: kolikor glasov, toliko črk (v pismu Zoisu 10. III. 1812).⁵² Sam je hotel sestaviti nov črkopis, toda inspiracija ga ni hotela razsvetliti.⁵³ V slovnici svetuje »novemu Cirilu«, naj bodo znamenja za črke različna, da se črke

⁴⁵ Prav tam, str. 11.

⁴⁶ Kopitar, Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1809, str. 335: »Der Grammatiker ist nur Referent: er darf auf diese Anomalien nur aufmerksam machen, aber nicht ihnen das Verdammungsurtheil sprechen: auch wird er das nicht, wenn er sein Fach mit Uebersicht treibt.«

Str. 145—6: (P. Marcus) »hieß die Sprache für etwas Conventiellles, wobey freylich ein Grammatiker vom Handwerk die erste Stimme würde haben müssen, die aber auch in diesem Falle nur dann entscheiden könnte, wenn er das Handwerk — nicht bloss triebe, sondern auch verstünde.«

Prim. tudi Brlić, Grammatik der Ilirischen Sprache, 3. izd. Zagreb 1850, str. 1V: »... tief prägte ich mir ins Herz und in den Kopf die Worte Kopitar's: Der Grammatiker ist nur ein Referent der Sprache, er darf sie nicht in die Regeln zwingen, sondern die Regeln der Sprache, so wie ist, anpassen.«

⁴⁷ Dajnko, Lehrbuch, str. 111.

⁴⁸ Kopitar, Grammatik, str. 302—314.

⁴⁹ Dajnko, Lehrbuch, str. 188.

⁵⁰ Kopitar, Grammatik, str. 360; Dajnko, Lehrbuch, str. 203.

⁵¹ Kopitar, Grammatik, str. 159, 203.

⁵² Kopitar, Grammatik, str. 162; Kidrič, nav. d., str. 160.

⁵³ Kidrič, nav. d., str. 160.

ločijo druga od druge, naj bodo znamenja takšna, da jih bo z lahkoto pisati in z lahkoto brati.⁵⁴ Dajanko se v obrambi dajničice sklicuje posredno na Kopitarja, češ da je njegova pisava praktična in zdrava za oči (proti metelčici).⁵⁵

Kopitar podrobno razčlenjuje problem vsake slovenske črke in predlaga rešitve. Dajanko se skoraj natanko drži Kopitarjevih navodil v sestavi svojih črk. V vprašanju ojevskih in ejevskih glasov je upošteval Kopitarjevo mnenje. Kopitar je namreč po obravnavanju raznih možnosti prišel do sklepa, da je dovolj ena črka za vsak glas (o, e), potrebni pa bi bili znaki, ki bi ponazarjali različno izgovorjavo ojev in ejev (kvalitetna razlika). Metelko je hotel, seveda tudi v Kopitarjevem duhu, rešiti vprašanje radikalneje, a njegova rešitev ni obveljala. Z Metelkovo reformo je bil tudi Dobrovský nezadovoljen, še bolj kot z Dajnkovo.⁵⁶ Kopitar predlaga, da naj bi za različne o in e uporabljali naglasna znamenja, in sicer ostrivec in krativec.⁵⁷ Dajanko se je oprijel Kopitarjevega nasveta in dodal še tretjo naglasno znamenje za označitev »mitteltönend« (srednjezvočno) strešico.⁵⁸ Dajanko je dodal kvalitetni še kvantitetno razliko posameznih glasov. V Kopitarjevem smislu je rešil tudi vprašanje uja. O njem pravi Dajanko, da ga je vzhodna štajersčina dobila iz hrvaščine in kranjščine ter da ga je pripisati tudi madžarskemu vplivu. Glas ü je tudi po Dajnkovem mnenju znamenje, po katerem se loči vzhodna štajersčina od drugih dialektov.⁵⁹ Kopitar trdi, da se govori v nekaterih krajih na Dolenjskem in Notranjskem pravi francoski u ali visokonemški u (namesto našega u). Priporoča poseben znak za pisavo glasu, ki nŕ ne u ne i, ampak nekje v sredini med tema glasovoma.⁶⁰ Dajanko je Kopitarju ustregel. V vprašanju poenostavitve pisave Bohoričevih s in z se Kopitar približuje Bohoričevi rešitvi, medtem ko Dajanko kot Kopitarjev drugi Ciril odločno reši stvar tako, da po češkem zgledu vzame s, z, c, na kar ga je spomnil Kopitar v obravnavi češkega črkopisa.⁶¹ Že Dobrovský je predlagal Vodniku v rahli obliki, naj bi Slovenci namesto Bohoričevega z sprejeli češki c in namesto s sprejeli z in se tako deloma v pisavi približali Čehom (Dobrovský Vodniku 28. XI. 1808).⁶² Češka znamenja za sičnike so enostavna in ni potrebno, da jih pišemo v dveh potezah, zadostuje le ena poteza.⁶³ Ž, š in č so bili glasovi, ki jih je Bohorič pisal z dvema črkama. Tega Kopitar ni mogel dovoliti, saj bi se sicer pregrešil zoper svoje temeljno načelo. Iškal je tudi za te črke novega Cirila. Našel ga je v Dajniku, ki je rešitev poiskal kar v Kopitarjevi slovnici, vsaj za ž. Štrekelj je menil, da je našel Dajanko vzorec za črko ž v dalmatinščini in hrvaščini.⁶⁴ Kopitar je pokazal Dajniku, kako črko sh pišejo Benečani (beneški dialekt: el dixè che xe vero).⁶⁵ Črke ž Italijani ne uporabljajo, uporabili so jo torej Benečani za glas, ki ni imel svojega samostojnega znaka. Dajanko je storil prav tako, čeprav je moral poslušati očitke, da je naš alfabet prikrajšal za eno znamenje, ki ga sicer uporabljamo v tujkah.⁶⁶ Ker Kopitar ni bil zadovoljen s češko rešitvijo problema šumevcev, češ da je nepraktična,⁶⁷ se Dajanko ni drznil posnemati Čehov (čeprav je v Dobrovškem našel drugi veliki ideal), pač pa je šel na posodo k cirilici. Za Bohoričev znak zh je Dajanko privzel cirilski č, a ga je nekoliko predružačil. Za sh pa je našel svojevrstno rešitev. Štrekelj je mnenja, da je poiskal zanj znamenje pri Pohli-

⁵⁴ Kopitar, Grammatik, str. XXIII.

⁵⁵ Johann Koschan: Slovenischer ABC-Streit mit besonderer Berücksichtigung des Dajnkoschen Alphabets. Marburg 1890. Str. 70 sl.

⁵⁶ Kldrič, nav. d., str. 162.

⁵⁷ Kopitar, Grammatik, str. 167.

⁵⁸ Dajanko, Lehrbuch, str. 7.

⁵⁹ Prav tam, str. 6.

⁶⁰ Kopitar, Grammatik, str. 194, 195; Ramovš, nav. d., str. 135.

⁶¹ Kopitar, Grammatik, str. 164.

⁶² Kldrič, nav. d., str. 160.

⁶³ Kopitar, Grammatik, str. 183, 192.

⁶⁴ Štrekelj, nav. d., str. 40: . . . X, x za ž, to je posnel iz dalmatinščine in hrvaščine, x za ž izvira iz italijanščine → beneščine.

⁶⁵ Kopitar, Grammatik, str. 189.

⁶⁶ Košan, nav. d., str. 24.

⁶⁷ Kopitar, Grammatik, str. 192.

nu, ki je rabil podobno znamenje za z, še verjetneje pa je, da je našel inspiracijo za znak š pri Dobrovškem. Dobrovský ga je namreč vpeljal v časopisu »Slavin«, posnel ga je nedvomno po glagolskem št.⁶⁸

e) Vpliv Dobrovskega

Dobrovský je izdal leta 1809 slovnico češkega jezika v nemščini. Zbudila je veliko pozornost pri vseh slovanskih narodih. Kaj kmalu so po njej nastale, kakor je Dobrovský predvideval, nove slovnice slovanskih jezikov.⁶⁹ A. Jar. Puchmayer je sestavil slovnico za ruski jezik (1820), V. Hanka za poljski jezik (1839), J. P. Jordan pa je sestavil slovnico za lužiški jezik (1825).⁷⁰ Slovencem sta posredovala ideje Dobrovskega in svojih slovnica Dajnko in Metelko.

Šmigoc se ni oziral v svoji slovnici na slovnico Dobrovskega, čeprav ga v predgovoru svoje knjige imenuje »očeta Slovencev«.⁷¹ Dajnko pa se ni mogel odreči vplivu Dobrovskega. Kidrič trdi, da je za dobo 1814—1819 znanih petnajst slovenskih pisateljev, ki so si dopisovali z Dobrovskim, med njimi so bili štirje začetniki, in to Metelko, Vesel, Dajnko in Krempl.⁷²

Dobrovský je izmed južnoslovanskih jezikov verjetno najbolje poznal slovensščino.⁷³ Dajnko se omenja prvič v Kopitarjevem pismu Dobrovškemu 9. VII. 1817.⁷⁴ Kopitar je pošiljal Dobrovškemu Dajnkova pisma v prepisih ali v posnetkih. Prav tako je dobil Dobrovský Dajnkove Evangeliome iz leta 1817 s posredovanjem Kopitarja.⁷⁵ Takrat je tudi Kopitar želel, naj bi Dobrovský napisal štajerskim slavistom odgovor, ki bi naj dobil pomen poslanice (»sed fortasse rescribas illi, quia epistola tua erit simul Sendschreiben an alle steyrischen Slavisten«).⁷⁶ Verjetno je Dobrovský reagiral na željo Kopitarja s pismom z dne 1. I. 1818, a pismo ni ohranjeno, pač pa se omenja pismo v Dajnkovem odgovoru. Dajnko je pisal po letu 1817, kot omenja Kidrič, vsaj še trikrat Dobrovškemu, in sicer: 1. IV. 1818, ko mu je poslal prevod nemške himne »Hier liegt vor seiner Majestät«, leta 1824, ko mu je poslal slovnico (pismo je izgubljeno), in 21. VII. 1827, ko mu je poslal »Posvetne pesmi«. Dobrovský je odgovoril Dajniku gotovo takrat, ko je prejel slovnico, vendar se tudi to pismo ni ohranilo.⁷⁷ Dajnko je Dobrovskega cenil, v tem ni zaostajal za starejšo generacijo. V pismu z dne 1. IV. 1818 zatrjuje med drugim Dobrovškemu, da je z velikim veseljem prejel njegovo pismo, da ga je pismo rešilo marsikaterega dvoma, ga utrdilo v njegovih nazorih, ga pomirilo, tako da more biti Dobrovškemu iz srca hvaležen in hoče vedno upoštevati njegove nasvete. Vabi Dobrovskega v Slovenijo, kjer ga bodo vsi najprisrčneje sprejeli. Končno pove, da zasleduje in prebira vsa »dobrovskiana«, da jih izmed vseh slovanskih knjig najrajši bere, kajti v njih najde marsikaj dobrega za svojo uporabo.⁷⁸ Dajnko je torej poznal dela Dobrovskega. Seveda se je moral z njegovimi deli spoznati že v Gradcu, kjer je bil pod Primčevim vplivom, ki je v sporazumu s Kopitarjem širil na Štajerskem spise Dobrovskega. Znano je, da je Primčeva »societas slovenica« brala »Slavina« (Primic Zupanu 18. II. 1811).⁷⁹ Po Primčevi zaslugi je dobil poznejši Dajnkov nasprotnik Alič slovnico Dobrovskega in Slavina (Primic Vodniku 15. XI. 1812).⁷⁰ Breznik trdi, da sta bili slovnica in slovar Dobrovskega v knjiž-

⁶⁸ Streklj, nav. d., str. 40.

⁶⁹ Kopitar's Kleinere Schriften, str. 42.

⁷⁰ Janko Siebinger, Dobrovský in Slovenci (Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani 1803/1904), str. 4.

⁷¹ Šmigoc, nav. d., predgovor.

⁷² Kidrič, nav. d., str. 116.

⁷³ Josef Dobrovský (1753—1953). Sbornik studií k dvoustnému výročí narození, Praha 1953: B. Havranek, J. D. pri slovanskou jazykovedu, str. 101.

⁷⁴ Kidrič, nav. d., str. 127.

⁷⁵ Prav tam, str. 128.

⁷⁶ Kidrič, nav. d., str. 129.

⁷⁷ Prav tam, str. 129/130.

⁷⁸ Prav tam, str. 149.

⁷⁹ Prav tam, str. 140.

nicah vseh slovenskih preroditeljskih filologov.⁶⁰ Kidrič je mnenja, da so bile v Dajnkovi biblioteki vsaj »Institutiones« in druga izdaja »Slovanke« in »Glagolitica«.⁶¹ Vsekakor je bila v Dajnkovi biblioteki slovnica Dobrovskega »Lehrgebäude«, in to poleg druge izdaje prva izdaja iz leta 1809. Saj je to priporočal svojim slušateljem že Primic, ko jih je opozarjal na »moža, ki je naš vodja abbé Dobrovský v Pragi, največji med slovanskimi »literatorji«, napravil je več znanstvenih potovanj, razume vse slovanske dialekte (razen bolgarščine!), njegova dela so mojstrska, med njimi sta slovnica in Slavín. Ta mož bo naš vodja, potem: »nil desperandum Dobrovio duce«.⁶² Ko govori Primic o pripomočkih za študij slovenskega jezika, priporoča slušateljem poleg Kopitarjeve slovnice predvsem Dobrovskega Slavína in njegovo češko slovnico.⁶³

Tako je rasel Dajnko v senci Dobrovskega v slovenskega slovniciarja in, kot smo videli, tudi v »drugega Cirila«. Danes je težko dovolj poudariti in obenem oceniti vpliv Dobrovskega na Dajnka. Kar ni storil Kopitar, to je naredil iz Dajnka Dobrovský. Dajnko ni bil samostojen duh v smislu kakšnega Dobrovskega, saj to niti ni hotel biti, čeprav je v slovnici zamolčal tako Kopitarja kot Dobrovskega. V tem je bil pač Metelko večji, saj priznava, da »dolguje hvalo za svoje slabo znanje in slaviceis edino Dobrovskemu« (Metelko Dobrovskemu 29. VIII. 1826).⁶⁴

Dobrovský je nameraval, kot je imel v načrtu tudi Kopitar, sestaviti »Alphabeticum slavicum«, ki ga je obljubil že leta 1780.⁶⁵ Vendar obljube ni izpolnil. Toliko bolj je moral biti vesel Dajnkovega poskusa. Sicer Dobrovský ne hvali Dajnka, toda ga tudi ne graja, ne imenuje ga sicer »drugega Cirila«, vendar meni, da je »ganz recht gethan«. Odnos Dobrovskega do Dajnka in njegovega črkopisa se kaže v Dajnkovem pismu Dobrovskemu z dne 21. VI. 1827, v katerem Dajnko daje priznanje svojemu velikemu učitelju za njegove nasvete, zahvaljuje se mu za potrditev njegovega črkopisa, navaja misel Dobrovskega, ki jo je izrekel v svojem pismu, naj bi po analogiji raje pisali nj namesto η in ü namesto y. On in njegovi somišljeniki bodo opustili η, ker je zahteva Dobrovskega upravičena, y pa bodo popolnoma opustili in pisali kar u... Metelko je tudi sestavljal črkopis, toda Kopitar, kot navaja Dajnko v svojem pismu, ni zadovoljen z njim (Carnioli ipsi typos excogitarent, mihi non nimis probatos), ni jih lahko pisati (namreč: Metelkove črke) in so brez okusa (quoad formam. Tui longe melius uno = š excepto, quod minus placet...), toda drugi znaki so »brez graje« (tadellos).⁶⁶

Metelko se je v slovnici naslonil na slovnico Dobrovskega. V naslovu slovnice pove, da je sestavljena »nach dem Lehrgebäude der böhmischen Sprache des Hrn. Abbé Dobrovsky«. Tudi v razvrstitvi slovnških obravnavanj se ni oddaljil od Dobrovskega. Po sistemu Dobrovskega obravnava najprej besedotvorje, in sicer približno v istem obsegu kot Dobrovský, nato šele oblikoslovje in sintakso.⁶⁷ V predgovoru je Metelko še posebej poudaril veliko važnost Dobrovskega besedotvorja, češ da je z gramatično metodo etimološkega raziskovanja dosegel velike uspehe in se tako izognil marsikateri slovnški zmoti. V tem se je pridružil mnenju Kopitarja, saj navaja tudi njegove besede. Nadalje poudarja Dobrovskega razdelitev glagolskih vrst. Razdelitev je primerna tudi za slovenski glagol.⁶⁸ Poudarja, da je ostal zvest Dobrovskemu v sestavljanju slovnice in

⁶⁰ Prav tam, str. 141.

⁶¹ Prav tam.

⁶² Prav tam, str. 148.

⁶³ Prav tam.

⁶⁴ Prav tam, str. 150.

⁶⁵ Prav tam, str. 160; Kopitar's Kleinere Schriften I, str. 28.

⁶⁶ Kidrič, nav. d., str. 162.

⁶⁷ Fr. Seraph. Metelko: Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Syrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrovský, Lalbach 1825.

⁶⁸ Prav tam, XXVII.

da ni sprejel vanjo ničesar, kar bi ne bil slišal iz ust preprostega človeka in kar se ne bi že obneslo in utrdilo v naši »revni literaturi.«⁸⁰

Tudi Dajnko je posnel naslov za svojo slovnico po naslovu slovnice Dobrovskega: »Lehrbuch der Windischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slovenen«. Naslov slovnice Dobrovskega pa se glasi »Lehrgebäude ausführliches der Böhmisches Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Böhmen.«⁸⁰ Ze v naslovu moremo opaziti neverjetno podobnost z Dobrovskim. Da je Dajnku slovnica Lehrbuch, Dobrovskemu Lehrgebäude, da je Dajnku slovnica le »ein Versuch«, medtem ko Dobrovský o slovnici za poskušnjo ne govori, je malenkostna razlika. Primerjanje teh dveh slovnice je dalo presenetljive rezultate.

Dajnko je svoje besedotvorje razvrstil v oddelke besednih vrst, tako da ni obravnaval po zgledu Dobrovskega (kakor Metelko!) posebej besedotvorja, posebej oblikoslovja. Kljub temu Dajnko ni mogel prikriti dejstva, da je večji del prepisal iz Dobrovskega. Na str. 74 svoje slovnice pravi Dajnko: »Im Slowenischen gibt es keine anderen Vorsylben zur näheren Bestimmung eines Wortes, als die sonst üblichen Redetheile und Partikeln. Jeder einzelne Laut, wie s', z', v', jede Sylbe, wie o, pa, pra, raz, se, so, ze, zo, jedes ganze Wort, wie pol, sred u. s. f. die mit einem Worte von vorne verbunden werden, bilden eine wahre Zusammensetzung«. — Dobrovský pa pravi na str. 56 svoje slovnice: »Im Böhmisches gibt es keine andern Vorsylben zur nähere Bestimmung eines Wortes, als die sonst üblichen Redetheile und Partikeln. Jeder einzelne Laut, wie w, z, s, jede Sylbe, wie o, v, ob, wy, bez, na, do, za, jedes ganze Wort, wie wele, darmo, zlo, u. s. w., die mit einem Worte von vorn verbunden werden, bilden eine wahre Zusammensetzung«. — Dobrovský nadaljuje: »Die Nennwörter sind also zusammengesetzt a) am häufigsten mit Präpositionen, und zwar mit o . . .«, in navaja primere za vsako zvezo s predlogom. — Dajnko pa pravi na omenjeni strani: »Die Nennwörter sind also zusammen gesetzt 1. am häufigsten mit *Vorwörtern*, und zwar aus brez . . .« Dajnko navaja približno iste primere kot Dobrovský, da pojasni tako vsako zvezo, vsako sestavo. Za zvezo z o ima Dobrovský otok, prav tako Dajnko. Za zvezo ob ima Dobrovský oblak, kar najdemo tudi pri Dajnku. Povsod tam, kjer je mogoče, poišče Dajnko enako ali podobno besedo v svojem narečju, zato ni izključeno, da ne bi bil pobral kakšne češke besede in jo razglasil za slovensko, kot trdi Kidrič.⁸¹ Za zvezo pa-vo ima Dajnko enako: pamet, pokoj; za zvezo pre (prestaupenj), a Dajnko: prestop; za zvezo proti: protinožec, enako Dajnko.⁸² Za zvezo mezi: meziplecj, Dajnko: medplečje; za zvezo na: nadennik, Dajnko: nadenik, naprstek, Dajnko: naperstek. Za zvezo roz: rozum, Dajnko: razum, rozcestj, Dajnko: razcestje = razpotje. Za zvezo pa: západ, Dajnko: západ (Verfall; Pletersník ima západ).

Dobrovský na str. 61: »... mit andern Nennwörtern, die aber selten ohne einen *Vocal* verbunden werden . . .« Dajnko pa na str. 78: »... die aber gewöhnlich mit einem *Selbstlaut* verbunden werden . . .« Nato navaja Dajnko podobne primere po Dobrovskem (winohrad — vinograd, kolowrat — kolovrat).

Dobrovský na str. 61 pravi: »... mit Verbis, doch meistens nur für eigene Nahmen der Personen und Spitznamen«. Dajnko pa na str. 78: »Mit Zeitwörtern, jedoch nur in einigen Nahmen fremder Mundarten . . .« Nato Dajnko nadaljuje: »Der Slowene hüthe sich, Deutsche Zusammensetzung ängstlich nachzuahmen, indem er dieselben entweder durch einzelne einfache Wörter, oder durch Auflösung des Bestimmungsortes in ein Baywort hinlänglich ersetzen kann«. Dobrovský pa trdi na str. 62: »Der Böhme darf die deutschen Zusammensetzungen nicht ängstlich nachzuahmen, weil er sie entweder a) durch ein-

⁸⁰ Prav tam, XXVIII.

⁸¹ Joseph Dobrovský: Ausführliches Lehrgebäude der Böhmisches Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Böhmen. Prag 1809.

⁸² Kidrič, nav. d., str. 165.

⁸³ Dajnko, Lehrbuch, str. 76.

zalne enostavne besede ali b) durch Auflösung des Bestimmungswortes in ein Adjectiv hinlänglich ersetzen kann.« Med primeri te vrste ima Dobrovský denice, Dajko denice, besede pa ne pozna Pleteršnikov slovar. Dobrovský pravi na isti strani: »Geht dieses nicht an, so wird die fremde Zusammensetzung umschrieben«. Dajko pa pravi: »Geht diess nicht an, so wird die deutsche Zusammensetzung umschrieben« (na str. 79).

Pri določanju spola samostalnikov je Dobrovský obširnejši in natančnejši (od str. 63—75), medtem ko Dajko razmeroma kratko na dveh straneh (82—83) opravi z določanjem spola pri samostalnikih. Vendar moremo znova ugotoviti, da se je Dajko ravnal po Dobrovškem.

Pri obravnavanju določne in nedoločne oblike pridevnikov pravi Dobrovský (str. 75), da določna končnica y, a, e, nadomešča v nekem oziru člen drugih jezikov. Kopitar pravi, da »dieses Concretions i« dobijo pridevniki po zgledu »dober« takrat, ko se pridružijo svojemu samostalniku.⁹³ Murko pa pravi, da se naj za moški spol pri določni obliki pridevnika doda i in se naj podaljša spredaj stoječi samoglasnik (slab — slábi).⁹⁴ Dajko pa se pridruži izvajanjem Dobrovškega in Kopitarja in pravi: »Der bestimmte Ausgang — dieser aber ersetzt nach der Meinung aller Sprachlehrer zum Theil das bestimmte Geschlechtswort anderer Sprachen und endiget sich im männlichen Geschlechte auf i, in, ov, im weiblichen auf a, im sächlichen auf o (podobno Šmigoc).⁹⁵ Er heisst auch der Concretionslaut oder die Einverleibungssylbe, weil dadurch die Beschaffenheit gleichsam als ganz eigentlich dem Dinge einverleibt dargestellt wird.«⁹⁶

Dajko vedno sledi Dobrovškemu v obravnavanju besedotvorja (kot samostalnikov tudi pridevnikov, zaimkov itd.). V oblikoslovju je Dajko samostojnejši, saj mora postaviti pravila za slovensščino, ne za češčino. Prav tako je Dajko samostojen v sintaksi, ki jo je pa zelo preprosto obdelal.

Reči moramo, da se Metelko nikjer ni tako naslonil na Dobrovškega kot Dajko, čeprav v podnaslovu svoje slovnice priznava, da je bil njegov vzor Dobrovský.

f) Vplivi Dajkovih sodobnikov

Raziskati bi morali še vpliv Dajkovih sodobnikov, njegovih sodelavcev v prerodnem delu. Primic je prav gotovo igral važno vlogo v formiranju Dajkovega preroditeljskega duha. Pri njem je dobil Dajko prve impulze za uresničitev velike Kopitarjeve ideje o preprostem in enotnem črkopisu, saj je Primic v »Abecedi« iz leta 1812, ko ob koncu knjižice govori o deljenju zlogov, zavel slovenskemu narodu »enega drugega Kirila«, ki bo poenostavil pisna znamenja in odpravil težave učencev pri razlagovanju.⁹⁷ Dajku ta opomba gotovo ni bila neznana.

Primčev naslednik na graški stolici za slovensščino je postal Koloman Kvas, Dajkov ožji rojak in njegov zvesti sodelavec. Kvas sam ni napisal ničesar, kar bi bilo izšlo v tisku. Verjetno je bilo kaj v rokopisih, ki so se pa vsi izgubili. Vemo le, da se je boril za uveljavitev dajniče in da je pomagal Dajku pri prevajanju svetega pisma v štajerščino.

Odprto ostane tudi vprašanje, koliko so na Dajka vplivali njegovi sošolci iz časov graškega študija.

Predhodniki Dajka so bili hkrati, kot smo videli, tudi njegovi idejni pobudniki (morda razen Šmigoca). Graški krog ga je formiral za slovenskega preroditelja. Kopitar je duhovni oče dajniče in Dajkov mentor v odločitvi za vzhodno štajerščino. Dobrovský mu daje smernice s svojo slovnico, v kateri je

⁹³ Kopitar, Grammatik, str. 257—258.

⁹⁴ Johann A. Murko: Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkspredigten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten. Grätz 1832, Str. 28.

⁹⁵ Šmigoc, nav. d., str. 37.

⁹⁶ Dajko, Lehrbuch, str. 114.

⁹⁷ Primic, nav. d., str. 29, prim. tudi Primic J., Novi Nemško-Slovenski Bukvar, Grätz 1814, str. 106, kjer avtor naglašuje potrebo novega črkopisa po Kopitarjevem predlogu.

našel pobudo za raziskovanje slovenskega besedotvorja. Poudariti moramo, da Dajnko v slovenščini v tem pogledu ni imel predhodnika. Metelko je namreč izdal svojo slovnico leto dni pozneje. Čeprav je Metelko delal samostojno in posamezni Dobrovskega v slovničnih vprašanjih neodvisno od Dajnka, vendar pripada slava prvega Dajniku. Dajnko ni sicer tako znanstveno obdelal besedotvorja in glasoslovja kot Metelko, vendar je opravil pionirsko delo, ki ostane.

II. poglavje

DAJNKOV VPLIV NA OBLIKOVANJE SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA IN ČRKOPISA

a) Dajničica

Že leta 1816 je Dajnko napisal kratko abecedno knjižico z naslovom »Sazhetek vüzhenja Slavenkega po nedelah, knishiza sofeb narozhena dorashenim ino vřem kerı predalezh fo od fhole farne, ino fe v kratkem brati, ino dořta potrebna navüzhiti hzhejo.« Knjižica je bila napisana v bohoričici, namenjena avtodidaktom, napisana v vzhodnoštajerskem narečju. Bila je prirejena po uradni začetnici.¹ Takrat se še Dajnko ni odločil za nov črkopis. Misel na nov črkopis pa je nedvomno zorela v njem v letih po izdaji abecedne knjižice.

Leta 1824 je izdal slovnico »Lehrbuch der Windischen Sprache« s predgovorom iz leta 1822. Istega leta 1824 je izdal v drugi izdaji abecedno knjižico z naslovom »Abecedna knjižica na hitro ino lahko podvüčenje slovenskega branjaja.« Tretjo izdajo je doživela knjižica v letu 1833. Od leta 1824 dalje so vse Dajnkove knjige tiskane v novem Dajnkovem črkopisu, ki je kmalu dobil po svojem ořetu ime »dajničica«. Dajničica je živelja kakih petnajst let, do leta 1838. V njej je bilo natisnjenih okoli 50.000 knjig², izmed njih je največ Dajnkovih, saj jih je po številu nad dvajset. Druge knjige so napisali Dajnkovi somišljeniki, med njimi najdoslednejši dajnkovec Anton Šerf. Drugi dajnkovci so bili Vid Rižner, Anton Lah in Martin Veršič. Po prepovedi dajničice so vsi z Dajnkom na čelu verjetno iz užaljenosti utihnili. Skoraj vsaka Dajnkova knjiga, pa tudi knjige njegovih sodelavcev, je imela predgovor, ki je bil redno enako sestavljen z namenom poučiti bralca v novih »pismencah«, ki jih je bilo sprva osem, pozneje se je njihovo število skrčilo na šest. Izpustili so namreč po nasvetu Dobrovskega *η* in *y*. Vendar imajo Dajnkove »Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajerskem« iz leta 1827 še vedno osem novih črk, prav tako »Sto cirkvenih ino drygih pobožnih pesmi med katoliškimi kristjani slovenskega naroda na Štajerskem« iz leta 1826. »Čelarstvo« iz leta 1831 pa pozna le šest novih črk. Vendar najdoslednejši dajnkovec Anton Šerf še leta 1835 piše vseh osem prvotnih novih črk, ne oziraje se na zgled Dajnka in ostalih treh somišljenikov.

Kljub tem kompromisnim rešitvam ni živelja dajničica dolgo. Imela je preveč nasprotnikov in premalo zagovornikov. Že Metelko jo je napadel v slovnici iz leta 1825. Najprej je svetoval Dajniku, naj bi se držal Šmigoca, nato pa je primerjal Dajnka s Pohlinom. Kakor namreč ni uspelo sestaviti črkopisa Pohlina, tako še manj Dajnku. Potem je pokazal na glavno Dajnkovo napako, ki jo je zagrešil pri sestavljanju črkopisa: ni rešil problema različnosti vokalov in ni našel zanje ustreznih znakov.³ Metelko je pozabil, da ima vzhodna šta-

¹ Kldrič Fr.: Zgodovlna slovenskega slovstva od začetkov do Zolsove smrti. Ljubljana 1929—1938. Str. 687.

² Košan, nav. d., str. 8.

³ Metelko, nav. d., str. XXVI: »Melnes Erachtens hätte Herr Peter Dainko besser gethan, dass er sieh in seinem Lehrbuche der Windisehen Sprache, Grätz 1824, 334 S. in mancher Beziehung mehr an dem Schmigoz gehalten hätte; allein — quilibet abundet in sensu suo. — Str. XXVII: Schon O. Marcus versuchte es unserm orthographischen Mangel zum Theile abzu-

jerščina drug sistem govornenega jezika. Enakega mnenja je bil o dajncici tudi Blaž Potočnik, ki je odgovoril anonimnemu zagovorniku dajncice v graškem Der Aufmerksame v ljubljanskem časopisu Illyrisches Blatt: a) Dajnko priznava, da je napisal slovnico le za vzhodni del Štajerske, b) izpustil je najvažnejše, namreč označitev vokalov, c) črke c, z, x, š, y ne označujejo glasov, katerim so namenjene. Seveda je zagovornik dajncice odgovoril z enakim orožjem: da bi branil dajncico, je napadel metelčico, češ da je preveč cirilska, se preveč oddaljuje od latinskega črkopisa, ni tekoča, dajncica pa ima že zato prednost pred metelčico, ker je starejša.⁴

Ob prevodu Machnerjeve abecedne knjižice (Nahmenbüchlein für die Landeschulen Untersteiermarks iz leta 1827) so se duhovi ponovno ločili. Prvi nasprotnik dajncice je postal Anton Krempl. Zagovarjal je bohoričico. Dajncica, tako pravi, ne bo nikoli zmagala, že zaradi »Insubordination«, kot je navedel v pismu graškemu ordinariatu.⁵ Sam je prevedel abecedno knjižico v bohoričici. Dajnko jo je pa prevedel v dajncici. Oba prevoda so poslali v oceno Gašperju Harmanu, tedanjemu župniku pri Sv. Petru pri Mariboru (Malečnik). Harman je bil znani jezikoslovec, ki se je udeležil sestanka devetih duhovnikov skupaj z Modrinjakom in Naratom pri Sv. Urbanu nad Ptujem (Desternik) leta 1803. Harman se je odločil za prevod v metelčici.⁶ Dajnku je priznal, da piše neprisiljeno, razumljivo. Nasprotno ima Krempl vse preveč germanizmov. Pač pa Dajnko ni mislil na več znakov za vokale, v čemer ga metelčica prekaša. Metelkovi znaki za vokale po Harmanovi oceni olajšujejo otrokom pravilno izgovarjavo vokalov.⁷ V celjskem okraju je bil najhujši Dajnkov nasprotnik Jurij Alič, doma s Kranjskega, ki je predložil svoj prevod Machnerjeve knjižice v metelčici. Alič je pisal Purkarthoferju, da je Dajnkov črkopis nesprejemljiv: »Nikakor ne moremo odreči priznanja njegovi železni marljivosti, toda za slovanstvo bi bilo bolje, da bi manj pisal, kajti s svojim pisanjem ustvarja razkol in piše obilico stvari, ki jih nihče ne razume. Dokaz temu je njegovo Čelarstvo...«⁷ V drugem pismu Purkarthoferju (1831) je Alič razodel svojemu prijatelju, da se mora Dajnko zahvaliti za svoje uspehe profesorju Kvasu, ki je njegov rojak in črpa iz istih virov kot Dajnko, toda oba s svojim neslovenskim slovanstvom zavirata razcvet slovenstva.⁸ Aličev prevod v metelčici je odobril tudi Slomšek. V svojem »Gutachten« je postal zagovornik metelčice: Metelko je skoval dvanajst novih črk, a Dajnko le šest, tudi je Dajnko opustil podrobnejšo označitev vokalov. Metelkov črkopis je razširjen po Kranjskem in Primorskem, na slovenskem Koroškem pa je dovoljen z odlokom ljubljanskega gubernija, krški ordinariat ter šolski okrožji Pliberk in Doberla ves so prevzeli Machnerjevo abecedno knjižico v ljubljanskem Metelkovem prevodu. Mnogo knjig nabožne vsebine v metelčici je razširjenih med ljudstvom v celjskem okraju. Za metelčico se navdušujejo koroški »slavisti« A. Zupančič, dr. Lorenz Wehlich, Matija Ahacel in Urban Jarnik.⁹

Dajnko ni obupal. Šel je od župnišča do župnišča in zbiral podpise. Celo Harman in Krempl, oba njegova nasprotnika, sta podpisala njegov memorandum, kjer je bilo zapisano, da »zaradi čistoče jezika, pravilnosti črkopisa in splošne razumljivosti zasluži njegovo delo, da se uporablja pri pouku v osnovnih šolah.«¹⁰ V memorandumu, ki ga je poslal Dajnko guberniju v Gradec, je navedel svoje razloge za dajncico proti metelčici: metelčica je neokretna quoad matrices, težave z novimi črkami v tiskarni, v skladiščih bi morali imeti zaloge novih črk, preveč številna abeceda otežkoča tiskanje, nerodna je zaradi »rep-

helfen, aber unglücklich! Eben so wenig ist diess dem Herrn Peter Dainko gelungen. Die Vermehrung der Zeichen für Vocallaute war das nothwendigste, derer Anwendung das schwierigste Geschäft.«

⁴ Košan, nav. d., str. 9.

⁵ Prav tam, str. 10.

⁶ Prav tam, str. 10.

⁷ Prav tam, str. 12.

⁸ Prav tam, str. 13.

⁹ Prav tam, str. 15.

¹⁰ Prav tam.

kov« (Schnörkelchen), nesimpatična, škodljiva za oči, prava zmešnjava v pravopisu, neokusna v primerjavi z latinico, nobenemu Slovanu še ni prišlo na misel, da bi uporabil dva e, dva o, dva i za označbo nians. Istega mišljenja je tudi Dobrovský. Svoj memorandum je zaključil z znanim sholastičnim izrekom »entia sine necessitate non multiplicentur«. O svojem črkopisu je vedel povedati le dobre stvari. V istem memorandumu namreč brani tudi svoj črkopis. Navedel je tele razloge za dajničico: c se ne bo nikoli izgovarjal kot k, Metelkov znak je manj praktičen, γ je enak češkemu š, z je enak nemškemu ß, ž (x) je sprejel tudi Metelko, y je častitljiva starina. »Naj nas kranjski zagovorniki metelčice v miru pustijo kot mi njih.« Dodal še je »Konferenzen« z odgovorom Aliču, kjer se sklicuje na Kopitarja, ki je v tistem času trdil, da je Dajnkov dialekt najbližji cirilski tradiciji in da se naj dialekt med Savo, Dravo in Muro bolj upošteva v podeželskih šolah, kot se je doslej, za to bi bil sedanji čas najprimernejši.¹¹

Zadnji Dajnkov poskus, da bi ohranil dajničico, je pismo njegovega nekdanjega učitelja dr. Joh. Gottweisa graškemu ordinariatu. V njem je skušal Gottweis zavrtniti napade Metelkovih privrženecv, češ da Dajnko ni skoval več znakov za samoglasnike. Pri nas, tako pravi v pismu Gottweis, je toliko različnih govorov in vsak po svoje »zavija«, nekateri samoglasnike podaljšujejo, drugi jih spet skrajšajo ali celo izpustijo, zaman bi bilo vsako prizadevanje, da bi ustregli z znaki vsem dialektom, saj bi morali skovati neprimerno več znakov, kot jih je skoval Metelko.¹²

Koloman Kvas, profesor na graškem liceju, je še leta 1836 sestavil obširno apologijo dajničice in jo poslal graškemu ordinariatu.¹³

Smrtni udarec dajnici je zadal Anton Murko. S tem je napravil tudi konec črkarski pravdi na Štajerskem. Murko je izdal leta 1832 slovnico »Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten«. V njej se je odločil za bohoričico. Niti dajničica niti metelčica si ne bosta priborili veljave. Vsak Slovenec, tako pravi v predgovoru Murko, naj pride do spoznanja, da lahko bere z lahkoto in brez posebnega truda knjige v bohoričici. Kdor pa tega ne zmore, se ne bo mogel naučiti branja in pisanja, pa če bi mu tudi postregli z mnogimi polglasniki in »polnimi« samoglasniki. Vedno sem pisal, tako nadaljuje Murko, svojim sorodnikom v bohoričici in vem, da so me razumeli. Če bi jim pisaril sedaj v dajnici, sedaj v metelčici, bi me prav gotovo ne razumeli, ali pa bi del mojih sorodnikov bral pisma, ki so pisana v metelčici, del pa tista, ki bi bila napisana v dajnici. Zakaj iskati stranske poti, ko pa pridemo tudi po glavni cesti na kraj sveta, in to je pot, po kateri so hodili naši predniki, pokazal nam jo je Trubar, spopolnil pa Bohorič s svojimi nasledniki.¹⁴ Tako je »zdrava pamet«, kot že tolikokrat doslej, obveljala.

Leta 1836 je Murko svoje razloge za ohranitev bohoričice pojasnil v posebnem pismu »Bemerkungen über das neu aufgelegte windische Nahmenbüchlein, das darin gebrauchte Alphabet und die Übersetzung des Nahmenbüch-

¹¹ Prav tam, str. 18.

¹² Prav tam, str. 22, 24.

¹³ Prav tam.

¹⁴ Murko, nav. d., str. XIV: »Möge man doch einmal die Ueberzeugung fassen, dass jener, der richtig slowenisch zu lesen gelernt hat, jedes auch mit Boehoritsch'scher Orthographie geschriebene oder gedruckte Buch ohne Anstand lesen und verstehen werde; der aber diess nicht erlernt hat, wird es auch dann nicht können, wenn man seiner Unwissenheit oder Geistesbeschränktheit mit noch so vielen halben und ganzen Vokalen u. s. w. zu Hülfe gekommen seyn wird. Wenn ich vor einigen Jahren an meine Verwandten slowenische Briefe zu schreiben veranlasst wurde, so gesehah dieses jederzeit in der alten Schreibmethode, und ich wusste, dass sie mich verstehen haben; gegenwärtig aber soll ich diess bald in Boehoritsch'scher, bald in Dainko'scher, bald wider in Metelko'scher Manier thun, und ich weiss oft nicht, ob man dieselben wird lesen können, weil einer auf dieses, der andere auf jenes Alphabet einstudiert ist. Wohl führt jeder Weg an's Ende der Welt, auf jedem kann man Meister werden, wenn man nur auf der einmal betretenen (bei uns von unserem literarischen Columbus Pr. Truber eröffneten, A. Boehoritsch und seinen würdigen Nachfolgern verbesserten) Bahn mit vereinter Kraft vorwärts strebet, und in der Absicht, früher ans Ziel zu gelangen...«

leins« in ga poslal graškemu ordinariatu. V njem je navedel razloge zoper uvedbo dajničice: reforma črkopisa sploh ni potrebna (!), posebno pa ne Dajnkova, saj ni boljša od bohoričice. Dajnkove črke se ne ujemajo z latinskimi (posebno γ in ψ), ker latinici niso analogne po obliki, tudi je Dajnko dal znaku x pomen mehkega šumevka, kar ni v duhu latinščine, to teste experientia zelo moti in otežuje branje Dajnkovih knjig. Nadalje so vsi kulturni narodi Evrope ostali pri latinici in so pri glasovih, za katere niso imeli ustreznega znaka, uporabili tako imenovano tevtonsko kombinacijsko metodo... in če bi že morali uvesti nov črkopis, zakaj ne bi izbrali češkega, kjer so sičniki označeni z z, s, c in šumevci z ž, š, č in bi tako imeli isti črkopis kot velik slovanski narod. Tudi Hrvati so se že odločili za češki črkopis. Murko je Dajnka označil za pustolovca, češ kar si nista drznila storiti Kopitar in Dobrovský, je napravil nekdo, ki ga zunaj meja štajerske dežele nihče niti po imenu ne pozna. Končuje z latinskim izrekom »crimine ab uno disce omnem« (Dainkianum).¹⁵

Odlok o prepovedi dajničice je izšel 18. avgusta 1838.

Kljub delni pohvali Kopitarja in Dobrovskega dajničica ni dolgo živela. Zrasla je v obrobnem slovenskem predelu, prišla je iznenada, ne da bi bil njen avtor poprej povprašal za nasvet pristojne filologe pri nas in v tujini. Morda je za Dajnkov neuspeh predvsem kriva njegova prevelika samozavest. Do leta 1824, ko je objavil v slovnici svoj novi črkopis, je Dajnko izdal že vrsto knjig in se uveljavil v vzhodni Štajerski kot nabožen pisatelj, prevajalec svetega pisma, prireditelj nedeljskih in prazniških evangelijskih, praktičen učitelj v šoli itd. Misli je, da bodo tako kot njega in njegove knjige sprejeli tudi njegov črkopis. — Na drugi strani je kriva njegovega neuspeha metelčica, ne toliko, ker je bila strokovneje sestavljena in je ugajala predvsem slovenskim filološkim sladokuscem, ampak preprosto zaradi svojega enako nepričakovanega prihoda kot dajničica. Morda je nastala tudi kot kranjski pendant štajerski dajnici. Vsekakor so se »slavisti« tedanje dobe ustrašili dveh novih črkopisov in so raje segli po stari bohoričici, ki je kar naenkrat bila boljša od vseh novih iznajdb, čeprav so prav tisti »slavisti«, ki so želeli nov črkopis, ostali pri starem. — Kot metelčica tako je tudi dajničica končno pomagala najti ustrezno rešitev v zadnjem predlogu Antona Murka iz leta 1836. Slovenci so se oprijeli češkega črkopisa.

b) Dajnko in »nove oblike«

Dajnko je klonil v črkarski pravdi in kmalu sam začel pisati v svojih redkih starostnih spisih gajico. Toda ni klonil v vprašanju, v kakšnem narečju naj piše. Tudi v dobi, ko je zmagala povsod na Slovenskem ideja vseslovenskega enotnega knjižnega jezika, je Dajnko trdovratno vztrajal pri svojem vzhodnoštajerskem narečju. Dokaz temu so doslej še neobjavljene pesmi, ki jih je namenil »Drobtinam« za leto 1863, pa so obležale po vsej verjetnosti v urednikovem predalu. V dopisu z dne 8. julija 1862 je poslal lavantinskemu škofijskemu ordinariatu v Mariboru štiri kolednice in nekaj nabožnih pesmi. Iz pesmi Caharias ino Elizabet naj citiram drugo kitico:

»Že sta starost doživela,
Ino ne sta sina mela,
Zato sta se žalostna
Bogu serčno tožila,
Ki sta v' velkem nečastenji
Bila v' dugemi življenji
Pri ludeh rasglašena
Brez otroka ona dva.«¹⁶

¹⁵ Košan, nav. d., str. 26.

¹⁶ Dopis Petra Dajnika škofijskemu ordinariatu v Mariboru z dne 8. 7. 1862, kjer našteva najprej vse v prigibu poslane pesmi, in sleer: a) Caharias ino Elizabet, b) Kolednica od Kristušovega Rojstva, c) Kolednica od Svetega Stefana, d) Kolednica od novega leta, e) Kolednica od S. S. treh Kralov, f) Cvetne farbe S. S. treh Roženkrancev, g) Skrivnosti k' molitvi S. S. treh

Deset let pred svojo smrtjo je torej Dajnko pisal še vedno v svojem dialektu.

V predgovoru k slovnici naglašja, da hoče spisati slovnico vzhodnoštajerskega narečja, da bi ustregel »slovanskim prijateljem«. ¹⁷ Ohranil je vse posebnosti vzhodne štajersčine, tako v glasoslovju kakor tudi v oblikoslovju in sintaksi. Najbolje je pokazal na te Dajnkove značilnosti vzhodne štajersčine njegov repetitor in korektor Anton Murko. Murko je v svoji slovnici ohranil vse, kar se mu je zdelo sprejemljivo za vseslovenski knjižni jezik, v katerem je hotel spisati svojo slovnico. Odklonil pa je vse, kar je bilo pretirano dialektično obarvano. Ni se pa bal postaviti na prvo mesto štajersko obliko ali štajerski izraz, če sta se mu zdela pravilnejša v vseslovenskem merilu. Tako je odklonil kranjsko imal (beri -ou) oziroma imov za štajersko obliko imel, čeprav mnogokje poznajo le obliko s končnico -a ali -o (ima). ¹⁸ Dajnko je prav tako ohranil v deležniku preteklega časa končnico -el. Vokalični r ima enako veljavo pri Murku in Dajniku, e pred r se sicer piše, pač pa se ne izgovarja. ¹⁹ Murko pa pravi, da se e izgovarja vedno kratko, kakor da ga ne bi bilo. ²⁰ Ramovš ugotavlja isto stanje v današnji prleščini. ²¹ Miklošič je leta 1852 prvi izrečno zagovarjal pisavo r brez e (v svoji »Lautlehre der neuslowenischen Sprache« je bil mnenja, da vokalični r še živi v slovenščini, vendar slovenski slovniciarji še niso spoznali vokalične narave r, celo Metelko se ni mogel izogniti vplivu stare cerkvene slovanščine — str. 230). Miklošič je iz istega jezikovnega območja kot Dajnko in Murko. Kar sta Dajnko in Murko previdno dopuščala, to je uzakonil Miklošič, čeprav mu ni nihče upal takoj slediti. ²²

Že Dobrovský je zahteval, naj Slovenci pišejo v dativu -om namesto -am. V »Slavinu« se je zavzel za novo obliko, ne da bi bil podrobneje navedel svoje razloge, kratko pravi, da ne more odobriti »dolžnikam«, ker mora biti po pravilu v dativu »dolžnikom« (v razlagi slovenskega očenaša po Bohoriču). ²³ Novejši slovenski slovniciarji, Dobrovský jih ne imenuje po imenu, so namesto končnice -om sprejeli končnico -am. Vendar je pisal p. Marko Pohl in v dativu »rogem« za pravilno »rogom«. ²⁴

Murko se je zavzel za pisavo -om, -oma, -omi. Dopušča sicer še možnost izgovarjave in pisave -am, -ama, -ami, a meni, da je pisava z -om pravilnejša in jo uporablja večina Slovencev, ne le ogrskih, ampak tudi štajerskih in dolenjskih. Trdi, da je končnica -am, -ama, -ami le v lokalni rabi. Priporoča rabo končnic -om, -oma, -omi, ker se tako moški samostalniki razlikujejo v končnicah od ženskih in bi tako dosegli večjo enotnost in konsekventnost v deklinaciji

Roženkrancov, h) v Adventi, i) 11. v Posti, j) 111. po Vuzmi. Prosi, naj bi pesmi priobčili v letopisu »Drobitnice« za leto 1863. Pesmi so namreč napisane v preprostem jeziku, ki je vsakemu razumljiv. Opravičuje se, da stih ni vedno pravljen, moške rime so v pesmih o treh skrivnostih rožnega vena večkrat nepravilne, navaja zgled iz druge kitice o vselem delu rožnega vena:

K si k'Elizabeti šla,
vesela Njo obiskala,
se v' Nazaret povernula.

Tudi Nemel ne poznajo čistih moških rim, ljudje pa so pesmi že navajeni in jih v tej obliki pojejo že dolga leta. Priložil je tudi »Linguistische Notizen zu den belllegenden Aufsätzen«, kjer analizira na preprost način posamezne besede, ki bi naj bile manj znane.

¹⁷ Dajnko, Lehrbuch, str. III.

¹⁸ Murko, nav. d., str. 4.

¹⁹ Dajnko, nav. d., str. 3.

²⁰ Murko, nav. d., str. 5.

²¹ Ramovš, Kratka zgodovina, str. 143.

²² Anton Breznik, Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis, DIS 1913, str. 316; prvi se je oklenil nove pisave Valjavec, le v korenskih zlogih, ne pa na začetku in koncu, čeprav je Miklošič tudi to zahteval. — Prlm. Metelko, nav. d., str. 15, prlm. Škrabec, O glasu in naglasu našega knjižnega jezika. Jezikovni spisi 1, str. 55. Škrabec se ne strinja z Miklošičem v pisavi r.

²³ Dobrovský, Slavin, Praga 1808, str. 162.

²⁴ Prav tam, str. 176.

samostalnikov.«³⁵ Prav tako zagovarja Dajnko dvojnino -oma (v petem sklonu),³⁶ češ da hoče končnica -ih spodriniti zakonito dvojnino z množino.³⁷ Murko postavlja na prvo mesto končnico v dativu sing. -u, na drugo mesto pa končnico -i (isto tudi Šmigoc³⁸).

Tako je Murko za Dajnkom in Šmigocem postavil zahtevo po novi obliki. Zahtevo je bila tako formulirana, da je zagovorniki starih oblik niso mogli prelišati. S to zahtevo je Stanko Vraz potoval v Ljubljano, a tam naletel na gluha ušesa. Leta 1834, ko se je mudil Vraz v Ljubljani, je čital »Sonetni venec« s štajerskim naglasom in s štajerskimi oblikami. Čopa je prepričal, a ni prepričal Prešerna.³⁹ Vse je ostalo pri starem tja do Miklošičeve dobe. Majarju in Miklošiču je uspelo, da sta po Luku Svetcu (Podgorskem) uvedla v slovenski pravopis sporne končnice. Majar je v svojih »Pravilih, kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik« leta 1848 svetoval pisavo z -om, kajti kot sam pravi: »Na -am čini 7-mi padež samo jedna strana Slovincov, druga strana s Doljno-Ilirijo vred upotrebuje kot imen tverdoga dokončanja koncovku -om, kod mehkgoa -em; dakle je ovo daleko veća strana, kojoj se je treba pridružiti.«⁴⁰ Luka Svetec je predložil za splošno rabo med drugim tudi obliko na -om, -oma, kot je sam rabil v »Sloveniji« leta 1849.⁴¹

Murko je obdržal drugi sklon pridevniške sklanjatve na -iga, tretji na -imu, čeprav Dajnko dosledno piše -ega, -emi.⁴² Tako je Murko ostal zvest kranjski tradiciji. Kopitar namreč pozna le -ige, -imu.⁴³ Kopitarja posnema Šmigoc.⁴⁴ V tej stvari Murko ni bil posrednik med starimi in novimi generacijami, med Dajnkem in Miklošičem. Miklošič je zahteval pisavo -ega, -emu.⁴⁵ Isto zahtevo je postavil tudi Majar v »Pravilih«, kjer se sklicuje spet na pravico večine: »Najveća strana Slovincov, to je blizo vsi u Koruškoj, Štajerskoj, na Goričkom, Vendskom . . .«⁴⁶

V sklanjatvi stopnjevanih pridevnikov ni Murko zadovoljen s kranjskimi oblikami, ki se enako glasijo za vse tri spole, ampak se poteguje za štajerske oblike po vzorcu lepši, lepša, lepšo, lepše.⁴⁷ Spet se ujema Murko z Dajnkem, ki brez pomišljanja sklanja stopnjevani pridevnik po vzorcu lepi, lepa, lepo.⁴⁸ Murko energično zahteva sodbo poklicanih v tej stvari, ki se mu zdi za slovenske razmere nevzdržna, saj ni pravilna in ne logična, posebno ker tudi drugi slovanski jeziki ne poznajo česa podobnega, in v dvomnih primerih se moramo

³⁵ Murko, nav. d., str. 9: »Schr wünschenswerth wäre es, wenn man endlich einmal über-einkäme, wenigstens in Grammatiken, die männlichen Substantive entweder alle in om, oma, oml, oder am, ama, ami zu dekliniren. Die Majorität der Slowenen insbesondere, und der Slaven überhaupt, entscheidet für om, oma, oml (abgekürzt auch mi, i), weil diese Biegungsart nicht nur bei den (in zweifelhaften Fällen mit Nutzen zu berathenden) ungarischen, sondern auch bei allen steirischen und vielen unterkranjischen Slowenen durchgehends praktisch, und am, ama, ami entweder provinziell, oder gar nur local ist. Auch der Kirchenslave gebrauchte om, oma, oml, wie es der uns verwandteste Kroate, ferner der Serbe (im Instr. Sing. in der Regel, und im Dat. Plur. nur mehr in Volksliedern), dann der Russe noch heut zu Tage thut. Ein Hauptgrund für die allgemeine Annahme des om, oma, oml wäre wohl noch dieser, dass so die männlichen Substantive charakteristische, von den weiblichen verschiedene, Biegungslaute bekämen, und in die Deklination der Hauptwörter mehr Einheit, mehr Consequenz gebraucht würde.«

³⁶ Dajnko, Lehrbuch, str. 86.

³⁷ Murko, nav. d., str. 9: »... Eben deshalb ist auch im Local des Duals oma, unsertwegen auch ama, bei weltlem riehtigen ais lh: man will auch bei uns der Dual durch den Plural verdrängen, wie man es anderwo ml Gewalt schon gethan hat.«

³⁸ Šmigoc, nav. d., str. 11.

³⁹ Kldrič Fr., Prešeren II, Ljubljana 1938, str. 351.

⁴⁰ Breznik, nav. d., str. 68.

⁴¹ Prav tam., str. 71.

⁴² Murko, nav. d., str. 27, Dajnko, Lehrbuch, str. 136.

⁴³ Kopitar, Grammatik, str. 255.

⁴⁴ Šmigoc, nav. d., str. 31.

⁴⁵ Breznik, nav. d., str. 314.

⁴⁶ Prav tam, str. 70.

⁴⁷ Murko, nav. d., str. 32.

⁴⁸ Dajnko, nav. d., str. 147: »Uebrigens werden die gestelgerten Beywörter wie lepi, a, o, abgeändert.«

ozirati nanje.³⁹ Kopitar je poznal samo primernik in presežnik z eno obliko.⁴⁰ Od Murkove slovnice, ki je zadevo sprožila (Vraz ni vztrajal pri tem ob svojem obisku v Ljubljani), je preteklo še šestnajst let do Majarjevih Pravil. Majar je zadevo o primerniku in presežniku ponovno sprožil na svoj originalni način: »... dakle veča strana Slovenov, to je štajerski Slovenci, Serblji, Poljaki i Rusi sklanjajo pridevna imena u 2. i 3. stupnju ravno kakor u prvom...«⁴¹ (Kakor da bi se bil Majar inspiriral pri Murku!)

Pri obravnavanju dvojine glagola je hodil Dajnko po izhोजenih poteh svojih prednikov, posebno Kopitarja, ki pozna v tabelaričnem pregledu glagolskih spregatev le dvojninsko končnico -va.⁴² Vendar Dajnko ne more zatajiti svojega narečja, čeprav sledi Kopitarju, in omenja posebnost vzhodne štajersčine — dvojninsko končnico -ma. Ko Dajnko govori o dvojini, dodaja v opombi, da se govori namesto -va tudi -ma (skoraj izključno govorijo danes Prleki končnico -ma); zbydima, namesto zbydiva. Vendar daje prednost končnici -va, in to iz važnih razlogov, ki jih pa ne omenja.⁴³ Kakšni so bili »važni razlogi«, ki so vplivali na Dajnkovo odločitev? Narečni prav gotovo ne, saj vzhodna štajersčina pozna le -ma. Verjetno se je Dajniku zazdelo, da bi se le preveč radikalno oddaljil, če bi pisal narečno -o, -a za deležnik preteklega časa in -ma v dvojini. — Kopitar pozna le dvojninsko končnico -va, prav tako se tudi Murko ne ozira na svoje narečje in piše dosledno -va.⁴⁴

Dajnko je ohranil narečne okrajšave v spregatvi pomožnega glagola biti v prihodnjiku mo, boš, de, ma, ta, ta, mo, te, do in trdi, da se te oblike prihodnjika uporabljajo v nenaglašanih primerih. Ne smemo prezirati teh oblik, trdi Dajnko, kakor ne smemo omalovaževati okrajšanih nenaglašanih zaimkov.⁴⁵ Murko sicer omenja skrajšane oblike prihodnjika, pač pa meni, da so le »one-mitve« (Verstummungen) pravilne oblike in so komaj omembe vredne (mo že pisal, namesto: bom že pisal).⁴⁶ Dajnkovi so pisali, razen Dajnka in Šerfa sama, redno le polne oblike prihodnjega časa glagola biti (Lah, Rižner).⁴⁷ Medtem ko Dajnko pozna le »sem« za prvo osebo sedanjika, dopušča Murko kranjsko varianto »sim«. Kopitar namreč dosledno rabi »sim«.⁴⁸ Zaradi štajerske oblike je Kopitar tudi napadel Primca (prim. str. 11). Miklošič se je zavzel za »sem« v Novicah leta 1853 (str. 338). Oblika »sem« je izmed vseh novih oblik najprej zmagala.⁴⁹

³⁹ Murko, nav. d., str. 32—33: »Die gesteigerten Beiwörter werden in ganz Steiermark eben so, wie die ungesteigerten abgeändert: lepšl, lepša, lepšo, lepše u. s. w. In Krain hingegen lict man vorzugsweise folgende Abänderung der gesteigerten Beiwörter: lepšl, lepšlga (männlich), lepšl, lepšl (weiblich), dvojina: lepšl, lepšl (za vse tri spole), množina: lepšl, lepšl (za vse tri spole). — Welt entfernt, über die Richtigkeit dieser beiden Abänderungsarten der gesteigerten Beiwörter, oder gar eine oder die andere verwerfen zu wollen, glauben wir doch hierüber auch unsere Meinung berufenen Schiedsrichtern zur Prüfung und Beurtheilung vorlegen zu müssen. Da das gesteigerte Beiwort uns denselben Dienste leistet, im Uebrigen denselben Sprachregeln unterliegt, und kurz, eben sowohl ein Beiwort ist und bleibet, als das ungesteigerte, so will es uns durchaus nicht klar werden, warum es gerade im gesteigerten Zustande abweichen, und das Unregelmässige dem Regelmässigen vorgezogen werden solle. Der Sprachgebrauch, dem man als dem Gesetzgeber der Sprachen nachkommen müsste, entscheidet hier nichts, weil beide Formen praktisch, im Munde des Volkes eine hier, die andre wo anders, gleich allgemein üblich sind. Die anderen Slawischen Dialekte, deren Uebereinstimmung grosses Gewicht, und in zweifelhaften Fällen einzig und allein zu entscheiden hat, und Logik, die das Regelmässige dem Unregelmässigen vorzuziehen gelehret, erklären sich für die regelmässige Biegung, der denn doch demnach, wenigst nicht ganz, wie Manche wännen, das Recht in Sprachlehren u. dgl. ihre Stelle zu behaupten, abzusprechen, sondern im Gegentheil als der richtigeren den Vorzug einzuräumen wäre.«

⁴⁰ Kopitar, Grammatik, str. 267.

⁴¹ Breznik, nav. d., str. 70.

⁴² Kopitar, Grammatik, str. 323.

⁴³ Dajnko, Lehrbuch, str. 194.

⁴⁴ Murko, nav. d., str. 70; Dajnko, Lehrbuch, str. 204, 211.

⁴⁵ Dajnko, Lehrbuch, str. 200.

⁴⁶ Murko, nav. d., str. 59.

⁴⁷ Prim. Anton Lah, Lesenl krležec ali pomoč v potrebi, v Radgoni 1835, str. 23; Vid Rižner, Nabirkl za miade krlistjane itd. v Gradcu 1828, str. 10; Anton Šerf, Predge na vse svetke itd., str. 326, 327.

⁴⁸ Kopitar, Grammatik, str. 316.

⁴⁹ Breznik, nav. d., str. 314.

Dajnko je poznal le tri čase: sedanji, prihodnji in pretekli. O predpreteklem času ni hotel slišati, menil je namreč, da je slovanski govoricci vsiljen. Če bi hoteli povedati o kakšnem dejanju, da se je izvršilo pred drugim dejanjem v preteklosti, kar je zelo pogosto v zgodovinskih pripovedih, potem vzamemo v prvem primeru perfektivni, v drugem primeru pa imperfektivni glagol, ki ga pa pogosto zamenjuje perfektivni glagol.⁶⁰ Očitno se je Dajnko oprl v svojem mnenju na mnenje Dobrovskega. Dobrovský namreč izraža predpretekli čas s pomočjo sestavljenih glagolov, ki dobijo svoj pomen po predlogih in natančneje določajo čas dogajanja (npr. když sme posnidali, wstaužil bratr do pokoje — ko smo se bili nazajtrkovali, je vstopil brat v sobo) — když sme posnidali — pomeni prav toliko kot »když sme byli posnidali«⁶¹. Kar je pri Dobrovškem sestavljen glagol s predlogom, to je Dajnku perfektivnost in imperfektivnost. Murko ima o predpreteklem času podobno mnenje kot Dajnko. Njemu pomeni predpretekli čas le neko vrsto okrepitev, potrditve, da je res tako, kot trdimo, vendar pojma predpreteklosti ne vključimo. Isto velja tudi za pogojnik »bil bi bil«, kar pomeni nekaterim pogojni način predpreteklega časa.⁶² V sintaktičnem delu slovnice govori Murko znova o pojmu predpreteklega časa. Kakor da je pozabil, kar je napisal o predpreteklem času v morfološkem delu slovnice, se sedaj približuje mnenju Kopitarja. Dodaja pa mnenje, da nedovršni glagoli ne morejo imeti predpreteklega časa le v preteklem času, a dobi pomen predpreteklega časa.⁶⁴ Murko je v obravnavanju glagolskih vrst posnemal Dobrovskega in tako sledil tudi Metelku.⁶⁵ Dajnko pa je v sistemu glagola zvesto sledil Kopitarju.⁶⁶ Kopitar je razdelil glagol na naslednje vrste: I. -am (delam), II. -ám (igram), III. -em (grizem), IV. -em (vrem), V. -ém (jem), VI. -im (motim), VII. -ím (vučim). Tretjo skupino je razdelil na 15 manjših skupin: 1. -bem (dolbem), 2. -dem (godem), 3. -jem (grejem), 4. -kem (pečem), 5. -lem (dremlem), 6. -mem (prejmem), 7. -nem (mahnem), 8. -pem (hropem), 9. -rem (berem), 10. -sem in -zem (grizem — odrašen, obnošen), 11. -šem (krešem), 12. -žem (ližem), 13. -tem (gnetem), 14. -vem (rujovem), 15. -čem (kličem). Sedmo skupino je razdelil na 13 manjših: 1. -bim (drobim), 2. -dim (budim), 3. -jim (pojim), 4. -lim (bolim), 5. in 6. -mim in -nim (germim, bobnim), 7. -pim (kropim), 8. -rim (storim), 9. -sim, -zim (gasim, jezim), 10. -šim, -žim (dišim, bežim), 11. -tim (hitim), 12. -vim (lovim), 13. -čim (molčim).⁶⁷

Dajnko je glagol takole razdelil: I. -am (delam), II. -em (grizem): 1. -bem (zebem), 2. -dem (bodem), 3. -gem (žgem), 4. -jem (klejem), 5. -lem (dremlem), 6. -mem (vzemem), 7. -nem (opomenem), 8. -pem (tepem), 9. -rem (berem), 10. -sem (nešem), 11. -šem (brišem), 12. -zem (grizem), 13. -žem (kažem), 14. -tem (pletem), 15. -vem (zvem), 16. -čem (dregečem), III. -im (vučim): 1. -bim (drobim), 2. -dim (blodim), 3. -jim (gnojim), 4. -lim (hvalim), 5. -mim (hrumim), 6. -nim (branim), 7. -pim (hropim), 8. -rim (dervarim), 9. -sim (brüsim), 10. -šim (grešim), 11. -zim (grozim), 12. -žim (dežim), 13. -tim (hitim), 14. -vim (krivim), 15. -čim (ločim).

Kopitar je razdelil glagol na sedem vrst, ločil je naglašene končnice od nenaglašanih. Dajnko ni ločil med naglašeni in nenaglašeni končnicami. Tako je dobil le tri vrste. Tretjo skupino glagolov na -em je Kopitar razdelil na 15 manjših skupin. Kopitarjeva tretja skupina ustreza Dajnkovi drugi skupini, ki jo je Dajnko razdelil na 16 manjših (Dajnko je namreč Kopitarjevo skupino na -sem in -zem razdelil v dve skupini in tako dobil število 16 v podskupinah). Podobno je Dajnko ravnal pri tretji skupini, kjer je napravil 16 podskupin iz trinajstih Kopitarjevih.

⁶⁰ Dajnko, Lehrbuch, str. 195.

⁶¹ Dobrovský, Lehrgebäude, str. 177.

⁶² Murko, nav. d., str. 59.

⁶³ Prav tam, str. 141.

⁶⁴ Kopitar, Grammatik, str. 327, 320.

⁶⁵ Murko, nav. d., str. 63.

⁶⁶ Dajnko, Lehrbuch, str. 203.

⁶⁷ Kopitar, Grammatik, str. 360 sl.

Ce bi bil Dajnko vedel za Jarnikov poskus iz leta 1812 »Bildung des Zeitwortes (Ein Versuch nach Dobrovskýs Methode)«, ki pa je ostal v rokopisu,⁵⁸ bi se bil morda le odločil, da tudi sam razdeli glagol po vzorcu Dobrovskega, tako pa je ostal pri Kopitarjevem mnenju.⁵⁹

Dajnko rabi veznik »da« in ga redno piše.⁶⁰ Šmigoc pozna samo »de«.⁶¹ Tudi Murko piše »de«: »vem, de pride, sim mu rekel, de me naj počaka«.⁶² V opombi pa pravi, da za »de« govorijo skoraj vsa Štajerska in mnoge pokrajine na Kranjskem »da«. Dajnkovi privrženci so omahovali med »de« in »da«, vendar so večinoma pisali »da«. Rižner v »Nabirki za mlade kristjane« piše: »Či se nagodilo bi, da pekel ne je lažnik«. »Vemda bomo dosti dobrega imeli... daj mi milost... de tote moje molitve ne so samo prazne besede«. »Vzadi vse tote besede globoko v' moje serce, da naj spoznam... Geni me, da dostikrat na mojo smert zmislím.«⁶³ Lah v »Lesenem križcu« pa piše: »da mu je mogočno bilo«,⁶⁴ a Šerf v »Predgah na vse svetke«: »... da je po pravici človečji rebič imenyvati«.⁶⁵

Veznik »da« je zmagal skupaj z drugimi »novimi oblikami« in je bil kmalu v splošni rabi.

Murko v svoji slovnici omenja večkrat Kopitarja in Metelka, navaja citate enega in drugega, Dajnka ne omenja. Vendar je bil Dajnko njegov inspirator. Razlog za nenavadni Murkov molk bi bil morda v tem, da je bil Dajnko v tistem času kaj malo priljubljen pri slovenskih »slavistih«. Videli smo, da je Murko znal vpeljati v slovenski knjižni jezik mnoge štajerske oblike, čeprav ni bil vedno dosleden in je večkrat iskal sporazumno rešitev, ali pa se, morda iz strahu pred Kopitarjem, oklenil kranjske oblike. V tistih spornih vprašanjih, kjer se je oklenil kranjske oblike, Murko ni imel uspeha. Za njim je prišel Miklošič in »nove oblike« so se uveljavile v slovenskem knjižnem jeziku. Brž ko se je to zgodilo, je bilo tudi Dajnkovega separatizma konec. Dajnko je moral sam čutiti, da ga je čas prerasel, zato je utihnil, sprejel sicer gajico, toda ostal trdovratno pri svojem prleškem — vzhodnoštajerskem narečju. Sicer pa to ni bilo več važno. Dajnko v poznejših letih ni več prav nič pomenil za razvoj slovenskega knjižnega jezika. Svojo vlogo je odigral. A ta vloga ni bila neznatna. Pomagal je, verjetno nevede in nehote, vključiti Štajersko definitivno v »rod slovenščine cele«.

VIRI IN LITERATURA

Anton Breznik: Razvoj novejšje slovenske pisave pa Levčev pravopis. DiS 1913, 1914, 1915.

Peter Dainko: Lehrbuch der Wändischen Sprache. Ein Versuch zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Slowenen. Grätz 1824.

Peter Dajnko: Abecedna knjižica na hitro inu lahko podvüčenje slovenskega branja. V Radgoni 1824.

Robert Auty: The linguistic work of Ignjat Alojzije Brlić (1795—1855). Filologija 3, Zagreb 1962.

Joseph Dobrovský: Ausführliches Lehrgebäude der Böhmischen Sprache, zur gründlichen Erlernung derselben für Deutsche, zur vollkommeneren Kenntniss für Böhmen. Prag 1809.

Joseph Dobrovský (1753—1953): Sborník studií k dvoustému výročí narození. Praha 1953.

⁵⁸ Siebinger, nav. d., str. 4.

⁵⁹ Kopitar, Grammatik, str. 312.

⁶⁰ Dajnko, Lehrbuch, str. 264.

⁶¹ Šmigoc, nav. d., str. 161.

⁶² Murko, nav. d., str. 119.

⁶³ Rižner, nav. d., str. 19, 34, 15.

⁶⁴ Lah, nav. d., str. 14.

⁶⁵ Šerf, nav. d., str. 1 sl.

- France Kidrič: Dobrovský in slovenski prepored njegove dobe. Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 7. Hist. odd. 1. 1930.
- France Kidrič: Zgodovina slovenskega slovstva. SM. Ljubljana 1929—1938.
- France Kidrič: Prešeren II. Ljubljana 1938.
- Jernej Kopitar: Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark. Laibach 1809.
- Jernej Kopitar: Slavische Sprache in Innerösterreich. Wiener allgemeine Literaturzeitung, Jahr 1813, 1018. sl. (v »Kleinere Schriften« — I.; hgbn v. Fr. Miklosich).
- Jernej Kopitar: Windische Sprachkanzel in Grätz. Vaterländische Blätter, Jahr. 1812, 481—2. (V »Kleinere Schriften« I., hgbn v. Fr. Miklosich.)
- Johann Koschan (Košan): Slowenischer AbC-Streit mit besonderer Berücksichtigung des Dajnko'schen Alphabets. Marburg 1890.
- Anton Lah: Leseni križec ali pomoč v potrebi. V Radgoni 1835.
- Ivan Macun: Književna zgodovina Slovenskega Štajerja. V Gradcu 1883.
- J. Marn: Jezičnik ali pomenki o slovenskem pisanju. Ljubljana 1873.
- Fr. Seraph Metelko: Lehrgebäude der Slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen. Nach dem Lehrgebäude der böhm. Sprache des Hrn. Abbé Dobrovský. Laibach 1825.
- A. Johann Murko: Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten. Grätz 1832.
- Janez Nepomuk Primž: Abezeda sa Slovenze, kateri se hozhejo Slovensko brati naužiti. V Gradcu 1812.
- Ljber calculorum gimnasii Marburgensis 1776—1813.
- Fran Ramovš: Kratka zgodovina slovenskega slovstva. Ljubljana 1935.
- Fran Ramovš: Karta slovenskih narečij v priložni izdaji. Ljubljana 1957.
- Vid Rižner: Nabirki za mlade kristjane itd. V Gradcu 1828.
- Slovenski biografski leksikon. Ljubljana.
- Sperans: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1939.
- Paul Jos. Šafařík's: Geschichte der südslavischen Literatur I. Praga 1864.
- Johann Leopold Schmigoz (Smigoc): Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre, durch viele Übungsstücke zum Übersetzen erläutert mit einer auserlesenen Sammlung von Gesprächen, und einem Radical-Wörterbuch versehen. Grätz 1824.
- Ljudmila Šedivý: Peter Dajnko (diplomsko delo).
- Anton Šerf: Predge na vse svetke itd. V Gradcu 1835.
- Janko Štebinger: Dobrovský in Slovenci. Izvestje c. kr. II. drž. gimnazije v Ljubljani 1903/1904.
- Karel Štrekelj: Historična slovnica slovenskega jezika. Maribor 1922.
- Stanko Vraz: Slovenska djela I. Prilredio Anton Slodnjak. Zagreb 1952.
- Zgodovina slovenskega slovstva I, II. Ljubljana 1956.
- Fran Zwitter: Nacionalni problemi v habsburški monarhiji. SM. Ljubljana 1962.

VLOGA PETRA DAJNKA V ZGODOVINI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Povzetek

SBL karakterizira Petra Dajnka kot filologa in nabožnega pisatelja.¹ Podobno mnenje zasledimo o Dajniku tudi v Zgodovini slovenskega slovstva.² Šafařík, ki je uporabil za zgodovino slovenskega slovstva Čopovo gradivo, je bil prvi strokovnjak, ki se je ukvarjal z Dajnikom. O Dajniku je zapisal, da je eden najplodovitejših in najzaslužnejših pisateljev Štajerske, njegova literarna prizadevanja je treba toliko bolj ceniti, ker je v svojem delu osamljen kot Jarnik na Koroškem.³ Ivan Macun je obžaloval v Književni zgodovini Slovenskega Štajerja, da je Dajnko prezgodaj utihnil, ker ga je potrla prepoved dajničice.⁴ J. Marn v svojem Jezičniku suhoparno ugotavlja, da je Dajnko spisal slovnico, prenaredel bohorščico »nekoliko po civilskih pravilih, pa nič kaj lepo«, pridobil si je nekaj somišljenikov, »ter je skoro potihnila« (dajničica).⁵ Karel Štrekelj govori o Dajniku kot o pomembnem slovenskem slovnicařju, čigar dediščino je prevzel Murko, a Miklošič se je v »svoji primerjajoči slov-

¹ SBL, I, 111.

² Zgodovina slovenskega slovstva, II, Lj. 1959, str. 51.

³ Šafařík's (Paul Jos.) Geschichte der südslavischen Literatur I, Prag 1864, str. 39.

⁴ Macun, nav. d., str. 83, 85.

⁵ J. Marn, Jezičnik ali pomenki o slovenskem pisanju. Ljubljana 1873, str. 13.

nici vedno primerno oziral nanjo« (na Dajnkovo slovnico).⁶ L. Sedivýjeva označuje Dajnka v svoji diplomski nalogi kot predstavnika štajerskih narodnih buditeljev.

Dajnko je bil torej dvoje v eni osebi: jezikoslovec in preroditelj. Če je bil Kopitar predvsem jezikoslovec in šele v drugi vrsti slovenski preroditelj, je bil Dajnko ves drugačen. Njemu je bilo slovniško delo le nadvse potrebno delo za razcvet narodnega preroda. Ker je mislil, da je od primerne jezikovne izobrazbe odvisen uspeh narodnega buditeljskega dela, je s toliko vnemo zaoral brazde prve vzhodnoštajerske slovnice.

Dajnko ni bil samostojni duh, zato je bil tudi vpliv njegovih sodobnikov izredno močan. Jezikovno se je izobraževal ne samo pri Šmigocu, ki bi ga morali označiti le za njegovega predhodnika, ampak tudi pri Kopitarju in Dobrovskem, ki sta bila hkrati njegova učitelja in idejna pobudnika. Ako bi ne bilo Kopitarja, bi najbrž ne bilo vzhodne štajersčine Dajnkovega formata. Vendar je Dajnko še računal z možnostjo kasnejše priključitve k enotnemu slovenskemu knjižnemu jeziku, zato je tu in tam v slovnici pustil vrata odprta širšim vseslovenskim jezikovnim vplivom (npr. v vprašanju končnega -l v del. pret. č.). Tako je tudi v predgovoru k slovnici omenil, da bo njegova slovnica razumljiva tudi tistim Slovincem, ki niso vzhodni Štajerci.⁷ Ako bi ne bilo Kopitarja, bi po vsej verjetnosti ne bilo dajntčice, saj je bil v tem pogledu vpliv Dobrovskega prešlaboten. Dajnko verjetno ni poznal spodbude Dobrovskega izza prvih let 19. stoletja, Dobrovský je namreč že v tisti dobi svetoval Slovincem, da uredijo črkopis in se v pisavi približajo Čehom. Kopitar se je zavedal svojega vpliva in svojih zaslug pri sestavi dajntčice, zato ni mogel in tudi ni hotel grajati Dajnka, prav tako kot tudi Metelku ni hotel ničesar očitati zaradi metelčice.⁸ Zanimiva je bila ugotovitev, da se je Dajnko v slovnici naslonil na Dobrovskega, prevzel njegovo metodo, posebno v besedotvorju, in prevzel od Kopitarja poleg pobude za nov črkopis le še njegovo pojmovanje razdelitve glagola, ker v slovenščini ni upal mimo Kopitarjeve razdelitve. Dobrovskega ideja se mu je zdela preveč revolucionarna, sklepamo pa tudi, da Dajnko ni poznal Jarnikovega poskusa delitve glagolskih vrst.

Dajnkov trud ni bil zaman. Čeprav se je zdelo v letih 1832—1838, ko je bila definitivno zaključena črkarska pravda na Štajerskem, da je bilo s tem obsojeno tudi celotno Dajnkovo delo s slovnico vred, kot je mislil takrat Dajnko, je vendar bodočnost pokazala, da je Dajnko vsejal dobro seme. Njegove ideje o deležu vzhodne štajersčine so postale v dobi »novoooblikarstva« ponovno aktualne. Do veljave jim je pomagal najprej Murko, nato pa Mikošič. Vraz je v tej štajerski »akciji« igral vlogo posrednika in informatorja. V pozni starosti, ko je bil Dajnko že odmaknjen vsemu literarnemu in jezikoslovnemu delu (ko je pisal in prevajal samo še nabožne pesmi za izključno cerkveno rabo), je bil priča, kako so se »nove oblike« (predvsem štajerske) zrasle v organično celoto vseslovenskega knjižnega jezika.

Dajnko bo ostal v zgodovini slovenskega knjižnega jezika pomembna osebnost, ki je posredno, a vendar aktivno pomagala ustvarjati moderni slovenski knjižni jezik.

DIE ROLLE PETER DAJNKOS IN DER GESCHICHTE DER SLOWENISCHEN LITERARISCHEN SPRACHE

Zusammenfassung

SBL charakterisiert Peter Dajnko als Philologen und religiösen Schriftsteller. Ähnliche Meinungen vertritt über Dajnko auch die slowenische Literaturgeschichte. Šafarik, der für die Geschichte der slowenischen Literatur Čops Sammlungen benutzte, war der erste Fachmann, der sich mit Dajnko beschäftigte. Er hat von Dajnko gesagt, daß er einer der fruchtbarsten und einer der verdienstvollsten Schriftsteller der Steiermark war; seine literarischen Bemühungen sollte man desto höher schätzen, weil er bei seiner Arbeit so einsam wie Jarnik in Kärnten war. Ivan Macun bedauerte in seiner Književna zgodovina Slovenskega Štajerja, daß Dajnko zu früh verstarb, als ihn das Verbot, sein eigenes Alphabet (»dajntčica«) zu gebrauchen, zu sehr bedrückt habe. J. Marn stellt in seinem »Jezičnik« einfach fest, daß Dajnko die Grammatik geschrieben und »bohorščica« (das Bohorič-Alphabet) »teilweise nach

⁶ Strekelj, nav. d., str. (17) 15.

⁷ L. Sedivý, nav. d.

⁸ Dajnko, Lehrbuch, str. IV.

⁹ Zgodovina slovenskega slovstva II, Ljubljana 1959, str. 28.

den cyrillischen Regeln, aber nicht schön« umgearbeitet hat; er soll zwar einige Gesinnungsgenossen gewonnen haben, aber »sein Alphabet ist bald verstummt«. Karel Štrelkelj nennt Dajko einen bedeutenden slowenischen Grammatiker, dessen Erbe Murko übernahm. Miklošič berücksichtigte in seiner vergleichenden Grammatik immer wieder Dajkos Grammatik. L. Šedivý aber charakterisiert in ihrer Diplomarbeit Dajko als Vertreter der steirischen Volksrenaissance.

Dajko war also in einer Person Philologe und Kulturträger. Wenn Kopitar vor allem Philologe und erst in zweiter Linie slowenischer Wiedererwecker war, so war Dajko von ihm grundverschieden. Ihm war die Mühe mit der slowenischen Grammatik für den Aufschwung der Volksrenaissance nötig. Da er meinte, daß von einer geeigneten Sprachausbildung auch der Erfolg um die Renaissance abhängig sei, schrieb er die erste oststeirische Grammatik mit solchen Eifer.

Dajko war kein selbstständiger Geist, deswegen war auch der Einfluß seiner Zeitgenossen auf ihn ziemlich groß. Er erhielt seine philologische Ausbildung nicht nur bei Šmigoc, sondern auch bei Kopitar und Dobrovský. Kopitar und Dobrovský waren seine Lehrer und Meister. Dajko rechnete mit einer Möglichkeit späteren Anschlusses an eine einheitliche slowenische literarische Sprache, deshalb ließ er auch hier und da die Tür für die breiteren allslowenischen Einflüsse offen (z. B. in der Frage des -l in Part. Praet.). So brachte er im Vorwort seiner Grammatik die Meinung zum Ausdruck, daß seine Grammatik auch denjenigen Slowenen verständlich sein möge, die von Geburt nicht Oststeirer waren. Kopitars Einfluß war entscheidend in der Frage des Dajko-Alphabets; in dieser Hinsicht war der Einfluß Dobrovskýs viel zu schwach. Sehr wahrscheinlich kannte Dajko die Anregungen Dobrovskýs zu Beginn des 19. Jahrhunderts nicht. Dobrovský hatte schon in jener Zeit den Slowenen geraten, ihre Schrift der böhmischen anzunähern. Kopitar wußte um seinen Einfluß und seine Verdienste bei der Verfassung des Dajko-Alphabets und deswegen wollte Dajko nicht tadeln, so wie er auch Metelko keine Vorwürfe machte. Es ist eine interessante Feststellung, daß sich Dajko in seiner Grammatik nicht an Kopitar, sondern an Dobrovský lehnte. Von Dobrovský übernahm er die Methode, besonders in der Morphologie, von Kopitar aber außer der Anregung für ein neues Alphabet nur seine Auffassung über die Einteilung der Zeitwörter, weil er sich in seiner slowenischen Grammatik doch nicht gegen die Kopitars Konzeption aufzulehnen wagte. Die Idee Dobrovskýs schien ihm zu revolutionär. Wir können aber auch erschließen, daß Dajko den Versuch Jarniks von der Einteilung der Zeitwörter nicht kannte.

Die Bemühungen Dajkos waren nicht umsonst. Obwohl es in den Jahren 1832—1838, als endgültig die Alphabetsstreitigkeiten in der Steiermark beseitigt wurden, schien, daß damit auch die ganze Arbeit Dajkos samt der Grammatik verurteilt wurde, zeigte die Zukunft, daß Dajko doch guten Samen gesät hatte. Seine Ideen wurden wieder aktuell in der Zeit der »neuen Formen«. Den »neuen Formen« verhalf Murko und dann noch Miklošič zur Geltung. Vraz spielte in dieser »steirischen Aktion« die Rolle eines Vermittlers. In seinem hohen Alter war Dajko dann Zeuge, wie die »neuen Formen« (besonders die steirischen) in das organische Ganze des allslowenischen literarischen Sprache einwuchsen.

Dajko wird in der Geschichte der slowenischen literarischen Sprache als eine hervorragende Persönlichkeit bleiben, die indirekt, aber doch aktiv, die moderne slowenische literarische Sprache zu schaffen geholfen hat.

Ivan Škafar

KOVAČIČEVI SPOMINI NA PREKMURSKO IZ LETA 1893

Študijska knjižnica v Mariboru hrani v svojem rokopisnem oddelku tudi rokopis Ms 152, katerega naslov je: *Fr. Kovačič, Spomini na Prekmursko — 1893. Motto: Morituri vos salutant!* — Rokopis ima 96 + (2) strani. Kovačič ga je daroval študijski knjižnici 4. decembra 1933.

V tisku omenja ta rokopis *Franjo Baš*, in to dvakrat. Najprej leta 1939 v razpravi »Prelat dr. Fran Kovačič«, v katerem govori o življenju in delu že pokojnega prelata, ki je umrl 19. marca 1939.¹ Baš našteva med naslovi po 1891 in pred 1893 zasnovanih študij in spisov mladega bogoslovca Kovačiča tudi »Najnovejši pojavi v slovstvu ogrskih Slovencev«. V opombi Baš dostavlja: »Iz namere, opisati sodobno slovstvo Prekmurcev, je napravil po primiciji daljše potovanje po Prekmurju, o katerem je zapustil poročilo v rokopisu, ki se nahaja danes v Študijski knjižnici v Mariboru.«² Namen tega Kovačičevega potovanja po Prekmurju je Baš očrtal z besedami: »Kot novomašnik je na svojem obširnem potovanju po Prekmurju od Veržaja do Dolnje Lendave in od Lendave do Cankove med prekmurskimi Mohorjani oživljal misel na zedinjeno Slovenijo, čeprav je radi narodnostnih prilik med prekmursko duhovščino in učiteljstvom nad bodočnostjo Prekmurja obupal ter opremil svoje Spomine na Prekmursko z mottom: *Morituri vos salutant!*«³

Iste leta (1939) še enkrat omenja Baš Kovačičeve Spomine na Prekmursko v svoji oceni moje knjižice »Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina«, ki je izšla v Celju 1937. Iz Spominov je vzel tudi nekaj podatkov o poverjeniku Mohorjevih knjig in učitelju v Črenšovcih Francu Rozmanu.⁴

Kot smo videli, Baš pravi, da je Kovačič potoval po Prekmurju »po primiciji« oziroma »kot novomašnik«. Kovačič je bil posvečen v mašnika 25. julija 1894, po četrtem letniku bogoslovja.⁵ Kmalu zatem, že 28. julija 1894, je bil imenovan za kaplana na Spodnji Polskavi.⁶ Po Baševi trditvi bi bil Kovačič potoval po Prekmurju že kot polskavski kaplan leta 1894, ker je v Prekmurju bil meseca avgusta. V resnici je Kovačič obiskal Prekmurje eno leto prej, leta 1893, kot pove sam v naslovu svojih Spominov. Kovačič je torej potoval kot bogoslovec, ko je končal tretji letnik bogoslovja.

Na tem potovanju je bil Kovačič v Prekmurju pet dni, to je od 8. do 12. avgusta 1893. Kovačič v rokopisu nima nobenih poglavij. V objavi rokopisa ga zaradi preglednosti delim na pet delov.

¹ F. Baš: Prelat dr. Fran Kovačič. CZN XXXIV/1939. Ponatis, 1—39.

² F. Baš, n. d., 4, op. 8.

³ F. Baš, n. d., 8.

⁴ CZN XXXIV/1939, 231. Ta Kovačičev rokopis omenja tudi Bogo Teplý v Panonskem zborniku (Murska Sobota, 1966) str. 311.

⁵ Sematizem lavantinske škofije za 1937. Maribor 1937, 295. — F. Baš, n. d., 2.

⁶ F. Baš, n. d., 2. — SBL I, 539.

1. Torek — 8. avgusta. Kovačič je zjutraj šel iz Veržeja. Pot ga je vodila v Dokležovje, Beltince, pod Lipo in v Črenšovce. Tu je pri šolskem upravitelju in kantorju Francu Rozmanu prenočil.

2. Sreda — 9. avgusta. Ta dan je Kovačič šel iz Črenšovca na Hotizo, v Kot, Dolno Lendavo in v Turnišče, kjer je v župnišču prenočil.

3. Četrtek — 10. avgusta. Iz Turnišča se je Kovačič napotil v Bogojino in prek Tešanovca in Moravca prišel v Martjance in tu v župnišču prenočil.

4. Petek — 11. avgusta. Iz Martjanca je Kovačič prišel v Mursko Soboto, na Tišino ter na Cankovo in prenočil v župnišču.

5. Sobota — 12. avgusta. Iz Cankove se je Kovačič prek Radgone vrnil domov v Veržej.

Kovačičevi Spomini na Prekmursko so zelo važni zato, ker nam dajejo dober, stvaren in neposreden vpogled v narodnostne, politične, verske, kulturne, prosvetne in šolske razmere v Prekmurju v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja. V tem desetletju so Madžari obhajali tisočletnico — »millennium« — svoje naselitve v panonski ravnini in so se zato s pospešenejšo dejavnostjo trudili, da bi posebno narodnostnim manjšinam vcepili v glavo in srce, da je na Madžarskem samo en narod — madžarski. V tem desetletju se je iz leta v leto krepila madžarizacija, ki je postajala vedno bolj nestrpna in vsiljiva. Njene zle sadove je Kovačič na svojem potovanju pogosto srečaval. Zdelo se mu je, da Prekmurci že tonejo v tujem, madžarskem morju. Zato tisti njegov pretresljivi moto: *Morituri vos salutant.*

Ali je bil Kovačič leta 1893 kot mlad bogoslovec dozorel, umsko in srčno usposobljen za takšno težko in odgovorno nalogo, ki si jo je naložil, ko se je odločil, da bo Prekmurje obiskal? Z gotovostjo moremo reči, da je bil za to poslanstvo zelo usposobljen. Razni podatki iz Kovačičevega življenja v bogoslovju o tem pričajo. Kovačič je prvi letnik bogoslovja študiral v Zagrebu (1890/91). V jeseni 1891 je prišel nadaljevat bogoslovne študije v Maribor.⁷ Že v tretjem letniku je zelo vidno in krepko pokazal svojo močno osebnost in organizacijski talent, to je bilo v šolskem letu 1892/93. Veliko pozneje, leta 1929, Kovačič takole pripoveduje o svojem delu v bogoslovju: »Z letom 1892/93 se pa začelja v društvenem in literarnem življenju mariborskih bogoslovcev 'novi vek', ki pomeni višek v društvenem in literarnem življenju mariborskih bogoslovcev... Na iniciativo Fr. Kovačiča se je leta 1892 poživilo literarno društvo, ki se je postavilo na širšo podlago kakor prejšnje. Leta 1893 si je društvo dalo ime 'Slomšek'... Temeljito proučevanje teoloških in filozofskih vprašanj, pisateljske in govorniške vaje, to je bil program novega literarnega društva... Omeniti je treba iz tega leta (1892) še ustanovitev društvene knjižnice. V letu 1893/94 in naslednja leta je 'Slomšek' vršil tudi važno prosvetno delo med narodom s tem, da je v narodno ogrožene kraje, zlasti med Prekmurce in med srednještajerske Slovence pošiljal slovenske knjige.«⁸

Kovačič je staro literarno društvo mariborskih bogoslovcev poživil kot tretjeletnik v novembru 1892 in postal njegov predsednik. Po prvem letu delovanja je občni zbor društva trajal kar tri dni, to je 11., 14. in 16. junija 1893.⁹ Med zborovalci na tem občnem zboru je bil tudi Anton Korošec, bogoslovec prvega letnika (1892—93). Predlagal je, naj bi bogoslovci šli med počitnicami med ljudstvo in budili narodno zavest in, kot poroča zapisnikar, polagal »udom na srce, da goje med ljudstvom misel narodnega zedinjenja, zedinjenja Slovenije, ki je prvi pogoj naše daljše bodočnosti«. Tej tako važni misli je predsednik Kovačič dodal: »Udje naj po svojih močeh delujejo za uresničenje te ideje, ne samo zdaj, ampak tudi pozneje ob vsaki priložnosti, ker zedinjenje Slovenije zaveden Slovenec ne sme nikdar iz misli pustiti. Mi je sicer ne bomo uresničili, ali pripomagamo lahko, da se uresniči. Ljudstvo treba na to pripraviti in ako bo ljud-

⁷ F. Baš, n. d., 1—2.

⁸ F. Kovačič: Lavantinsko bogoslovno učilišče v Mariboru. Spomenica ob sedemdesetletnici lavantinskega bogoslovnega učilišča v Mariboru. Maribor 1929, 34—35.

⁹ M. Munda: Zgodovinski pregled literarnega in društvenega življenja v mariborskem bogoslovju. Po zapiskih v »Lipici« in društvenem arhivu. ČZN XXIII/1928, 130.

stvo važnosti te ideje prepričano, zahtevalo bo samo, kar mu po naravnem pravu gre.«¹⁰

Kovačič je bil že kot bogoslovec ne le zelo zaveden Slovenec, ampak tudi velik Slovan. Že leta 1891 je v Domu in svetu izšel njegov življenjepis Andreja Kačiča-Miošiča.¹¹ Kovačič sam pravi leta 1932 o tem življenjepis, da je v njem tako poudarjal slovansko stališče, da »je avstrijska vlada osumila list panslavizma.«¹² V njem npr. Kovačič piše: »Kačič ni samo velik pesnik svojega naroda, on je tudi zaveden Slovan. Njegov veliki duh je gledal daleč čez one meje, katere je sovražna roka postavila med sinove iste matere ter tako razkosala ude jednega velikega telesa. On si je svest, da so vsi Jugoslovani brez razločka vere in političnega razdeljenja, bratje, ter da se le v vzajemni slogi in bratovski ljubezni zamorejo nadejati lepše bodočnosti. Kačič čuti, kako ogromno telo je Slovanstvo.«¹³

Visoko, vseh žrtev vredno nalogo sta postavila Kovačič in Korošec na občnem zboru v juniju 1893 pred bogoslovce: zedinjeno Slovenijo. Zdaj tudi razumemo, kaj je gnalo ravno predsednika »Slomska« mladega Kovačiča šc iste počitnice v Prekmurje. Če kdo, je bil on umsko, duševno in srčno pripravljen za tako pot. Vedel je, kaj hoče spoznati in kaj hoče doseči.

Način objave Kovačičevih Špominov na Prekmursko. — Ne objavljam celotnega besedila bodesečno in vmes dostavljam razne pripombe, pojasnila in dopolnila. Dobesedno pa priobčujem vse, kar nam pomaga, da dobimo pravi vpogled v razmere v Prekmurju v letu 1893; take, kakor jih je Kovačič osebno zaznaval. V navedkih je jezik Kovačičev, nikjer ga ne popravljam. Tako bolj čutimo slog in moč Kovačičevega izražanja.

Pri navedkih pristavljam stran Kovačičevega rokopisa.

IZ VERŽEJA V ČRENŠOVCE

Kovačič začenja svoj rokopis z razgledom z vrha Ljutomerskih in Radgonskih goric po Murskem polju in čez Muro do Lendave. Na ravnini leve strani Mure »stanujejo Prekmurci, katere drugod zovejo tudi Bohnece ali Bolehneci, sami se imenujejo Slovenci«. Te nazive za prekmurske Slovence ima Kovačič po Božidarju Raiču.¹⁴ »Kot mejaš« — pravi Kovačič — »sem že od mladih nog poznaval Prekmurce, ker na Murskem polju lahko vsak dan občuješ s Prekmurci, saj ravno oni zalagajo naše gospodarje ob meji s hlapci in deklami. — Že od nekdaj me je mikalo spoznati to zemljo, iz katere toliko siromakov prihaja čez mejo s trebuhom za kruhom« (2).

Že več let je Kovačič o tem razmišljal, da bi šel v Prekmurje. Pa se ni odločil. »Zadrževalo me je sto zaprek: sorodniki, znanci, prijatelji, silna vročina, prazna mošnja in tudi — strah pred Madžari! — Ni vam šala potovati na Madžarsko, zlasti Slovincu — in med slovensko ljudstvo! Lahko ti ujde čez zobe kaka nepotrebna beseda in potem gorje tvoji koži!« (3) — V potrdilo te misli Kovačič pripoveduje o težavah, ki jih je imel v šopronski županiji hrvatski pisatelj Franc Kurelac leta 1848. Prišel je celo v zapor.¹⁵ (3—4)

Končno se je Kovačič le odločil v avgustu leta 1893, da gre v Prekmurje. »Dne 8. vel. srpana (= avgusta) me je veržecjski brodar za tri avstrijske krajcarje prepeljal čez Muro na Ogrsko«. Brodar mu je »priporočil nekoliko gostoljubnih ogrskih župnikov«. Na poti v Doklečovje je Kovačič razmišljal o Muri, ki rada spreminja svojo strugo in so zato zaradi obmejnega ozemlja nastali prepiri med štajerskimi in prekmurskimi občani. »Tako je že več let tekkel pre-

¹⁰ M. Munda, n. d., 130—131. Podčrtal Iv. Skafar.

¹¹ F. Kovačič: Andrej Kačič-Miošič. Dom in svet IV/1891, 26—30, 74—76, 127—132.

¹² SBL I, 540.

¹³ F. Kovačič, n. d., 130.

¹⁴ B. Raič: Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. NKLMS za 1868, 54. Navajam: Črtice.

¹⁵ F. Kurelac: Jačke ili narodne pisme prostoga in neprostoga puka hrvatskoga po župah šopronskoj, mošnjaškoj i željeznoj na Ugrih. Zagreb 1871. XL—XLVI.

pir zaradi meje med bunčko, veržejsko in sosednjimi ogrskimi občinami. Naposled je vlada vzela to stvar v roke in pred dvema letoma se je končno določila meja med štajerskimi in ogrskimi občinami. Dobiček so imeli Ogri, vendar še tudi naše občine imajo ono stran Mure svoje zemljišče. Vobče so se Ogri, kolikor mi je znano, v poldrugem stoletju daleč na našo stran pomaknili. V turških časih je naše zemljišče segalo daleč čez Muro — blizu Belotincev, ki so kaki dve uri od Veržeja. Po odhodu Turkov so si Ogri prilastovali kos za kosom o čemer se še danes nahajajo spisi v veržejskem občinskem arhivu« (6). — Ta Kovačičeva trditve, da je namreč veržejska zemlja v turških časih segala prek Mure blizu Beltincev, seveda ne drži. Možno je le, da je v tistem času, ko je Mura tekla v bližini dokležovske cerkve po strugi, ki se še danes imenuje »stara Mura«, segala veržejska zemlja do te struge, dalje pa ne.

O *Dokležovju* Kovačič pravi, da ima kakih 80 hiš, cerkvico posvečeno madžarskemu kralju sv. Štefanu in spada v beltinsko župnijo. Vas je znamenita po sejmu, ki je 20. avgusta. »V tej vasi se meša štajerski značaj z ogrskoslovenskim, prevladuje vendar poslednji.« Prekmurske vasi imajo »veliko sličnost« s hrvaškimi. Štajerske vasi so »goste in majhne« prekmurske so večje. »Mislim, da to prihaja od zadružnega življenja, katero se je tudi pri ogrskih Slovencih — seveda nepopolno — ohranilo do najnovejšega časa.« Vas je precej trpela v času madžarske revolucije leta 1848, ko so vstahi tudi pri Dekležovju hoteli priti prek Mure. »Vodil jih je neki madžarski grof, katerega so pozneje v belotinskem gradu vjeli in obesili.« Na štajerski strani so bili v Veržeju zbrani vojaki poveljnika Nugenta. Strelji iz njihovih topov so madžarske vstaše pregnali, vendar so poškodovali mnogo hiš v Dokležovju.

Beltinci. — Grede proti Beltincem je Kovačič obširneje razmišljal o treh nadlogah Prekmurcev. Te so: Židi, pravdarska strast in delitev zemlje na vse otroke. Tako se njive vedno bolj drobijo v manjše kose. (7—11). Beltinci »štejejo kakih 250 hišnih števil«. Odkod ime? Po Raiču povzema: »Belotinci je pristno slovensko od priloga bel -a -o, od katerega je nastalo na isti način, kakor naši štajerski Slabotinci od slab.«¹⁶ O cerkvi pravi, da stoji nekako sredi trga in je postavljena leta 1733. »Ravno takrat so na epistelski strani prizidavali novo kapelo na stroške belotinskega grofa, kjer bo tudi obiteljska grobnica. Pri izkopavanju so našli mnogo kostij, iz česar je sklepati, da je ondi že pred bila menda kaka kapela, okoli kapele pa pokopališče, kakor je bila v prejšnjih časih navada.

Cerkev je znotraj dosti prostorna in čedna, ali posebnih znamenitostij nima. Po stenah je mnogo mrtvaških plošč, po katerih čitamo največkrat ime domače rodovine Ivanoczi in pa grofov de Gyika. Nekoliko korakov od cerkve je grofovska graščina, sedaj lastnina grofa Zichy, ki je tudi patron belatinske cerkve. Grof je dober katoličan. Po mišljenju je seveda korenit Madžar.« (11—12) Bil je to grof Zichy Agoston (1852—1925), ki je bil dosmrtni član madžarske zgornje zbornice, guverner Reke in višji dvorni maršal. Veliko je potoval. Bil je v južni, srednji in vzhodni Aziji, v Združenih državah Severne Amerike ter v Kanadi. Svoje izsledke in vtise je opisal v sedmih knjigah.¹⁷ Beltinski cerkvi je dal prizidati stransko ladjo in kapelo Ave Maria (grobnico) z renesančno Madono v reliefu in bogatim novim kamnitim oltarjem. Cerkvi je dal učinkovito baročno zunanjščino, trg ob njej je okrasil z benečanskim »pozzom« in posnetkom stebra na piazzetti v Benetkah. Po načrtih dunajskega arhitekta barona Ferstela je dal ob stari cerkvi v Turnišču pozidati triladijsko baziliko.¹⁸

O beltinskih dušnih pastirjih pravi: »Župnikoval je v Belotincih do leta 1860 vrl Slovenec Kutič, ki je marljivo širil med ljudstvo knjige, kolikor jih je bilo v prekmurskem razrečju. Za njim je prišel poštenjak — Slovenec *Marko Žizek*, ki je prav po očetovsko skrbel za uboge prekmurske Slovence. Pisatelj

¹⁶ B. Raič: Črtice, 74.

¹⁷ F. Gumilar: Beltinski zemljiški gospodje. Mladi Prekmurec III/1938—39. Murska Sobota, 25—26.

¹⁸ F. Stelc: Umetnost v Slovenski krajini. V: V. Novak: Slovenska krajina, zbornik. Beltinci 1935, 26. NavaJam: Novakov zbornik 1935.

ni bil. Zadnja leta svojega življenja je preživel v pokoji v Sombotelju ali Sobotišču. Bil je ud ‚Maticе Slovenske‘ in Mohorjeve družbe. Za njim so pa dobili Belotinci ‚pisanega‘ očeta. Somboteljski vladika jim je poslal za župnika trdega Madžara, dasiravno so v belotinski župniji — razven nekaterih Judov — sami Slovenci, ki večinoma ne razumejo madžarski. Kakšno je bilo to pastirstvo, naj sam Bog zna! Ako je imel kmet kaj opraviti z župnikom, morala je kuharica tolmačiti. Še večja nevolja je bila s pridigo. Župnik si je madžarski sestavil pridigo, učitelj mu je preložil v slovenščino, potem se jo je naučil kakor papiga in — šel na prižnico. — Sedaj že gre lažje, ker se je nekoliko priučil jeziku, ali vladika je spet poslal za kaplana moža, ki ni zmožen slovenščine. — To je križ za ljudstvo in višjo cerkveno oblast. Ne smemo misliti, da škof iz zlobe tako ravna; ne, ampak ne more si drugače pomagati. Nedostaje mu duhovnikov slovenščine zmožnih.« (12—13)

Ta župnik je bil Madžar Tóth László, rojen 9. oktobra 1847 v kraju Rábabogyoszló in v mašnika posvečen 10. avgusta 1875. V Beltincih je bil župnik od marca 1888 do smrti dne 14. januarja 1900.¹⁹ Tóthov naslednik v Beltincih je postal prekmurski pisatelj Peter Kolar.²⁰

Kovačič zgoraj pravi, da je vladika spet poslal v Beltince za kaplana človeka, ki ni zmožen slovenščine. Bil je to Rudolf Bednarik, ki pa ni bil po rodu Madžar, ampak Slovak. Rojen je bil 30. avgusta 1867 v kraju Dobra-Woda. Kakor so pred prvo svetovno vojno prišli nekateri Čehi v mariborsko bogoslovje in pri nas pastirovali, tako so prišli nekateri Slovaki v somboteljsko bogoslovje. Bednarik je bil posvečen 15. julija 1892 in je ves čas služboval v Prekmurju. Po krajšem delovanju v Črenšovcih je prišel 1. novembra 1892 za kaplana v Beltince in tu je bil do 31. decembra 1894. Umrl je 23. junija 1937 kot župnik v Gornji Lendavi.²¹ Kot Slovak se je seveda tudi Bednarik moral v Beltincih v začetku veliko truditi, da je mogel pridigati v prekmurščini.

Ob tem beltinskem primeru Kovačič razmišlja, zakaj v Prekmurju ni dovolj domačih slovenskih duhovnikov in prihaja do sklepa: revni ljudje ne morejo svojih otrok dati študirat, bogati pa v šolah pozabijo na slovenski jezik. V spomin mu pride, kakšno rešitev je nekaj desetletij prej predlagal Božidar Raič. Njegova predloga sta bila: priključiti Prekmurje k lavantinski škofiji in ustanoviti v Ljutomeru nižjo gimnazijo.²² Madžarska krona, odgovarja Kovačič, ne bi dovolila priključitve Prekmurja k lavantinski škofiji, ker tu odločata »šovinizem in polovičarstvo... Prekmurci so bili do leta 1777 pod zagrebško škofijo, katera jim je pošiljala duhovnike, ki so bili vsaj hrvaščine večji. A leta 1777 je Marija Terezija ustanovila somboteljsko škofijo in od tega časa so Prekmurci popolnoma v madžarskih rokah. Še manj mogoča je druga misel Raiča, da bi se namreč v Ljutomeru ustanovila nižja gimnazija, v katero bi tudi Prekmurci zahajali. Toda kaj bi jim to pomagalo? Razume se samo po sebi, da bi ta realna gimnazija bila nemška; in četudi bi se učila slovenščina, kdo bo pa Prekmurce učil madžarski? Brez madžarsščine pa ne morejo iti na svoje višje gimnazije, niti v bogoslovje in tudi pozneje ne morejo kot duhovniki služiti brez madžarskega jezika.« (14—15)

Po vseh teh razmišljanjih prihaja Kovačič do zaskrbljujočega sklepa: »V današnjih razmerah torej za Prekmurce ni druge pomoči, kakor da narodno propadejo, da se pomadžarijo, ker v sedanjih prekmurskih ljudskih šolah se mora vsak srednji talent zadušiti in postane nesposoben za daljne nauke. Prekmurcem na vsak način preti pogin, ako se razmere kmalu ne spremenijo!« (15)

»Ko smo ravno v Belotincih, nadaljuje Kovačič, moramo se spomniti moža, ki ima zasluge za slovensko prekmursko slovstvo in kateremu je v Belotincih

¹⁹ Gy. Géfln: A szombathelyi egyházmegye története III. Szombathely 1935, 430. — Navajam: Géfln.

²⁰ J. Slebinger, Kolar Peter, SBL I, 490. — Géfln, n. d., 202.

²¹ Géfln, n. d., 30. — F. Lukman: Nekrologij svetnih in redovnih duhovnikov lavantinske škofije. Maribor 1959. 45. Navajam: Lukman, Nekrologij.

²² B. Raič: Crtlce, 69, 75.

zibelka tekla.« Ta mož je Jožef Košič. To napako povzema po Raiču.²³ Košič je namreč bil rojen v Bogojini. Po Raiču Kovačič našteva Košičeva dela: Kratki návuk, Zobriszani Szloven, Zgodbe in Križno pout. »Zal, da nisem mogel dobiti nikakšnih poročil o njegovem življenju. Bil je pošten Slovenec, ki se je mnogo trudil za omiko in prebujenje svojega ljudstva.« (15)

»Malo ima sicer prekmursko slovstvo delavcev in njihovi proizvodi niso kaj posebnega, vendar so vsega spoštovanja vredni možje, kateri so imeli srce za svoj narod, kateri so čutili njegovo potrebo. Vredno je, da se ohrani njih spomin in dobro bi bilo, da bi se zbrale črtice o njihovem življenju, katere je pa jako težko dobiti.

V narodnem oziru so belotinski župljani najbolj zavedni med Prekmurci in tudi najbolj omikani. Nekoliko je temu povod to, da so najbližji sosedi štajerskih Slovencev, največ zaslug za to pa ima njih blagi nekdanji župnik Žižek. Tako delo jednoga dobrega moža rodi stoterni sad že v poznih rodovih, kakor prav pravi Göthe v svojem Torquatu Tassu:

Die Stätte, die ein guter Mensch betrat,
Ist eingeweiht, nach hundert Jahres klingt
Sein Wort und seine That dem Enkel wieder.

Leta 1880 je bilo v Belotincih 36 Mohorjanov, med temi župnik Žižek, kapelan Horvat Josip in učitelj Horvat Martin. V Letopisu Matice Slovenske od leta 1869 sem našel tri matičarje v Belotincih: župnika, kapelana Žemljiča Štefana in učitelja Murkoviča Jankota. Ti trije so mnogo storili za belotinsko župnijo. Župnik in kapelan sta v materinščini poučevala odrasle in otroke ter jim vlivala ljubezen do čitanja, a učitelj Murkovič je gojil narodno glazbo in pctje. — Dandanašnji nima M. Sl. (= Matica Slovenska) na Prekmurškem nobenega uda. Mohorjevi družbi pa so Belotinci tudi po odhodu blagega župnika Žižka ostali zvesti. Župnijski poverjenik je navadni kmet. Leta 1891 je bilo 40 udov, 1892 59, 1893 83 a letos so se skrčili na 72. Vobče ima ta župnija največ udov, čemer se je res čuditi, ker ni ne duhovnika, ne učitelja, ki bi nagovarjal kmete za družbo.« (16—17)

V teh letih je bil poverjenik Mohorjevih knjig za beltinsko župnijo beltinski kmet Jožef Baša²⁴, oče Ivana Baša, ki je po Plečnikovih načrtih kot župnik v Bogojini v tej vasi zgradil čudovito cerkev; in oče Jožefa Baša, prekmurskega pesnika Miroslava.

»V Belotincih sem se mudil le kratek čas, ker mi je ta trg že od prej bil znan. Da so tudi Belotinci z Židi dobro preskrbljeni, razume se samo po sebi.« (17)

Lipa. — Kovačič se torej ni dolgo mudil v Beltincih. Hitel je naprej. Do kosila je hotel priti v vas Lipo in obiskati svojega znanca. »Svet je proti Lipi nekoliko valovit ... manj ploden ... šume nikjer. V teh krajih je vsled tega velika stiska za drva, morajo jih dovažati Bog vé odkod, tako da voznja več stane kakor sama drva. Ljudstvo ima premalo zemljišča za kruh, zatorej ne more zasajati šum«. Lipa. »Kako lepo slovensko ime je to!« — A napis na deski pred vasjo: »Lippa«. »Vobče so napisi na Prekmurškem vsi brez izjeme, javni in privatni, madžarski.« V vasi je bil lepo sprejet, pot do znančeve hiše mu je pokazala hčerka nekega kmeta. »Vobče so Prekmurci jako uljudni, prijazni in gostoljubni.« V gostiteljevi hiši se je Kovačič pozanimal tudi za knjige. »Našel sem pri njem obilo slovenskih molitvenih knjig, a v prekmurščini samo jedno, namreč Borovnjakovo ‚Duhovno hrano‘. O tem gospodu bomo pozneje obsirneje govorili, za sedaj omenjam, da je on sedaj jedini prekmurski pisatelj.« — Kovačič priporoča, da se za potovanje pripravi načrt, ter se »duševno pripravi«, da človek bere o krajih, kamor potuje. »Jedini spis o Prekmurškem je Raičev v Letopisu Matice Slovenske 1869, ki je dober za to, ker je jedini, sicer

²³ B. Raič: Črtice, 61—63.

²⁴ Koledar Mohorjeve družbe za leto 1891, 113; 1893, 144; 1894, 144.

je pa dosti površen. Najdragocenejše so v tem spisu črtice o prekmurskih pisateljih.«²³

»Lipa pripada turniški župniji in ima jednorazredno šolo, seveda madžarsko.«

Kovačič je posvetil svojo pozornost tudi hišam v Prekmurju. »Hiše so večinoma lesene, preproste, a ravno zato zanimive. Ko bi kdo pisal o našem domačem stavbarstvu, našel bi na Prekmurskem obilo gradiva. Tukaj še nahajamo stare slovenske hiše, kakoršnih na štajerski strani, zlasti na Murskem polji ni mnogo. Kjer je več šum, so kože lesene, po drugodi pa spletene ali pa iz blata. Pri poslednjih bi človek mislil, da so zidane. Okna so majhna, imajo posebne okraske, ki so pri starejših kočah povsod jednaki in ravno zato značajni. Spreddaj ,na svislih' molita dva bruna naprej, navadno lepo zaokrožena. Strehe so visoke in strme — rekel bi v gotičnem stilu — z velikimi kapovi, večinoma slamnate, semtertja tudi iz trstja. Na oglih in na slemenu imajo čudovito debele robove. Starejše hiše so brez dimnikov, iz kuhinje se širi dim po vseh kotih in izhaja na vse luknje, kolikor jih je tesar pustil. Hiše so navadno obrnjene s prednjim delom na ulico. Notranjosti ne bom popisoval natančneje, ker ni znanega razločka med našimi lesenimi kočami. Stene so znotraj okrašene s podobami, kakor pri nas, ali navadno so te podobe namazane na steklo, kakoršne že se tudi pri nas tu in tam najdejo, vendar mnogo redkeje kakor na Prekmurskem. Najvažnejša hišna shramba je škrinja, okrašena z vsakovrstnimi, časi prav okornimi figurami. — To ti je prekmurska starinska hiša. V novejšem času tudi zidajo poslopja, ali streha je navadno slamnata, ker zidajo časi s surovo opeko ali pa z blatom in bi torej pretežka bila streha iz opeke.« (17—20)

Črenšovci. — Popoldne je prispel Kovačič v Črenšovce. Odkod to ime?

Po Raiču povzema Kovačič, da ime te vasi izhaja iz slovenske besede »črensa«.²⁴ »Vobče imajo prekmurske vasi prav lepa slovenska imena. Čudil sem se, da še jih Madžari pusté, ker po Slovaškem in po Međimurju so v novejšem času slovanska imena zamenjali z novimi — čisto madžarskimi.« Tudi v Prekmurju so je Madžari zamenjali.

»Črenšovci imajo 126—130 hiš, dvorazredno šolo, pošto in župno cerkev. Mene je najbolj zanimala velikanska župna cerkev, ki se od daleč, zlasti iz Slovenskih goric kaj lepo vidi.« Kovačič je hotel vanjo stopiti, pa je bila zaprta. Šel je v župnišče. Župnika ni bilo doma, odšel je v Veszprém. Kaplan je bil na sprehodu.

Ker je Kovačič vedel iz Mohorjevega koledarja za črenšovskega poverjenika Mohorjevih knjig, za »narodnega učitelja« Franca Rozmana, je vstopil v šolo, potrkal, odprl vrata in pred njim je stal »človek srednje postave, močnega telesa, polnega rudečega obraza in skrbno počesanih las z velikansko pipo v roki«. Kovačič se predstavi. »Na to mi pove, da je tudi on Štajerec in sicer iz Berkovec v župniji Sv. Jurija na Ščavnici. . . Na mizi je ležala zadnja številka Rimskega katolika in Dom in Sveta.« Rozman mu je predstavil »sina frančiškana, ki je nekaj let pred menoj študiral na varaždinski gimnaziji. Bil je nekaj časa duhovni pomočnik na Hrvaškem, a sedaj se je moral vrniti v samostan v Čakovec in je zato še prej obiskal svoje starše. Mladi pater je navdušen Hrvat, a tudi slovenski dobro govori in drži vse boljše slovenske liste. Tudi oče, dasi že prileten mož, je navdušen Slovenec. Takega moža bi trebalo z lučjo iskati po belem dnevu na Prekmurskem.« (21—24)

»Pripovedoval nam je svoje anekdote iz tistega časa, ko je bil še ,kantnar' na Štajerskem. Ob času absolutizma se je preselil na Ogrsko in vzorno opravlja svojo učiteljsko službo.

Ljudske šole so bile na Ogrskem pred absolutizmom prav primitivne. Kjer je vobče bila kaka ljudska šola, bil je učitelj navaden kmet, ki še sam ni znal prav brati in pisati. A dunajska Bachova vlada je napela druge strune. Sporočila je takim učiteljem, da naj gredó se učiti, ali pa krave past; večina jih je

²³ B. Raič: Prekmurski knjižniki pa knjige. LMS 1869, 57—84.

²⁴ B. Raič: Črtice, 72.

izbrala poslednje. Vlada je namreč vpeljala v šole tudi nemški jezik, a to Ogru ni šlo v glavo. Vsled tega je iz Štajerskega odšlo mnogo mlajših učiteljev na Prekmursko, ker jim je vlada tudi določila dobro plačo, dočim so na naši strani osobito tako zvani 'kantnarji' prav pičlo živeli. Do najnovejšega časa je bilo na Prekmurskem mnogo naših rojakov učiteljev, a sedaj jih je že skoro vse smrt pokosila. Ti možje so imeli srce za ondotno slovensko ljudstvo, bili so vsaj natihem zavedni Slovenci, ki so mnogo storili za Prekmurce. Zato tudi nahajamo v prejšnjih letih toliko prekmurskih učiteljev v Mohorjevi družbi, dočim so sedaj prav redki. Njih nasledniki so pravi veliki Madžari, vzgojeni v novem duhu, ki delujejo kot pionirji madžarizacije med slovenskim ljudstvom.

Dandanašnji ljudske šole na Prekmurskem so popolnoma madžarske, po nekaterih krajih so učitelji trdi Madžari. Tukaj je ista neprilika kakor pri duhovščini, namreč da se domačih sinov premalo šola. Na učiteljiščih madžarskih se prav nič ne ozirajo na druge jezike, še celo dobro se jim zdi, ako pripravniki pozabijo svoj jezik, ker so potem primorani v madžarščini poučevati. Jako natančno se gleda na to, kako otroci v madžarščini odgovarjajo, od tega je odvisno, da učitelj dobi pohvalo ali celo nagrado, ali pa ukor. Otroci se učé na izust kakor papige, ne da bi kaj razumeli. A najhujše je to, da se v novejšem času celo katekizem madžarski uči. Lahko si vsak misli, kakšen sad je od vsega tega!

Otroci govore doma le slovensko in kadar izstopijo iz šole, izkadi se jim iz glave ves nauk, katerega so jim učitelji vtepli v glavo. Škoda na času in denarju, ki se potroši za take šole. — Madžar hoče, da vsak ogrski državljani govori madžarski in temu se morajo ukloniti vsa pedagoška načela.

Še pri nas nečejo nekateri spoznati, da ni namen ljudske šole učiti jezike, na Madžarskem pa še manj. Madžarska država priznava le jeden narod in jeden jezik in to je madžarski, vse druge narode prezira, kakor bi jih ne bilo. — Prav v tem smislu se je izrazil bivši ministrski predsednik Koloman Tisza, ko je zatrl 'Matico Slovaško'. V pravilih tega društva je bilo ustanovljeno, da, ako bi društvo propadlo, se mora njegovo premoženje porabiti za potrebe slovaškega naroda. Tisza je tedaj lakonično rekel: 'Tega naroda na Ogrskem ni' — ergo — slovaški denar je šel v madžarske žepce.

Lahko si mislimo, kakšna muka je taka šola za vestnega učitelja samega. V šolo dobi na pol divjega šestletnega otroka, tedaj prvo leto ga komaj priuči nekoliko uljudnosti, da postane sposoben za kak pouk. Potem se začne nauk z blaženo madžarščino, o katerej je prej otrok ravno toliko vedel, kakor slepec, kaj je barva. Treba dalje v obzir vzeti, da otroci po letu jako izostajajo in še poleg tega imajo tri mesece prosto, namreč spomladi, kadar se turščica okopava in pa dvomesečne počitnice od 30. rožnika do 1. kimovca.

Po zimi zopet manjka jednemu suknja, drugemu čevlji, tretjemu klobuk, nekateri pa zaradi bolezní ne morejo prihajati v šolo. In v taki šoli naj bi učitelj kaj dosegel! Tu je res učenik mučenik, učenec pa mučenec.

Tako mi je opisoval sam g. Rozman svoje težave. Pred kakimi desetimi leti je neki bilo bolje, ker se je pouk smel držati v materinščini in tudi od učitelja se ni zahtevalo, da bi mogel biti popolnoma večš v madžarščini. A naenkrat je prišla kakor blisk iz vedrega neba vladina naredba, da morajo vsi učitelji položiti izkušnje iz madžarskega jezika, sicer izgubé službo. To je bilo posebno hudo za one, ki so na Štajerskem dovršili šole. Stari možaki so morali iti v jednoletni tečaj, da so se usposobili za madžarski jezik.« (24—27)

Zakonski člen XVIII iz leta 1879 je določil, da po 30. junijem 1882 ne bo prejel učiteljske diplome, »ki si madžarskega jezika v besedi in pismu toliko ne prisvoji, da bi ga mogel in ljudski šoli poučevati«. Leta 1879 je bilo na Madžarskem 2616 takih učiteljev, ki niso znali madžarski. Že tega leta je bil v štirih mestih jezikovni tečaj za madžarski jezik, katerega se je udeležilo 937 učiteljev. Taki tečaji so bili še naslednja leta na mnogih krajih.²⁷

²⁷ J. Regöb: Az elemi népoktatás Vas megyében 1867—1890. Szombathely 1966, 166, 171—172.

»G. Rozman je pripovedoval prav zanimivo to svoje dijakovanje. Njegov sin je bil takrat v četrti gimnaziji, on pa v 4. tečaju učiteljsišča v Pešti; tako sta si oče in sin dopisovala svoje dijaške zgodbe!

Madžari prav skrbno odvrčajo od slovenskega ljudstva vse, kar bi moglo ovirati madžarizacijo. Posebno neki prežé na Mohorjeve knjige. Celo duhovniki jih preganjajo. V starejših koledarjih nahajamo med udi več prekmurskih župnikov in kaplanov, a mlajši duhovniški naraščaj je popolnoma prepojen z madžarskim duhom in v letošnjem koledarju sta samo dva duhovnika iz Prekmurskega.« (27)

V sedemdesetih in osemdesetih letih devetnajstega stoletja se med mohorjani res omenja lepo število prekmurskih duhovnikov in učiteljev. Več ali manj časa so bili mohorjani tile duhovniki: Štefan Zemlič, kaplan v Beltincih in pozneje župnik na Dolnjem Seniku; Jožef Šiftar, župnik v Gornji Lendavi; Štefan Veren, župnik pri Sv. Heleni (v Pertoči); Vendelin Ratkovič, župnik pri Sv. Juriju (Rogaševci); Jožef Kodela (Ivanóczy), kaplan na Tišini in na Gornjem Seniku ter ž. upravitelj v Pečarovcih; Jožef Bagáry, kaplan v Soboti in župnik v Martjancih; Marko Kovačič, župnik v Črenšovcih; Franc Gašpar, kaplan na Tišini in nato kaplan ter župnik v Soboti; Ivan Kaus, kaplan pri Sv. Juriju in na Tišini; Jožef Borovnjak (starejši), župnik na Cankovi; Jožef Borovnjak (mlajši), kaplan v Gornji Lendavi; Aleksander Jambrikovič, župnik pri Sv. Sebeščanu (Pečarovci); Jožef Horvat, kaplan v Beltincih; Štefan Reisar, župnik v Bogojini; Karel Fodor, kaplan na Gornjem Seniku in nato župnik v Gornjih Petrovcih; Karel Markovič, kaplan v Beltincih; Franc Miholič (kaplan, Tišina); Franc Ivanocy kot bogoslovec in kaplan v Soboti; Ivan Prša, kaplan v Gornji Lendavi, župnik na Dolnjem Seniku; in Jožef Čarič, župnik pri Sv. Juriju.²⁸

Izmed prekmurskih učiteljev so bili v istem času mohorjani: Mihael Jambrikovič, učitelj na Cankovi; Jurij Šadl, učitelj pri Sv. Heleni (Pertoča); Blaž Štercin, učitelj v Gornji Lendavi; Nikolaj Ficko, učitelj na Cankovi; Štefan Bunderla na Gornjem Seniku in pozneje pri Sv. Sebeščanu, Jožef Puhan v Soboti, Franc Rozman v Črenšovcih, Martin Horvat v Beltincih, Franc Žizek v Bogojini, Jožef Suppi pri Sv. Sebeščanu, Štefan Repič v Turnišču, Martin Eilec v Soboti; Anton Štefanec in Štefan Takač na Cankovi in Marko Lajoš v Beltincih.²⁹

V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so se tudi zaradi poostrene madžarizacije posebno v šolah pokazale posledice. Že v začetku devetdesetih let se to opaža pri prekmurskih izobražencih, ki so bili mohorjani. Kovačič zgoraj pravi: »... in v letošnjem koledarju sta samo dva duhovnika iz Prekmurja.« V mislih ima koledar za leta 1894. Kovačičeva trditev ne drži. V njem so med Mohorjani imenovani trije duhovniki: dr. Franc Ivanocy na Tišini, Jožef Borovnjak na Cankovi in Jožef Ivanocy (Kodela) pri Sv. Sebeščanu; ter trije učitelji: Blaž Štercin v Gornji Lendavi, Nikola Ficko na Cankovi in Franc Rozman v Črenšovcih.³⁰

»G. Rozman — nadaljuje Kovačič — »je poverjenik za črenšovsko župnijo in je vsled tega imel že mnogo sitnob z domačim župnikom in s posvetno gosposko.

Okrožni sodnik lendavski mu je enkrat zaplenil knjige in jih poslal na ordinarijat v Sombotelj, češ da so to *panslavistične* in *protiverske knjige*. Pri škofiji se je našel nekdo, ki je razumel slovenski in vladika je poročal tenkovestnemu sodniku: »Da bi le takih knjig več bilo! To so dobre knjige.« Od tega časa neki ima mir pred duhovno in posvetno gosposko. (27)

Pred leti je v Črenšovcih župnikoval neki Marko Kovačič, dober slovensko misleči mož, ki je bil več let tudi ud Mohorjeve družbe, a sedaj ga krije hladna zemlja.« — Marko Kovačič je bil gradiščanski Hrvat in v Črenšovcih je bil župnik od 6. junija 1864 do 1877.³¹

²⁸ I. Skafar: Družba sv. Mohorja in Slovenska krajina. Celje 1937. 14.

²⁹ I. Skafar, n. d., 15.

³⁰ Koledar Mohorjeve družbe za 1894, 144.

³¹ Gáfin 111, 215.

»Sedanja duhovna pastirja sta vneta Madžara, dasiravno rojena prekmurska Slovenca.« — To sta bila župnik Vugrinčič in kaplan Keresztury.

»Črenšovska župnija je imela leta 1892 18 Mohorjanov, lani 30, a letos je padlo število na 23. Je pač težaven posel za poverjenika pridobiti ude, ker ljudstvo je večinoma ubogo, slabo izšolano in nima ljubezni do knjig. Da je še toliko udov, je gotovo zasluga g. nadučitelja, ki skrbi, kolikor je moči, za dober pouk in tudi odraslim tu in tam pove natihoma kako besedico na srce.

V prijetni zabavi smo se prav po domače menili o vsakovrstnih rečeh; zašli smo tudi v politiko in pretresli vse od domačega odbora do Strossmajerja, Bismarka in Gladstonea. Bili smo navdušeni vsi, a g. učitelj se mi vidi najbolj. Napili smo seveda zedinjeni Sloveniji. Ko bi Madžari vedeli, kaj se je ono noč pod šolsko streho ugibalo, bi nas pač lepo pogledali! Našega veselja je bilo konec, ko je ura naznanila, da se rodi nov dan; zaželeli smo si lahko noč in šli k počitku. Drugi dan nam je mladi pater služil sv. mašo in pri tem si ogledal tudi cerkev. Znamenitosti ni nobene, znotraj je samo velika praznina, ker še ni popolnoma dogotovljena. Črenšovska župnija je nova in je postavljena ob času absolutizma na državne stroške. Cerkevna uprava je sila uboga. Župnija šteje blizu 4000 duš, a spadajo k njej vasi: G. in Sp. Bistrica. Trnje in Žižki. Po sv. maši sem se nekako s težkim srcem ločil od gostoljubnega g. nadučitelja — in sem nastopil pot proti Lendavi.« (28)

V črenšovsko župnijo spada tudi Srednja Bistrica, ki je pa Kovačič ne omenja.

IZ ČRENŠOVEC V DOLNJO LENDA VO IN TURNIŠČE

Pot iz Črenšovec v Dolnjo Lendavo. — V Sredo, 9. avgusta, se je Kovačič odpravil na pot.

O Hotizi, skozi katero je Kovačič potoval, pravi, da je še slovenska, v Kapci pa govore madžarski in slovenski. »Iz javnega življenja, šole in urada je tako izključena slovenščina, ostane le še obitelj.« Če se Madžar ali Madžarka poroči v slovensko družino, se vse pomadžari. Od Kapce do Lendave »so nekatere neznatne vasi, večinoma madžarske«. Kovačič pravi, da so to pomadžarjeni Slovenci. »Slovenski kmetje so večinoma obriti, madžarski pa nosijo debele zasukanke in mastne brke. Ženske nosijo na temenu nekako čepico, sicer se pa nosijo kakor Slovenke.« (33—34)

Dolnja Lendava. — »Proti Lendavi je zemljišče jako močvirno.« Iz Čakovca gre tu mimo železniška proga proti Sobotišču (Szombathely) in v Pešto. »Lendava se od daleč prav lepa vidi, a v resnici ni lepa« zaradi močvirja v bližini, polnega žab in njihovega kvakanja. »A v turških časih je to močvirje bilo dobra obramba pred sovražnikom. Na hribu je trdnjava, zadaj za trgov lepe gorice in spodaj Lendava.« — »Celi trg ima dve glavni, vzporedni ulici,« ena nižja ob močvirju, druga višje. »Hiše so večinoma zidane, a v zgornji ulici tudi z nadstropjem. Ta ulica je dosti lepa, prostorna, čista in živahna. Tukaj so uradi, šole in cerkev, ki je postavljena leta 1751.« (35)

»Sedanja cerkev je čista in prostorna, a brez posebnih znamenitostij. Ob času Marije Terezije se je ustanovilo več novih župnij, vendar lendavska mora biti starejša. Najbrž so staro cerkev Turki razdrli. Nekoliko višje nad cerkvijo je graščina — to je bila nekdanja trdnjava — Cel trg je bil opasan z visokim nasipom iz zemlje, a glavna zaslomba mu je bilo močvirje.«

Kovačič je nameraval obiskati nadučitelja Murkoviča. Ker pa je bilo že opoldne, je šel prej v gostilno na kosilo. Na steni je videl sliko Kossuthove družine. »Češčenje starega revolucionarja raste od dne do dne, njegove ideje se vedno bolj prijemajo duhov in razširjajo celo med prostim ljudstvom in šolsko mladino. Tudi slovensko ljudstvo na Prekmurskem že časti Košuta. Tega ne bi verjel, a slišal sem iz ust preprostega Prekmurca tako, da sem se kar križal, kako vobče ta človek zna za Košuta.« Kossuth je bil leta 1848 revolucionar, pozneje je pobegnil na Turško, a »sedaj živi v Turinu«. (36—37)

Po kosilu si je Kovačič ogledal Lendavo. »Trg je scveda čisto madžarski, vendar razumejo mnogi tržani tudi slovenski. zlasti trgovci, ki imajo mnogo opraviti s slovenskim ljudstvom.« Trgovci so večinoma Židi.

»V lendavski župniji je več slovenskih vasij, ki so pa v duhovnem oziru popolnoma zapuščene, ker v lendavski cerkvi velja le madžarščina. V Mohorjevem koledarju za leto 1892 sem našel med udi tudi lendavskega kapelana Čariča Jožefa, ki je bil Slovenec. Hotel sem ga obiskati, a zvedel sem, da je nekam prestavljen. V lanskem in letošnjem koledarju ga tudi ni več med Mohorjevimi udi.« (37)

»Lani je še bilo v Dolnji Lendavi pet udov, a letos ni nobenega več.« Kovačič se je povzpcl tudi do kapelice sv. Trojice nad Lendavo in lepo opisal razgled s te višine. Kapelica spominja na turške čase in boje. (38) Tudi o prekmurškem kmetu razmišlja, koliko mora plačevati, »a zato ne dobi niti lastne ljudske šole«.

»V takih mislih sem se vrnil v trg in prišel do cerkve.« Za cerkvijo je šola in v njej stanuje nadučitelj Murkovič. V Črenšovcih mu je že Rozman povedal, da je Murkovič madžarskega mišljenja. Vstopil je. Bil je pri Murkoviču. »To je mož velikanske, močne postave in krepkega glasu, da bi se ga skoro ustrašil. No, moram reči, da me je prijazno sprejel.« (40)

»Bil je vesel, ko sem mu rekel, da sem Štajerec, ker tudi on je naš zemljak iz malenedeljske župnije. Služil je nekda v Belotincih, ob času župnika Žižka. . . . Takrat je bil bolj slovenskega mišljenja in je mnogo storil za glazbo in petje med prekmurškimi Slovenci.« Pozneje je prišel v Lendavo in »je tudi iz njega postal ognjevit Madžar. Bil je neki nenavadno nadarjen, kakor so mi pripovedovali drugi. Govori dobro nemški, madžarski, hrvaški in slovenski. Posebno nemški jezik ima neki rad, zato je tudi z menoj govoril skoro samo nemški. Sedaj je že več let v Lendavi meščanski učitelj. Nekda je služboval na Štajerskem v Trbovljah in tudi njegova najstarejša hči je tam rojena, a ne zaveda se svojega slovenstva prav nič.«

Kovačiču je dal postreči s pogačo in vinom, rekoč: »Vidite, da tudi Madžari znajo Slovenca prijazno sprejeti.« Sledila je apologija madžarskega naroda s pravim govorniškim ognjem: »Zatrjeval mi je, da take slobode nikjer ni, kakor na Madžarskem, da Madžari nikogar ne tlačijo, da vsakemu pusté njegov jezik itd . . . Dasi ni odobral vladine cerkvene politike, vendar je madžarsko vlado proslavljal kot najslodoboljubnejšo na svetu.« (41)

»Država je madžarska in država mora imeti jeden državni jezik. To je madžarski jezik, ker je madžarski narod največji. Kdor torej hoče biti madžarski državljani, mora znati tudi madžarski jezik. Sicer pa država pušča vsakemu njegov materni jezik, ona samo zahteva, da zna tudi madžarski.« Tako Murkovič.

»To je vražja ironija,« pravi Kovačič, »da madžarska država pušča vsakomu njegov jezik, a tega g. nadučitelj ni mogel in ni hotel priznati. Iz šole, iz urada, iz vsega javnega življenja, dá celo iz cerkve so izključeni drugi jeziki. Le pri kravah in konjih se še smejo rabiti, in to zovejo Madžari slobodo narodnostij! . . . Potem mi je dokazoval iz zgodovine, kako modro je božja previdnost ukrenila, ko je Madžare poslal v današnjo domovino . . . Kdo bi branil Evropo pred Turkom, ko bi Madžarov ne bilo?« (42)

»Ne dvomimo niti najmanj, da je božja previdnost pripeljala Madžare v današnje kraje in jim določila stalen namen, kakor vsem narodom, ali ta namen gotovo ni, da tlačijo in davijo druge narode.«

Murkovič je nato rekel, da so Madžari ob prihodu v Panonijo našli tu velik nered, red so napravili oni. — In krščanstvo v Panoniji »prevrgli«, mu je odvrnil Kovačič. Nato mu je Murkovič pripovedoval, da tudi Madžari priznavajo, da sta v Panoniji delovala sv. brata Ciril in Metod. Tudi na Krempla se je jezil, kako »je mogel kot duhovnik pisati, da se čudi božji previdnosti, da je tako divji narod pripeljala v tako lepe kraje.« . . . Pozneje sem prelistal Krempljeve dogodivščine in res nekaj takega našel, ali v precej drugačnem pomenu. Pravi namreč doslovno na strani 83: » . . . z' ednoj besedo, oni so bili takši ljudje, da se stari spisatelji čudjejo nad previdnostjo božjo, kaj je takšni izveržnosti človečtva

tako lepo deželo prěkpuštila.«³² Torej ne on, ampak stari pisatelji se čudijo. Sicer trezen in miren zgodovinar ne bi smel nobenega naroda imenovati 'izvržek človeštva', vendar ravno Madžari v tem največ grešijo, ker jim nikdar ne zmanjka surovosti, kadar gre za Slovane.« (43)

Murkovič je Kovačiču tudi povedal, da je neki madžarski pisatelj ugodno pisal o slovenskem slovstvu in sedanjem kulturnem napredku. Kovačič mu je odgovoril, no, če smo jim simpatični, zakaj »preganjajo tako strastno naše knjige na Prekmurškem?«

Za Murkoviča je bilo nekaj novega, ko mu je Kovačič povedal, da »imamo celo slovenske paralelke na gimnazijah. To ga je silno osupnilo«. In da tudi občine že »uradujejo v slovensčini z višjimi oblastmi«. (44)

»Po naravnem pravu,« pravi Kovačič, »ima vsak narod pravico do obstanka, in vendar se mi moramo boriti dan na dan za svojo eksistenco in tako odvrčati pozornost od drugega višjega smotra. . . . Koliko bi naš nadarjeni narod lahko dosegel, ko bi mu se dalo, kar mu po naravnem pravu gre, in ko bi se njegove moči združile k skupnemu smotru. Pridi, zvezda naša pridi, — pridi zedinjena Slovenija in zberi raztresene ude v jedno celoto!« (45)

Nadučitelj je po tem razgovoru povabil gosta v svoj vinograd, da bi »tamkaj sklenili zvezo med madžarstvom in slovenstvom. Sešlo se nas je precejšnje število: g. nadučitelj, njegov zet, domači kaplan, nek uradnik in jaz«. Drugi so se menili v madžarsčini, Kovačič s kaplanom v nemščini, obema je bolj trdo šla. »Ako človek pride v madžarsko društvo, lahko se prepriča, kako ponosen je Madžar na svoj jezik. — Učimo se od Madžara, kako se treba svojega jezika držati, ne sicer čez meje pristojnosti — ker to je šovinizem — ampak odločno in dosledno, kjer je pravo mesto.« (45—46)

Ob vrnitvi s kleti v Lendavo je Kovačič vprašal nadučitelja, »če je v madžarskem slovstvu kak popis prekmurske zemlje in zlasti zgodovina Lendave, a rekel mi je, da ni ničesar, pač pa se neki hrani v lendavskem gradu mnogo listin in rokopis domače zgodovine. . . . Lendava ima prav staro zgodovino.« Tu je šla mimo stara rimska cesta iz Ptujja v Savarijo, tu je bilo rimsko mesto Halicanum. Tako Murkovič. »Ta reč še čaka natančnejšega preiskovalca.« (47)

Zaradi bližnje Kaniže so prišli Turki na plenjenje, zato je bila v Lendavi straža, ki je s kresi sporočala dalje prihod Turkov. »Lendavska graščina je bila nekđaj v rokah znamenite obitelji Banfy in Nadasdy, a dan danes je lastnina grofa Eszterhazyja.« Murkovič je hotel Kovačiču dati »v spomin svoj abecednik v prekmurščini, katerega je sam spisal, a ni ga mogel najti. Pravil mi je, da je hotel vpeljati polagoma naš pravopis v prekmurščino, a dobil je neki za to ukor. . . . Iznenadilo me je, da sem v njegovi knjižnici videl precej starih slovenskih knjig, med njimi tudi Slomškove spise, katere mi je s posebnim ponosom pokazal. Videl sem, da še slovenski čut ni v njem popolnoma zamrl, a ne more si pomagati. Živi med samimi Madžari, čita madžarske knjige in časnike, torej ni čuda, da se je navzel madžarskega duha.« (48) Abecednik, ki ga je mislil Murkovič dati Kovačiču, je bil Abecednik za katoličanske vesničke šole po velejnyi s. Števana družbe po rédi Bárány Ignáca slobodno správljeni od Murkovič Jánoša bellatinskoga učitelja. Drugi natis je izšel 1871, tretji 1878 v Budapesti.³³

V tem času je bil župnik v Dolnji Lendavi Kiss Pál, rojen 6. aprila 1842 v Ólbóju. Že prej je bil dvakrat v Lendavi kaplan (1867—68, jul. 1872—maj 1877) in se je naučil prekmurščine. Lendavski župnik in dekan je bil od leta 1889 do smrti 20. februarja 1909.³⁴ V tem času je bil obenem nadzornik madžarskih šol v lendavski dekaniji. Na našem sedanjem ozemlju so bile te šole v krajih: Dolnja Lendava, Dolnji Lakoš, Hotiza, Kapca, Petešovci, Radmožanci, Dobrovnik in Kobilje.³⁵

³² A. Kreml: Dogodivščine Stajerske zemle. Gradec 1845. 83.

³³ SBL 11, 175.

³⁴ Gótlb 111, 196.

³⁵ A szombathelyi püspöki megye papságának névtára 1889. Szombathely 1889. 149—150. NavaJam: Somboteljski šk. šematizem.

Lendavski kaplan, s katerim se je Kovačič spoznal v Murkovičevem vinogradu, je bil Madžar Jerger Ferenc. V Lendavi je bil le kratek čas, od julija do oktobra 1893.³⁶

Kovačič se je poslovil od gostitelja in Lendave ter usmeril korake proti Turnišču. Madžarske vasi so ostale na njegovi desni strani. »Tam je vas in župnija Dobrovnik, ki ima sicer slovensko ime, v resnici je pa madžarska. V onih krajih je neki mnogo kalvincev, cesta gre skozi log in neki ni varno za lepše oblečenega človeka.« — Tu se Kovačič moti. Po šematizmu iz leta 1889 in 1897 ni bilo v dobrovniški župniji nobenega kalvinca, pač pa leta 1889 57 evangeličanov in leta 1897 83. Kalvinci so v Motvarjevcih, to je že onstran Kobilja. Leta 1889 jih je bilo v tej vasi 220, leta 1897 pa 364.³⁷

Ob sončnem zahodu je prišel Kovačič v Turnišče.

Turnišče. — »Župnijska cerkev stoji na izhodni strani, nekoliko dalje je pokopališče. Tukaj že vendar človek najde slovenski napis na križih prostejših ljudij. . . . Župnišče je pa na nasprotni strani vasi. Dober četrt ure imaš iti skozi vas, dokler ne prideš do druge podružne cerkve ali kapele in tukaj je župnišče.« Kaplan je bil v župnišču sam doma. »Bil sem radoveden, kako bom kaj obhodil pri prekmurskih duhovnikih, pri učiteljih še ni bilo preslabo. V pohvalo ondotnih duhovnikov moram priznati, da sem bil povsod prav gostoljubno sprejet. Res, da smo različnega mišljenja in teženja, vendar nas veže in družijo neka višja zveza, da se čutimo sorodnike, znance, prijatelje. . . . Prekmurski duhovniki so sicer nam nasprotnega mišljenja, ali bolje oni mislijo madžarski, za nas se mnogo ne brigajo, a ondotno slovensko ljudstvo smatrajo kot majhen del madžarske države, ki se mora prej ali slej stopiti z madžarskim elementom. Ni sem pozvan, da bi kritikoval njih pastirsko delovanje, vendar smelo trdim, da bi lahko marsikaj več storilo za ondotno ljudstvo, kar bi posredno koristilo tudi madžarski državi. A prestrogo jih ne smemo soditi, ozirati se moramo na njih okoliščine, naobrazbo in vzgojo.« (49—50)

Potrebno je upoštevati vpliv šolske vzgoje. »Že v ljudski šoli so mu vtepli v glavo misel, da je njihov jezik le za prostega nevednega človeka, ne pa za kaj drugega, ali ga bomo mogli grajati, če je poln tujega duha? Ljudska šola, gimnazija in bogoslovje ga navdušuje za ‚veliki madžarski narod‘ in naj bi to ostalo brez vpliva? . . . Skoro ni treba praviti, da je tudi g. kapelan turniški vnet Madžar, dasiravno menda ne stori mnogo več za Madžarijo, kakor pri nas marsikateri gospod za Slovenijo. Rojen je sicer prekmurski Slovenec, vendar mu slovenska beseda trdo gre.« — »Prekmurski razumniki ne govore v obče nikdar slovenski razven s kmetom, zatorej tudi ne morejo zmagati izrazov za višje reči.« (51)

Turniški kaplan je bil takrat že zgoraj omenjeni Peter Kolar. Rojen je bil v Radkovecih 18. junija 1855, v isti župniji kot dr. Franc Ivanocy in sta bila sošolca. V mašnika je bil posvečen 11. julija 1882. V Turnišču je bil kaplan v letih 1889—1900, nato je šel v Beltince za župnika. Bil je zelo dober pridigar in odličen katehet. Dr. Ivanocy je njegove zmožnosti zelo cenil. Zato je njemu poveril prevajanje takratnega najboljšega madžarskega veroučnega učbenika, ki ga je napisal Gerely József. Mála biblia z-kejpami ali zgodba zvelicsanya za málo desciczo za prvi in drugi razred je izšla v Budimpešti 1897 (ponatis 1898), za tretji in četrti razred pa v Szombathelyu 1898.³⁸

Jezik Male biblije zgovorno spričuje, da Kolarju slovenska beseda ni šla »trdo«, da je »zmagoval izraze za višje reči« in je bil obenem tudi »vnet« Slovenec. V tistih nekaj urah Kovačič ni spoznal ali ni mogel spoznati notranje vrednosti Kolarjeve osebnosti. Ni našel, kot danes pravimo, iste valovne dolžine s Kolarjevimi srcem in duhom. Kolar je bil prvi izmed prekmurskih duhovnikov, ki je — kot župnik v Beltincih — poklical lazariste iz Celja, same zavedne Slovence, da so imeli v Beltincih od 26. oktobra do 3. novembra 1907

³⁶ Gálln III, 173.

³⁷ Somboteljski šk. šematizem 1889, 114, 116 in 1897, 120, 122.

³⁸ J. Siebinger, Kolar Peter, SBL I, 490. — Gálln II, 357; III, 202.

zelo uspeli misijon. Misijon je poživil zelo vidno tudi narodno zavest v beltinski župniji in misijonarjem je uspelo usmeriti nekatere dijake na študij v Ljubljano.³⁹ Seveda je bila jakost narodne zavesti pri Kolarju in Kovačiču leta 1893, ob času Kovačičevega potovanja po Prekmurju, različna: pri Kolarju bolj notranja, na zunaj manj zaznavna; pri Kovačiču pa v njegovi viziji združene Slovenije že razvita do viška.

V tem času je bil turniški župnik Štefan Szalay, katerega pa ni bilo ob Kovačičevem obisku doma. Rojen je bil v Dolnji Lendavi 17. avgusta 1845 in posvečen 18. oktobra 1868. V Turnišču je bil kaplan (1871—77), župni upravitelj (1877—79) in župnik (1879—1913). Umrli je 19. januarja 1913. Od leta 1889 je bil nadzornik slovenskih šol v lendavski dekaniji.⁴⁰ Te šole so bile v naslednjih krajih: Beltinci, Bogojina, Gomilica, Črenšovci, Lipa, Odranci, Turnišče, Srednja Bistrica, Velika Polana, Dokležovje in Lipovci.⁴¹ V članku »Cerkev törjanszka . . .« je leta 1905 opisal zgodovino turniške cerkve, župnije in občine.⁴²

Naslednji dan, v četrtek, dne 10. avgusta, na dan sv. Lovrenca, je šel Kovačič s kaplanom v župnijsko cerkev k sv. maši. Ob navadnih delavnikih je ta bila v kapeli pri župnišču. A ta dan je bil v Turnišču sejem, zato je bila v župnijski cerkvi.

»Na to cerkev me je že doma opozoril nek gospod, da je jako stara in da ima nek staroslovenski napis. Postavili so jo neki križarji in sicer takrat, ko je Friderik Barbarosa (1189) šel čez Carigrad proti sv. deželi, v čast Materi božji, da bi jim pomagala do zmage.

Ta cerkev pač ni videla križarjev, sem rekel sam pri sebi, ko sem si pri belem dnevu ogledoval nje zunanost. Pobeljena je z nekako zelenkasto barvo, zvonik je ozek in preprost, okna navadna, kakor na večjih hišah.

Vendar, ko sem jo obhodil, prepričal sem se, da ima tri dele različne oblike in iz različnega časa. Ima tudi trojno streho, zadnji del visoko, srednji nižjo in prednji majhen del, ki se zdi kakor prislonjen, najnižjo. Ta majhen košček zida je v pravilnem gotičnem stilu, samo okna so zazidana, vendar se še dobro razpoznavajo. Srednji del sicer ne kaže gotičnega značaja, vendar ima podporne stebre, ki so navadni pri gotičnih cerkvah, samo da nimajo več prave oblike. Sedaj mi je postala cerkev bolj zanimiva. Po sv. maši sem znotraj staknil vsak kot in nekolikokrat premeril celo zgradbo od vrha do tal. Cerkev je znotraj prav uboga. Ladija je široka, brez vsake znamenitosti, očitvidno delo novejšega časa. Nepravilnen gotični lok deli ladijo od prezbiterija, ki že kaže nekoliko starine. Na obeh straneh prezbiterija sta dva hodnika, rekel bi dve postranski ladiji. Delé jih od prezbiterija stebri iz tesanega štirioglatega kamna. (52)

A najznamenitejši del je tretji del, za velikim oltarjem, nekaka apsida. Ta del je nekoliko nižji od srednjega, a v dovršeni gotiki. Tukaj je na prvi pogled opazna velika starina. Na oboku se še precej dobro vidijo starinske slike, vendar, ker je precej visoko, nisem mogel spoznati, kaj predstavljajo. Te častitljive slike šč čakajo nekoga, ki bi jih dal osnažiti in ponoviti.

A kje je staroslovenski napis? Vprašal sem že prej g. kaplana, če je kje kak poseben napis v cerkvi, a rekel mi je, da ni ničesar. Jaz sem vendar natančno gledal po tlaku, po stenah in oboku, a zastonj. Ko sem stopil v apsido in pogledal proti stropu, zapazil sem napis pod nekaterimi slikami. V prvem trenutku mi je šinila kri v glavo in neki glas mi je rekel: Glej, to je naša častitljiva stara glagolica. In res so bile črke jako podobne oglati glagolici. Moje veselje se je vendar sčasoma razkadilo, ko sem natančneje ogledoval te napise. Prepričal sem se, da so napisani z latinskimi črkami. Prebrati jih nisem mogel, razven nekaterih besed, ker je previsoko in so tu in tam črke že izgledane. Kolikor sem mogel spoznati, so citati iz sv. pisma, a prisegel ne bom na to.

³⁹ Vindex (= J. Sakovič): Svētli misijon v Beltincih. Nevtepeno poprijeta Devica Marija (= Marijln list) III/1907, 364—367. — Mariborska »Straža« 1/1909, št. 48, 5; S. K(ü)har, Ogrski Slovenci.

⁴⁰ Géfn III, 392.

⁴¹ Somboteljski šk. šematizem 1889, 15 in 1897, 154—155.

⁴² Kalendar Sreca Jezušovoga 1905, 68, 71.

Govoril sem pozneje z onim štajerskim gospodom o tem napisu in mi je rekel, da mu je o staroslovenskem napisu pripovedoval nekak na pol naobražen človek. Ta je menda mislil ravno ta napis, za katerega bi res lahko mislil, da je glagolski, kdor bi morebiti samo površno kdaj videl glagolico.

Kdor želi natančno opazovati kako zgradbo, ne sme pozabiti na tlak, na njem se najde marsikaj zanimivega. Tlak turniške cerkve mora biti v prezbiteriju silno star, kamenje je sicer trdo, vendar že jako izglodano in polno jamic. Sred prezbiterija (53) je stara grobnica, na plošči se še pozna nakak srednjeveški vitez, ali je že močno izlizan. Govorila sva potem z g. kapelanom o zgodovini te cerkve in mi je pripovedoval, da je že trikrat pogorela in da je najstarejša cerkev v celi okolici. Turniška župnija je neki mati beltinske, bogojinske in črenšovske. V župnišču se neki hrani tudi kronika, a g. kapelan mi je ni mogel pokazati, ker župnika ni bilo doma. Natančnejših poročil mi tudi ni mogel dati.

Ako je cerkev trikrat pogorela, si lahko razlagamo ono razliko in nepravilnost v zgradbi. Mogoče, da so še dolnje stene, vsaj v prezbiteriju prvotne, morebiti so bile tudi oslikane, kakor apsida.«

»Rekel sem, da je turniška cerkev trikrat pogorela. To je prav verjetno, če še le večkrat ni. Ne smemo pozabiti, da so te kraje večkrat počastili Turki s svojim obiskom in tudi domači nemiri so mnogo nereda napravili. Tako pripoveduje prekmurski pisatelj Košič v svojih ‚Zgodbah vogrzkoga kralesztva‘, da je znani vstaš sedmograški Bethlen Gábor ob času cesarja Ferdinanda II. dal požgati celo dolnjelendavsko okolico, ker lendavski vlastelin Bánfy ni dopustil protestantskim pridigarjem širiti krivih naukov po svoji zemlji. Pri tej priliki je pogorela Bogojina, Kobilje in Turnišče, ki se od tega časa ne morejo več povzdigniti.«⁴³

»Da je tukaj najstarejša župnija, je tudi verjetno, ker je že mesto za to pripravno. Turnišče stoji nekako v sredini prekmurske ravnice.

Ali pa je cerkev že iz križarskih časov? Pozitivnega dokaza za to nimamo, a kar smo povedali, ne nasprotuje temu. (55).

Brezdvomno pa je, da je cerkev jako stara. Sodeč po razmerji, v katerem je morala biti današnja apsida s celo zgradbo, prvotna cerkev ni mogla biti posebeno velika, morda še manjša kakor je sedaj.« (56)

Tako je bil Kovačič prvi med Slovenci, ki je opisal staro turniško župnijsko cerkev. Ta podrobni opis bo dobrodošel posebno našim umetnostnim zgodovinarjem.

Da je turniška župnija mati beltinske in črenšovske — danes bi še dodal: tudi polanske, dokležovske in odranske — župnije, to drži. Da bi pa bila tudi mati bogojanske župnije, je težko reči, ker ni zgodovinskih podatkov za takšno mnenje. Po zelo uspešnih raziskavah dveh odličnih umetnostnih zgodovinarjev, Slovenca Franceta Steleta in Madžara Bogyai Tamása, imamo v zadnjih desetletjih zelo dober vpogled v nastanek stare turniške župnijske cerkve.⁴⁴

V stari župnijski cerkvi sta ohranjeni dve cerkvi. Prvotna je ohranjena v sedanjem prezbiteriju stare cerkve. Sedanjo staro ladjo so prvotni cerkvi prizidali v drugi polovici 14. stoletja. Med prvo svetovno vojno so vstrec obe stari cerkvi prizidali novo triladijsko baziliko.⁴⁵

Tudi ni virov, ki bi pričali, da so turniško cerkev postavili križarji leta 1189 na svojem pohodu proti sv. deželi. Prvič se turniška cerkev omenja v listini kralja Bela IV. z dne 16. novembra 1267 in lastnik tega zemljišča je bila rodovina Gjüre. Cerkev se je imenovala »Ecclesia Beatae Virginis, sita in

⁴³ J. Košič: Zgodbe vogerskoga králestva. Szombathely 1848, 92.

⁴⁴ F. Stele: Monumenta artis slovenicae 1. Ljubljana 1935, 17—24. — Isti: Umetnost v Slovenski krajini. Novakov zbornik 1935, 22—24. Isti: Donatorska silka iz l. 1383 v Turnišču. I. Najdba in opis silke. ZUZ, nova vrsta 1/1951. Ljubljana 1951, 119—128. — T. Bogyai: Koga kažejo podobe donatorjev na turniški silki? Prevel: V. Novak. ZUZ, n. d., 129—138.

⁴⁵ F. Stele: Umetnost v Slovenski krajini. Novakov zbornik 1935, 26.

Churmuch«. ⁴⁶ Cerkev je bila »v Črncu«. Tako se tudi v poznejših virih imenuje vas, kjer je bila cerkev, in naziva tudi pokrajina v Dolnjem Prekmurju med Lendavo in Muro. ⁴⁷

Ko si je Kovačič temeljito ogledal staro turniško cerkev, je mislil iti naprej proti Bogojini. Kaplan mu je svetoval, naj počaka, ker bo prišel župnik iz Bogojine in se bo mogel z njim peljati. Bil je namreč ravno sejem in Kovačič je počakal. »... sem mislil, da se bo zbralo mnogo prekmurskega naroda. Ogrski sejmi so kaj posebnega, oni še nas nekako spominjajo starejših časov, ko so sejmi bili — rekel bi — ognjišča trgovine ... med različnimi narodi. Naši štajerski sejmi so slaba slika proti ogrskim. Tu najdeš Slovence, Nemce, Madžare, Srbe, Hrvate z najrazličnejšim blagom. Od naših štajerskih pridelkov je najbolj zastopan luk.« Kovačič je mislil, da bo tako tudi na sejmu v Turnišču. »... a bil je v resnici jako slab sejem, ker je na isti dan tudi na mnogih drugih krajih v bližini sejem.« S kaplanom sta šla pogledat sejem. Zagledala sta celo vrsto pohabljenih beračev. »Zdi se, da je na Ogrskem beraški obrt prav dobro razvit.« (56)

Šla sta tudi na živinski sejem. »Po sejmu lahko sklepaš, kaka je živinoreja v katerem kraju. ... Prekmurec je dober živinorejec ... Redi pa največ govejo živino, zlasti krave. Konjev vidiš malo, in ti daleč zaostajajo za našimi na Murškem polju.« Prekmurec je praktičen. S kravo lahko obdela njive, ima teleta in mleko. Konj je malo tudi zato, ker je malo velikih posestev. »Graščina pa ima za delo vole, konje pa le za parado. ... Prekmurec rad trguje z živino ... Prekmurci so večji mešetarji. Vobče ima prekmursko ljudstvo dokaj trgovskega duha. Tudi žene rade prinesejo na trštvo, zlasti v Ljutomer in Radgono, domače pridelke: zabelo, moko, kruh sir itd.« — Žid jih pa večkrat opehari. »Tudi raznim agentom se dajo vjeti.« (57)

»Na ogrskem sejmu imajo važno vlogo tudi pečenjari. Na planem se napravi ognjišče, v ponvo se nameče mesa, ki te že od daleč vabi s prijetnim duhom. Zraven je tudi šotor, kjer se toči vino in pivo, torej za lakoto in žejo je že preskrbljeno.« Tudi s kaplanom sta pokusila vsak svoj kos pečenke in zalila s pivom. Kovačiča je zanimala tudi narodna noša navzočih sejmarjev. »O tem pa, žalibog ne morem kaj natančnega poročati, ker najzanimivejša narodna noša prekmurskih Slovencev je v gornjih krajih, po hribovih proti sv. Gotthardu, v te kraje pa nisem mogel priti, ampak sem to pot odložil na drugokrat. Meni je znana nekoliko samo noša na prekmurski ravnici od Radgone do Spodnje Lendave, o tej se pa ne da kaj posebnega povedati. Kakor drugod, tako tudi tukaj gine domača narodna noša in Prekmurci v tem posnemajo naše Štajerce. To je čisto naravno, ker so ž njimi v dotiki in ker prihajajo pogostoma v Radgono in Lendavo, kjer se jim ponuja vsakovrstno blago. Razven tega Židje širijo med ljudstvom tuje blago in nošo.« (58—59)

»Moški še nosijo bele 'brguše' iz domačega platna, časi celo konopljenega. Razločujejo se od štajerskih na Murškem polji v tem, da so daljše, nekoliko širje in spodaj imajo goste rese ali franže. Tudi srajca je večinoma iz domačega platna, spredaj odprta, kakor pri nas, ne na hrbtu, kakor Hrvati nosijo. Omenimo še telovnik, časi z velikimi gumbi, kratko suknjo in majhen šiljast klobuk, in to je vsa moška oprava. Kožuhov nosijo malo. Zgornja ženska obleka je skoro vsa iz prodajalnice. Po letu nosi krilo, ki sega do pasa, predpasnik in belo srajco iz domačega, ob praznikih pa kupljenega platna. Na glavi ima robec, ki se ne veže pod brado, kakor pri nas, ampak zadi na zatilniku. Peče nisem opazil pri Slovenkah, pač pri Madžarkah.

Kdor bi hotel o tem kaj pisati, moral bi natančno opazovati prekmursko ljudstvo v različnih krajih in ob različnih prilikah. — Za naš narodopis ali etno-

⁴⁶ G. Fejér: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* IV, 403—407. — S. Kukuljević: *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, saec. XIII. Zagrabiae 1896. št. 839. — I. Szentpétery: *Regesta stirpis Arpadianae critico-diplomatica* I. Budapest 1923—30.

⁴⁷ D. Csánki: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* III. Budapest 1897. 43. — J. Ilolub: *Zala megye története a középkorban* II. Típköptis v mestnem arhivu v Zalaegerszegu, Csernee.

grafijo je na prekmurskem obilo tvarine, žal, da je ta znanost v našem slovstvu še slabo obdelana. Čehi so v tem oziru drugačni junaki, kar bo pokazala gotovo njihova narodopisna ali etnografska raztava.

Tudi obraz prekmurskega Slovence je tipičen. Fizijognomija in pa jezik najlepše kažeta, da je to posebno slovensko pleme. Postave so vitke in ravne, srednje velikosti, obraz je podolgast, lasje plavkasti (blond). Ženske so bolj majhne in šibke postave, hitro se starajo, kar prihaja menda od tod, ker se zgodaj može.

Da je na Prekmurskem dokaj pohabljenih, rekel sem že prej, a vzrok je temu slaba vzgoja, pičila hrana in nezdravo stanovanje. Sicer posebnih telesnih hib ni opaziti na njih, le v nekaterih krajih jih kazni, zlasti ženske, guša ali krof.«

Opoldne je prišla močna ploha in ker župnika iz Bogojine le ni bilo, je Kovačič po kosilu šel po blatni cesti peš v Bogojino. (59—60)

IZ TURNIŠČA V BOGOJINO IN MARTJANCE

Nekaj časa se je Kovačič peljal na lončarjevem vozu, ki se je vračal s sejma. »Ogrski lončarji so na dobrem glasu, ženske hvalijo njih posodo, da je močna. Imajo tudi neko posebno prst, zatorej je prekmurska posoda bolj bela kakor naša, debelejša in močnejša. Od drugih rokodelcev so dobro zastopani tkalci, ker se potrebuje mnogo domačega platna, in ga nosijo tudi na prodaj. Sicer pa domača prekmurska industrija ni nič kaj razvita, kakor je npr. v Slavoniji.«

Od Turnišča do Bogojine je Kovačič rabil dve uri. Nekaj časa je šel z nekim dvajsetletnim fantom. »Pritoževal mi se je le, kako hudi časi so pri njih. Rekel mi je tudi, da bi rad bral kake knjige, pa nima nič.« Kovačič je hotel zvedeti od fanta tudi kakšno vražo, pa ni šlo. Fanta je motil Kovačičev kolar. »V prekmurskem ljudstvu se še hrani marsikaj zanimljivega, zlasti vraže so zelo razširjene. Najlažje bi to popisali oni, ki živé med ljudstvom, ali koga bi našel takega?« (61)

Bogojina. — »Bogojina — Madžari pravijo Bagonya — je preprosta, dolga in blatna vas na vznožji hribovja. Koče so večinoma nizke in revne. Znameniti so bogojinski sejmi.

Župna cerkev stoji na gornji strani vasi nekoliko višje nad vasjo in je že po zunanji podobi sila revna. Dolje v vasi stoji križ s slovenskim napisom. Vobče vidiš med potom mnogo kapelic in zidanih križev. Napisi so skoro povsod slovenski. Tukaj še ima teptana in zaničevana prekmurščina nekako pravico. Jedino Bogu še sme Prekmurec v slovenskem jeziku svoje srce odkrivati, sicer mu je že vse ugrabil oholi Madžar. — Tudi po cerkvah sem večinoma videl slovenske napise po križnih potih in zastavah, zlasti starejših.

Oglasil sem se seveda tudi pri bogojinskem g. župniku — kapelana Bogojina nima. Kovačič mu je izročil pozdrav iz Turnišča. Župnik »je prišel ravno od gospodarskih opravil, sprejel me je prijazno in odpeljal v svojo sobo. Pri kupici vina sva se menila o marsičem. Govoril je rad nemški. Razlagal mi je svoje ekonomske skrbi in težave. Po Prekmurskem imajo župniki večinoma povsod velikansko gospodarstvo, njih plača je skoro vsa v naravi. Po nekaterih župnijah morajo župljani dajati določeno število delavcev.

Gospodarstvo je sicer lepa zadeva za duhovnika in tudi pri tem lahko mnogo koristi ljudstvu, ali preveliko posestvo, je prehudo breme za duhovnega pastirja.« (62)

Če se ne zanima za gospodarstvo, zaide v dolgove; če se, opušča važnejše dolžnosti. »Neki župnik mi je tožil, da je bolj ekonom kakor župnik. Bogojinski župnik ima okoli 90 ralij zemlje. Okoli župnišča ima vse prav lepo urejeno, kar kaže, da je dober gospodar. Ta župnik ni takega navdušenja kazal za Madžarijo, kakor drugi, vendar ga zato ne smem Slovincem prištevati. Govorila sva mnogo o madžarski cerkveni politiki. Jezil se je na madžarske škofe,

ki tako mlačno stopajo vladi na prste. Vse gibanje gre le od nižje duhovščine, škofje se le takrat ganejo, kadar jih prisili javno mnenje njihove duhovščine. Kaj pa da so tudi izjeme, ali redke. — Tudi sedaj poudarja papež v zadnji okrožnici na ogrske škofe, naj goje in vodijo ono katoliško gibanje, ki se kaže v ljudstvu in nižji duhovščini, kar pa je pač jako fin ukor za škofe.« (63)

Papež Leon XIII. je poslal to okrožnico madžarskemu episkopatu dne 2. septembra 1893.⁴⁸

»G. župnik mi je razkazal tudi svojo cerkvico. Kakor sem že rekel, je majhna in uboga. Hudo ji kazi zunanjo obliko nekako dolga in ozka lopa, ki je prizidana zvoniku. Dal jo je neki postaviti prejšnji župnik, ker se je enkrat na ledu pred cerkvijo ponesrečil, a sedaj je ljudstvo ne pusti podreti, ker je tukaj po letu lepa senca in hlad boljše kakor v cerkvi. Nekaj me je iznenadilo pri tej cerkvi. Zvonik je spodaj iz močnega tesanega kamna in ima lepa gotična vrata. To je gotovo stara zgradba. Menda so tudi tu sovražniki razdajali svetišče. Sedanja cerkev ni stara in zato nima nikake pravilne, umetnostne oblike. G. župnik mi je razlagal razne načrte, kako jo misli povečati in polepšati, da bi se mu le spolnile želje. To cerkvico so imeli čez 80 let protestantje v rokah, a ko so Turka izgnali iz Ogrskega, pobili so tudi protestantom rogove in tako je prišla ta cerkev zopet v katoliške roke. V notranjosti cerkve ni nobene znamenitosti, razven srebrne monštranca, ki bi bila res lepa, ko bi jo kdo osnažil. Vprašal sem župnika, kako je ta reč prišla v tako ubogo cerkev. Rekel mi je, da je bila prej v sosednji župniji v Martijancih, a v bogojinski cerkvi je bila prosta silno velika monštranca. Enkrat so dali napraviti nov tabernakelj, ali dotični 'umetnik' je pozabil mero vzeti za monštranco in je premajhnega napravil. Kaj sedaj početi, monštranca ne gre v tabernakelj? No, župnik si je hitro pomagal. V Martijancih so imeli velik tabernakelj pa majhno monštranco. Torej sta se župnika pogodila in menjala monštranca. Niti jeden niti drugi ni vedel, da je majhna monštranca srebrna. Ali kaj poreko župljani? (64)

Martjančani so bili zadovoljni, ker so dobili mesto majhne veliko monštranco, ali Bogojinčani so se kakor vrane vzdignili čez svojega župnika, naj jim spravi njihovo veliko monštranco nazaj. Da bi jih vmiril, jim je rekel, da je ta srebrna, ona velika pa ne, kar je tudi res bilo, dasiravno on tega ni vedel. Še le drugi župnik je spoznal, da je to srebro. Tako so Bogojinčani prišli do srebrne monštranca.

Bogojina je mejna župnija v narodnem in cerkvenem oziru. Sosednja župnija na izhodni strani preko hribov je Dobrovnik, ki je že madžarski, a proti severo zahodu, proti Muri, so Martijanci in ta župnija je po večini protestantska. K Bogojini spadajo vasi: Bukovnica, Vilovci (prav: Filovci) in Strelovci. Tudi politična meja med železno in zalsko župnijo gre ravno mimo bogojinskega župnišča. Tako prekmurski Slovenci stanujejo v dveh župnijah.«

Blížal se je večer in Kovačič se je vendarle odločil, da gre še v Martjance. Župnik ga je nekaj časa spremljal in opozoril, da bo prišel med luterane.

Župnik je bil Jožef Horvat, rojen v Fokovcih 12. novembra 1843. Posvečen je bil 2. avgusta 1870. V Bogojini je bil župnik od 1886 do smrti. Umrl je v soboški bolnici za posledicami operacije 17. decembra 1907.⁴⁹

Kovačič se ozre tudi na mohorjane v Bogojini, »... ker to nam je nekako merilo narodne zavesti in omike. Prejšnji župnik Rajsar Štefan je bil sam ud in leta 1880 je v Bogojini bilo 12 udov. Čez deset let 1891 jih je bilo 8, lani 14 a letos 12; poverjenik je neki kmet Žižek Andrej, ker sedanji župnik ni ud.« (65)

Štefan Rajsar (Reiszár, Raiszár) je bil rojen v Szombathelyju 5. septembra 1807. Posvečen je bil 27. avgusta 1832. V Bogojini je bil župnik od januarja 1855 do smrti dne 18. septembra 1886. Od leta 1872 do smrti je bil nadzornik slovenskih šol v lendavski dekaniji.⁵⁰

⁴⁸ Körlevelek — Okrožnice somboteljske škofije z dne 16. septembra 1893. 1—5.

⁴⁹ Ivanocy-Smej, Podatki 255—256. — Marijin list 1903, 32. — Géfln III, 153.

⁵⁰ Géfln III, 338.

Pot v Martjance in razmišljanje o protestantizmu v Prekmurju. — V pol ure je Kovačič prišel »v neko vas, ako se ne motim — v Pucince«. Pravilno: Kovačič je prišel v Tešanovce. »Iznenadilo me je, da me nikdo ni več pozdravljalo. Prekmurci namreč jako spoštujejo duhovnike in ga že od daleč pozdravljajo, a tukaj sem srečaval ljudi, ki so me nekako nezaupno pogledovali. . . . Nekako proti gornjemu koncu vasi je na desni strani zidana hiša z zvonikom. G. župnik mi je bil že poprej povedal, da je to luteranska šola. Sicer je pa vas dokaj čedna, hiše so večinoma zidane, ti ljudje morajo biti dosta premožni. Pri neki hiši sem videl celo parni mlatilni stroj. Torej tukaj so slovenski protestantje. (65)

Po najnovjšem štetju je na Ogrskem do 15.000 luteranskih in okoli 50.000 katoliških Slovencev. To število je prej premajhno kakor preveliko, ker veliko jih je, zlasti med inteligenco, ki se dajo vpisati med Madžare, a vendar so rojeni Slovenci. Sicer je pa na Ogrskem pravičnejše štetje po materinskem jeziku, kakor pri nas po tako zvani 'umgangsprachi'.« (67)

Nato govori Kovačič o škodljivih vplivih mešane vere na katoličane. »Vendar ne smemo prestrogo soditi, ker povsod ni tako hudo, ampak po nekaterih krajih živé protestanti, ki se sami 'luterane' imenujejo, in pa katoličani, ki se 'pápinci' imenujejo, prav mirno in zložno med seboj.« Luterani zahajajo tudi v katoliško cerkev. (67)

»Hodijo celo s katoličani na božjo pot in spovednik, ki ima Prekmurce, mora prav previden biti, da ne dá odveze luteranu.

Nek župnik mi je zatrjeval, da prekmurske luterane sme odvezati, ker so materialni heretiki, se ne zavedajo svoje zmote in hočejo biti v pravi cerkvi, pa ne vedó prav, katera je.« Kovačič sicer dvomi o pravilnosti takega ravnanja, a takemu ravnanju v prid navaja besede velikega katoliškega moralista Alfonza Liguorija: »Rustici aliique homines simpliciores in Germania, qui haeretici habentur, et tamen pertinaces non sunt, possunt absolvi a suis parochis.« (Lib. III. c. 4, p. 5.) (68)

»Prekmurskega romarja najdeš v nemškem Mariji Celju, pri Mariji Tolažnici poleg Gradca, v Slov. Goricah pri sv. Trojici, na Sladkih gorah, na sv. Višarjah, pri Mariji bistriški na Hrvaškem in drugod. (68—69)

V svojem rojstnem kraju sem imel večkrat priliko opazovati cele trume prekmurskih romarjev. In kaki so to romarji! Ni videti med njimi mnogo lahko-mišljene mladine, ki večkrat iz prav slabih namenov gre na božjo pot in hodi po vrazjih potih, ampak med prekmurskimi romarji vidiš resnobne može in žene, katere žene res prava pobožnost na božjo pot. Posebno veselje je, da so tudi možje v procesiji prav mnogoštevilni, kar pri nas ni navadno.

Prekmurski romarji gredo najrajši peš. Možje imajo breguše, suknjo, čevlje na rami, na hrbtu pa hljeb kruha in še kaj drugega. To je pravo romanje. Žive skoro ob samem kruhu, kadar so na božjem poti, hodijo tudi večinoma bosí, pojo med potom Marijine pesmi ali pa molijo rožni venec. Posebno pobožnost gojijo do nebeške Matere, jako spoštujejo tudi svojega deželnega patrona sv. Štefana kralja.« (69)

Na svoji poti v Martjance je Kovačič prišel iz Tešanovec v Moravce, vas »ki je tudi večinoma luteranska. . . . Nenavadno zanimiva in lepa so imena vasij, ki spadajo v martijansko župnijo, zatorej jih naj tukaj omenim: Górica, Markuševci, Mládetinci, Nemčavci, Noršinci, Predanovci, Puconci, Suhi vrh, Sebéborci, Tešanovci, Moravci, Volčja ves. Tudi na Štajerskem Murskem polju se nahajajo nekatera teh imen, kakor Gorica in Volčja ves v križevski župniji, Noršinci v ljutomerski, Moravci ali bolje Moravski vrh v malonedeljski. Kako zanimivo bi bilo, ko bi človek mogel kaj zvedeti o zgodovini in postanku teh vasij! (73)

Nekoliko proti zahodu od Moravec stoji kraj ceste majhna graščina, poprej lastnina nekega madžarskega velikaša, a letos so jo kupili protestantje ter napravili iz nje bogomoljo in šolo. Ravno takrat so predelavali poslopje, ko sem mimo hodil. Takoj za graščino je majhna hrastova šumica, lastnina martjanskega župnika.« (73—74)

Martjanci. — Že v mraku je prišel Kovačič v Martjance. »G. župnik — Bagari Jožef — me je prav prijazno sprejel in kmalu sva se v njegovi sobi prav po prijateljsko pogovarjala. Razlagal mi je svoje pastirske in gospodarske težave. Njegova župnija šteje neki do 3000 prebivalcev, a od teh niti polovica ni katoličanov. Vsakdo si lahko misli, kako sitno in težavno je tako pastirstvo. Katoličani obhajajo kak praznik npr. Marijino vnebovzetje, jedna vas praznuje, a v drugi mlatioje, gnoj vozijo itd. Ali pa celo v isti vasi se pri jedni hiši spravljajo v cerkev, drugi pa na delo. Vendar mi je z veseljem pripovedoval, da protestantje prestopajo v našo cerkev, dočim so taki prav redki, ki bi odpadli od naše cerkve. — Tudi on je tožil, koliko skrbi mu dela gospodarstvo, da nima časa za druge višje reči in je blagroval našo lavantinsko duhovščino, ki nima toliko ekonomičnih poslov in se torej lažje s čim drugim peča. (74—75)

Kolikor sem se mogel prepričati, more biti ta g. poseben prijatelj sadje-reje, ker ima izvrstno urejen sadovnjak. To je že dobro, da bi le tudi med ljudstvom širil ljubezen do sadjereje, ker na Prekmurskem se še premalo ceni in goji sadno drevje.

Tudi ta gospod mi ni mogel prehvaliti blažene Madžarije, zatrjeval mi je, da Madžari nikogar ne tlačijo, ampak pusté vsakemu njegov jezik in narodnost pri miru, imajo pa pravico zahtevati, da vsak državljan zna tudi državni to je madžarski jezik. Hvalil je silni napredek, ki ga je Ogrska storila zadnjih 25 let in mi toplo priporočal, naj grem še v Pešto, kjer bom imel priliko občudovati madžarsko veličje. (75)

Oni hočejo ustvariti veliko madžarsko državo, ker je pa madžarskega naroda premalo, morajo se pomadžariti vsi narodi Štefanove krone. Slovaki, Hrvati, Slovenci, Srbi, Nemci in Romuni se morajo pokloniti madžarskemu maliku. Velika Madžarija bi tedaj obsegala današnjo Ogrsko s Sedmograško, Hrvaško in Slavonijo, Bosno in Hercegovino. Madžari nimajo ravno slabega okusa, ali drugo vprašanje je, če jim bo kedaj ta hruška padla v krilo, morebiti jim padne na njih visoki nos in jim ga razbije. Vsekako pa še nemadžarske narodnosti čakajo težke skušnje, najhujše pa prekmurske Slovence. Slovacom se hudo godi, ali vendar jih je večje število in pa imajo vsaj nekoliko svojega razumništva, Slovencev je pa malo in nimajo nikogar, ki bi jih vodil, dramil in se potegoval za njih pravice.« (76)

Tudi martjansko cerkev si je Kovačič natančno ogledal naslednje jutro in pravi: »Cerkvica ni velika, ali ima marsikaj zanimivega. Prednji del je jako star in pri njem se je ohranila prvotna gotična oblika. Cerkev so večkrat popravljali in prenavljali, zato so tudi marsikaj skazili. A ohranile so se še v prezbitერიju stare slike, ki so morale biti nekda jako lepe in še dandanes imajo znatno umetnijsko vrednost. Slikane so na fresco. G. župnik je pravil, da jih je že hotel dati ponoviti, a umetniki so zahtevali za sam prezbitერიj 2000 gl. Na jednom loku se še razločno čita letnica, kadar je cerkev zidana in pa ime slikarjevo. Postavljena je 1392, a slikal jo je Joannes Radkersburgensis, sedaj Radgončan. (76)

Nisem mogel nič natančnejega zvedeti o tem možu, kar bi bilo res zanimivo za našo zgodovino. Moramo vedeti, da je še radgonsko mesto takrat bilo popolnoma slovensko in je torej prav verjetno, da je ta Joannes bil Slovenec.

Dvomljivo pa je, če je oni napis res že 500 let star, najbrž je iz poznejših časov.

Nikdo ne bi verjel, koliko zanimive tvarine za našo zgodovino in slovenski narodopis krije prekmurska zemlja. Trebalo bi jo natančno preiskati, prebrskati stare listine in zbrati narodno tradicijo.

Naša Matica je začela izdajati hvalevredno delo, v katerem misli opisati vso slovensko zemljo. Da bo to delo res obsegalo vse slovensko zemljo, ne bo smela prezreti Prekmurcev in slobodno rečem, da bode ta del jeden najzanimivejših, že zaradi tega, ker nam je o njih doslej premalo znano.« (77)

Že leta 1865 je Slovenska matica imela v načrtu izdajo knjig o vseh delih slovenskega ozemlja, o Kranjski, Koroški, Primorski, Štajerski, »slovenski Ogrski«, Istri in Furlanski. Vse to naj bi pripravil Čeh Jožef Erben, profesor na

višji realki in politehniki v Pragi. Leta 1866 je Matica izdala dve njegovi knjigi: *Vojvodstvo Kranjsko in Vojvodstvo Koroško*. Sicer je predsednik Matice Lovro Toman v predgovoru k prvi knjigi napovedal, da Matica »v kratkem hoče enak pregled podati o Štajerski, Goriški in Primorski, Isterski, Furlanski in Slovensko-ogerski«, toda Matica svojih načrtov ni izpolnila. Izšel je 1868 le delen opis Slovenske Štajerske, ki ga je napisal domač avtor dr. Ivan Geršak. Šele leta 1892 je Matica začela z novo zbirko *Slovenska zemlja*, torej eno leto pred prihodom Kovačiča v Prekmurje.⁵¹ Kot prvi del te zbirke je 1892 Matica izdala Rutarjevo knjigo *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. V tej zbirki je Matica izdala knjige za vse slovenske pokrajine razen za Štajersko in Prekmurje, deloma po krivdi prve svetovne vojne. Profesor dr. Fran Hauptman mlajši je v začetku leta 1909 obljubil, da bo opisal Štajersko. Prekmurje pa je prevzel Anton Trstenjak, ki je Prekmurje obiskal leta 1883 in 1903 ter nabral veliko gradiva. V glavnem je Trstenjak svoj del že precej pripravil za tisk, toda Hauptman je iz strahu pred Nemci odstopil. Nato so mislili pri odboru Matice na Frana Orožna, po njegovi smrti na Antona Kaspreta, potem na Viktorja Tillerja in končno na Ivana Vesenjaka, da bi napisali del o Štajerski, pa brez uspeha. Začela se je svetovna vojna in Matica je bila 1914 razpuščena. Ni izšel opis Štajerske in zato tudi Prekmurja ne.⁵² Spomladi 1917 je Slovenska matica zopet oživila, toda še istega leta dne 17. decembra je umrl Anton Trstenjak. Naslednjega dne — 18. decembra 1917 — je Slovenski narod o njem med drugim poročal: »Nameraval je izdati v Matični publikaciji ‚Slovenska zemlja‘ zgodovinski in narodnostni oris Prekmurcev, kakor nam je S. Rutar opisal beneške Slovence; toda delo je ostalo v osnutku in čaka mlajšega nadaljevalca.«⁵³ Po očetu je njegova hčerka, ki se je poročila z dr. Albinom Steletom, podedovala očetovo bogato knjižnico in rokopise. Te rokopise je dr. Albin Stele dne 16. decembra 1940 daroval Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani in se hranijo v rokopisnem oddelku pod inventarno oznako stari fond 193. Dne 25. februarja letos sem rokopise pregledal in videl, da je Trstenjak imel opis Prekmurja skoraj v celoti pripravljen za tisk. Danes je vrednost tega rokopisa še večja kot ob nastanku in zasluži, da bi izšel v tisku.

Usoda je hotela, da je ravno Kovačič bil tisti, ki je napisal za Matico knjigo *Slovenska Štajerska in Prekmurje*. Bil je to le zgodovinski opis in izšel leta 1926; nenapisan je ostal zemljepisni del. Izšel je šele leta 1957 pri Matici. Anton Meilik ga je pripravil s knjigo *Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino*.

»Martjanska cerkev,« nadaljuje Kovačič, »je bila neki tudi dolgo časa v rokah luteranskih. Tudi tukaj se še nahaja nekaj starih listin, a kronike nima, kakor mnoge druge cerkve po Prekmurskem.

V Martjancih sem imel tudi posebno srečo, da sem bil priča, kako je g. župnik sprejel neko luteranko v katoliško cerkev. Bila je navadna kmetica in že precej priletna. Bilo mi je to jako ljubo, ker sem prvikrat kaj takega videl. (77)

Posebno sem napeto poslušal, kako sta v prekmurščini molila tridentinsko verovanje, a šlo je dosti gladko. Prevod si je napravil župnik sam, ker ga v obredniku ni, a našel je kaj primerne izraze za težke dogmatične pojme. Za ‚fidem profiteri‘ je rabil ‚vero vadiüvati‘, za concilium tridentinum pa ‚tridentinsko správišče‘ . . . (78)

Razlog, zakaj se je vršil sprejem kmetice v katoliško cerkev v delavnik, je bil, da slovesnost ne bi dražila luterane. (80)

Martjanska župnija je tudi zastopana v družbi sv. Mohora. Pred nekaterimi leti je bil še župnik sam ud, a sedaj se je izneveril; v lanskem in letošnjem Koledarju nahajamo 4 ude iz Martjanec. (81)

Iz Kovačičevega pripovedovanja o Jožefu Bagaryju dobimo o njem podobno mnenje kot o turniškem kaplanu Petru Kolarju, da namreč ni bil zaveden

⁵¹ F. Berčić: Slovenska matica 1864—1964. Ljubljana 1964. 196—198.

⁵² F. Berčić, n. d., 197, 201. — A. Meilik: Slovenija. Geografski opis. Ljubljana 1935. VII.

⁵³ K smrti kontrolorja A. Trstenjaka. Slovenski narod L/1917, št. 289, 3.

Slovenec: leta 1893 ni bil mohorjan in hvalil je napredek Madžarske, ki nikogar ne tlači, ampak pusti vsakemu njegov jezik in narodnost. Toda kar sem povedal v prid slovenstva Petra Kolarja, velja tudi za Bagaryja. Bagary je bil rojen v Soboti 8. januarja 1840. Posvečen je bil 14. julija 1866. Kaplan je bil pri sv. Juriju, Črensovcih, na Tišini in Murski Soboti (1870—1874). Kot kaplan v Soboti je pripravil za tisk šolsko knjigo *Perve knjige-čtenyá za katolíčánske vesničke šolé*. Drugi natis je izšel 1871. Vilko Novak se moti, ko pravi, da je »najbrž« tudi to knjigo priredil učitelj Janez Murkovič.⁵⁴ Bagary je za slovenske šole v Prekmurju priredil knjigo Ignáca Bárányja *Első olvasó könyv* (Prva čitanka). Od septembra 1874 do maja 1875 je bil Bagary župnijski upravitelj, nato župnik do upokojitve 1. marca 1912 v Martjancih. Bival je nato v Murski Soboti in tu je umrl 14. maja 1919.⁵⁵ Bagaryja kot župnika v Martjancih je dvakrat obiskal Anton Trstenjak, ki je pred prvo svetovno vojno mnogo pisal o Prekmurju. Obakrat, to je 1883 in 1903, je obiskal tudi Martjance in Bagaryja. Njegova čitanka je ponovno izšla leta 1878 in je natisnjena v slovenskem pravopisu! Bagary si je dopisoval s Trstenjakom in nekaj njegovih pisem je ohranjenih. O slovenstvu Bagaryja je imel Trstenjak zelo lepo mnenje. Pravi o njem, da je »zvesta slovenska duša« in nadaljuje: »Do vrat Tvoje cerkve, Bagari, prodrla je madžarščina, a da ne more dalje, zasluga je Tvoja.«⁵⁶

Da je pa v času po Kovačičevem obisku Prekmurja pri obeh, pri Kolarju in Bagaryju prišlo do trdnejše in izrazitejše narodne zavesti, je zasluga vpliva dr. Franca Ivanocyja.

IZ MARTJANEC PREK MURSKE SOBOTE IN TIŠINE NA CANKOVO

V petek, dne 11. avgusta, je Kovačič v eni uri prišel iz Martjanec v Mursko Soboto.

Murska Sobota. — »Hotel sem po navadi obiskati tudi v Soboti cerkev, a ker je na nasprotni strani, kakor sem jaz prišel v trg, imel sem med potoma priliko ogledati si skoro celo Soboto. Velikih poslopij je sicer malo, hiše so večinoma prijazne, vendar ima trg prav prijazno lice. Ulice so nenavadno široke in dosti živahne. Vobče je Sobota najznamenitejše mesto v gornjem delu prekmurske ravnice. Prodajalnic je sila mnogo, *kajpada največ judovskih*. Župnijska cerkev stoji na lepem prostoru na spodnjem kraju trga. Posvečena je sv. Nikolaju, a zidana 1672. Posebnih znamenitostij nima, ako bi jo hotel uvrstiti v kak stavbinski slog, prisodil bi jej romanski. V notranjosti je pa dosta lepo napravljena, kar je redkost na Prekmurskem. Bil je sicer navaden dan, vendar je bilo nekoliko ljudij pri spovedi, dasiravno so maše že zdavna minule.« (81—82)

Od te stare soboške cerkve, ki jo je Kovačič videl leta 1893, je ohranjen samo prezbiterij. O njem pravi leta 1935 France Stele: »...dopuščena je domneva, da imamo opraviti z ostankom poznoromanske cerkve s kvadratičnim prezbiterijem, nad katerim se je dvigal zvonik.«⁵⁷ Verjetno, da so že v drugi polovici 14. stoletja prizidali ladjo, ki je imela raven strop. Obokan strop je ladja dobila 1676.⁵⁸

»Prebivalci sobotski so večinoma katoličani ali je tudi protestantov precej in imajo svojega pastorja, *Judje pa sinagogo*.« (82)

Leta 1889 je bilo v Soboti 1244 katoličanov, 227 luteranov, 4 kalvinci in 311 židov.⁵⁹

»Tudi hranilnico ima Sobota. Leta 1885 je jel tukaj izhajati prekmurski list ‚Mura-szombat és vidéke‘ to je M. Sobota in okolica. Na jedni strani je bil

⁵⁴ SDL II, 175.

⁵⁵ Géfin II, 347; III, 18.

⁵⁶ Antona Trstenjaka zapuščina v rokopisnem oddelku NUK v Ljubljani, starl. fond 193.

⁵⁷ F. Stele: Umetnost v Slov. krajini. Novakov zbornik 1935, 24.

⁵⁸ I. Zelko: Imc Tótság in sedéž beimurskega arhidlakonata. Kronika XI/1863, 86.

⁵⁹ Somboteljski šk. šematizem 1889, 97.

madžarski izvirnik, na drugi pa slovenski prevod. Urednik tega lista je bil Madžar Takács István, a lastnik žid Grünbaum. S tem listom so hoteli navdušiti Prekmurce za madžarsko državno idejo in jih naučiti ob jednem madžarski. A Prekmurci se presneto malo brigajo za madžarsko državno idejo, in tako ta list že počiva v hladnem grobu.« (82)

Prva številka časnika Muraszombat és vidéke je izšla 25. decembra 1884. Marko Grünbaum, žid po rodu, je bil uslužbenec dnevničar okrajnega sodišča v Murski Soboti in je imel tiskarno. Bil je tiskar in izdajatelj tega časnika, nekaj časa tudi urednik (1890—1891). Po 7. juliju 1889 je izhajal le v madžarskem jeziku. Izhajal je do 10. avgusta 1919 in med minulo vojno od 24. maja 1941 do 23. marca 1945.⁶⁰

»V lanskem Mohorjevem Koledarju je bilo 18 udov, a letos 16. Pred 10 leti je bil tukaj kapelan neki Gašpar Franc, ki je držal Mohorjeve knjige, isto tako učitelj Puhán, a sedaj ne vem, kje sta.« (82)

Zanimivo, da Kovačič v Murski Soboti ni obiskal župnišča; če bi ga bil, bi bil v njem dobil župnika Franca Gašparja. Ta je bil rojen 17. januarja 1843 v Slovenski vasi ob Rabi. V Murski Soboti je bil najprej kaplan (1877—1880) in nato župnik do smrti dne 15. januarja 1906.⁶¹

Gredé iz Sobote je Kovačič opazil še nekaj. »Na desni strani takoj ko prideš iz trga, stoji sobotska graščina s krasnim, velikim perivojem.« (82—83)

Tišina. — Na poti proti Tišini je Kovačič hodil najprej mimo graščinskega polja, nato kmečkega — in ugotovil, da so njive tukaj rodovitnejše in ljudje premožnejši. Ze od daleč je zagledal tišinsko cerkev. O njej pripoveduje: »Na spodnjem Prekmurkem sem zvedel neko pravljico o tišinski cerkvi, da je namreč ta cerkev jako stara in da so jo enkrat Turki hoteli podreti. Toda, ko so se približali vasi, zakrila jo je megla, tako da je niso mogli najti, in od tega časa je neki ta cerkev črna in se ne da beliti. No sedanji g. župnik je djansko pokazal, da pravljica ni resnična ker jo je letos prav lepo zunaj očedil in po-barval z neko sivo-zelenkasto barvo, tako da ni sledu več črne barve.« (83)

Dr. Franc Ivanocy je dal obnoviti zunanost tišinske cerkve že leta 1892, torej leto pred Kovačičevim obiskom. V tišinski kroniki namreč beremo za leto 1892: »V tem poletju smo dali narediti na cerkev žlebove; zelo poškodovane opornike in veliko obrambno steno, robove-napušče in razpadajoči temelj smo s cementom popravili in vso zunanost znova prebelili. Razen tega smo dali pre narediti stolp.«⁶²

»Verjetno pa je, da je cerkev,« nadaljuje Kovačič, »prav stara, a kakih znamenitostij ni videti na njej. Obiskal sem tudi g. župnika, katerega sem res želel spoznati. Našel sem njegovo ime med Mohorjevimi udi in med potom sem marsikaj lepega zvedel o njem. Ta gospod je dr. Ivanocy Ferenz in je sedaj tudi dekan, a brez kapelana. Župnija je sicer precej velika, a ni težavna, ker so vasi na lepi ravnici in blizu jedna drugi. Kakor sem zvedel, je sedanji gospod goreč dušni pastir in ga tudi ljudstvo neki jako spoštuje. Bil je nekaj časa profesor bogoslovja, a ker je videl, kako škofija potrebuje duhovnikov slovenščine zmožnih, prevzel je tišinsko župnijo. (83—84)

Sprejel me je jako prijazno in me povabil k kosilu. To je mlad, prijazen, inteligenten duhovnik, majhne postave, polnega belega lica in živahnega držanja. On je nekaka izjema od drugih prekmurskih pastirjev. V politično-narodnem oziru je jako zmeren in trezen in jako skrbi za duševni napredek svojih župljanov. Jako obsoja to, da se med slovensko ljudstvo pošiljajo duhovniki — trdi Madžari. Ko so po smrti zagrebškega kardinala Mihaloviča Madžari zagnali silen hrup, da se mora Medžimurje odtrgati od zagrebške nadškofije in se pridružiti vesprimski ali kateri drugi, vzdignil je tudi dr. Ivanocy svoj glas

⁶⁰ N. Bruzen: Tiskarne v Pomurju, Kronika 1X/1961, 82—83. — Ista: Pregled naprednih tiskov. V: Ob naprednem tisku, Murska Sobota 1962, 109. — B. Berčič: Tiskarstvo na Slovenskem. Ljubljana 1968, 182.

⁶¹ Géfin 111, 108.

⁶² Ivanocy-Smej, Podatki, 186.

in temeljito dokazal v nekem madžarskem časniku nesmisel in slabe nasledke takega počenjanja. Kazal je na žalostno versko stanje prekmurskih Slovencev, za katere somboteljska škofija ne more zmagovati duhovnikov, a ravno tako bi bilo tudi v Medžimurju, kjer so razven luteranov in židov sami Hrvati. — Ko bi odločujoči krogi imeli krščansko srce in pa neskaljene oči, poskrbeli bi že tudi za Prekmurce, a za to rajo se nikdo ne meni mnogo.» (84)

Josip Mihalović je bil zagrebški nadškof od 1870 do 1891. Kardinal je postal 1887. Branil je hrvatsko avtonomijo proti Madžarski in podpiral hrvatski jezik in književnost. Umril je 19. februarja 1891. Njegov naslednik Juraj Posilović je bil šele 17. marca 1894 imenovan za zagrebškega nadškofa.⁶³

»Gospod tišinski dekan občuje mnogo tudi z našimi duhovniki, od katerih mnogo pozna; udeležuje se celo naših duhovnih vaj. Jako je obžaloval, da mu letos ni bilo možno priti v Maribor k duhovnim vajam. — Slišal sem tudi, da misli napraviti ljudske misijone po celi dekaniji, a to je težavna reč. Na Ogrskem bi težko dobil redovnike, ki bi bili slovenščine zmožni, a naših lazaristov ne bi ljudstvo lahko razumelo. Razven tega je še vprašanje, če se ne bi Madžari tega zbal, češ, da bi se znalo kaj ‚panslavizma‘ zatrositi med ljudstvo.

Pri Mohorjevi družbi je tišinska župnija razmeroma dobro zastopana; lani je bilo 23 udov, letos pa 20.» (84—85)

Ivanocy ni bil le mohorjan, ampak je Mohorjeve knjige tudi pogumno branil⁶⁴ in v tej dobi, ki jo z vso upravičenostjo smemo imenovati »Ivanocyjevo dobo«, ki spada med najpomembnejše, najvažnejše in najusodnejše dobe v verski, kulturni, narodnostni, prosvetni in politični zgodovini Prekmurja, je tudi Mohorjeva družba znova dobila med katoliškimi duhovniki večje število naročnikov in nekaj zelo delavnih poverjenikov. Ti duhovniki so bili poleg dr. Franca Ivanocyja predvsem njegovi kaplani, ki so bili: Jožef Klekl starejši, Jožef Sakovič, dr. Mirko Lenaršič in Koloman Kis (Kiš). Mohorjeve knjige so dobivali tudi rojaki tišinske župnije: Jožef Klekl mlajši, dominikanec Vincenc Mitnjek, dr. Franc Rogač, poznejši škof v Pečuhu (Pécs 1948—1958), Štefan Kūhar mlajši, pozneje župnik v Beltincih, ter bogoslovec Jožef Hauko, ki so bili vsi Ivanocyjevi učenci — ter še drugi duhovniki, kot Ivan Slepč v Murski Soboti, Ivan Baša, Jožef Ostovič v Gornji Lendavi, Rudolf Bednarik, župnik v Gornji Lendavi, Jožef Baša (pesnik Miroslav) kot bogoslovec, Jožef Čačič v Črenšovcih, Jožef Kratz kot kaplan v Murski Soboti, Andrej Berden, kaplan v Beltincih in Rudolf Vadovič, Ivanocyjev naslednik na Tišini. Medtem ko je torej Mohorjeva družba dobila med mladimi duhovniki precej novih naročnikov, so Mohorjevim knjigam ostali zvesti le trije učitelji iz prejšnje dobe: Nikola Ficko na Cankovi, Blaž Štercin v Gornji Lendavi in Franc Rozman v Črenšovcih.⁶⁵ Med mlajšimi učitelji ni bilo nobenega mohorjana; zname nje, kakšen duh je vladal v šolah. Da je bilo med mladimi duhovniki toliko mohorjanov, je največ Ivanocyjeva zasluga. Za to dobo Mohorjeve knjige v Prekmurju je značilno tudi to, da so bili marsikje poverjeniki kmetje, čeprav je bil poverjenik, kot pravi dr. Matija Slavič, »pravi narodni mučenik.«⁶⁶ V Beltincih sta bila po odhodu župnika Žilžka v glavnem poverjenika kmeta Jožef Baša (1891—1905) in Marko Rous (1906—1915), v Črenšovcih Jurij Tomej in Mihael Ūtroša, v Turnišču Mihael Matjašec in Štefan Draškovič, ki je bil poverjenik nad dvajset let (1887—1910), ter Ivan Horvat. V Bogojini so bili pred prihodom župnika Ivana Baše (prišel je 1908) mohorjani samo kmetje. Na Tišini je bil pred prihodom dr. Ivanocyja poverjenik kmet Mihael Donša; po Ivanocyjevi smrti zopet kmet Štefan Edšid. Pri Sv. Sebeščanu sta bila po Kleklovem odhodu poverjenika Peter Gomboši in Štefan Kerec, pri Sv. Juriju

⁶³ J. Butorac: Zagrebački biskupi i nadbiskupi 1094—1944. V: Dr. Kniewald, Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka. I dio. Zagreb 1944, 65—66.

⁶⁴ I. Skafar, Mohorjeva družba in Slov. krajina, 15—24.

⁶⁵ Skafar, n. d., 26.

⁶⁶ M. Slavič, Prekmurje, 3.

Franc Gabor, pri Sv. Heleni Štefan Donoša in v Martjancih kmet Mihael Györek.⁶⁷

»K tišinski cerkvi,« nadaljuje Kovačič, »so vžupljene še te-le vasi: Frankovci (prav: Rankovci), Gederovci, Gradiška (prav: Gradišče), Krajna, Kupčinci (prav: Kupšinci), Petrovci (Murski Petrovci), Petanci (prav: Petanjci), Poljanci (Polanci), Sodišinci, Tropovci, Vanča ves (Vanča vas). Petanci so ravno nasproti Radincem pri Muri in tam izvira petanska slatina, katere Madžari ne morejo prehaliti, a Štajerci pravijo, da je radinska boljša. Komu bi človek verjel?

Pri g. župniku sem se zadržal sicer precej časa, vendar se nisem mogel kaj pomeniti ž njim, ker je imel mnogo opravkov pri gospodarstvu in vrh tega sta ga ravno ta dan obiskala dva sorodnika. Jeden od teh je bil bogoslovec, od katerega sem komaj zvedel, da je pijarist; slovenščina ni šla iz njega, dasiravno je rojen Slovenec iz Belotincev, kjer je tudi župnik doma. Redovniškega pa je imel manj na sebi, kakor jaz, ker je celo mesto kolarja imel navaden ovrtnik, kar je pri pijaristih navada, kakor tudi pri jezuitih.« (85)

Tu se Kovačič zopet moti. Ivanocy ni bil rojen v Beltincih, ampak v Ivanovcih, v župniji Sv. Benedikt. Rojen je bil 25. avgusta 1857, v mašnika posvečen v Györu 1882, eno leto je bil kaplan v Murski Soboti, šel za prefekta v somboteljsko semenišče in 1884 postal profesor dogmatike, marca 1889 je prišel na Tišino za župnika, 1893 bil imenovan za dekana in 1907 postal častni kanonik. Umril je 29. avgusta 1913 na Tišini, pokopan pri Sv. Benediktu.⁶⁸

Kovačičevi podatki o dr. Ivanocyju so zelo važni. Omenja stvari, katerih ne najdemo pri drugih Ivanocyjevih življenjepiscih, npr. pri Antonu Trstenjaku, dr. Francu Rogaču, Jožefu Sakoviču, Janku Šlebingerju in dr. Vilku Novaku.⁶⁹ Take stvari so, da se je Ivanocy zavzel za Medžimurje ob smrti zagrebškega nadškofa Mihalovića, da je že 1893 in pred tem letom imel lepe stike s slovenskimi duhovniki na Štajerskem in jih je mnogo poznal, da je že takrat hodil na duhovne vaje v Maribor in mislil na slovenske misijone v prekmurskih župnijah. Pa tudi Kovačičev opis Ivanocyjeve telesne postave je važen. Vidimo tudi, da je Kovačič v dr. Ivanocyju našel takšnega Slovenca v Prekmurju, kakršnega si je želel in iskal. Kovačič se je že kot profesor filozofije in fundamentalne teologije na bogoslovnem uličišču v Mariboru udeležil ob Ivanocyjevi smrti pogrebnih obredov na Tišini, ki jih je vodil somboteljski škof grof Mikes János.⁷⁰ Dne 1. septembra 1913 je mariborska Straža prinesla osmrtnico z naslovom: »Oče ogrskih Slovencev umrl«. Ker članek omenja stvar, ki jo samo Kovačič omenja leta 1893 v svojem opisu potovanja po Prekmurju v zvezi z Ivanocyjem (udeležba na duhovnih vajah v Mariboru), sem prepričan, da ga je napisal Kovačič. Kovačič je imel o Ivanocyju zelo lepo mnenje. Vidimo, kako ga je cenil zaradi njegovega dela za prekmurske Slovence.

Po kosilu je Kovačič odšel proti Cankovi, svoji zadnji postaji v Prekmurju. »G. dekan mi je na papirju narisal celi pot do Cankove, a jaz sem poleg tega načrta prav lepo zgrešil svojo pot.« (86)

Cankova. — Kovačič obširno piše, kako je blodil (str. 86—88). »V resnici me Cankova ni toliko zanimala, ampak bolj njen župnik, častiti starina Borovnjak Jožef, sedaj jedini prekmurski pisatelj. Ako Borovnjaka ne obiščem, tedaj je vse moje potovanje za figo.« (87)

Po poti je Kovačič razmišljal tudi o Slovencih v radgonskem kotu. »Na tej strani so nekatere štajerske slovenske vasi, kakor: Gorica, Dedonjci, Zankovci, Žetinci in Potrna. Ljudje govore lepo slovensko, nekoliko že po prek-

⁶⁷ Škafar, n. d., 26—27.

⁶⁸ J. Šlebinger, Ivanóczy Franc, SBL I, 366—367.

⁶⁹ F. Rogač, Dr. Ivanóczy Franc (v madžarščini, prevedel Ivan Baša). Kalendar Srca Jesušovoga 1915, 35—111. — Vindex (J. Sakovič), Kalendar Sr. Jez. 1914, 93—96. — A. Trstenják: Dr. Fran Ivanóczy. LZ 1914, 125—131. — J. Šcbinger, SBL I, 566—567. — V. Novak, Kalendar Sr. Jez. 1933, 22—26. — Isti, Preporoditelj Slovenske krajine. Slovenec LXI/1933, št. 195, 3. — V. Novak, Franc Ivanocy. V: Ivan Zelko, Mikloš Kúzmilč — Vilko Novak, Franc Ivanocy. Prekmurska knjižnica I, 29—60.

⁷⁰ Ivanocy-Smej, Podatki, 303.

mursko zategujejo, a ne godi jim se nič bolje, kakor njihovim bratom ogrskim Slovencev, ker jih imajo popolnoma v kleščah radgonski nemškutarji.« (87)

Končno je Kovačič le prišel na Cankovo in do cerkve. Ta »stoji na nekoliko vzvišenem mestu. Takoj pri cerkvi je velikanski sadovnjak in daleč notri v vrtu jednonastropno poslopje. To mora biti župnišče, mislim si in se napotim samozavestno proti hiši. Na pragu me je že od daleč pozdravila starikava a močna ženska v nemškem jeziku. Ko sem jo nagovoril slovenski, začudila se je in rekla: »O, pa so to slovenski gospod!« Navajena je bolj na nemško gospodo, ker je ravno na meji in torej prihajajo večkrat tja nemški duhovniki in drugi iz Radgone in drugih krajev. Pokazala mi je hitro sobo, kjer prebiva g. župnik. Potrkam in znotraj se oglasi mogočen bas.

Vstopim in zagledam starega moža, močne postave, gole glave in velikih obrvij; bil je zadolben v neko knjigo. — To je župnik Borovnjak. Kmalu sva bila v pogovoru, kakor znanca. Povpraševal me je za rajne duhovnike naše škofije, ker je z mnogimi znan. Tudi z našim knezoškofom je osebno znan, imel je celo priložnost pri neki vizitaciji izreči mu madžarsko napitnico. Vobče rad obiskuje sosednje slovenske duhovnike.« (88—89)

V tem času, od leta 1889 dalje, je bil lavantinski škof dr. Mihael Napotnik.

»Šla sva potem malo na sprehod, da mi je pokazal okolico. Pokazal mi je, kako blizu je tu že nemška narodna meja. Kmalu sva prišla tudi na književnost ogrskih Slovencev in povedal mi je, da v tem oziru Prekmurci strahovito nazadujejo. Ljudstvo nima veselja do branja in tudi nima kaj brati. Starejše moči so pomrle, a mlajšim je madžarstvo zmešalo glave, da se jim zdi prenizko pisati kaj za Prekmurce. On sam je v prejšnjih letih spisal nekoliko nabožnih knjig, a sedaj je že star, in kadar njega smrt pobere, tedaj ne bodo Prekmurci imeli nobenega pisatelja več.« (89)

Poznejši razvoj dogodkov je pokazal, da se Borovnjakova turobna napoved ni uresničila. Še preden je umrl, leta 1909, je doživel lep razcvet prekmurske katoliške književnosti, kateremu je bil duhovna pobuda dr. Ivanocy. S srečno roko je Ivanocy znal mlade sposobne moči vpreči v delo. O Kolarju smo že slišali, da je Ivanocy njemu zaupal pripravo Male biblie v dveh delih, ki sta izšla 1897 in 1898. Leta 1904 sta izšla Kalendar in mesečnik Marijin list. Ivanocyjev kaplan Jožef Sakovič je priredil precej spremenjeno in predelano izdajo nekdanjega Kuzmičevega molitvenika Molitvena knjiga leta 1904.⁷¹

»Najznamenitejše Borovnjakovo delo v prekmurščini je *„Duhovna hrana“* (1860) in pa *„Katekizem“* od leta 1864. V istem času nekako je izdal tudi *„Slovenski szilabikár“* za prvence. Borovnjak piše v madžarskem pravopisu, ker so tega ljudje bolj vajeni iz šole in pa ker menda neče imeti sitnob z madžarsko birokracijo. Sicer pa njegova prekmurščina ni čista, ampak se v marsičem približuje našemu književnemu jeziku. Njegova *Duhovna hrana* je jako priljubljena pri ljudstvu in je doživela že več izdaj. To je za pravo jedina molitvena knjiga v prekmurški hiši iz novejšega časa. Knjige Borovnjakove izdaja radgonski knjižar Weitzinger v dolgih ulicah št. 18—19, ki ima pri teh knjigah obilo dobička, ker Borovnjak ne zahteva honorarja; on samo pravi: »Moram pa nekaj dati svojim ljudem« in to mu je najljubše plačilo, da ljudje imajo kaj brati. (89)

Še jedno delo Borovnjakovo moram omeniti, katerega doslej naši pisatelji niso omenjali. Raič ga ne pozna, menda še takrat ni prišlo na svetlo; tudi Fekonja ga v svojem članku v Dom in svetu št. 4 letnik V str. 172—176 prezrl, ker je skoro vse posnel iz Raičevega spisa.« (89—90)

Resnici na ljubo je treba reči, da Andrej Fekonja v članku *Književnost ogrskih Slovencev*, ki je izšel v Domu in svetu 1892, ni črpal le podatke Božidara Raiča, ampak tudi Čopove, Šafárikove, Marnove, A. Trstenjaka in M. Valjavca.⁷²

⁷¹ SBL 1, 367, 461, 490; 111, 186.

⁷² A. Fekonja: Književnost ogrskih Slovencev. DS 1892, 172.

»Naslov te knjižice je: ‚Svėti Angel Csuvár ali vodnik v-nebėsza‘. Izšel je že drugi natisek tega dela, ali brez letnice in brez pisateljevega imena. Vobče Borovnjak izdaje vse svoje knjige anonimno, pač menda ne brez vzroka. ‚Angel čuvar‘ pa ni izviren, ampak, kakor mi je sam povedal, je prevod iz naše slovenščine, dasi meni ta molitvenik ni znan. Knjižica obsega tri dele: v prvem delu, ki ima 108 strani, so različne molitve in pobožne pesmi, v drugem delu, (52 strani) je *kratek katekizem*, a v tretjem (16 strani) je *pouk za ministrante*, kakor se pri sv. maši streže. Ta del je tiskan z našim pravopisom in v naši slovenščini. Knjiga je zlasti za mladino jako primerna. Pri odhodu mi je podelil za spomin jeden izvod tega delca.

To je jedini proizvod zadnjih let na polju prekmurskega slovstva. (90)

V šestdesetih letih se je kazalo neko življenje v prekmurskem slovstvu, a to je bilo podobno jesenski cvetlici, katero mráz zamori, preden se dobro razcvete. Stari delavci so pomrli, novih pa ni.

Govorila sva o tem, kako bi se dalo vzbuditi prekmursko slovstvo, a g. župnik je vobče rekel, da se ne da nič storiti. Prvo zlo je to, ker delavcev ni, a v sedanjih razmerah jih niti ne more biti. In ko bi tudi bili pisatelji, kdo bo pa knjige kupoval in zalagal? Ljudstvo je večinoma ubogo, nevedno in nima ljubezen do knjig, kar so krive največ šole, iz katerih je slovenščina izključena. Na Prekmurkem bi mogle uspevati jedino knjige nabožne vsebine, a tukaj je zopet neprilika, ker so v veri razdvojeni. Ko bi bili vsi jedne vere, dalo bi še se kaj storiti, a sedaj so preslabi. (90)

Ker pa ljudstvo ne more zajemati duševne hrane v svojem jeziku, izgublja polagoma spoštovanje do lastnega jezika in mu se kar nehoté vsiljuje prepričanje, da je slovenski jezik le za krave in konje, a da le madžarski kaj velja. Zatorej proti ljudstvu velika nevarnost v narodnem oziru.

Naše knjige so mu nepristopne, ker si jih ne more kupovati, ker jih Madžari preganjajo in ker ni vajeno našemu pravopisu, tudi jezik mu gotovo dela nekoliko težave. Tako so Prekmurci v »dobi splošnega napredka in omike« res pravi siromaki; je li to na čast ponosni Madžariji, ki oholo povzdiguje zastavo naprednjaštva, naj vsaki sam sodi.

Obširneje o prekmurski književnosti tukaj ne bom govoril, ker si vsaki sam lahko bere v Domu in svetu, dasiravno oni članek ni posebno natančen.

Povpraševal sem g. Borovnjaka tudi o narodnih pesmih in običajih prekmurskih Slovencev. Pravil mi je, da ga je že naša Matica po nekom povabila, naj opiše narodno življenje Prekmurcev, da mu bo rada tiskala. A v njegovi okolici za pravo narodnih pesmi ni več, kar tudi ni čudo, ker so blizu mesta, v dotiku s štajerskimi Slovenci in pa z Nemci. V takih krajih narodna poezija gine. Kar imajo pesmi so večinoma nabožne ali fantovske, pa ne domače, ampak izposodili so si jih od Štajercev. To je naravno, ker Prekmurci hodijo mnogo na božia pota, kjer slišijo različne pesmi; tudi hlapci in dekle, ki se vračajo iz Štajerske, jih prineso s seboj. A dalje v notranjosti bi se morda še dobila kaka pristna prekmurska pesem. (91)

Omeniti moram, da je žalostna usoda Prekmurca prehudo izšolala in ga ni volja peti, kakor npr. našega Štajerca. — Našle bi se tudi kake narodne navade pri krstu, ženitvi, pri pogrebu, o božiču, zlasti pa vraže, katerim je prekmursko ljudstvo jako vdano. A kdor bi hotel to opisovati, bi moral živeti več časa med ljudstvom, ker do tujca nimajo zaupanja, zlasti pa duhovnik ne more lahko kaj takega zvedeti. (91)

Ker je g. župnik po sprehodu imel neko opravilo pri gospodarstvu, prinesel mi je za kratki čas slovenske časopise. Ima ‚Gospodarja‘, ‚Domoljuba‘ in ‚Rodoljuba‘; videl sem pri njem nekaj letnikov ‚Rimskega Katolika‘ in pa ‚Duhovnega pastirja‘. Od mohorjevih knjig drži po dva iztisa.

Pri večerji mi je razlagal, kateri znameniti Slovenci so ga že obiskali. Občeval je s pokojnim Raičem, Trstenjakom in Cafom. Tudi profesor A. Trstenjak je bil že pri njem. Celó z rajnim škofom Stepišnikom je bil osebno znan. (92)

Tu sta omenjena dva Trstenjaka, torej poleg Antona tudi Davorin, ki je umrl 2. februarja 1890 kot župnik v Starem trgu pri Slovenj Gradcu.⁷³ Dr. Jakob Maksimilijan Stepišnik je bil lavantinski škof od 1862 do 1889.⁷⁴

»Častiti starina župnikuje že v Cankovi od leta 1858, imel je že zlato mašo in je letos postal častni kanonik somboteljske škofije. Doma je iz sosednje župnije Sv. Benedikta. Star je že, a vendar še krepák. Bog ohrani tega očeta prekmurskih Slovencev do skrajnih mej človeškega življenja! — Ima še za čudo tudi očeta, ki je že blizu sto let star, a vendar še hodi okoli gospodarstva.« (92)

Glede Borovnjaka ima Kovačič nekaj netočnosti. Jožef Borovnjak je bil rojen v Ivanovcih v župniji Sv. Benedikt 9. febr. 1826, ta župnija pa ni sosednja Cankovski. V mašnika je bil Borovnjak posvečen 23. julija 1851 in ker je zlato mašo obhajal 1901, zato ob Kovačičevem obisku Cankove 1893 Borovnjak še ni mogel biti zlatomašnik. Njegov oče Štefan je bil v mladih letih gostilničar v Ivanovcih in je pozneje živel pri svojem sinu na Cankovi, kjer je živ še dočakal leta 1901 sinovo zlato mašo. Tudi Borovnjak leta 1893 ni postal častni kanonik, ampak le častni dekan. Borovnjak je umrl na Cankovi 19. septembra 1909.⁷⁵

»Drugi dan sem imel priliko ogledati si Cankovsko cerkev, ki je posvečena sv. Jožefu, zatorej se tudi tukaj še praznuje praznik sv. Jožefa, kakor na Štajerskem, sicer pa na Ogrskem ni zapovedan praznik. Cerkvica je preprosta, majhna a snažna. Župnija je iz časa Marije Terezije in takrat je 1754 zidana tudi cerkev, ki je pa za sedanje potrebe veliko premajhna. Cankova je dosti velika vas, ima več zidanih hiš, a najbližji sosed cerkvi je žid. — Moral sem se smejati, ko mi je pravil g. župnik, kako je žid goreč za nedeljsko službo božjo, bolj kakor župljani. Ako ni v nedeljo sv. opravila, tedaj neki tarna žid, kam je zopet odšel g. 'plebanuš', da ni službe božje. In zakaj? Ker tedaj ljudje ne pridejo k cerkvi, potem pa trpi tudi njegova mošnja!

Še nekaj o imenu Cankova. Nemško ime te vasi je Kaltenbrunn, gotovo od tega, ker je tukaj nenavadno dobra studenčnica, kakršne daleč okoli ni. To ime je tudi Madžar prisvojil in jo preložil na svoj jezik. Madžarski se tedaj imenuje Hidegkut; hideg = zima, mraz, a kut = studenec. Slovensko ime pa izvaja Raič od besede conk = curek in imenuje vas Conkova, vendar, kolikor je meni znano, se med ljudstvom sliši le Cankova. Odkod je vzel besedo conk, ne vem.⁷⁶

Po sv. maši sva se morala ločiti z g. župnikom. Imel je v neki daljni vasi pogreb, a jaz sem moral prej oditi na radgonski kolodvor. S teškim srcem sem se ločil od častitljivega moža, ne vedoč, če še ga bom kedaj videl. — Po njegovem odhodu sem še se nekoliko pomenil ž njegovo kuharico, jako dobrosrčno žensko, a kmalu je tudi meni čas potekel. Bila je sobota in jaz sem moral svoje potovanje po Prekmurskem dovršiti ter še se isti dan vrniti domov. O jedni stvari bi še moral govoriti, preden končam, namreč o jeziku prekmurskih Slovencev, a moj potopis bi se preveč raztegnil, ker o tem bi se dalo marsikaj povedati. Zatorej to stvar prepuščam jezikoslovcem.« (93—94)

IZ CANKOVE PREK RADGONE DOMOV V VERŽEJ

»Kakih pet minut od župnišča gre ogrsko štajerska meja, torej je Cankova na skrajni točki prekmurske zemlje.« Nato Kovačič slikovito opiše razgled z bližnjega hriba proti Radgoni in na Slovenske gorice. V Radgoni je šel na vlak in se z njim peljal po Murskem polju domov. V kupeju je nemo zrl čez Muro na prekmursko ravnico in vzbujale so se mu težke misli. »Tako lep kos zemlje in tako dobro ljudstvo, pa je izgubljeno za nas! Prekmurci ne prinašajo skoro nič k zidanju hrama naše narodne prosvete, oni so za nas mrtvi kapital. In

⁷³ J. Siebinger: Album slovenskih književnikov. Ljubljana. XXVI.

⁷⁴ F. Kovačič: Zgodovina Lavantinske škofije. Maribor 1928. 398.

⁷⁵ Géfn III. 47—48. — SBL I, 54.

⁷⁶ B. Raič, Črtice, 54.

kakšna bo njihova bodočnost? Pač žalostna. A za slovenski narod kot celota bo silna izguba. (94)

Mi smo majhen narod, zato je za nas velika izguba, ako se nam potujči le nekoliko družin, kaj šele, če izgubimo blizu 70.000 duš. Mi se moramo boriti za vsako ped zemlje kakor levi, a kaj naj storimo, da nam se Prekmurci ne izgubé? S silovitim Madžarom se ne moremo meriti, gmotno tudi nismo tako močni, da bi mogli tako propagando delati, kakor n. pr. Nemci v „rajhu“ po tujih deželah, razven še se sami ne moremo iz blata izkupati, kako bi pa drugim pomagali! Prekmursko ljudstvo samo si ne more nič pomagati, ker nima razumnosti. Ko bi vsaj imeli svojo duhovščino, bilo bi lahko, kakor je bilo pri nas nekaj, ko še druge inteligence nismo imeli. A prekmurska duhovščina je tujeja duha! Kdo bi na Prekmurkem ustanovil kako bralno društvo? Ni človeka za to, in ko bi kdo začel, ne bi nič opravil. Ako takega društva ne bi prešinjal madžarski duh, Madžari bi mu takoj zasukali vrat, zlasti če bi kupovalo naše knjige in časnike.

Prekmursko ljudstvo nima človeka, ki bi se potegoval za njegove pravice. Kadar pridejo volitve, pošljejo gospodje iz Pešte svojega moža, rekši: to ga imate, pa ga volite. In prekmurski kmet, če vobče gre na volišče, ne ve za kaj gre. Nekdo mu je povedal, da „ablegatuše“ zbirajo, in dalje nič. Za svoj glas dobi morebiti kupico slabega vina in porcijo gulaša — in s tem je izvršil svojo državljsko dolžnost in pravico.

Jako dobro bi bilo, ko bi sosednji Štajerci vplivali na Prekmurce, a žalibog da še je pri nas, zlasti okoli Radgone, premalo zavesti. Tudi ni prave bratovske zveze med ogrskimi Slovenci in štajerskimi. (95)

Naši ljudje navadno radi zaničljivo govoré o Prekmurcih, celo v pregovor je prišlo, ako hoče kdo komu kaj prišiti, da mu reče: zabit si kakor Prekmurec, ali: ušiv kakor Oger. Štajerci imajo Prekmurce tudi za Ogre, zlasti one, ki prebivajo dalje od Mure, dočim Prekmurci imenujejo sebe vedno le Slovence ali Slovane, Madžare pa Ogre.

Naši rodoljubi ob ogrski meji bi morali skušati premostiti jez med ogrskimi in štajerskimi Slovenci, Prekmurce večkrat povabiti na kako svečanost, pošiljati jim knjige in časnike i. t. d. (96)

Tako so ravnali rodoljubi Murskega polja že 30 let pred Kovačičevim obiskom Prekmurja. *Prve besede v Ljutomeru* so se 6. septembra 1863 udeležile številne večje ali manjše skupine iz Beltinec in drugih prekmurskih krajev.⁷⁷ Na besedi pri Mali Nedelji dne 15. septembra 1867, posvečeni Kremplovemu spomenu, »ljubi so nam bili prekmurski Slovenci, kateri počinjó z nami čutiti, naše knjige prebirati.«⁷⁸ Na prvi slovenski tabor v Ljutomeru, ki je bil 9. avgusta 1868, je prišlo lepo število — »gotovo čez 600« — udeležencev iz »mejnih ogrskih komitatov«, predvsem iz beltinske župnije.⁷⁹ Na to, da bi prekmurskim Slovincem pošiljali slovenske knjige, je Slovence že leta 1882 opozoril Jakob Meško, župnik pri Sv. Lovrencu v Slov. goricah. V celovškem Kresu piše: »Ali se ne bi dalo onim, ki pridejo sem prek Mure na delo, — navadno so siromašni — postreči s kako knjigo, ki v prahu zastoj leži? Rojaki na meji, preudarite, in tudi drugi daljni mislite na svoje krvne brate onkraj Mure!«⁸⁰

Tudi Kovačič na koncu svojega potopisa predlaga: »H koncu še nekaj: Naše društvo je že lani sprejelo v svoj program tudi to, da bi med ljudstvo širilo dobre knjige in časnike. Tako delajo tudi z lepim uspehom češka bogoslovna društva, ki ustanavljajo knjižnice in bralna društva, zlasti v onih krajih, kjer preti največja nevarnost v narodnem ali verskem oziru. Nam sicer ni treba ustanavljati bralnih društev, a nekaj bi vendar lahko storili. Naj bi se zbirale in kupovale primerne knjižice za prekmurske Slovence. Potreba je velika,

⁷⁷ V. Vrbnjak: Prvi slovenski tabor v Ljutomeru. V: Svet med Muro in Dravo. Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868—1968. Maribor 1968. Posebni odtis, 39—41.

⁷⁸ V. Vrbnjak, n. d., 56—57.

⁷⁹ SN 1869, št. 112. — V. Vrbnjak, n. d., 80—82.

⁸⁰ J. Meško: Prekmurec. Narodopisne črtice. Kres 11/1882, Celovec, 522.

usmilimo se torej svojih bratov. Če bi se vsako leto le nekoliko knjižic razpečalo med prekmursko ljudstvo, bi bilo dobro. Naj bi se pošiljale zlasti nabožne knjige, ker te so ljudstvu najljubše. Dobre bi bile tudi druge poljudne knjige, manjšega obsega, ker velikih knjig ljudstvo ne bere rado. To je tudi jedini način, kako bi se dalo Prekmurcem pomagati in s to željo sklepam svoj potopis.« (96)

Podpis: »F. K.«

Iz tega zadnjega odstavka Kovačičevega potopisa po Prekmurju leta 1893 vidimo, da ga je napisal tudi za to, da člane bogoslovnega društva *Slomšek* seznanj s težkimi narodnostnimi razmerami v Prekmurju. Kovačič kot predsednik društva jim ga je na skupnih sestankih bral. Uspeh njegovega predloga, da bi se za Prekmurce zbirale knjige, je bil zelo lep. Podrobno obravnavanje o tem, kdo vse je zbiral te slovenske knjige in koliko se jih je nabralo in poslalo v Prekmurje, presega okvir teh pripomb in pojasnil k Kovačičevemu potopisu. To bom obravnaval ob drugi priliki.

Kdaj je Kovačič napisal ta potopis? Iz Prekmurja se je s potovanj vrnil v soboto, dne 12. avgusta 1893. Pri obisku Bogojine smo videli, da Kovačič omenja okrožnico papeža Leona XIII. madžarskemu episkopatu z dne 2. septembra 1893. Kovačič tudi pri posameznih župnijah navaja število mohorjanov iz Koledarja za leto 1894, ki so ga mohorjani prejeli z drugimi knjigami v jeseni 1893. Marjeta Novak, mati univ. profesorja dr. Vilka Novaka, rojena Baša, mi je pripovedovala, da je njen oče Jožef — bil je poverjenik tudi v času, ko je Kovačič obiskal Prekmurje — z vozom šel vsako leto v Radgono po Mohorjeve knjige za beltinsko župnijo na dan sv. Leopolda, to je 15. novembra. Na ta dan je bil sejem v Radgoni. Tja so prihajali po Mohorjeve knjige tudi drugi poverjeniki iz Prekmurja. Torej nekako sredi novembra so takrat Mohorjani dobili vsakoletni družbin dar. Zato je Kovačič šele po prejemu tega koledarja mogel začeti popisovanje svojega potovanja po Prekmurju. Pisal je večinoma po spominu in marsičesa se ni mogel več točno spomniti. Tako pravi — kot smo videli — da je na poti iz Bogojine v Martjance prišel v Puconci; prišel je pa v Tešanovce. Podobno tudi pri Borovnjaku, ko pravi, da je bil zlatomašnik in še kje.

Od kod in zakaj Kovačičev moto na začetku potopisa: »Morituri vos salutant«? Dne 30. avgusta 1892 so na prvem slovenskem katoliškem shodu v Ljubljani obravnavali šolske razmere na Slovenskem. K besedi se je oglasil tudi Franc Šegula, ki je bil prej kaplan v Radgoni, v času tega shoda pa župnik pri Sv. Duhu na Ostrem vrhu. Kot kaplan v Radgoni je bil tudi on nadpoverjenik za mohorjane v Prekmurju in je dobro spoznal težavne narodnostne razmere v Prekmurju. Najprej je Šegula na tem shodu z iskrenimi in prepričevalnimi besedami opisal »... pretužno stanje in usodo Slovencev sekovske škofije ... (in) pozdravil navzoče v imenu najstih slovenskih župnij z boleznim vsklikom ‚Morituri vos salutant!‘.« Govoril je o ponemčevanju v slovenskih župnijah v Apačah, Cmureku, Lučanah itd. Nato zapisnik pravi: »Pa še na druge zapuščene Slovence hoče govornik opozoriti, in ti so *Medmurci* (prav: Prekmurci), ki že umirajo. Kako prežalostna je njih usoda, kaže to: ko je govornik služboval v Radgoni, prihajali so ljudje po noči k njemu vpisovat se v družbo sv. Mohorja in istotako po noči nosili so knjige v vrečah na svoj dom, da ljudje — nasprotniki — ne izvedó, da kupujejo in dobivajo slovenske knjige. Še so duhovniki, ki v mili slovenščini učé ljudstvo sv. resnic, a kako dolgo še? In ti duhovniki izpostavljeni so raznim napadom in po listih se sramoti njih ime. Zato je pač upravičen pozdrav ‚Morituri vos salutant!‘ Govornik sklepa z željo, da se prvi slovenski katoliški shod spominja i teh zapuščenih Slovencev.«⁸¹

⁸¹ Prvi slov. kat. shod 1892, 51—52.

Misel na ta Morituri vos salutant je spremljala mladega Kovačiča ves čas na potovanju po Prekmurju.

* * *

Kovačičev obisk Prekmurja leta 1893 je rodil lepe in dobre sadove. Najprej zanj, nato pri obiskancih, prav mnogo pa pri mladih bogoslovcih. Eden izmed njih se je še posebno zavzel za Prekmurje, in to je bil dr. Matija Slavič in zato je tudi prav njega zadela 1919 zelo težavna naloga, da je bil na mirovni konferenci v Parizu izvedenec za prekmurske meje in doma leta 1921 izvedenec pri mednarodni razmejitveni komisiji.⁸²

Kovačičevi Spomini na Prekmursko so za spoznavanje razmer v Prekmurju v letu 1893 izredno važni. Že v njih se kaže globokega, življenjskega misleca — filozofa in razgledanega ter temeljitega zgodovinarja, vnetega Slovenca, vsega prežetega z idejo zedinjene Slovenije. Če bi hotel naštetih vse, kar je tudi zelo dobremu poznavalcu razmer v Prekmurju pred prvo svetovno vojno neznanega povedal Kovačič v teh Spominih, bi moral tu naštetih dolgo vrsto takih stvari. Najvažnejše se mi zdi, kar je povedal o učitelju Francu Rozmanu v Črensovcih, o Janezu Murkoviču v Dolnji Lendavi, o stari turniški cerkvi, o vernosti in romanjih Prekmurcev, o dr. Francu Ivanóczyju na Tišini in Jožefu Borovnjaku na Cankovi.

Zanimivo je to: v taki luči, kakor je gledal Fran Kovačič kot bogoslovec in pozneje kot bogoslovni profesor ter zgodovinar na Borovnjaku in posebno na dr. Franca Ivanocyja ter tiste mlade moči, ki so se zbirale okrog Ivanocyja, tako so gledali nanje »mladi, napredni in progresivni tovariši« pred minulo svetovno vojno v »Mladem Prekmurcu«, ki — kot je zapisal Franc Zadavec — spada »med tiste slovenske progresivne mladinske revije v tridesetih letih, ki so stale pod vplivom Partije, njenih nacionalnih in družbeno-političnih načel.«⁸³

V drugem letniku »Mladega Prekmurca«, ko ga je urejal Ferdo Godina, je Miroslav Kokolj zapisal: »Obupno je bilo socialno, politično življenje prekmurskih Slovencev. Kmetški živelj ni pomenil ničesar in kot tak ni imel nobene opore v sebi. Trgovci so bili tuji priseljenci, večinoma židje, obrtniki pa so se prilagajali vladajočemu mišljenju in vedenju. Edini stan, ki je čutil z narodom, je bil del predvojne duhovščine. Oni poedinci pa, ki so zajeli duha slovenske celote in skušali temu delu naroda, ki je bil pod Ogrsko, oživljati narodno zavest, so bili tako zasledovani, da so mogli le z največjim zatajevanjem nadaljevati začeto delo.« V opombi 22 Kokolj navaja kot primer odgovor dr. Ivanocyja kapiteljskemu namestniku, ko ga je bil ovadil nadžupan Reiszig. Nato nadaljuje: »Spričo omenjene narodnostne orientacije nekaterih prekmurskih duševnih delavcev in nasilne politične vzgoje, sta domača beseda in Mohorjeva knjiga edini še vzdrževali zavest narodne enote. Tuje nasilje in zmotnost naziranje omenjenih ljudi je bilo tako močno, da se je začelo svitati malo pred koncem stoletja (okr. 1895). Šele misel na okrepitev katoliškega duha, kot reakcija na madjarski liberalizem, je povzročila, da se je hkrati obrnilo tudi narodno politično gibanje slovenske katoliške duhovščine v izrazito novo smer. Tedaj je novejša skupina — Ivanocyjeva — posredno doživela slovenstvo, ga razširila preko dotedanjega obzorja ter začela aktualizirati s publikacijami in z živim zgledom preporodno usmeritev.«⁸⁴ Le eno besedo je treba v tem navedku spreminiti, in to: *posredno*. Po vsem tem, kar sporočajo takratni neposredni viri, kar poroča Kovačič v teh svojih Spominih in kar hrani NUK v svojem rokopisnem oddelku iz zapuščine Antona Trstenjaka o Ivanocyjevi skupini, katerega je obiskal 1903, je treba resnici na ljubo priznati, da so *Ivanocy in njegova skupina neposredno doživljali slovenstvo, se zanj borili in trpeli*.

⁸² M. Slavič: Prekmurske meje v diplomaciji. Novakov zbornik 1935, 83—107.

⁸³ F. Zadavec: Prekmurski napredni tisk do leta 1941. V: Ob naprednem tisku. Murska Sobota 1962, 46.

⁸⁴ M. Kokolj: Kako so nekoč potujčevali mlade Prekmurce. Mlad Prekmurce 11/1927—33, 73—74.

Naslednji — Anton Vratuša — je v tej reviji obravnaval slovenstvo prekmurskih pisateljev. Ko govori o razmerah ob prelomu stoletja, pravi: »Opaziti je, da je šla katoliška stran mnogo pred evangeličansko. To je deloma tudi razumljivo: evangeličanov je manj; domačih izobražencev med njimi skoraj nič; duhovščina in učiteljstvo madžarska, ali pa več ali manj zvesta duhu, ki sta si ga navzela v madžarskih šolah. Nasprotno pa je dobila katoliška stran prav v tej dobi najmočnejšo osebnost v Ivanocyju, učencu ‚panslavista‘ Marka Žižka.«⁸⁵

Ob priliki odkritja spomenika prekmurkim pisateljem v Murski Soboti 28. septembra 1940 so priredili »večer slovenske besede«. V imenu KPA (Klub prekmurskih akademikov) je goste pozdravil Franc Šebjanič. Med drugim je dejal: »Mi vsi lahko namreč upamo v lepšo bodočnost samo v okviru teh neizprosnihih dejstev, ki so jim na teh starodavnih panonskih tleh položili temelje v pisani besedi že prvi prekmurski nabožni pisci in buditelji: oba Küzmiča, Borovnjak, Baša, Ivanocy in drugi.«⁸⁶

Ob branju ugotovitev teh mladih izobražencev, zapisanih že pred dobrimi tridesetimi leti, se človeku zdi, kakor da še naprej bere Kovačičeve Spomine na Prekmurško. Saj so iste ugotovitve. Iste, kot so jih spoznali tudi Anton Trstenjak, Matija Slavič, Franc Simonič, Anton Korošec, Janko Šlebinger in drugi. Veljajo še danes in bodo tudi vnaprej, saj za narod zaslužna dela ohranijo vso svojo veljavo, tudi če se družbenopolitične razmere spreminjajo. So dragocena dediščina naših prednikov, s trpljenjem in žrtvami pridobljena.

⁸⁵ A. Vratuša: Slovenstvo prekmurskih pisateljev. Mladí Prekmurec III/1938—39, 154.

⁸⁶ I. Siftar: Večer slovenske besede (28. septembra 1940). Mladí Prekmurec IV/1940, 98.

Prilomba. — V teh svojih Spominih na Prekmurško govori Kovačič večkrat tudi o protestantizmu in o dušnopastirskih razmerah v Prekmurju v tistem času. Poročanje o tem pa bolj spada v kakšno duhovniško revijo.

OB DVAJSETLETNICI ZALOŽBE OBZORJA

Založbo Obzorja je ustanovila pred dvajsetimi leti (29. decembra 1950) Zveza kulturnih in znanstvenih delavcev mariborske oblasti, katere predsednik je bil takrat Anton Ingolič. Zveza kulturnih in znanstvenih delavcev, ki se je leta 1954 preimenovala v Zvezo mariborskih kulturnih delavcev, pred nekaj leti pa v Zvezo kulturnih delavcev v Mariboru, je bila v tistem času središče vsega mariborskega kulturnega življenja. V njej so takrat, kakor pravi Ingolič v spominskem zapisu *Težak, a lep začetek*¹, kulturniki »na dolgo, vendar zavzeto in ustvarjalno razpravljali o vseh perečih kulturnih problemih nam tako draga mesta«. Sama ideja o založbi se je porodila na takratnem oblasnem komiteju KP, ki pa je njeno uresničenje popolnoma prepustil mariborskim kulturnim delavcem. Organizacijski sposobnosti Antona Ingoliča — že pred dvema letoma (1948) je odločilno sodeloval pri ustanovitvi revije Nova obzorja, ki jo je potem do leta 1951 (dve leti, 1950 in 1951, v sodelovanju z Jankom Glazerjem) tudi urejeval — se je posrečilo, da je založbo v najkrajšem času postavil na noge, čeprav »so o sredstvih, ki naj bi uresničila naše načrte, odločali tisti, ki jih ni bilo na naših sestankih in sejah.«²

Tudi glede imena založbe njeni ustanovitelji — Ingoliču sta stala ob strani Jaro Dolar, podpredsednik zveze, in Oskar Hudales, upravnik revije — niso bili v zadregi; ob predvojni reviji Obzorja, katere imenu »je botroval« Jaro Dolar, kakor pravi v svojem članku *Kako se je pravzaprav začelo?*³, in njeni naslednici Nova obzorja, se je ime za novo institucijo samo od sebe ponujalo: brez mnogo pomišljanja so jo krstili založbo Obzorja.

Naloge novo ustanovljene založbe je predsednik v svojem poročilu na občnem zboru Zveze kulturnih in znanstvenih delavcev mariborske oblasti dne 21. januarja 1951 takole označil: »Da bi potešili žejo našega človeka po lepi knjigi, predvsem pa da bi čimprej popravili škodo, ki so jo okupatorji prizadeli slovenski knjigi v naših krajih, je zveza zadnji čas pod svojim okriljem ustanovila založbo Obzorja, ki bo brez dvoma mnogo pripomogla k intenzivnejšemu kulturnemu življenju našega mesta.«⁴

Tako je Maribor, ki je takoj po osvoboditvi obnovil predvojne kulturne ustanove, nekatere izmed njih razširil in jim pridružil nove, dobil tudi založbo. Njena ustanovitev pa ni bila samo posledica subjektivnih sil, kakor je dejal Bratko Kreft, predsednik založniškega sveta Obzorij, v svojem govoru na proslavi dvajsetletnice založbe dne 4. decembra 1970,⁵ marveč so jo objektivno terjale tako krajevne kakor splošno slovenske potrebe. To zgovorno dokazuje tudi ves razvoj založbe v naslednjih letih.

Založba Obzorja je v začetku delovala kot družbena organizacija, 30. septembra 1954 pa se je konstituirala kot podjetje. Že leto prej je razširila svojo

¹ Stanislav Kos, Bibliografija založbe Obzorja 1951–1970, str. XI.

² A. Ingolič, n. m. str. XI.

³ N. m. str. XIII.

⁴ Zapisnik občnega zbora zveze z dne 25. 1. 1951 (v arhivu Zveze kulturnih delavcev v Mariboru).

⁵ Beseda o jubileju, pr. S. Kos, Bibliografija . . . , str. VI.

dejavnost tudi na knjigarništvu ter trgovino s šolskimi in pisarnišskimi potrebščinami. Leta 1955 se je registrirala tudi za trgovino na debelo. Nadaljnji mejniki v organizacijskem razvoju založbe so bili: pripojitev samostojnega trgovskega podjetja Karbon v Beogradu (1956), priključitev veletrgovskega podjetja Papir v Mariboru (1961), združitev Naše knjige v Celju z založbo (1962), zgraditev lastnih poslovnih prostorov v Mariboru (1964), pripojitev Dolenjske založbe v Novem mestu (1966) ter ustanovitev prve slovenske tovarne gramofonskih plošč Helidon v Ljubljani (1967). Danes poteka delo založbe v 21 poslovnih enotah s sedeži v Mariboru, Celju, Ljubljani in Beogradu.

Vsa ta bogato razvejana trgovska dejavnost založbe je bistveno pripomogla k njeni ekonomski utrditvi. Vzporedno z gospodarskim razvojem podjetja pa je rastla in se izpopolnjevala tudi ožja založniška dejavnost. Tako je leta 1955 ob celotni realizaciji podjetja, ki je dosegla 227 milijonov starih dinarjev, odpadlo na samo založništvo (prodajo izdanih knjig) 32 in pol milijona starih dinarjev. Lani (1969) pa je presegel celotni promet že 7 milijard starih dinarjev, vtem ko je bilo knjig prodanih za skoraj 600 milijonov starih dinarjev.

Ta razvoj lepo ponazorujejo tudi številčni podatki o izdanih knjigah. Tako je založba v prvem poslovnem letu (1951) izdala samo sedem knjig; čez pet let (1955) je proslavila izid stote knjige in za svojo desetletnico (1960) je izdala že tristoto knjigo; v drugem desetletju njenega obstoja (1961—1970) pa je knjižna proizvodnja narasla kar za 123 odstotkov (v primeri s prvimi desetimi leti) ali na 742 publikacij.

Poprečno je izšlo na leto 54 knjig, v zadnjem desetletju pa 74 knjig. Leta 1970 je prišlo na trg 95 knjig. Celotna naklada je presegla v dvajsetih letih tri in pol milijona izvodov, izšla pa je na skoraj 270.000 straneh. Posamična knjiga je bila potemtakem poprečno natisnjena v 3400 izvodih in na 250 straneh.

Značilno je tudi razmerje med izvorno knjigo in prevodi. V času 1961—1970 (do 15. oktobra) je izšlo 460 del slovenskih avtorjev in 282 prevodov. Na izvorno leposlovje je v tem času odpadlo 174 del, na domačo strokovno in znanstveno literaturo pa 286 del. Slovensko slovstvo je potemtakem zastopano v zadnjem desetletju z 62 odstotki, vtem ko odpade na prevodno literaturo samo 38 odstotkov.

Pregledovanje S. Kosa *Bibliografije založbe Obzorja 1951—1970*, na katero se v glavnem opirajo številčni podatki tega poročila, nam nadalje pokaže, da je v dvajsetih letih izšlo pri založbi 473 strokovnih in znanstvenih del ter 602 leposlovnih deli. Če nekoliko podrobneje pretresemo strokovno in znanstveno publicistiko, vidimo, da je od 473 del 392 izvirnih tekstov in 81 prevodov; torej izrazit poudarek na domači strokovni in znanstveni literaturi. Zgodovinskih, biografskih in memoarskih del je v dvajsetih letih izšlo pri založbi 74 (med njimi je 18 del posvečenih zgodovini narodnoosvobodilnega boja), o literarni zgodovini, kritiki in teoriji razpravlja 51 del, z 51 deli je zastopana tudi geografija, zgodovino likovne umetnosti in njene posamične zastopnike obravnava 14 del, z makro- in zlasti mikroekonomskimi vprašanji pa se ukvarja 21 publikacij.

Izmed stalnih knjižnih zbirk naj omenimo samo tiste, ki utegnejo posredno ali neposredno zanimati zgodovinarje. To so: Veliki možje (biografije slavnih znanstvenikov, državnikov in umetnikov), Domače in tuje gore (teksti o gorah in gorništvu), Likovna obzorja (izvirne, obilno ilustrirane monografije iz območja upodabljaajoče umetnosti), Ekonomsko komercialna knjižnica (izvirne razprave o gospodarstvu in njegovih vprašanjih), Razpotja (izvirne razprave, kritike, eseji in članki), Iz antičnega sveta (prevodi iz grške in latinske klasike, med njimi so tudi zgodovinska dela Cezarja in Tacita) in Znamenja (izvirna filozofska, družboslovna in leposlovna dela mlajših avtorjev).

Založba posveča precejšnjo skrb tudi revialnemu tisku. Tako je do zdaj izdala šest letnikov Časopisa za zgodovino in narodopisje, štiri letnike Slaviščične revije, trinajst letnikov Novih obzorij, šest letnikov Dialogov, dva letnika Prostor in časa, osem letnikov Našega gospodarstva in dva letnika Katedre.

Iz teh več ali manj skopih podatkov se da dokaj dobro razbrati vnanja podoba knjižnega programa založbe Obzorja. V njem so zastopane vse literarne zvrsti: leposlovje (poezija, proza z esejistiko, dramatika), znanstvena literatura, strokovna publicistika, priročniki, šolski učbeniki (za osnovne, srednje, višje in visoke šole) in periodični tisk. Vsa leta, zlasti pa v zadnjem desetletju, je izrazit poudarek na izvorni literaturi.

Založniška politika, ki daje prednost domači knjigi pred prevodi in sodobnemu (domaćemu) avtorju pred klasiki, zahteva seveda izdatno finančno pomoč. Ta pomoč priteka založbi iz republiškega sklada za pospeševanje založništva, ki pa seveda še zdaleč ne zadostuje za realizacijo knjižnega programa, v katerem odpadata dve tretjini del na domače avtorje. Tako programsko politiko je moč izvajati samo z močnim internim subvencioniranjem, o katerem pa odloča delavski svet podjetja. In tu je treba poudariti, da imajo njegovi člani polno razumevanje za potrebe ožje založniške dejavnosti, ker pač izhajajo iz spoznanja, da knjiga ne more biti samo potrošno blago, temveč da je predvsem kulturna vrednota, ki jo je treba z ustrežno ceno čimbolj približati kupcu. Tako je delavski svet samo letos (za čas do 30. septembra 1970) določil za notranjo pomoč izvorni knjigi 70 milijonov starih dinarjev, medtem ko je v zadnjih petih letih subvencioniral domače knjižne publikacije z 270 milijoni starih dinarjev. Zanimivo je tudi, da je bila ta pomoč v letu 1965 nekaj več kot 23 milijonov starih dinarjev, leta 1969 pa je dosegla že 76 milijonov starih dinarjev.

Za konec naj navedemo v izvlečku besede, ki jih je o založbi napisal v Knjigi 70 (str. 501) urednik revije (B. Hofman): »... (založba) s svojo programsko usmerjenostjo odločujoče vpliva na sodobno slovensko književno tvornost. Trditev ni baročno okrašena zaradi prazničnih okoliščin, temveč ima svojo realno osnovo v dosedanjih izdajah založbe, saj govore številke o tem, da je med tisoč izdanimi knjigami več kot polovica del slovenskih avtorjev. Podatek pa ni popoln, če ne povemo, da gre v tem primeru za dejansko uresničitev deklariranega pluralizma o 'cvetenju vseh cvetov'. Vrata te založniške hiše so namreč široko in brez pridržkov na stežaj odprta vsem rodovom slovenskih besednih ustvarjalcev, od tistih, ki jih označujemo s klasiki, pa do najmlajših, ki s prvimi koraki stopajo v slovenski kulturni prostor. Generacijsko heterogenost dopolnjuje še stilna in nazorska strpnost...«

Zaželeno bi bilo, da tudi v tretjem desetletju delo založbe ne bi potekalo pod manj ugodnimi avspicijami.

J. K.

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

6. (XLI.) LETNIK 1970

UREDIL

S SODELOVANJEM UREDNIŠKEGA ODBORA JOŽE KOROPEC

IZDALO

ZDRUŽENJE VISOKOŠOLSКИH ZAVODOV V MARIBORU
V SODELOVANJU S PODRUŽNICO ZGODOVINSKEGA DRUŠTVA
V MARIBORU

ZALOŽILA

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

ZA ZALOŽBO JOŽE KOŠAR

NATISNILO

ČP MARIBORSKI TISK
V MARIBORU

K A Z A L O

	Stran
Jakob Richter: JAN ŠEDIVÝ	5
Bogo Teplý: ANTON VONČINA	8
Iva Mikl Curk: NEKAJ NOVIH PODATKOV O RIMSKI NASELBINI V DOLGI VASI PRI LENDAVI	10
Einige neue Angaben über die römische Siedlung in Dolga vas bei Lendava	14
Jakob Richter: USTANOVITEV LAVANTINSKE ŠKOFIJE	15
Die Gründung des Bistums Lavant	17
Jože Koropec: SREDNJEVEŠKI MAJŠPERK	18
Majšperk im Mittelalter	25
Jakob Richter: BOŠTJAN GLAVINIC DE GLAMOČ IN NJEGOV OPIS RUSIJE	26
Боштян Главинич де Глamoч и его описание России	40
Vladimír Bračić: BELSKI VRH — FENOMEN HALOŠKIH GORIC	41
Belski vrh, ein Phänomen der Weinberge von Haloze	53
Borut Belec: ZEMLJIŠKOPOSESTNE RAZMERE V JERUZALEMSKIH GORICAH LETA 1824, NJIHOV RAZVOJ IN UČINEK NA DANAŠNJO REGIONALNO AGRARNOSOCIALNO DIFERENCIACIJO	54
Conditions of landownership in the wine-country Jeruzalemske gorice in the year 1824, their evolution and effect on the existing agro-social differentiation of that region	71
Jan Šedivý: PROFESORJI KLASIČNE GIMNAZIJE V MARIBORU	74
Fran Ilešič: GRAŠČINSKI OSKRBNIK, SRESKI KOMISAR JOSIP HERZOG V PODČETRTRKU († 1860) »STRIC« STANKA VRAZA	114
Janko Orožen: ZAPIS O VRAZOVI IN MACUNOVI LITERARNI ZAPUŠČINI	136
Franjo Baš: PISMA DR. ANTONA KOROŠČA DR. FRANU JANKOVIČU	138
Franjo Baš: OKUPATORSKA UPRAVA NA SLOV. ŠTAJERSKEM IN GORENJSKEM	140
Jakob Medved: TIPI IN SMERI SPREMINJANJA IZRABE ZEMLJIŠČA V POHORSKEM PODRAVJU	148
Types and trends of change of soil categories in Pohorsko Podravje	157
Vlasta Koren: OBLIKE ETNOGRAFSKIH RAZISKOVANJ NA OBMOČJU POKRAJINSKEGA MUZEJA V MURSKI SOBOTI	159

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

6. (XLI.) LETNIK 1970, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdalo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila založba Obzorja Maribor — Za založbo Jože Košar — Natisnilo septembra 1970 ČP Mariborski tisk v Mariboru

DRUGI ZVEZEK:

	Stran
Stanko Pahič: MARIBOR V RIMSKI DOBI	159
Maribor in römischer Zeit	208
Jože Curk: ZGODOVINA URBANIZACIJE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI	244
Die Geschichte der Urbanisierung im nordöstlichen Slowenien	283
Jan Šedivý: ZGODOVINA VISOKEGA ŠOLSTVA V MARIBORU DO 1941	285
Jože Rajhman: VLOGA PETRA DAJNKA V ZGODOVINI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA	296
Die Rolle Peter Dajnkos in der Geschichte der slowenischen literarischen Sprache	319
Ivan Škafar: KOVAČIČEVI SPOMINI NA PREKMURSKO IZ LETA 1893	321
J. K.: OB DVAJSETLETNICI ZALOŽBE OBZORJA	353

K A Z A L O

	Stran
Stanko Pahič: MARIBOR V RIMSKI DOBI	159
Maribor in römischer Zeit	208
Jože Curk: ZGODOVINA URBANIZACIJE V SEVEROVZHODNI SLOVENIJI	244
Die Geschichte der Urbanisierung im nordöstlichen Slowenien	283
Jan Šedivý: ZGODOVINA VIŠOKEGA ŠOLSTVA V MARIBORU DO 1941	285 —
Jože Rajhman: VLOGA PETRA DAJNKA V ZGODOVINI SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA	296
Die Rolle Peter Dajnkos in der Geschichte der slowenischen literarischen Sprache	319
Ivan Škafar: KOVAČIČEVI SPOMINI NA PREKMURSKO IZ LETA 1893	321 —
J. K.: OB DVAJSETLETNICI ZALOŽBE OBZORJA	353

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE
NOVA VRSTA

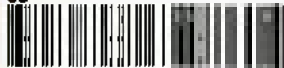
6. (XLI.) LETNIK 1970, ZVEZEK 2

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Jože Koropec — Izdalo Združenje visokošolskih zavodov v Mariboru v sodelovanju s podružnico Zgodovinskega društva v Mariboru — Založila založba Obzorja Maribor — Za založbo Jože Košar — Natisnilo februarja 1971 CP Mariborski tisk v Mariboru

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ČZN
1970

39

119700079,2

COBISS •